

Series Ceranea
tom 5

Zofia A. Brzozowska

Ivan N. Petrov

Latopis nowogrodzki
pierwszy
starszej redakcji

Unikatowy zabytek
piśmiennictwa
staroruskiego
i jego polski przekład

Ceranea
— CERANEUM —

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Series Ceranea

tom 5

Latopis nowogrodzki
pierwszy
starszej redakcji

Unikatowy zabytek
piśmiennictwa
staroruskiego
i jego polski przekład

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
Łódzkiego

Series Ceranea
tom 5

Zofia A. Brzozowska

Ivan N. Petrov

przy współpracy Jana Morawickiego

Latopis nowogrodzki pierwszy starszej redakcji

Unikatowy zabytek
piśmiennictwa
staroruskiego
i jego polski przekład

Ceranea
— CERANEUM —

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2019

Series Ceranea
tom 5

Uniwersytet Łódzki, Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego
i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana, *Ceraneum*

KOLEGIUM REDAKCYJNE

*Zofia A. Brzozowska, Paweł Filipczak, Agata Kawecka, Andrzej Kompa, Mirosław J. Leszka
Marek Majer, Kiril Marinow, Georgi Minczew, Ivan N. Petrov, Małgorzata Skowronek*

ADRES KOLEGIUM REDAKCYJNEGO

90-237 Łódź, ul. Matejki 32/38, pok. 319, www.ceraneum.uni.lodz.pl, s.ceranea@uni.lodz.pl

RECENZENT

Jacek Bonarek

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE INDEKSÓW

Andrzej R. Hołasek

SKŁAD I ŁAMANIE

Tomasz Pietras

ILUSTRACJE

Elżbieta Myślińska-Brzozowska

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI

Sebastian Buzar

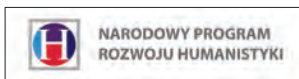
Na okładce: Cerkiew Przemienienia Pańskiego w Nowogrodzie Wielkim. Fragment polichromii
Teofanesa Greka z XIV w. – Trójca Starotestamentowa. Fot. Mirosław J. Leszka

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Zofia A. Brzozowska, Ivan N. Petrov, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2019, nr projektu: 22H16036884,
nr umowy: 0368/NPRH5/H22/84/2017, tytuł projektu: *Latopis nowogrodzki pierwszy – przekład
na język polski i opracowanie naukowe najstarszego zabytku historiografii Nowogrodu Wielkiego*
(moduł Uniwersalia 2.2)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09360.19.0.K

Ark. druk. 27,25

ISBN 978-83-8142-794-4

e-ISBN 978-83-8142-795-1

<https://doi.org/10.18778/8142-794-4>

Spis treści

Wstęp	VII
1. Rękopis ГИМ, Син. 786 kopią tzw. nowogrodzkiego latopisu arcybiskupiego	XI
2. Historia powstania rękopisu ГИМ, Син. 786	XV
3. Teksty włączone w obręb <i>Latopisu nowogrodzkiego pierwszego</i> starszej redakcji	XVII
4. Kwestia chronologii w <i>Latopisie nowogrodzkim pierwszym</i> starszej redakcji	XX
5. <i>Latopis nowogrodzki pierwszy</i> starszej redakcji na tle średnio-wiecznej historiografii Nowogrodu Wielkiego	XXI
6. Wydania i przekłady <i>Latopisu nowogrodzkiego pierwszego</i> starszej redakcji	XXIV
<i>Latopis nowogrodzki pierwszy</i> starszej redakcji – tekst oryginalny i polski przekład	1
Przypisy	234
Bibliografia	347
1. Źródła	347
2. Opracowania	352
Wykaz biskupów, arcybiskupów, książąt, posadników i tysięczników nowogrodzkich	365
Wykaz cytatów i nawiązań biblijnych	375
Indeks osób	377
Indeks nazw geograficznych i etnicznych	390
Summary	395

Contents

Introduction	VII
1. The ГИМ, Син. 786 manuscript as a copy of the so-called Novgorod Archbishop's Chronicle	XI
2. History of the origin of the ГИМ, Син. 786 manuscript	XV
3. Texts included in the <i>Novgorod First Chronicle</i> in the older redaction	XVII
4. The issue of chronology in the <i>Novgorod First Chronicle</i> in the older redaction	XX
5. <i>Novgorod First Chronicle</i> in the older redaction against the background of the medieval historiography of Novgorod the Great	XXI
6. Editions and translations of the <i>Novgorod First Chronicle</i> in the older redaction	XXIV
<i>The Novgorod First Chronicle</i> in the older redaction – original text and Polish translation	1
Commentary	234
Bibliography	347
1. Sources	347
2. Modern scholarship	352
List of bishops, archbishops, princes, <i>posadniks</i> ('mayors') and <i>tysyatskies</i> ('thousandmen') of Novgorod the Great	365
List of Bible quotations and references	375
Index of people	377
Index of geographical and ethnic names	390
Summary	395

Wstęp

Текст, powszechnie znany w literaturze przedmiotu jako *Lapis nowogrodzki pierwszy* (Новгородская первая летопись), jest z pewnością jednym z najstarszych – obok *Powieści minionych lat*, skompilowanej na gruncie kijowskim w drugiej dekadzie XII w. – utworów historiograficznych średniowiecznej Rusi. Do naszych dni zachował się w dwóch wersjach (starszej i młodszej), najprawdopodobniej zredagowanych niezależnie od siebie na podstawie tego samego, obecnie już nieistniejącego źródła¹.

¹ А.А. Гиппиус, *К истории сложения текста Новгородской первой летописи*, „Новгородский исторический сборник” 6, 1997, s. 17–19; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные по истории текста Новгородской первой летописи*, „Новгородский исторический сборник” 7, 1999, s. 19; Т.В. Гимон, *К генеалогии новгородских летописей XIII–XV вв.*, [in:] *Новгород и Новгородская земля. История и археология*, Великий Новгород 2003, s. 231–233; IDEM, *Как велась новгородская погодная летопись в XII в.?*, [in:] *Древнейшие государства Восточной Европы. 2003 г. Мнимые реальности в античных и средневековых текстах*, Москва 2005, s. 317; IDEM, *Редактирование летописей в XIII–XV вв. Разночтения между списками Новгородской 1 летописи*, „Труды отдела древнерусской литературы” 57, 2006, s. 115; А.А. Гиппиус, *Новгородская владычная летопись XII–XIV вв. и ее авторы (История и структура текста в лингвистическом освещении)*, [in:] *Лингвистическое источниковедение*

Prezentowany tu wcześniejszy wariant kompilacji możemy odnaleźć na kartach jednego tylko manuskryptu, tzw. odpisu synodalnego, przechowywanego w zbiorach Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie (ГИМ, Син. 786). Jest on kodeksem pergaminowym, spisany tzw. późnym ustawem, w obecnej postaci liczącym 169 kart. Warto zauważyć, że w przypadku wspomnianego zabytku nie mamy do czynienia z jednorodnym rękopisem, powstałym w określonym momencie dziejowym, ale z konwolutem, będącym efektem pracy wielu różnych osób i sporządzanym w Nowogrodzie Wielkim sukcesywnie w toku XIII–XIV stulecia².

Znawcy zagadnienia są zgodni, że manuskrypt ГИМ, Син. 786 składa się z trzech odrębnych części. Najwcześniejsza z nich obejmuje fol. 1–118 i zawiera opis wydarzeń z okresu AM 6524–6742 (AD 1015/1016–1234/1235)³. W starszej literaturze przedmiotu powszechny był sąd, iż niniejszą partię tekstu spisało dwóch skrybów⁴. Aleksey Gippius i Timofiej Gimón ustalili natomiast, iż wszystkie zapisy na kartach 1–118 zostały wykonane przez tę samą osobę,

и история русского языка, eds. А.М. Молдован, А.А. Плетьева, Москва 2006, s. 123; IDEM, *Летопись Новгородская первая*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 269; T.V. GUIMON, *Christian Identity in the Early Novgorodian Annalistic Writing*, [in:] *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery. Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c. 1070–1200)*, ed. I. GARIPZANOV, Turnhout 2011, s. 268; IDEM, *Рубеж XII–XIII вв. в новгородском летописании*, „Slověne. International Journal of Slavic Studies” 6.2, 2017, s. 166.

² А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 3–4; IDEM, *Новгородская владычная летопись...*, s. 122; IDEM, *Летопись...*, s. 268; Т.В. ГИМОН, *Новгородское летописание XI – середины XIV в. как социокультурное явление*, Москва 2014, s. 27; K. PIETKIEWICZ, *Paleografia ruska*, Warszawa 2015, s. 230–231.

³ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 3; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 317; А.А. Гиппиус, *Летопись...*, s. 269; IDEM, *Новгородская владычная летопись...*, s. 122; Т.В. ГИМОН, *Новгородское летописание...*, s. 28.

⁴ Б.М. КЛОСС, *Летопись Новгородская первая*, [in:] *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XI – первая половина XIV в.)*, ed. Д.С. ЛИХАЧЕВ, Ленинград 1987, s. 245–247 (w opracowaniu tym znajdzie Czytelnik obszerny wybór starszej literatury przedmiotu).

pracującą w jednym z nowogrodzkich skryptoriów, najprawdopodobniej w monasterze św. Jerzego, ok. 1235 r. Zmiana charakteru pisma, dostrzegalna na fol. 62, w opisie wydarzeń z AM 6708 (AD 1200/1201), może wynikać – ich zdaniem – m.in. z dłuższej przerwy w pracy nad rękopisem⁵.

Druga część odpisu synodalnego (fol. 119–166), zawierająca opis wypadków z okresu AM 6742–6838 (AD 1234/1235–1330/1331), została sporządzona przez jednego skrybę ok. 1331 r.⁶ Najprawdopodobniej był on mnichem z monasteru św. Jerzego. W pierwszej połowie XIV w. do kodeksu ГИМ, Син. 786 dołączono jeszcze trzy karty pergaminowe (167–169), na których nieregularnie zamieszczano informacje o późniejszych wydarzeniach, związanych zarówno ze wspólnotą klasztorną, w której przechowywany był omawiany manuskrypt, jak i z szerszym kontekstem dziejów Nowogrodu Wielkiego⁷. Timofiej Gimon jest zdania, że zapisy te zostały wykonane przez cztery różne osoby:

1. fol. 167–167' – wydarzenia AM 6838–6841 (AD 1331–1334);
2. fol. 167' – wydarzenia AM 6845 (AD 1337/1338);
3. fol. 168 – wydarzenia AM 6853 (AD 1345/1346);
4. fol. 168'–169 – wydarzenia AM 6860 (AD 1352/1353)⁸.

⁵ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 8; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные...*, s. 43; Т.В. Гимон, *Редактирование...*, s. 120; А.А. Гиппиус, *Новгородская владычная летопись...*, s. 117, 133; ИДЕМ, *Летопись...*, s. 269; Т.В. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 257; ИДЕМ, *Рубеж...*, s. 164–165; ИДЕМ, *Новгородское летописание...*, s. 28.

⁶ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 3–4; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные...*, s. 41; Т.В. Гимон, *Редактирование...*, s. 120–121; А.А. Гиппиус, *Новгородская владычная летопись...*, s. 122; ИДЕМ, *Летопись...*, s. 269; Т.В. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 257; ИДЕМ, *Новгородское летописание...*, s. 30.

⁷ Т.В. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 257; ИДЕМ, *Новгородское летописание...*, s. 27–28, 368.

⁸ *Ibidem*, s. 368–373.

Rękopis ГИМ, Син. 786 jest niekompletny. Nie zachowała się jego początkowa część: w aktualnej postaci tekst latopisu rozpoczyna się w środku zdania, w przypadkowym miejscu opisu zmagania o tron kijowski po śmierci księcia Włodzimierza I Światosławowicza (15 VII 1015 r.), toczonych między jego synami: Jarosławem I Mądrym i Światopełkiem Przeklętym. Analiza pierwotnej paginacji manuskryptu oraz porównanie jego treści z zawartością odpisów *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji (ФИРИ РАН, Аpx. 240; БАН, 17.8.36; РНБ, F.IV.223) pozwala przypuszczać, iż zniszczone partie zabytku były dość obszerne (128 kart) i zawierały opis wydarzeń z okresu AM 6362–6524 (AD 853/854–1015/1016). Kolejną lacunę w omawianym rękopisie odnajdujemy między fol. 150' a 151. Najprawdopodobniej brakuje tu ośmiu kart, na których znajdował się opis wypadków z okresu AM 6780–6807 (AD 1271/1272–1299/1300)⁹.

W dwóch miejscach analizowanego manuskryptu możemy dostrzec ślady późniejszej ingerencji w tekst. Co ciekawe, w obu przypadkach mamy do czynienia z fragmentami źródła, zawierającymi wzmianki na temat Moskwy. Na fol. 122' w opisie zmagania oddziałów ruskich z mongolskimi wojskami Batu-chana (AM 6746 – AD 1237/1238) zatarto czasownik *поѣѣгоша*, tak, aby zakłóceniu uległ pierwotny sens zdania *Moskwianie zaś uciekli, niczego nie zobaczywszy*. Na fol. 167 (AM 6840 – AD 1332/1333) wyskrobano kilka wyrazów z relacji na temat konfliktu księcia Iwana I Kality z Nowogrodzianami, a na ich miejscu dopisano frazę: *за новгородскую измѣну* (za zdradę nowogrodzką)¹⁰.

Kodeks ГИМ, Син. 786, mimo niekompletności, można jednak uznać za zgoła unikalny zabytek: jest najstarszym manuskrytem staroruskim, zawierającym tekst rodzimej kompilacji historiograficznej (dla porównania: najwcześniejszy odpis *Powieści minionych lat*, tzw. *Latopis Ławrientiewski*, powstał dopiero ok. 1377 r.). Co

⁹ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 3; IDEM, *Новгородская владычная летопись...*, s. 122; IDEM, *Летопись...*, s. 268; Т.В. Гимон, *Новгородское летописание...*, s. 28.

¹⁰ *Ibidem*, s. 373–375.

więcej, początkowa część interesującego nas tu artefaktu, spisana ok. 1235 r., uważana jest przez badaczy za jedyny wschodniosłowiański rękopis, pochodzący z epoki przedmongolskiej, na którego kartach pomieszczono przekaz historyczny, czy też szerzej – utwór o charakterze świeckim¹¹.

1. Rękopis ГИМ, Син. 786 kopią tzw. nowogrodzkiego latopisu arcybiskupiego

W tym miejscu należy zaznaczyć, że tekst zachowany na kartach manuskryptu ГИМ, Син. 786 (w literaturze przedmiotu znany jako *Латопис новгородски первый* starszej redakcji) nie jest utworem oryginalnym, ale przeredagowaną kopią innego zabytku średnio-wiecznej historiografii ruskiej, powstałego nad Wołchowem. Aleksy Gippius i Timofiej Gimon proponują określać go mianem nowogrodzkiego latopisu arcybiskupiego (*Новгородская владычная летопись*). I ten przekaz nie był dziełem jednego autora, lecz kompilacją, powstającą w Nowogrodzie Wielkim przez kilka stuleci¹².

Jej najstarsza część została spisana ok. 1115 r., najprawdopodobniej z inicjatywy sprawującego wówczas rządu w grodzie nad Wołchowem księcia Mścisława II Wielkiego (Haralda)¹³. Celem twórców tekstu było opracowanie wykładu najwcześniejszych dziejów

¹¹ А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 117; IDEM, *Летопись...*, s. 268; T.V. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 256; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 27; K. PIETKIEWICZ, *Paleografia...*, s. 87.

¹² Т.В. ГИМОН, А.А. ГИППИУС, *Новые данные...*, s. 19; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 317–318; А.А. ГИППИУС, *Летопись...*, s. 268; Т.В. ГИМОН, *Редактирование...*, s. 115; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 121; Т.В. ГИМОН, *Рубеж...*, s. 166.

¹³ А.А. ГИППИУС, *К истории...*, s. 40, 69; Т.В. ГИМОН, А.А. ГИППИУС, *Новые данные...*, s. 19; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 319, 326; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 123, 209, 215; IDEM, *Летопись...*, s. 269; T.V. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 255; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 115; IDEM, *Летописание и развитие письменной культуры (Новгород, XI – первая половина XII в.)*, „Slověne. International Journal of Slavic Studies” 4.1, 2015, s. 100.

Rusi od zarania państwa Rurykowiczów do czasów im współczesnych, inspirowanego przekazami kijowskimi, niemniej jednak uwzględniającego przede wszystkim wydarzenia nowogrodzkie. Swoją pracę rozpoczęli zatem od częściowego skopiowania przywiezionego z Kijowa źródła: jednej z wcześniejszych redakcji *Powieści minionych lat*, która – co warto odnotować – właśnie w tym okresie zyskiwała swój ostateczny, zachowany do czasów obecnych kształt. Ostatnim passusem, będącym *de facto* powieleniem narracji latopisu kijowskiego, jest relacja z wydarzeń z AM 6524 (AD 1015/1016)¹⁴. W dalszych partiach tekst diametralnie zmienia swój charakter, przybierając formę enigmatycznych zapisów rocznikarskich, opracowanych na podstawie źródła kijowskiego, ale także nowogrodzkich przekazów historycznych z XI w. (wśród znawców zagadnienia toczy się dyskusja, czy zyskały one już wówczas postać odrębnej kompilacji, czy też miały jedynie formę prowadzonych nieregularnie notatek)¹⁵.

Wykonany ok. 1115 r. tekst był kontynuowany w kolejnych latach: w okresie, w którym na nowogrodzkim tronie zasiadał już Wsiewołod I (1117–1132), syn Mścisława II Wielkiego. To najprawdopodobniej wówczas interesujący nas tu utwór ostatecznie zyskał formę latopisu, tj. tekstu historycznego pokrewnego zachodnio-europejskim rocznikom, sporządzanego na bieżąco z biegiem lat, w postaci mniej lub bardziej rozwiniętych treściowo zapisów rocznych, przygotowywanych rychło po prezentowanych w nich wydarzeniach¹⁶.

¹⁴ Б.М. Клосс, *Летопись...*, s. 247; А.А. Гippiус, *К истории...*, s. 34, 51, 54, 69; Т. Вилкул, *Новгородская первая летопись и Начальный свод*, „Palaeoslavica” 11, 2003, s. 5–35; T.V. Guimon, *Christian Identity...*, s. 260, 262–263; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 116; IDEM, *Летописание...*, s. 98.

¹⁵ А.А. Гippiус, *К истории...*, s. 35, 44, 54–55, 69; Т. Вилкул, *Новгородская первая летопись...*, s. 5–35; Т.В. Гимон, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 319; IDEM, *Christian Identity...*, s. 255, 262–263; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 116, 119–137; IDEM, *Летописание...*, s. 97–98.

¹⁶ W. Jakubowski, *Piśmiennictwo okresu rozdrobnienia feudalnego i niewoli tatarskiej (XIII–XIV w.)*, [in:] *Historia literatury rosyjskiej*, ed. M. Jakóbiec, vol. I, Warszawa 1976, s. 83; А.А. Гippiус, *К истории...*, s. 40–41; Т.В. Гимон,

Momentem przełomowym w historii omawianego źródła był rok 1132, w którym książę Wsiewołod I Mścisławowicz został po raz pierwszy pozbawiony władzy nad Nowogrodem Wielkim, a powstający pod jego patronatem latopis – przeniesiony do siedziby miejscowych biskupów¹⁷. Pod ich auspicjami był on kontynuowany przez kilka następnych stuleci: zapisy roczne powstawały zapewne w skryptorium, funkcjonującym przy soborze katedralnym Sofii – Mądrości Bożej, a ich autorami stawały się osoby, wyznaczane bezpośrednio przez kolejnych zwierzchników eparchii nowogrodzkiej (od 1165 r. posiadających godność arcybiskupią). Ponieważ nowo wybrany hierarcha miał, wedle lokalnego zwyczaju, prawo samodzielnego wyboru swojego sekretarza i annalisty, każda zmiana na tronie arcybiskupim pociągała za sobą zazwyczaj przekazanie pieczy nad latopisem nowej osobie¹⁸. Aleksy Gippius i Timofiej Gimonsą zdania, że od 1132 r. do połowy XIV w. (tj. w okresie, z którego zapisy odnajdziemy w rękopisie ГИМ, Син. 786) nowogrodzki latopis arcybiskupi był prowadzony przez dwunastu autorów:

- I. 1132–1156 – latopisarz biskupa Nifonta, utożsamiany z Kirikiem Nowogrodzianinem († ok. 1158 r.), mnichem z Antoniewskiego Monasteru Narodzenia Bogurodzicy, jednym z najwybitniejszych intelektualistów północnoruskich z XII w., autorem m.in. traktatu astronomiczno-matematycznego *Наука о лицбах*. Zainteresowania twórcy znalazły odzwierciedlenie w sporządzonych przez niego zapisach, charakteryzujących

Как велась новгородская погодная летопись..., s. 326–330; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 115, 209, 215; T.V. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 255, 268; IDEM, *Летописание...*, s. 101.

¹⁷ W. JAKUBOWSKI, *Piśmiennictwo...*, s. 83; А.А. ГИППИУС, *К истории...*, s. 41, 69; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 319, 330; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 210; Т.В. ГИМОН, *Летописание...*, s. 101, 103.

¹⁸ IDEM, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 319; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 210–211, 215; T.V. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 258; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 363.

się dążeniem do niezwykle precyzyjnej datacji każdego z opisywanych wydarzeń¹⁹.

2. 1157–1163 – latopisarz biskupa Arkadiusza.
3. 1164–1186 – latopisarz arcybiskupa Eliasza-Jana II, najprawdopodobniej tożsamy z Germanem-Wojatą († 1188 r.), kapłanem z cerkwi św. Jakuba przy ulicy Dobryniej, o którego śmierci wspomina późniejszy autor naszego źródła w opisie wydarzeń z AM 6696 (AD 1188/1189). German-Wojata sporządzał, być może, ok. 1167–1170 r. kopię latopisu, przeznaczoną dla monasteru św. Jerzego (bezpośrednie źródło odpisu ГИМ, Син. 786) i przy tej okazji wprowadził do narracji autobiograficzną wzmiankę: *Tegoż roku ustanowił mnie popem święty arcybiskup Nifont* (AM 6652 – AD 1144/1145)²⁰.
4. 1187–1199 – latopisarz arcybiskupów Gabriela-Grzegorza i Martyriusza.
5. 1200–1210 – latopisarz arcybiskupa Mitrofana.
6. 1211–1226 – latopisarz arcybiskupa Dobryni-Antoniego.
7. 1229–1274 – Tymoteusz, paramonarz w cerkwi św. Jakuba przy ulicy Dobryniej, pełnił funkcję sekretarza i annalisty arcybiskupów Spiryдона i Dalmacjusza. Jest drugim z autorów naszego źródła, który pozostawił po sobie autobiograficzną wzmiankę w jego tekście: *Niech Bóg wysłucha jego świętej modlitwy za wszystkich chrześcijan i za mnie, grzesznego paramonarza*

¹⁹ G. PODSKALSKY, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej* (988–1237), trans. J. ZYCHOWICZ, Kraków 2000, s. 265–268, 292–293, 322, 325–326; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 330–336; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 215; Т.В. ГУИМОН, *Christian Identity...*, s. 268, 271–272; IDEM, *Летописание...*, s. 104; IDEM, *Рубеж...*, s. 174, 178.

²⁰ А.А. ГИППИУС, *К истории...*, s. 4, 11, 67; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 336–343; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 215; IDEM, *Герман Воята*, [in:] *Великий Новгород...*, s. 136; Т.В. ГУИМОН, *Christian Identity...*, s. 268, 271–272.

Tymoteusza! (AM 6738 – AD 1230/1232). Przypisywane mu partie narracji charakteryzują się swoistą erudycyjnością: latopisarz ten wyjątkowo często – w porównaniu ze swoimi poprzednikami – cytuje Pismo Św. Nie unika także odwołań do *Powieści minionych lat*²¹.

8. 1275–1299 – latopisarz arcybiskupa Klemensa.
9. 1299–1310 – latopisarz arcybiskupów Teoktysta i Dawida.
10. 1311–1324 – latopisarz arcybiskupa Dawida.
11. 1325–1330 – latopisarz arcybiskupa Mitrofana-Mojżesza.
12. 1330–1352 – latopisarz arcybiskupa Grzegorza-Bazylego Pątnika.

2. Historia powstania rękopisu ГИМ, Син. 786

Jak wspominaliśmy wyżej, manuskrypt synodalny jest kopią nowogrodzkiego latopisu arcybiskupiego, wykonaną na potrzeby monasteru św. Jerzego – jednej z najważniejszych męskich wspólnot klasztornych w mieście nad Wołchowem, której zwierzchnik od początku XIII w. posiadał godność archimandryty. Powstanie drugiego egzemplarza prowadzonych w sofijskim skryptorium annałów wiąże się z inicjatywą gruntownego przeredagowania tekstu początkowej części tej kompilacji, podjętą w latach 1167–1170 przez Germana-Wojatę. Istotnie, sporządził on całkowicie nowy odpis tego fragmentu źródła, wprowadzając szereg zmian w relacji na temat wydarzeń z okresu AM 6362–6582 (AD 853/854–1074/1075). Następnie połączył przygotowane przez siebie karty z istniejącymi już zeszytami oficjalnego odpisu latopisu arcybiskupiego,

²¹ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 4–5, 9–11; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные...*, s. 30; А.А. Гиппиус, *Новгородская владычная летопись...*, s. 189–190; IDEM, *Новгородская владычная летопись...*, s. 215; IDEM, *Тимофей, [in:] Великий Новгород...*, s. 453; Т.В. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 258, 268; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 29.

zawierającymi opis wypadków od AM 6582 (AD 1074/1075) do czasów sobie współczesnych²². Pojawił się problem, co zrobić ze starymi, prawdopodobnie pochodzącymi jeszcze z początku XII w., kartami tego manuskryptu, na których znajdowała się wcześniejsza wersja zapisów z okresu AM 6362–6582 (AD 853/854–1074/1075)?

Aleksy Gippius i Timofiej Gimon przypuszczają, że Dionizy, ówczesny igumen monasteru św. Jerzego (1158–1194) wykorzystał nadarzącą się okazję i poprosił Germana-Wojatę o wykorzystanie wyjętych ze starego rękopisu kart do sporządzenia drugiego egzemplarza annałów. Kopia, która ostatecznie znalazła się we wspomnianym klasztorze, była zatem konwolutem, składającym się z zeszytów, wyjętych z oficjalnego odpisu latopisu arcybiskupiego (AM 6362–6582 – AD 853/854–1074/1075), do których dołączono karty, zawierające przepisany przez Germana-Wojatę z tego samego źródła i lekko zmodyfikowany opis wypadków z okresu od AM 6582 (AD 1074/1075)²³. Duchowny ten kontynuował pracę najprawdopodobniej aż do końca swoich dni w 1188 r. W okresie późniejszym jego dzieło przejął inny skryba, który sporządzał na bieżąco wypisy z latopisu arcybiskupiego do śmierci igumena Dionizego w 1194 r.²⁴

Warto pamiętać, że protograf Germana-Wojaty nie zachował się do naszych dni. W latach trzydziestych XIII w. podjęto bowiem w monasterze św. Jerzego trud przepisania całego tekstu i uzupełnienia go – na podstawie oficjalnego egzemplarza latopisu arcybiskupiego – narracją na temat wydarzeń z AM 6703–6742 (AD 1195/1196–1234/1235). To wówczas powstała pierwsza część ręk-

²² А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 6, 34, 48, 55, 64–65, 69; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные...*, s. 46; А.А. Гиппиус, *Новгородская владычня летопись...*, s. 123; IDEM, *Летопись...*, s. 269; Т.В. ГИМОН, *Christian Identity...*, s. 267; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 362; IDEM, *Рубеж...*, s. 166, 181.

²³ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 22, 28, 65–66, 69; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные...*, s. 33, 46; А.А. Гиппиус, *Новгородская владычня летопись...*, s. 123, 207; Т.В. ГИМОН, *Новгородское летописание...*, s. 362; IDEM, *Рубеж...*, s. 166, 181.

²⁴ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 65–66, 69; Т.В. Гимон, *Новгородское летописание...*, s. 362; IDEM, *Рубеж...*, s. 166, 178.

kopisu ГИМ, Син. 786 (fol. 1–118)²⁵. Kolejna tego rodzaju inicjatywa miała miejsce ok. 1331 r. Przechowywany w klasztorze manuskrypt uzupełniono wtedy skopiowanym z sofijskich annałów opisem wypadków z AM 6742–6838 (AD 1234/1235–1330/1331), tworząc dalsze partie obecnego odpisu synodalnego (fol. 119–166)²⁶. W latach 1331–1353 dołączano do niego już tylko nieregularne adnotacje.

3. Teksty włączone w obręb *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego starszej redakcji*

Autorzy nowogrodzkiego latopisu arcybiskupiego wykorzystywali też niekiedy w swojej pracy teksty, które prawdopodobnie powstały wcześniej i funkcjonowały w piśmiennictwie staroruskim jako niezależne utwory literackie. Warto poświęcić tu choć kilka słów dwóm spośród nich, wplecionym w narrację na temat wydarzeń z pierwszej połowy XIII stulecia i zamieszczonym w zapisach AM 6711 (AD 1203/1204) oraz AM 6732 (AD 1223–1225).

Pierwszą tego rodzaju interpolacją jest obszerna opowieść o zdobyciu Konstantynopola przez uczestników czwartej wyprawy krzyżowej w 1204 r., która dotrwała do naszych dni nie tylko w odpisie ГИМ, Син. 786, ale też w wielu innych wschodniosłowiańskich kompilacjach historiograficznych z XV–XVI w., m.in. młodszej wersji *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego*, *Latopisie helleńskim i rzymskim* drugiej redakcji, *Latopisie Sofijskim pierwszym*, tzw. wielkoksiążęcym zwodzie moskiewskim, *Latopisie wołogodzko-permskim*, *Latopisie Zmartwychwstania* czy *Latopisie Nikonowskim*²⁷.

²⁵ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 24, 27–28, 69; Т.В. Гимон, А.А. Гиппиус, *Новые данные...*, s. 42; Т.В. Гимон, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 343; IDEM, *Новгородское летописание...*, s. 363; IDEM, *Рубеж...*, s. 166, 178.

²⁶ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 21, 69–70; Т.В. Гимон, *Новгородское летописание...*, s. 363.

²⁷ Н.А. МЕЩЕРСКИЙ, *Древнерусская повесть о взятии Царьграда фрягами как источник по истории Византии*, „Византийский Временник” 9, 1956, s. 172–173, 185; D. FREYDANK, *Die altrussische Erzählung über die Eroberung Konstantinopels 1204 (Chronista Novgorodensis)*, „Byzantinoslavica” 29, 1968,

Włączenie interesującego nas tu zabytku w obręb najwcześniejszej części manuskryptu ГИМ, Син. 786 pozwala skonstatować, iż omawiana opowieść musiała powstać najpóźniej w latach trzydziestych XIII w. Jej autor mógł więc czerpać informacje o opisywanych przez siebie wydarzeniach bezpośrednio od ich naocznych świadków. Wielu badaczy sugeruje wprost, że osobiście przebywał on w Konstantynopolu w 1203–1204 r. i spisał swoją relację na podstawie własnych wspomnień²⁸. W starszej literaturze przedmiotu wysuwano niekiedy przypuszczenie, iż autorem opowieści był nie kto inny niż Dobrynia Jadrejkowicz, późniejszy arcybiskup nowogrodzki Antoni, który zwiedzał stolicę cesarstwa bizantyńskiego w latach 1200–1204 i pozostawił po sobie jej obfitujący w szczegóły opis. Gruntowna analiza porównawcza języka i stylu *itinerarium* Dobryni-Antoniego oraz omawianego tu utworu wykluczyła jednak taką możliwość²⁹.

Anonimowy autor opowieści nie wszystko mógł jednak ujrzyć na własne oczy. Czytając jego tekst, odnosi się wrażenie, że opisując te wydarzenia i miejsca, których nie znał z autopsji, posiłkował się przede wszystkim relacjami innych naocznych świadków. Wiele wskazuje na to, że czerpał wiadomości bezpośrednio z obozu krzyżowców, a konkretniej – z jego niemieckojęzycznej części. Sposób, w jaki ukazuje on polityczne tło czwartej wyprawy krzyżowej, pozwala nawet przypuszczać, iż jego głównym informatorem wśród łacinników był stronnik cesarza Filipa Szwabskiego³⁰.

s. 355–356; О.В. ТВОРОГОВ, *Древнерусские хронографы*, Ленинград 1975, s. 148; S. PATRI, *La relation russe de quatrieme croisade*, „Byzantion” 58.2, 1988, s. 463–472; А.Г. БОБРОВ, *Новгородские летописи XV в.*, Санкт-Петербург 2001, s. 129–143; А.А. ГИПШИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 124; С.И. ЛУЧИЦКАЯ, *Четвертый крестовый поход глазами русского современника*, „Византийский Временник” 65, 2006, s. 113–114; T.V. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 260.

²⁸ Н.А. МЕЩЕРСКИЙ, *Древнерусская повесть...*, s. 170, 177, 185; J. GORDON, *The Novgorod Account of the Fourth Crusade*, „Byzantion” 43, 1973, s. 297, 304–305; С.И. ЛУЧИЦКАЯ, *Четвертый крестовый поход...*, s. 114, 117.

²⁹ Н.А. МЕЩЕРСКИЙ, *Древнерусская повесть...*, s. 171; S. PATRI, *La relation russe...*, s. 465; С.И. ЛУЧИЦКАЯ, *Четвертый крестовый поход...*, s. 118.

³⁰ Н.А. МЕЩЕРСКИЙ, *Древнерусская повесть...*, s. 182; D. FREYDANK, *Die altrussische Erzählung...*, s. 348–349; J. GORDON, *The Novgorod Account...*, s. 298, 303–304; С.И. ЛУЧИЦКАЯ, *Четвертый крестовый поход...*, s. 115, 120–121.

Najprawdopodobniej samodzielnym utworem literackim była też pierwotnie opowieść o bitwie nad rzeką Kałką – starciu zbrojnym sprzymierzonych sił książąt ruskich z wojskami Mongołów, do którego doszło 31 V 1223 r. Tekst ten musiał powstać zaledwie w kilka lat po opisywanych w nim wydarzeniach: już ok. 1235 r. został włączony w obręb rękopisu ГИМ, Син. 786. Pojawia się też na kartach *Latopisu Ławrientiewskiego*, sporządzonego ok. 1377 r.³¹

Autor opowieści próbuje wpisać zmagania mieszkańców Rusi z koczowniczymi najeźdźcami w szerszy kontekst historii powszechnej, nasycając swoją narrację elementami eschatologicznymi. Uwypukleniu tego ostatniego aspektu służy wprowadzenie do dyskursu obszernej sekwencji, będącej nawiązaniem do *Apokalipsy Pseudo-Metodego* – anonimowego utworu syryjskiego z drugiej połowy VII w., którego osią kompozycyjną są walki chrześcijan-Bizantyńczyków z wyznającymi islam Arabami. Na Rusi zabytek ten stał się znany w staro-cerkiewno-słowiańskim przekładzie (bazującym na tłumaczeniu greckim z VIII w.) najpóźniej na początku XII stulecia. Twórcę opowieści o bitwie nad rzeką Kałką charakteryzuje dążenie do uwspółcześnienia przekazu Pseudo-Metodego oraz wpisania jego wizji w obraz wypadków, rozgrywających się na Rusi w średniowieczu. Co więcej, autorytet autora *Apokalipsy* służy mu częstokroć do uprawomocnienia prób wyjaśnienia pochodzenia ludów, z którymi Słowianie Wschodni mieli styczność oraz ukazania ich miejsca w historii świata. Zagrożający państwu ruskiemu Mongołowie zostają zatem utożsamieni z Izmaelitami, których najazdy na ziemie chrześcijan stanowić miały przejaw kary Bożej³².

³¹ W. JAKUBOWSKI, *Piśmiennictwo...*, s. 84–85; L.S. CHEKIN, *The Godless Ishmaelites. The Image of the Steppe in 11th–13th century Rus'*, „Russian History” 19.1–4, 1992, s. 357; А.А. ГИППИУС, *К истории...*, s. 13; А.А. ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись...*, s. 124; В.Н. РУДАКОВ, *Монголо-татары глазами древнерусских книжников середины XIII–XV в.*, Москва 2014, s. 20–44.

³² W. JAKUBOWSKI, *Piśmiennictwo...*, s. 84–85; L.S. CHEKIN, *The Godless Ishmaelites...*, s. 21; P. DZIADUŁ, *W oczekiwaniu na Paruzję. Myśl eschatologiczna w prawosławnym piśmiennictwie słowiańskim do połowy XVI w.*, Kraków 2014, s. 148–149; В.Н. РУДАКОВ, *Монголо-татары...*, s. 20–44; J. PETKOV, *Altslavische*

4. Kwestia chronologii w *Latopisie nowogrodzkim* pierwszym starszej redakcji

Autorzy naszego źródła konsekwentnie datują wszystkie opisywane w nim wydarzenia według rozpowszechnionej wówczas na Rusi ery bizantyńskiej (konstantynopolitańskiej), opierającej się na rachubie czasu od stworzenia świata (*Anno Mundi*, AM), lokowanego tradycyjnie w 5508/5509 r. przed narodzeniem Chrystusa³³. O wiele bardziej złożoną kwestią jest natomiast zagadnienie stylu, tj. próba odpowiedzi na pytanie, który dzień przyjmowany był przez naszych annalistów jako początek nowego roku kalendarzowego. W przeciwieństwie do twórców *Powieści minionych lat*, odeszli oni od zapożyczonej z cesarstwa bizantyńskiego tradycji uznawania za moment przełomowy dnia 1 IX (styl wrześniowy). Jak zaobserwował Nikołaj G. Bieżkow, ślady tego rodzaju datacji są w rękopisie ГИМ, СИН. 786 nadzwyczaj rzadkie (uczony dostrzegł je tylko w zapisach AM 6704 i 6845)³⁴.

Dominującym systemem jest natomiast w *Latopisie nowogrodzkim* pierwszym starszej redakcji – jego zdaniem – styl marcowy, zgodnie z którym rok kalendarzowy rozpoczynał się w dniu 1 III. Aby przeliczyć zapisaną w ten sposób datę na erę dionizyjską (*Anno Domini*, AD), należy dla wydarzeń ze stycznia i lutego odjąć od roku ery konstantynopolitańskiej 5507, a dla wypadków z pozostałych miesięcy – 5508³⁵.

W kilku miejscach naszego źródła możemy także odnaleźć przykłady datowania wydarzeń według stylu ultramarcowego, rozcho-

Eschatologie. Texte und Studien zur apokalyptischen Literatur in kirchenslavischer Überlieferung, Tübingen 2016, s. 198, 201.

³³ K. PIETKIEWICZ, *Paleografia...*, s. 150.

³⁴ Н.Г. БЕРЕЖКОВ, *Хронология русского летописания*, Москва 1963, s. 247, 284–285; K. PIETKIEWICZ, *Paleografia...*, s. 154.

³⁵ Н.Г. БЕРЕЖКОВ, *Хронология...*, s. 212; Т.В. ГИМОН, *Как велась новгородская погодная летопись...*, s. 320; K. PIETKIEWICZ, *Paleografia...*, s. 154–157.

dzącego się z marcowym na równe dwanaście miesięcy: przy przeliczaniu na erę dionizyjską, należy dla wypadków styczniowych i lutowych odjąć od roku ery bizantyńskiej 5508, a dla pozostałych – 5509. Nikołaj G. Bierieżkow twierdzi, że jedyną część latopisu, w której konsekwentnie stosowany jest styl ultramarcowy, stanowi blok AM 6713–6730. Autorzy zabytku datują też niekiedy w ten sposób pojedyncze zdarzenia, m.in. w zapisach AM 6732, 6745, 6746, 6776, 6779, 6780, 6820, 6825, 6826 i 6827³⁶.

Incydentalnie pojawiają się też na kartach rękopisu ГИМ, СИН. 786 próby datowania wypadków według zapożyczonego z Bizancjum systemu indykcji, tj. piętnastoletnich cykli, liczonych od stworzenia świata, m.in. w zapisach AM 6623, 6644, 6645, 6676, 6686, 6845 i 6853. Starożytne rzymskie kalendy przywoływane są natomiast tylko jeden raz (AM 6644)³⁷.

5. *Latopis nowogrodzki pierwszy starszej redakcji* na tle średniowiecznej historiografii Nowogrodu Wielkiego

Tekst, zachowany na kartach kodeksu ГИМ, СИН. 786 z XIII–XIV w., jest bezsprzecznie najstarszym zabytkiem historiografii średniowiecznego Nowogrodu Wielkiego. Warto jednak pamiętać, iż stanowi on tylko jeden z elementów niezwykle bogatej spuścizny piśmienniczej z interesującego nas tu obszaru. Do naszych dni dotrwało wiele latopisów, skompilowanych w ośrodku nad Wołchowem w XV–XVI w. Kilka z nich powstało, podobnie jak omawiany utwór, na podstawie annałów, spisanych na bieżąco w siedzibie nowogrodzkich władcyków.

³⁶ Н.Г. БЕРЕЖКОВ, *Хронология...*, s. 212–213, 247–268, 274–280; К. ПЕТКIEWICZ, *Paleografia...*, s. 154–157.

³⁷ Н.Г. БЕРЕЖКОВ, *Хронология...*, s. 231, 234–235, 243–245, 284–285; К. ПЕТКIEWICZ, *Paleografia...*, s. 162–163.

Jak twierdzą znawcy zagadnienia, w latach trzydziestych XV w. w oparciu o latopis arcybiskupi miała zostać sporządzona nowa kompilacja, tzw. zwód nowogrodzko-sofijski. Nie zachował się on do czasów obecnych, niemniej jednak stał się źródłem inspiracji dla twórców kilku późniejszych tekstów historiograficznych, m.in. *Latopisu Sofijskiego pierwszego* (spisanego w pierwszej połowie XV w.), *Latopisu Karamzinowskiego* (zabytku z pierwszej połowy XV stulecia, poświadczony tylko w jednym odpisie z przełomu XV i XVI w.)³⁸ oraz *Latopisu nowogrodzkiego czwartego*³⁹. To ostatnie źródło znane jest badaczom w dwóch wariantach: opis wydarzeń w starszym z nich doprowadzono do 1437 r., a w młodszym – do 1447 r. Jego przeredagowaną wersję stanowi też tzw. *Latopis nowogrodzki piąty*, którego tekst urywa się na roku 1446⁴⁰.

W połowie XV stulecia kompilacja, od XII w. sukcesywnie uzupełniana w skryptorium przy soborze katedralnym Sofii – Mądrości Bożej, zmodyfikowana w latach 1167–1170, stała się podstawą jeszcze jednego tekstu, który znany jest obecnie w literaturze przedmiotu jako *Latopis nowogrodzki pierwszy* młodszej redakcji. Zachował się on w kilku odpisach z XV–XIX w. Za najbardziej

³⁸ A.A. Гиппиус, *К истории...*, s. 44, 59, 70–72; А.Г. Бобров, *Новгородские летописи...*, s. 129–143; Т.В. Гимон, *Редактирование...*, s. 116–117; А.Г. Бобров, *Летописание новгородское*, [in:] *Великий Новгород...*, s. 264; Г.М. Прохоров, *Летопись Карамзинская*, [in:] *Великий Новгород...*, s. 268; T.V. Guimon, *Christian Identity...*, s. 257.

³⁹ A.A. Гиппиус, *К истории...*, s. 44, 59, 70–72; Т.В. Гимон, *Редактирование...*, s. 116–117; Г.М. Прохоров, *Летопись Новгородская четвертая*, [in:] *Великий Новгород...*, s. 270; T.V. Guimon, *Christian Identity...*, s. 257. Warto pamiętać, iż tradycyjnie stosowana w literaturze przedmiotu klasyfikacja nowogrodzkich latopisów nie opiera się na przesłankach chronologicznych, lecz jest konsekwencją kolejności, w jakiej źródła te były publikowane i wprowadzane do obiegu naukowego w pierwszej połowie XIX w. Jakkolwiek *Latopis nowogrodzki pierwszy* jest więc rzeczywiście najstarszym tekstem historiograficznym z interesującego nas tu obszaru, to już *Latopis nowogrodzki drugi* powstał dopiero w XVI w., a *Latopis nowogrodzki trzeci* – w XVII w. А.Г. Бобров, *Летописание новгородское...*, s. 264.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 264; О.Л. Новикова, *Летопись Новгородская Пятая*, [in:] *Великий Новгород...*, s. 269–270.

reprezentatywne spośród nich uznaje się dwa manuskrypty, datowane na czwartą dekadę XV stulecia: tzw. akademicki (БАН, 17.8.36) oraz komisyjny (ФИРИ РАН, Аpx. 240). Opis wydarzeń historycznych kończy się w obu rękopisach (w ich obecnej postaci) odpowiednio na 1446 r. i 1441 r.⁴¹

Do pewnego stopnia odrębnym utworem jest natomiast *Latopis Abramki*, spisany w 1495 r. w Smoleńsku na podstawie wcześniejszych przekazów północnoruskich (w toku badań tekstologicznych zauważono zbieżność m.in. z *Latopisem nowogrodzkim czwartym*, *Latopisem nowogrodzkim piątym* i *Latopisem nowogrodzkim pierwszym* młodszej redakcji). Kompilacja ta prezentuje zarys dziejów powszechnych oraz historii Rusi od stworzenia świata do 1469 r.⁴² Zabytkiem z końca XV stulecia jest też niewydany do tej pory *Latopis biskupa Pawła*, zachowany w rękopisie БАН, собр. Доброхотова 18⁴³.

Na przełomie XV i XVI stulecia, już po utracie przez Nowogród Wielki niezależności politycznej i przejściu ośrodka nad Wołchowem pod panowanie władców moskiewskich, sporządzono dwie nowe redakcje *Latopisu nowogrodzkiego czwartego*. Wariant, wykonany najprawdopodobniej z inicjatywy arcybiskupa Gennadiusza w latach dziewięćdziesiątych XV w., w którym opis wydarzeń został doprowadzony do 1496 r., znany jest w literaturze przedmiotu jako *Latopis nowogrodzki chronograficzny*. W trzeciej dekadzie XVI w. powstała natomiast kolejna wersja wspomnianego zabytku, której tekst urywa się na roku 1539. Zachowała się ona do naszych dni na kartach jednego tylko rękopisu (РНБ, F.IV.238) i z tego też względu określana jest przez badaczy mianem *Latopisu nowogrodzkiego wg odpisu Dubrowskiego*. Pod koniec XVI w. spisany został również

⁴¹ А.А. Гиппиус, *К истории...*, s. 70–72; Т.В. ГИМОН, *Редактирование...*, s. 112–125; А.А. Гиппиус, *Летопись Новгородская первая...*, s. 269; А.Г. БОБРОВ, *Летописание новгородское...*, s. 264.

⁴² А.Г. БОБРОВ, *Летописание новгородское...*, s. 264; ИДЕМ, *Летопись Авраамки*, [in:] *Великий Новгород...*, s. 267–268; T.V. GUIMON, *Christian Identity...*, s. 257.

⁴³ А.Г. БОБРОВ, *Летописание новгородское...*, s. 264.

Latopis nowogrodzki drugi, zawierający wykład historii państwowości ruskiej od 919 r. do 1572 r. oraz trzy krótkie adnotacje na temat wydarzeń z 1573 r., 1581 r. i 1587 r. Teksty historiograficzne powstawały także w Nowogrodzie Wielkim w XVII stuleciu. Jednym z zabytków z tego okresu jest *Latopis nowogrodzki trzeci*⁴⁴.

6. Wydania i przekłady *Latopisu nowogrodzkiego* pierwszego starszej redakcji

Manuskrypt ГИМ, Син. 786 jest aktualnie przechowywany w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie. W 2018 r. został zdigitalizowany, a jego skany zamieszczono w bazie wirtualnych zasobów tej instytucji (<http://catalog.shm.ru/entity/ALBUM/622494765>). W XIX–XX w. powstały dwa wydania fototypiczne interesującego nas tu zabytku⁴⁵ oraz szereg edycji⁴⁶. *Latopis nowogrodzki pierwszy* starszej redakcji był także kilkakrotnie tłumaczony na nowożytnie języki europejskie. Istnieją jego trzy przekłady całościowe: już na początku XX w. wykonane zostało przez Roberta Michella i Nevilla Forbesa tłumaczenie na język angielski⁴⁷,

⁴⁴ *Ibidem*, s. 264–265.

⁴⁵ *Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку*, Санкт-Петербург 1875; *Новгородская харатейная летопись*, ed. М.Н. Тихомиров, Москва 1964.

⁴⁶ *Летописец новгородский, начинающийся от 6525/1017 г. и кончающийся 6860/1352 г.*, Москва 1781 [=Москва 1819]; *Новгородская первая летопись*, [in:] *Новгородские летописи*, ПСРЛ 3, Санкт-Петербург 1841, s. 1–114 [=Москва 2000]; *Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку*, ed. П.И. Савваитов, Санкт-Петербург 1888; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, eds. А.Н. Насонов, М.Н. Тихомиров, Москва–Ленинград 1950.

⁴⁷ *The Chronicle of Novgorod 1016–1471*, trans. R. MICHELL, N. FORBES, eds. C. RAYMOND BEAZLEY, A.A. SHAKHMATOV, London 1914 [=New York 1970].

w kolejnych dekadach pojawił się przekład niemiecki Joachima Dietze⁴⁸ oraz wersja duńska⁴⁹.

Wyjątkowe znaczenie, jakie dla badań historycznych miała wpleciona w tekst latopisu opowieść o zdobyciu Konstantynopola przez uczestników czwartej wyprawy krzyżowej, warunkowało też konieczność powstania odrębnych edycji tego utworu oraz jego tłumaczeń na języki nowożytny, przede wszystkim zachodnioeuropejskie. Przez dłuższy czas mediewiści zachodni, niemający możliwości zapoznania się ze staroruskim oryginałem narracji, opierali swoje badania na jej łacińskim przekładzie, opublikowanym w 1873 r. przez Karla Hopfa⁵⁰. W 1950 r. został on przetłumaczony na język hiszpański przez Sarę Isabel de Mundo⁵¹. W drugiej połowie XX w. zaczęły się natomiast pojawiać kolejne przekłady, bazujące bezpośrednio na tekście odpisu synodalnego: w 1968 r. na łamach czasopisma „Byzantinoslavica” ukazało się tłumaczenie opowieści o zdobyciu Konstantynopola na język niemiecki, autorstwa Dietricha Freydanka, powstałe w oparciu o edycję A.N. Nasonowa i M.N. Tichomirowa z 1950 r.⁵² Rok później O.W. Tworogow opublikował swój pierwszy przekład zabytku na współczesny język rosyjski⁵³. Praca ta była kilkakrotnie wznawiana, z uwzględnieniem poprawek

⁴⁸ *Die Erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaction (Synodalschrift) 1016–1330/1352*, trans. J. DIETZE, Leipzig 1971. Publikacja ta zawiera nie tylko przekład niemiecki latopisu, ale także przedruk tekstu źródła w staroruskim oryginale, według edycji A.N. NASONOWA i M.N. TICHOMIROWA z 1950 r. oraz fotokopie rękopisu synodalnego wykonane w 1875 r.

⁴⁹ *Den Forste Novgorod-Kronike: Aldste Affattelse*, ed. K. RAHBEK-SCHMIDT, Kobenhavn 1964.

⁵⁰ *Chronista Novgorodensis*, [in:] *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, ed. Ch. KOPF, Berlin 1873, s. 93–98.

⁵¹ S.I. DE MUNDO, *La Cuarta crazada segun el cronista novgorodense*, „Anales de historia antigua y medieval. Universidad de Buenos Aires” 2, 1950, s. 135–141.

⁵² D. FREYDANK, *Die altrussische Erzählung...*, s. 339–344.

⁵³ *Повесть о взятии Царьграда крестоносцами в 1204 г.*, trans. O.B. ТВОРОГОВ, [in:] *Изборник. Сборник произведений литературы Древней Руси*, Москва 1969, s. 280–289.

i późniejszych zmian, naniesionych przez jej autora⁵⁴. W 1973 r. na łamach periodyku „Byzantion” wydano tłumaczenie angielskie, wykonane przez J. Gordona, a w 1988 r. w tym samym czasopiśmie – przekład francuski autorstwa S. Patri⁵⁵. W ostatnim czasie pojawiło się też tłumaczenie omawianego utworu na język bułgarski⁵⁶. Istnieje również fragmentaryczny przekład polski, opublikowany przez Aleksandra Naumowa i Jana Stradomskiego⁵⁷.

* * *

W tym miejscu należy pokrótce wyjaśnić kilka najważniejszych zasad o charakterze lingwistyczno-translatorskim, którymi kierowaliśmy się, redagując ostateczną wersję prezentowanego w tej książce przekładu całości *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* na język polski. Dotyczą one przede wszystkim sposobów oddawania w tłumaczeniu nazw własnych, głównie antroponimów, rzadziej etnonimów lub toponimów. Zasady te bazują, z jednej strony, na dążeniu do zachowania w przekładzie pewnych istotnych cech lingwistycznych zabytku (a więc i cech dialektalnych języka, w którym wersja oryginalna tekstu powstała), z drugiej zaś – na uwzględnieniu do pewnego stopnia wypracowanej i utrwalonej już tradycji funkcjonowania przedmiotowego nazewnictwa w polskiej literaturze naukowej.

⁵⁴ *Повесть о взятии Царьграда крестоносцами в 1204 г.*, trans. О.В. ТВОРОГОВ, [in:] *Памятники Литературы Древней Руси. XIII в.*, Москва 1981, s. 106–113; *Повесть о взятии Царьграда крестоносцами в 1204 г.*, trans. О.В. ТВОРОГОВ, [in:] *Библиотека литературы Древней Руси*; eds. Д.С. ЛИХАЧЕВ, Л.А. ДМИТРИЕВ, А.А. АЛЕКСЕЕВ, Н.В. ПОНЫРКО, vol. 5, XIII в., Санкт-Петербург 1997.

⁵⁵ J. GORDON, *The Novgorod Account...*, s. 306–311; S. PATRI, *La relation russe...*, s. 476–501.

⁵⁶ С. РАКОВА, *Четвъртият кръстоносен поход в историческата памет на православните славяни*, София 2007.

⁵⁷ A. NAUMOW, J. STRADOMSKI, *Echa IV krucjaty w dawnej literaturze ruskiej*, [in:] *IV krucjata. Historia. Reperkusje. Konsekwencje*, eds. Z.J. KIJAS, M. SALAMON, Kraków 2005, s. 241–242.

1. W tłumaczeniu konsekwentnie zostało zachowane występujące w oryginalnym tekście tzw. cokanie, czyli mieszanie *ц* i *ч* – dotyczy to przede wszystkim patronimików (np. *Игорь Ярославичъ* – Igor Jarosławowic, *Д[а]в[и]дъ Игоревичъ* – Dawid Igorowic, *Борисъ Всеславичъ* – Borys Wsiesławowic, *Завидъ Дмитровичъ* – Zawid Dymitrowic, *Мѣстиславъ Володимиричъ* – Mścisław Włodzimierzowic, itd.). Postanowiliśmy zachować tę cechę w przekładzie z trzech powodów. Po pierwsze – uznawana jest ona za najważniejszą fonetyczną właściwość dialektu nowogrodzkiego. Po drugie – dominuje w męskich imionach odojcowskich, występujących w zabytku, niemal konsekwentnie – w 96% (214 przypadków użycia *ц* wobec 9 poświadczeń z *ч*)⁵⁸. Po trzecie wreszcie – *nomina propria*, a zwłaszcza antroponimy i patronimiki jako ich szczególny typ, stanowią wdzięczny z punktu widzenia translatorskiego materiał, w którym można bez większego uszczerbku dla warstwy znaczeniowej tekstu zaprezentować pewne istotne (również dla interpretacji źródła) osobliwości systemu językowego oryginału. Dodatkowym czynnikiem, umożliwiającym zachowanie tej cechy fonetycznej, jest stosowanie transkrypcji występujących w oryginale imion własnych (z pewnymi jednakże wyjątkami, o których będzie mowa niżej).

2. Co do zasady, antroponimy występujące w tekście zostały w przeważającej liczbie oddane w języku polskim w postaci transkrybowanej. Dla dawnych tekstów słowiańskich – (staro)cerkiewnosłowiańskich, staroruskich, ale też starobułgarskich czy staroserbskich – nie ma jednolitych zasad translacji osobowych nazw własnych. W istniejących polskich przekładach tekstów źródłowych kręgu *Slavia Orthodoxa* oraz w literaturze przedmiotu spotkać można bardzo różne rozwiązania: transliterację, transkrypcję (najczęściej zgodną z zasadami

⁵⁸ Szerzej na ten temat: А.А. Гиппиус, *Новгородская владычная летопись...*, s. 139–140.

transkrybowania współczesnych języków posługujących się cyrylicą), ale też greczyzację, latynizację, rusyfikację, ukrainizację czy polonizację. Niemożliwość odwoływania się do ustalonej tradycji narzuca konieczność przyjęcia indywidualnych rozstrzygnięć, które do pewnego stopnia są arbitralne, aczkolwiek wynikają z treści analizowanego utworu. Rozwiązaniem, które przyjęliśmy w tłumaczeniu *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego starszej redakcji*, jest stosowanie – z jednej strony – transkrypcji antroponomów odnoszących się do występujących w narracji postaci słowiańskich (posadnicy, tysięcznicy, osoby niezidentyfikowane, np. *Sudiła, Nieżata, Twierdzisław, Wniezd, Mikita*), z drugiej zaś – zgrecyzowanych lub spolszczonych ze względu na konwencję imion władców, dostojników kościelnych i ogólnie osób duchownych (książąt, biskupów, arcybiskupów, metropolitów, mnichów, np. *Teodor, Niketas, Klemens, Jan, Andrzej, Jerzy*). Dodajmy, że tekst oryginalny latopisu często jest pod względem występowania antroponomów tych samych osób niekonsekwentny, pojawiają się różne warianty graficzno-fonetyczne ich zapisu. Ze względu na dążenie do jednoznacznej identyfikacji, ułatwiającej Czytelnikowi lekturę źródła, w przekładzie te warianty nie zostały odzwierciedlone.

3. Konwencja i kształtująca się mimo wszystko tradycja przekładowo-nazewnicza w znacznie większym stopniu mogła być wykorzystana w tłumaczeniach etnonimów i toponimów. Występujące w tekście oryginalnym (także często w niekonsekwentnej postaci) nazwy z tych podgrup *nominów propria* były każdorazowo weryfikowane i ujednolicane, a czasami tworzone na podstawie haseł zawartych w *Słowniku Starożytności Słowiańskich*⁵⁹. Zostały więc użyte takie szeregi nazw lub pochodnych od nich, jak: *Czudź – Czudowie – czudzki*;

⁵⁹ *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, vol. I, eds. W. KOWALENKO, G. LABUDA, T. LEHR-SPLAWIŃSKI, Wrocław 1961, s. 307; vol. II, eds. W. KOWALENKO, G. LABUDA, T. LEHR-SPLAWIŃSKI, Wrocław 1964, s. 304, 305–308, 329–330; vol. III, eds. G. LABUDA, Z. STIEBER, Wrocław 1967, s. 83, 127.

Iżora – Iżorowie – iżorski; Jaćwież – Jaćwingowie – jaćwieski; Jem’ – Jemianie – jemski; Liw’ – Liwowie; Łotygoła – Letgalowie, itp. Dodatkowym źródłem weryfikującym (aczkolwiek nie zawsze rozstrzygającym) były dotychczasowe polskie przekłady innych kronik i latopisów. Pojawiające się w tekście oryginalnym *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* wspomniane niekonsekwencje graficzno-fonetyczne poddane zostały całkowitej unifikacji.

Jest rzeczą oczywistą, że każdy przekład – również (a być może nawet szczególnie) przekład tekstu dawnego – jest specyficznym aktem twórczym i nosi mniej lub bardziej wyraziste znamiona i rysy idiolektu tłumacza, wymykającego się nieraz ścisłym regułom. Dążenie do konsekwentnego trzymania się przyjętych zasad językowych (w tym omówionych wyżej) – pożądane i oczekiwane w przekładach o charakterze naukowym – nie może działać automatycznie, a podejmowane decyzje translatorskie i dokonywane wybory każdorazowo uwzględniać powinny kontekst gramatyczny, tekstowy, interpretacyjno-recepcyjny, wreszcie środowiskowo-konwencyjny, w którym tłumaczone źródło funkcjonuje lub będzie funkcjonować. Mamy nadzieję, że zawarty w tej monografii przekład będzie mógł stać się kolejnym asumptem do rozwoju polskiej refleksji lingwistyczno-translatorskiej, odnoszącej się do piśmiennictwa kręgu *Slavia Orthodoxa*.

* * *

Niniejsza publikacja powstała w ramach grantu *Latopis nowogrodzki pierwszy – przekład na język polski i opracowanie naukowe najstarszego zabytku historii Nowogrodu Wielkiego*, finansowanego w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2019, nr projektu: 22H16036884, nr umowy: 0368/NPRH5/H22/84/2017 (moduł Uniwersalia 2.2). Przedsięwzięcie to było realizowane w Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza

Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana, *Ceraneum* (Uniwersytet Łódzki).

Autorzy w tym miejscu pragnęliby wyrazić swą wdzięczność wszystkim osobom, które nieustrudzenie służyły im radą, pomocą i życzliwym wsparciem w trakcie pracy nad tą książką. Dziękujemy przede wszystkim prof. Elizie Małek, wybitnej znawczynie literatury staroruskiej za krytyczną lekturę wstępnej wersji tłumaczenia łaciny na język polski. Osobne słowa podziękowania należą się prof. Dariuszowi Dąbrowskiemu z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy i prof. Adrianowi Jusupowiciowi z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie – autorom edycji krytycznej i polskiego przekładu *Kroniki halicko-wołyńskiej*⁶⁰ – za cenne uwagi na temat specyfiki historiografii średniowiecznej Rusi.

Dziękujemy również naszym Mistrzom i Przyjaciółom z Katedry Filologii Słowiańskiej UŁ i Katedry Historii Bizancjum UŁ: prof. Georgiemu Minczewowi, prof. Teresie Wolińskiej, prof. Mirosławowi J. Leszce, dr hab. Małgorzacie Skowronek, dr Agacie Kaweckiej i dr. Markowi Majerowi.

Specjalne wyrazy wdzięczności należą się prof. Jackowi Bonarkowi z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filii w Piotrkowie Trybunalskim, który podjął się trudu przygotowania recenzji wydawniczej niniejszej publikacji. Dziękujemy również Elżbiecie Myślińskiej-Brzozowskiej za wykonanie rysunków zdobiących ten tom, a także Bogdanowi Jachimczykowi – za udostępnienie do wglądu i skopiowania unikalnych numizmatów nowogrodzkich.

Słowa podziękowania kierujemy wreszcie pod adresem wszystkich badaczy, skupionych wokół Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana (*Ceraneum*) w Uniwersytecie Łódzkim – na czele z jego dyrektorem, prof. Maciejem Kokoszko

⁶⁰ *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, eds. D. DĄBROWSKI, A. JUSUPOVIĆ, Kraków–Warszawa 2017; *Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów*, trans. D. DĄBROWSKI, A. JUSUPOVIĆ, Kraków–Warszawa 2017.

Wstęp

i wicedyrektorem, prof. Georgim Minczewem – za pozytywne nastawienie do naszej pracy i przyjazną atmosferę, dzięki której studia nad kulturą Słowian prawosławnych były i są dla nas prawdziwą przyjemnością. W sposób szczególny dziękujemy tu pracownikom Centrum: dr Karolinie Krzeszewskiej – za wszechstronne wsparcie organizacyjne w okresie, w którym powstawała niniejsza publikacja, dr. Andrzejowi R. Hołaskowi – za sporządzenie indeksów, zamieszczonych na końcu tego tomu, a także mgr. Janowi Morawickiemu – za przygotowanie komentarza geograficznego do tekstu latopisu.

Latopis nowogrodzki pierwszy
starszej redakcji – tekst oryginalny
i polski przekład

(fol. 1) [Бѣ лѣ[то] 6524 (1015/1016).] ...а вы плотници соущє. а приставилѣ вы хоромѣ роубити. и нача Дѣнѣпрѣ мьрѣзноюути. и вѣше Ярославоу моужь вѣ приязнѣ оу Г[вѣ]топѣлка. и посла к нѣмоу Ярославѣ| ношью отрокѣ свои. рекѣ к нѣмѣ| и рекѣ к нѣмоу оньси что ты то|моу велиши творити мѣдоу мал[ло] варено а дроужинны много| и р[еч]є юмоу мѣжѣ тѣ. рчи тако Яро|славоу. даче мѣдѣ мало а дроужины много. да кѣ вечероу вѣдѣти. и разоумѣ Ярославе| яко вѣ| ноши велитѣ сѣцисѣ и томѣ вѣчєрє перевозисѣ Ярославѣ сѣ вои на| дроужин полѣ Дѣнѣпра и лодѣ ѿри|ноуша ѿ берега. и тои ноши пои[до]|ша на сѣцю. и р[еч]є Ярославѣ дроужинѣ. знаменантєсѣ повиван|тє собє оуброусы головоу. и бы[сѣ] | сѣчи злѣ. и до свѣкта поведиша| Г[вѣ]топѣлка. и бѣжа Г[вѣ]топѣлкѣ вѣ| Печѣнѣгы. а Яросла[вѣ] иде Кыѣвѣ. и сѣде на столѣ о[т]ца своего Володимира. и нача вою свое дѣлѣти. старостаи по 10 гр[и]в[є]нѣ. а смердомѣ по гр[и]внѣ. а новѣго|родѣчємѣ по 10 вѣмѣ. и ѿпѣсти я домовѣ всѣ.

Бѣ лѣ[то] 6525 (1017/1018). Ярославѣ иде кѣ| Берестию. и заложєна бы[сѣ] с[вѣ]та|я Софѣя Кыѣвѣ.

Бѣ лѣ[то] 6526 (1018/1019).

Бѣ лѣ[то] 6527 (1019/1020).

Бѣ лѣ[то] 6528 (1020/1021). родисѣ Воло|димирѣ с[ы]нѣ оу Ярослава. || (fol. 2)

Бѣ лѣ[то] 6529 (1021/1022). Побѣди Яросла[вѣ] Брѣчислава.

Бѣ лѣ[то] 6530 (1022/1023).

Бѣ лѣ[то] 6531 (1023/1024).

Бѣ лѣ[то] 6532 (1024/1025).

Бѣ лѣ[то] 6533 (1025/1026).

Бѣ лѣ[то] 6534 (1026/1027).

Бѣ лѣ[то] 6535 (1027/1028).

Бѣ лѣ[то] 6536 (1028/1029). знаменинѣ| змиѣво на н[є]в[є]си явисѣ.

Бѣ лѣ[то] 6537 (1029/1030).

Бѣ лѣ[то] 6538 (1030/1031).

Бѣ лѣ[то] 6539 (1031/1032).

Бѣ лѣ[то] 6540 (1032/1033).

[W roku 6524 (1015/1016).] „...wy wszak cieślami jesteście, na-
każemy wam więc domy ciosać”¹. I zaczął Dniepr zamarzać. A czło-
wiek Jarosławowy był w przyjaźni ze Światopełkiem. I posłał do
niego Jarosław nocą swojego sługę, [z posłaniem]. I rzekł mu ów:
„Co ty teraz polecisz czynić? Miodu uwarzono mało, a drużyny
wiele”. I [od]rzekł jemu [tj. słudze] mąż ten: „Powiedz Jarosławowi
tak: jeśli miodu jest mało, a drużyny wiele, niech zostanie wydany
na wieczór”. I pojął Jarosław, że [człowiek ów] zaleca mu nocą za-
atakować, tegoż więc wieczora przeprawił się ze swoimi wojami na
drugą stronę Dniepru. I odepchnęli łodzie od brzegu. I tejsze nocy
wyruszyli do walki. I rzekł Jarosław do drużyny: „Oznaczcie się,
owijcie sobie głowy chustami”. I była sroga rzeź, i do świtu zwycię-
żyli Światopełka. I zbiegł Światopełk do Pieczyngów², Jarosław zaś
udał się do Kijowa i zasiadł na tronie ojca swojego Włodzimierza³.
I zaczął wojów swoich obdzielać: starostom [dał] po dziesięć grzy-
wien⁴, smerdom po grzywnie, zaś Nowogrodzianom – po dziesięć.
I zwolnił ich wszystkich do domów.

W roku 6525 (1017/1018). Poszedł Jarosław do Brześcia. I ufun-
dowana została Święta Sofia w Kijowie⁵.

W roku 6526 (1018/1019).

W roku 6527 (1019/1020).

W roku 6528 (1020/1021). Jarosławowi narodził się syn Włodzi-
mierz⁶.

W roku 6529 (1021/1022). Zwyciężył Jarosław Briaczysława⁷.

W roku 6530 (1022/1023).

W roku 6531 (1023/1024).

W roku 6532 (1024/1025).

W roku 6533 (1025/1026).

W roku 6534 (1026/1027).

W roku 6535 (1027/1028).

W roku 6536 (1028/1029). Znak wężowy pojawił się na niebie.

W roku 6537 (1029/1030).

W roku 6538 (1030/1031).

W roku 6539 (1031/1032).

W roku 6540 (1032/1033).

- Бѣ лѣ[то] 6541 (1033/1034).
Бѣ лѣ[то] 6542 (1034/1035).
Бѣ лѣ[то] 6543 (1035/1036).
Бѣ лѣ[то] 6544 (1036/1037). ||(fol. 2')
Бѣ лѣ[то] 6545 (1037/1038). заложи Ярославъ городъ Киевъ
и ц[ѣ]рк[о]въ с[вѣ]тыя Софія.
Бѣ лѣ[то] 6546 (1038/1039).
Бѣ лѣ[то] 6547 (1039/1040). ос[вѣ]щ[ѣ]на бы[сть] ц[ѣ]ркы
с[вѣ]тыя Б[огороди]ца Володимиромъ.
Бѣ лѣ[то] 6548 (1040/1041).
Бѣ лѣ[то] 6549 (1041/1042).
Бѣ лѣ[то] 6550 (1042/1043). Володимиръ иде на Юмь съ нов-
городьци с[ы]нѣи Ярославъ.
Бѣ лѣ[то] 6551 (1043/1044). Володимиръ иде на Грькы.
Бѣ лѣ[то] 6552 (1044/1045). погрѣбена бы[ста] 21 кн[ѧ]зѧ
с[ы]на С[вѣ]тослава Яропѣлъ Шльгъ. и кр[ѣ]ст[и]ца кости ею.
Бѣ лѣ[то] 6553 (1045/1046, 1049/1050). съгорѣ с[вѣ]тая Со-
фія въ соуб[о]тѣ по заутрьни въ часъ 3 м[ѣсѧ]ца марта въ 15.
Бѣ то же лѣ[то] ||(fol. 3) заложена бы[сть] с[вѣ]тая Софія Новѣ-
городѣ Володимиромъ кн[ѧ]зѣмъ.
Бѣ лѣ[то] 6554 (1046/1047).
Бѣ лѣ[то] 6555 (1047/1048).
Бѣ лѣ[то] 6556 (1048/1049).
Бѣ лѣ[то] 6557 (1049/1050).
Бѣ лѣ[то] 6558 (1050/1051). роди[сѧ] С[вѣ]топѣлкъ.
Бѣ лѣ[то] 6559 (1051/1052). постави Ярославъ Лариона Роу[си]на
митрополит[омъ].
Бѣ лѣ[то] 6560 (1052/1053). прѣстави Володимиръ с[ы]нъ
Ярославъ въ Новѣгородѣ м[ѣсѧ]ца октябра въ 4.
Бѣ лѣ[то] 6561 (1053/1054).
Бѣ лѣ[то] 6562 (1054/1055). прѣстави Яро[сла]въ и сѣде
Изѧславъ Киевѣ на ст[олѣ].
Бѣ лѣ[то] 6563 (1055/1056).
Бѣ лѣ[то] 6564 (1056/1057).
Бѣ лѣ[то] 6565 (1057/1058). ||(fol. 3')

W roku 6541 (1033/1034).

W roku 6542 (1034/1035).

W roku 6543 (1035/1036).

W roku 6544 (1036/1037).

W roku 6545 (1037/1038). Założył Jarosław gród w Kijowie i cerkiew Świętej Sofii⁸.

W roku 6546 (1038/1039).

W roku 6547 (1039/1040). Poświęcona została cerkiew Świętej Bogurodzicy przez Włodzimierza [wybudowana]⁹.

W roku 6548 (1040/1041).

W roku 6549 (1041/1042).

W roku 6550 (1042/1043). Włodzimierz, syn Jarosławowy wyprowadził się z Nowogrodzianami na Jemian¹⁰.

W roku 6551 (1043/1044). Włodzimierz wyruszył na Greków¹¹.

W roku 6552 (1044/1045). Pogrzebanych zostało dwóch książąt, synów Światosławowych: Jaropełk i Oleg. I ochrzczono ich kości¹².

W roku 6553 (1045/1046, 1049/1050). Spłonęła Święta Sofia w sobotę po jutrzni, w trzeciej godzinie, w miesiącu marcu, 15 [dnia]. Tegoż roku przez księcia Włodzimierza została ufundowana Święta Sofia w Nowogrodzie¹³.

W roku 6554 (1046/1047).

W roku 6555 (1047/1048).

W roku 6556 (1048/1049).

W roku 6557 (1049/1050).

W roku 6558 (1050/1051). Urodził się Światopełk¹⁴.

W roku 6559 (1051/1052). Jarosław ustanowił metropolitą Ilariona Rusina¹⁵.

W roku 6560 (1052/1053). Włodzimierz, syn Jarosławowy, zmarł w Nowogrodzie w miesiącu październiku, 4 [dnia].

W roku 6561 (1053/1054).

W roku 6562 (1054/1055). Jarosław zmarł i na tronie kijowskim zasiadł Iziasław¹⁶.

W roku 6563 (1055/1056).

W roku 6564 (1056/1057).

W roku 6565 (1057/1058).

Бѣ лѣ[то] 6566 (1058/1059).

Бѣ лѣ[то] 6567 (1059/1060). высадиша Соудислава ис пороуба.

Бѣ лѣ[то] 6568 (1060/1061). прѣстависа Иголь Ярославиць.

Бѣ лѣ[то] 6569 (1061/1062). придоша Половѣци 1 и повѣдиша
Бѣволода м[ѣсѣ]ца Феу҃рара вѣ 2.

Бѣ лѣ[то] 6570 (1062/1063).

Бѣ лѣ[то] 6571 (1063/1064).

Бѣ лѣ[то] 6572 (1064/1065).

Бѣ лѣ[то] 6573 (1065–1067). почѣ Бѣславѣ рать дръжати
и на западѣ явиса звѣзда велика.

Бѣ лѣ[то] 6574 (1066/1067). приде Бѣславѣ и вѣзѣ Новѣ-
городѣ. съ женами и съ дѣтми. и колоколы съима оу с[вѣ]т[и]и
Софиѣ. **Ш** велика(fol. 4) бѣше бѣда вѣ час тѣи. и понекадила съима.

Бѣ лѣ[то] 6575 (1067/1068). повѣдиша Бѣсла[ва] на Немизѣ.
томѣ же лѣ[тѣ] яша и на Рши.

Бѣ лѣ[то] 6576 (1068/1069). гнѣвѣ Б[о]жии вы[стѣ] придоша
Половци и повѣдиша Рѣською землю. Бѣ то [же] лѣ[то] вы[сѣ]ко-
ша кыянѣ Бѣсла[ва] ис порѣ[ва]. томѣ [же] лѣ[тѣ] повѣди О[вѣ]-
тосла[в] Половцѣ оу Снѣвьска. а Изаславѣ бѣ[жа] вѣ Ла[хы].

Бѣ лѣ[то] 6577 (1069/1070). приде Изаславѣ съ Ла[хы].
а Бѣсла[в] бѣжа Поло[т]скоу. и погоре Подолиѣ. Бѣ то [же] лѣ[то]
осень м[ѣсѣ]ца октаб[ра] вѣ 23 на с[вѣ]т[и]го Якова бра[та]
Г[оспод]на вѣ патни[чи] вѣ чѣ[с] 6 дни опать приде Все[...]
(fol. 4') кѣ Новоугородоу. новгородци же по[с]тавиша пѣлькѣ про-
тивоу ихѣ оу Звѣринца на Кѣземли. и посолѣи Б[ог]ѣ Глѣбоу
кн[ѣ]зю съ новгородци. О велика бѣше сѣца Божаномѣ и паде
ихѣ бѣщисельноу число. а самого кн[ѣ]зѣ ѿпоустѣша Б[ог]а дѣла.
а на заоутриѣ оверѣтеса крѣ[ст] ч[ес]тныи Болодимирѣ оу с[вѣ]-
тѣи Софиѣ Новѣгородѣ при еп[иско]пѣ Феodore.

Бѣ лѣ[то] 6578 (1070/1071). родиса Ростиславѣ и ц[ѣ]ркы зало-
жена вы[стѣ] с[вѣ]т[и]го Михаїла монастырѣ Кыѣвѣ.

Бѣ лѣ[то] 6579 (1071/1072).

Бѣ лѣ[то] 6580 (1072/1073). пѣренѣсена вы[ста] Бориса и Глѣ-
ва съ Лѣта Кышегородоу.

W roku 6566 (1058/1059).

W roku 6567 (1059/1060). Uwolniono Sudzisława z więzienia¹⁷.

W roku 6568 (1060/1061). Zmarł Igor Jarosławowic¹⁸.

W roku 6569 (1061/1062). Przybyli Połowcy¹⁹ 1 [lutego] i zwyciężyli Wsiewołoda²⁰ w miesiącu lutym, 2 [dnia].

W roku 6570 (1062/1063).

W roku 6571 (1063/1064).

W roku 6572 (1064/1065).

W roku 6573 (1065–1067). Wsiesław zaczął toczyć wojnę²¹, a na zachodzie pojawiła się wielka gwiazda.

W roku 6574 (1066/1067). Nadszedł Wsiesław i zajął Nowogród z kobietami i dziećmi. I dzwony pościagał ze Świętej Sofii. O, wielkie nieszczęście wydarzyło się w owym czasie! I pozdejnował świeczniki.

W roku 6575 (1067/1068). Wsiesława pokonano nad [rzeką] Niemigą. Tegoż roku pojmano go nad Rszą²².

W roku 6576 (1068/1069). Gniew Boży nastał: nadeszli Połowcy i zwyciężyli ziemię Ruską. Tegoż roku Kijowianie uwolnili Wsiesława²³ z więzienia. W tym samym roku Światosław²⁴ pokonał Połowców w pobliżu Snowska²⁵. A Iziasław²⁶ zbiegł do Lachów²⁷.

W roku 6577 (1069/1070). Iziasław przybył z Lachami, a Wsiesław zbiegł do Połocka. I spłonął Podół²⁸. Tegoż roku, na jesieni, w miesiącu październiku, 23 [dnia], w święto św. Jakuba, Brata Pańskiego, w piątek, w szóstej godzinie dnia, przybył znów Wsie[sław] do Nowogrodu. Nowogrodzianie zaś uszykowali wojsko naprzeciw nich, nieopodal Zwierzyńca nad [rzeczką] Gzenią²⁹. I wspomógł Bóg księcia Gleba³⁰ z Nowogrodzianami. O, wielka to była rzeź dla Wotów³¹ i poległa ich niezliczona mnogość, jednak samego księcia puszczono wolno przez wzgląd na Boga. Nazajutrz zaś odnalazł się czcigodny krzyż Włodzimierzowy³² w Świętej Sofii w Nowogrodzie, przy biskupie Teodorze³³.

W roku 6578 (1070/1071). Narodził się Rościsław³⁴ i została ufundowana cerkiew św. Michała w monasterze w Kijowie³⁵.

W roku 6579 (1071/1072).

W roku 6580 (1072/1073). Borys i Gleb zostali przeniesieni z nad rzeki Alty do Wyszogrodu³⁶.

Бѣ лѣ[то] 6581 (1073/1074). ||(fol. 5) заложена бы[сть] ц[є]ркви Печерьская Феодосомъ игоуменомъ. Бѣ то [же] лѣ[то] прогнаста Изасла[ва] въ Ла[хы]! С[ва]тослав и Всѣволодъ.

Бѣ лѣ[то] 6582 (1074/1075). прѣстависа Феодоръ игоумень Печерьскыи м[ѣсц]а маия въ 3.

Бѣ лѣ[то] 6583 (1075/1076).

Бѣ лѣ[то] 6584 (1076/1077).

Бѣ лѣ[то] 6585 (1077/1078). прѣстависа Феодоръ археп[иско]-пъ новгородьскыи.

Бѣ лѣ[то] 6586 (1078/1079). бѣжа Олыгъ Тѣмоутороканю и приведе Половче. и побѣди Всѣволода на Сѣжицѣхъ. Бѣ то [же] лѣ[то] бы[сть] сѣца оу Чьрнигова и оубыѣна бы[ста] 2 кн[а]зъ Изаслав и Борѣс.

Бѣ лѣ[то] 6587 (1078–1080). оубиша за Колоколъ кн[а]зъ Глѣба м[ѣсц]а маия въ 30. Бѣ то [же] лѣ[то] оубиша Половчи Романа. ||(fol. 5')

Бѣ лѣ[то] 6588 (1080/1081).

Бѣ лѣ[то] 6589 (1081/1082).

Бѣ лѣ[то] 6590 (1082/1083).

Бѣ лѣ[то] 6591 (1083/1084).

Бѣ лѣ[то] 6592 (1084/1085).

Бѣ лѣ[то] 6593 (1085/1086).

Бѣ лѣ[то] 6594 (1086/1087).

Бѣ лѣ[то] 6595 (1087/1088).

Бѣ лѣ[то] 6596 (1088/1089). с[ва]щ[є]на бы[сть] ц[є]ркви с[ва]т[о]го Мѣхила.

Бѣ лѣ[то] 6597 (1089/1090). с[ва]щ[є]на бы[сть] ц[є]ркви Печерьская Іо[ан]мъ митрополи[то]мъ. томи [же] лѣ[тѣ] прѣстависа.

Бѣ лѣ[то] 6598 (1090/1091). приведе Янѣка митрополита скопца. Бѣ то [же] лѣ[то] с[ва]щ[є]на бы[сть] ц[є]ркви с[ва]т[о]го Мѣхила Переяслави.

Бѣ лѣ[то] 6599 (1091/1092). перенесоша игумена печерьскаго Феодоса въ манастирь ис печерѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] прѣстависа Іо[анн] скопеч митрополит. ||(fol. 6)

W roku 6581 (1073/1074). Ufundowana została przez igumena Teodozjusza cerkiew Pieczerska³⁷. Tegoż roku Światosław i Wsiewołod wygnali Iziasława do Lachów.

W roku 6582 (1074/1075). Teodozjusz, igumen Pieczerski, zmarł w miesiącu maju, 3 [dnia].

W roku 6583 (1075/1076).

W roku 6584 (1076/1077).

W roku 6585 (1077/1078). Zmarł Teodor, arcybiskup nowogrodzki.

W roku 6586 (1078/1079). Zbiegł Oleg³⁸ do Tmutarakania³⁹ i przywiódł Połowców, i pokonał Wsiewołoda nad [rzeką] Sożycą⁴⁰. Tegoż roku była bitwa pod Czernihowem i zostało zabitych dwóch książąt: Iziasław i Borys⁴¹.

W roku 6587 (1078–1080). Zabito za Wołokiem⁴² księcia Gleba w miesiącu maju, 30 [dnia]. W tym samym roku Połowcy zabili Romana⁴³.

W roku 6588 (1080/1081).

W roku 6589 (1081/1082).

W roku 6590 (1082/1083).

W roku 6591 (1083/1084).

W roku 6592 (1084/1085).

W roku 6593 (1085/1086).

W roku 6594 (1086/1087).

W roku 6595 (1087/1088).

W roku 6596 (1088/1089). Poświęcona została cerkiew św. Michała⁴⁴.

W roku 6597 (1089/1090). Poświęcona została cerkiew Pieczerska przez metropolitę Jana. W tym samym roku [on] zmarł⁴⁵.

W roku 6598 (1090/1091). Janka sprowadziła metropolitę-skopca⁴⁶. W tymże roku została poświęcona cerkiew św. Michała w Perejaślawiu⁴⁷.

W roku 6599 (1091/1092). Igumena Pieczerskiego Teodozjusza przeniesiono z pieczar do monasteru⁴⁸. W tym samym roku zmarł Jan, metropolita-skopiec.

Бѣ лѣ[то] 6600 (1092/1093). наиде рана на Полоча|ны яко нѣкако
баше ходити| оуличамъ яко мнѣти в[...] о|жьство. а конемъ [...]
ыта| видѣти. да аще кто из ысть|бы вылезеть напрасно оубыѣ|нъ
бываше невидимо.

Бѣ лѣ[то] 6601 (1093/1094). прѣстависѧ Бѣволо|дъ и сѣде
С[вѧ]тополкъ Кыѣвѣ. Бѣ [то]| же лѣ[то] побѣдиша Половчи
С[вѧ]топѣ|лка и Мьстисла[в]а на Трьполи.

Бѣ лѣ[то] 6602 (1094/1095).

Бѣ лѣ[то] 6603 (1094–1096). иде С[вѧ]топѣ|лкъ и Боло|димиръ
на Д[а]в[и]да Смольнскоу| и вдаша Д[а]в[и]доу Новъгородъ.| Бѣ
то [же]| лѣ[то] придоша въ Роусь проу|зи авгу[ста] въ 28.

Бѣ лѣ[то] 6604 (1096/1097).

Бѣ лѣ[то] 6605 (1096–1098). слепленъ бы[сть] Василко. ||(fol. 6')
Бѣ то [же]| лѣ[то] зимѣ побѣди Мьстиславл| [съ] новгородци Олга
на Коулацьскѣ| [...] кою говению. томъ [же] лѣ[тѣ] на| ве [...] горѣ
онъ полъ а 3и д[е]нь Дѣтиный съгорѣ городъ.| и Книноу чадъ
извишѧ.

Бѣ лѣ[то] 6606 (1098/1099).

Бѣ лѣ[то] 6607 (1099/1100).

Бѣ лѣ[то] 6608 (1100/1101).

Бѣ лѣ[то] 6609 (1101/1102). прѣстависѧ Бѣслав Полочьскыи
кн[ѧ]з.

Бѣ лѣ[то] 6610 (1102/1103).

Бѣ лѣ[то] 6611 (1103/1104). идоша всѧ бра[тъ]я Роусьскыи
земла на Половцѣ на Соу|тѣнь и побѣдиша я и кн[ѧ]зѧ ихъ|
имѣнию заяша. семь же лѣ[тѣ] побѣдиша Ярослава Моръдва
Му|ромѣ. въ то же лѣ[то] заложиха ц[е]рковь Бл[а]говѣщенію
Мьстиславл| кн[ѧ]зѧ на Городици. ||(fol. 7)

Бѣ лѣ[то] 6612 (1104/1105). приде Никифоръ митрополитъ
соурьскыи.

Бѣ лѣ[то] 6613 (1105/1106). поставлени быша| еп[иско]пи Ла-
зоръ Мина Ямфилохи.| томъ [же] лѣ[тѣ] идоша въ Ладогоу на
воинноу. и погорѣша хороми ѿ роучия| мило Славно до с[вѧ]т[о]-
го Илию.

W roku 6600 (1092/1093). Taki dopust spadł na Połoczan, że nie mieli oni jak chodzić po ulicach, gdyż zdawało się, że [biesów mn]óstwo i [kop]yta końskie widać. Jeśli więc ktoś z domu wyszedł, zabijany był nadaremnie i niewidzialnie⁴⁹.

W roku 6601 (1093/1094). Wsiewołod zmarł i w Kijowie zasiadł Światopełk⁵⁰. W tymże roku Połowcy pokonali Światopełka i Mścislawa pod Trypołem⁵¹.

W roku 6602 (1094/1095).

W roku 6603 (1094–1096). Światopełk i Włodzimierz poszli na Dawida do Smoleńska i oddali Dawidowi Nowogród⁵². W tym samym roku spadła na Ruś szarańcza, w sierpniu, 28 [dnia].

W roku 6604 (1096/1097).

W roku 6605 (1096–1098). Oślepiiony został Wasylko⁵³. W tymże roku zimą Mścisław wraz z Nowogrodzianami pokonał Olega nad [rzeką] Kułaczycą, [w Wiel]kim Poście⁵⁴. W tym samym roku na wio[snę spłonęła] tamta strona [Nowogrodu], a trzeciego dnia spłonął Dziedziniec⁵⁵. I pomordowano służących *księżnej* [?].

W roku 6606 (1098/1099).

W roku 6607 (1099/1100).

W roku 6608 (1100/1101).

W roku 6609 (1101/1102). Zmarł Wsiesław, książę połocki⁵⁶.

W roku 6610 (1102/1103).

W roku 6611 (1103/1104). Wyprawili się wszyscy bracia z Ruskiej ziemi na Połowców, nad Suteń⁵⁷ i zwyciężyli ich, i przejęli dobra należące do ich księcia. Tegoż roku pokonali Mordwini Jarosława w Muromiu⁵⁸. W tym samym roku ufundował książę Mścisław cerkiew Zwiastowania na Grodziszczu⁵⁹.

W roku 6612 (1104/1105). Przybył Nikefor Surski, metropolita⁶⁰.

W roku 6613 (1105/1106). Ustanowieni zostali biskupi: Łazarz, Menas, Amfiloch⁶¹. W tymże roku wyruszono na wojnę do Ładogi⁶². I spłonęły zabudowania od [strony] Ruczaju⁶³, obok Sławna⁶⁴, aż do [cerkwi] św. Eliasza⁶⁵.

Бѣ лѣ[то] 6614 (1106/1107). избиша Половѣче на Доунаи. Бѣ то [же] лѣ[то] построи[же]сѧ О[вѧ]тоша кн[ѧ]зѣ с[ы]нѣ Д[а]в[и]-
д[о]вѣ Църнѣговѣ тѣсть Бѣболожѣ.

Бѣ лѣ[то] 6615 (1107/1108). тра[с]сѧ земля вѣ 5 февраля.

Бѣ лѣ[то] 6616 (1108–1110). прѣстависѧ архі[е]п[иско]пѣ новѣ-
городьскыи Никита м[ѣсѧ]ца генварѧ вѣ 30. а на весноу почашѧ
пѣл(fol. 7')сати с[вѧ]тоу ю Гофию стѧжаниемѧ с[вѧ]т[о]го вл[а]-
д[ы]кы.

Бѣ лѣ[то] 6617 (1108/1109). бы[сть] вода велика вѣ Дѣнѣпри
и вѣ Деснѣ и вѣ Припетѣ. и концаша трыпезницу Печерьскаго
манастиря. Бѣ то [же] лѣ[то] заложена бы[сть] ц[е]ркы кн[ѧ]з[е]-
мѣ О[вѧ]топѣлкомѣ Кыѣвѣ.

Бѣ лѣ[то] 6618 (1110/1111). приде архі[е]п[иско]пѣ Іоа[нн] вѣ
Новѣ(Новѣ)городѣ м[ѣсѧ]ца дек[абр]ѧ вѣ 20.

Бѣ лѣ[то] 6619 (1111/1112). иде О[вѧ]топѣлкѣ Володимирѣ
Д[а]в[и]дѣ и всѧ земля просто Роу[с]ь[ск]ая на Половѣце и по-
бѣдиша я и вѣзашѧ дѣти ихѣ. и городѣ по Дѣлови Соуртовѣ
и Шароуканѣ. тѣгда же погорѣ Подольѣ Кыѣвѣ и Църниговѣ
и Смолянскѣ и Новѣгородѣ(fol. 8)дѣ. томѣ же лѣ[тѣ] прѣстависѧ
Іо[анн] еп[иско]пѣ черниговьскыи. томѣ [же] лѣ[тѣ] ходи Мѣ-
стислав на Очелоу.

Бѣ лѣ[то] 6620 (1112/1113).

Бѣ лѣ[то] 6621 (1112–1114). ходи Ярослав на Ятвѧгы с[ы]нѣ
О[вѧ]топѣлчѣ. и пришѣдѣ съ воины поя дѣчерь Мѣсти[с]лаву.
томѣ [же] лѣ[тѣ] прѣстависѧ О[вѧ]топѣлкѣ а Володимирѣ сѣдѣ
на столѣ Кыѣвѣ. вѣ сѣ же лѣ[то] прѣстѧвисѧ Д[а]в[и]дѣ Иго-
ревицѣ. сѣмѣ [же] лѣ[тѣ] побѣди Мѣстислав на Бороу Чюдѣ. Бѣ
то [же] лѣ[то] заложена бы[сть] ц[е]ркы Новѣгородѣ с[вѧ]т[о]го
Николы. Бѣ то [же] лѣ[то] погорѣ онѣ полѣ на сѣи же сторонѣ
городѣ Кромьныи ѿ Лоукинѣ по[жа]рѣ.

Бѣ лѣ[то] 6622 (1112–1115). прѣстависѧ О[вѧ]то[с]лав Пере-
славли. Бѣ то [же] лѣ[то] поста(fol. 8')виша Фектиста еп[иско]па
Църниговѣ.

W roku 6614 (1106/1107). Rozbito Połowców nad Dunajem. W tymże roku postrzygł się [na mnicha] książę Światosza, syn Dawida czernihowskiego, teść Wsiewołoda⁶⁶.

W roku 6615 (1107/1108). Zatrzęsła się ziemia 5 lutego.

W roku 6616 (1108–1110). Zmarł arcybiskup nowogrodzki Niketas⁶⁷, w miesiącu styczniu, 30 [dnia]. A wiosną rozpoczęto zdobić malowidłami Świętą Sofię, ze środków świętego władcy.

W roku 6617 (1108/1109). Nastąpiła woda olbrzymia w Dnieprze, w Deśnie i w Prypeci. I ukończono salę jadalną w Monasterze Pieczerskim. W tymże roku została ufundowana przez księcia Światopełka cerkiew w Kijowie⁶⁸.

W roku 6618 (1110/1111). Przybył arcybiskup Jan⁶⁹ do Nowogrodu w miesiącu grudniu, 20 [dnia].

W roku 6619 (1111/1112). Wyruszyli Światopełk, Włodzimierz, Dawid i cała bez wyjątku Ruska ziemia na Połowców i pokonali ich, i pojмали ich dzieci, i zajęli grody nad Donem: Surtow i Szarukań⁷⁰. Wówczas też spłonął Podół w Kijowie, Czernihów, Smoleńsk i Nowogród. W tym samym roku zmarł Jan⁷¹, biskup czernihowski. Tegoż roku wyprawił się Mściśław na Oczelę⁷².

W roku 6620 (1112/1113).

W roku 6621 (1112–1114). Udał się Jarosław⁷³, syn Światopełka na Jaćwingów⁷⁴. Powróciwszy zaś z wojny, pojął [za żonę] córkę Mściśławową⁷⁵. W tymże roku zmarł Światopełk, a Włodzimierz zasiadł na tronie w Kijowie⁷⁶. Tegoż roku umarł Dawid Igorowic⁷⁷. W tym samym roku pokonał Mściśław Czudź⁷⁸ na Borze⁷⁹. W tymże roku została ufundowana cerkiew św. Mikołaja w Nowogrodzie⁸⁰. Tegoż roku spłonęła tamta połowa [Nowogrodu], a na tej stronie – pożar od [ulicy św.] Łukasza⁸¹ objął gród⁸².

W roku 6622 (1112–1115). Zmarł Światosław w Perejasławiu⁸³. W tymże roku ustanowiono Teoktysta biskupem Czernihowa⁸⁴.

Бѣ лѣ[то] 6623 (1115/1116). съвѣкоупишася бра[тъ]я Вышегородѣ Боллодимиръ Ольгѣ Д[а]в[и]дѣ и вса Рѹсѣская земля. и ос[ва]тиша ц[ѣ]рк[о]вь камяноу маина въ 11 а въ 2 перенесоша Бориса и Глѣба индикта въ 8. Бѣ [то же] лѣ[то] бы[сть] знаменіе въ с[о]лнці якоже погыбе. а на осень прѣстависа Ольгѣ с[ы]нѣ Г[ва]тославль авгѹста въ 1. а Новѣгородѣ измьроша коня вса оу Мьстислава и оу дружины ѹго. то[мь] же лѣ[тѣ] заложѣ Богостѣ ц[ѣ]рк[о]вь с[ва]т[о]го Фѣдора Тирона априла въ 28.

Бѣ лѣ[то] 6624 (1114–1117). иде Мьстил(fol. 9)славъ на Чюдъ съ новгородѣи и вѣзъ Медвѣжю голову на 40 с[ва]т[ы]хъ. Бѣ то [же] лѣ[то] Мьстиславъ заложѣ Новѣгородѣ болини първаго. то[мь] же лѣ[тѣ] Павълъ посадникъ ладожьскыи заложѣ Ладогоу городѣ камянѣ.

Бѣ лѣ[то] 6625 (1117/1118). иде Мьстиславъ Кыѣвоу на столѣ из Новгорода марта въ 17. а с[ы]нѣ посади Новѣгородѣ Бѣтволода на столѣ. Бѣ [то] же лѣ[то] бы[сть] знаменіе Новѣгородѣ въ с[ва]тѣи Софии ѿ грома м[ѣ]сѣца маіа въ 14 въ час 10 вечерню поущимъ ѹдинѣ ѿ дьякъ зараженъ бы[сть] ѿ грома а клиросъ въсь съ людьми падоша ници нѣл(fol. 9') живи быша. а на вечерѣ бы[сть] знаменіе въ луиѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] игуменъ Янтонъ заложѣ ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[ва]т[ы]я Б[о]городин]ца манастырь. Бѣ се [же] лѣ[то] прѣстависа Добрына посадникъ новгородѣскыи дек[авр]а въ 6.

Бѣ лѣ[то] 6626 (1118/1119). прѣстависа Дѣмитръ Завидицъ посадникъ новгородѣскыи июла въ 9 посадникъ новгородѣскыи посадницѣвъ 7 м[ѣ]сѣца одиноу. томь [же] лѣ[тѣ] приведе Боллодимиръ съ Мьстиславомъ вса боары новгородѣскыя Кыѣвоу и заводи я къ ч[е]стѣноу х[рест]оу и поустѣи я домовъ а иныя оу себе остави и разгнѣва(fol. 10)са на ты оже то грабили Даньслава и Ноздрѣчу и на Сочьскаго на Ставра и заточи я вса.

W roku 6623 (1115/1116). Zgromadzili się bracia w Wyszogrodzie: Włodzimierz, Oleg, Dawid i cała ziemia Ruska. I poświęcili cerkiew kamienną w maju, 1 [dnia], zaś 2 [dnia], indykcji 8, przenieśli [szczątki] Borysa i Gleba⁸⁵. Tegoż roku pojawił się znak na słońcu, tak, jakby [ono] zginęło. Na jesień zaś zmarł Oleg, syn Światosława⁸⁶, w sierpniu, 1 [dnia]. W Nowogrodzie zaś popadały wszystkie konie, należące do Mścislawa i jego drużyny. W tymże roku ufundował Wojgost cerkiew św. Teodora Tyrona⁸⁷, w kwietniu, 28 [dnia].

W roku 6624 (1114–1117). Wyprawił się Mścisław wraz z Nowogrodzianami na Czudź i zajął Niedźwiedzią Głowę⁸⁸ w święto Czterdziestu Męczenników. W tymże roku Mścisław założył Nowogród większy od wcześniejszego⁸⁹. Tegoż roku Paweł, posadnik Ładoski, ufundował kamienny gród w Ładodze⁹⁰.

W roku 6625 (1117/1118). Wyjechał Mścisław z Nowogrodu do Kijowa, [by przejąć] tron, w marcu, 17 [dnia], a na tronie w Nowogrodzie posadził [swojego] syna Wsiewołoda⁹¹. W tymże roku ukazał się znak w Nowogrodzie, w Świętej Sofii [w postaci] pioruna, w miesiącu maju, 14 [dnia], o godzinie dziesiątej. Gdy odprawiano nabożeństwo wieczorne, jeden z diaków został porażony piorunem, a wszyscy chórzyści i wierni upadli na twarz, lecz pozostali przy życiu. Pod wieczór zaś ukazał się znak na księżycu. W tym samym roku igumen Antoni ufundował kamienną cerkiew Świętej Bogurodzicy, w monasterze⁹². Tegoż roku zmarł Dobrynja⁹³, posadnik nowogrodzki⁹⁴, w grudniu, 6 [dnia].

W roku 6626 (1118/1119). Zmarł Dymitr Zawidic, posadnik nowogrodzki⁹⁵, w lipcu, 9 [dnia]. Sprawował funkcję posadnika nowogrodzkiego przez siedem miesięcy sam. Tegoż roku przywiódł Włodzimierz⁹⁶ wraz z Mścislawem wszystkich bojarów nowogrodzkich do Kijowa. Przyprowadził ich do czcigodnego krzyża i zwolnił ich do domu. Innych zaś zostawił u siebie i rozgniewał się na nich, gdyż ograbili Danisława i Nozdricza, a także na setnika Stawra⁹⁷, i uwięził ich wszystkich.

Етъ лѣ[то] 6627 (1119/1120). заложи Кю|р|ьякѣ игоуменѣ и кн[а]зѣ Бѣ|к|володѣ ц[е]рк[о]въ каману манастырь с[в]а[т]о[г]о Георгия Новѣ|г|ородѣ. Етъ то же лѣ[то] прѣстависѣ Къснѣтинѣ Мосѣ|к|овицѣ посади|никѣ. томѣ [же] лѣ[тѣ] съвѣрше|на бы[сть] ч[е]р|кы Янтонова с[в]а[т]ая Б[о]городи|ца Новѣ|г|ородѣ.

Етъ лѣ[то] 6628 (1120/1121). приде Борисѣ посадници|тъ въ Новѣ|г|ородѣ.

Етъ лѣ[то] 6629 (1121/1122).

Етъ лѣ[то] 6630 (1121–1123). прѣстависѣ Мъ|с|тиславля Хръ|ст|ина. томѣ [же] лѣ[тѣ] оженисѣ Мъ|с|тиславѣ Кы|е|(fol. 10')вѣ. полъ Дмитровь|ну Новѣ|г|ородѣ Завиди|ца.

Етъ лѣ[то] 6631 (1123/1124). оженисѣ Бѣ|к|володѣ с[ы]нѣ Мъ|с|тиставлѣ Новѣ|г|ородѣ. Етъ [то] же лѣ[то] падесѣ ц[е]рк|ы с[в]а[т]о[г]о М|и|х|а|и|л|а П|е|р|е|а|с|ла|ви. а на весну ходи Бѣ|к|володѣ съ нов|г|ородьци на Юмь. въ вѣлико|ю говению. и побѣди я. нѣ лютѣ баше поутѣ. оже коуплахоу по ногатѣ|х| хлѣбѣ.

Етъ лѣ[то] 6632 (1124/1125). м[и]с[а]ца авго[у]ста въ 11 д[е]нѣ передѣ вечернею| почѣ оубывати с[о]нца и погы|бѣ всѣ. о великѣ|х| страхѣ и тьма бы[сть] и звѣзды быша и м[и]с[а]ца|х| и пакы нача прибывати и въ|(fol. 11)бѣ|рзѣ напѣлисѣ и ради бы|ша вси по граду.

Етъ лѣ[то] 6633 (1125/1126). прѣстависѣ Володимирѣ великыи Кы|е|вѣ|х| с[ы]нѣ Бѣ|к|володѣ. а с[ы]на юго Мъ|с|тислава посадиша на столѣ|х| о[т]ци. Етъ то [же] лѣ[то] баше боура велика съ гро|момѣ и градомѣ. и холромы раздѣра и съ божницѣ|х| вѣлны раздѣра стада скотилны истопи въ Волховѣ. а дроу|г|ыя одва переимаша живы. томѣ [же] лѣ[тѣ] испьсаша божницю| Антоновоу. Етъ то [же] лѣ[то] посадиша на столѣ Бѣ|к|волода новгород|ци|х|.

Етъ лѣ[то] 6634 (1126/1127). ходи Бѣ|к|володѣ къ о[т]цю Кы|е|воу и приде опалѣ|тъ Новоу|городоу на столѣ м[и]с[а]ца|(fol. 11') ф|е|в|р|а|р|а въ 28. Етъ то [же] лѣ[то] въ|да|га посадницѣ|ство Ми|ро|славоу Гю|р|а|ти|ни|цю.

W roku 6627 (1119/1120). Igumen Cyriak i książę Wsiewołod ufundowali kamienną cerkiew i monaster św. Jerzego w Nowogrodzie⁹⁸. Tegoż roku zmarł posadnik Konstantyn Mosieowic⁹⁹. W tym samym roku ukończona została Antoniewska cerkiew Świętej Bogurodzicy¹⁰⁰ w Nowogrodzie.

W roku 6628 (1120/1121). Przybył Borys¹⁰¹, aby sprawować urząd posadnika w Nowogrodzie.

W roku 6629 (1121/1122).

W roku 6630 (1121–1123). Zmarła Krystyna, [żona] Mścislawa¹⁰². W tymże roku ożenił się Mścisław w Kijowie, pojąwszy Nowogrodziankę, córkę Dymitra Zawidica¹⁰³.

W roku 6631 (1123/1124). Ożenił się w Nowogrodzie Wsiewołod, syn Mścislawa. Tegoż roku zawaliła się cerkiew św. Michała w Perejasławiu¹⁰⁴. Na wiosnę zaś, w Wielkim Poście wyruszył Wsiewołod wraz z Nowogrodzianami na Jemian. I pokonał ich, lecz nienośliwa to była wyprawa, gdyż chleb kupowano za nogatę¹⁰⁵.

W roku 6632 (1124/1125). W miesiącu sierpniu, 11 dnia, przed nabożeństwem wieczornym zaczęło ubywać słońca i zniknęło ono całkowicie. O, wielki strach nastał i ciemność! I gwiazdy były [widoczne] i księżyc. I znów zaczęło [słońca] przybywać, i szybko stało się pełne. I radzi byli wszyscy w mieście.

W roku 6633 (1125/1126). Zmarł wielki Włodzimierz¹⁰⁶ w Kijowie, syn Wsiewołoda, a jego syna, Mścislawa posadzono na tronie ojcowym. Tegoż roku była wielka burza z gromami i gradem. Zniszczyła zabudowania, zdarła zadaszenia ze świątyń, stada była potopiła w Wołchowcie, a inne ledwo pochwycono żywymi. W tymże roku ukończono malowidła w świątyni Antoniego¹⁰⁷. W tym samym roku Nowogrodzianie posadzili na tronie Wsiewołoda.

W roku 6634 (1126/1127). Wyjechał Wsiewołod do ojca, do Kijowa i powrócił do Nowogrodu na tron w miesiącu lutym, 28 [dnia]. Tegoż roku powierzono urząd posadnika Mirosławowi Giuriatinicowi¹⁰⁸.

Бѣ лѣ[то] 6635 (1127/1128). заложѣ ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[вѣ]-
т[о]го Іоа[нна] | Бѣволодѣ Новѣгородѣ на | Петраѣтинѣ дворѣ въ
имѣ с[ы]на | своего. Бѣ то [же] лѣ[то] паде метыль гоусть по
земли и по водѣ | и по хоромомъ по 2 ноци а по 4 дни. томъ [же]
лѣ[тѣ] обложи трыпезницю камяноу Янтонѣ игуменѣ Нове-
городѣ. томъ [же] | лѣ[тѣ] вода бѣше велика въ Болхоуѣ. а снѣгъ
лежа до Якова днѣ. | а на осень оуби морозъ вѣрьшѣ всю и оз-
мицѣ. и бы голодъ | и чересъ зимоу рѣжи осминка || (fol. 12) по
полоугр[и]вѣ.

Бѣ лѣ[то] 6636 (1128/1129). прѣстѣтависѣ игуменѣ Кю-
рьякъ с[вѣ]т[о]го Георгія. томъ [же] лѣ[тѣ] прѣстависѣ Іоа[нн]
с[ы]нѣ Бѣволожѣ въноукѣ Мѣстиславѣ априла въ 16. Бѣ то
[же] лѣ[то] вѣдаша посадницѣство Новѣгородѣ | Завидоу Дмитро-
вицю. Бѣ се | же лѣ[то] люте бѣше. осминѣка | рѣжи по гр[и]вѣ
бѣше. и ядаху | люди листъ липовѣ короу верѣзовоу. инии молицѣ
истѣлѣ | кше мѣтоуце съ пѣльми и съ | соломоу. инии оушѣ мѣхѣ
кониноу. и тако дроугымъ па | дѣшымъ ѿ | глада троупиѣ по | оули-
цѣмъ и по тѣргоу и по пѣ || (fol. 12') | тѣмъ и всюдоу. на яша на |
миты возити мѣртвѣца из го | рода а смородѣмъ не | лга вы | лести.
Тоуга бѣда на всѣхѣ | о | тѣ | цѣ и м | а | ти чадо свое вѣсажа | ше въ
лодыю даромъ гостѣмъ | ово ихъ измѣроша а дроузи | разидоша |
по чюжымъ зѣ | мѣмъ. и тако по грѣхомъ на | шимъ погыбе зѣмѣ
наша. | Бѣ се [же] лѣ[то] вода бѣше велика въ | Болхоуѣ. и хоромъ
много сно | си. и кн | ѡ | зѣ полотьскыи оу | мре | Борисѣ Бѣславицѣ.
и Завидѣ | посадникѣ новгородскыи оу | мре | Дмитровицѣ.

Бѣ лѣ[то] 6637 (1129/1130). вѣниде ис Кы | ѣва Данилѣ поса-
дницѣ | Нолвоугороду. || (fol. 13)

Бѣ лѣ[то] 6638 (1130/1131). иде Бѣволодѣ съ новгородѣци на
Чю | дѣ зимѣ въ говениѣ и самы | исеце а хоромы пожъ | же. а | жены
и дѣти приведе домоу. | Бѣ то [же] лѣ[то] ходи Кы | ѣвоу кѣ о | т |
цю. | Бѣ то [же] лѣ[то] коньца ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т[о]го Іоа[нна].
Бѣ се [же] лѣ[то] идоуце изаморі | я съ Готѣ. пото | пи лодии 7 | и | сами
истопоша и товарѣ | а | дроузи | вы | лезоша нѣ | назѣ. | а | из | Дони | при-
доша стороуи. | Бѣ се [же] лѣ[то] ѿ | вѣржесѣ архѣ | п[иско]пѣ Іоа[нн]
| Новагорода и поставиша архѣ | п[иско]па Нифонта моу | жа | с[вѣ]та

W roku 6635 (1127/1128). Wsiewołod ufundował na cześć swojego syna kamienną cerkiew św. Jana w Nowogrodzie, obok dworu Pietriaty¹⁰⁹. Tegoż roku nastąpiła straszna zawieja i zamieć, padając na ziemię, na wodę i na zabudowania, przez dwie noce i cztery dni. W tym samym roku ufundował igumen Antoni kamienną salę jadalną¹¹⁰ w Nowogrodzie. W tymże roku było wiele wody w Wołchowcie, a śnieg leżał do dnia św. Jakuba. Na jesień zaś mróz zniszczył całkowicie żyto i oziminy. I był głód, i podczas zimy półkwartę kadzi zboża [kupowano] za pół grzywny.

W roku 6636 (1128/1129). Zmarł igumen [monasteru] św. Jerzego, Cyriak¹¹¹. W tymże roku zmarł Jan¹¹², syn Wsiewołoda, wnuk Mścislawa, w kwietniu, 16 [dnia]. Tegoż roku powierzono urząd posadnika nowogrodzkiego Zawidowi Dymitrowicowi¹¹³. Rok ten był nielitościwy: półkwartę kadzi zboża [kupowano] za jedną grzywnę. I ludzie jadalі liście lipowe i korę brzożową, a inni wydłubawszy miazgę drzewną, [mieszali ją] z plewami i ze słomą. Jeszcze inni [jedli] oset, mech i koninę. Ponieważ trupy zmarłych z głodu [leżały] na ulicach, na Targu¹¹⁴, na drogach i wszędzie [indziej], wynajęto najemników, aby wywozili martwych z miasta, gdyż z powodu odoru nie można było wyjść [z domu]. Rozpacz i nieszczęście [spadły] na wszystkich! Ojciec i matka wsadzali dziecko swoje do łodzi jako dar dla obcych, a inne im umierały. Pozostali zaś rozeszli się po obcych ziemiach. I tak, z powodu naszych grzechów, zginęła ziemia nasza! W roku tym była wielka woda w Wołchowcie i zniosła liczne zabudowania. I zmarł książę połocki, Borys Wsiesławowicz¹¹⁵, i Zawid Dymitrowicz, posadnik nowogrodzki.

W roku 6637 (1129/1130). Przybył z Kijowa Daniel¹¹⁶, aby sprawować urząd posadnika w Nowogrodzie.

W roku 6638 (1130/1131). Zimą, w czas postu wyprawił się Wsiewołod wraz z Nowogrodzianami na Czudów. I ich samych wysiekl, domostwa ich spalił, żony zaś i dzieci ich przywiódł do siebie. W tym samym roku udał się do Kijowa, do ojca. W tymże roku ukończono cerkiew św. Jana¹¹⁷. Tegoż roku podróżującym zza morza, od Gotów¹¹⁸ zatoneło siedem łodzi, a oni sami potopili się wraz z towarami, inni zaś nadzy wydostali się [na brzeg]. [Kupcy] z Danii natomiast

и зѣло боящасѧ Б[ог]а. и приде Новоугородоу м[ѣсц]а гентъвра
въ 1 д[е]нь на с[вѣ]т[о]го Василья на обѣднюю|| (fol. 13') а Пе-
трилоу даша посади[ти]цать Новоугородоу.

Еъ лѣ[то] 6639 (1131/1132). вы[сть] знамение въ с[о]лнцѣ
въ вѣчернюю марта въ 30. томы же лѣ[тѣ] на зиму иде Бѣволо-
дъ на зиму на Чюдѣ. и створисѧ пакость велика много до-
брыхъ мужъ извѣша въ Клине новѣгородѣ м[ѣсц]а гентъ-
варѧ въ 23 въ соуботоу. тѣгда же Янтонѧ игоуменомъ Нифонтѣ
археп[иско]пѣ постави.

Еъ лѣ[то] 6640 (1132/1133). прѣстави[сѧ] Мъстиславъ Кыѣвѣ
Боллодимирицѣ апри[лѣ] въ 14. а Яропѣлкѣ седе на столѣ братѣ
Мъстиславѣ. Еъ се [же] лѣ[то] хол|| (fol. 14) ди Бѣволодъ въ
Роуѣ Переяславлю. повелениемъ Яропѣлцѣмъ а целовавъ кр[е]-
стѣ къ новгородцемъ. Яко хоцю оу васѣ оумерети. и ре[че] Гюрги
и Яндрѣи. се Яропѣлкѣ братъ наю по см[е]рти своѣи хоцетѣ дати
Кыѣвѣ Бѣволодоу вратану своѣму. и выгониста и ис Переяс-
лавля. и приде опать Новоугородоу. и вы[сть] вѣстанъ вели-
ка въ людѣхъ. и придоша пѣсковици и лѣдожанѣ Новоугородоу
и выголиша кн[яз]ѧ Бѣволода из города и пакы съдоумавъше
въспаиша и Оустѣяхъ. а Мѣрославоу даша посады|| (fol. 14')-
ницаи въ Пѣсковѣ. а Рагоуилоу въ городѣ.

Еъ лѣ[то] 6641 (1133/1134). вы[сть] знаменіе въ с[о]лнцѣ
прѣдъ вечернею. И томы же лѣ[тѣ] обновиша мостѣ церестѣ Бол-
хово роушивъше. и ц[е]ркви съроувиша 2 дереванѣ на Търго-
вици с[вѣ]тоу Б[огороди]цю и с[вѣ]то[го] Георгия. при кн[яз]и
Бѣволодѣ. томы [же] лѣ[тѣ] на зиму иде Бѣволодъ съ новго-
родѣи на Чюдѣ. и вѣзѧ городѣ Гюргевѣ. на пѣмѣ с[вѣ]т[о]-
го Никифора февралѣ въ 9 д[е]нь.

Еъ лѣ[то] 6642 (1134/1135). и почаша мѣлѣвити о Соуждаль-
стѣи воинѣ новѣгородѣи и в|| (fol. 15) виша мужъ свои и съвѣр-
гоша и съ мостѣ въ соуботоу Пѣнтикостѣноу. томы [же]
лѣ[тѣ] погорѣ Търговый полѣ ѿ роучѣя Пѣтѣницѣнаго до
конца Хѣлма якоже и преже бѣше погорѣлѣ. а ц[е]ркви ц[е]-
тѣныхъ 10 съгорѣ авг[о]ста въ 4. томы же лѣ[тѣ] хо[ди] Бѣволо-
дъ съ новгородѣи. хотѣ брат[а] своего посадити Соуждали.

przybyli w zdrowiu. W tym samym roku arcybiskup Jan porzucił Nowogród i ustanowiono arcybiskupem Nifonta¹¹⁹, męża świętego i pełnego bojaźni Bożej. I przybył do Nowogrodu w miesiącu styczniu, 1 dnia, na [święto] św. Bazylego, w porze południowego nabożeństwa. Piotrowi¹²⁰ zaś dano urząd posadnika w Nowogrodzie.

W roku 6639 (1131/1132). Ukazał się znak na słońcu w marcu, 30 [dnia], w porze wieczornego nabożeństwa. Tegoż roku zimą wyruszył Wsiewołod na Czudź i dokonała się wielka nikczemność: zabito wielu zacnych mężów nowogrodzkich w Klinie¹²¹, w miesiącu styczniu, 23 [dnia], w sobotę. Wtedy też arcybiskup Nifont ustanowił Antoniego igumenem¹²².

W roku 6640 (1132/1133). Zmarł Mścisław Włodzimierzowicz w Kijowie, w kwietniu, 14 [dnia], a na tronie zasiadł Jaropełk¹²³, brat Mścisława. Tegoż roku udał się Wsiewołod na Ruś, do Perejasławia, z rozkazu Jaropełka, chociaż [wcześniej] całował krzyż Nowogrodzianom, [przysięgając]: „Chcę u was umrzeć”. I rzekli Jerzy i Andrzej¹²⁴: „Oto Jaropełk, brat nasz, po swojej śmierci pragnie oddać Kijów Wsiewołodowi, swojemu bratankowi”. I przepędzili go obaj z Perejasławia. I powrócił do Nowogrodu, i było wzburzenie wielkie wśród ludzi. I przybyli Pskowianie i Ładożanie do Nowogrodu, i wygonili księcia Wsiewołoda z miasta. Potem jednak, naradziwszy się, sprowadzili go znów z Ustian¹²⁵. Mirosławowi dano urząd posadnika w Pskowie, a Raguiłowi – w mieście.

W roku 6641 (1133/1134). Pojawił się znak na słońcu przed wieczornym nabożeństwem. Tegoż roku odnowiono zniszczony most na Wołchowie. I zbudowano dwie drewniane cerkwie na Targu: Świętej Bogurodzicy¹²⁶ i św. Jerzego¹²⁷, za panowania księcia Wsiewołoda. W tymże roku zimą wyruszył Wsiewołod z Nowogrodzianami na Czudź. I zajął gród Juriew¹²⁸, w dniu wspomnienia św. Nikefora, w lutym, 9 dnia.

W roku 6642 (1134/1135). Nowogrodzianie zaczęli mówić o wojnie suzdalskiej i zabili mężów swoich i zrzucili ich z mostu, w sobotę Pięćdziesiątnicy. Tegoż roku spłonęła targowa strona [miasta], od Ruczaju płotnickiego¹²⁹ do końca Wzgórza¹³⁰ – tak, jak i wcześniej spłonęła była. Okazałych cerkwi spaliło się dziesięć, w sierpniu, 4 [dnia].

и воротишасѧ на Доубѣѣ опать. и на томъ же поутѣ оташа посадниѣство оу Петрилаа и даша Иванкоу Павловицю. а Изяславъ иде Кыѣвоу и раздырасѧ всѧ землѧ Роусьская. томъ [же] лѣ[тѣ] роубоша новгородѣ за моремъ (fol. 15') въ Дони. И иде Исаяа игоуменъ съломы Кыѣвоу. приде опать съ митрополитомъ Михалиломъ Новоугородоу дѣкабръ въ 9. В то [же] лѣ[то] на зиму иде Всѣволодъ на Соуждалъ ратью и въсѧ новгородьская областъ м[ѣсѧ]ца дѣкабръ въ 31. и стала д[ѣ]ныѧ зли мразъ въялица страшно зѣло. и бишасѧ на Ждани горѣ и много сѧ зла створи. и оувиша посадника новгородьскаго Иванка моужа храбра зѣло м[ѣсѧ]ца генъваръ въ 26 и Петрила Микѣлѣцица и много добрыхъ моужѣ а соуждалѣцъ боле. и створише миръ придоша опать. и поустѣша митрополита Кыѣвоу м[ѣсѧ]ца февръ въ 10 въ мѧсопоустноу недѣлю. а на Соуждалъ идуще не поустѣша ѣго. а онъ мѣлѣвшѧ имъ. не ходите мене Б[ог]ъ послоушаѣтъ. и пришѣдъше даша посадниѣство Мирославоу Гюратиницю.

Въ лѣ[то] 6643 (1135/1136). ходи Мирославъ посадникъ из Новгорода мѣритъ кыянъ съ черниговѣци и приде не оуспѣвъ ницѣже. сильно бо възмѧласѧ всѧ землѧ Роусьская. Яропѣлкъ к себе звашѣ новгородѣ. а черниговьскыи кнѧзѣ к себе. и бишасѧ и помолже Б[ог]ъ Олговицю съ черниговчи и многы кыяны исеѣ. а другыѧ изма роуками. И не то бѧше зло. нъ боле почаста копѣти (fol. 16') вои и Половче и всѣ. Въ то же лѣ[то] заложѣ ц[ѣ]рк[о]вь камѧноу с[вѧ]тыѧ Б[огороди]ца на Търговици Всѣволодъ Новгородѣ съ археп[иско]пѣмъ Нифонтомъ. томъ [же] лѣ[тѣ] Ирожнѣтъ заложѣ ц[ѣ]рк[о]вь с[вѧ]т[о]го Николы на Яколи оулицѣ. Въ то [же] лѣ[то] на зиму иде въ Роусь археп[иско]пъ Нифонтъ съ лоучьшими мѣжи и заста кыяны съ черниговѣци стояѣе противоу себе и множество вои. и Б[о]жнѣю волею съмиришасѧ. а Мирославъ прѣстависѧ до вл[а]д[ы]кы генѣрѧ въ 28. а еп[иско]пъ приде феуръ въ 4. а посадниѣство даша Костѧнтиноу Микѣлѣцицю Новгородѣ.

W tymże roku udał się Wsiewołod z Nowogrodzianami, chcąc brata swojego osadzić w Suzdału. I zawrócili nad Dubną¹³¹ wstecz. I podczas tego pochodu odebrali Piotrowi urząd posadnika i dali go Iwankowi Pawłowicowi¹³². Iziaslław¹³³ zaś poszedł do Kijowa i została rozdarta cała ziemia Ruska. W tym samym roku powybijano Nowogrodzian za morzem, w Danii. I udał się igumen Izajasz¹³⁴ z poselstwem do Kijowa, i powrócił do Nowogrodu z metropolitą Michałem¹³⁵ w grudniu, 9 [dnia]. W tym samym roku zimą wyruszył Wsiewołod i cały [lud] ziemi nowogrodzkiej na Suzdał z wyprawą zbrojną, w miesiącu grudniu, 31 [dnia]. I nastały pogody złe: mróz i nadzwyczaj straszne zamiecie. I bili się na Żdaniej Górze¹³⁶, i wiele zła się wydarzyło. I zabito posadnika nowogrodzkiego Iwanka, męża niezwykle dzielnego, w miesiącu styczniu, 26 [dnia], i Piotra Mikułczyca¹³⁷, i wielu zacnych mężów, a Suzdałców – jeszcze więcej. I zawarłszy pokój, powrócono. I wyprawili metropolitę do Kijowa w miesiącu lutym, 10 [dnia], w niedzielę mięsopustną. Idący na Suzdał nie przepuścili go, on zaś mówił do nich: „Nie idźcie [tam], mnie wysłucha Bóg”. I przyszedłszy, powierzyli urząd posadnika Mirosławowi Giuriatinicowi¹³⁸.

W roku 6643 (1135/1136). Wyruszył posadnik Mirosław z Nowogrodu, aby zaprowadzić pokój między Kijowianami i Czernihowianami, i powrócił, nic nie uzyskawszy. Bardzo mocno wzburzyła się bowiem cała ziemia Ruska. Jaropełk¹³⁹ przyzywał Nowogrodzian do siebie, a książę czernihowski – do siebie. I bili się, i pomógł Bóg Olegowicowi¹⁴⁰ i Czernihowianom, i wielu Kijowian zabili, a innych pojмали w swe ręce. Lecz nie to było najgorsze – jeszcze bardziej poczęli Połowcy i wszyscy [inni] zbierać wojska. W tym samym roku Wsiewołod wraz z arcybiskupem Nifontem ufundowali kamienną cerkiew Świętej Bogurodzicy na Targu¹⁴¹ w Nowogrodzie. Tegoż roku Iroźniet ufundował cerkiew św. Mikołaja przy ulicy św. Jakuba¹⁴². W tymże roku zimą udał się na Ruś arcybiskup Nifont, w towarzystwie najznajmniejszych mężów, i zastał Kijowian i Czernihowian stojących naprzeciw siebie z licznymi zastępami wojów. I z woli Bożej – pogodzili się [ze sobą]. Mirosław zaś zmarł, nie doczekawszy powrotu władzy, w styczniu, 28 [dnia]. A biskup przybył w lutym, 4 [dnia]. Urząd posadnika nowogrodzkiego dano więc Konstantynowi Mikułczycowi¹⁴³.

Въ лѣ[то] 6644 (1136/1137). индикта лѣ[та] || (fol. 17) 14 новгородѣци призваша пльско|вице и ладожань и сдоумаша| яко изгонити кн[а]зѧ своего Всѣ|волода. И въсадиша въ еп[иско]пль дво|ръ съ женою и съ дѣ|тьми и съ ты|щею м[ѣ]с[а]ца мая въ 28. и стра|жыѣ стрежахоу д[е]нь и ноць съ о|роужиемъ 30 моужь на д[е]нь. и| сѣде 2 м[ѣ]с[а]ца и поустыша из го|рода июля въ 15. а Володимира| с[ы]на юго прияша. а се вины юго| творахоу. 1. не блюдетъ смердъ|. 2. чemoу хотелъ юси сести Пере|славли. 3. ехалъ юси съ пѣ|ку| преди всѣхъ а на то много на по|чатыи велеть ны ре|че| къ Всѣ|володоу пристоупити а пакы ѿстѣ|пити велить не поустыша юго || (fol. 17') донелѣже инъ кн[а]зѣ приде. тѣгда| же съгорѣ ц[е]ркы с[в]ѣт[о]го Вѣскр[е]сениа| монастырь. Въ то [же] лѣ[то] приде Нoвoугородoу кн[а]зѣ Г[в]ѣтoславѣ Олгови|ць ис Цернигова ѿ бра[та] Всеволодка| м[ѣ]с[а]ца июля въ 19. пре[же] 14 кала|нда авгoу[ста] въ недѣ|лю. на свoръ с[в]ѣт[ы]я Соуфиниѣ въ 3 ча[с] днѣ а лоу[не] н[е]в[ес]нѣи въ 19 д[е]нь|.

томы же лѣ[тѣ] наставъшю индикта 15 оубиша Гюрга Жи|росла|вица. исъ моста съвѣ|ргоша| м[ѣ]с[а]ца септaвpa. Въ то [же] лѣ[то] с[в]ѣт[и]ша| ц[е]рк[о]вь с[в]ѣт[о]го Николы вели|кыи| с[в]ѣщ[е]ниѣмъ въ 5 декавpa|. Въ то [же] лѣ[то] оже|ниса Г[в]ѣтoславѣ Олгови|ць Новeгородѣ и вѣнъ|ца| своими попы оу с[в]ѣт[о]го Николы || (fol. 18) а Нифонт юго не вѣнъ|ца| ни попо|мъ на свaтeоу ни цeрeнцeмъ да[стѣ] | г[ла]гола. не достoитѣ юя пояти. Въ то [же] | лѣ[то] стрѣлиша кн[а]зѧ м[и]л[ос]тѣни|ци| Всѣ|воложи нъ живѣ| вы[стѣ].

Въ лѣ[то] 6645 (1137/1138). настанoущю| въ 7 марта индикта лѣ[та] 15| вѣжа| Кoстaнтинъ посадни|къ къ Всѣ|володоу и инѣхъ до|верыхъ моужь нѣ|ко|ко. И вѣда|ша посадни|цити Якоуноу Ми|рославицю Новeгородѣ. Въ то [же] | лѣ[то] при|де кн[а]зѣ Мѣстислави|ць Всѣ|володъ Пльсковоу хотѣ| сѣсти oпaть на столе своемъ Нoвeгородѣ позванъ oтaи новгoрoдѣ|скыи и пльсковѣ|скыи| моужь| приaтели юго поиди кн[а]зѣ || (fol. 18') хотaть тeбe oпaть. И яко оу|слышaнo вы[стѣ] | се яко Всѣ|володъ| Пльсковѣ съ бра[то]мъ Г[в]ѣтoпѣ|ко|мъ и мaтeжъ вы[стѣ] | великъ Новe|городѣ. не вѣсхoтѣ|ша людѣ| Всѣ|волода.

W roku 6644 (1136/1137), 14 indykcji. Nowogrodzianie przywołali Pskowian i Ładożan, i naradzili się [z nimi], jak wygnać swojego księcia Wsiewołoda. I umieścili [go] w dworze biskupim¹⁴⁴ wraz z żoną, dziećmi i teściową, w miesiącu maju, 28 [dnia]. I strażnicy pilnowali [ich] dniem i nocą, z bronią, trzydziestu mężów na dzień. I siedział [tam] przez dwa miesiące, i wypuścili go z miasta w lipcu, 15 [dnia], a jego syna Włodzimierza¹⁴⁵ zatrzymali. Oto przewiny, które [mu] zarzucili: po pierwsze – nie ochrania smerdów¹⁴⁶; po drugie – „Dlaczego chciałeś osiąść w Perejaślawiu?”; po trzecie – „Oddaliłeś się od wojska przed wszystkimi”; a co więcej: „Wpierw nakazał nam zaatakować Wsiewołoda¹⁴⁷, a teraz nakazuje wycofać się”. Nie wypuścili go, dopóki nie przybył inny książę. Wówczas to spłonęła cerkiew Świętego Zmartwychwstania¹⁴⁸, w monasterze. Tegoż roku przybył do Nowogrodu książę Światosław Olegowic¹⁴⁹ z Czernihowa, od brata Wsiewołodka¹⁵⁰, w miesiącu lipcu, 19 [dnia], 14 [dnia] przed kalendami sierpniowymi, w niedzielę, w święto św. Eufemii, w trzeciej godzinie dnia, 19 dnia księżycy na niebie.

Tegoż roku, gdy rozpoczęła się 15 indykcja zabito Jerzego Żyrosławowica, zrzuciono [go] z mostu, w miesiącu wrześniu. W tym samym roku poświęcono cerkiew św. Mikołaja¹⁵¹, [obrzędem] wielkiego poświęcenia, w grudniu, 5 [dnia]. Tegoż roku Światosław Olegowic ożenił się w Nowogrodzie. Zaślubiny celebrowali jego duchowni w [cerkwi] św. Mikołaja – Nifont nie udzielił mu ślubu, ani też nie zezwolił udać się na ślub kapłanom, ani mnichom, mówiąc: „Nie jest godzien jej pojąć”. W tymże roku postrzelili księcia ulubieńcy Wsiewołoda, lecz pozostał przy życiu.

W roku 6645 (1137/1138). Gdy nadszedł [dzień] 7 marca, 15 indykcji, zbiegł posadnik Konstantyn do Wsiewołoda i kilku innych zacnych mężów. I dano urząd posadnika nowogrodzkiego Jakunowi Mirosławowicowi¹⁵². Tegoż roku przybył książę Wsiewołod Mścislawowic do Pskowa, chcąc znów zasiąść na swoim tronie w Nowogrodzie, przywołany potajemnie przez nowogrodzkich i pskowskich mężów, jego przyjaciół: „Przybądź, książę, chćą ciebie na powrót”. Gdy tylko rozeszły się słuchy o tym, że Wsiewołod jest w Pskowie razem z bratem Światopełkiem¹⁵³, rozgorzał wielki bunt w Nowogrodzie.

И повѣгоша дроу|зни кѣ Всѣволодоу Пльсковоу| и вѣзаша на разграблению долины ихъ Кѣснаѣтинъ Нѣжаѣтїи|нъ и инѣхъ много. и юще же и|щюще то кто Всевлодѣ прия|тель бояръ тѣ имаша на нихъ| нѣ съ полоу|торы тысаце гр[и]в[ѣ]нъ| и даша коу|пцеи| кроу|титиса| на воиноу. нѣ сагоша и невино|ватыхъ. Потомъ [же] Г[ва]тославъ Олговицъ съвѣ|коупи всю землю| новгородьскоую и бра[та] своєю|л(fol. 19) приведе Глѣвѣ|ка коу|ранны съ Половѣ|ци. идоша на Пльсковъ прого|лнитъ Всѣволода. и не покориша|са пльсковѣи| имъ ни выгна|ша кн[а]зѣ ѿ себе. нѣ ба|хоу|тъ са оу|стерегли засекли засекли осекы| всѣ. и съдоу|мавѣ|ше кн[а]зѣ и лю[дѣ]ѣ| на поу|ти вѣспатишасѣ на Доу|бровнѣ. и юще рекѣ|ше не проли|ванне крѣви съ своею братыєю| нѣгли Б[ог]ъ оу|правитъ своимъ про|мысломъ. Тѣгда же прѣ|стави|са кн[а]зѣ Всѣволодъ Мѣстисла|вицъ Пльсковѣ. И яшасѣ пль|сковѣи| по бра[та] юго Г[ва]топѣ|лка. и не бе мира съ ними ни съ соу|жы|дальци ни съ смоля|наны ни съ полоцѣ|л(fol. 19')ны ни съ кыяны. и стоя всѣ|лѣ[то] осмынѣ|ка великая по 7 резан.

Вѣ лѣ[то] 6646 (1138/1139). м[ѣсѣ]цѣ марта| въ 9 д[ѣ]нѣ на 40 с[ва]т[ы]хъ бы|сѣ| гро|мъ велии яко слыша|хонъ| ч[а]с[то] въ истѣ|бѣ сѣдѣ|ще. Вѣ то [же] лѣ[то] | вѣгнаша кн[а]зѣ Г[ва]тослава с[ы]на Олы|гова из Новгорода м[ѣсѣ]цѣ априла| 17 въ не|дѣ|лю 3 п[о] Па|схѣ сѣдѣ|вѣша 2| лѣ[та] вес трии м[ѣсѣ]цѣ|. Томъ [же] лѣ[тѣ] слашасѣ по Гюрга Во|лодимирицѣ Соу|ждалю. Я въ| 23 то[го] м[ѣсѣ]цѣ| пополошишасѣ лю|дѣ. сългаша бо яко Г[ва]топѣ|лкѣ оу| города съ пльсковѣи|. и выеу|шасѣ въ городъ кѣ Сильни|цю|. и не бы ничтоже. Я Г[ва]то|славю при-
яша Но|л(fol. 20)вѣ|городѣ съ лоу|тьшими моу|жи|. а самого Г[ва]тослава яша на поу|ти смоля|не и стрѣ|жахоу|тъ юго| на Смядинѣ въ мана|стыри яко|же и женоу| юго Нове|городѣ оу| с[ва]то|ю Барвары въ мана|стыри жи|доу|ще оправы Яропѣ|лкоу съ Всѣволо|дкомъ. Вѣ то [же] лѣ[то] вѣ|ниде кн[а]зѣ Ярославъ с[ы]нъ Гюрге|въ въноу|кѣ Во|лодимирь и[с] Соу|жда|ла Нове|городоу на столѣ| маня въ 10. и съ пльсковѣи| съмиришасѣ. Вѣ| то же лѣ[то] кн[а]зѣ Кы|евьскыи Яропѣ|лкѣ и сѣдѣ| на столѣ| брат юго| Вячеславъ.

Nie zechcieli ludzie Wsiewołoda. Inni zaś pobiegli do Wsiewołoda, do Pskowa. I wydano na rozgrabienie ich domy: Konstantyna, Nieżaty¹⁵⁴ i wielu innych. I jeszcze wyszukiwano, kto spośród bojarów sprzyjał Wsiewołodowi, i kazano każdemu z nich zapłacić półtora tysiąca grzywien. [Pieniądze te] dano kupcom, by szykowali się na wojnę. Ścigano jednak także niewinnych. Później natomiast Światosław Olegowicz zebrał całą ziemię nowogrodzką i przywiódł brata swojego Glebka¹⁵⁵, Kurszczan wraz z Połowcami. Wyruszyli na Psków, aby przepędzić Wsiewołoda. I nie ukorzyli się Pskowianie przed nimi, ani nie wygnali księcia od siebie, lecz ustrzegli się, uszykowawszy wszystkie zasieki i osieki. Książę z ludźmi, naradziwszy się po drodze, zawrócili na Dubrownie¹⁵⁶, rzekłszy ponadto tak: „Nie przelewajmy krwi ze swoimi braćmi, niech rozstrzygnie to Opatrzność Boża”. Wówczas zmarł książę Wsiewołod Mściśławowicz w Pskowie. I obstawali Pskowianie przy bracie jego, Światopełku. I nie było pokoju z nimi, ani z Suzdałcami, ani ze Smoleńszczanami, ani z Połoczanami, ani z Kijowianami. I przez cały rok wielka półkwarta kosztowała siedem rieżan¹⁵⁷.

W roku 6646 (1138/1139). W miesiącu marcu, 9 dnia, w święto Czterdziestu Świętych uderzył grom [tak] silny, że siedząc w izbie słyszeliśmy go dobrze. Tegoż roku wypędzono księcia Światosława, syna Olega z Nowogrodu, w miesiącu kwietniu, 17 [dnia], w trzecią niedzielę po Wielkanocy, a władał on dwa lata bez trzech miesięcy. W tym samym roku posłano po Jerzego Włodzimierzowicza¹⁵⁸ do Suzdała. A 23 [dnia] tegoż miesiąca ludzie wpadli w popłoch: rozeszły się bowiem słuchy, że Światopełk¹⁵⁹ [stoi] u bram miasta z Pskowianami. I całe miasto wyległo na Sikorczą Górę¹⁶⁰, i nic się nie wydarzyło. Księżnę Światosławową¹⁶¹ ujęto w Nowogrodzie wraz z najznamienszymi mężami, samego zaś Światosława pochwycili Smoleńszczanie po drodze i trzymali go pod strażą w monasterze [św. Gleba] nad rzeką Smiadyń¹⁶². Jego żona [przebywała] zaś w Nowogrodzie, w monasterze św. Barbary¹⁶³, oczekując rozstrzygnięcia sporu Jaropełka z Wsiewołodem¹⁶⁴. W tym też roku przybył książę Jarosław¹⁶⁵, syn Jerzego, wnuk Włodzimierza z Suzdała do Nowogrodu, na tron w maju, 10 [dnia]. I zawarł pokój z Pskowianami. Tegoż roku [zmarł] książę kijowski Jaropełk i zasiadł na tronie jego brat Wiaczesław¹⁶⁶.

Етъ лѣ[то] 6647 (1139/1140). приде Гюрги кн[а]зъ и[с] Гоуждала Смольнскѣ и зваше новгородѣ на Киевѣ (fol. 20') на Всеволода и не послоушалша юго. и тѣгда бѣжа Ростиславъ Смольнскоу къ о[т]цю из Новгорода сеп[та]вра 1 сѣдѣвъ въ Новѣгородѣ 8 лѣ[т] и 4 м[ѣсѣ]цѣ. И разгнѣвася Гюрги и да опл[а]тъ Гоуждалю въза Новыи Тѣргѣ. И послашася новгородци Киевоу по Г[ва]тосла[ва] по Олговица захоливѣше ротѣ. И бѣ матежъ Новѣгородѣ а Г[ва]тосла[ва] дѣлго не вѣше. Етъ то [же] лѣ[то] въниде кн[а]зъ Г[ва]тосла[в]ъ Олговицъ Новоугородоу и сѣдѣ на столѣ м[ѣсѣ]цѣ дек[абр]ѣ въ 25.

Етъ лѣ[то] 6648 (1140/1141). въ 20 марта бы[сть] знамение въ с[о]лнчи и толико оста юго якоже бывають м[ѣсѣ]цѣ 4 д[нѣ]ни и паки до захо (fol. 21) да напѣлися. Етъ то [же] лѣ[то] поточиша Киевоу къ Всеволоду Кѣснѣтина Микоульцица и паки по немъ инѣхъ моуж 6 оковавѣше. Полюда Кѣснѣтинница Дѣмьяна инѣхъ колико.

Етъ лѣ[то] 6649 (1141/1142). апри[ла] въ 11 бы[сть] знамение на н[е]в[ѣ]си дивѣно велии 6 кроуговъ 3 около с[о]лнца. а кроме с[о]лнца дроу[г]ия 3 велики. и стоя близъ не весь д[нѣ]нь. Етъ то [же] лѣ[то] придоша ис Києва ѿ Всеволода по[в]ѣра[та] Г[ва]тосла[ва] вести Киевоу. а с[ы]на моего рече[] примите себе кн[а]зѣ. и яко послаша еп[иско]па по с[ы]на юго и много лепшихъ людии. а Г[ва]тосла[в]ъ реша. а ты пожди вра[та] (fol. 21') то [же] поидеши. онъ же оубоявѣся новгородѣ. чи прѣльстивѣше ма имоутъ. и бежа отаи въ ноцъ. Якоу нѣ съ нимъ вѣжа. и Якоуна яша на Плисѣ и приведѣше и сѣмо съ вра[то]мъ елго Прокопѣю малы не до сме[р]ти обнаживѣше яко м[а]ти родѣла и съверша и съ моста. нѣ Б[ог]ъ избави приверде къ вѣрегоу и боле юго не виша. нѣ възаша оу него 1000 гр[и]в[ѣ]нъ. а оу вра[та] юго 100 гр[и]в[ѣ]нъ. такоже и оу инѣхъ имаша. и заточиша Якоуна въ Чюдѣ съ братомъ оковавѣше и роу[цѣ] къ шни. и последъ приведе я къ собе Гюрги. и жены юя из Новгорода. и оу себе я дѣржа (fol. 22) ше въ м[и]л[ос]ти. И разгнѣвася Всеволодъ и прия слы всѣ и еп[иско]па и гостѣ. и сѣдѣша новгородци бес кнѣзѣ 9 м[ѣсѣ]цѣ. и призваша и[с] Гоуждала Гоудиоу Нежату

W roku 6647 (1139/1140). Przybył książę Jerzy z Suzdała do Smoleńska i zwoływał Nowogrodzian na Kijów, na Wsiewołoda¹⁶⁷, lecz nie posłuchali go. I wówczas zbiegł Rościśław z Nowogrodu do Smoleńska, do ojca we wrześniu, 1 [dnia], przeżywszy w Nowogrodzie osiem lat i cztery miesiące. Rozgniewał się Jerzy i idąc z powrotem do Suzdała, zajął Nowy Targ¹⁶⁸. I posłali Nowogrodzianie do Kijowa po Światosława, po Olegowica, złożywszy przysięgę. I wybuchł bunt w Nowogrodzie, a Światosława długo nie było. W tym samym roku przybył książę Światosław Olegowic do Nowogrodu i zasiadł na tronie w miesiącu grudniu, 25 [dnia].

W roku 6648 (1140/1141). W marcu, 20 [dnia] ukazał się znak na słońcu i ostało się go tyle, ile bywa czterodniowego księżyca, przed zachodem jednak znów stało się pełne. Tegoż roku ujętego Konstantyna Mikułczyca wysłano do Kijowa, do Wsiewołoda, a w ślad za nim i sześciu innych mężów, w okowach: Poliuda Konstantynowica, Damiana i kilku innych.

W roku 6649 (1141/1142). W kwietniu, 1 [dnia] pojawił się znak na niebie, dziwny niezwykle: sześć kręgów, w tym trzy wokół słońca, a oprócz słońca – trzy inne wielkie [kręgi]. I trwały blisko siebie przez prawie cały dzień. Tegoż roku przybyli [posłowie] z Kijowa, od Wsiewołoda, po [jego] brata Światosława¹⁶⁹, aby go zaprowadzić do Kijowa. „Syna mojego zaś” – rzekł [ów] – „przyjmijcie jako swojego księcia”. I wówczas wysłali biskupa po jego [tj. Wsiewołoda] syna¹⁷⁰ i wielu znamienitszych ludzi, zaś Światosławowi rzekli: „A ty poczekaj [tu] na brata, to wtedy odejdiesz”. On jednak wystraszył się Nowogrodzian: „A jeśli oni zamierzają mnie przechytrzyć?”. I zbiegł potajemnie nocą. A Jakun¹⁷¹ uciekł wraz z nim. Jakuna schwyтали na [rzece] Plisie¹⁷² i przyprowadziwszy go tutaj wraz z jego bratem Prokopem, nieomal do śmierci [przywiedli], obnażywszy [go] tak, jak go matka urodziła, zrzucili z mostu. Lecz Bóg go wybawił: przypłynął do brzegu. I więcej go już nie bito, lecz odebrano mu tysiąc grzywien, a jego bratu – sto grzywien. Tak też innym odbierano. I wygnano Jakuna na Czudź wraz z bratem, przykuwszy im ręce do szyi. Później zaś przywiódł ich do siebie Jerzy¹⁷³, a także żony ich – z Nowogrodu. I trzymał ich u siebie w łaskach.

Страшка. оже вѣху бѣжали из Новагорода С[вѣ]тосла[ва] дѣлаи и Якоуна. И даша посадни́цство Соудилоу Новѣгородѣ и послаша по Гюргѣ по кн[ѡ]зѣ Соудилоу. и не иде нѣ посла с[ы]нѣ свои Ростислав. оже то и пре[же] былѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] вѣниде Ростислав Гюргеви́цъ Новоу́городоу на столѣ м[ѣ]сѣца ноябѣра въ 26.

Бѣ лѣ[то] 6650 (1142/1143). еп[иско]пѣ и коупѣце и слы новгородскыя не поущаху из Роуси и они не хо[[fol. 22')]таху иного кн[ѡ]зѣ развѣ С[вѣ]топѣлка. и вѣда имѣ С[вѣ]топѣлка и[с] своєю роукоу. Вѣротивѣсѣ Гюрги оже поустилѣ с[ы]нѣ свои Новоу́городоу и оуслышаша Новѣгородѣ яко С[вѣ]топѣлкѣ идеѣ кѣ нимѣ съ всеми людми ихѣ и яша Ростисла[ва] и вѣсадиша вѣ еп[иско]пѣ дворѣ. сѣдѣвѣша 4 м[ѣ]сѣци. Бѣ то [же] лѣ[то] вѣниде С[вѣ]топѣлкѣ Новоу́городоу 19 апри[ла] и поустѣиша Ростисла[ва] кѣ о[т]цю. Бѣ то [же] лѣ[то] приходиша Ёмь и воюваша область новгородскую. избиша я ладожане 400 и не пустиша ни моу[жа]. Бѣ то [же] лѣ[то] приходи Овнскен кн[ѡ]зѣ съ еп[иско]п[ом] въ 60 шнекѣ на гостѣ. иже и[з] [[fol. 23)] заморья шли въ 3 лодьяхѣ. и бишасѣ не оуспеша ничтоже. и ѿлоучиша ихѣ 3 лодье извѣиша ихѣ полоутораста.

Бѣ лѣ[то] 6651 (1143/1144). стояше всѣ осенина дѣждева ѿ Г[оспо]жины дѣни до Корочюна тепло дѣжгѣ. и бы вода велика велими въ Болхове и всюде. сѣно и дрѣва разне[с]е. озеро морози въ ношѣ. и растѣрза вѣтрѣ. и вѣнесе въ Болхово и поломи мостѣ. 4 городнѣ о[т]иноудѣ бе[з] знатѣ занесе. Бѣ то [же] лѣ[то] оженисѣ С[вѣ]топѣлкѣ Новѣгородѣ приведе женоу из Моравы межи Р[о]ж[д]ствомѣ и Кр[е]щ[ени]емѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] ходиша Корела на Ёмь и ѿбѣжаша 21 лонѣу бити. [[fol. 23')

Бѣ лѣ[то] 6652 (1144/1145). дѣлаша мостѣ въсь цересѣ Болхово по стороне вѣтхѣго новѣ въсь. Бѣ то [же] лѣ[то] погоре Хѣлмѣ въсь и ц[е]ркы с[вѣ]т[о]го Ильѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] и[с]пѣсаша ч[е]стно притворы всѣ вѣ с[вѣ]тѣи Софини Новѣгородѣ. архиеп[иско]пѣ Нифонтѣ. тѣгда [же] даша посадни́цство Нежатѣ Тверда[ти]цю. Бѣ то [же] лѣ[то] сѣвѣршиша ц[е]рк[о]вь

I rozgniewał się Wsiewołod, i zatrzymał wszystkich posłów, biskupa i kupców. I siedzieli Nowogrodzianie bez księcia dziewięć miesięcy, i przywołali z Suzdała Sudilę, Nieżatę i Straszka¹⁷⁴, którzy uciekli byli z Nowogrodu z powodu Światosława i Jakuna. I oddano urząd posadnika nowogrodzkiego Sudile, i posłano po Jerzego, po księcia do Suzdała. I nie przybył, lecz wysłał swojego syna Roścysława¹⁷⁵, który był tu już wcześniej. W tym samym roku przybył Rościsław Jerzewic do Nowogrodu na tron, w miesiącu listopadzie, 26 [dnia].

W roku 6650 (1142/1143). Nie wypuszczano biskupa, kupców i posłów nowogrodzkich z Rusi i oni nie chcieli innego księcia niż Światopełk¹⁷⁶. I wydał im [książę] Światopełk ze swoich rąk. Zaważał się Jerzy, że wyprawił swojego syna do Nowogrodu. I usłyszeli Nowogrodzianie, że Światopełk idzie ku nim wraz ze wszystkimi ich ludźmi i pojmali Roścysława, i zamknęli go w dworze biskupim, po czterech miesiącach rządów. Tegoż roku przybył Światopełk do Nowogrodu, 19 kwietnia i wyprawiono Roścysława do ojca. W tym samym roku nadciągnęli Jemianie i pustoszyli ziemię nowogrodzką. Pobiło ich czterystu Ładożan i nie wypuściło ani jednego męża. W tymże roku wyprawił się książę szwedzki¹⁷⁷ z biskupem w sześćdziesięciu okrętach na kupców, którzy zza morza płynęli w trzech łodziach. I bili się, niczego nie uzyskawszy. I odłączyli trzy ich łodzie, i zabili ich stu pięćdziesięciu.

W roku 6651 (1143/1144). Cała jesień była deszczowa, od Zaśnięcia Bogurodzicy do Postu Filipowego [padały] ciepłe deszcze. I nadzwyczaj wielka woda była w Wołchowie i wszędzie. Siano i drewno [zostało] rozrzucone. Jezioro zamarzało w nocy, a wiatr łamał [lód], i wepchnął go do Wołchowa, i [lód] połamał most. I zniosło całkowicie cztery filary bez śladu. W tym też roku ożenił się Światopełk w Nowogrodzie. Przyprowadził sobie żonę z Moraw¹⁷⁸ – między Bożym Narodzeniem a Chrztem [Pańskim]. Tegoż roku wyruszyli Karelowie¹⁷⁹ na Jemian. I uciekając, rozbili dwie łodzie.

W roku 6652 (1144/1145). Budowano most na Wołchowie – obok starego, w pełni nowy. Tegoż roku spłonęło całe Wzgórze i cerkiew św. Eliasza¹⁸⁰. W tym też roku ozdobiono godnie malowidłami wszystkie przedsionki w Świętej Sofii w Nowogrodzie, za

каманоу с[вѧ]тѣи Б[огороди]ци на Търговици| Новгородѣ. Въ то [же] лѣ[то] постави мѧ по[по]мѣ архѣп[иско]пъ с[вѧ]тыи Нифонтъ.

Въ лѣ[то] 6653 (1145/1146). стояста 2 недѣ[ѣли]| пълне яко искра гоуце. теплѣ| велми переже жатвы пото[м]ь наиде дъжгъ яко не видѣхомъ ясна д[ъ]ни ни до зимы. и| много бы оумѣ житъ и сѣна не|| (fol. 24) оудѣлаша. а вода бы больши третьяго лѣ[та] на тоу осень. а на зимоу не| бы[сть] снѣга велика ни ясна д[ъ]ни и до| марта. Въ то [же] лѣ[то] оутпоста 2 по[па] и| не да еп[иско]пъ надъ нима пѣти.| Въ то [же] лѣ[то] заложиха ц[ѣ]-рк[о]въ каману| на Смиадинѣ Бори[са] и Глѣ[ба] Смолянѣ[скѣ].| Томъ [же] лѣ[тѣ] ходиша всѧ Роу[с]ска землѧ| на Галиць. и мно-го попоустиша о[б]ла[сть] ихъ. а города не възаша ни одѣного. и воротихасѧ. ходиша же и и|з Новгорода помочыѣ кыяномъ| съ воеводоу Неревиномъ и воро[ти]шасѧ съ любѣвю.

Въ лѣ[то] 6654 (1146/1147). прѣстави[сѧ] въ Роу[си]| Бсѣво-лод м[ѣ]сѧ|ца июля и сѣдѣ| на столѣ его брат Игорь. и сѣдѣ| 2 недѣ[ѣли] и негодовахоутъ юго лю[д]ѣ.|| (fol. 24') и въздаша вѣсть къ Изяславоу Мъ[стисла]ви[чу] Переяславу. и приде| съ вон и бишасѧ. и поможе Б[ог]ъ Изя[с]ла[воу]. и сѣде Изяслав на сто[лѣ] и Иго[р]а самого яша 5 д[ѣ]нь по повоици пороуби-ша и. а на осень вымолисе[ѧ] постричьсѧ и пострижесѧ.| тѣгда же даша посадницество| Костѧнтиноу Микоульцицю. и| оу Нѣжатѣ отъмѣше. томъ [же] лѣ[тѣ]| сѣдѣлаша 4 ц[ѣ]ркви с[вѧ]тоую м[оу]ч[ѣ]ни[коу]| Бориса и Глѣба въ гра[дѣ]. с[вѧ]т[о]го пр[о]-р[ока]| Ильѣ и с[вѧ]тоую ап[осто]лоу Петра и П[а]в[ла] на Хѣлмѣ. и с[вѧ]тоую безм[ѣ]здникоу Козмоу и Дамияна.

Въ лѣ[то] 6655 (1147/1148). на осень ходи С[вѧ]то[п]лѣкъ съ всѣю областю новѣ|городскою на Гюргѧ хотѧ на|| (fol. 25) Гоуждаль и воротихасѧ на Новѣлмъ Търгоу. распоутъя дѣла.| томъ [же] лѣ[тѣ] прѣстависѧ зимиѣ Костѧнтинъ посадникъ и даша Гоудѣлови Иванковицю опать. тѣгда [же]| оумре Онтонъ игоумень. Въ то [же]| лѣ[то] вдаша игоуменьство Яндре[ѣ]ви по Онтонѣ. томъ [же] лѣ[тѣ] оуби[ш]а Иго[р]а кн[ѧ]зѧ Олговица кыанѣ.

arcybiskupa Nifonta. Wówczas też powierzono urząd posadnika Nieżacie Twierdiaticowi¹⁸¹. W tym samym roku ukończono kamienną cerkiew Świętej Bogurodzicy na Targu¹⁸ w Nowogrodzie. Tegoż roku ustanowił mnie¹⁸³ popem święty arcybiskup Nifont.

W roku 6653 (1145/1146). Trwały całe dwa tygodnie jak iskry palące, niezwykle ciepłe, przed zniwami. Potem zaś przyszedł deszcz, tak, że nie widzieliśmy jasnego dnia aż do zimy. I było o wiele mniej zbóż i siana nie zebrano. A woda tej jesieni była wyższa niż trzeciego roku. Zimą zaś nie było wiele śniegu ani słonecznych dni aż do marca. Tegoż roku utonęło dwóch popów i nie zezwolił biskup odprawiać nad nimi nabożeństwa. W tym samym roku ufundowano kamienną cerkiew [św. św.] Borysa i Gleba¹⁸⁴ nad rzeką Smiadyń, w Smoleńsku. Tegoż roku wyprawiła się cała ziemia Ruska na Halicz. I wielce spustoszone tereny ich, lecz grodu nie zdobyto ani jednego i zawrócono. Poszli też [ludzie] z Nowogrodu na pomoc Kijowianom, z wojewodą Nerewinem i powrócili w miłości.

W roku 6654 (1146/1147). Zmarł na Rusi Wsiewołod w miesiącu lipcu i zasiadł na tronie jego brat Igor¹⁸⁵. Panował dwa tygodnie i ludzie byli na niego oburzeni, i posłali wieść do Iziasława Mścislawowica¹⁸⁶, do Perejasławia. I przybył z wojami, i bili się. I wspomógł Bóg Iziasława. I zasiadł Iziasław na tronie, a samego Igora pojmano piątego dnia po bitwie i uwięziono. Na jesień zaś wyprosił zgodę na postrzyżyny i postrzygł się. Wówczas też dano urząd posadnika Konstantynowi Mikułczycowi, odebrawszy go Nieżacie. W tym też roku wybudowano cztery cerkwie: św. św. męczenników Borysa i Gleba¹⁸⁷ w grodzie, św. proroka Eliasza¹⁸⁸, św. św. Apostołów Piotra i Pawła na Wzgórzu¹⁸⁹ oraz św. św. dobroczyńców Kosmy i Damiana¹⁹⁰.

W roku 6655 (1147/1148). Na jesień wyruszył Światopełk¹⁹¹ wraz z całą ziemią nowogrodzką na Jerzego¹⁹², chcąc [udać się] na Suzdał, i zawrócił w Nowym Targu, z powodu nieprzejezdnych dróg. Tegoż roku zimą zmarł posadnik Konstantyn i dano [urząd] raz jeszcze Sudile Iwankowicowi¹⁹³. Wówczas też zmarł igumen Antoni¹⁹⁴. W tym samym roku powierzono godność igumena Andrzejowi¹⁹⁵, po Antonim. Tegoż roku Kijowianie zabili księcia Igora Olegowica¹⁹⁶.

Въ лѣ[то] 6656 (1148/1149). вы[сть] дѣжгъ съ градомъ
июна въ 27 въ недѣлю и зажже гром ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]тлыя
Б[огороди]ца въ Звериньци монастырь. Въ то же лѣ[то] ходи
археп[иско]пъ Нифонтъ соудалю мира дѣла кѣ Гюргеви и при-
ятъ и съ любѣвью Гюрги и ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]ти с[вѣ]тѣи Б[ого]-
родици великимъ с[вѣ]щ[ѣ]ниємъ. и новотъ(fol. 25')ржѣцѣ
всѣ выправи и гостѣ всѣ цѣлѣ. И посла съ цѣстию Новоугородоу
нѣ мира не да[сть]. Тои [же] осени присла Изаслав ис Кынева
с[ы]на своего Ярослава и прияша новгородѣци. а с[вѣ]топѣлка
выведе злобы юго ради и дасть юмоу Володимиръ. Тои [же] зимѣ
приде Изаслав Новоугородоу с[ы]нѣ Мѣстиславъ ис Кынева. Иде
на Гюргѣ Ростовоу съ новгородѣци. и мѣного воєваша лю[д]ѣ
Гюргево и по Волозѣ вѣзаша 6 городѣкъ ои до Ярославла
попустиша а голоу вѣзаша 7000 и воротишася ро[с]пусти
дѣла.

Въ лѣ[то] 6657 (1149/1150). иде археп[иско]пъ новѣгородѣ-
скыи Нифонтъ въ Роу[сь] ползванъ Изаславомъ и Климомъ
(fol. 26) митрополитомъ. ставилъ во юго баше Изаслав съ
юп[иско]пы Роу[сь]скыя оласти не славѣ Ц[ѣ]сарюгра[доу] а Ни-
фонтъ тако мѣлваше. не достоинѣ юсть сталъ. оже не бл[а]-
г[ослове]нъ юсть ѿ великаго свора ни ставленъ. а ои про то
не вѣрзо ѿрадивъ юго нѣ посадивъ Печерѣстѣмъ манасти-
ри. дондеже Гюрги придетъ. Въ то [же] лѣ[то] Гюрги приде на
Кыевъ. позванъ с[вѣ]тосла[во]мъ Олговицѣмъ и вишася оу Пе-
реяславѣ и переяславѣци сѣдоша на шитѣ. наущениємъ Гюргѣ
и сѣде Гюрги Кыевѣ. а Изаславъ вѣжа Володимиру. На то [же]
лѣ[то] идоша даньници новгородѣсти въ малѣ. и оучювѣ Гюрги
оже въ малѣ(fol. 26') шли и посла кн[яз]ѣ Берладскаго съ вои.
и бивѣшася мало негдѣ сташа новгородѣци на островѣ а они про-
тивоу ставше начаша городѣ чинити въ лодьяхъ. идоша новго-
родѣци к нимъ на третини д[ѣ]нѣ. и вишася и много леже обонхъ
нѣ соудалѣцѣ вѣчисла. На тоу же зимоу придоша Юмъ на Водь
ратью нѣ въ тысащи. и вѣслышавѣше новгородѣци любо вѣ 500
съ Водью идоша по нихъ. и не оупустиша ни моу[жа]. Тои [же]

W roku 6656 (1148/1149). Padał deszcz z gradem w czerwcu, 27 [dnia], w niedzielę, i podpalił piorun cerkiew Świętej Bogurodzicy w Monasterze Zwierzynieckim¹⁹⁷. W tymże roku udał się arcybiskup Nifont do Suzdała, do Jerzego w sprawie [zawarcia] pokoju. I przyjął go Jerzy z miłością. I poświęcił on świętą cerkiew Świętej Bogurodzicy¹⁹⁸ [obrzędem] wielkiego poświęcenia. Zwolnił też [Jerzy] wszystkich mieszkańców Nowego Targu i kupców wszystkich, i wyprawił godnie do Nowogrodu, lecz na pokój nie przystał. Tejże jesieni przysłał Iziasław¹⁹⁹ z Kijowa syna swojego Jarosława²⁰⁰ i przyjęli go Nowogrodzianie. Światopelka²⁰¹ zaś wydalili ze względu na jego okrucieństwo i dał mu Włodzimierz [Wołyński]. Tej samej zimy przybył z Kijowa do Nowogrodu Iziasław²⁰², syn Mścisława. Wyruszył na Jerzego do Rostowa wraz z Nowogrodzianami. I walczono zażarcie z ludźmi Jerzego, i zdobyto sześć gródków nad Wołgą, spustoszone [ziemię] prawie aż do Jarosława, a jeńców wzięto siedem tysięcy, i zawrócono ze względu na zły stan dróg.

W roku 6657 (1149/1150). Arcybiskup nowogrodzki Nifont udał się na Ruś, wezwany przez Iziasława i metropolitę Klemensa²⁰³, którego to ustanowił wcześniej Iziasław wraz z biskupami dzielnicy ruskiej, nie posławszy do Carogrodu. A Nifont tak oto mówił: „Niegodnie został ustanowiony, ponieważ nie otrzymał błogosławieństwa od wielkiego soboru, ani nie został ustanowiony [przez patriarchę]”. On [tj. Iziasław] przez to nie był skory go [tj. Nifonta] odesłać, lecz umieścił go w Monasterze Piecherskim, do przyjazdu Jerzego²⁰⁴. Tegoż roku Jerzy przybył do Kijowa, wezwany przez Światosława Olegowica²⁰⁵, i bili się pod Perejasławiem. I uszykowali się Perejasławcy do obrony z podszeptu Jerzego i zasiadł Jerzy w Kijowie. Iziasław zaś zbiegł do Włodzimierza [Wołyńskiego]. Tegoż lata poszli nowogrodzcy poborcy daniny w małej liczbie. I dowiedział się Jerzy, że wyszli w małej liczbie, i posłał księcia [Iwana] Berładnika²⁰⁶ z wojami. I powalczywszy nieco, stanęli Nowogrodzianie na wyspie, a tamci, ustawivszy się naprzeciwko, zaczęli tworzyć umocnienia w łodziach. Na trzeci dzień ruszyli Nowogrodzianie na nich i bili się, i wielu poległo po obu stronach, lecz Suzdalców bez liku. Tejże zimy przybyli Jemianie na Wotów, z wojskiem nie większym

нощї| бы[сть] знаменинє въ лоуѣ. всѧ полгыбє въ заоутрѣнюю
паки на|пѣлнисѧ. феоурау.

Еъ лѣ[то] 6658 (1150/1151). приде археп[иско]пъ| Нифонтъ ис
Кыѣва поуцѣ|| (fol. 27) нъ Гюргемъ кн[ѧ]земь и ради бы|ша лю[дѣ]ю
Новѣгородѣ.

Еъ лѣ[то] 6659 (1151/1152). победи Изѧслав| съ Бѧцеславомъ
Гюргѧ оу Пѣреяславѧ ивѧ 17. на тоу [же] зилмоу престависѧ
кнѧгыни И|зѧславѧвѧя. Еъ то [же] лѣ[то] архїеп[иско]пъ Ни-
фонтъ повѣ с[вѧ]тоую Го|лфию свиньцемъ всю прѧмь| извѣстїю
маза всю около. Тъгда [же] създаша 2 ц[ѣ]ркви с[вѧ]т[ог]о| Ба-
силїя и с[вѧ]тоую Костанти|на и м[а]т[ѣ]ре юго Юлены.

Еъ лѣ[то] 6660 (1152/1153). апри[лѧ] 23 залгорѣсѧ ц[ѣ]ркы
с[вѧ]т[ог]о| Мнѧнїла въ средѣ тѣргоу. и много бы[сть]| зла. и по-
горѣ всѣ тѣргѣ и дво|ри до роучья. а сѧмо до Главѣ|| (fol. 27')-
на и ц[ѣ]ркви истѣгоре 8 а 9|| Барѧзьская.

Еъ лѣ[то] 6661 (1153/1154). иде Б[ог]олюби|выи археп[иско]-
пъ Нифонтъ въ Лѧдогоу. и заложї ц[ѣ]рк[о]въ камѧноу с[вѧ]-
т[ог]о| Климентѧ. Еъ то [же] лѣ[то] съроуѣи Яркадѣ игу|менъ
ц[ѣ]рк[о]въ с[вѧ]тѧ Б[огороди]цѧ Оуспѣ|нию и състави себе ма-
настѣ|рь. и бы[сть] кр[ес]тѧномъ прибежї|ще ан[г]л[о]мъ ра-
достѣ а дѧво|лоу пагоубѧ.

Еъ лѣ[то] 6662 (1154/1155). изгнаша нѧвѣ|городѣи кн[ѧ]-
зѧ Ярослѧ| въ 26 м[а]рта. и въведѧ Ро|стїслава с[ы]на Мѧ-
стїславѧ апри[лѧ] въ 17. Еъ то [же] лѣ[то] поставиша| ц[ѣ]-
рк[о]въ с[вѧ]т[ог]о| Сѧвы. Еъ то [же] лѣ[то] прѣ|| (fol. 28) стависѧ
Изѧслав Кыѣвѣ нѧвѣ|ра 14. Тъгда [же] иде Ростислав из Нѧвѧ-
города Кыѣвоу на столѣ о|ставиѣ с[ы]на Д[а]в[и]да Новѧгородѣ|
и възнегодовѧша новѧгородѣи занѣ не створи имѣ радѧоу нъ во|ле
раздѣ|ра. и показѧша поуѣ пол немь с[ы]н[о]ви юго. Тъгда посла-
|ша| вѧ|д[ы]коу Нифонта съ передѣнї|ми моу[жи] къ Гюргѣви
по с[ы]нѣ. и| въвѣдоша Мѧстїслава с[ы]на| Гюргѣва генѧ[рѧ]
въ 30. Тонѣ же зимѣ прѣ|стависѧ Бѧчеслав| Кыѣвѣ. Тъгда же
идѣ Ростислав| къ Черниговоу ис Кыѣва сѣдѣ|ѣ Кыѣвѣ недѣлю
1| и побѣдиша и прѣ|кѣстїѣшѣ и сѣдѣ Изѧслав Д[а]в[и]д[о]в[и]-
цѧ Кыѣвѣ.|| (fol. 28')

niż tysiąc. Nowogrodzianie, usłyszawszy o tym, wyruszyli na nich w pięciuset, wraz z Wotami. I nie wypuścili ani jednego męża. Tejże nocy ukazał się znak na księżycu: zniknął [księżyc] całkowicie, a przed świtem znów stał się pełny. [Było to] w lutym.

W roku 6658 (1150/1151). Przybył arcybiskup Nifont z Kijowa, wypuszczony przez księcia Jerzego i radzi byli ludzie w Nowogrodzie.

W roku 6659 (1151/1152). Iziasław z Wiaczesławem²⁰⁷ pokonali Jerzego pod Perejasławiem w lipcu, 17 [dnia]. Tejże zimy zmarła księżna Iziasławowa²⁰⁸. Tegoż roku arcybiskup Nifont pokrył ołowiem wszystkie [dachy] Świętej Sofii i wapnem zaprawił wszystko wokół. Wówczas też wybudowano dwie cerkwie: św. Bazylego²⁰⁹ oraz św. św. Konstantyna i matki jego Heleny²¹⁰.

W roku 6660 (1152/1153). W kwietniu, 23 [dnia] zapaliła się cerkiew św. Michała²¹¹ pośrodku Targu. I wiele stało się zła. Spłonął cały Targ i dwory aż do Ruczaju²¹², a od drugiej strony – aż do Sławna. I cerkwi spłonęło osiem, a dziewiątą była wareska²¹³.

W roku 6661 (1153/1154). Udał się miłujący Boga arcybiskup Nifont do Ładogi. I ufundował kamienną cerkiew św. Klemensa²¹⁴. Tegoż roku zbudował igumen Arkadiusz²¹⁵ drewnianą cerkiew Zaśnięcia Świętej Bogurodzicy²¹⁶ i założył dla siebie monaster. I był [on] ucieczką dla chrześcijan, radością dla aniołów, a dla diabła – zgubą.

W roku 6662 (1154/1155). Wygonili Nowogrodzianie księcia Jarosława²¹⁷ w marcu, 26 [dnia] i wprowadzili Rościsława²¹⁸, syna Mścisława w kwietniu, 17 [dnia]. Tegoż roku postawiono cerkiew św. Saby²¹⁹. W tym samym roku zmarł Iziasław²²⁰ w Kijowie, 14 listopada. Wówczas to poszedł Rościsław z Nowogrodu do Kijowa na tron, pozostawiwszy syna Dawida²²¹ w Nowogrodzie. I oburzyli się Nowogrodzianie, gdyż [Rościsław] nie zaprowadził u nich porządku, lecz jeszcze bardziej podzielił. I po jego odejściu pokazała drzwi jego synowi. Wówczas też wysłali władykę Nifonta wraz z najznacześniejszymi mężami do Jerzego, po [jego] syna. I wprowadzili Mścisława²²², syna Jerzego, w styczniu, 30 [dnia]. Tejże zimy zmarł Wiaczesław²²³ w Kijowie. Wówczas to wyjechał Rościsław²²⁴ do Czernihowa z Kijowa, po tygodniowych rządach. I pokonano go podstępem, i zasiadł Iziasław Dawidowicz²²⁵ na tronie w Kijowie.

Въ лѣ[то] 6663 (1155/1156). на вѣрвеницю| вѣниде кн[а]зь
Гюрги Кыѣвоу| и сѣде на столѣ. а Изяслав избѣжѧ Д[а]в[и]д[о]-
в[и]ць Църниговоу. и приѧ| Гюрги с[ы]новьць въ мирѣ съ лю-
бовью и волости имѣ раздаѧ достонныя. и вы[сть] тишина| въ
Роусьстѣи земли.

Въ лѣ[то] 6664 (1156/1157). выгнаша нѣвѣгородьци Соуд-
ла ис поса|дницьства и по том изгнании| 5и д[е]нь оумре. И по-
том даша поса|дницьство Якоуноу| Мирѣславицю. Тои [же] весне
прѣстави[сѧ]| археп[иско]пѣ Нифонтѣ| апри[ла] въ| 21. шѣлъ бѣше
Кыѣвоу| проти|воу митрополита| инии же мнози гл[агола]хоу. яко
полѣ|| (fol. 29)| пивѣ с[вѣ]тоую Софию| пошѣлъ Ц[ѣса]рю| гра[доу]
и много гл[агола]хоу на нь нѣ себе| на грѣхѣ. О семѣ вы разоумѣ-
ти комоуждо| настѣ. которыи| еп[иско]пѣ тако оукраи с[вѣ]тоую
Софию| притворы испѣса кивотѣ| створи и всю извѣноу оукраи.
Я Пльскове с[вѣ]т[о]го Сп[ас]а ц[е]рк[о]вь| създа кама|ноу. дроу-
гоу въ Ладозѣ с[вѣ]т[о]го| Климента. мнѣю бо яко не хотѣ|
Б[ог]ѣ по грѣхѣмѣ| нашимѣ| дати на|мѣ на оутѣхоу| гроба юго.
ѿведе| и Кыѣвоу| и тамо прѣстави[сѧ]| и положиша и въ Печерь-
скемѣ| манастири| оу с[вѣ]тѣи Б[огороди]ци въ| печере. Въ то
[же] лѣ[то] събрасѧ| всѣ| град лю[дѣ]и| изволиша себе еп[иско]пѣ
поставити| моу[жа] Б[ог]о|мѣ| избра[на]|| (fol. 29')| Яркадия. и шѣ-
дѣше| всѣ| народѣ| пояша и из манастирѣ| ѿ с[вѣ]тѣи Б[огороди]-
ца| и кн[а]зь Мьстиславѣ| Гюргевиць| и всѣ| клиросѣ с[вѣ]тѣи|
Софиѣ| и вси по[по]вѣ| городьсти| и игоумени| и церньци| и вѣвѣ|доша
и пороучивѣше| еп[иско]пѣю въ| дворѣ с[вѣ]тѣи Софиѣ| дондеже|
приде|ть митрополитѣ| въ Роу[сь].| и тѣгда| поидеши| ставитѣсѧ|. |
Въ то [же] лѣ[то]| поставиша| заморьсти|и ц[е]рк[о]вь| с[вѣ]тѣи|
Пѣтницѣ| на| Тѣрговици.

Въ лѣ[то] 6665 (1157/1158). вы[сть] котора| зда| въ людѣ-
хѣ| и вѣсташа на кн[а]зѣ| Мьстислава на Гюргевица| и нача-
ша| изгонити| из Нова|города| тѣрговин| же полѣ|| (fol. 30)| сташа
въ ороужии| по немѣ. и съва|дишасѧ| бра[ть]ѧ| и мостѣ| переима-
ша| на Бѣлхове| и сташа| сторожи| оу| го|родьныхѣ| воротѣ| а дроу-
зии| на о|номѣ| полоу| малы| же| и крѣви| не| прольѣша| межи| собою.

W roku 6663 (1155/1156). W Niedzielę Palmową wkroczył książę Jerzy²²⁶ do Kijowa i zasiadł na tronie. Iziasław Dawidowiczbiegł zaś do Czernihowa. Jerzy przyjął swych synowców w pokoju i z miłością, włości godziwe im rozdając. I nastał spokój w ziemi Ruskiej.

W roku 6664 (1156/1157). Nowogrodzianie wygnali Sudilę²²⁷ z urzędu posadnika i zmarł on piątego dnia po tym wygnaniu. Następnie dano urząd posadnika Jakunowi Mirosławowicowi²²⁸. Teżże wiosny zmarł arcybiskup Nifont, w kwietniu, 21 [dnia], udawszy się wcześniej do Kijowa na spotkanie metropolity [Konstantyna]²²⁹. Wielu innych powiadało zaś, że ograbiwszy Świętą Sofię udał się do Carogrodu. I wiele mówili przeciwko niemu, lecz sobie na grzech. To wszak powinien pojąć każdy z nas: który to biskup tak upiększył Świętą Sofię, przedsionki ozdobił malowidłami, ufundował kiwot i wszystko z zewnątrz przyozdobił? A w Pskowie wybudował kamienną cerkiew Świętego Zbawiciela²³⁰, inną zaś w Ładodze, św. Klemensa²³¹. Mniemam, że Bóg, przez nasze grzechy, nie chciał dać nam pociechy w postaci jego grobu. Wywiódł go do Kijowa i tam [Nifont] zmarł. I złożono go w Monasterze Pieczerskim, u Świętej Bogurodzicy, w pieczarze. Tegoż roku zebrało się całe miasto. Ludzie zechcieli ustanowić swoim biskupem męża wybranego przez Boga, Arkadiusza. I poszedłszy liczną rzeszą, zabrali go z monasteru Świętej Bogurodzicy²³². I był tam też książę Mściśław Jerzewicz²³³ i cały kler Świętej Sofii, i wszyscy popi miejscy, i igumeni, i mnisi. I wprowadzili go, powierzwszy mu biskupstwo, do dworu Świętej Sofii, do czasu przybycia metropolity na Ruś: „I wówczas pójdziesz, by zostać ustanowionym”. Tegoż roku przybysze zza morza postawili cerkiew św. [Paraskiewy] Piątnicy na Targu²³⁴.

W roku 6665 (1157/1158). Rozgorzał zły spór wśród ludzi i powstali przeciwko księciu Mściśławowi Jerzewicowi, i zamierzali wygonić go z Nowogrodu, jednak targowa strona [miasta] stała za nim z orężem. I powadzili się bracia, i most przechwytywali na Wołchowie, i stanęły straż u bram grodzkich, a inne – na drugiej stronie. O mało krwi nie przelali między sobą. I wówczas weszli [do miasta]

и тѣгда вънидоша Ростиславица Г[вѣ]тослав и Д[а]в[и]дъ. и на тоу ношѣ бежа Мѣстислав из города по трѣхъ д[ѣ]нѣхъ въниде Ростислав самъ и сънидошася бра[тѣ]я и не вы[стѣ] зла ничто же. Тои [же] веснѣ перестависа Гюрги кн[ѣ]зѣ Киевѣ и посадиша Изасла[ва] Д[а]в[и]д[о]в[и]ца кыяне на столѣ. Томъ [же] лѣ[тѣ] прѣстависа Яндрѣи игоуменъ с[вѣ]т[и]я Б[о]городица и поставиша Ольксоу въ него мѣсто. На то же осень зѣло страшно вы[стѣ]||(fol. 30') громъ и мѣлния градъ же яко яблѣковъ боле. м[ѣ]сѣца ноябра въ 7| д[ѣ]нь въ час 5 ночи.

Въ лѣ[тѣ] 6666 (1158/1159). иде Ростислав Смоленскоу и съ кнѣгынею. а с[ы]нѣ свои Г[вѣ]тослав посади Новѣгородѣ на столѣ а Д[а]в[и]да на Новемъ Тѣргѣ. Въ то [же] лѣ[тѣ] по грѣхомъ нашимъ мѣрѣ вы[стѣ] въ лю[дѣ]хъ много и конь мѣлножство помре яко нѣзѣ бѣше донти до тѣргоу сквозѣ городѣ ни по грѣбли ни на поле выити смороды. такоже и скотъ помре рогатыи. То[мѣ] же лѣ[тѣ] ходи Яркадъ Киевоу ставитѣся еп[и]скоп[о]мъ. и поставленъ вы[стѣ] ѿ митрополи[т]а Костантина и приде въ Новѣгородъ м[ѣ]сѣца септа[бра] въ 13 д[ѣ]нь||(fol. 31) на канонъ с[вѣ]т[о]го Въздвигения. То[мѣ] же лѣ[тѣ] побѣди Мѣстиславъ Изаславицъ Д[а]в[и]д[о]в[и]ца Изасла[ва] и прогна ис Киева. и позва Ростисла[ва] стрѣя своего Киевоу на столѣ. Тои же осѣни поставиша Дионісія игоуменомъ оу с[вѣ]т[о]го Гергѣи.

Въ лѣ[тѣ] 6667 (1159/1160). иде Мѣстислав Киевоу и сѣдѣ Киевѣ на столѣ. Въ то [же] лѣ[тѣ] прѣстависа Костантинъ митрополитъ роуьскыи Църниговѣ.

Въ лѣ[тѣ] 6668 (1160/1161). прияша новгородѣци Ростиславица Г[вѣ]тосла[ва] и поправиша и въ Ладогоу а кнѣгыню въпоустиша въ монастырь с[вѣ]т[и]я Варвары а доужиноу юго въ погрѣбѣ въса||(fol. 31') жаша. и въвѣдоша Мѣстислава Ростиславица въноука Гюргева м[ѣ]сѣца юна въ 21. Тои же зимѣ въдаша посадничество Нѣжатѣ и ведоша Г[вѣ]тосла[ва] въ Ладогоу и ѿтолѣ бежа въ Смоленскѣ. Томъ [же] лѣ[тѣ] на зимѣ побѣди Ростиславъ Изаслава Д[а]в[и]д[о]вица оу Бѣлагорода и самого оубиша и множество Половѣць паде.

dwaj Rościsławowice: Światosław i Dawid²³⁵. I teŹe nocy Mścisław zbiegł z grodu. Po trzech dniach przybył sam Rościsław²³⁶ i zesłi się bracia, i nie wydarzyło się nic złego. TeŹe wiosny zmarł ksiąŹę Jerzy w Kijowie i Kijowianie osadzili na tronie Iziasława Dawidowica²³⁷. TegoŹ lata zmarł Andrzej, igumen [monasteru] Świętej Bogurodzicy²³⁸ i ustanowiono Aleksego w jego miejsce. TeŹe jesieni było nader strasznie: grom, błyskawica i grad większy od jabłek, w miesiącu listopadzie, 7 dnia, w piątej godzinie nocy.

W roku 6666 (1158/1159). Wyjechał Rościsław do Smoleńska wraz z księżną, a syna swojego Światosława²³⁹ osadził na tronie w Nowogrodzie, Dawida²⁴⁰ zaś – w Nowym Targu. W tymŹe roku przez nasze grzechy mór wielki spadł na ludzi i mnóstwo koni padło, tak, Źe nie można było dojść do targu przez miasto, ani po grobli, ani na pole wyjść – z powodu smrodu. TakŹe i bydło rogate wymarło. TegoŹ roku udał się Arkadiusz do Kijowa, aby zostać ustanowiony biskupem. I został wyświęcony przez metropolitę Konstantyna, i przybył do Nowogrodu w miesiącu wrześniu, 13 dnia, w wigilię święta Podwyższenia [KrzyŹa]. W tym samym roku pokonał Mścisław Iziasławowic²⁴¹ Iziasława Dawidowica i wygnał go z Kijowa. I przywołał Rościsława²⁴², swojego stryja, do Kijowa na tron. TeŹe jesieni ustanowiono Dionizego igumenem w monasterze św. Jerzego²⁴³.

W roku 6667 (1159/1160). Udał się Mścisław²⁴⁴ do Kijowa i zasiadł na tronie w Kijowie. TegoŹ roku zmarł Konstantyn, metropolita ruski w Czernihowie.

W roku 6668 (1160/1161). Nowogrodzianie ujęli Światosława Rościsławowica²⁴⁵ i wyprawili go do Ładogi, księżnę umieścili w monasterze św. Barbary²⁴⁶, a druŹynę jego osadzili w więzieniu. I przyprowadzili Mścisława Rościsławowica²⁴⁷, wnuka Jerzego, w miesiącu czerwcu, 21 [dnia]. TeŹe zimy dano urząd posadnika NieŹacie²⁴⁸. Przywiedziono Światosława do Ładogi i stamtąd zbiegł do Smoleńska. TegoŹ roku zimą pokonał Rościsław²⁴⁹ Iziasława Dawidowica²⁵⁰ pod Białogrodem²⁵¹. I jego samego zabito, i zginęło mnóstwo Połowców.

Въ лѣ[то] 6669 (1161/1162). оуладисѧ Ростѣслав съ Яндрѣемъ о Новѣгородѣ и вывѣдоста Мѣстислава Гюргѣвъ въноукѣ сѣдѣвъшю емоу годѣ до года безъ недѣлѣ. а О[вѧ]тослава въвѣдоша опать на всѣи воли его сѣптѧ[вѣ] въ 28. Тѣгда [же] оташѧ посадниѣство оу Нѣжате а Захал(fol. 32)рин даша. Томь [же] лѣ[тѣ] стоя всѣ лѣ[то] вѣдромъ и пригорѣ всѣ жито. а на осѣнь оуби всю яръ морозъ. юще же за грѣхы наша не то зло остависѧ нѣ пакы на зимоу ста всѧ зима тепломъ и дѣжгемъ и громъ вы[сть] и коуплахомъ кадкоу малоуоу по 7 коунѣ. о велика скѣрбь башѣ въ людехъ и ноужа.

Въ лѣ[то] 6670 (1162/1163). прѣстависѧ игоуменѣ Олькса с[вѧ]тыѧ Б[огороди]цѧ и поставѣша по немъ игоуменомъ Мануи-ла. томь [же] лѣ[тѣ] оу с[вѧ]т[о]го Д[оу]ха Сѣшьствѣія поставиша игоуменомъ Саву.

Въ лѣ[то] 6671 (1163/1164). прѣстависѧ еп[иско]пѣ новѣгородьскыи Яркади сѣптѧ[вѣ] въ 19. положиша и съ ч[ес]тъю вѣликою въ притворѣ с[вѧ]тыѧ Софиѧ.||(fol. 32')

Въ лѣ[то] 6672 (1164/1165). придоша Овѣе подѣ Ладоугоу и пожьгоша ладожалне хоромы своѧ а сами затвори[ша]сѧ въ гра[дѣ] съ посадникомъ съ Неж[а]нтою а по кн[ѧ]зѧ послаша и по новгор[о]дѣ. Они же пристоупиша подѣ городѣ въ с[оубот]оу и не оупѣша ничтоже къ гра[доу] нѣ большю раноу въсприѧша. и ѿстоупиша въ рѣкоу Воротан. пѧтыи же д[е]нь приспѣ кн[ѧ]зы О[вѧ]тослав съ новгородьци и съ поса[д]никомъ Захарию и наворони[ша] на нѧ м[ѣсѧ]цѧ мая въ 28 на с[вѧ]т[о]го С[вѧ]дѣя въ четвь[рток] въ час 5 д[ѣ]ни. и побѣдиша я Б[о]жиею помощю. овыи исѣкоша а иныѧ изимаша. пришли бо бѧхоу въ полоуше-стадѣсѧтѣ шнекъ изымаша 43 шне[кѣ]||(fol. 33) а мало ихъ оубежаша и ти ѣзвѣни.

Въ лѣ[то] 6673 (1165/1166). поставленъ вы[сть] Илия архиеп[иско]пѣ новѣгородьскыи ѿ митрополита Іо[анна] при кн[ѧ]зи Роуьстѣмъ Ростисла[вѣ] м[ѣсѧ]цѧ м[а]рта въ 28 на върьвени-цю. и приде Новоугородоу м[ѣсѧ]цѧ мая въ 11 при кн[ѧ]зи новгородьстемъ О[вѧ]тославе а при поса[д]ниѣ Захарии. Томь [же] лѣ[тѣ] поставиша ц[е]рк[о]вь с[вѧ]тыѧ ц[а]р[и]цѧ шетицини[ци].

W roku 6669 (1161/1162). Porozumiał się Rościśław²⁵² z An-drzejem²⁵³ w sprawie Nowogrodu i wywiedli obaj Mściśława, wnuka Jerzego, który panował przez rok bez jednego tygodnia. I wprowadzili z powrotem Światosława²⁵⁴, całkowicie zgodnie z jego wolą, we wrześniu, 28 [dnia]. Wówczas też odebrano urząd posadnika Nieżacie i oddano go Zachariaszowi²⁵⁵. Tegoż roku przez całe lato była susza i zgorzały wszystkie łany żyta, a jesienią mróz zniszczył wszystkie jare zboża. Przez nasze grzechy nie skończyło się na tym nieszczęściu, ale zimą było jeszcze gorzej: przez całą zimę było ciepło i deszczowo, i była burza. I kupowaliśmy małą kadź [ziarna] za siedem kun²⁵⁶. O, wielki był smutek wśród ludzi, i bieda.

W roku 6670 (1162/1163). Zmarł Aleksy, igumen [monasteru] Świętej Bogurodzicy²⁵⁷ i ustanowiono po nim igumenem Manuela. Tegoż roku w monasterze Zesłania Świętego Ducha ustanowiono igumenem Sabę²⁵⁸.

W roku 6671 (1163/1164). Zmarł biskup nowogrodzki Arka-diusz we wrześniu, 19 [dnia]. Złożono go nad wyraz godnie w nar-teksie Świętej Sofii.

W roku 6672 (1164/1165). Przybyli Szwedzi pod Ładogę i Ła-dożanie spalili własne zabudowania, a sami zamknęli się w grodzie z posadnikiem Nieżatą²⁵⁹. I posłali po księcia i po Nowogrodzian. Oni [tj. Szwedzi] zaś przystąpili do [oblężenia] grodu w sobotę i nie zdołali wyrządzić mu jakiegokolwiek szkody, lecz jeszcze większe straty ponieśli. I odstąpili do rzeki Woronej²⁶⁰. Piątego zaś dnia nadciągnął książę Światosław z Nowogrodzianami i z posadnikiem Zachariaszem, i skierowali się ku nim, w miesiącu maju, 28 [dnia], w święto św. Helladiusza, w czwartek, w piątej godzinie dnia. I pokonali ich z Bożą pomocą, jednych zasiekli, a innych pojмали. Przy-płynęli oni bowiem byli w pięćdziesięciu pięciu okrętach – czter-dzieści trzy okręty przejęli. Niewielu z nich zaś uciekło, a i ci byli ranni.

W roku 6673 (1165/1166). Eliasza²⁶¹, arcybiskup nowogrodzki zo-stał ustanowiony przez metropolitę Jana²⁶², za panowania księcia ruskiego Rościśława²⁶³, w miesiącu marcu, 28 [dnia], w Niedzielę Palmową. I przybył do Nowogrodu w miesiącu maju, 11 [dnia], za

а дрюгою на Городиши с[вѣ]т[о]го Николы кн[ѧ]зь Г[вѣ]тослав. Бѣ то [же] лѣ[то] | ходи игоуменъ Дионисий съ любовью въ Роуць. и повелено бы[сть] владыцѣ архиеп[иско]пство митрополи|томи. тои же зимѣ вѣше сильнѣ морозъ. || (fol. 33')

Бѣ лѣ[то] 6674 (1166–1168). престависѣ митро|политъ Іѡ[анн] Киевѣ. Томи [же] лѣ[тѣ] | заложена бы[сть] ц[е]рк[о]вы камаѧа с[вѣ]т[о]го Сп[а]са на воротѣхъ въ манастири с[вѣ]т[о]го Георгия. Бѣ то [же] лѣ[то] на зимѣ приде Ростиславъ ис Киє|ва на Лоуки и позва новгородѣ на порадѣ. огнищане гридѣ коупце вѣчшее. и тоу сѧ разболе самъ. и воротисѣ опѣть и прѣ|стависѣ на поутти и везоша и Кы|евоу и положиша и о с[вѣ]т[о]го Фѣдора.

Бѣ лѣ[то] 6675 (1167–1169). седе Мѣстислав Изяславиць Киевѣ на столѣ. | На тоу [же] весноу заложѣ Сѣдко Сылтиниць ц[е]рк[о]въ камаѧоу с[вѣ]тоу | м[оу]ч[е]н[и]коу Бориса и Глѣба при кн[ѧ]зи Г[вѣ]тославе Ростиславици пра [sic!] алл (fol. 34) архиеп[иско]пѣ Илии. Бѣ то [же] лѣ[то] приде Колстантинъ митрополи|титъ въ Роуць. Бѣ то [же] лѣ[то] выиде кн[ѧ]зь Г[вѣ]тославъ из Новгорода на Лоуки и присла въ Новѣгородъ яко не| хощю оу вастъ княжити. новгоро|дѣци же цѣловавъше с[вѣ]тоу Б[о]горо|дицю | яко не хощемъ его. идоша прогна|тъ его съ Лоукѣ. онъ же оуслышавъ оже идоу|тъ на нь иде Торопыцю а новгородѣци посла|ша въ Рѣ[сѣ] | къ Мѣстиславоу по с[ы]нѣ. Г[вѣ]тославъ | же иде на Бѣлгоу. и вѣда емоу Янѣ|дрей помощь. и пожже Новыи| тѣр|гъ а новотѣржѣци ѡстоупи|ша къ Новѣгороду и много пако|сти твораше домомъ ихъ и села | ихъ потрати. а бра[тѣя] его Роман || (fol. 34') и Мѣстиславъ пожгоста Лоу|ки. а лоуцане оустерегос|шасѣ | ѡстоупиша они въ городъ а и|ни Пльсковоу.

и съложишасѣ на| Новѣгородъ Яндрѣи съ смола|ны и съ по|лоцаны. и поутти за|ша и сълы изымаша новгородѣ|скыя вѣсѣде. вести не дадоу|це Кы|евоу къ Мѣстиславоу. | а Г[вѣ]тосла[ва] силою мѣстаце въ горо|дѣ. а то слово рекоуше. не|тоу валимъ кн[ѧ]за много развѣ Г[вѣ]тосла[ва]. | новгородѣци же того не верѣ|жаху и оубиша Захарию поса|дника и Неревина и Несдоу| бирица яко твора|хутъ е| не|реветъ дряжаще къ Г[вѣ]тосла[воу]. и| налѣзоша собе поутъ на

rządów księcia nowogrodzkiego Światosława i posadnika Zacharia-sza. W tym samym roku wybudowali Szczecinianie cerkiew Świętej Trójcy²⁶⁴, a inną na Grodziszczu, św. Mikołaja²⁶⁵ [wzniósł] książę Światosław. Tegoż roku igumen Dionizy²⁶⁶ poszedł z miłością na Ruś. I powierzone zostało władcy arcybiskupstwo przez metropolitę²⁶⁷. Tej zimy był silny mróz.

W roku 6674 (1166–1168). Zmarł metropolita Jan w Kijowie. Tegoż roku ufundowana została kamienna cerkiew Świętego Zbawiciela²⁶⁸, nadbramna, w monasterze św. Jerzego. W tymże roku zimą przybył Rościsław z Kijowa do Łuków²⁶⁹ i wezwał Nowogrodzian na naradę: właściciele domów, wojów i ważniejszych kupców. I tu rozchorował się sam i zawrócił [do domu], i zmarł w drodze. I przywieziono go do Kijowa, i złożono w [cerkwi] św. Teodora²⁷⁰.

W roku 6675 (1167–1169). Mścisław Iziasławowicz²⁷¹ zasiadł na tronie w Kijowie. Tejże wiosny ufundował Sadko Sytanic²⁷² kamienną cerkiew św. św. męczenników Borysa i Gleba²⁷³, za rządów księcia Światosława Rościsławowicza²⁷⁴ i arcybiskupa Eliasza. W tym samym roku przybył na Ruś metropolita Konstantyn²⁷⁵. Tegoż roku wyjechał książę Światosław z Nowogrodu do Łuków i przysłał do Nowogrodu [wieść]: „Nie chcę być u was księciem”. Nowogrodzianie ucałowawszy [ikonę] Świętej Bogurodzicy, [ze słowami]: „Nie chcemy go”, wyruszyli, aby przegnać go z Łuków. On zaś, usłyszawszy o tym, że idą na niego, odszedł do Toropca²⁷⁶. Nowogrodzianie zaś posłali na Ruś, do Mścisława²⁷⁷, po [jego] syna. I Światosław poszedł nad Wołgę, i Andrzej²⁷⁸ przysłał mu posiłki. Spalił Nowy Targ, a jego mieszkańcy wycofali się do Nowogrodu. I wiele nikczemności wyrządził ich domom, i sioła ich spustoszył. Bracia jego, Roman i Mścisław²⁷⁹, spalili zaś Łuki, a ich mieszkańcy przezornie wycofali się: jedni do grodu, a inni do Pskowa.

Andrzej sprzymierzył się przeciwko Nowogrodowi ze Smoleńszczanami i Połoczanami. Obstawili drogi i przejmowali wszędzie siły nowogrodzkie, nie pozwalając im przedostać się do Kijowa, do Mścisława. Światosława zaś siłą umieścili w grodzie, mówiąc słowa te: „Nie będziecie mieć innego księcia prócz Światosława”.

Бѣць|| (fol. 35) ка и на Володѣрѣ. и иде Даньсла вѣ Лазоуѣтѣниць съ друѣжиною| Кыевоу кѣ Мьстиславоу по с[ы]нѣ. | а Г[вѣ]тославѣ приде съ соудѣдѣици| и съ бра[то]ма и съ смолянны и съ| полоцѣаны кѣ Роуѣскѣ. идеша новѣ|городѣи съ Акуономъ противоу| ихъ. они же не дошѣдѣшедѣше во|ротишасѣ. не оуспѣша во ничто| же. тѣгда же даша посадницѣство Якоунови. и сѣдѣша новѣ|городѣи бес кнѣзѣ ѿ Омена д[ѣ]нї| до велика д[ѣ]ни о Акунѣ. жѣдоу|че ѿ Мьстислава с[ы]на. На тоу [же]| зимуу ходи Мьстислав на Поло|вѣце и победи є и приведе поло|нѣ въ Роуѣскѣ землю толь силь|но ако и числа не бѣше. Бѣ то [же]| лѣ[то]|| (fol. 35') прѣста|висѣ раба Б[о]жия Янна игу|мения с[вѣ]тыя Барвара и поста|виша на мѣсте еѣ Марѣмяноу.

Бѣ лѣ[то] 6676 (1168–1170). приде кн[ѣ]зь Романъ Мьсти|славѣиць вѣнѣ|кѣ Изаславѣ Новоу|городѣ| на столѣ м[ѣ]сѣ|цѣ апри|лѣ| въ 14 въ вѣ|тороую недѣ|лю| по велице д[ѣ]ни индѣ|кѣта пѣрваго. и ради быша новго|родѣи своемуу хотѣнию. Бѣ то [же]| лѣ[то] ходиша новгородѣи съ| плѣсковѣици кѣ Полотѣскоу| и| пожгѣше волость во|ротишасѣ ѿ города за 30 вѣрстѣ|. То муу [же]| лѣ[то]у| исхоуѣицу на вѣснѣ ходи Романъ съ новгородѣи кѣ Торопѣцю. и пожгоша до|мы ихъ и головѣ множество поло|ни|ша.|| (fol. 36) Бѣ то [же]| вѣ[т]ѣ[мѣ] ходиша Ростиславици| съ Яндрѣе|вицьмѣ и съ смолян|ны и съ полочаны и съ моу|ро|мѣици и съ рѣ|заныци на Мь|стисла[ва] Кыевоу. онѣ же не ви|ясѣ с ними. ѿсоу|пи волею| Кыѣва.

Бѣ лѣ[то] 6677 (1169/1170). иде Даньслав Ла|зоуѣтѣниць за Волокѣ данѣ|никомъ съ друѣжиною. и при|сла Яндрѣи пѣлѣкѣ свои на нѣ и| бѣшасѣ с ними и бѣше новгородѣ|цѣ 400 а соудѣдѣиць 7000. и по|сови Б[о]гѣ новгородѣицѣ и паде ихъ 300 и 1000 а новгородѣцѣ 15| мууж. и ѿстоу|пиша новгородѣици и опѣтѣ во|ротивѣшесѣ вѣзѣ|шѣ всю данѣ а на соудѣдѣиць|| (fol. 36') хѣ смѣрдѣхѣ друѣгоую и придо|ша стороуи вси. Бѣ то [же]| лѣ[то] на| зимуу придоша подѣ Новоу|городѣ| соудѣдѣици съ Яндрѣе|вицьмѣ Романъ и Мьстислав съ смолян|ны и съ торопѣцѣны моу|ро|мѣици| и рѣзаныци съ двѣма кн[ѣ]зьма| полоцѣскѣи кн[ѣ]зь съ

Nowogrodzianie jednak nie ugięli się przed tym i zabili posadnika Zachariasza Nerewina²⁸⁰ i birycza²⁸¹ Niesdę, gdyż wydawało się im, że byli oni w zмовie ze Światosławem. I znaleźli sobie drogę do Wiacka²⁸² i do Wołodara²⁸³. I udał się Danisław Łazutinic z drużyną do Kijowa, do Mścislawa, po jego syna. Światosław zaś przybył z Suzdalcami, z braćmi, ze Smoleńszczanami i z Połoczanami do Russy²⁸⁴. Nowogrodzianie z Jakunem²⁸⁵ wyruszyli im naprzeciw. Oni zaś, nie doszedłszy [do celu], zawrócili, niczego nie uzyskawszy. Wówczas to dano urząd posadnika Jakunowi. I siedzieli Nowogrodzianie bez księcia od dnia [św.] Symeona do Wielkanocy, [pod rządami] Jakuna, oczekując syna Mścislawa. Tejże zimy wyruszył Mścisław na Połowców i pokonał ich, i przywiódł jeńców do ziemi Ruskiej w liczbie tak ogromnej, że aż nie do zliczenia. Tegoż roku zmarła służebnica Boża Anna, igumienia [monasteru] św. Barbary i ustanowiono w jej miejsce Marimianę²⁸⁶.

W roku 6676 (1168–1170). Przybył książę Roman Mścislawowic²⁸⁷, wnuk Iziaslawa do Nowogrodu na tron, w miesiącu kwietniu, 14 [dnia], w drugą niedzielę po Wielkanocy, pierwszej indykcji. I Nowogrodzianie byli radzi, że [spełniło się] ich życzenie. Tegoż roku wyruszyli Nowogrodzianie z Pskowianami na Połock i spaliwszy wołost²⁸⁸, zawrócili [w odległości] trzydziestu wiorst od grodu. Gdy dobiegał końca ten rok, na wiosnę, udał się Roman z Nowogrodzianami do Toropca. I spalili domy ich, i wzięli do niewoli mnóstwo ludzi. W tym też czasie wyprawili się Rościsławowice z [Mścislawem] Andrzejewicem²⁸⁹, ze Smoleńszczanami, Połoczanami, Muromcami i Riazańcami przeciwko Mścislawowi do Kijowa. On jednak nie walczył z nimi, lecz dobrowolnie ustąpił z Kijowa.

W roku 6677 (1169/1170). Udał się Danisław Łazutinic z drużyną za Wołok, aby pobierać daninę. Andrzej²⁹⁰ wysłał swoje wojsko przeciwko niemu, i bili się z nimi, i było Nowogrodzian czterystu, a Suzdalców – siedem tysięcy. I wspomógł Bóg Nowogrodzian, i zginęło tysiąc trzystu [Suzdalców], a Nowogrodzian – piętnastu mężów. I odstąpili Nowogrodzianie, i powróciwszy znów, zebrali całą daninę, inną zaś [wzięli] od smerdów suzdalskich, i przyszli

полоцаныи и вса земля просто Роуськая. новгородъци же сташа твърдо о кн[а]зи Романѣ о Мьстиславици о Изаслави въноуце и о посадницѣ о Якоунѣ и оустроиша острогъ около города. и пристоупиша къ граду въ нед[ѣлю] на съборъ и съездишася по 3 д[ь]ни. въ четвъртыи же д[е]нь въ сре[доу] пристоупиша силою и биша (fol. 37) сѧ всѣ д[е]нь и къ вечероу побѣди ѿ кн[а]зѣ Романъ съ новгородъци силою кр[е]стьною и с[вѣ]тою Б[огороди]цею и м[о]л[и]твами бл[а]говѣрнаго бл[а]д[ы]кыи Илие м[ѣ]сѧца фѣвралѧ въ 25 на с[вѣ]т[о]го еп[иско]па Тарасиѧ. овы исѣкоша а другъя измаша. а прокъ ихъ зѧкъ ѿвѣгоша и коуплаху соудальць по 2 ногатѣ.

Въ лѣ[то] 6678 (1170/1171). вы[сть] дорогъвы Новгородѣ и коуплаху кѧдѣ рѣжи по 4 гр[и]внѣ а хлѣбъ по 2 ногатѣ а медъ по 10 коунъ поудъ. и съдоумавъше новъгородъци показаша пѣть кн[а]зю Роману а сами послаша къ Ондрѣви по миръ на всѣи воли свои. Въ то [же] лѣ[то] въ (fol. 37) видѣ кн[а]зѣ Рюрикъ Ростиславиць въ Новъгородѣ м[ѣ]сѧца октаб[рѧ] въ 4 на с[вѣ]т[о]го Иерофеѧ. Въ то [же] лѣ[то] археп[иско]пъ Б[ог]олюбивыи Илия съ бра[то]мъ Гаврилоу създаста монастырь ц[е]рк[о]въ с[вѣ]т[ы]я Б[огороди]ца бл[а]говещению. Томъ [же] лѣ[тѣ] прѣстависѧ кн[а]зѣ Мьстиславъ Изаславиць Володимиръ въноукъ. Въ то [же] лѣ[то] прѣстависѧ кн[а]зѣ Киевѣ Глѣбъ Гюргевиць. и вѣвѣдоша Володимира Мьстиславица.

Въ лѣ[то] 6679 (1171/1172). прѣстависѧ кн[а]зѣ Киевѣ Володимиръ сѣдѣвъ на столѣ 3 м[ѣ]сѧцѣ. Томъ [же] лѣ[тѣ] ѿ кн[а]зѣ Рюрикъ посадницьство (fol. 38) оу Жирослава Новгородѣ и выгна и из города иле [sic!] соудалью къ Ондрееви. и даша посадницьство Иванкоу Захариницю. Въ то [же] лѣ[то] сѣде на столѣ Киевѣ Романъ Ростиславиць. Томъ [же] лѣ[тѣ] иде на зиму Рюрикъ из Новгорода. и послаша новъгородъци къ Ондрею по кн[а]зѣ. и присла Жирослава посадницитъ съ моужи своими.

cali i zdrowi. Tegoż roku zimą przybyli pod Nowogród Suzdalcy z [Mścisławem] Andrzejewicem²⁹¹, Roman i Mścisław [Rościsławowice]²⁹² ze Smoleńszczanami i Toropczanami, Muromcy i Riazanicy z dwoma książętami, książę połocki z Połoczanami – cała wprost ziemia Ruska. Nowogrodzianie jednak stali twardo u boku księcia Romana Mścisławowica, wnuka Iziasława i posadnika Jakuna, i wzniesli ostróg wokół miasta. I podeszli do grodu w niedzielę na naradę, i zjeżdżali się przez trzy dni. Czwartego zaś dnia, w środę przystąpili z potęgą i bili się przez cały dzień, i pod wieczór pokonał ich książę Roman z Nowogrodzianami mocą Krzyża i Świętej Bogurodzicy i za sprawą modlitw prawowiernej władcyki Eliasza, w miesiącu lutym, 25 [dnia], w święto św. biskupa Tarazjusza. Jednych zasieczono, innych pojmano, a reszta w niesławie zbiegła. I kupowano jeńców-Suzdalców za dwie nogaty.

W roku 6678 (1170/1171). Była drożyzna w Nowogrodzie i kupowano kadź ziarna za cztery grzywny, chleb – za dwie nogaty, a pud miodu – za dziesięć kun. I Nowogrodzianie, naradziwszy się, pokazali drzwi księciu Romanowi, a sami posłali do Andrzeja, [aby prosić go] o pokój ze wszystkimi swymi wolnościami. Tegoż roku przybył książę Ruryk Rościsławowic²⁹³ do Nowogrodu, w miesiącu październiku, 4 [dnia], w święto św. Hieroteusza. W tym samym roku miłujący Boga arcybiskup Eliasza wraz z bratem Gabrielem²⁹⁴ ufundowali monaster i cerkiew Zwiastowania Świętej Bogurodzicy²⁹⁵. W tymże roku zmarł książę Mścisław Iziasławowic²⁹⁶, wnuk Włodzimierza. Tegoż roku zmarł w Kijowie książę Gleb Jerzewic²⁹⁷ i wprowadzono [na tron] Włodzimierza Mścisławowica²⁹⁸.

W roku 6679 (1171/1172). Zmarł w Kijowie książę Włodzimierz, który zasiadał na tronie przez trzy miesiące. Tegoż roku książę Ruryk odebrał urząd posadnika nowogrodzkiego Żyrośławowic²⁹⁹ i wygnał go z miasta. I udał się [Żyrośław] do Suzdała, do Andrzeja. I dano urząd posadnika Iwankowi Zachariaszewicowi³⁰⁰. W tym samym roku zasiadł na tronie w Kijowie Roman Rościsławowic³⁰¹. W tymże roku Ruryk wyjechał zimą z Nowogrodu. I posłali Nowogrodzianie do Andrzeja, po księcia. I przysłał on Żyrośława wraz ze swoimi ludźmi, aby sprawował urząd posadnika.

Въ лѣ[то] 6680 (1172/1173). приде Новоугородоу кн[а]зь Гюрги Яндреевиць| Гюргевъ въноукъ. Въ то [же] лѣ[то]| заложиха ц[е]рк[о]въ камяноу с[в]а[то]го| Якова въ Перевьскемь коньци. Томь [же] лѣ[тѣ] выиде Романъ ис Кылева Ростиславиць волею. И сѣл(fol. 38')де Михалко Гюргевиць Кыєвѣ.| Томь же лѣ[тѣ] на зимуоу ходи архіепископъ новгородьскыи Илиа| къ Ондрееви Володимирию на вѣсю правьдоу. Тъгда же и даша| опать посадницство Иванъ|кови Захариницию.

Въ лѣ[то] 6681 (1173/1174). иде кн[а]зь Гюрги Яндреевиць съ новгородьци и съ ростовици Кылевоу на Ростиславице и прогнаша ю ис Кыєва. и стояше| подъ Вышегородъмъ 7 нед[ѣль] и| придоша сторови вси Новоугородоу. а Ярославъ сѣде Кыєвѣ| Изяславиць. Томь [же] лѣ[тѣ] с[в]а[ти] ц[е]рк[о]въ Новегородѣ Илиа архіепископъ новгородьскыи с[в]а[то]ую(fol. 39) м[о]уч[е]-н[и]коу Бориса и Глеба камяноу въ гра[дѣ] м[ѣ]с[ц]а октябръ въ 14| а древоу с[в]а[то]го| Сп[ас]а на воротѣ|хъ с[в]а[то]го| Георгия камяноу.

Въ лѣ[то] 6682 (1174/1175). оубиша Володиміири кн[а]зъ Яндрея свои милостыници. на канонъ с[в]а[то]ю Петроу и| Павлоу въ ночь спацию емоу въ| Б[ог]олюбьмь и баше с нимь одинъ| кощен малъ. избивъше стороже| дверьныя придоша къ сѣньмъ| кн[а]зю же очютивъше попадъ мѣль и ста оу двьрини. борася с ними| оныхъ же баше много а кн[а]зь одіинъ. яко налегоса силою и выломіша двьри и вълѣзоша на нь и тѹ| и насочуша рогатинами и тѹ| сконьца животъ свои. и великъ(fol. 39') мѣтежъ бы[сть] въ земли той и велика бѣда и множество паде голоу въ яко и числа нѣтоу. И потом посадиша на столѣ Мьстислава Ростиславица съ бра[то]мъ Дропълкомъ.| Томь же лѣ[тѣ] сѣдѣ Кыєве Романъ| Ростиславиць въноукъ Мьстиславъ.

Въ лѣ[то] 6683 (1175/1176). Быве доша из Новагорода кн[а]зъ Гюргъ Яндреевица. а Мьстиславъ с[ы]нъ| свои посади Новегородѣ. Томь [же]| лѣ[тѣ] въниде самъ въ Новъгородъ| бивъсѣ съ стрѣмь своимъ Михалкомъ и сѣде Новегородѣ а| Михалко седе Володимири бр[ата]| посади Переяслави Бѣволода. Въ то [же] лѣ[то] загорѣсѣ пожаръ ѿ(fol. 40) Деигоуницъ и съгорѣша ц[е]-

W roku 6680 (1172/1173). Przybył do Nowogrodu książę Jerzy Andrzejewicz³⁰², wnuk Jerzego. Tegoż roku ufundowano kamienną cerkiew św. Jakuba³⁰³ w nerewskim końcu³⁰⁴. W tym samym roku Roman Rościsławowicz dobrowolnie opuścił Kijów. I zasiadł Michałko Jerzewicz³⁰⁵ w Kijowie [na tronie]. W tymże roku zimą udał się arcybiskup nowogrodzki Eliasza do Andrzeja, do Włodzimierza [nad Kłazmą], [szukać] pełnej sprawiedliwości. Wówczas też dano ponownie urząd posadnika Iwankowi Zachariaszewicowi.

W roku 6681 (1173/1174). Wyruszył książę Jerzy Andrzejewicz wraz z Nowogrodzianami i z Rostowcami do Kijowa, na Rościsławowiczów, i przegnano ich z Kijowa. I stali pod Wyszogrodem przez siedem tygodni, i przybyli do Nowogrodu cali i zdrowi. W Kijowie zaś zasiadł Jarosław Iziasławowicz³⁰⁶. Tegoż roku poświęcił w Nowogrodzie arcybiskup nowogrodzki Eliasza kamienną cerkiew św. św. męczenników Borysa i Gleba³⁰⁷, w grodzie, w miesiącu października, 14 [dnia] oraz drugą, kamienną, Świętego Zbawiciela nad bramą [monasteru] św. Jerzego³⁰⁸.

W roku 6682 (1174/1175). We Włodzimierzu [nad Kłazmą] księcia Andrzeja³⁰⁹ zabili jego ulubieńcy, w wigilię święta św. św. Piotra i Pawła, w nocy. Kiedy spał w Bogolubowie³¹⁰, był razem z nim jeden młodzieniec. Zabiwszy strażników przy drzwiach, [napastnicy] weszli do sieni. Książę, przebudziwszy się, pochwycił miecz i stanął u drzwi. Walczył z nimi, ich jednak było wielu, a książę – sam jeden. Gdy natarli z siłą, wyważyli drzwi i wskoczyli nań, i tam przebili go włóczniami, i tam zakończył swój żywot. I nastał wielki bunt w ziemi tej, i nieszczęście wielkie, i mnóstwo spadło głów, że i zliczyć ich nie sposób. Później zaś posadzono na tronie Mścisława Rościsławowicza³¹¹ wraz z bratem Jaropełkiem³¹². Tegoż roku zasiadł w Kijowie [na tronie] Roman Rościsławowicz³¹³, wnuk Mścisława.

W roku 6683 (1175/1176). Wyprowadzono z Nowogrodu księcia Jerzego Andrzejewicza, a Mścisław³¹⁴ syna swojego [Światosława]³¹⁵ posadził w Nowogrodzie. Tegoż roku przybył sam do Nowogrodu, powalczywszy ze swoim stryjem Michałkiem³¹⁶, i zasiadł w Nowogrodzie. Michałko zasiadł we Włodzimierzu, a brata Wsiewołoda³¹⁷ posadził w Perejasławiu. W tym samym roku rozgorzał

ркви 3| с[вѧ]т[о]го **Михаила** и с[вѧ]т[о]го **Якова** и с[вѧ]то[го]
| **Възнесенія**. **Въ** то [же] лѣ[то] престависѧ посадникъ **Новего-**
родѣ **Иванко Захариници**. и даша **Жиросла[воу]** опл[ть].| и кон-
цающе сѧ лѣ[тоу] томоу выгнаша **Жирослава** ис посадницества
и даша **Завидоу Неревиницю**.

Въ лѣ[то] 6684 (1176–1178). иде **Вѣлхово** опл[ть]| на въз-
водѣ по 5 д[ѣ]нии. Тон [же]| весне оженисѧ кн[ѧ]зь **Мъстис-**
лавъ Новгоро[дѣ] и поя оу **Якоуна** дѣчерь оу **Мирославица** и по-
томъ| позваша и ростовѣци къ себе. и иде **Ростовоу** съ дружиною
своею| а с[ы]нѣ остави въ **Новгородѣ**. и приде **Ростовоу**. и въ
то врѣмѧ оумьрѧ въше **Михалко**. и понде съ рол(fol. 40')стовѣ-
ци и съ соудальци къ **Володимирю** и постави **Бѣволодъ** съ
володимирѣци и съ переяславѣци| противоу ѣго пѣлкѣ и бишасѧ
и паде обоихъ множество много| и одолѣ **Бѣволодъ**. и възвра-
тисѧ **Мъстиславъ** въ **Новгородъ**. и не| прияша ѣго новгородѣци
нѣ поутѣ ѣмоу показаша и съ с[ы]н[о]мъ съ| **С[вѧ]тославомъ**.
и пояша новгородѣци оу **Бѣволода** с[ы]нѣ себе **Ярослав**.| На тоу
[же] зимоу иде **Мъстиславъ** съ| зѧтъмъ съ **Глѣбѣмъ** и съ бра[то]-
мъ **Яропѣлкомъ** на **Соудаль** и бѣшасѧ за **Калакшею** и тоу по-
бѣдиша **рѧзанце** и яша кн[ѧ]зь **Глѣба** и съ с[ы]н[о]мъ и **Мъ-**
стисла[ва] съ бра[то]мъ **Яропѣлкомъ** пороубиша я. Тол(fol. 41)|и
же зимѣ приходиша всѧ **Чюдѣска** земля къ **Пѣсковоу** и бишасѧ
с ними. и оубиша ти **Вѧчесла[ва]**| и **Микитоу Захариница** и **Ста-**
нимира Иваница и инѣхъ а **Чюди** множество избиша. Томъ [же]|
лѣ[тѣ] постави ц[ѣ]рк[о]вь новоу **Михалъ Степаницъ** с[вѧ]то[го]
Михаила а другоу **Моисѣи Доманѣжицъ** с[вѧ]то[го] **Іо[анна]**
Оусѣкновению гла[вы]| на **Чюдинѣвѣ** оулицѣ.

Въ лѣ[то] 6685 (1177/1178). Престависѧ **Глѣбъ** кн[ѧ]зь **рѧ-**
заньскыи **Володѣмири** въ пороубѣ. **Въ** то [же] врѣмѧ| слепленъ
вы[сть] **Мъстиславъ** кн[ѧ]зь| съ бра[то]мъ **Яропѣлкомъ** ѿ стрѣлѣ
своего **Бѣволода** и поустѣ я въ| **Роу[сѣ]**. ведома же има слепо-
ма нл(fol. 41') и гнѣющема очима. и яко дондо|ста **С[вѧ]мольньска**
и придоста на **Смѧдино** въ ц[ѣ]рк[о]вь с[вѧ]тоу **м[оу]ч[ѣ]н[и]-**
кѣ **Борѣса** и **Глѣба**. и тоу авне съпостиже я| **Б[о]жия** **вѧ[г]о[д]а-**
ть и с[вѧ]тыя **Вѧ[а]д[ѣ]ч[и]ца** на|шея **Б[о]города** и с[вѧ]тоу

pożar od [domu] Dejguniców i spłonęły trzy cerkwie: św. Michała³¹⁸, św. Jakuba³¹⁹ i Świętego Wniebowstąpienia [Pańskiego]³²⁰. W tymże roku zmarł posadnik nowogrodzki Iwanko Zachariaszewic i dano [ten urząd] ponownie Żyrośławowi. I kiedy dobiegał końca ten rok, przepędzono Żyrośława z urzędu posadnika i powierzono go Zawidowi Nerewiniciowi³²¹.

W roku 6684 (1176–1178). Wezbrał znów Wołchow ku powodzi na pięć dni. Tejże wiosny ożenił się książę Mściśław w Nowogrodzie, pojawiając córkę Jakuna Mirosławowica³²². Później jednak wezwali go Rostowcy do siebie. I wyruszył do Rostowa ze swoją drużyną, a syna zostawił w Nowogrodzie. I przybył do Rostowa. W tym też czasie, po śmierci Michałka, [Mściśław] wyruszył z Rostowcami i Suzdalcami do Włodzimierza, a Wsiewołod³²³ uszykował przeciwko niemu wojsko wraz z Włodzimierzanami i Perejaśławcami. I bili się, i poległo po obu stronach wielkie mnóstwo [wojów], i zwyciężył Wsiewołod. I powrócił Mściśław do Nowogrodu. I nie przyjęli go Nowogrodzianie, lecz pokazali drzwi jemu i jego synowi Światosławowi. I wzięli sobie Nowogrodzianie *krewnego* Wsiewołoda, Jarosława³²⁴. Tejże zimy wyruszył Mściśław ze szwagrem Glebem³²⁵ i z bratem Jaropełkiem³²⁶ na Suzdał, i bili się za [rzeką] Kołoksza³²⁷. I tam zwyciężyli Riazańcy, i ujęli księcia Gleba z synem i Mściśława z bratem Jaropełkiem, i uwięzili ich. Tejże zimy nadciągnęła cała ziemia czudzka pod Psków, i bito się z nimi. Zabili oni Wiaczesała, Mikitę Zachariaszewica, Stanimira Iwanowica i innych, a Czudów wybito mnóstwo. Tegoż roku Michał Stiepanowic³²⁸ wybudował nową cerkiew św. Michała³²⁹, a drugą – Mojżesz Domanieżyc, Ściecia Głowy św. Jana [Chrzciciela], przy ulicy Czudincej³³⁰.

W roku 6685 (1177/1178). Zmarł książę riazański Gleb³³¹ we Włodzimierzu, w więzieniu. W tym samym czasie został oślepiiony książę Mściśław wraz z bratem Jaropełkiem przez swojego stryja Wsiewołoda³³². I wypuścił ich na Ruś. Wiedziono ich obu ślepych i z gnijącymi oczami. Gdy przybyli obaj do Smoleńska, przyszedli nad rzekę Smiadyń, do cerkwi św. św. męczenników Borysa i Gleba³³³. I tam nagle dosięgła ich łaska Boga i świętej Władczyni naszej, Bogurodzicy i świętych, nowo objawionych męczenników Borysa

новоявленою м[оу]ч[е]н[и]кѹ Бориса и Глѣба и тоу прозрѣста. Томь [же] лѣ[тѣ] осень поголѣ Неревьскыи коньць ѿ Иванъ|ковенѹ и ц[е]рквинь съгорѣ 5. И на зиму приде кн[а]зь Мьстиславъ съ бра[то]мь Яропѣлкомь въ Новъ|городъ и посадиша новгородъци Мьстислава на столѣ. а Яропѣлка на Новемь тѣргоу. а Яро|слава на Ламьскемь волоце. и талко сѧ оуправиша по воли.

Въ лѣ[то] 6686 (1178/1179). индикта 10|| (fol. 42) м[ѣсѧ]ца априла въ 20 престависѧ кн[а]зь Мьстиславъ с[ы]нъ Ростиславль а въноукъ Гюргевъ. и положиша и въ с[вѧ]тѣи Софии въ притворѣ. а бра[та] юго Яропѣлка посадиша Новгородѣ на столѣ. И зая Бѣволодъ гостъ новгородьскыи и показаша новгородъци поуты Яропѣлкоу. и тѣгда Бѣволодъ изгони въ Новыи тѣргъ и възѧ. И тѣгда новгородъци послашасѧ по Романа Смольньскоу и въниде на своръ по ч[ис]тѣи недѣ[ли].

Въ лѣ[то] 6687 (1179/1180). заложи архіе[п]ископъ Илия съ бра[то]мь ц[е]рк[о]вь каманю с[вѧ]тыя Б[о]городица Бл[а]говѣщеніе и нача здати ц[е]рк[о]вь малиѧ м[ѣсѧ]ца въ 21 на с[вѧ]тою ц[ѣсѧ]рю Колл (fol. 42') стѧнтина и Єлены. а коньцаша м[ѣсѧ]ца авгоу[ста] въ 25 на с[вѧ]т[о]го ап[осто]ла Тити. а всѣго дѣла ц[е]рк[о]вьнаго зда[н]ия дѣ[л]ни 70. и вы[стѣ] кр[ес]тяномъ привѣжище. Томь [же] лѣ[тѣ] прѣстави сѧ раба Б[о]жия Юлисава игоумѣння с[вѧ]т[о]го Іо[ан]на. И поставиша на мѣстѣ ея Фегнию. Томь [же] лѣ[тѣ] иде Романъ из Новагорода Смольньскоу. Тѣгда [же] новгородъци послашасѧ по бра[та] его по Мьстислава въ Роу[сь] и въниде Мьстиславъ въ Новъ|городъ м[ѣсѧ]ца ноябра въ 11 на с[вѧ]тою везмездьникоу Къзмы и Дамияна. Я на зиму иде Мьстиславъ съ новгородъци на Чюдъ на Очелоу и пожже всю землю и хъ. а сами ѿбегоша къ морю нѣ|| (fol. 43) и тоу ихъ досыти паде.

Въ лѣ[то] 6688 (1180–1182). Перестависѧ кѣ[н]азь Мьстиславъ Новгородѣ Ростиславиць въноукъ Мьсти|славль м[ѣсѧ]ца июня въ 14 и положиша и въ с[вѧ]тѣи Софии оу с[вѧ]тыя Б[о]городица. И послаша новгородъци къ С[вѧ]тославоу въ Роу[сь] по с[ы]нъ. и пріведеша Володимира въ Новъ|городъ и посадиша и на столѣ въ 17 авгоу[ста]. Тѣгда же отѧша полсадницьство оу

i Gleba, i wnet obaj przejrżeli [na oczy]. Tegoż roku jesienią spłonął koniec nerewski od [dworu] Iwankowej³³⁴, i spaliło się pięć cerkwi. Zimą zaś przybył książę Mściśław z bratem Jaropełkiem do Nowogrodu i posadzili Nowogrodzianie Mściśława na tronie, Jaropełka – w Nowym Targu, a Jarosława³³⁵ – w Łamskim Wołoku. I tak rozrządzili się wedle woli.

W roku 6686 (1178/1179). Indykcji 10, w miesiącu kwietniu, 20 [dnia] zmarł książę Mściśław, syn Rościśława, wnuk Jerzego. I złożono go w narteksie Świętej Sofii, a brata jego Jaropełka posadzono na tronie w Nowogrodzie. Wsiewołod³³⁶ pochwylił kupców nowogrodzkich i pokazali Nowogrodzianie drzwi Jaropełkowi. Wówczas to Wsiewołod pośpieszył do Nowego Targu i zajął [go]. Wtedy Nowogrodzianie posłali po Romana³³⁷ do Smoleńska i przybył na naradę po Niedzieli Palmowej.

W roku 6687 (1179/1180). Arcybiskup Eliasza ufundował razem z bratem kamienną cerkiew Zwiastowania Świętej Bogurodzicy³³⁸. I zaczęto wznosić tę cerkiew w miesiącu maju, 21 [dnia], w święto św. św. cesarzy Konstantyna i Heleny. Ukończono ją zaś w miesiącu sierpniu, 25 [dnia], w święto Apostoła Tytusa. Wszystkie prace budowlane przy cerkwi trwały siedemdziesiąt dni. I stała się [ona] ucieczką dla chrześcijan. Tegoż roku zmarła służebnica Boża Jelisawa, igumienia [monasteru] św. Jana³³⁹. I ustanowiono w jej miejsce Fiegniję. W tymże roku wyjechał Roman z Nowogrodu do Smoleńska. Wówczas Nowogrodzianie posłali po jego brata Mściśława³⁴⁰ na Ruś. I przybył Mściśław do Nowogrodu w miesiącu listopadzie, 1 [dnia], w święto św. św. dobroczyńców Kosmy i Damiana. Zimą natomiast wyruszył Mściśław z Nowogrodzianami na Czudź, na Oczelę, i spalił całą ich ziemię. Oni sami uciekli zaś ku morzu, lecz i tam wielu ich straciło życie.

W roku 6688 (1180–1182). Zmarł w Nowogrodzie książę Mściśław Rościśławowicz, wnuk Mściśława, w miesiącu czerwcu, 14 [dnia]. I złożono go w Świętej Sofii, [w kaplicy bocznej] Świętej Bogurodzicy. I posłali Nowogrodzianie do Światosława³⁴¹ na Ruś, po syna. I przywiedli Włodzimierza³⁴² do Nowogrodu, i posadzili go na tronie w sierpniu, 17 [dnia]. Wówczas też odebrano

Завида и вѣдалша **Михалеви Степаницю**.| **Томь [же] лѣ[тѣ]** заложѣ ц[ѣ]рк[о]въ камѣноу въ манастири на воротехъ| **Б[ог]олюбивыи архѣп[иско]пъ новѣгородъскыи Илия съ бра[то]мь Гавриломъ оу с[вѣ]т[о]го Бл[а]говѣщениѣ**.|| (fol. 43') **Томь [же] лѣ[тѣ]** на зимоу иде кн[ѣ]зь **Г[вѣ]тославъ Всѣволодиць Олговъ въноукы** из Роуси на Соуждалъ ратью на| **Всеволода**. а с[ы]нѣ юго Колодими|ръ съ новѣгородъци из Новагорода. и съязасѣ на **Вълзѣ оустѣ**| **Тъхвери**. и положиша всю **Вългоу** поустоу и города всекъ пожьгоша и не дошѣдѣше **Переяславъ** за 40 вѣстѣ оу **Вълѣнѣ оу рѣцѣ**| тоу сѣ воротѣша. тоу бо вѣхоу вышли соуждалъци пълкомъ и оу|гошили около себе твѣрдъ и не съ|мѣша ти пълкоу. а кн[ѣ]зь съ новѣгородъци посылахоу к нимъ| просѣце пълкоу. нѣ **Б[ог]ъ** своею м[и]л[ос]т[и]ю боле крѣви не проляя крѣстѣ|яныстѣи. сълипали бо сѣ вѣхоу|| (fol. 44) на мале часоу и оубиша ихъ новѣгородъци нѣ о трѣхъ стѣхъ а сални сторовѣ вси воротѣшасѣ. и поляша кн[ѣ]зѣ самого въ **Новѣгородъ**| **Яропѣлка** посадиша на **Новемь** тѣргоу. и въниде **Г[вѣ]тославъ великыи Всеволодиць Новѣгороду**.

Въ лѣ[то] 6689 (1181/1182). м[ѣ]сѣ|ца июла въ 3 зажьжена вы[стѣ] ц[ѣ]ркы ѿ грома **Барзвская** на **Тѣлрговици** по вечерни въ 10 д[ѣ]ни и ц[ѣ]ркы съгоре с[вѣ]т[о]го **Іо[ан]на Ишькова**. **Томь [же] лѣ[тѣ]** загорѣсѣ пожаръ въ **Главнѣ ѿ Кѣ|снатина** и съгорѣста ц[ѣ]рквы 2| с[вѣ]т[о]го **Михаила** а дроугая с[вѣ]т[ы]хъ| **О[те]цъ** и дорове [sic!] мнози по вѣгѣ| оли и до Роуцѣя. **Въ то [же] лѣ[то]** съ|| (fol. 44') роубиша ц[ѣ]рк[о]въ с[вѣ]т[о]го **Иякова** на **Добрыни оулицѣ** и с[вѣ]т[о]ую безмездникоу **Кѣзмы** и **Дамияна** и с[вѣ]т[о]го **Галвы** и с[вѣ]т[о]го **Георгия** и с[вѣ]т[о]го **Іо[ан]на Ишьковоу**. **Томь [же] лѣ[тѣ]** идеша новѣгородъци къ **Дрюцѣскоу** съ **Г[вѣ]тославоми** съ **Олговыми** въноукомъ. и въ то вѣмѣ| приде **Всеволодъ** съ все|ми пълкомъ своимъ и съ моу|ромици и съ разанъци на **Новыи тѣргъ** и затворишасѣ новотѣ|ржъци въ граде съ кн[ѣ]земъ **Яропѣкомъ**. и осѣдоша городъ и сѣ|дѣша 5 недѣ|ль и изнемогоша въ градѣ. зане не вѣше имъ кѣ|рма дроузии бо ихъ и конинѣ| ядахоу. и оустрѣлиша кн[ѣ]зѣ **Яропѣлка** въ градѣ и вѣда имъ|| (fol. 45) вѣ велика. и предашасѣ новотѣ|ржѣ|ци. а **Яропѣлка** веде съ собою окова|въ и новотѣ|ржѣ|це все съ

urząd posadnika Zawidowi³⁴³ i dano go Michałowi Stiepanowicowi³⁴⁴. W tym samym roku miłujący Boga arcybiskup nowogrodzki Elias z bratem Gabrielem ufundowali cerkiew kamienną nad bramą [monasteru] Świętego Zwiastowania³⁴⁵. W tymże roku zimą ksiązę Światosław Wsiewołodowic³⁴⁶, wnuk Olega poszedł z Rusi z wojskiem na Suzdał, na Wsiewołoda³⁴⁷, a syn jego Włodzimierz wraz z Nowogrodzianami [wyruszył] z Nowogrodu. I połączyli się nad Wołgą, u ujścia Twercy³⁴⁸. I spustoszyli całe pobrzeże Wołgi, i grody wszystkie spalili, i nie doszedłszy do Perejaśławia, zawrócili [w odległości] czterdziestu wiorst, nad rzeką Wleną³⁴⁹. Tam bowiem stanęli już wcześniej Suzdalcy z wojskiem i zbudowali umocnienia wokół siebie. I nie śmieli wydać bitwy. A ksiązę z Nowogrodzianami posyłali do nich, prosząc o bitwę. Lecz Bóg w swoim miłosierdziu nie [dał] przelać więcej krwi chrześcijańskiej. Starli się już bowiem wcześniej na krótką chwilę i Nowogrodzianie zabili nieomal trzystu [z nich], a sami cali i zdrowi powrócili. I zabrali [ze sobą] księcia samego do Nowogrodu, a Jaropełka³⁵⁰ osadzili w Nowym Targu. I przybył wielki Światosław Wsiewołodowic do Nowogrodu.

W roku 6689 (1181/1182). W miesiącu lipcu, 3 [dnia], zapłonęła od uderzenia pioruna cerkiew wareska³⁵¹ na Targu, po nabożeństwie wieczornym, w dziesiątej godzinie dnia i spłonęła cerkiew św. Jana [Chrzciela] Iszkowa³⁵². Tegoż roku wybuchł pożar w Sławnie, od [dworu] Konstantyna i spaliły się dwie cerkwie: św. Michała³⁵³, a druga – Świętych Ojców³⁵⁴, i wiele domów wzdłuż brzegu, aż do Ruczaju³⁵⁵. W tymże roku zbudowano drewnianą cerkiew św. Jakuba przy ulicy Dobryniej³⁵⁶, a także [cerkwie]: św. św. dobroczyńców Kosmy i Damiana³⁵⁷, św. Saby³⁵⁸, św. Jerzego³⁵⁹, św. Jana [Chrzciela] Iszkowa³⁶⁰. Tegoż roku wyruszyli Nowogrodzianie do Drucka³⁶¹ ze Światosławem³⁶², wnukiem Olega. I w tym samym czasie nadciągnął Wsiewołod³⁶³ na Nowy Targ ze wszystkimi swoimi oddziałami, z Muromcami i Riazańcami. I zamknęli się mieszkańcy Nowego Targu w grodzie z księciem Jaropełkiem³⁶⁴. I oblegano gród, i utrzymali się przez pięć tygodni. I opadli z sił [ludzie] w grodzie, gdyż nie mieli pokarmu, niektórzy z nich nawet koninę jadali. I postrzelono księcia Jaropełka w grodzie, i nieszczęście ich

женами і съ дѣтьми. и городъ пожже. а новгородѣци възвора-
тишася ѿ Дрьюцьска пожгыше городъ. Тъгда [же] на зиму
показаша поутъ Володимироу С[вѣ]тославицю и иде къ о[т]цю
въ Роу[сѣ] а новгородѣци послашася къ Всѣволодоу по кн[ѣ]зю
и въда имъ своякъ свои.

Етъ лѣ[то] 6690 (1182/1183). приде кн[ѣ]зю Яро[с]лавъ въ Новъ-
городъ с[ы]нъ Володимиръ а въноукъ великаго Мъстислава. Томъ
[же] лѣ[тѣ] сконча[с]я ц[ѣ]рк[о]въ архіе[п]ско[п]ъ Илія съ бра[то]-
мъ на воротѣхъ с[вѣ]т[о]го Б[ог]оявленія. Тъгда же и с[вѣ]-
т[ы]хъ О[т]ц[ѣ]ц[ѣ] (fol. 45') ц[ѣ]рк[о]въ поставиша.

Етъ лѣ[то] 6691 (1183/1184). поставиша ц[ѣ]рк[о]въ с[вѣ]т[о]-
го Ѣвпатія Радъко съ бра[то]мъ на Рогати оулиці. Томъ [же]
лѣ[тѣ] ходи Всѣволодъ на Българе съ всею областію своею
и оубиша Българи кн[ѣ]зю Глѣбовицѣ Изаслава. На тоу [же]
зиму вишася пльско[в]ици съ Литвою и много сѣ издѣя за
пльсковицѣмъ.

Етъ лѣ[то] 6692 (1184/1185). заложи архіе[п]ско[п]ъ Илія съ
бра[то]мъ ц[ѣ]рк[о]въ с[вѣ]т[о]го Іо[ан]на камяноу на Търгови-
щи. Томъ [же] лѣ[тѣ] выведе Всѣволодъ пріиславъ своякъ свои
из Новгорода Яро[с]лава Володимирицѣ. негодовахоутъ во юмоу
новгору (fol. 46) дѣци зане много творахоу пѣкостии волости нов-
городскѣи. И съдоумавъше новгородѣци послашася Смольнскоу
къ Давыдови просаце с[ы]на оу него. и въда имъ Мъстислава
и привѣдоша и Новоугородоу и посадиша и на столѣ м[ѣ]с[ц]ѣ
сѣптѣ[б]рѣ. Етъ то [же] лѣ[то] сѣроубиша ц[ѣ]рк[о]въ новоу с[вѣ]-
т[о]го Бла[си]ѣ.

Етъ лѣ[то] 6693 (1185/1186). маиѣ въ 1 д[ѣ]нь въ ча[с]
10 д[ѣ]ни яко въ звоненію вечернее с[о]лицѣ помырче[с]а яко на часу
и боле и звезды быша и пакы просветися и радѣ быхомъ. М[ѣ]с[ц]-
ѣ того [же] въ 6 заложиша Лоукиници ц[ѣ]рк[о]въ камяноу с[вѣ]-
т[ы]хъ ап[остол]ъ Петра и Павла на Сильнищи. (fol. 46') Етъ
то [же] лѣ[то] Милонегъ заложѣ ц[ѣ]рк[о]въ камяноу с[вѣ]т[о]-
го Бѣзнесения при архіе[п]ско[п]ѣ Иліи а кн[ѣ]зи Мъстиславе
Д[ав]и[д]овици. Я на зиму поиде Д[ав]и[д]ъ къ Поло[т]скоу

było wielkie. I poddali się mieszkańcy Nowego Targu, a Jaropełka powiódł [Wsiewołod] ze sobą, w okowach, i wszystkich mieszkańców Nowego Targu, z żonami i dziećmi. A gród spalił. Nowogrodzianie zaś powrócili spod Drucka, spaliwszy gród. Wówczas to zimą pokazali drzwi Włodzimierzowi Światosławowicowi³⁶⁵ i udał się [on] do ojca na Ruś, Nowogrodzianie zaś posłali do Wsiewołoda, po księcia i dał im swojego szwagra.

W roku 6690 (1182/1183). Przybył do Nowogrodu książę Jarosław³⁶⁶, syn Włodzimierza, a wnuk wielkiego Mścisława. Tegoż roku arcybiskup Elias z bratem ukończyli cerkiew nad bramą [monasteru] Świętego Objawienia Pańskiego³⁶⁷. Wówczas też i cerkiew Świętych Ojców³⁶⁸ zbudowano.

W roku 6691 (1183/1184). Radko z bratem wybudowali cerkiew św. Hypatiusza przy ulicy Rogaticy³⁶⁹. Tegoż roku wyruszył Wsiewołod na Bułgarów³⁷⁰ z całą swoją ziemią, i zabili Bułgarzy księcia Iziasława Glebowica³⁷¹. Tej samej zimy bili się Pskowianie z Litwą i wiele zła przydarzyło się Pskowianom.

W roku 6692 (1184/1185). Arcybiskup Elias z bratem ufundowali kamienną cerkiew św. Jana na Targu³⁷². Tegoż roku wyprowadził Wsiewołod z Nowogrodu swojego przysłanego [wcześniej] szwagra Jarosława Włodzimierzowica. Nowogrodzianie byli z niego niezadowoleni, gdyż wiele nikczemności wyrządzał wołosti nowogrodzkiej. I Nowogrodzianie, naradziwszy się, posłali do Smoleńska, do Dawida³⁷³, prosząc go o syna. I oddał im Mścisława³⁷⁴, i przyprowadziwszy go do Nowogrodu, posadzili go na tronie w miesiącu wrześniu. W tymże roku wybudowano nową drewnianą cerkiew św. Błażeja³⁷⁵.

W roku 6693 (1185/1186). W maju, 1 dnia, w dziesiątej godzinie dnia, podczas dzwonienia na nabożeństwo wieczorne słońce zaćmiło się na godzinę lub dłużej i gwiazdy były [widoczne], i znów rozświeciło się, i uradowaliśmy się. Tego samego miesiąca, 6 [dnia], mieszkańcy ulicy św. Łukasza ufundowali kamienną cerkiew św. św. Apostołów Piotra i Pawła na Sikorczej Górze³⁷⁶. Tegoż roku Miłonieg³⁷⁷ ufundował kamienną cerkiew Świętego Wniebowstąpienia

съ новгородѣци и съ смолянаны и оумиривьшесѧ вороѣтиша-
сѧ на Ємєньци.

Етъ лѣ[то] 6694 (1186/1187). иде Завидъ къ Д[а]в[и]доу
Смолянскоу. и вѣдаша посадниѣство Мѣхалѣви Степаницю.
Томъ [же] лѣ[тѣ] приде ц[ѣ]сарь грѣцскыи Ялекса Маноуѣлови-
ць въ Новѣгородъ. Тѣгда [же] ходиша на Ємь молодѣци о Бы-
шалѣтѣ о Василєвици и придоша опл[тѣ] сторови добывьше поло-
на. Етъ то [же] лѣ[то] прєстависѧ Илия арьл(fol. 47)хиєп[иско]пъ
новѣгородѣскыи м[ѣ]сцѧ сѣптѣ[б]рѧ въ 7 д[ѣ]нь и положєтъ
вы[сть] въ притворє с[вѣ]тлая Софѣя. Новгородѣци же съ кн[ѣ]-
зємь Мѣстиславомь и съ игоумены и съ попы съдоумавъше из-
волиша собє поставити бра[та] єго Ильинъ Гаврила. и послаша съ
молюбєю къ митрополитоу къ Никифороу и приєлаша по нь митро-
политъ и всѧ княжѣя роуѣская и пояша и съ любєвьєю. Тои [же]
зимє Новѣгородѣ оубиша Новѣгороде Гаврила Нєрєвиница Ивачѣ
Євєнєвица и съ моста съвьргоша. Етъ то [же] врѣ[мѧ] вѣстанъ
вы[сть] Смоленскє промѣжи кн[ѣ]зьмь Д[а]в[и]д[о]мь и смолян-
ны и много головъ паде лѣцѣшихъ мѣж.л(fol. 47')

Етъ лѣ[то] 6695 (1187/1188). поставленъ вы[сть] архієп[иско]-
пъ новгородѣскыи Гаврила м[ѣ]сцѧ марта въ 29 на с[вѣ]т[о]го
Барихисѣя. и приде Новѣгородоу м[ѣ]сцѧ маѣа въ 31 на с[вѣ]-
т[о]го м[оу]ч[ѣ]н[и]ка Єрмиа. и ради быша новѣгородѣци. Томъ
[же] лѣ[тѣ] прєстависѧ игоуменъ Моисѣи оу с[вѣ]тлая Б[о]го-
родицѧ Янтонове манастири и поставиша на мѣстє юго Волоса.
Етъ то [же] лѣ[то] громъ вы[сть] страшнъ зѣло и мѣлния.
пришѣдъшмъ съ кр[ѣ]сты ѿ с[вѣ]тлая Софѣя къ с[вѣ]т[о]-
моу Мѣхилоу и поюшимъ 9 пѣ[снь] и шибє громъ и мѣлния
и падоша вси людѣє и ц[ѣ]ркы загорєсѧ. нъ Б[ог]ъ своєю м[и]-
л[ос]тѣю и м[о]л[и]тв[ѧ]ми с[вѣ]то[го] Мѣх[и]лаа(fol. 48) и не
вы[сть] бѣды ц[ѣ]ркѣи а 2 ч[ѣ]л[о]вѣ[к]а быста мьрѣтва. Етъ то
[же] врѣ[мѧ] избѣени быша печєрьскєи и югѣрьскєи въ въ Пєчєрє
а дроуѓии за Колокомь и паде головъ о стє кѣметѣства. Томъ
[же] лѣ[тѣ] вы[сть] знамениє въ с[о]лнцѣ въ полѣдни и вы[сть]
яко м[ѣ]сцѧ съмєрчєсѧ и по малє врємени напѣлнисѧ и пакы

[Pańskiego]³⁷⁸, za czasów arcybiskupa Eliasza i księcia Mściława Dawidowica. Zimą zaś wyruszył Dawid³⁷⁹ do Połocka z Nowogrodzianami i Smoleńszczanami, i zawarłszy pokój, powrócili po [jeziorze] Jemieniec³⁸⁰.

W roku 6694 (1186/1187). Udał się Zawid³⁸¹ do Dawida, do Smoleńska. I oddano urząd posadnika Michałowi Stiepanowicowi³⁸². Tegoż roku przybył do Nowogrodu cesarz grecki, Aleksy Manuelowicz³⁸³. Wówczas wyruszyli młodzianie na Jemian z Wyszatą Wasilewiczem i powrócili zdrowi, wzięwszy jeńców. W tymże roku zmarł arcybiskup nowogrodzki Eliaz, w miesiącu wrześniu, 7 dnia, i złożony został w narteksie Świętej Sofii. Nowogrodzianie, naradziwszy się z księciem Mściławem, z igumenami i popami, zechcieli ustanowić sobie [arcybiskupem] brata Eliasza, Gabriela. I wysłali prośbę do metropolity Nikefora³⁸⁴. I posłał po niego metropolita ze wszystkimi książętami ruskimi, i przyjęli go z miłością. Też zimy w Nowogrodzie zabito Gabriela Nerewinica³⁸⁵ i Waczę Swieniewica, i zrzuceno ich z mostu. W tym samym czasie rozgorzał spór w Smoleńsku między księciem Dawidem i Smoleńszczanami, i spadło wiele głów znaczniejszych mężów.

W roku 6695 (1187/1188). Ustanowiony został arcybiskup nowogrodzki Gabriel, w miesiącu marcu, 29 [dnia], w święto św. Barachizjusza. I przybył do Nowogrodu w miesiącu maju, 31 [dnia], w święto św. męczennika Hermiasza. I byli radzi Nowogrodzianie. Tegoż roku zmarł Mojżesz, igumen Antoniewskiego monasteru Świętej Bogurodzicy³⁸⁶ i ustanowiono w jego miejsce Wołosa. W tym samym roku była [burza] nad wyraz straszna z gromami i błyskawicami. Kiedy [wierni] przeszli z krzyżami od Świętej Sofii do [cerkwi] św. Michała³⁸⁷ i śpiewali dziewiątą pieśń [kanonu], uderzył grom z błyskawicą i upadli wszyscy ludzie, i cerkiew zapłonęła. Jednak dzięki miłosierdziu Bożemu i modlitwom św. Michała cerkwi nie wydarzyło się wiele zła, lecz [tylko] dwie osoby straciły życie. W tym samym czasie zabici zostali Pieczorcy³⁸⁸ i Jugrowie³⁸⁹ nad Pieczorą³⁹⁰, a inni – za Wołokiem, i spadło ze sto głów kmieci. Tegoż roku pokazał się znak na słońcu w południe: było jak księżyc, zaćmiło się, po krótkim

просвѣтисѧ мѣсѧца септѧбрѧ въ 9. Въ то [же] лѣ[то] вы-
гнаша новгородѣци кнѧзѧ Мѣстислава Дѧвнидѣ[о]вицѧ. И по-
слаша къ Бѣѣволодоу Володимирю по Ярослава по Володимирицѧ.
и вѣниде въ Новѣгородъ и сѣде на столѣ мѣсѧца ноябрѧ въ 20.

Въ лѣ[то] 6696 (1188/1189). заложи ц[ерк]к[о]вь камѧноу с[вѧ]-
тыя Б[огороди]цѧ Оуспениѧ(fol. 48') въ Яркажи манастири Сѣ-
мѧюне Дыбачевицѣ. Томъ [же] лѣ[тѣ] дѣлаша мостъ новъ че-
ресъ Болховѣ по сторонѣ вѣтѣхаго. Томъ же лѣ[тѣ] престависѧ
равъ Б[о]жии Германъ нерѣи с[вѧ]т[о]го Якова зовѣмыи Боя-
та слоуживѣшю юмоу ѿ с[вѧ]т[о]го Иякова полѣпѧтадѣсѧтъ
лѣ[т] въ кротости и сѣмерении и Б[о]г[о]боязнѣствѣ. поя съ со-
бою Пльскоу архѣп[иско]пъ Гаврила и дошѣдъ Пльска разбо-
лесѧ и постриже и влѧдѣка и въ скимѣ и престависѧ мѣсѧ-
ца октѧбрѧ въ 13 на с[вѧ]тоу ю м[оу]ч[ен]и[коу] Карпа и Па-
пѣла и положиша и оу с[вѧ]т[о]го Сп[ас]ѧ въ манастири. покон
Г[оспод]и д[оу]шю раба твоего Германа ѿпоустѣ еѧ(fol. 49)моу
всѧ прегрешения вольная и невольная. На тоу [же] зимѣ вы[стѣ]
до[рог]ѣвъ оже коуплахоу по двѣ ногатѣ хлѣбъ а кадъ рѣжи по
6 гр[и]вѣнѣ. нъ Б[о]жию м[и]л[ос]тию не вы[стѣ] пакостѣ
въ людѣхъ. Въ то [же] лѣ[то] роубоша новгородѣце Варѧзи на
Гѣтѣлѣхъ Немѣце въ Хороужькоу и въ Новотѣржѣце. а на весноу
не пѣстиша из Новѧгорода своихъ ни одного моу[жа] за море ни
сѣла вѣдаша Варѧгомъ нъ поустѣша я без мира.

Въ лѣ[то] 6697 (1189/1190). с[вѧ]ти ц[ерк]к[о]вь Гаврила
архѣп[иско]пъ новѣгородскыи с[вѧ]тыя Б[огороди]цѧ Оуспе-
ниѣ въ Яркажи манастири мѣсѧца июнѧ въ 4 на с[вѧ]т[о]-
го Митрофана.(fol. 49') Въ то [же] лѣ[то] поставѣ ц[ерк]к[о]вь
новоу архѣп[иско]пъ Гаврила на Жатоуни въ иѧмѧ с[вѧ]т[ы]хъ
3 отрокъ Янѧниѧ Язарѧи и Мисѧила и Дѧниѧл пр[о]р[о]ка. Въ то
[же] лѣ[то] родисѧ Новѣгородѣ оу Ярослава дѣци кнѧгыни на
Рожѣство Б[огороди]ци. Томъ [же] лѣ[тѣ] колнѣаша ц[ерк]к[о]вь
пишюще с[вѧ]т[о]го Блѧговѣщѣния. Томъ [же] лѣ[тѣ] отѧша
посадниѣство оу Мѧхѧлѧ и вѣдаша Мирошки Нездѧницю.

czasie stało się znów pełne i rozświeciło się, w miesiącu wrześniu, 9 [dnia]. W tymże roku przegnali Nowogrodzianie księcia Mścisława Dawidowica. Posłali do Wsiewołoda³⁹¹, do Włodzimierza [nad Kłazmą], po Jarosława Włodzimierzowica³⁹². I przybył do Nowogrodu, i zasiadł na tronie w miesiącu listopadzie, 20 [dnia].

W roku 6696 (1188/1189). Symeon Dybaczewic ufundował kamienną cerkiew Zaśnięcia Świętej Bogurodzicy w monasterze Arkadiusza³⁹³. W tym samym roku budowano nowy most na Wołchowcie, obok starego. Tegoż roku zmarł sługa Boży German³⁹⁴, kapłan [w cerkwi] św. Jakuba³⁹⁵, zwany Wojatą. Ponieważ pełnił on swą posługę [w cerkwi] św. Jakuba przez czterdzieści pięć lat, [trwając] w łagodności, skromności i bojaźni Bożej, zabrał go ze sobą arcybiskup Gabriel do Pskowa. Przyjechawszy do Pskowa, [German] rozchorował się. I postrzygł go władca w [wielką] schimę, i zmarł w miesiącu październiku, 13 [dnia], w święto św. św. męczenników Karposa i Papylosa. I złożono go w monasterze Świętego Zbawiciela³⁹⁶. Panie, obdarz pokojem duszę sługi twego Germana i odpuść mu wszystkie grzechy umyślne i nieumyślne. Też zimę była [taka] drożyzna, że kupowano chleb za dwie nogaty, a każda ziarna – za sześć grzywien. Jednak za sprawą miłosierdzia Bożego nie było w ludziach nikczemności. Tegoż roku pobili Nowogrodzianie Waregowie w Gotlandii i Niemcy³⁹⁷ w Choruzku³⁹⁸ i w Nowym Targu. A wiosną nie puszczono z Nowogrodu, spośród swoich ani jednego męża za morze, ani nie skierowano posła do Waregów, lecz odprawiono ich bez [zawarcia] pokoju.

W roku 6697 (1189/1190). Arcybiskup nowogrodzki Gabriel poświęcił cerkiew Zaśnięcia Świętej Bogurodzicy w monasterze Arkadiusza³⁹⁹, w miesiącu czerwcu, 4 [dnia], w święto św. Mitrofana. Tegoż roku arcybiskup Gabriel ufundował nową cerkiew na Żatuni pod wezwaniem trzech świętych młodzieńców: Ananiasza, Azariasza i Miszaela oraz proroka Daniela⁴⁰⁰. W tym samym roku urodziła się w Nowogrodzie córka Jarosława⁴⁰¹, księżna, w święto Narodzenia Bogurodzicy. W tymże roku ukończono malowidła w cerkwi Świętego Zwiastowania⁴⁰². Tegoż roku odebrano urząd posadnika Michałowi i oddano go Miroszcie Niezdiniciowi⁴⁰³.

Бѣ лѣ[то] 6698 (1190/1191). родисѧ Новѣгородѣ оу Ярослава с[ы]нѣ Мѣхилѣ а кн[ѧ]же имѧ Изѧслав а въноуѣтъ Болодимирѣ. Томѣ [же] лѣ[тѣ] избиѣа пльсковѣци Чюдѣ поморьскоую. пришли во вѧхѣу! въ 7 шнеѣтъ и оболочилисѧ ||(fol. 50) около порога въ озеро и оудариша на не пльсковѣци и не оупустѣиша ни моу[жа] а шнеѣе привезоша пльсковоу въ городѣъ.

Бѣ лѣ[то] 6699 (1191/1192). ходиша новѣгородѣци съ Корѣлоу на Ёмѣ и воѣваша землю ихѣ и пожьгоша и скотѣъ исекоша. Бѣ то [же] лѣ[то] сѣроуѣиша ц[ѣ]рк[о]вь на Городѣици с[вѧ]т[о]го Николѣ кн[ѧ]зѣ Ярослав а вл[а]д[ы]ка въ дворе оу сѣбе Оустрѣтеіниѣ Г[оспо]д[не]. Бѣ то [же] лѣ[то] и с[вѧ]т[о]го Образа Бѣнездѣ Нѣздѣици и с[вѧ]тѣя Пѧтъници на Тѣрговици Кѣснатинѣ съ вѣр[то]мѣ. Томѣ [же] лѣ[тѣ] с[вѧ]ти ц[ѣ]рк[о]вь Б[ог]о ||(fol. 50') любивѣи архѣп[иско]пѣ Гаврила с[вѧ]т[о]го Бѣзнесения създана Милонеігомѣ тысѧщѣскимѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] | ходи кн[ѧ]зѣ Ярослав на Лоуѣи полѣзанѣъ полотѣскоу кнѧзьѣю и полоцѧны и поѣ съ собою новѣгородѣцѣ передѣнѣю дѣроужиноу. и сънѧшасѧ на роуѣжи и положиша межѣ собою любѣвъ яко на зимоу вѣѣмѣ сънѧтисѧ любѣ на Литвоу любѣ на Чюдѣ. и прѣде кн[ѧ]зѣ Новоугородоу Ярославѣ одарѣнѣ. Тѣгда [же] родисѧ оу кн[ѧ]зѣ с[ы]нѣ оу Ярослава [...] ||(fol. 51) И вѣсѣтъ на зимоу и иде кн[ѧ]зѣ Ярославѣ съ новѣгородѣци и съ пльсковѣци и съ оболостѣю своѣю на Чюдѣ. и вѣзѧ городѣ Гюргѣвѣ и пожьгоша землю ихѣ и полона вѣиісла привѣдоша. а сами придоша стѣровѣи въ Новѣгородѣъ.

Бѣ лѣ[то] 6700 (1192/1193). иде кн[ѧ]зѣ Ярослав Пльсковоу на Петровѣ д[ѣ]нѣ и новѣгородѣци въ малѣ. а самѣ сѣде на Пльсковѣ. а двѣрѣъ свои послаѣтъ съ пльсковѣици воѣватѣъ. и шѣдѣше вѣзѧша городѣ Мѣдѣжѣу головоу! и пожьгоша. и придоша стѣровѣи. Бѣ то [же] лѣ[то] поставѣ цѣрковѣ вѣнѣізоу на Хоуѣтинѣ Варламѣ цѣрнеѣ а мирѣскимѣ именѣ ||(fol. 51') мѣ Ялѣкса Мѣхѣлѣвиѣ въ имѧ с[вѧ]т[о]го Сп[а]са Прѣображенѣи и с[вѧ]ти ю! вл[а]д[ы]ка архѣп[иско]пѣ Гаврила на прѣздѣнѣиѣ и нарѣче мѧнастырь.

W roku 6698 (1190/1191). Urodził się w Nowogrodzie syn Jarosława, wnuk Włodzimierza, Michał, [noszący] imię książęce Iziasław⁴⁰⁴. Tegoż roku wybili Pskowianie Czudź pomorską. Przypłynęli oni bowiem wcześniej w siedmiu okrętach i przewlekli je wołokiem obok progu [u wejścia do] jeziora. I uderzyli na nich Pskowianie, i nie wypuścili ani jednego męża, a okręty przywieźli do Pskowa, do grodu.

W roku 6699 (1191/1192). Wyruszyli Nowogrodzianie z Karełami na Jemian i pustoszyli ich ziemię, i palili, i wybili bydło. Tegoż roku wybudował książę Jarosław drewnianą cerkiew na Grodziszczu, św. Mikołaja⁴⁰⁵, a władyka – [cerkiew] Ofiarowania Pańskiego w swoim dworze⁴⁰⁶. W tymże roku Wniezd Niezdinic [wzniósł] też [cerkiew] Świętego Wizerunku⁴⁰⁷, a Konstantyn z bratem – św. [Paraskiewy] Piątnicy⁴⁰⁸ na Targu. W tym samym roku poświęcił miłujący Boga arcybiskup Gabriel cerkiew Świętego Wniebowstąpienia [Pańskiego]⁴⁰⁹, wybudowaną przez tysięcznika⁴¹⁰ Miłoniega. W tymże roku wyruszył książę Jarosław na Łuki, wezwany przez książąt połockich i Połoczan, wzięwszy ze sobą najlepszą drużynę Nowogrodzian. Zjechali się na granicy i zawarli między sobą przymierze, że zimą zjednoczą się wszyscy i [wyruszą] albo na Litwę, albo na Czudź. I przybył książę Jarosław do Nowogrodu z darami. Wówczas urodził się księciu Jarosławowi syn⁴¹¹. I nastąpiła zima, i wyruszył książę Jarosław z Nowogrodzianami, Pskowianami i z [całą] swoją ziemią na Czudź. I zdobywszy gród Juriew, spalili ich ziemię i przywiedli jeńców niezliczone mnóstwo. A sami powrócili [cali i] zdrowi do Nowogrodu.

W roku 6700 (1192/1193). Udał się książę Jarosław do Pskowa w dzień św. Piotra, a wraz z nim Nowogrodzianie w małej liczbie. Sam zasiadł w Pskowie, a swoich dworzan wysłał z Pskowianami na wojnę. I poszedłszy, zdobyli gród Niedźwiedzią Głowę i spalili [go]. I powrócili [cali i] zdrowi. Tegoż roku mnich Barlaam, a świętym imieniem Aleksy Michalewic, ufundował cerkiew w dole [rzeki], w Chutyni, pod wezwaniem Świętego Przemienienia Zbawiciela⁴¹².

Бѣ то [же] лѣ[то] концѣша ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т[ы]хъ ап[осто]-
лъ на Силиниши и с[вѣ]ти ю архіеп[иско]пъ Григории на Петровѣ
д[ѣ]нь. Бѣ то [же] лѣ[то] въ Роусѣ съроубиша ц[ѣ]рк[о]вь на
островѣ Мартоурині игоуменъ въ имя с[вѣ]т[о]го Преображения
и створи манастирь и вы[сть] прибежище крѣстьяномъ. Томъ
[же] лѣ[тѣ] съгоре црѣкы на Хълмѣ с[вѣ]т[ы]хъ ап[осто]лъ
зѣжжѣна ѿ грома. Томъ [же] лѣ[тѣ] перестависѣ игоуменія
М[а]рия с[вѣ]т[о]го Бѣскр[ѣ]сѣнія и поставиша на мѣсте ѿвдо-
кию. (fol. 52) Томъ [же] лѣ[тѣ] оу с[вѣ]тѣи Б[о]городици въ
Звериньци поставиша игоуменію.

Бѣ лѣ[то] 6701 (1193/1194). престависѣ Гаврила архіеп[иско]-
пъ новгородьскыи м[ѣ]щѣ маиѣ въ 24 на с[вѣ]т[о]го Омена
иже на Дивнѣи горѣ и положенъ вы[сть] въ притворѣ с[вѣ]т[ы]я
София посторонѣ бра[та] наре[чен]аго въ чърнецствѣ Григоріи.
Новгородьци же съ кн[яз]ѣмъ А[л]рославомъ и съ игоумены и съ
софьяны и съ попы съдоумѣвъше изволиша Б[о]го[м]ъ избранѣ
Мартоурия и послаша по нь и привѣдоша из Роусѣ и посадѣша
и въ еп[иско]пии и послаша къ м[і]трополитоу и присла по нь съ
чѣстью. и иде съ передниими (fol. 52') моу[жи] и прия и съ любѣ-
вью кн[яз]ѣ О[в]ѣтослав и митрополитъ и поставѣша и м[ѣ]щѣ-
цѣ дек[абр]ѣ въ 10 на с[вѣ]т[о]го Данила Стѣлѣпника и приде
въ Новъгородъ м[ѣ]щѣ генварѣ въ 16 на с[вѣ]т[о]го ап[осто]-
ла Петра съпаде[н]іе веригамъ.

Бѣ то [же] лѣ[то] идоша из Новагорода въ Югроу рѣтъю
съ воєводою Ядреємъ. и придоша въ Югроу и възѣша городъ
и придоша къ дръгомоу граду и затворишасѣ въ градѣ и сто-
яша подѣ городомъ 5 недѣль. и выслахоу къ нимъ Югра
льстѣвою рекоуше тако яко копиимъ сребро и соболи и ина оузоро-
чья а не гоуевите своихъ смьрдъ и (fol. 53) свои дани. а льстаще
ими а воіе копаче. и яко скопиша воіе и выслаша из города къ
воєводѣ. и поиди въ городъ поимъ съ собою 12 моужъ вѣчшихъ.
и иде въ городъ воєвода поима съ собою попа Иванка Легена
и илѣхъ вѣчшихъ и сѣкоша я на канунъ с[вѣ]т[ы]я Барвары.

I poświęcił ją władyka-arcybiskup Gabriel w święto, i ustanowił monaster. W tymże roku ukończono cerkiew św. św. Apostołów [Piotra i Pawła] na Sikorczej Górze⁴¹³ i poświęcił ją arcybiskup Grzegorz w dzień św. Piotra. W tym samym roku igumen Martyriusz⁴¹⁴ wybudował drewnianą cerkiew w Russie, na wyspie, pod wezwaniem Świętego Przemienienia [Pańskiego] i założył monaster⁴¹⁵. I stał się on ucieczką dla chrześcijan. Tegoż roku spłonęła cerkiew św. św. Apostołów [Piotra i Pawła] na Wzgórzu⁴¹⁶ od uderzenia pioruna. W tymże roku zmarła Maria, igumienia [monasteru] Świętego Zmartwychwstania i wyniesiono na jej miejsce Eudokię⁴¹⁷. Tegoż roku w monasterze Świętej Bogurodzicy w Zwierzyńcu⁴¹⁸ ustanowiono igumenię.

W roku 6701 (1193/1194). Zmarł arcybiskup nowogrodzki Gabriel w miesiącu maju, 24 [dnia], w święto św. Symeona, który [żył] na Cudownej Górze. Złożony został w narteksie Świętej Sofii, obok brata. A zwany był w mniszym stanie Grzegorzem. Nowogrodzianie zaś, naradziwszy się z księciem Jarosławem, z igumenami, z klerem Świętej Sofii i z popami, zechcieli wybranego przez Boga Martyriusza. Posłali po niego i przywieźli z Russy, i posadzili go w dworze biskupim, i posłali do metropolity, i przysłał po niego z uszanowaniem. Pojechał z najprzedniejszymi mężami i przyjęli go z miłością książkę Światosław⁴¹⁹ i metropolita. I ustanowiono go w miesiącu grudniu, 10 [dnia], w święto św. Daniela Słupnika. I przybył do Nowogrodu w miesiącu styczniu, 16 [dnia], w święto św. Apostoła Piotra w Okowach.

Tegoż roku wyruszono zbrojnie z Nowogrodu na Jugrów, z wojewodą Andrzejem. [Nowogrodzianie] przybyli do Jugrów i zdobyli gród, i podeszli pod inny gród, i zamknęli się [Jugrowie] w grodzie, a [tamci] stali pod grodem pięć tygodni. I posyłali do nich Jugrowie, mówiąc nieszczerze te oto słowa: „Zbieramy srebro, sobole i inne kosztowności, nie gubcie więc swoich smerdów i swojej daniny”. Zwodzili ich i zbierali wojów. I gdy zebrali wojów, posłali z grodu do wojewody [ze słowami]: „Przyjdź do grodu, wzięwszy

и выслаша пакы и пояша и^хъ 30 моужъ вачьшихъ и тѣ^хъ
исѣкоша и потомъ 50. и яко изнемогоша голодомъ сто^яли бо
в^ахоу 6 недѣ^ль] слоушаю^уче льстьвѣ^хъ [sic!] и^хъ и на праздни-
кѣ^хъ с^вѣ^то^го Николы вы^лѣ^зѣ^лше из города исѣкоша всѣ^хъ
и бѣ^хъ тоу^га и беда останкоу^л (fol. 53') живыхъ. бѣ^хъ бо осталоса
и^хъ 80 муж^и и не баше вести чересъ всю зиму^у въ Новгородѣ^хъ
на не ни на живы^хъ ни на мьртвы^хъ и печаловахоу^сѣ^хъ въ Нове-
городѣ^хъ кн^язѣ^хъ и в^ла^ды^ка^х и всѣ^хъ Новгородъ. Бѣ^хъ то [же] лѣ^то^хъ
род^исѣ^хъ въ Новгородѣ^хъ оу Ярослава с^ынѣ^хъ Ростислав. Томъ [же]
лѣ^тѣ^хъ сѣ^рѣ^бниша ц^ерк^овѣ^хъ с^вѣ^тоу^ю ап^осто^лоу^хъ на Х^ыл^мѣ^хъ
Живогложю и с^вѣ^то^го^хъ І^ов^анна м^ил^ос^тиваго на воротехъ
о Бѣ^хъскр^ес^ения.

Бѣ^хъ лѣ^то^хъ 6702 (1194/1195). зажыжесѣ^хъ пожа^лрѣ^хъ Новгородѣ^хъ въ
недѣ^лѣ^хъ на Всѣ^ххъ^хъ Г^вѣ^ты^хъ въ говѣ^нни^е идоу^че^хъ въ заоутръ-
нюю. загоресѣ^хъ Савѣ^ткине дворе на Ярышевѣ^хъ оу^ли^ци и баше по-
жарѣ^хъ зѣ^лѣ^хъ сѣ^горѣ^хъ (fol. 54)ша ц^ерк^вѣ^хъ 10 с^вѣ^то^го^хъ Василия
с^вѣ^ты^хъ Тр^ои^цѣ^хъ с^вѣ^то^го^хъ Бѣ^хъздвижения и^хъ много домовѣ^хъ
добрыхъ. и оу^яша оу^ло^укини оу^ли^ци. и не тоу^хъ сѣ^лъ зло оу^стави
за грехы наша нѣ^хъ на^хъ дроу^гыи д^енѣ^хъ загоресѣ^хъ въ Чѣ^лове^хъ оу^ли^ци.
и погоре дворовѣ^хъ сѣ^лъ 10. и потомъ боле въ^хъздвижесѣ^хъ. тои же
недѣ^лѣ^хъ въ пѣ^тни^ци въ тѣ^рѣ^хъ загорѣ^сѣ^хъ ѿ Хре^вѣ^тковѣ^хъ оу^ли^ци
оли до роу^чья Неревскѣ^хъ и коньцѣ^хъ и сѣ^горѣ^хъ ц^ерк^вѣ^хъ 7^и и до-
мове величии. ѿтоле въ^хъста зло по всѣ^хъ дни загараше^сѣ^хъ невидимо
и 6 мѣ^сѣ^тъ и боле. и не сѣ^махоу^хъ людѣ^хъ тировати въ домѣ^хъ-
хъ нѣ^хъ по полю живахоу^ть. и потомъ пол^л (fol. 54')горе Городище.
Томъ [же] лѣ^тѣ^хъ и Ладога пол^лгоре преди Новагорода а потомъ
и Роу^сѣ^хъ погорѣ^хъ. а въ Людини конь^ци погорѣ^хъ дворовѣ^хъ 10. и тако
сѣ^лъ чюжаше ѿ Всѣ^ххъ^хъ Г^вѣ^ты^хъ до Г^осп^ожи^хъ на дни.

ze sobą dwunastu najważniejszych mężów”. I wojewoda udał się do grodu, zabrawszy ze sobą popa Iwanka Legiena i innych znacznych [Nowogrodzian]. I zasieczono ich w wigilię św. Barbary. I wysłali [Nowogrodzianie] znów [posłów], i schwytano spośród nich trzydziestu znamienitych mężów, i tych zasieczono, a potem jeszcze pięćdziesięciu. I gdy [Nowogrodzianie] opadli z sił od głodu – stali bowiem już sześć tygodni, wysłuchując ich zwodniczych słów – w święto św. Mikołaja [Jugrowie] wyszli z grodu i zasiekli wszystkich. I zapanował smutek i nieszczęście wśród reszty pozostałych przy życiu. Ostało się ich bowiem osiemdziesięciu mężów. I nie było o nich wieści przez całą zimę w Nowogrodzie – ani o żywych, ani o martwych. I rozpaczali w Nowogrodzie: i książę, i władyka, i cały Nowogród. Tegoż roku urodził się w Nowogrodzie syn Jarosława, Rościsław⁴²⁰. W tymże roku wybudowano drewnianą cerkiew Żywogłozą św. św. Apostołów na Wzgórzu⁴²¹ oraz św. Jana Miłosiernego nad bramą [monasteru] Zmartwychwstania⁴²².

W roku 6702 (1194/1195). Rozgorzał pożar w Nowogrodzie w niedzielę Wszystkich Świętych, w poście, kiedy zbliżała się jutrznia. Zapłonął dwór Sawkowy przy ulicy Jaryszewej⁴²³ i był pożar okrutny. Spłonęło dziesięć cerkwi: św. Bazylego⁴²⁴, Świętej Trójcy⁴²⁵, Świętego Podwyższenia [Krzyża]⁴²⁶ oraz wiele dobrych domów. I powstrzymano [go] przy ulicy św. Łukasza. Lecz zło nie zatrzymało się tam, lecz z powodu naszych grzechów następnego dnia zapaliło się w Czegłowym zaułku. I spłonęło dziesięć dworów, a potem jeszcze bardziej rozgorzało. W tym samym tygodniu, w piątek, w czasie targu zapaliło się przy ulicy Chriewkowej⁴²⁷ i [ogarnęło] nerewski koniec aż do strumienia, i spłonęło siedem cerkwi i wielkie domy. Odtąd nieszczęście nasiliło się – przez wszystkie dni zapalało się niepostrzeżenie w sześciu i więcej miejscach. I ludzie nie śmieli przebywać w domach, lecz żyli na polu. Później zaś spłonęło Grodziszcze. Tegoż roku i Ładoga spłonęła, od strony Nowogrodu, a później spaliła się też Russa. W ludyńskim końcu⁴²⁸ spłonęło dziesięć dworów i tak srożyło się [to nieszczęście] od Wszystkich Świętych do święta Bogurodzicy.

И тѣгда придоша избытѣхъ живыхъ изъ Югры. и оубиша
Свышкоу Вологовица и Неголчевица Завида и Монслава Полповица
сами поутѣники а друѣзнии коунами сѧ ѿкоупиша. твоѣрѧхоутъ бо я
сѣвѣтъ дѣржаще на свою братью а то Б[ого]ви соудити. Бѣ то
[же] лѣ[то] поставиша ц[е]рк[о]вь с[вѣ]т[о]го ап[осто]ла Филипа
на Ноутѣнѣи оулицѣи и с[вѣ]ти ю вл[а]д[ы]ка Мартоури м[ѣсѣ]-
ца генвара въ 29 на с[вѣ]т[о]го Игнатия перенесениѣ (fol. 55) мо-
щымъ. Бѣ то [же] лѣ[то] прѣстави сѧ игуменъ Дионисий с[вѣ]-
т[о]го Георгия и поставиша на мѣстѣ его Саватию. Тон [же] зимѣ
престависѧ игоуменъ Герасимъ оу с[вѣ]т[ы]я Б[огороди]ца въ Ял-
кажи манастири и поставиша на мѣстѣ его Панѣкратия попина.

Бѣ лѣ[то] 6703 (1195–1097). заложѣ ц[е]рк[о]вь камамоу на
городныхъ воротѣхъ Б[ог]олюбивыи археп[иско]пъ новгородь-
скыи Мартоури въ имѣ с[вѣ]т[ы]я Б[огороди]ца Положениѣ
ризѣи пояса. и начѣла дѣлати м[ѣсѣ]ца мая въ 4 на с[вѣ]т[о]-
го Исакия а концѣша м[ѣсѣ]ца а вгоу[ста] въ 2 на с[вѣ]т[о]го
Стефана. и с[вѣ]ти вл[а]д[ы]ка на праздниѣ с[вѣ]т[ы]я Б[огоро]-
дица Положениѣ ризѣи пояса. и вы[стѣ] кр[е]стѣяномъ при-
бежишѣ (fol. 55') и радостѣи веселиѣи вернымъ. Тон же осени зало-
жѣ ц[е]рк[о]вь с[вѣ]т[о]го Бѣскр[е]сѣния камамоу въ манастири
вл[а]д[ы]ка Мартоури и въздѣлаша до двѣри около до осени.
Томъ [же] лѣ[тѣ] прѣстави сѧ раба Б[о]жия Хрѣст[и]на с[вѣ]т[ы]я
Барвары. и поставиша на мѣстѣ ѣи избра вл[а]д[ы]ка и сѣстры
все кротѣкоу и сѣмѣреноу именимъ Барвароу Георгевою Олек-
шиница. и постави ю вл[а]д[ы]ка на сборѣ с[вѣ]т[ы]я Евфимие. Тонъ [же]
лѣ[тѣ] сѣроубиша ц[е]рк[о]вь нову с[вѣ]т[о]го Въз-
движения и с[вѣ]т[о]го Василия и с[вѣ]т[о]го Дмитрия Воздрѣ-
циноу.

Томъ [же] лѣ[тѣ] на зиму полѣза Бѣволодъ новгородѣ на
Чьрниговѣ на Яросла[ва] и на всѣхъ (fol. 56) Ольгово племѣ. и нов-
городѣи не ѿпѣрешасѧ юмоу идоша съ кн[яз]емъ Ярославѣмъ
огничанѣи грѣдѣба и коупци. и быша на Новѣмъ тѣргоу и при-
сла Бѣволодѣи и възврати ю съ чѣстью домовѣ. и послаша
новгородѣи къ немѣ Мирошкоу посадника и Бориса Жѣрослави-
ца Микифора съцьскаго просѣче с[ы]на. а Ярослава негодоуѣше.

Wówczas zaś powróciły z [wyprawy na] Jugrów niedobitki pozostałych przy życiu. Towarzysze podróży zabili sami Zbyszka Wołosowica, Zawida Niegoczewica i Mojsława Popowica, inni zaś wykupili się kunami. Wydawało się bowiem [Nowogrodzianom], iż sprzysięgli się oni przeciwko swoim braciom, ale to niech Bóg osądzi. Tegoż roku wybudowano cerkiew św. Apostoła Filipa przy ulicy Nutnej⁴²⁹ i poświęcił ją władyka Martyriusz, w miesiącu styczniu, 29 [dnia], w święto Przeniesienia Szczątków św. Ignacego. W tymże roku zmarł Dionizy, igumen [monasteru] św. Jerzego i ustanowiono w jego miejsce Sabbacjusza⁴³⁰. Tejże zimy zmarł Gerazym, igumen Arkadiuszowego monasteru Świętej Bogurodzicy⁴³¹ i wyniesiono na jego miejsce popa Pankracego.

W roku 6703 (1195–1197). Miłujący Boga arcybiskup nowogrodzki Martyriusz ufundował kamienną cerkiew nad bramą grodzką, pod wezwaniem Złożenia Szaty i Pasa Świętej Bogurodzicy [w Blachernach]⁴³². I zaczęto ją budować w miesiącu maju, 4 [dnia], w święto św. Izaaka, ukończono zaś – w miesiącu sierpniu, 2 [dnia], w święto św. Stefana. Poświęcił ją władyka w święto Złożenia Szaty i Pasa Świętej Bogurodzicy. I stała się ona ucieczką dla chrześcijan, radością i weselem dla wiernych. Tejże jesieni władyka Martyriusz ufundował kamienną cerkiew Świętego Zmartwychwstania⁴³³ w monasterze i wykończono ją aż do drzwi około [następnej] jesieni. Tegoż roku zmarła służebnica Boża Krystyna, [igumienia monasteru] św. Barbary i ustanowiono na jej miejsce – wyborem władyki i wszystkich sióstr – [kobietę] łagodną i skromną o imieniu Barbara, [żonę] Jerzego Olekszinica⁴³⁴. I władyka ustanowił ją w święto św. Eufemii. W tym samym roku wybudowano nową, drewnianą cerkiew Świętego Podwyższenia [Krzyża]⁴³⁵ i św. Bazylego⁴³⁶, i Nozdrieczową [cerkiew] św. Demetriusza⁴³⁷.

W tymże roku zimą wezwał Wsiewołod⁴³⁸ Nowogrodzian [na wyprawę] na Czernihów, na Jarosława⁴³⁹ i na cały ród Olegowy⁴⁴⁰. Nowogrodzianie nie odmówili mu, wyruszyli wraz z księciem Jarosławem właściciele domów, wojowie książęcy i kupcy. I byli w Nowym Targu, i przysłał Wsiewołod [wieść], i zawrócił ich godnie do domu. Wysłali Nowogrodzianie do niego posadnika Miroszkę,

и възвoрoтишася въ Новѣ|городѣ. Тои же зимѣ вишася смо|лннне съ черниговьци и помолже Б[ог]ъ чьрниговьцемъ. и яша кѣ|ннзъ Бориса Романовица. и не баше мира межи ими. и прия Бєє|володѣ Мiрошкoу и Бориса и Ивалка и Фомoу. и не поустѣ ихъ|| (fol. 56') въ Новѣ|городѣ а самъ посла въ| Половѣце. и почаста воє копѣтѣ Бєє|володѣ и Д[а]в[и]дѣ собе а Ярославѣ чьрниговьскыи и Игорь съ| бра[т]ѣю. и не баше мира межи и|ми нѣ ратѣ большю въз-
двигну[ша].

Въ лѣ[то] 6704 (1196/1197). заложиста црьковъ камяноу с[вѣ]-
т[о]го Кюрила въ монастыри въ Нѣлє|зѣнѣ Къснѣтинъ и Дѣми-
трѣ| братеника на Лоуѣнѣи оулицѣи и начаша дѣлати м[ѣсц]а
апрѣ|лѣ а коньцаша м[ѣсц]а июлѣ въ| 8 на с[вѣ]т[о]го Прокопия.
и с[вѣ]ти ю| вл[а]д[ы]ка Мартоури на зимоу| м[ѣсц]а генварѣ
въ| 19 на с[вѣ]тыя Татияны при игоумене| Онисимѣ и бы[сѣ]тѣ
радoстѣ кр[е]стѣ|| (fol. 57) номъ а Къснѣтиноу и Дѣмитру| вѣчь-
ная памѣ[тъ]. Томъ [же] лѣ[тѣ] испѣса ц[е]рк[о]въ на воротехъ
архєп[иско]пѣ| Мартоури с[вѣ]тыя Б[огороди]ца а писецѣ Грь-
цинъ Петровицѣ. Въ то [же] лѣ[то] концѣша ц[е]рк[о]въ с[вѣ]-
т[о]го Бѣскр[е]сѣннѣ. и с[вѣ]ти вл[а]д[ы]ка Мартоури| м[ѣсц]а
сєптѣ|врѣ въ| 13 на с[вѣ]т[о]го Корнѣ|лѣ на канонъ с[вѣ]т[о]го
Бѣздвѣжє|ннѣ при игоумени а вл[а]д[ы]ка| троужаясѣ и горѣ
въ| д[е]нѣ зно|ємъ а въ| ноцѣ печалoуясѣ| абы коньцѣти и видѣти
ц[е]ркo|въ съвѣршєноу и oукрашєноу. и югоже желавѣ| прия ц[ѣсц]-
р[с]твo| и[е]в[ес]ноє и радoстѣ неисконьцѣ|ємoу въ| вѣкы аминъ.

Исходѣшю лѣ[тоу] слахоусѣ новѣ|| (fol. 57') городьци кѣ Бєєво-
лодоу посадника| дѣлѣ Мiрошкѣ и Иванка и Фомѣ| поустѣлѣ во
башѣ Бориса и иньє| моужѣ с нимъ. а Бєєволодѣ иде на| Чьрни-
говѣ съкоупивѣ| силоу свою| и половьчьскоу силоу приведѣ| и во-
жашѣ съ собою посадника новгo|родьскаго Мiрошкoу и Иванка|
и Фомoу а новгородьцємъ повелѣ| ити на Лоу|кы. идoша съ Ярос-
лѣ|вомъ и сѣдѣвѣшѣ на Лоу|кахъ во|рoтишасѣ домовѣ а Бєєво-
лодѣ| въшѣдѣ въ| землю ихъ. и не вѣдѣ Б[ог]ѣ| межи ими крѣви
пролития большѣ| и възѣша мирѣ межи собою а Новгo|родѣ выло-
жиша всѣ| кн[ѣ]зи въ| свoбoдоу. кдѣ имѣ| любo| тоу же собе кн[ѣ]-
зѣ| понимаютъ. и въ|| (fol. 58) звративъсѣ Бєєволодѣ поустѣ Фомoу

Borysa Żyrosławowica i setnika Mikifora, prosząc o syna, a Jarosławowi urągając. I powrócili do Nowogrodu. Tejże zimy bili się Smoleńszczanie z Czernihowianami i Bóg pomógł Czernihowianom. I ujęto księcia Borysa Romanowica⁴⁴¹, i nie było pokoju między nimi. I zatrzymał Wsiewołod Miroszkę, Borysa, Iwanka i Fomę. I nie puścił ich do Nowogrodu, a sam posłał do Połowców. Zaczęli Wsiewołod i Dawid⁴⁴² zbierać sobie wojów, i także Jarosław czernihowski⁴⁴³ i Igor⁴⁴⁴ z braćmi. I nie było pokoju między nimi, lecz wojnę rozpętali jeszcze większą.

W roku 6704 (1196/1197). Dwaj bracia, Konstantyn i Dymitr ufundowali kamienną cerkiew św. Cyryla w monasterze na [wyspie] Nielezien⁴⁴⁵, przy ulicy Łubiance⁴⁴⁶. I rozpoczęto jej budowę w miesiącu kwietniu, a ukończono – w miesiącu lipcu, 8 [dnia], w święto św. Prokopiusza. I poświęcił ją władyka Martyriusz zimą, w miesiącu styczniu, 19 [dnia], w święto św. Tatiany, za czasów igumena Onisima⁴⁴⁷. I stała się ona radością dla chrześcijan, dla Konstantyna i Dymitra zaś – wiecznym upamiętnieniem. Tegoż roku arcybiskup Martyriusz [polecił] wykonać malowidła w cerkwi nadbramnej Świętej Bogurodzicy⁴⁴⁸, a mistrzem był Grek Piotrowic⁴⁴⁹. W tymże roku ukończono cerkiew Świętego Zmartwychwstania⁴⁵⁰ i poświęcił ją władyka Martyriusz w miesiącu wrześniu, 13 [dnia], w święto św. Korneliusza i w wigilię Świętego Podwyższenia [Krzyża], w obecności igumena. Władyka zaś trudząc się, za dnia płonął [chęcią do] pracy, a w nocy zamartwiał się, aby [wreszcie] skończyć i ujrzyć cerkiew gotową i ozdobioną. I tak, jak pragnął, otrzymał Królestwo Niebieskie i niewyczerpaną radość na wieki, amen.

Kiedy kończyło się lato, posłali Nowogrodzianie do Wsiewołoda w sprawie posadnika Miroszki oraz Iwanka i Fomy – wypuścił już bowiem wcześniej Borysa, a wraz z nim innych mężów. Wsiewołod wyruszył na Czernihów, zebrawszy swoje siły i przywiódłszy wojska połowieckie. I wiozł ze sobą posadnika nowogrodzkiego Miroszkę, Iwanka i Fomę, a Nowogrodzianom rozkazał udać się do Łuków. I poszli [tam] z Jarosławem⁴⁵¹, i posiedziawszy w Łukach, powrócili do domu. Wsiewołod natomiast wszedł na ich ziemię. I nie dopuścił Bóg do większego rozlewu krwi między nimi, i zawarli między

Новоу҃городоу а Мирощке и Ивалнка не поустѣи и розгнѣви новго-
ро|дѣце. и сѣдоумавѣше новгородѣце| и показаша поутѣ из Нова-
города| и выгнаша и на Гюргевѣ д[ѣ]нь осень| Ярослав кн[а]зѣ.
иде кн[а]зѣ Ярославѣ| на Новыи тѣргѣ и прияша и новото|рожьци
сѣ поклономъ. и жалѣхоу по| немъ въ Новегородѣ добрини а злии|
радовахоу сѣ. И послаша Църниго|воу кѣ Ярославѣ по с[ы]нѣ и сѣ-
деша всю зиму Новегородѣ бѣсѣ кн[а]зѣ. а Ярославѣ кнѣжаше
на Тѣръжь|коу въ своѣи волости и дани поилма по всемоу всѣмоу
Вѣрхоу и Мѣ|стѣ и за Волокомъ вѣзьма дань. а новгородѣце| из-
мавѣ Всеволо|| (fol. 58^v) дѣ за Волокомъ и по всѣи земли своѣи дѣр-
жаше оу себѣ не поустѣа ихъ Но|воу҃городоу. нѣ хожѣхоу по городѣ|
по воли Володимири. Тон же зимѣ с[вѣ]ти ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т[о]го
Кюрила въ Нелезѣ|нѣ еп[иско]пѣ Мартоу҃рини.

Вѣтъ лѣ[то] 6705 (1197/1198). приде кн[а]зѣ ис Церк[и]нигова Новоугородоу Яропѣлькѣ Ярославичѣ на вѣрьвеницю| настаноуцю лѣ[тоу] мртѣмь м[ѣсѣ]цѣмь. и сѣдѣвѣшю юмоу ѿ вѣрьвенице| до Оменовъ д[ѣ]ни 6 м[ѣсѣ]цѣ единоу| и выгнаша из Новагорода и послаша опать по Ярослава. иде Яро|славѣ съ Новаго тѣргоу Володимі|рю позванѣ Всеволодомь. идоша из Новагорода перед- нии моужі сътѣскии и пояша Ярослава|| (fol. 59) съ вѣєю правѣ- доу и чѣстью. и прі|де на зиму Юрослава по Кр[е]щ[е]нии| за нед[ѣ]лю и седе на столѣ своемь и| обоуясѣ съ людѣми и довро все| бы[сть]. и Мироска приде посадникѣ| сѣдѣвѣ 2 лѣ[та] за Новго- родѣ. и вси| придоша неврежени ничимь же. и ради быша Нове- городѣ вси ѿ мала и до велика. Томь же лѣ[тѣ] постави ц[е]рк[о]- вь на островѣ с[вѣ]т[о]го| Никифора Мартоури археп[иско]пѣ. Вѣ- то [же] лѣ[то] постави манастирь| с[вѣ]т[ы]я Соу[ф]имиа въ Плѣ- тьнѣ|кихъ Полюжая Городѣшиницѣ| Жироскина дѣци.

sobą pokój. Wszyscy książęta uznali też wolność Nowogrodu: gdzie im się podoba, tam niech biorą sobie księcia. I Wsiewołod, powróciwszy, wypuścił do Nowogrodu Fomę. Miroszki i Iwanka jednak nie uwolnił i rozgniewał Nowogrodzian. I Nowogrodzianie, narażwszy się, pokazali drzwi księciu Jarosławowi i wygnali go z Nowogrodu jesienią, w dzień św. Jerzego. Udał się książę Jarosław do Nowego Targu i przyjęli go mieszkańcy Nowego Targu z pokłonem. I tęsknili za nim w Nowogrodzie dobrzy [ludzie], źli zaś – radowali się. I posłano do Czernihowa, do Jarosława⁴⁵², po syna. I siedziano w Nowogrodzie przez całą zimę bez księcia. Jarosław zaś pannał w Nowym Targu, w swojej wołosti i zbierał daninę po całym [Bieżeckim] Wierchu⁴⁵³, nad [rzeką] Mstą⁴⁵⁴, i za Wołokiem daninę pobierał. Wsiewołod zaś przechwytywał Nowogrodzian za Wołokiem i na całej swojej ziemi, i trzymał ich u siebie, nie puszczając do Nowogrodu. Chodzili jednak swobodnie po grodzie Włodzimierzu. Też zimę biskup Martyriusz poświęcił cerkiew św. Cyryla na [wyspie] Nielezen⁴⁵⁵.

W roku 6705 (1197/1198). Kiedy rozpoczął się nowy rok, w miesiącu marcu, przybył z Czernihowa do Nowogrodu książę Jaropełk Jarosławowic⁴⁵⁶, w Niedzielę Palmową. I pannał tylko sześć miesięcy, od Niedzieli Palmowej do dnia św. Symeona. I wygnano [go] z Nowogrodu, i posłano z powrotem po Jarosława⁴⁵⁷. Udał się Jarosław z Nowego Targu do Włodzimierza [nad Kłazmą], przywołany przez Wsiewołoda. Wyruszyli z Nowogrodu najznamienitsi mężowie oraz setnik i przejęli Jarosława z całą sprawiedliwością i pełnym dostojnictwem. Jarosław przybył zimą, w tydzień po Chrzcie [Pańskim] i zasiadł na tronie swoim, i pojednał się z ludźmi, i wszystko było dobrze. I przybył posadnik Miroszka, przesiedziawszy [w więzieniu] dwa lata za Nowogród. I wszyscy [inni] powrócili nieskrzywdzeni w żaden sposób. I radzi byli wszyscy w Nowogrodzie od małych do wielkich. Tegoż roku arcybiskup Martyriusz ufundował cerkiew św. Nikefora⁴⁵⁸ na wyspie. W tym samym roku żona Poliuda Gorodszinica, córka Żyroszki ufundowała monaster św. Eufemii⁴⁵⁹ w Płotnikach⁴⁶⁰.

Въ лѣ[то] 6706 (1198/1199). заложи ц[є]рк[о]вь камяноу въ Роу[с]к[ѣ] с[в]ѣт[о]го Преображения Б[ог]олюбовыи алл(fol. 59') рхеп[иско]пъ Мартоури. нацѣла дѣла[ти] мѣсѣца мая въ 21 на с[в]ѣтоу ю ц[ѣ]сѣрю Костантиноу и Елены. а коньцѣла мѣсѣца июла въ 31 на с[в]ѣтыя Оулиты. и с[в]ѣти ц[ѣ]рк[о]вь на Оуспение с[в]ѣтѣи Б[огороди]ци и створи м[и]ръ праздникъ ч[є]с-тънъ и слѣжъвоу створи и помолисѣ г[ла]гола. Г[оспод]и Б[ож]е призи съ н[є]в[є]съ и вижъ и полѣти винограда своего и съвѣрѣши иже насади дѣсницѣ твоя. и призи на ц[ѣ]рк[о]вь сию юже създахъ рабъ твои археп[иско]пъ Мартури въ имя с[в]ѣт[о]го твоего Преображения. да аще кто помолитсѣ въ ц[ѣ]ркви сѣи съ вѣроу тѣ оуслыши м[о]л[и]твоу юго и ѿпоусти грѣхы юго м[о]л[и]твами(fol. 60) с[в]ѣтыя Б[огороди]цѣи и всѣхъ с[в]ѣт[ы]хъ твоихъ. аминъ. и веселашесѣ бл[а]ж[є]ныи д[о]ушею и теломъ. оустроивъ себе пѣмѣтъ вѣчноу и всѣмъ кр[є]стьяномъ ч[є]с-тъныи монастырь.

Тои [же] весне прѣстависѣ оу А[л]рослава с[ы]на 2. Изѣславъ башѣ посаженъ на Лоукахъ княжити и ѿ Литвы оплечью Новоу-городоу и тамо прѣстависѣ. а Ростиславъ Новѣгородѣ. и о[б]ѣ положена оу с[в]ѣт[о]го Георгия въ монастыри. Въ то [же] лѣ[то] заложи ц[ѣ]рк[о]вь камяноу кн[яз]ь великий Ярославъ с[ы]нъ Володимиръ въноукъ Мъстиславъ въ имя с[в]ѣт[о]го Сп[ас]а Преображения Новѣгородѣ на горѣ а прол(fol. 60') звище Нередице. и начаша дѣла[ти] мѣсѣца июня въ 8 на с[в]ѣт[о]го Фѣдора а концѣла мѣсѣца септ[ем]б[р]а. На тоу [же] осень придоша полочанѣ съ Литвою на Лоуки и пожгоша хоромы а лоучанѣ оустерѣгошасѣ и избыша въ городѣ. Томи [же] лѣ[тѣ] заложиша ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[в]ѣт[о]го Илиѣ на Хѣлмѣ. На тоу [же] зимоу ходи кн[яз]ь Ярославъ съ новѣгородьци и съ пльсковичи и съ новотържъци и съ ладожаны и съ всею обла[ст]ию новгородскоу къ Полоцьскоу и оустретоша полочанѣ съ поклономъ на озѣре на Касѣплѣ. и възвѣмъше миръ възвѣрѣтишасѣ Новоугородоу. Б[ог]ъ бо неll(fol. 61) вда крѣви пролитъ кр[є]стьяномъ межи собою.

W roku 6706 (1198/1199). Miłujący Boga arcybiskup Martyriusz ufundował kamienną cerkiew Świętego Przemienienia [Pańskiego] w Russie⁴⁶¹. Budować [ją] zaczęto w miesiącu maju, 21 [dnia], w święto św. św. cesarzy Konstantyna i Heleny, ukończono zaś – w miesiącu lipcu, 31 [dnia], w święto św. Julity. I [arcybiskup] poświęcił cerkiew w dzień Zaśnięcia Świętej Bogurodzicy, urządziwszy godną uroczystość, i odprawił liturgię, i pomodlił się, mówiąc: „Panie Boże, wejrzyj z niebios, dostrzeż i odwiedź swoją winnicę, i zbierz [to], co zasadziła Twoja prawica! I wejrzyj na tę cerkiew, którą zbudowałem ja, sługa Twój, arcybiskup Martyriusz, pod wezwaniem Świętego Twojego Przemienienia. Jeśli ktoś pomodli się w cerkwi tej z wiarą, usłysz modlitwę jego i odpuść mu jego grzechy, dzięki modlitwom Świętej Bogurodzicy i wszystkich Twoich świętych, amen”. I weselił się błogosławiony duszą i ciałem, uczyniwszy wieczne upamiętnienie dla siebie, a dla wszystkich chrześcijan – czcigodny monaster.

Tejże wiosny zmarło dwóch synów Jarosława. Iziasław⁴⁶² został wcześniej posadzony w Łukach, aby tam władać i był dla Nowogrodu osłoną od strony Litwy. I tam zmarł, a Rościsław⁴⁶³ w Nowogrodzie. I obu złożono w monasterze św. Jerzego⁴⁶⁴. Tegoż roku ufundował wielki książę Jarosław, syn Włodzimierza, wnuk Mściśława kamienną cerkiew pod wezwaniem Świętego Przemienienia Zbawiciela w Nowogrodzie, na górze przezwanej Nieriedica⁴⁶⁵. I rozpoczęto jej budowę w miesiącu czerwcu, 8 [dnia], w święto św. Teodora, a ukończono – w miesiącu wrześniu. Tejże jesieni nadciągnęli Połoczanie wraz z Litwą na Łuki i spalili domostwa. Mieszkańcy Łuków jednak obwarowali się i zamknęli w grodzie. W tym samym roku ufundowano kamienną cerkiew św. Eliasza na Wzgórzu⁴⁶⁶. Tejże zimy wyruszył książę Jarosław z Nowogrodzianami i Pskowianami, z mieszkańcami Nowego Targu i Ładogi, wraz z całą ziemią nowogrodzką, na Połock. I Połoczanie przywitali [ich] z pokłonem na jeziorze Kaspla⁴⁶⁷. I zawarłszy pokój, powrócili do Nowogrodu. Bóg bowiem nie dopuścił do rozlewu krwi między chrześcijanami.

Бѣ лѣ[то] 6707 (1199/1200). приславѣ Бѣвволодѣ выведе Ярославъ из Новѣгорода и веде и кѣ себе. и из Новѣгорода позва вл[а]д[ы]коу и посады|ника Мирошкоу и влѣвшии моу[жи] по с[ы]- нѣ. и яко выша на озѣре Серѣгери прѣстависѣ рабѣ Б[о]жини алр- хеп[иско]пѣ новгородскыи Мартоу|рини м[ѣ]сѣцѣ авгоу[ста] въ 24 на с[вѣ]т[о]го ап[осто]ла Варфоломея. и привезоша и и положи- ша и въ притворѣ с[вѣ]тыя Софїя. идоша людѣ съ поса|дникомъ и съ Мѣхалкомъ кѣ Бѣвволодоу и прия ю съ великою ч[ес]тью. И вѣда и нѣ с[ы]нѣ С[вѣ]тославѣ. а въ Новѣгородѣ съдоу|ма- вѣл(fol. 61') съдоу|мавѣ съ поса|дникомъ присла и съ новѣго- родьци и въведе въ епискоупнию Митрофана моу[жа] Б[о]го|мъ и|збѣрана. и всѣ Новѣгородѣ шѣдѣ|ше съ ч[ес]тью посадиша и до- не|же боудеть ѿ митрополита ползваниѣ. и тѣгда поидеши на полставлениѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] заложисѣ ц[ер]к[о]вь камяноу с[вѣ]т[ы]хъ 40. Томъ [же] лѣ[тѣ] постави ц[ер]к[о]вь кнѣгы- ни Ярославѣ на Мѣхалици мана|стырь с[вѣ]тыя Б[о]городи|цѣ Рожество игу|мению поставиша Завижю| поса|дника. Бѣ то [же] лѣ[то] испѣсашѣ ц[ер]к[о]вь с[вѣ]т[о]го Преображения на Гол|роди- ци. Бѣ то [же] лѣ[то] испѣсашѣ ц[ер]к[о]вь въ Роу|сѣ с[вѣ]т[о]го Сп[ас]ѣ вл[а]д[ы]чню въ| мана|стыри.(fol. 62) Приде же кн[язь] С[вѣ]тослав въ Новѣгородѣ с[ы]нѣ Бѣвволожѣ въноу|кѣ Гю- рге|въ м[ѣ]сѣцѣ генварѣ въ 1 на с[вѣ]т[о]го Василия и посадиша и на столѣ въ с[вѣ]тѣ|и Софїи и обрадовасѣ всѣ Новѣго|родѣ. Бѣ то [же] лѣ[то] въ Роу|сѣ городѣ о|бложиша.

Бѣ лѣ[то] 6708 (1200/1201). Ловотъ вѣзѣша Литѣ и до На- люца съ Бѣлиѣ до| Свинорта и до Борча середоу| и гнашасѣ нов- городьци по ни|хъ и до Църнѣнѣ и вишасѣ с ними и оуѣиша Литѣ мѣ|жъ 80 а новгородьцѣ 15. Ра|гоуилоу Прокопини|ца съ вра[то]мъ Ольксоу Гюргѣ Сѣвышки|ница Ратьмира Нѣжати|ни|ца Страшка серебряника вѣл(fol. 62')сѣ Бѣнезда Ягини|ца Лоу|ку| Мирошкинѣ отрок Микитоу| Лазореви|ца Жи|рошкоу Огасо|ви|ца Осипа подвоискаго Ролмана Пѣкта и нѣхъ 4 моу|жѣ а полонѣ въсь оташа а и зѣтѣ|кѣ оуѣ|жаша. Бѣ то [же] лѣ[то] иде Нездѣла Пѣхци|ницѣ на Лоу|кѣ во|еводою. иде съ Лоу|кѣ съ маломъ дру|жины въ Лоты|голоу на торонѣ и засташа я въ одринахъ и оу|биша

W roku 6707 (1199/1200). Wsiewołod, przysławszy [posła], wywiódł Jarosława z Nowogrodu i przyprowadził go do siebie. Z Nowogrodu zaś wezwał po syna władykę, posadnika Miroszkę i najznacniejszych mężów. I kiedy byli [oni] nad jeziorem Seliger⁴⁶⁸, zmarł sługa Boży, arcybiskup nowogrodzki Martyriusz, w miesiącu sierpniu, 24 [dnia], w święto św. Apostoła Bartłomieja. Przywieziono go i złożono w narteksie Świętej Sofii. [Pozostali] ludzie udali się wraz z posadnikiem i z Michałkiem do Wsiewołoda, i przyjął ich nadzwyczaj godnie. I oddał im syna Światosława⁴⁶⁹. Naradziwszy się z posadnikiem i z Nowogrodzianami, przysłał do Nowogrodu i wprowadził na arcybiskupstwo Mitrofana⁴⁷⁰, męża wybranego przez Boga. I wszyscy Nowogrodzianie, poszedłszy, z czcią uznali go, [mówiąc]: „Kiedy nadejdzie wezwanie od metropolity, udasz się [do niego], by zostać ustanowionym”. Tegoż roku ufundowano kamienną cerkiew Czterdziestu Świętych⁴⁷¹. W tym samym roku wybudowała księżna Jarosławowa cerkiew na Michalicy, w monasterze Narodzenia Świętej Bogurodzicy⁴⁷², a igumenią [w nim] ustanowiono wdowę po posadniku Zawidzie. Tegoż roku wykonano malowidła w cerkwi Świętego Przemienienia [Pańskiego] na Grodziszczu⁴⁷³. W tym samym roku [ozdobiono] malowidłami arcybiskupią cerkiew Świętego Zbawiciela w Russie⁴⁷⁴, w monasterze. Przybył do Nowogrodu książę Światosław, syn Wsiewołoda, wnuk Jerzego, w miesiącu styczniu, 1 [dnia], w święto św. Bazylego. I posadzono go na tronie w Świętej Sofii, i uradował się cały Nowogród. Tegoż roku umocniono gród w Russie.

W roku 6708 (1200/1201). Litwini zajęli [bieg rzeki] Łować⁴⁷⁵ aż do [wsi] Naliuczy⁴⁷⁶, od [pogostu] Bielskiego⁴⁷⁷ do Swinortu⁴⁷⁸, a pośredku – do Worcza⁴⁷⁹. I Nowogrodzianie ścigali ich aż do Czernian⁴⁸⁰, i bili się z nimi, i zabito osiemdziesięciu mężów litewskich, Nowogrodzian zaś – piętnastu: Raguiła Prokopijnica z bratem Oleksym, Jerzego Zbyszkinica, Ratmira Nieżatinica, Straszka – mistrza ważącego srebro, Wnieszda Jaginica, młodzieńca Łukasza Miroszkinia, Mikitę Łazoriewica, Żyroszkę Ogasowica, podwojskiego Osipa, Romana Pokta i czterech innych mężów. Odbito wszystkich jeńców, a niedobitki uciekły. Tegoż roku wyruszył Niezdila Pichcinic jako wojewoda na Łuki. Z Łuków przypuścił miażdżący najazd z małą drużyną na

иѣхъ 40 мужъ а жены иѣхъ и дѣти поимаша а сами придѣша на Лоуки сторови въси. а кто бѣ нѣ пошълъ по нихъ| Столбовица съ нѣсколькомы| дружины а у тѣхъ кѣн поима[ша]| бивѣше. || (fol. 63)

Етъ лѣ[то] 6709 (1201/1202). новѣгородѣци Б[ого]мъ избранаго Митрофана въведѣша въ еп[иско]пью по Мартѹри и иде въ Роу[сь] ставитъсѣ кѣ| митрополитоу съ новгородѣскими мужи| и съ Бѣволожи|ми и поставленъ бы[сть] м[ѣсц]а и|юля въ 3 д[е]нь на с[вѣ]то[го] Оуаки|нфа. и приде въ Новѣгородѣ| септѣ[б]ра въ 14 на Бѣздвиженіи ч[е]стнаго х[р]иста. и ради быша новгородѣци своему вл[а]д[ы]цѣ. Етъ то [же] лѣ[то] м[ѣсц]а априла въ 15| съгорѣ ц[е]ркви ѿ грома с[вѣ]т[о]го Н[иколы] на Городищи. и ста всѣ| лѣ[то] дѣжгево. а Барлгы поустѣ|ша безмира за море. То[го] же лѣ[та] съроубиша въ Роу[сь] городъ. а на оскнь придѣ|| (fol. 63') ша Барлзи горою на миръ и даша имъ миръ на всѣ| воли свои.

Етъ лѣ[то] 6710 (1202/1203). съвѣршиша ц[е]рковъ каманѣ с[вѣ]т[о]го пр[о]р[о]ка Илиѣ| на Хѣлмѣ коньць Главна и| с[вѣ]ти ю вл[а]д[ы]ка Митрофанъ на пр[а]здник.

Етъ лѣ[то] 6711 (1202–1204). Рюрикъ съ Ольговици и съ погаными Половци Концакъ и Данила Бакловицъ възаша град Кыевъ на цитѣ| въ 1 д[е]нь генва[р]а на с[вѣ]то[го] Василиѣ. а кого доидеть роука цѣрнь|ца ли цѣрницѣ ли по[па] ли попадѣ|ю ли а ты вѣдоша въ поганы|я. а что гости иноземьца въсѣкого языка затворишасѣ| въ ц[е]рквѣхъ и въдаша имъ животъ а товаръ съ ними роздѣ|лиша на помы. а что по мана|| (fol. 64) стыремъ и по всѣмъ ц[е]ркв[а]ма всѣ| оузорочья и иконы одраша и| везоша погании въ землю свою| а град пожгоша. Етъ то [же] лѣ[то]| побѣдиша Олговица Литвоу. и|звѣиша ихъ 7 сотъ и 1000. То[му] [же] лѣ[тѣ] прѣстависѣ| Мирош|шка посадникъ новѣгородѣскы|и постригъсѣ оу с[вѣ]то[го] Георгия. И потом даша посадницѣство М[і]халкоу Степаницю. То[му] [же] лѣ[тѣ] по грѣхѣмъ нашимъ| измроша кони Новѣгородѣ и| по селомъ яко нѣлзѣ| баше полити смрады никоуда же.

Łotygołę⁴⁸¹. I zastali ich [tj. Letgałów] w ich domach i zabili spośród nich czterdziestu mężów, a żony i dzieci ich pojмали. Sami zaś powrócili do Łuków cali i zdrowi. Kto jednak nie udał się był wraz z nimi, jak Stołbowic z kilkoma drużynnikami, temu, pobiwszy, odbierano kuny.

W roku 6709 (1201/1202). Nowogrodzianie po Martyriuszu osadzili na biskupstwie wybranego przez Boga Mitrofana i udał się on na Ruś, wraz z mężami nowogrodzkimi i Wsiewołodowymi, by zostać ustanowionym przez metropolitę. I został ustanowiony w mieście lipcu, 3 dnia, w święto św. Hiacynta. I przybył do Nowogrodu we wrześniu, 14 [dnia], w święto Podwyższenia Czcigodnego Krzyża. I radzi byli Nowogrodzianie ze swojego władcy. Tegoż roku, w mieście kwietniu, 15 [dnia] spłonęła od uderzenia pioruna cerkiew św. Mikołaja na Grodziszczu⁴⁸². I całe lato było deszczowe. I odprawiono Waregów za morze, nie zawarwszy pokoju. W tymże roku wybudowano w Rusie drewniany gród. Jesienią zaś przybyli Waregowie łodem, by zawrzeć pokój. I zawarto z nimi pokój, zachowując wszystkie swoje wolności.

W roku 6710 (1202/1203). Ukończono kamienną cerkiew św. proroka Eliasza na Wzgórzu⁴⁸³, w końcu sławieńskim⁴⁸⁴ i poświęcił ją władca Mitrofan w święto.

W roku 6711 (1202–1204). Ruryk⁴⁸⁵ wraz z Olegowicami⁴⁸⁶ i pogańskimi Połowcami, Konczakiem⁴⁸⁷ i Danielem Biakowicem⁴⁸⁸, zajęli zbrojnie gród Kijów, w styczniu, 1 dnia, w święto św. Bazylego. A kogo ręka [ich] mogła pochwycić – czy mnicha, czy mniszkę, czy popa, czy popadię – tych prowadzili do pogan. Co [się zaś tyczy] cudzoziemskich kupców wszystkich języków, zamknęli się oni w cerkwiach, i darowano im życie, a [ich] towar podzielono z nimi po połowie. Drogocenne przedmioty z monasterów i ze wszystkich cerkwi [zrabowano], a ikony odarto. I wywieźli poganie [to wszystko] do swojej ziemi. Gród zaś spalili. Tegoż roku zwyciężyli Olegowice Litwę: zabili ich tysiąc siedmuset. W tym samym roku zmarł posadnik nowogrodzki Miroszka⁴⁸⁹, postrzygłszy się w monasterze św. Jerzego⁴⁹⁰. Później zaś dano urząd posadnika Michałowi Stiepanowicowi⁴⁹¹. W tymże roku, z powodu naszych grzechów, popadały konie w Nowogrodzie i po wsiach, aż z powodu odoru nie można było pójść w żadne miejsce.

Въ лѣ[то] 6712 (1203/1204). ц[ѣса]р[с]твѣ|ющю Олъксѣ въ Ц[ѣса]риградѣ| въ ц[ѣса]р[с]твѣ| Исаковѣ| бра[та] своѣ|го югоже слѣпивъ а сал(fol. 64')мъ ц[ѣса]р[с]мъ ста а с[ы]на юго Олексоу| затвори въ стѣнахъ| высокыхъ| стражею| яко не вынидеть. и вре|меномъ| минуѡвъшемъ| и дѣрѣ|зною Исакъ| молитиса о с[ы]-ноу| сво|емъ дабы юго| испоустилъ| и|с| твѣрди прѣдъ| сѧ. и в|мо-ли| бра[та] Исакъ| и прияста| извѣще|ннѣ съ с[ы]н[о]мъ| яко не помысли|ти на ц[ѣса]р[с]тво| и споущенъ| бы[сть] и|с| твѣрди и хо-жашеть| въ сво|ей воли. ц[ѣса]рь же Олъкса не печѧ|шесѧ о немъ| вѣрѧ| бра[тоу] Исакови| и с[ы]нови юго. зане| прияста| извѣще|ннѣ. и потом| Исакъ| помысливъ| и въсхотѣ| ц[ѣса]р[с]тва| и оуча-шеть| с[ы]на| посылая| полѧи. яко добро| створи|хъ| бра[тоу] мо|ему Олъксѣ| ѿ поганы| (fol. 65)хъ| выкоупи|хъ| юго а онъ| проти|воу зло-ми| възда| слѣпивъ| мал| ц[ѣса]р[с]тво| мое| възда. и въсхотѣ| с[ы]-нъ| юго| якоже| оучашеть| юго| и мы|шляшѣ|та| како| юмоу| изити| и|з| града| въ даль|ная| страны| и ѿтолѣ| искати| ц[ѣса]р[с]тва. и въвѣ|-денъ| бы[сть] въ| корабль| и въсаже|нъ| бы[сть] въ| бочкоу| и|моущи| 3| дна| при| єдинѣ|мъ| конци| за| нимъ| же| Исаковиць| сѣдѧше| а въ| дроу|гомъ| конци| вода| иде|же| гвоздъ. нѣлѧѣ| бо| бѧше| ина|ко| изити| из| града. и тако| изиде| из| Грѣчьскѣ| земли. и оу|вѣда|въ| ц[ѣса]рь| посла| искатъ| ю|го| и нача|ша| искати| юго| въ| мнозѣ|хъ| мѣстѣ|хъ. и вни|доша| въ| тѣ| корабль| идеже| бѧл(fol. 65')шетъ| и всѧ| мѣста| овиска|ша| а и|з| бѣчькѣ| гвозды| вынима|ша| и виде|ше| водоу| текоу-щую| идо|ша| прочь| и не| обрѣ|тоша| юго.

и| тако| изиде| Исаковичъ| и при|де| къ| нѣмьчьско|му| ц[ѣса]рю| Филипови| къ| зѧти| и къ| сѣстрѣ| сво|ей. ц[ѣса]рь| нѣмечьскыи| посла| къ| папѣ| въ| Римъ. и тако| оу|вѣча|ста| яко| нѣ| во|евати| на| Ц[ѣса]рьградъ| нъ| якоже| ре[че] Исаковиць. всѣ| град| Колстантинъ| хотѧтъ| мо|его| ц[ѣса]р[с]тва.| такоже| посада|че| юго| на| прѣсто|лѣ| поидете| же| къ| Иер[оусѧ]л[и]моу| въ| помочь. не| въсхотѧтъ| ли| юго| а| веде|те| и| опѧтъ| къ| мнѣ. а| пако|лсти| не| де|ите| Грѣчьскѣ| земли.

Фрази| же| и| вси| во|єводы| ихъ| възлюбив|ша| зѧ[то] и| срѣбро| и|(fol. 66)же| мѣна|шеть| имъ| Исаковиць| а| ц[ѣса]р[с]ѣ|ва| велѣ-ния| забы|ша| и| папи|на.| първо|ю| при|шдѣ|шѣ| въ| Соу|дъ. замкы|

W roku 6712 (1203/1204). Panował wówczas w Carogrodzie Aleksy⁴⁹², w cesarstwie Izaaka⁴⁹³, brata swojego, którego oślepiwszy, sam został cesarzem, a syna jego Aleksego⁴⁹⁴ uwięził w twierdzy wysokiej, pod strażą, aby nie mógł z niej uciec. Kiedy upłynęło trochę czasu, ośmielił się Izaak błagać za swoim synem, aby [cesarz] wypuścił go z więzienia. I uprosił brata Izaak, i obaj z synem złożyli przysięgę, że nie będą spiskować przeciwko cesarstwu. I został [Aleksy] uwolniony z twierdzy, i przebywał na wolności. Cesarz Aleksy zaś nie obawiał się go, wierząc bratu Izaakowi i jego synowi, którzy wszak złożyli przysięgę. Później Izaak, przemyślawszy [wszystko], zapragnął władzy cesarskiej i pouczał syna, śląc mu potajemnie [listy]: „Uczyniłem dobro mojemu bratu Aleksemu, wykupiłem go z rąk pogan, a on – przeciwnie – złem mi odpłacił, oślepiwszy mnie, zagarnął moje cesarstwo”⁴⁹⁵. I zapragnął jego syn tego, czego był uczony, i zamyślali obaj, w jaki sposób [mógłby Aleksy] wyjechać z miasta w dalekie strony i stamtąd upomnieć się o tron. I zaprowadzono go na statek i wsadzono do beczki, która miała trzy denka: w jednej części siedział Izaakowic, w drugiej zaś części – tam, gdzie szpunt – była woda. Nie można było bowiem inaczej uciec z miasta. I w ten sposób opuścił ziemię Grecką. Gdy cesarz dowiedział się o tym, nakazał go szukać. Poczęli więc [śludzy] szukać go w wielu miejscach. I weszli na pokład tego statku, na którym przebywał, i przeszukiwali wszystkie miejsca. Wyciągali szpundy z beczek, a widząc wypływającą [z nich] wodę, odeszli i nie odnaleźli go⁴⁹⁶.

I tak oto zbiegł Izaakowic i przybył do cesarza niemieckiego Filipa⁴⁹⁷, swojego szwagra i swojej siostry⁴⁹⁸. Cesarz niemiecki zwrócił się do papieża⁴⁹⁹, do Rzymu i postanowili obaj, że nie będą walczyć przeciwko Carogrodowi, [mówiąc]: „Skoro Izaakowic powiedział, że wszyscy w mieście Konstantyna pragną jego panowania, to posadziwszy go na tronie, wyruszą na pomoc Jerozolimie. A jeśli go [w Konstantynopolu] nie zechcą, przyprowadźcie go z powrotem do mnie. Szkody zaś nie wyrządzajcie ziemi Greckiej”.

Łacinnicy⁵⁰⁰ zaś i wszyscy ich dowódcy ukochali złoto i srebro, o których wspominał im Izaakowic, a o nakazach cesarza i papieża

желѣзныя разбиша. и пристоупивъше къ градуѣ огонь въвергоша 4рь мѣстѣ въ храмы. тѣгда ц[ѣса]рь Олькса оузырѣвъ пламень не створи браніі противоу имѣ. призвавъ брата Ісака югоже слѣпи посади юго на прѣстолѣ и ре[че]. даже юси брат тако створиша прости мѣне а се твою ц[ѣса]р[с]тво. избѣжа и из града. и пожженъ бы[сть] град и ц[ѣ]ркви несказанны лѣпотою имѣ же не можемъ числа съполѣдати. и с[вѣ]стою Гофию притвори погорѣ идеже патриарси вси написани и подроумье ил(fol. 66') до моря. а сею по Ц[ѣса]р[ѣ]въ затвори и до Гоуда погорѣ. и тѣгда полгна Исаковицъ по ц[ѣса]ри Олексѣ съѣ Фрагы. и не постиже юго и възвратиса въ град. и съгна о[т]ца съѣ прѣстола а самъ ц[ѣса]р[ѣ]мъ ста. ты юси слепъ како можеш ц[ѣса]р[с]тво държати азъ юсмь ц[ѣса]рь. тѣгда Ісакъ ц[ѣса]рь много съжаливъси о гра[дѣ] и о ц[ѣса]р[с]твѣ своемъ и о граблѣнии монастырьскихъ юже даляста Фрагомъ зла[та] и сребро полсоуленое имѣ. разболѣвъса и бы[сть] мнихъ и ѿиде свѣта сего.

по Ісаковѣ же см[ѣ]рти людии на с[ы]на юго въсташа про зажжение гра[д]ноу и за пограблѣние монастырьское. и събрачеса чернь и волочахоу добрыю можа дѣл(fol. 67)мающе с ними кого ц[ѣса]рѣ поставати. и вси хотахоу Радиноса. онъ же не хоташе ц[ѣса]р[с]тва нѣ крѣпшесѣ ѿ нихъ измѣнивъса въ чьрны ризы. женоу же юго имѣше приведоша въ с[вѣ]стою Гофию и много ноудиша ю. повѣжъ намъ кде юсть моуж твои. и не сказа о моужи своемъ. потомъ [же] яша ч[ѣ]л[о]вѣка именемъ Николоу воинѣ и на то[го] възложиша вѣнъцъ бес патриарха и тоу быша с нимъ въ с[вѣ]тѣ Гофии 6 д[ѣ]ни и 6 нощи.

ц[ѣса]рь же Исаковицъ башетъ въ Влахернѣ и хоташе въвести Фрагы отаи бояръ въ град. бояре же оуѣдавъше оутолиша ц[ѣса]рѣ не даша юмоу напоустити Фрагъ рекоуче. мы с тобою юсмь. ил(fol. 67') тѣгда бояре оубоявъшесѣ въвѣдѣния Фрагъ съдоумавъше съ Мюрчюфломъ яша ц[ѣса]рѣ Исаковицѣ а на Мюрчюфла вѣнъцъ възложиша а Мюрчюфла баше посадилъ истъмьнице Исаковицъ и прилъ извѣщению яко не искати подъ Исаковицемъ ц[ѣса]р[с]тва нѣ влести подъ нимъ. Мюрчюфлъ

zapomnieli. Najpierw, przybywszy do [przystani] Sud⁵⁰¹, rozerwali żelazne łańcuchy, a przystąpiwszy do [oblężenia] miasta, wrzucili ogień w czterech miejscach, do świątyń. Cesarz Aleksy, ujrawszy płomienie, nie zorganizował obrony przeciwko nim, lecz przywołał brata Izaaka, którego oślepił, posadził go na tronie i rzekł: „Nawet jeśli ty to uczyniłeś, bracie, wybac mi, a oto twoje cesarstwo”. I uciekł z miasta⁵⁰². I spalone zostało miasto i kościoły o niewyraźnym pięknie, których liczby nie możemy nawet podać. I spłonął narteks Hagii Sofii, w którym zostali wyobrażeni wszyscy patriarchowie⁵⁰³ i hipodrom⁵⁰⁴, i [wszystko aż] do morza. Po drugiej zaś stronie spłonął [obszar] aż do fortyfikacji pałacu cesarskiego⁵⁰⁵ i do [przystani] Sud. I wtedy wyruszył Izaakowic w pościg za cesarzem Aleksym wraz z łacinnikami, lecz nie dopędził go i powrócił do miasta. I przegnał ojca z tronu i sam został cesarzem: „Ty jesteś ślepy, jak więc możesz dzierżyć władzę cesarską – ja jestem cesarzem!”. Po tym cesarz Izaak, bolejąc wielce nad [losem] miasta i swojego cesarstwa, i nad grabieżą monasterów, które oddawały łacinnikom złoto i srebro, przyrzeczone im⁵⁰⁶, rozchorowawszy się, został mnichem i odszedł z tego świata.

Po śmierci Izaaka ludzie powstali przeciwko jego synowi za spalenie miasta i za grabież dóbr monasterskich. I zebrało się pospólstwo i przywołało znacznych mężów, rozważając wraz z nimi, kogo ustanowić cesarzem. I wszyscy chcieli Radinosa⁵⁰⁷, on jednak nie pragnął władzy cesarskiej i ukrywał się przed nimi, przebrawszy się w czarne [mnisze] szaty. Pochwyciwszy jego żonę, przyprowadzili ją do Hagii Sofii i usilnie naciskali na nią: „Powiedz nam, gdzie jest twój mąż”. Ona jednak nie wydała swojego męża. Następnie pochwycili człowieka o imieniu Mikołaj⁵⁰⁸, żołnierza, włożyli na niego [cesarski] wieniec bez udziału patriarchy i przebywali z nim w Hagii Sofii przez sześć dni i sześć nocy.

Cesarz Izaakowic przebywał zaś w Blachernach i pragnął wprowadzić łacinników do miasta w tajemnicy przed wielmożami. Ci jednak, dowiedziawszy się [o tym], ułagodzili cesarza i nie pozwolili mu wpuścić łacinników, mówiąc: „My jesteśmy z tobą”. Następnie wielmoże, przestraszywszy się wprowadzenia łacinników, porozumiawszy

же посла| къ Николѣ и къ людѣмъ въ с[вѣ]стоу| Гофию. язъ
ялъ ворота вашего Исаковица язъ вашъ ц[ѣса]рь а Николѣ
даю първыи въ боярехъ сло|жи съ себе вѣнъць. и вси люди не|
даша юмоу сложити вѣнъца нѣ| боле заклашася. кто ѿстоупи|ть
ѿ Николы да боудеть прокла|тъ. то[го] же д[ѣ]не дождавъше но-
чи| развѣгошася вси а Николоу ял(fol. 68)ша и женоу юго я Мюр-
чюфлѣ и въсади я въ тѣмницю. и Ольксѣ Исаковица оутвърди
въ стѣнѣ|хъ а самъ ц[ѣса]р[ѣ]мъ ста Мюрчюфлѣ феуларъ въ
5 д[ѣ]нѣ надѣяся| избити Фрагы.

Фрази же оувѣдавъше ята Исаковица воюваша| волость около
города просаче оу| Мюрчюфла. дан намъ Исаковица ѿ пондемъ
къ нѣмечесу|моу ц[ѣса]рю ѿнележе юсѣе посла|ни а тебе ц[ѣса]-
р[с]тво юго. Мюрчюфлѣ же и вси бояре не даша юго жи|ва. и оумо-
ривъше Исаковица| и рекоша Фрагмъ. оумьрлѣ ю|сть придете
и видите и. тѣгда| же Фрази печальни бывъше| за прѣслоушание
свою. не талко во вѣ казалъ имъ ц[ѣса]рь нѣмѣл(fol. 68')чьскыи
и папа римьскыи якоже| си зло оучиниша Ц[ѣса]рюгра[доу]. сами
к собе вси. оже намъ нѣтоу Исаковица| с нимъ же юсѣе пришли
да лоуче| ны юсть оумрети оу Ц[ѣса]рагра[да] неже|ли съ срамомъ
ѿити. ѿтоль началша строити брань къ гра[доу].

и замыслиша якоже и прѣ[же] на кораблѣ|хъ раями на шыг-
лахъ на иныхъ| же кораблѣхъ истѣциниша пороки| и лѣствица
а на инѣхъ замыслиша съвѣшивати бѣчькы чѣ|рестъ град накла-
дены смолины| и лоучины зажыгъше поустѣи|ша на хоромы яко[же]
и прѣ[же] пожы|гоша градъ. и пристоупиша къ| градоу априла въ
9 д[ѣ]нѣ въ| пѣтъкъ 5 недѣ[ѣ]ли по[ста] и не оуспѣ|ша ничѣтоже
гра[доу]. нѣ Фрагъ ил(fol. 69)зѣиша близъ 100 моуж. и стояша|
тоу Фрази 3 д[ѣ]ни. и въ поне[дѣ]льникъ верѣ|бнои недѣ[ѣ]ли при-
стоупиша къ гра[доу]| с[о]лнцю въсходящу противоу с[вѣ]т[о]-
мѣ| Оп[а]соу зовемыи Бергетистъ про|тивоу Испигасоу сташа же
и до| Лахерны. пристоупиша же на| 40 корабель въ великихъ. бѣхоу|
же изременани межи ими въ нихъ|хъ же людѣе на конихъ одени
въ брѣ|не и конѣ ихъ. инни же корабли ихъ| и галѣе ихъ стояхоу
назадѣ бо|щеся зажыжения яко[же] и прѣ[же] бѣ|хоуть Грыци

się z Murzuflosem⁵⁰⁹, pojмали cesarza Izaakowica, a na Murzuflosa włożyli [cesarski] wieniec – tegoż Murzuflosa uwolnił był z więzienia Izaakowic i odebrał od niego przysięgę, iż nie będzie on za rządów Izaakowica dążył do władzy cesarskiej, lecz [będzie] czuwał nad nim. Murzuflos zaś posłał do Mikołaja i do ludzi [zebranych] w Hagii Sofii [wiadomość]: „Pochwyciłem wroga waszego Izaakowica, to ja jestem waszym cesarzem, a Mikołaja czynię pierwszym wśród wielmożów, niech zdejmie z siebie wieniec”. Wszyscy ludzie nie pozwolili mu zdjąć wieńca, lecz tym bardziej poprzysięgli sobie: „Kto odstąpi od Mikołaja, niech będzie przeklęty”. Tego samego dnia, doczekawszy nocy, rozbiegli się [jednak] wszyscy, a Mikołaja pochwycili. Żonę zaś jego ujął Murzuflos i wtrącił ją do więzienia. Aleksego Izaakowica też osadził w twierdzy, a on sam, Murzuflos został cesarzem w lutym, 5 dnia, mając nadzieję wygubić łacinników.

Łacinnicy jednak, dowiedziawszy się o pojmaniu Izaakowica, grabili obszar pod miastem, prosząc Murzuflosa: „Oddaj nam Izaakowica, a odejdziemy do cesarza niemieckiego, przez którego zostaliśmy tu przysłani, a twoim będzie jego [tj. Aleksego] cesarstwo”. Murzuflos i wszyscy wielmoże nie wydali go jednak żywego. I uśmiercili Izaakowica. I rzekli łacinnikom: „Martwy jest, przyjdźcie i zobaczcie go”. Wtedy łacinnicy byli rozżaleni swoim nieposłuszeństwem – nie tak wszak nakazał im [działać] cesarz niemiecki i papież rzymski: wyrządzili zło Carogrodowi. Mówili między sobą: „Nie mamy już Izaakowica, z którym to przyszliśmy. Lepiej nam więc umrzeć pod Carogrodem, aniżeli odejść ze wstydem”. I od tej chwili zaczęli się sposobić do szturm na miasto.

I postanowili [atakować] tak, jak poprzednio, na okrętach z mostkami na rejach (?), na innych okrętach ustawili zaś maszyny miotające i drabiny, a na jeszcze innych zamysłili pozawieszać beczki wypełnione smołą [do miotania] na miasto⁵¹⁰. I zapaliwszy drzazgi, wyrzucili je na zabudowania – tak jak poprzednio – i podpalili miasto⁵¹¹. I przystąpili do szturm w kwietniu, 9 dnia, w piątek, w piątym tygodniu postu i nie zdołali nic wyrządzić miastu. Zostało zaś zabitych nieomal stu łacinników. I stali tam łacinnicy trzy dni. W poniedziałek zaś,

поустили на не 10 ко|раблевъ съ огньмь. и въ прахъ изве|реме-
нивъше погодуе вѣтра на Василиевъ д[е]нь полоуноци и не оуспе-
ша ничтоже фразъскимъ кораблемъ. вѣсть бо имъ баше далъ
Ил(fol. 69')саковиць а Грькомъ повеле поу[сти]ти на корабле на
не. тѣмъ же и не пого|рѣша Фрази.

и тако бы[сть] възатию! Ц[ѣса]рѣгра[да] велико. и привеле
кораблы къ стѣнѣ градънѣи вѣтръ и выша скалы ихъ великыя
чрѣтъ град а нижньне скалы равно забороломъ. и бяхоутъ съ
высокихъ скалѣхъ на градѣ Грькы и Бармгы каменниемъ и стрѣла-
ми и соулицами а съ нижнихъ на град сълѣзоша. и та[ко]
възаша град. ц[ѣса]рь же Мюрчиолфолъ крѣплаше бояры и все
людїи хотѣ тоу брань створити съ Фра|гы и не послоушаша юго
повѣгоша ѿ него вси. ц[ѣса]рь же повеже ѿ нихъ и оугони ю на
Коньнемъ тѣргоу. и много жалова на бояры и на все лю[ди].
тѣгда же ц[ѣса]рь извеже изъ(fol. 70) гра[да] и патриархъ и вси
бояре.

и! внидоша въ град Фрази вси апри[ла] въ 12 д[е]нь на с[вѣ]-
т[о]го Василия исповѣдника въ поне[дѣльник] и сташа на мѣ-
[сте] идеже стояше ц[ѣса]рь грьчьскыи оу с[вѣ]т[о]го Сп[а]са
и тоу сташа и на но[чь]. заоутра же с[о]лнцю въсходящю! вѣнидо-
ша въ с[вѣ]тоую Софию. и одѣраша двѣри и расѣкоша. а онеолъ
окованъ баше въ сребромъ и! столпы сребрьныи 12 а 4 кивотъ-
ныи. и тѣгло исѣкоша и! 12 кр[е]ста иже надъ олтаремъ бѣхоу
межи ими шишкы яко дрѣва вышша моуж и прѣграды олтарь-
ныи межи стѣлпы а то! все сребрно. и трапезоу чюдную одѣра-
ша драгын камѣнь и велии жьньчюгъ а самоу(fol. 70') невѣдомо
камо ю дѣша. и 40 коуѣтковъ великихъ иже бѣхоу! прѣдъ ол-
таремъ и понекадѣла! и свѣтила сребрьная яко не! можемъ числа
повѣдати съ праздъничьными съсоуды бесцѣлными поимаша.
слоу[же]бною! еуа[нгели]е и х[рест]ы ч[е]стныи иконы бесцѣлныи
все одраша. и подъ трапезою крѣвъ наидоша 40 кадїи ч[ис]таго
зла[та]. а на полатѣхъ и! въ стѣнахъ и въ съсоудохранильни-
ци невѣде колико злата и! сребра яко нетоу числа и бесцѣлныхъ
съсоудъ. То [же] всѣ въ єди|нои Софин сказахъ. а с[вѣ]тоую!

w szóstym tygodniu Wielkiego Postu, o wschodzie słońca przystąpili [do szturm] na miasto, naprzeciwko [monasteru] Świętego Zbawiciela zwanego Euergetes⁵¹² i [bramy] Eis Pegas⁵¹³, rozstawili [swe siły] aż do Blachern. Przystąpili na czterdziestu wielkich okrętach, były zaś między nimi połączone rzemieniami [ze sobą]⁵¹⁴, na których znajdowali się jeźdźcy odziani w zbroje i konie ich. Inne zaś ich okręty i galery stały z tyłu, z obawy przed podpaleniem, gdyż poprzednim razem Grecy wypuścili na nie dziesięć okrętów z ogniem, złapawszy w żagle sprzyjający wiatr, o północy na dzień św. Bazylego⁵¹⁵. Nie zdołali nic [uczynić] okrętom łacinników, gdyż uprzedził ich wcześniej Izaakowic, rozkazawszy Grekom zaatakować ich na okrętach – dzięki temu nie zgorzeli łacinnicy.

A tak został zdobyty wielki Carogród: wiatr przygnał okręty pod mury miejskie, a wieże oblężnicze na nich były wyższe niż [umocnienia] miasta, niższe wieże były zaś równe obwarowaniom. [Łacinnicy] razili z wyższych wież kamieniami, strzałami i włóczniami Greków i Waregów, którzy byli na murach, z niższych zaś – zesłi na mury. I tak zdobyli miasto. Cesarz Murzuflos pokrzepiał wielmożów i wszystkich ludzi, chcąc tam uszykować obronę przeciwko łacinnikom, lecz nie usłuchali go i uciekli od niego wszyscy. Cesarz uszedł od nich [tj. łacinników] i dogonił ich [tj. Bizantyńczyków] na końskim targu⁵¹⁶. I bardzo skarżył się na wielmożów i na wszystkich ludzi. Wtedy to cesarz uciekł z miasta wraz z patriarchą i ze wszystkimi wielmożami.

Łacinnicy weszli do miasta w kwietniu, 12 [dnia], w święto św. Bazylego Wyznawcy, w poniedziałek i zatrzymali się w miejscu, w którym przebywał cesarz grecki – w [monasterze] Świętego Zbawiciela⁵¹⁷ i tam pozostali na noc. Nazajutrz zaś o wschodzie słońca weszli do Hagii Sofii. Odarli wrota i porąbali [je], ambonę zaś, okutą w całości srebrem i dwanaście filarów srebrnych, a cztery – od kiotu oraz templon rozbili. [Zniszczyli] dwanaście krzyży, które były nad ołtarzem, a między nimi szyszki jak drzewa wyższe od mężczyzny, i przegrody ołtarzowe między filarami, a wszystko to srebrne⁵¹⁸. Cudowny święty stół odarli z drogich kamieni i olbrzymich pereł, a sam nie wiadomo

Б[огороди]цю иже въ Влахѣриѣ иде|же с[вѣ]тны Д[оу]хъ съхо-
жаше на всѣ| пѣтницѣ и тоу одраша. инѣ|| (fol. 71) хъ же ц[ѣ]-
ркви не можетъ ч[ѣ]л[о]в[ѣ]къ ска|зати яко вѣщисла. Дигитрию|
же чюдноую иже по гра[доу] хожаше с[вѣ]тоую Б[огороди]цю
сѣблюде ю Б[ог]ъ до|брыми людѣми. и ныне юсть на| нюже
надѣемъсѣ. иныѣ ц[ѣ]ркви въ градѣ и вѣнѣ гра[да] и мана-
сты|ри въ гра[дѣ] и вѣнѣ гра[да] пограбиша все. имъ же не мо-
жемъ числа| ни красоты ихъ сказати. черны|че же и чернице и попы
облоу|пѣша и нѣколько ихъ избиша. Грь|кы же и Варѣгы изгнаша
изъ| гра[да] иже вѣху|тъ остались.

Се [же]| имена во|еводамъ ихъ 1 Марко|съ ѿ Рима въ гра[дѣ]
Бърне иде|же| бе жилъ поганыи злыи Дедри|къ. а 2 Икондофъ
Ѡфлант|дръ. а 3 доу|жъ слѣпыи ѿ|| (fol. 71') Маркова острова
Бенедикъ. сего| доу|жа слѣпилъ Маноу|илъ ц[ѣ]с[а]рь. | мнози бо
философи мола|ху|тъсѣ ч[ѣ]с[а]р[ѣ]ви. аще сего доу|жа ѿпоу|сти|ши
сѣдрава тѣ много зла створи|тъ твою|моу ц[ѣ]с[а]р[ѣ]с[ѣ]твоу. ц[ѣ]с[а]-
рь [же] не хотѣ| ю|го оубити повелѣ| очи ю|моу слѣ|пити сѣ-
кломъ. и бы|ста| очи ю|моу я|ко невре|женѣ нъ не видѣше ниче|го
же. съ же доу|жъ много брани| замышлѣше на град и вси ю|го
послоу|ша|ху и корабли ю|го вѣлици вѣху|тъ с| нихъ же градъ|
вѣзаша. стояннѣ же Фра|жь|ска оу Ц[ѣ]с[а]рѣ|града ѿ дек[абр]ѣ до
а|при|лѣ доколь городъ вѣзашѣ. а| м[ѣ]сѣ|цѣ мая въ 9 поста-
виша ц[ѣ]с[а]рѣ свою|го Латина Кондо Фла|ренда своимъ п[искоу]-
пы и властѣ|| (fol. 72) собе раздѣ|лиша. ц[ѣ]с[а]р[ѣ]ви град а Ма|р-
косоу соудъ а доу|жеви деса|тина. и та|ко| погыбе ц[ѣ]с[а]р[ѣ]с[ѣ]тво
Б[ог]о|хра|нимаго Костанти|нѣ|града и зѣмля Грь|чская въ свѣдѣ
ц[ѣ]с[а]р[ѣ]вѣ| юю же обладають Фра|зи.

gdzie zapodziali. Zgrabili czterdzieści wielkich pucharów, które były przed ołtarzem, świeczniki i lampy srebrne, których liczby nie możemy wypowiedzieć, oraz bezcenne naczynia święteczne. Ewangeliarz ołtarzowy, czcigodne krzyże i bezcenne ikony – to wszystko odarli. Pod świętym stołem znaleźli zaś skrytkę z czterdziestoma kadziami czystego złota. W skarbcu, w murach i w skewofylakionie [zrabowali] nie wiedzieć ile złota i srebra, gdyż nie ma na to liczby, i [tyleż] bezcennych naczyń. To wszystko, o czym opowiedziałem, było tylko w samej [Hagii] Sofii, a wszak splądrowali też [kościół] Świętej Bogurodzicy w Blachernach⁵¹⁹, gdzie Duch Święty zstępował w każdy piątek. O innych kościołach nie może człowiek opowiedzieć, gdyż są niezliczone. Natomiast cudowną [ikonę] Świętej Bogurodzicy Hodegetrii⁵²⁰, która chodziła [w procesjach] po mieście, uchronił Bóg z pomocą dobrych ludzi. Istnieje ona do dzisiaj i w niej pokładamy nadzieję. Inne kościoły w mieście i poza miastem oraz monasterium w mieście i poza miastem rozgrabili wszystkie – nie możemy podać ich liczby ani wypowiedzieć ich piękna. Mnichów, mniszki i duchownych obrabowali, a niektórych z nich – zabili. Pozostałych Greków i Waregów wygnali z miasta.

A oto miana ich dowódców: pierwszy to *marchio* z Rzymu⁵²¹, z miasta Bernu, w którym żył ongiś zły poganin Dydryk⁵²². Drugi to *conte di Flandria*⁵²³, a trzeci – ślepy doża z wyspy [św.] Marka, Wenecji⁵²⁴. Dożę tego oślepił ongiś cesarz Manuel⁵²⁵, gdyż wielu mędrców błagało go: „Jeśli tego dożę wypuścisz [całego i] zdrowego, to wiele zła wyrządzi on twojemu cesarstwu”. Cesarz więc, nie chcąc go zabijać, rozkazał oślepić mu oczy szkłem. I jego oczy były jakby nieuszkodzone, ale nie widział nic. Ów doża planował wiele ataków na miasto i wszyscy go słuchali, i do niego należały wielkie okręty, z których zdobyto miasto. Łacinnicy stali pod Carogrodem od grudnia do kwietnia, aż miasto zostało zdobyte. Zaś w miesiącu maju, 9 [dnia] ustanowili własnego cesarza łacinnika, *conte di Flandria* [Baldwina] z pomocą swoich biskupów i rozdzielili władzę między siebie. Cesarzowi [przypadło] miasto, *marchio* [Bonifacemu] – sąd, a doży – dziesięcina. I w ten oto sposób zginęło cesarstwo chronione przez Boga Konstantynogrodu i ziemia Grecka, z powodu waśni między cesarzami⁵²⁶. Teraz władają nią łacinnicy.

Въ лѣ[то] 6713 (1205/1206). м[ѣсѣ]ць освѣ[т]ѣ въ 8 ноци. | Того [же] лѣ[та] присла великыи кн[ѣ]зѣ Бсєволодъ въ Новъ-городъ рѣ[к]а та[ко]. въ земли вашей рать ходи[т]ь а кн[ѣ]зѣ вашъ с[ы]нъ мой С[вѣ]тославъ малъ. а даю вы с[ы]нъ свои старе-ишши Костѣнтинъ. | Тъгда [же] оташа посадницѣство оу Ми-халка и даша Дмитроу Мироскиницу. Въ то [же] лѣ[то] приде[л] кнѣзѣ Костѣнтинъ Бсєволоди[ц]ь вноукъ Гюргевъ въ Новъго-ро|| (fol. 72') дъ м[ѣсѣ]ца марта въ 20 на с[вѣ]т[о]го Гелрасима. и радъ бы[с]тъ всѣ град своємю хотѣнню. Въ то [же] лѣ[то] прѣставі[с]а кнѣгыни Бсєволожая.

Въ лѣ[то] 6714 (1205/1206). прѣстависѣ рабъ Б[о]жи Ми-трофанъ а мироскы Михалько. постригъсѣ оу с[вѣ]тѣки Б[о]го-родици въ Яркажи манастири мая въ 18 посадникъ новго-родьскыи. | Въ то [же] лѣ[то] постави Твѣрдислав ц[ѣ]рк[о]вь на воротѣхъ въ Оркажи манастири Михалковицѣ с[вѣ]т[о]го Сѣме-на Стѣлѣпника иже на Дивнѣи горѣ.

Въ лѣ[то] 6715 (1206/1207). поставиша ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т[о]-го Лоуки на Лоубанѣи оулицы перенесъше съ Колѣна[л] Володаре-вицѣ и Носовици. | То[го] же лѣ[та] съвѣршиша ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т-ты|| (fol. 73) Патница заморьскыи авгоу[ста] въ 30. | Того [же] лѣ[та] съвѣрши ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т[о]го Пѣнтѣлѣкимона Фѣдоръ Пинециницѣ. | Въ то [же] лѣ[то] прѣстависѣ рабъ Б[о]жи Пѣл-роурии а мироскы Прокша Малышевицѣ постригъсѣ оу с[вѣ]т[о]-[го] Сп[ас]а на Хоутинѣ при игоумене Варламе. | а покои Г[оспо]ди д[о]у[ш]ю юго.

Въ лѣ[то] 6716 (1207/1208). приде Лазоръ Бсєволожъ моуж из Володимира[л] и Борисѣ Мироскиницѣ повелѣ вѣити Ольксоу Сѣбиславица на Лѣрослави дворѣ и оубиша и без вины въ соуб[от]оу марта въ 17 на с[вѣ]т[о]го Яльксия. а заоутра пла-ка с[вѣ]тая Б[о]городица оу с[вѣ]т[о]го Якова въ Нерѣвскѣмъ конци.

Въ лѣ[то] 6717 (1207/1208). идоша новгородци на Чьрни-говъ съ кнѣ|| (fol. 73') зѣмь Костѣнтинѣмъ позвани Бсєволодомъ. и придоша на рѣк[о]у на Окоу и тоу сѣ скопиша вси вои а кн[ѣ]

W roku 6713 (1205/1206). Księżyc świecił przez osiem nocy. Tegoż roku przysłał wielki książę Wsiewołod⁵²⁷ [posłów] do Nowogrodu, mówiąc tak: „Po waszej ziemi chodzi wojsko [nieprzyjacielskie], a wasz książę, mój syn Światosław⁵²⁸ [jest] mały. Daję wam więc mojego najstarszego syna Konstantyna⁵²⁹”. Wówczas też odebrano urząd posadnika Michałkowi⁵³⁰ i dano go Dymitrowi Miroszkinicowi⁵³¹. W tymże roku przybył książę Konstantyn Wsiewołodowicz, wnuk Jerzego, do Nowogrodu, w miesiącu marcu, 20 [dnia], w święto św. Gerazyma. I radowało się całe miasto, że spełniło się jego pragnienie. Tegoż roku zmarła księżna Wsiewołodowa⁵³².

W roku 6714 (1205/1206). W maju, 18 [dnia] zmarł sługa Boży Mitrofan, o świeckim [imieniu] Michałko, posadnik nowogrodzki, postrzygłszy się w Arkadiuszowym monasterze Świętej Bogurodzicy⁵³³. Tegoż roku Twierdziśław Michałkowicz wybudował cerkiew nad bramą monasteru Arkadiusza, [pod wezwaniem] św. Symeona Słupnika, który [żył] na Cudownej Górze⁵³⁴.

W roku 6715 (1206/1207). Wołodariewice i Nosowice postawili cerkiew św. Łukasza przy ulicy Łubiance, przeniósłszy ją z Kolena⁵³⁵. W tym samym roku [kupcy] zamorscy ukończyli cerkiew św. [Paraskiewy] Piątnicy⁵³⁶, w sierpniu, 30 [dnia]. Tegoż roku Fiodor Piniieszczynic ukończył cerkiew św. Pantelejmona⁵³⁷. W tymże roku zmarł sługa Boży Parfuriy, o świeckim [imieniu] Proksza Małyszewicz⁵³⁸, postrzygłszy się w [monasterze] Świętego Zbawiciela w Chutyni, w obecności igumena Barlaama⁵³⁹. Obdarz, Panie, jego duszę pokojem!

W roku 6716 (1207/1208). Przybył Łazarz, człowiek Wsiewołodowy z Włodzimierza, a Borys Miroszkinic⁵⁴⁰ rozkazał zabić Aleksego Zbysławowica na Dworze Jarosławowym⁵⁴¹. I zabito go bez winy w sobotę, w marcu, 17 [dnia], w święto św. Aleksego. Nazajutrz zaś zapłakała [ikona] Świętej Bogurodzicy w [cerkwi] św. Jakuba⁵⁴² w newerskim końcu.

W roku 6717 (1207/1208). Poszli Nowogrodzianie na Czernihów z księciem Konstantynem, wezwani przez Wsiewołoda⁵⁴³. I przybyli nad rzekę, nad Okę⁵⁴⁴, i tam zebrali się wszyscy wojowie, a książęta

зи рязаньстии и сташа об оіноу страну Оуѣ въ помочь Всеволодоу. и позва ю Всеволодъ наі оуѣдъ и сѣдоша 6 кн[а]зъ въ шатрѣ. а Глѣбъ и Ольгъ оу Всеволода въ шатрѣ и новгородьци. и тѣмъ обадиша Володимирица бра[ть]ю свою. и не ими княже вѣры бра[ть]и наію соу[ть] на тѣмъ съвѣтали съ чьрниговьскыи князи. и тѣмъ ю оуѣлици рязаньстии кн[а]зи. и Всеволодъ изма ю и моуж ихъ и скоубавъ посла ю въ Володимиръ а салмъ понде съ новгородци и съ клеветникомъ на Рязаньскоу ю волость. И приде къ Проньскоу ил(fol. 74) рече. передайте ми сѣ. Они же сташа съ князьмъ Изяславомъ съ третіємъ Володимиричемъ. кюртъ Михаилъ повеже преди не Проньска. и ѿ[ъ]я оу нихъ водоу и они передашасѣ. и я княгыню кюртъ Михайловоюу товары поима бещисла а съ Изяславомъ миртъ въза и ѿидоша сторови.

а новгородьци поу[сти] не Коломна Новоугородоу одаривъ бещисла и вда имъ волю всю и оуставы старыхъ кн[а]зъ югоже хотѣхоу новгородьци. и рече имъ. кто вы добръ того любите а злыхъ казните. а собою поя с[ы]на своего Константина и посадника Дмитра стрѣлена подъ Проньскомъ а вѣтшихъ 7. новгородьци же прил(fol. 74') шдъше Новоугородоу створиша вѣче на посадника Дмитра и наі бра[ть]ю юго яко ти повѣлѣша наі новгородьцихъ сребро имати а по волости коуры брати по коупцемъ вироу дикоу и по возы возити и все зло. идоша на двори ихъ грабѣжмъ а Мирошкинъ дворъ и Дмитровъ зажагоша а житіе ихъ поимаша а села ихъ распродаша и челады. а скровища ихъ изискаша и поимаша бещисла. а избытъкъ роздѣлиша по зоубоу по 3 гривнѣ по всемоу городоу. и на шитъ. аще кто потан похватилъ а того юдинъ Б[ог]ъ вѣдаєтъ и ѿ то[го] мнози разбогатѣша. а что на дѣцѣкахъ а то князю оста(fol. 75)виша.

То[го] же лѣ[та] привезоша Дмитра Мирошкинича мъртътвого из Володимира и погрѣбоша и оу с[вѣ]т[о]го Георгия въ мѣнастыри подѣле о[т]ча. а новгородьци хотѣхоу съ моста съверѣшитъ възбрани имъ архіепископъ Митрофанъ. Присла Всеволодъ с[ы]на своего Г[вѣ]тослава въ Новгородъ въ недѣлю

riazańscy stali po drugiej stronie Oki, [przybywszy] z pomocą Wsiewołodowi. I zaprosił ich Wsiewołod na obiad, i sześciu książąt zasiadło w namiocie, a Gleb i Oleg⁵⁴⁵ [byli] w namiocie Wsiewołoda wraz z Nowogrodzianami. I tam oczerniło dwóch Włodzimierzowiców⁵⁴⁶ swoich braci: „Nie dawaj, książę, wiary naszym braciom, sprzysięgli się bowiem przeciwko tobie z książętami czernihowskimi”. Tak oto obwinili książąt rizańskich. I Wsiewołod ujął ich i ich ludzi, i skutych wysłał ich do Włodzimierza [nad Kłazmą], sam zaś wyruszył wraz z Nowogrodzianami i z oszczercami na ziemię rizańską. I przybył do Prońska⁵⁴⁷, i rzekł: „Poddajcie mi się”. Oni zaś byli z księciem Iziasławem⁵⁴⁸, trzecim Włodzimierzowicem. Pan Michał⁵⁴⁹ zbiegł już wcześniej z Prońska. I [Wsiewołod] odciął im [dostęp do] wody, i poddali się. I ujął księżnę, [żonę] pana Michała⁵⁵⁰, i dóbr przejął niezliczoną mnogość, a z Iziasławem zawarł pokój. I odeszli [cali i] zdrowi.

Nowogrodzian zaś odesłał do Nowogrodu z Kołomna⁵⁵¹, nad wyraz hojnie obdarowawszy. I przyznał im pełnię wolności i [zatwierdził] prawa dawnych książąt, tak, jak pragnęli Nowogrodzianie. I rzekł im: „Kto jest dla was dobry, tego kochajcie, a złych – karzcie”. Ze sobą zaś wziął swojego syna Konstantyna i posadnika Dymitra⁵⁵², postrzelonego pod Prońskiem i siedmiu najznacniejszych [mężów]. Nowogrodzianie zaś, powróciwszy do Nowogrodu, zwołali wiec⁵⁵³ w sprawie posadnika Dymitra i jego braci, gdyż rozkazali oni odbierać Nowogrodzianom srebro, a w wołosti kury zabierać. Kupców zaś obłożyli wspólną grzywną i nakazali dostarczać wykup, i wszelakie zło [czynili]. I udano się do ich dworów, aby je rozgrabić. Dwory Miroszki⁵⁵⁴ i Dymitra podpalono, dobytek ich zabrano, ich wsie i czeladź – rozprzedano, a skarby ich odnaleziono i zabrano ich niezliczoną mnogość. To, co pozostało, rozdzielono natomiast między wszystkich mieszkańców miasta, po trzy grzywny na głowę, jako łup. Jeśli zaś ktoś wziął cokolwiek potajemnie, to o tym tylko Bóg jeden wie. Wielu wzbogaciło się na tym. Co zaś było w dokumentach, pozostawiono księciu.

мѡ[со]поу[стнѡу]ю. Тѣгда даша посады|ниѣство Твѣрдисла[воу]
Михалко|вицю. и даша дѣщкы Дмитро|вы Г[ва]тосла[воу] а вѡше
на нѣхъ вѣишла. и цѣловаша новгородци| ч[ес]тѣныи х[рест]ъ.
око не хочемъ оу себѣ държати дѣтти Дмитровы|хъ ни Болодисла-
ва ни Бориса нї| Твѣрдислава Станиловица и|| (fol. 75') Овѣстрата
Домажировица и полточи я кнѡзь къ о[т]цю. а на инѣ|хъ сѣребро
понамаша вѣишла.

Бѣ лѣ[то] 6718 (1208/1209). новгородѣцї| оугонивѣше Литвоу
вѣ Ходы|ниѣхъ извѣша съ кнѡзьмъ Боло|диниromъ и с посадни-
комъ Твѣрдї|славомъ. То[го] же лѣ[та] ходи Всеволодъ| на Рѡзань
и рѣ[че] имъ. поиде къ мнѣ| съ с[ы]н[о]мъ моимъ Ярославомъ за
Оку| на рѡды. и переидоша к немуу и тѣ| я изма. и посла пѣлкы
изма же|ны и дѣти. а градъ нѣхъ зажьже и| тако я расточи я по
градомъ.|

На тоу [же] зимуу приде кн[ѡ]зь Мѣсти|слав Мѣстиславицъ на
Тѣржк|къ и изма дворѡнѣ Г[ва]тослави| и посадника оковаша.
а товары| нѣхъ кого роука дондеѣтъ. а в Новѣ|| (fol. 76) городъ присла.
кланѡяса с[ва]тѣи| Софии и гробѡу о[т]ца моего и вѣк|мъ нов-
городѣцѣмъ пришлѣтъ юсмы| къ вамъ слышавѣтъ насилью ѿ кнѡ|зъ
и жалъ ми своѣя о[т]цины. то| слышавѣше новгородѣци посла|ша
по нь съ великою ч[ес]тѣю. поиди| кнѡже на столъ. а Г[ва]тослава
полсадиша вѣ вл[а]д[ы]цѣни дворѣ и съ| моужѣ юго. донеле воу-
деѣтъ оу|права съ о[т]ц[е]мъ.| Приде Мѣстиславъ вѣ Новѣ|городѣ|
и посадиша и на столѣ о[т]ци. и радѣ быша новѣ|городѣци. и по-
иде| Мѣстиславъ съ всемъ пѣлкомъ| на Всеволода и быша на
Плоскѣ|и. и присла къ немуу Всеволодъ.| ты ми юси с[ы]нѣ а язъ
тѣбѣ о[т]ц[е]ц| поустѣ Г[ва]тослава съ моужѣ и вѣк| ю|| (fol. 76')-
же заседелъ исправи язъ кость| поускаю и товаръ. и поустѣ Мѣ-
сти|славъ Г[ва]тосла[ва] и моужѣ| юго. а Всеволодъ поустѣ|
гостъ съ товары. хр[ес]тѣ чѣловаста и миръ вѣзаста. и приде|
Мѣстислав вѣ Новѣ|городъ.

Tegoż roku przywieziono martwego Dymitra Miroszkinica⁵⁵⁵ z Włodzimierza i pochowano go w monasterze św. Jerzego, obok ojca⁵⁵⁶. Nowogrodzianie chcieli [go] zrzucić z mostu, lecz zabronił im arcybiskup Mitrofan. Przysłał Wsiewołod swojego syna Światosława⁵⁵⁷ do Nowogrodu w niedzielę mięsopustną. Wówczas dano urząd posadnika Twierdżisławowi Michałkowicowi⁵⁵⁸. Dokumenty Dymitra oddano Światosławowi i bardzo wiele w nich było. I całowali Nowogrodzianie czcigodny krzyż, [mówiąc]: „Nie chcemy trzymać u siebie dzieci Dymitrowych, ani Władysława, ani Borysa, ani Twierdżisława Stańłowica, ani Owstrata Domażyrowica”. I wypędził ich książe do ojca. Innym zaś odebrano srebra bez miary.

W roku 6718 (1208/1209). Nowogrodzianie z księciem Włodzimierzem⁵⁵⁹ i posadnikiem Twierdżisławem, dopędziwszy Litwinów w Chodynach⁵⁶⁰, wybili ich. Tegoż roku udał się Wsiewołod do Riazania i rzekł im: „Przyjdźcie do mnie, wraz z synem moim Jarosławem⁵⁶¹, za rzekę Okę, na naradę”. I przybyli do niego, i tam ich ujął. I wysłał zbrojnych, by pochwycili kobiety i dzieci. Ich gród zaś podpalił i rozgonił ich po różnych grodach.

Tejże zimy przybył książe Mścisław Mścisławowic⁵⁶² na Torżok⁵⁶³ i ujął dworzan Światosława⁵⁶⁴. I zakuto [w kajdany] posadnika. A dobra ich [zabierał] ten, kto po nie sięgnął. Do Nowogrodu zaś przysłał [wieść]: „Skladam pokłon Świętej Sofii i grobowi mojego ojca, i wszystkim Nowogrodzianom. Przybyłem do was, usłyszawszy o przemocy, [której doznajecie] od książąt. I żał mi mojej ojcowizny”. Nowogrodzianie, usłyszawszy te słowa, posłali po niego z wielką czcią: „Przybądź, książe, na tron”. Światosława zaś osadzili w dworze władcy wraz z jego ludźmi, do momentu rozstrzygnięcia sprawy z [jego] ojcem. Przybył Mścisław do Nowogrodu i posadzono go na tronie ojcowym. I radzi byli Nowogrodzianie. I Mścisław wyruszył z całym wojskiem na Wsiewołoda. I byli nad Płoską⁵⁶⁵, i przysłał do niego Wsiewołod [posłanie]: „Ty jesteś dla mnie synem, a ja dla ciebie – ojcem. Wypuść Światosława z ludźmi i oddaj wszystko, co zająłeś. Ja wypuszczam kupców z towarami”. I uwolnił Mścisław Światosława i jego ludzi. Wsiewołod zaś uwolnił kupców z towarami. Całowali we dwóch krzyż i zawarli pokój. I przybył Mścisław do Nowogrodu.

Въ лѣ[то] 6719 (1209/1210). приде Дмитръ! Якоуниѣ из Роуѣи и състоупи сѧ Твѣрдиславъ посадниѣства! по своѣи воли старѣишю себѣ.! Тѣгда [же] даша посадниѣство Дѣмитроу Якоуниѣю. и посла кнѧзь Мѣстиславъ Дмитра Якоуниѣца на Лоуѣки съ новгородѣци го[р]ода ставитѣ а самѣ иде на Тѣлржѣкъ блюстѣ волости исѣ Тѣлржѣкоу иде въ Торопѣчь ис Торопѣца иде на Лоуѣки и сънѧсѧ съ новгородѣци. а лоуѣчаномѣ далл(fol. 77) кнѧза Володимира Пльсковѣска[го].! То[го] же лѣ[та] волею Б[о]жѣию съвѣрши ц[е]рк[о]вь камѧноу Вѧчеславѣ! Прокшиниѣ въ ноуѣкъ Мѧлыше[в]ѣ с[вѧ]тых 40. а дан Б[о]гѣ юмоу вѣл сп[а]сѣнию м[о]л[и]тв[а]ми с[вѧ]т[ы]хъ 40.!

То[мь] же лѣ[тѣ] вѣсѣ кнѧза и без новѣлгородѣцъ Новѣгородѣк вы[сѣтъ] пожарѣ! великѣ. загорѣсѧ на Радѧтинѣ оулицѣи и съгорѣ дворовѣ 4000 и 300 а! ц[е]рквѣи 15. То[го] же лѣ[та] на зиму! м[ѣсѧ]ца генѣ[а]рѧ въ 22 на с[вѧ]то[го] Кнѧмѣнта и злодѣи испѣрва не хо[тѧ] добра завистѣ въложи людѧмѣ на архѣп[иско]па Митрофѧна сѣ! кнѧзь Мѣстиславомѣ и не далша юмоу правитисѧ и ведоша и! въ Торопѣчь. онѣ же то прия сѣ радѣстию яко Іо[анн] Злѧто[у]сѣтъцѣ ил(fol. 77') Григориѣ Якрагѧнѣскѣи тоу ю же! исприя печѧль славѧ Б[о]гѧ. Тѣгда [же]! вѧше пришѣлѣ прѣ[же] изгнѧниѧ Митрофѧнѧ архѣп[иско]па Добрыѧ Ядрѣнѣковиѣ изѣ Ц[ѣсѧ]рѧгра[да] и привѣлѣ сѣ собою гробѣ Г[осподѣ]нѣ а самѣ пострѣилѣсѧ на Хоутинѣ оу с[вѧ]то[го] Сп[а]са и волею Б[о]жѣию възлюбѣи и кнѧзь Мѣстѣслав и вси новгородѣци и послаша! и въ Роуѣ съставитѣсѧ. и приде поста[в]ленѣ архѣп[иско]пѣ Янтониѣи и створи! полатоу Митрофѧноу ц[е]рк[о]вь въ имѧ с[вѧ]т[о]го Янтонѣи.

Въ лѣ[то] 6720 (1219–1211). ходѣ Мѣстислав! на Чю[дѣ] рекомоу Тѣрмоу сѣ новгородѣци и много полониша ско[л]та вѣщисла привѣдоша. Потом же! на зиму иде кнѧзь Мѣстислав сѣ! новгородѣци иде на чюдѣскѣи голл(fol. 78)родѣ рекомѣи Мѣдѣѣжю головоу! села ихѣ потрати. и придоша подѣ! городѣ и поклонѣшасѧ Чюдѣ кнѧзю! и данѣ на нихѣ възѧ и придоша вси! сдрави.

W roku 6719 (1209/1210). Przybył Dymitr Jakunic⁵⁶⁶ z Rusi i Twierdzisław dobrowolnie odstąpił mu urząd posadnika jako starszemu od siebie. Wówczas też powierzono urząd posadnika Dymitrowi Jakunicowi. I książę Mściśław wysłał Dymitra Jakunica z Nowogrodzianami do Łuków, aby zbudowali gród, a sam udał się do Torżka, strzec wołosti. Z Torżka pojechał do Toropca, a z Toropca do Łuków i zszedł się tam z Nowogrodzianami. Mieszkańcom Łuków dał zaś księcia Włodzimierza pskowskiego⁵⁶⁷. Tegoż roku z woli Bożej ukończył Wiaczesław Prokszynic, wnuk Małysza, kamienną cerkiew Czterdziestu Świętych⁵⁶⁸. I daj mu Boże zbawienie, za sprawą modlitw Czterdziestu Świętych!

W tymże roku pod nieobecność księcia i Nowogrodzian był wielki pożar w Nowogrodzie. Zapaliło się przy ulicy Riediatinej⁵⁶⁹ i spłonęło cztery tysiące trzysta dworów i piętnaście cerkwi. Tegoż roku zimą, w miesiącu styczniu, 22 [dnia], w święto św. Klemensa, Złoczyńca [tj. Szatan], od zarania nie chcąc dobra, zaszczerpił w ludziach i w księciu Mściśławie nienawiść wobec arcybiskupa Mitrofana. I nie dano mu możliwości obrony, i zawieziono go do Toropca. On zaś przyjął to z radością, jak ongiś Jan Chryzostom⁵⁷⁰ i Grzegorz z Akragas⁵⁷¹ – takież przyjął smutek, sławiąc Boga. Jeszcze przed wygnaniem arcybiskupa Mitrofana przybył z Carogrodu Dobrynja Jadrejkowic⁵⁷² i przywiózł ze sobą [miarę] Grobu Pańskiego. Sam zaś postrzygł się [w monasterze] Świętego Zbawiciela w Chutyni⁵⁷³. I z woli Boga pokochał go książę Mściśław i wszyscy Nowogrodzianie, i wysłali go na Ruś, by został ustanowiony [arcybiskupem]. I powrócił po wyświęceniu jako arcybiskup Antoni i ufundował w dworze Mitrofana cerkiew św. Antoniego⁵⁷⁴.

W roku 6720 (1209–1211). Poszedł Mściśław z Nowogrodzianami na Czudź, zwaną Torma⁵⁷⁵. I wzięli wielu jeńców, i bydlą przywieźli niezliczone mnóstwo. Później zaś, zimą wyprawił się książę Mściśław z Nowogrodzianami na czudzki gród, zwany Niedźwiedzią Głową. Spustoszył ich wieś. I przybyli pod gród, i pokłonili się Czudowie księciu, i wziął od nich daninę, i powrócili cali i zdrowi.

Въ лѣ[то] 6721 (1211/1212). въ Петрово говѣніиѣ изъѣхаша Литва безбожнаѣ Пльсковѣ и пожгоша пльсковѣици бо бѣхоу въ то вре[мѣ] изгнаши кн[ѧ]зѧ Володимира ѿ себе а пльсковѣици бѣлхоу на озѣрѣ и много створиша зла и ѿидоша.

Въ лѣ[то] 6722 (1212/1213). м[ѣсѣ]цѣ февралѣ въ 1 недѣлю сыропу[ст]ноу громиѣ бы[сть] по зав[трѣ]нии и вси слышаша. и потомъ кѣгда [же] зми видѣша лѣтѣица. Томъ же дне иде кн[ѧ]зѣ Мъстиславъ съ новгородѣи на Чюдѣ на Юреву[] сквозе землю Чюдскоу кѣ морю. || (fol. 78') села ихъ потрати и оубѣи ихъ вѣзѣма. и ста съ новгородѣи подѣ городѣи Боровинномъ и Чюдѣ поклонишасѣ юмоу. и Мъстиславъ же кн[ѧ]зѣ вѣзѣ на ихъ данѣ. и да новгородѣи двѣ части дани а третью ча[сть] дворѣи. бѣше же тоу и пльсковѣи кн[ѧ]зѣ Всеволодъ Борисовицъ съ пльсковѣи и торопыцѣи кн[ѧ]зѣ Д[а]-в[идъ] Володимиръ брат. и придоша сдрави вси съ множи[ствомъ] полѣна.

Въ то [же] лѣ[то] изгони Всеволодъ Чърмьныи с[ы]нѣ Г[ва]-тосла[ва] правнукъ Олговъ вноуки Ростиславе из Роуси та[ко] река. бра[та] моя юсте 2 кнѧзѧ повесили вы въ Галици яко злодѣи и положили юсте оубѣи на всѣхъ. и нѣ[то]у вамъ части въ Роу[с]скѣи землѣ. || (fol. 79) То[го] же лѣ[та] прислаша вноуци Ростисла[ва] въ Новѣгородъ кѣ Мъстиславу Мъстиславицю. се не творить на[мъ] Всеволодъ Г[ва]тославицъ частѣи въ Роу[с]скѣи земли а поиди поице[мъ] своѣи о[т]цины. Мъстиславъ же съзва вѣче на Ярослаа дворѣи и поча звати новгородѣе Кыѣвоу на Всеволода Чърмьнаго. рѣкоша юмоу новгородѣи. ка[мо] кнѧже очима позриши ты та[мо] мы главами своими вѣржемъ. и поиде кн[ѧ]зѣ Мъстиславъ съ новгородѣи кѣ Кыѣвоу м[ѣсѣ]цѣ июна на с[ва]то[го] Феодора.

и доидоша Смоленска и бы[сть] распра новгородѣи съ смолянѣи. и оубиша новгородѣи смолянина а по кн[ѧ]зи не поидоша. кн[ѧ]зѣ же Мъстиславъ вѣ вѣче поча звати. они же не поидоша. || (fol. 79') кнѧзѣ же чѣловаѣ всѣхъ поклонишасѣ поиде. новгородѣи же створивъше вѣче о со[бѣ] почаша гадати. и рѣ[че] Твердѣи славъ посадникъ. яко бра[ти]ю страдали дѣди наши

W roku 6721 (1211/1212). W trakcie postu św. Piotra bezbożni Litwini najechali Psków i spalili [go]. Pskowianie wygnali bowiem byli od siebie księcia Włodzimierza⁵⁷⁶ i byli w tym czasie na jeziorze. I wiele uczynili [Litwini] zła, i odeszli.

W roku 6722 (1212/1213). W miesiącu lutym, 1 [dnia], w niedzielę seropustną uderzył grom po jutrzni i wszyscy go słyszeli. A kiedyś później ujrzano lecącego smoka. Tegoż dnia udał się książę Mściśław wraz z Nowogrodzianami na Czudź, na Erewę⁵⁷⁷, przez ziemię czudzką, do morza. Spustoszył ich wieś i zdobył ich umocnienia. I stanął wraz z Nowogrodzianami pod grodem Varbola⁵⁷⁸ i Czudowie pokłonili mu się. I książę Mściśław wziął od nich daninę. I dwie części daniny dał Nowogrodzianom, trzecią część zaś – dworzanom. A byli tam także: książę pskowski Wsiewołod Borysowicz⁵⁷⁹ z Pskowianami i książę Toropca Dawid⁵⁸⁰, brat Włodzimierza. I powrócili cali i zdrowi, z mnóstwem jeńców.

W tym samym roku Wsiewołod Czeremny⁵⁸¹, syn Światosława, prawnuk Olega, przegnał wnuków Roścysława⁵⁸² z Rusi, tak mówiąc: „Powiesiliście moich dwóch braci-książąt⁵⁸³ w Haliczu jak złoczyńców i okryliście wszystkich hańbą. I nie ma dla was dzielnic w ziemi Ruskiej”. W tymże roku wnukowie Roścysława przysłali do Nowogrodu, do Mściśława Mściśławowica [prośbę]: „Oto Wsiewołod Światosławowicz nie przydziela nam dzielnic w Ruskiej ziemi, przybądź, upomnimy się o swoją ojcowiznę”. Mściśław zaś zwołał wiec na Jarosławowym Dworze i zaczął zwoływać Nowogrodzian [na wyprawę] na Kijów, na Wsiewołoda Czeremnego. Rzekli mu Nowogrodzianie: „Gdzie ty, książę, spojrzysz swoimi oczyma, tam my złożymy nasze głowy”. I wyruszył książę Mściśław z Nowogrodzianami do Kijowa w miesiącu czerwcu, w święto św. Teodora.

I doszli do Smoleńska, i nastąpiła kłótnia między Nowogrodzianami i Smoleńszczanami. I Nowogrodzianie zabili Smoleńszczanina, i nie poszli za księciem. Książę Mściśław zaczął zwoływać wiec, oni jednak nie przyszli [nań]. Książę więc, ucałowawszy wszystkich i pokłoniwszy się, odszedł. A Nowogrodzianie, urządziwszy wiec, zaczęli naradzać się w swojej sprawie. I rzekł posadnik Twierdziśław⁵⁸⁴: „Bracia, jak dziadowie i ojcowie nasi cierpieli za ziemię

и о[т]чи за[а] Роу[с]скоу[ю] землю тако бра[ть]ю[и] и мы пондимъ по
своемь кн[а]зи. и та[ко] подоша и[с] Смолянска и полстигъше
кн[а]за. и начаша во[е]вати по Днѣпру городѣ черниговскѣю.
и възаша Рѣчицѣ на ші[и]тъ. и иныѣ городѣ мнозѣ ч[е]рниговъ-
скыя. и придоша подѣ[а] Вышегородъ и начаша сѧ бити[и] и одолѣ
Мѣстиславъ съ бра[ть]ю[и] и съ новгородъци и яша 2 кн[а]за Ро-
стисла[ва] Ярославица и Алропѣлка бра[та] ѣго въноука Олгова. и
а вышегородци поклонисасѧ (fol. 80) отвориша врата а Всеволодъ
ис Кыіева выбежа за Дѣнепръ. и въиде[а] Мѣстиславъ съ бра[ть]ю[и]
и съ новгородъци въ Кыіевъ. и поклонисасѧ кыіане. и посади-
ша Кыіевѣ Мѣстислава Романовица въноукъ Ростиславль. идо-
ша ис Кыіева къ[а] Ч[е]рнигову и стоявъше 12 днѣ възаша миръ
и въземъше дары[и] придоша Новоугороду вси сдравѣ.

Въ лѣ[то] 6723 (1214–1216). поиде кн[а]зь Мѣстиславъ по
своеи воли Кыіеву и створи вѣщѣ на Ярославли дворѣ и рече[а]
новгородъцемъ. сѣ[и]тъ ми орудія въ Роу[с]и а вы вольни въ кн[а]-
зѣхъ. То[го] же лѣ[та] новѣ[и]городъци много гадавъше полсаша
по Ярослава по Всеволодица по Гюргевъ въноукъ Гюргѧ Иванъ-
л(fol. 80')ковица посадника и Якоуна тысяцьскаго и коупьць
старѣишихъ 10 моуж. и въиде кн[а]зь Ярославъ въ[а] Новѣ[и]городъ
и оуслѣте и архієп[иско]пъ[а] Янтонъ съ новгородъци. То[го] же
лѣ[та] кн[а]зь Ярослав я Якоуна Зоуволомица а по Фомену полсѧ
по Доброциница по новото[р]ожьскыи посадникъ и окова[а]въ пото-
ци и на Тѣхвѣрь. и по грѣ[и]хомъ нашимъ обади Федоръ Лазоути-
ницъ и Иворъ Новотѣржычъ Якоуна тысяцьскаго Намѣ[и]жницѧ.
кн[а]зь же Ярославъ створи[а] вѣщѣ на Ярославли дворѣ. идоша на
дворъ Якоунъ и розграбиша и женоу ѣго яша. а Якоунъ[а] заоутра
иде съ посадникомъ къ кн[а]зю и кн[а]зь полвѣле яти с[ы]на ѣго
Христ[а]ол(fol. 81)фора маня въ 21. Тѣгда же на себорѣ оуѣиша
Проу[с]їи Овѣстрата и сынъ ѣго Лоуготот[а] и въвъргоша и въ грѣ-
блю мъртвѣ. кн[а]зь же о томъ пожали на новгородцѣ.

То[го] же лѣ[та] поиде кн[а]зь Ярославъ на Тѣржыккъ по-
нима съ[а] собою Твърдисла[ва] Мѣхалковица Микифора Полюда
Сбыслава Смена Ольксоу и мно[го] бояръ и[а] одаривъ присѧ въ
Новѣ[и]городъ. а самъ седе на Тѣржыкоу. Тои [же] осени мно[го]

Ruską, tak i my, bracia, pójdźmy za naszym księciem!”. I tak opuścili Smoleńsk, i dogonili księcia. I zaczęli pustoszyć grody czernihowskie wzdłuż Dniepru. I wzięli szturmem Rzeczyce⁵⁸⁵ i wiele innych grodów czernihowskich. I przybyli pod Wyszogród, i zaczęli bić się, i zwyciężył Mścisław z braćmi i z Nowogrodzianami. I ujęto dwóch książąt: Rościsława Jarosławowica⁵⁸⁶ i jego brata Jaropelka⁵⁸⁷, wnuka Olega. Wyszogrodzianie zaś oddali pokłon i otworzyli bramy. Wsiewołod⁵⁸⁸ zaś zbiegł z Kijowa za Dniepr. I Mścisław wkroczył z braćmi i z Nowogrodzianami do Kijowa. I pokłonili [mu] się Kijowianie. I posadzili w Kijowie [na tronie] Mścisława Romanowica⁵⁸⁹, wnuka Rościsława. Wyruszyli z Kijowa do Czernihowa i postawszy dwanaście dni, zawarli pokój. I przyjąwszy dary, przybyli do Nowogrodu cali i zdrowi.

W roku 6723 (1214–1216). Książę Mścisław wyjechał z własnej woli do Kijowa i zwołał wiec na Jarosławowym Dworze, i rzekł Nowogrodzianom: „Mam sprawy na Rusi, wy zaś wolni jesteście w kwestii [wyboru] księcia”. Tegoż roku Nowogrodzianie, po długich naradach, wysłali po Jarosława Wsiewołodowica⁵⁹⁰, po wnuka Jerzego, posadnika Jerzego Iwankowica⁵⁹¹, tysięcznika Jakuna⁵⁹² i najstarszych dziesięciu mężów spośród kupców. I przybył książę Jarosław do Nowogrodu i wyszedł mu na spotkanie arcybiskup Antoni wraz z Nowogrodzianami. W tymże roku książę Jarosław ujął Jakuna Zubołomica, posłał zaś po Tomasza Dobroszczyńca, posadnika w Nowym Targu, i zakuwszy go [w kajdany], zesłał go do Tweru. Przez nasze grzechy, oczernili Fiodor Łazutinic i Iwor z Nowego Targu tysięcznika Jakuna Namnieżyca. Książę Jarosław zwołał wiec na Jarosławowym Dworze. Napadnięto i rozgrabiono dwór Jakuna, a także pochwycono jego żonę. Nazajutrz Jakun udał się z posadnikiem do księcia i ów rozkazał schwytać jego syna Krzysztofa⁵⁹³, w maju, 21 [dnia]. Wówczas też, podczas zgromadzenia Prusowie⁵⁹⁴ zabili Owstrata i jego syna Ługotę, i wrzucili ich martwych do rowu. Książę miał o to żal do Nowogrodzian.

Tegoż roku książę Jarosław udał się do Torżka, wzięwszy ze sobą Twierdziśława Michałkowica⁵⁹⁵, Mikifora, Poliuda, Zbysława, Symeona, Aleksego i wielu bojarów. I obdarowawszy, przysłał ich do

зла сѧ створи. ꙗко мразѣ обилье по волости ꙗко на Тържкоу
все чело бы[сть]. и заѧ кн[ѧ]зѣ вършь на Тържкоу не ꙗкоу[сти]
въ городѣ ни воза. и послаша по кн[ѧ]зѧ Омена Борисовица
Бѧчеслава Климѧтица Зоубѣца Якоуна и тѣхъ прия(fol. 81')
и кого послашь и кн[ѧ]зѣ прия. а Новѣгородѣ зло бы[сть] вель-
ми. кады ржи коупаху по 10 гр[и]в[ѣ]нѣ а овса по 3 гр[и]-
внѣ а рѣпѣ возъ по 2 гр[и]внѣ. ядоху люди сосновоу кору
и листъ липовъ и мохъ. О горѣ тѣгда бра[ть]е баше. дѣти
свою даяху одъренъ. и поставиша скоудельницю и наметаша
полю. О горѣ баше. по търгоу трѣпни по оулицамъ трѣпни
по полю трѣпни не можаху пси изѣдати ч[ѣ]л[о]в[ѣ]кѣ. а Бо-
жане полроша а останѣке разидеся. и тако по грѣхомъ нашимъ
разидеся власть наша и градъ нашъ. Новгородѣци же останѣке
живыхъ послаша Гюргѧ Иванковица посадника и Степана Твър-
диславица ины(fol. 82) моужа по кн[ѧ]зѧ и тѣхъ прия. а въ
Новѣгородѣ приславъ Ивора и Чапоноса выведе княгыню свою
к собе дѣчеръ Мьстислаю. и полтомя послаша Маноуилоу Яголь-
чевича съ последнею речью. поиди въ свою о[т]циноу къ с[вѧ]-
тѣи Софи. не идеши ли а повежь ны. Ярославъ же и тѣхъ не
поу[сти] а гостъ новѣгородьскыи весь прия. и бы[сть] Новѣго-
родѣ печаль и въпль.

Тѣгда [же] оучювъ Мьстислав Мьстиславиць зло то въеха
въ Новѣгородъ мѣсѧца фѣвра[рѧ] въ 11 д[ѣ]нѣ и я Хотѧ Гри-
горѣвица наместника Ярослава и все двораны искова. И въеха
на Ярослава дворъ и цѣлова ч[ѣ]стныи кр[ѣ]стѣ а новгородѣ-
ци к нему яко с нимъ въ животѣ и въ см[ѣ]ртѣ. люво изицю
моуж[и](fol. 82') новгородьстии и волости паки ли а головоу
поваю за Новѣгородъ. Ярославъ же бы[сть] вѣсть на Тържкѣ
и изгошиша твърдь а поути ѿ Новагорода все засекоша и рѣкоу
Търхѣрцю. а въ Новѣгородѣ вѣсла 100 моуж новгородьцѣ Мь-
стисла[ва] проваживатъ из Новагорода. и не яшася по то нѣ вси
выша оди[но]д[о]шно и то 100 моуж. и посла кн[ѧ]зѣ Мьстис-
лавъ съ новгородѣци къ Яросла[воу] на Тържкѣ по[па] Гюргѧ
с[вѧ]то[го] Іо[анна] на Търговици и свои мужь поу[сти].
с[ы]ноу кланю ти сѧ. моужъ мои и гостъ поу[сти] а самъ съ

Nowogrodu. Sam zaś osiadł w Torżku. Tejże jesieni wiele zła się wydarzyło. Mróz zniszczył zboża w okolicy, w Torżku zaś wszystko było całe. I ksiązę przejął ziarno w Torżku i nie wypuścił do miasta ani jednego wozu. I posłano po księcia Symeona Borysowica⁵⁹⁶, Wiaczesa-wa Klimiatica i Jakuna Zubica. I zatrzymał ich. I kogo by nie po-słano, ksiązę zatrzymywał. W Nowogrodzie zaś było bardzo źle. Kadź żyta kupowano za dziesięć grzywien, owsa – za trzy grzywny, a wóz rzepy – za dwie grzywny. Ludzie jedli korę sosnową, liście lipy i mech. O, jakże rozpaczliwie wówczas było, bracia! Własne dzieci oddawano w niewolę. I wykopano zbiorową mogiłę, i wypełniono ją po brzegi. O, jakież nieszczęście było! Na targu – trupy, na ulicach – trupy, na polach – trupy. Nie mogły psy zjeść [wszystkich tych] ludzi! Wotowie wymarli, a pozostali się rozeszli. I tak, z powodu naszych grzechów, zniknęła nasza władza i nasze miasto. Ostatni pozostali przy życiu Nowogrodzianie posłali posadnika Jerzego Iwankowica⁵⁹⁷, Stiepana Twierdzisławowica⁵⁹⁸ i innych mężów po księcia. I zatrzymał ich. Przysławszy zaś do Nowogrodu Iwora i Czaponosa, wyprowadził do siebie swoją księżnę, córkę Mścislawa⁵⁹⁹. I później wyprawiono Ma-nuela Jagolczewica z ostatnim posłaniem: „Przyjdź do swej ojcowi-zny, do Świętej Sofii. Jeśli nie przybędziesz, powiedz nam [o tym]”. Jarosław zaś i tego [poselstwa] nie wypuścił, a kupców nowogrodz-kich ujął wszystkich. I zapanowały w Nowogrodzie smutek i łkanie.

Wówczas to Mścisław Mścislawowic⁶⁰⁰, usłyszawszy o tym nie-szczęściu, wkroczył do Nowogrodu w miesiącu lutym, 11 dnia. I ujął Chota Grzegorzewica, namiestnika Jarosława i zakuł [w łańcuchy] wszystkich dworzan. I przyjechał do Jarosławowego Dworu i ucało-wał czcigodny krzyż, a Nowogrodzianie [przysięgali] mu, że są z nim na życie i na śmierć. [Mścisław poprzysiął]: „Albo odzyskam znów mężów nowogrodzkich i wołosti, albo złożę głowę za Nowogród”. Wieść o tym dotarła do Jarosława w Torżku. I zbudowali umocnienia, i zagrodzili zasiekami drogi od strony Nowogrodu i rzekę Twercę. Do Nowogrodu wysłał zaś [Jarosław] stu mężów nowogrodzkich, aby wyprowadzić Mścislawa z Nowogrodu. I nie uczynili tego, lecz wszy-scy byli jednomyślni, także tych stu mężów. I ksiązę Mścisław wraz z Nowogrodzianami posłał do Jarosława, do Torżka popa Jerzego

Торожы|коу поиди а съ мною любѣвь въ|зми. Кн[а]зь же Ярослав того не оу|любивъ поустѣи попъ безъ мира. а новгородцѣ съзва на поле за Тър|жыкѣ въ ма[с]о|поу[ст]ноу с[оу]бот[у] вы|| (fol. 83) си моу[жи] и гостѣбници измавъ я| всѧ посла исковавѣ по своимъ горо|домъ а товары ихъ раздая и ко|не. а баше всѣхъ новгородь-цы| боле 2000. и приде вѣсть въ Новъ|городъ. баше же новгоро-дьцевъ| мало. ано тамо измано вачьшїе моу[жи] а мньшїе они розидоша|сѧ а иноу помьрло голодомъ. кнѧ|зь же Мьстиславъ створи вѣцѣ| на Ярослави дворѣ. и поидемъ ре[чѣ]| поимемъ моуж своихъ вашии бра[тъ]|и и волости свои. да не боудѣ|тъ Новыи тѣр|гъ Новгородомъ| ни Новгородъ Тѣр|жыкомъ нѣ кѣ|де с[вѧ]-тая Софїа тоу Новгородъ а и| въ мнѡзѣ Б[ог]ъ и въ малѣ Б[ог]ъ и правд[а].

Бѣ лѣ[то] 6724 (1216/1217). м[ѣсѧ]ца ма|рта въ 1 д[е]нь въ вѣторникѣ по ч[ис]тѣи недѣ|ли поиде кн[а]зь Мьстѣ|| (fol. 83')-славъ на зѧтъ свои н[а] Ярослава съ| новгородци. а въ четвь-[роток] побѣго|ша къ Ярославоу прѣстоу|пницѣ| кр[ес]тоу. человали бо вѧхоу х[рест]ъ ч[ес]тѣ|ныи къ Мьстиславоу съ всѣми| новгородци ѡко всѣмъ одинакы|мъ быти Володиславъ Завиди|ць Гаврила Игоревичъ Гюрги| Ольксиниць Гаврильць Мила|тниць и съ женами и съ дѣтѣ|ми. Мьстиславъ же поиде Серѣ|геремъ и въниде въ свою волостъ| и ре[чѣ] новгородьцемъ. идете въ за|жития толико головѣ не юмлете|. идѡша исполнишасѧ кѣрма и салми и кони. и выша вѣрхоу Бѣлзѣ|. Осѣле С[вѧ]тослав Рѣ-жевкоу городь|ць Мьстиславъ съ пѣлкъ въ 10| тысящѣ. Мь-стиславъ же съ Воло|димиромъ съ пѣсковьскымъ|| (fol. 84) поиде вѣрзѣхъ въ 5 сѣтѣ. толико| бо всехъ вои башеть. и пригони ои полбегли прочь. а Яроу|нъ баше затворѣ|лѣсѧ въ градѣ въ 100 и ѡвѣса ихъ|. и поиде Мьстиславъ и възѧ Зоуѣ|чевъ и выша на Вѡзоуѣ. и приде| Володимиръ Рюриковиць съ смоль|наны идѡша по Волзѣ вѡюче. и| рекоша юмоу. кнѧже поиди къ Тѡ|рожкоу. ре[чѣ] же Мьстиславъ и Воло|димиръ. поидемъ къ Переяслаю|. юсть оу наю трети|и дроугъ.

[z cerkwi] św. Jana na Targu⁶⁰¹, wraz ze swoimi ludźmi, [mówiąc]: „Synu, kłaniam ci się. Wypuść moich ludzi i kupców, a sam odejdz z Torżka i bądź ze mną w przyjaźni”. Księciu Jarosławowi nie spodobalo się to i odprawił popa, nie zawierając pokoju. Nowogrodzian zaś zwołał na pole za Torżkiem, w sobotę mięsopustną, wszystkich mężów i kupców. I pochwycawszy ich wszystkich, rozesłał ich skutych po swoich grodach, a ich dobra i konie rozdał. A było tych Nowogrodzian razem ponad dwa tysiące. I nadeszła wieść [o tym] do Nowogrodu. Ostało się niewielu Nowogrodzian: tam bowiem pochwycono najznacześniejszych mężów, a mniej ważni rozeszli się, inni zaś umarli z głodu. Książę Mściśław zwołał wiec na Jarosławowym Dworze. „Pójdziemy” – rzekł – „i poszukamy swoich ludzi, waszych braci, i majątków swoich. Nie będzie Torżok Nowogrodem, ani Nowogród – Torżkiem, lecz gdzie Święta Sofia – tam i Nowogród, i w tym, co wielkie, jest Bóg, i w tym, co małe, jest Bóg i sprawiedliwość”.

W roku 6724 (1216/1217). W miesiącu marcu, 1 dnia, we wtorek po Niedzieli Palmowej wyruszył książę Mściśław wraz z Nowogrodzianami na swojego zięcia, na Jarosława. W czwartek zaś zbiegli do Jarosława odstępcy od [przysięgi] krzyżowej. Całowali oni bowiem wcześniej czcigodny krzyż, [przysięgając] Mściśławowi wraz ze wszystkimi Nowogrodzianami, że wszyscy będą jednomyślni wobec Władysława Zawidica, Gabriela Igorewica, Jerzego Aleksinica i Gabriela Miliatinica, z żonami i z dziećmi. Mściśław zaś udał się nad [jezioro] Seliger i przybył do swojej wołosti, i rzekł Nowogrodzianom: „Idźcie grabić, lecz jeńców nie bierzcie”. Poszli więc i nabrali prowiantu, dla siebie i dla koni. I byli w górnym biegu Wołgi. Obiegł Światosław⁶⁰² Rzewkę⁶⁰³, gródek Mściśława z dziesięcioma tysiącami zbrojnych. Mściśław zaś z Włodzimierzem pskowskim⁶⁰⁴ pośpieszył z pięcioma setkami wojów – taka była bowiem ich całkowita liczba. I doścignął ich, lecz tamci uciekli. Jarun⁶⁰⁵ zaś zamknął się był w grodzie z setką [zbrojnych] i obronił się przed nimi. I poszedł Mściśław, i zajął Zubczew⁶⁰⁶, i byli nad Wazuza⁶⁰⁷. I przybył Włodzimierz Rurkowic⁶⁰⁸ ze Smoleńszczanami, i szli wzdłuż Wołgi, plądrując. I rzekli mu: „Książę, idź do Torżka”. Odrzekli zaś Mściśław z Włodzimierzem: „Udajmy się do Perejaśławia. Mamy trzeciego towarzysza”.

и не! бы вести кде Ярославъ въ Торолжкоу ли въ Тьхвѣри ли. и наеѡхалша на Яроуна сторожи за Тьхвѣрью Ярославли. и посо- би Б[ог]ъ Яроуноу и многы повиша. а иныхъ! измаша а нини оубежаша въ! Тьхвѣрь. и бы вѣсть оу тѣхъ! на Ярослава и по- идоша по Волзе|| (fol. 84') воююще. и пожьгоша Шешю и Доу!бноу и Къснатинъ и все Поволожь!ю. и оустрѣте Юремени ѿ князѡ! Костантина съ любѣвь!ю и съ полклономъ. поидоша къ Переяс- лалю воююще. и быша на Городищи! на рѣцѣ Саррѣ оу с[вѡ]тѣи Маринѣ въ! великоу оу м[ѣсѡ]цѡ апри[лѡ] въ 9. прї!де кн[ѡ]зь Костантинъ съ ростовъ!ци хр[ест]ъ цѣловаша. Ярославъ же! поиде съ Торолжкоу поймавъ ста!реншию моужи съ собою нов- городъ!стии и молодыхъ! изборомъ! а новотържъци вси. и приде Переяславлю и скопи волость свою! всю а Гюрги свою Володи- мири! такоже а Г[вѡ]тослав такоже. И вы!иде ис Переяслава съ пълкы! и съ новгородъ!ци и съ новотържъци. Олѣ страшно чюдо ил|| (fol. 85) дивно бра[тъ]!ю. Поидоша с[ы]н[о]ве на о[т]цѡ! брат на бра[та] рабъ на г[осподи]на г[осподи]нъ на рабъ!.

и ста Ярославъ и Гюрги съ бра[тъ]!ю! не рѣче Хзѣ. Мьстис- лавъ же и Ко!стантинъ и два Володимира съ! новгородци сташа на рѣцѣ Липи!чи. И оузрѣша пълкы стоящ! и послаша Лариона сочъскаго къ Гюргю. кланѡ!мъ ти сѡ нѣтоу ны съ! тобою оби- ды съ Ярославомъ ны! обида. поу[сти] моу[жи] мои новгородъ!ци! и новотържъци и что юси зашълъ! волости наши новгородъскон Боллоктъ въ!спати. миръ с нами възъ!ми а кр[ес]тъ къ намъ цѣлоу!и а кръ!ви не проливание. ѿвѣташа же! мира не хочемъ а моужи оу мене! а далече юсте! шли и вышли юсте! акы рыбы на соухо. и сказа Лария!нъ тоу речъ Мьстиславоу и новго|| (fol. 85')- родъчемъ. и рекоша новгородци. къ!наже не хочемъ измерети на ко!нихъ нъ яко о[т]чи наши билисѡ! на Коулачьскѣи пѣши. кн[ѡ]зъ же! Мьстиславъ радъ вы[сть] томоу. новъ!городци же съсе- давъше съ конь!и! порты съметавъше боии сапогы! съметавъше поскочиша а Мьстї!славъ поюха за ними на конихъ!.

I nie było wieści, gdzie jest Jarosław: w Torżku czy w Twerze. I [przednie] straże Jarosława najechały za Twerem Jaruna. I wspomógł Bóg Jaruna. I zabito wielu, innych pojmano, a jeszcze inni uciekli do Tweru. I doszły ich wieści o Jarosławie, i poszli wzdłuż Wołgi, plądrując. I spalili okolice nad Szeszą⁶⁰⁹ i Dubną, i Kosniantin⁶¹⁰, i całe Powołże. I spotkał się z nimi Jeremiasz⁶¹¹ od księcia Konstantyna⁶¹², z miłością i pokłonem. I poszli do Perejasławia, plądrując. I byli w grodzisku nad rzeką Sarą⁶¹³, [w cerkwi] św. Maryny, w Wielką Sobotę, w miesiącu kwietniu, 9 [dnia]. Przybył książę Konstantyn z Rostowcami, i całowali krzyż. Jarosław zaś wyjechał z Torżka, zabrawszy ze sobą najstarszych mężów nowogrodzkich i wybranych młodych, a mieszkańców Nowego Targu – wszystkich. I przybył do Perejasławia, i zebrał całą swoją wołost, Jerzy⁶¹⁴ zaś swoją, także Włodzimierz⁶¹⁵ i Światosław⁶¹⁶. I wyruszył z Perejasławia z wojskiem, z Nowogrodzianami i z mieszkańcami Nowego Targu. O, nadzwyczajny był to cud i przedziwny, bracia! Wyruszyli synowie przeciwko ojcu, brat przeciwko bratu, sługa przeciwko panu, pan przeciwko słudze.

I stali Jarosław i Jerzy z braćmi nad rzeką Chzą⁶¹⁷, Mścisław zaś, Konstantyn i dwaj Włodzimierze z Nowogrodzianami nad rzeką Lipicą⁶¹⁸. I ujrzeli stojące wojska, i posłali setnika Iłariona do Jerzego: „Kłaniamy ci się. Nie mamy urazy do ciebie, mamy urazę do Jarosława. Wypuść moich mężów nowogrodzkich i nowotarskich. I wycofaj się z tej [części] naszej wołosti nowogrodzkiej, w którą wszedłeś, oraz z Wołoku. Zawrzyj z nami pokój i ucałuj krzyż, [przysięgając] nam, krwi zaś nie przelewajmy”. Odpowiedzieli zaś: „Pokoju nie chcemy, a mężowie u mnie [zostaną]. Wy zaś daleko doszłście i wyszłście jak ryby na ląd”. I przekazał Iłarion te słowa Mścisławowi i Nowogrodzianom. I rzekli Nowogrodzianie: „Książę, nie chcemy pomrzeć na koniach, lecz bić się na piechotę, jak ongiś nasi ojcowie nad [rzeką] Kołokszą”⁶¹⁹. Książę Mścisław uradował się z tego. Nowogrodzianie zatem, zsiadłszy z koni, zrzuciwszy szaty, na boso, zdjawszy buty, pobiegli, a Mścisław ruszył za nimi na koniach.

и състоуписѧ пълкъ новгородьскыи съ Ярославимъ пълкомъ. | и та[ко] Б[о]жиею силою и помочью с[вѧ]тыя София одолѣ Мьстиславъ а! Ярославъ вда плечи и пълкъ юго. | Гюрги же състоя Костантиноу и оузрѣ Ярославъ полкъ полбегъшъ Гюрги и тѣ вда плече! м[ѣсѧ]ца апри[лѧ] въ 21 на с[вѧ]то[го] Тимо[фѣ]ѧ и Фе-дора и Яльганды ц[ѣсѧ]р[и]цѧ. О мѣного побѣды бра[тъ]ю бе-щисленноѥ(fol. 86) число око не можетъ оумѣ ч[ѣ]л[о]в[ѣ]чьскѣ домыслити избѣжыныхъ! а повѣзаныхъ. Ярославъ въбегъ! въ Переяславъ повеле въметатѣ! въ погребъ что юсть новгородьцѣ! а иныхъ въ гридницу и тоу сѧ! издѣхоша въ множествѣ.

Мьстиславъ же и Костантинъ и! два Володимира съ пълкы поидоша по Гюрги къ Володимирю. | и пришьдѣше сташа подѣ городомъ. и тои ноци загорѣсѧ городъ! и кн[ѧ]жъ дворъ. и хотѣша новгородьци полести къ городоу и не да! имъ кн[ѧ]зь Мьстиславъ. и бы[сть] заутра высла кн[ѧ]зь Гюрги съ поклономъ къ кнѧземъ. не деите мѣне дн[ес]ь а заутра поидоу из города. | и иде Гюрги из Володимира въ Радилевъ Городьчъ. и посадил(fol. 86') новгородци Костантина въ Володимири на столѣ отни. Костантинъ же одари ч[ес]тью кн[ѧ]зи и новгородьци бе-щисла. Мьстиславъ же поиде съ новгородьци къ Переяславу. и не идѧ къ городоу полима дары. пославъ поя дѣщерѣ! свою женоу Ярославю и что! живыхъ новгородьцѣ и что было съ Ярославомъ въ полкоу. И! придоша въ Новъгородъ съдрави! вси. О великъ ю бра[тъ]ю промыслъ! Б[о]жии. на томъ побѣдиши Гюргѣвыхъ и Ярославихъ вои паде бе!щисла а новгородьцѣ оубиша на! състоупѣ Дмитра Пльсковитѣ!на Онтонѣ котелника Иванъ!ка Привышиница опоньника. а! въ загонѣ Иванка поповица Сѣмьюна Петриловица тѣрьска[го]! даньника. ||(fol. 87) Приде Мьстиславъ въ Новъгородъ! и радѣ бы[сть] вл[а]д[ы]ка и вси новгородьци. Тѣгда ѡяша посадничѣство оу Гюргѧ оу Иванковицѣ! и даша Твърдиславоу Ми[ха]лкови[цю].

I starły się wojska nowogrodzkie z wojskami Jarosława. I tak, dzięki sile Bożej i pomocy Świętej Sofii, zwyciężył Mścisław, a Jarosław rzucił się wraz ze swym wojskiem do ucieczki. Jerzy zaś, stając przeciwko Konstantynowi, ujrzał, że wojska Jarosława zbiegły, i też rzucił się do ucieczki, w miesiącu kwietniu, 21 [dnia], w święto św. Tymoteusza, Teodora i cesarzowej Aleksandry. O, niezwykle [to było] zwycięstwo, bracia! Zabitych i wziętych do niewoli było takie niezliczone mnóstwo, że oko nie może go [objąć], ani rozum ludzki pojąć. Jarosław, wbiegłszy do Perejaśławia, rozkazał wtrącać do więzienia [każdego], kto tylko był Nowogrodzianinem, a innych [zamknąć] w wielkiej izbie. I tam podusili się w tłumie.

Mścisław, Konstantyn i dwaj Włodzimierze wyruszyli z wojskami po Jerzego do Włodzimierza. Przybywszy zaś, stali pod grodem. I tej nocy zapłonął gród i dwór księcia. I chcieli Nowogrodzianie pójść do grodu, i nie zezwolił im książę Mścisław. I nastał ranek. Wysłał książę Jerzy [posłów] z pokłonem do książąt, [mówiąc]: „Nie czynicie mi dzisiaj [nic], to nazajutrz odejdę z grodu”. I udał się Jerzy z Włodzimierza do Gródka Radziłowego⁶²⁰. I posadzili Nowogrodzianie Konstantyna we Włodzimierzu, na tronie ojcowym. Konstantyn zaś obdarzył czią książąt i wielu Nowogrodzian. Mścisław udał się z Nowogrodzianami do Perejaśławia. I nie podchodząc pod gród, wziął okup. I posłał po swoją córkę, żonę Jarosława⁶²¹ i po wszystkich Nowogrodzian, [którzy pozostali] przy życiu, i po wszystko, co było z Jarosławem w obozie. I przybyli do Nowogrodu cali i zdrowi. O, jakże wielka jest, bracia, Opatrzność Boża! Na tym polu zwycięstwa zginęło bez liku wojów Jerzego i Jarosława. W starciu zabito tych oto Nowogrodzian: Dymitra Pskowianina, kotlarza Antona i oponnika Iwanka Pribyszynica. W podjeździe zaś – popowicza Iwanka, Symeona Pietriłowica, poborcę daniny z Tweru. Przybył Mścisław do Nowogrodu i uradował się władyka i wszyscy Nowogrodzianie. Wówczas odebrano urząd posadnika Jerzemu Iwankowicowi⁶²² i oddano go Twierdzisławowi Michałkowicowi⁶²³.

Въ лѣ[то] 6725 (1216–1218). поиде Мѣстиславъ Кыевоу оставивъ Новѣгородѣ княгиню и с[ы]на своего Балсилия и поя съ собою Гюргѣ Иванковица Сбысла[ва] Степаницѣ Ольѣоу Поутловицѣ. Тѣгда [же] поиде Володимиръ въ Новѣгородѣ свои ми ороудии. и воюваша Литва въ Шелонѣ. новгородци идоша по нихъ и не състигоша ихъ. И поидоша къ Мѣдѣжи голове съ кн[яз]з[ем]ъ Володимиромъ и съ посадникомъ Твърдиславомъ и сташа подѣ городомъ. Чюдъ же начаша слати съ поклономъ лѣстью а по Нѣмци пол[ом] (fol. 87^v) слаша. и начаша новгородци гада[ти] съ пльсковичи о чюдьской речѣ ѿшедъше далече товаръ а столрожи ночьюни бѣхоу пришли а днѣвни бѣхоу не пошли. а неѣхаша на товары безъ вѣсти новѣгородци же повегоша съ вѣча въ товары и поймавшѣ ороужие и выбиша ю ис товаръ. и повѣлгоша Нѣмци къ городоу и оубиша новгородци два воєводѣ а трѣтти роукми яша. а коневъ ѿѣша 700 и придоша сдрави вси. Кнѣзь же Мѣстиславъ приде въ Новѣгородъ безъ нихъ. и я Станимира Дьрновица съ с[ы]н[ом]ъ Нездилою и оковавъ потоци и товаръ поима вѣчисла. и опѣ[тъ] поуст[и].

Тои [же] веснѣ загорѣса мѣстѣмъ маия въ 31 ѿ Ивана ѿ Ярышѣвица въ середѣ оутра печьне (fol. 88) и погорѣ до оудьния все полъ не оставася ни хоромна. а кто бѣше въвѣглъ въ каманья вожнице съ то[ва]ры а тоу изгорѣша и сами съ то[ва]ры. а въ Варѣзской вожнице изгорѣ товаръ весь варѣзскыи вѣчисла. а ц[ер]кви съгорѣ 15 а оу каманыхъ върхы огорѣша и притворы.

Въ лѣ[то] 6726 (1217/1218). приде кн[яз]зь Мѣстиславъ на Тържекѣ и я Болрислава Некоуришиница и поймавъ товаръ много и поуст[и]. Тѣгда [же] разболѣса княжиць Балсилии Мѣстиславичъ на Търо[ж]коу и привезоша и въ Новѣгородѣ м[е]р[т]вѣ и положиша и оу с[в]ѣтѣ Софии головахъ оу дѣда въ с[в]ѣтѣ Б[огороди]ци. То[го] же лѣ[та] заложѣ архієпископъ Янтонни ц[ер]к[ов]ь каманюу с[в]ѣтѣ Варвары манастир. (fol. 88^v)

W roku 6725 (1216–1218). Udał się Mścisław do Kijowa, zostawiwszy w Nowogrodzie księżnę i swojego syna Wasyla⁶²⁴. I wziął ze sobą Jerzego Iwankowica, Zbysława Stiepanowica i Oleksego Putiłowica. Wówczas też wyruszył Włodzimierz⁶²⁵ do Nowogrodu we własnej sprawie. I Litwini plądrowali okolice [rzeki] Szełoń⁶²⁶. Nowogrodzianie wyprawili się na nich i nie doścignęli ich. I poszli ku Niedźwiedziej Głowie z księciem Włodzimierzem i z posadnikiem Twierdzisławem. I stali pod grodem. Czudowie poczęli obłudnie słać [poselstwa] z pokłonem, posłali jednak po Niemców. I zaczęli Nowogrodzianie naradzać się z Pskowianami nad słowami Czudów, odszedłszy daleko od [swoich] taborów. Straże nocne powróciły już wcześniej, a dzienne jeszcze nie wyruszyły. I zaatakowali [wrogowie] bez ostrzeżenia tabory, i Nowogrodzianie pobiegli z wiecu do obozowiska i pochwyciwszy broń, wyparli ich z obozu. I pobiegli Niemcy do grodu, a Nowogrodzianie zabili dwóch wojewodów, trzeciego zaś pochwycili w swoje ręce. A koni schwytali siedemset, i powrócili cali i zdrowi. Książę Mścisław przybył do Nowogrodu pod ich nieobecność. I ujął Stanimira Dirnowica wraz z synem Niedziłą, i, skuwszy, uwięził [ich], i dóbr zajął bez liku. I wypuścił znów [na wolność].

Tejże wiosny, w miesiącu maju, 31 [dnia], w czasie poranka wybuchł pożar w [domu] Iwana Jaryszewica i do południa zgorzała cała połowa [miasta], nie ostał się ani jeden budynek. A kto wbiegł do [którejsz] kamiennych świątyń wraz z dobytkiem, to tam się spalił: i on sam, i jego dobytek. W wareskiej świątyni⁶²⁷ spłonął cały niezliczony towar wareski. Cerkwi spłonęło piętnaście, w kamiennych zaś spaliły się kopuły i przedsionki.

W roku 6726 (1217/1218). Przybył książę Mścisław do Torżka i ujął Borysława Niekuriszynica. I zabrawszy [mu] wiele dóbr, puścił go [wolno]. Wówczas to rozchorował się syn książęcy Wasyl Mścisławowic⁶²⁸ w Torżku i przywieziono go do Nowogrodu martwego, i złożono go w Świętej Sofii, przy głowie jego dziada, [w kaplicy bocznej] Świętej Bogurodzicy. W tym samym roku arcybiskup Antoni ufundował kamienną cerkiew św. Barbary⁶²⁹, w monasterze.

Съзва Мѣстиславъ вѣщѣ на Яро|славъ дворѣ рече. кланяюся с[вѣ]тѣи Гофини и гровоу о[т]ца моего и вамъ. | хоцю поискати Галица а вастѣ не забовдоу. дан Богъ леци оу о[т]ца оу с[вѣ]тѣи Гофини. новгородѣци же много молахоу[сѣ]. не ходи княже. | и не можахоу[т] его оуяти и покло|нивѣсѣ поиде. То[го] же лѣ[та] приде из Володимира архіе[п]иско[п]ъ Ми|трофан и провадиша и новгору|дѣци къ с[вѣ]тѣи Б[огороди]ци Бл[а]говѣщенію. | Поиде Мѣстиславъ въ Роу[с]ь. новгору|дѣци же послашасѣ Смольньскоу| по С[вѣ]тосла[ва] по Ростиславица и пріде в Новъгородѣ м[ѣ]сѣ[ц]а авго[у]ста въ 1. |

Томъ [же] лѣ[тѣ] Глѣбъ кн[язь] рѣзаньскыи Володимиричъ наоученъ сы Солтоною на оубиство сдоумавъ въ своємъ оканьнѣмъ помыслѣ имѣя поспешника Костантина(fol. 89) бра[та] своего и с нимъ дѣвола юже и прѣлѣсти помыслъ има въложи рѣкшема има яко избеюве сїихъ а сама примѣва власть всю. | а не вѣси оканьнѣ Б[о]жия смотренїя. дають вла[сть] юмоу же хошеть поставляють ц[ѣ]сѣ[р]а и кн[язя] вышнии. | что прия Канинъ ѿ Б[о]га оубивъ Явела бра[та] своего. не проклѣтъ ли и тра|сению. или вашъ сродникъ оканьныи С[вѣ]топѣлкѣ. избивъ бра[тѣ]ю свою онема вѣнъцѣ ц[ѣ]сѣ[р]с[т]ва а себе вѣч[н]оу юмоу[коу]. Съ [же] оканьныи Глѣбъ С[вѣ]топѣлчу тоу же мы[сли] примѣ и сѣкры ю въ с[ѣ]рдци своемъ съ бра[то]мъ своимъ. сънѣмѣшесѣ всѣмъ на исидѣхъ на пораде Исаслав кю[р]ъ Михаилъ Ростислав С[вѣ]тослав Глѣбъ Романъ. Ингворъ же не приспѣ приехати к нимъ. не бе бо приспело времѣ юго. Глѣбъ же(fol. 89') Володимицъ съ бра[то]мъ позва я к себе яко на ч[е]с[т]ѣ пирения въ свои шатѣрѣ. | они же не вѣдоуше злыя юго мы[сли] | и прѣлѣсти вси 6 кн[язь] каждо съ своими бояры и дворами придоша въ шатѣрѣ юю. съ же Глѣбъ прѣ[же] | прихода ихъ изнарядивъ свое двора и бра[т]не и поганыхъ Половчѣ множество въ оружии и сѣкры | а въ полостьници близъ шатра въ немъ же бе имъ пити не вѣдоушю ихъ никоу [же] развѣ тою зломыслною кн[язю] и ихъ проклѣтыихъ доумчѣ. яко начаша пити и вѣселитисѣ тоу абию оканьныи проклѣтыи Глѣбъ съ

Mściśław zwołał wiec na Jarosławowym Dworze i rzekł: „Składam pokłon Świętej Sofii i grobowi mojego ojca, i wam. Chcę sięgnąć po Halicz, o was jednak nie zapomnę. Daj mi Boże, abym spoczął obok ojca w Świętej Sofii”. Nowogrodzianie jednak prosili go usilnie: „Nie odchodź, książę”. I nie mogli go powstrzymać, i pokłoniwszy się, odszedł. Tegoż roku przybył z Włodzimierza arcybiskup Mitrofan i poprowadzili go Nowogrodzianie do [monasteru] Zwiastowania Świętej Bogurodzicy⁶³⁰. Mściśław udał się na Ruś, a Nowogrodzianie posłali do Smoleńska, po Światosława Rościsławowica⁶³¹. I przybył do Nowogrodu w miesiącu sierpniu, 1 [dnia].

Tegoż roku książę rizański Gleb Włodzimierzowic⁶³² [został] podjudzony przez Szatana do zabójstwa, umyśliwszy [je] w swoim potępieńczym umyśle, mając pomocnika w swoim bracie Konstantynie⁶³³, a wraz z nim – w diable, który zwiódł ich i zaszczerpił im obu [ten] zamysł. Obaj więc rzekli tak: „Wybijemy we dwóch tamtych i samowtór przejrzymy całą władzę”. Nie znasz jednak, przekłety, zamysłu Boga: daje on władzę, komu chce. Ustanawia cesarza i księcia, Najwyższy! Co otrzymał Kain od Boga, gdy zabił Abła, swojego brata? Czyż nie przekleństwo i drżenie [ze strachu]? Takóż wasz krewny, przekłety Światopełk⁶³⁴: zabiwszy swoich braci, [zgotował] im wieniec Królestwa, a sobie – wieczną mękę! Ten oto nieszczęsny Gleb, wraz ze swoim bratem, powziąwszy takiż zamysł Światopełkowy, skrył go w swoim sercu. I zjechali się wszyscy w Isadach⁶³⁵ na naradę: Iziasław⁶³⁶, pan Michał⁶³⁷, Rościsław⁶³⁸, Światosław⁶³⁹, Gleb⁶⁴⁰ i Roman⁶⁴¹. Ingwar⁶⁴² zaś nie zdążył przybyć do nich – nie nadszedł bowiem [jeszcze] jego czas. Gleb Włodzimierzowic wraz z bratem wezwał ich do siebie, jakoby na uroczystą biesiadę w swoim namiocie. Oni zaś, nie znając jego złych zamysłów i obłudy, przyszli wszyscy do jego namiotu: sześciu książąt, każdy ze swoimi bojarami i dworzanami. Tenże Gleb, przed ich przybyciem uszykował dworzan swoich i brata oraz wielu pogańskich Połowców pod bronią i ukrył ich w zasłoniętym namiocie w pobliżu namiotu, w którym mieli biesiadować. Nikt zaś nie wiedział o nich poza tymi dwoma zamyślającymi zło książętami i ich przekłętymi doradcami.

бра[то]мъ изымъше| мечѣ своя начаста сѣчи прѣже| кн[а]зи. та
[же] бояры и дворянѣ множество. одинѣхъ кн[а]зь б а прочихъ|
бояръ и дворянѣ множество съ своими дворяны и съ Половчи.
си же|(fol. 90) бл[а]гочестивии кн[а]зи рязаньстии| концѣшасѣ
м[ѣсцѣ]а июля въ 20 на| с[вѣ]то[го] пр[о]р[о]ка Илии и прияша
вѣнцѣ| ѿ Г[оспод]а Б[ог]а. и съ своею дружиною| акы агнь-
ци непорочни прѣ|даша д[оу]ша своя Б[ого]ви. съ же оканьны|и
Глѣбъ и Константинъ брат юго. Олнѣмъ оуготова ц[ѣсц]а|р[с]тво
н[е]в[е]с[н]ою. а собе моужоу вѣчною и съ доумьци| своими.

И бы[сть] на зиму| пове|же Матеи Доушильцевицѣ съвѣ|завѣ
Монѣицѣ| бирицѣ| яветницѣ. новгородци же оугонивъше| и| яша
и ведоша и на Городище| и| вѣиде| ажа въ городѣ| выдалъ Твѣр-
диславъ кн[а]зю Матѣя и възволниша оу с[вѣ]то[го] Николы
ониполовици| цересѣ| ночь а Неревьскыи| колнѣхъ оу с[вѣ]т[ыхъ]
40 та[ко]же| копачѣ| лю[ди] на Твѣрдислава. и бы[сть] заоу|тра
поу[сти] кн[а]зь Матѣя оучювъ|(fol. 90') гълкоу и матежъ въ
городѣ. и поидоша ониполовици| и до дѣтии въ| брѣнѣхъ акы на
ратъ а неревляне| тако[же]. а загородьци не вѣсташа| нѣ| по сихъ
ни по сихъ нѣ| зрѣхоу| пере|зора. Твѣрдиславъ же позра на с[вѣ]-
тоу| Софию. и рече|. даже| боудоу| виноватъ| да боудоу| тоу м[ѣ]-
рствѣ. боудоу| ли| прѣ|вѣ а ты| ма| справи Г[оспод]и. и поиде съ
Лю|динемъ| концемъ и съ Проу[си]. и бы[сть] сѣ|ца оу| городьныхъ
воротъ и повѣ|го|ша на онѣ| полѣ а дружини въ| коньцѣ| и мостѣ
переметаша и пере|е|хаша| ониполовици въ| лодьяхъ. и поидоша|
силоу. О великоу| бра[ть]е| чю[до] съвади| оканьныи| дияволъ.
къгда| баше| врани| быти на| поганья тѣгда| сѣ| начаша| бити
межи| собою. и| оу|биша| моуж| Проу|с а| концѣнъ| дру|гын а| оныхъ-
половицѣ| Ивана| Доушильцевицѣ| брат Ма[те]евъ. а въ|(fol. 91)
Неревьскемъ| конци| Къснѣти|на| Прокопииницѣ| иныхъ| б| моуж
а| раненыхъ| много| обо|ихъ| бы[сть] же| сѣ| м[ѣсцѣ]а| генвара| въ|
27 на| с[вѣ]т[о]го| Іѡ[анна] Зла[тоу]ста| и тако| бы|ша| вѣ|ча по| всю
недѣ|лю|.

Gdy [zebrani] poczęli pić i weselić się, wówczas nagle przeklęty Gleb z bratem, dobywszy swoich mieczy, zaczęli we dwóch siec: najpierw książąt, później i bojarów, i dworzan mnóstwo. Książąt [było] tylko sześciu, innych zaś, bojarów i dworzan – mnóstwo. [Ich to siekli] z pomocą swoich dworzan i Połowców. Ci więc prawowierni książęta rizańscy zakończyli życie w miesiącu lipcu, 20 [dnia], w święto św. proroka Eliasza. I przyjęli wieńce od Pana Boga, wraz ze swą drużyną, niczym niewinne baranki, oddawszy dusze swe Bogu. Tenże przeklęty Gleb i Konstantyn, brat jego, zgotowali więc tantym Królestwo Niebieskie, a sobie i swoim doradcom – wieczną mękę.

Kiedy nadeszła zima, Mateusz Duszylcewic zbiegł, związawszy Mojżeszowica, birycza i urzędnika sądowego. Nowogrodzianie, dogoniwszy go, schwytali go i powiedli na Grodziszczce. I pojawiła się w mieście kłamliwa wieść, że Twierdzisław⁶⁴³ wydał Mateusza księciu. I mieszkańcy [targowej] strony miasta zadzwonili nocą [na wiec] przy [cerkwi] św. Mikołaja⁶⁴⁴, a nerewski koniec [uczynił] to samo przy [cerkwi] Czterdziestu Świętych⁶⁴⁵, zbierając ludzi na Twierdzisława. I kiedy nastał ranek, książę wypuścił Mateusza, usłyszawszy o zgielku i buncie w mieście. I poszli mieszkańcy [targowej] strony miasta, nawet i młodzianie, w uzbrojeniu, jak na bitwę. I ci z nerewskiego końca takież. Mieszkańcy końca zagorodskiego⁶⁴⁶ nie stanęli zaś ani po jednej, ani po drugiej stronie, lecz patrzyli, co się wydarzy. A Twierdzisław spojrział na Świętą Sofię i rzekł: „Jeśli mam być winny, niech padnę tu martwy. Jeśli mam rację, dowiedz, Panie, mojej niewinności”. I poszedł z ludyńskim końcem i z Prusami⁶⁴⁷. I była rzeź u bramy grodzkiej, i uciekli na [targową] stronę, a inni – do swojego końca. I most zniszczyli. I mieszkańcy strony [targowej] przeprawili się w łodziach, i przyszli zbrojnie. O, wielkiego cudu, bracia, dokonał przeklęty diabeł: kiedy należało wyruszać na wojnę z poganami, wtedy zaczęli bić się między sobą. I zabito pruskiego męża oraz innego z [ludyńskiego] końca, a z [targowej] strony – Iwana Duszylcewica, brata Mateusza, a z nerewskiego końca – Konstantyna Prokopijnica i innych sześciu mężów, a rannych [było] wielu po obu stronach. Działo się to w miesiącu styczniu, 27 [dnia], w święto św. Jana Chryzostoma. I wiece trwały przez cały tydzień.

нѣ Б[ого]мѣ дѣлѣволѣ попраѣ бы[сть] и с[вѣ]тою Софиѣю кр[ес]тѣ възвеличѣнѣ бы[сть] и съидѣшасѣ вра[тъ]я въкоупѣ о[дн]о[у]шно и кр[ес]тѣ цѣловаша. кн[ѣ]зь же Г[вѣ]тославѣ при-сла свои тысяцѣьскыи на вѣ[че] рѣ[че]. не могу[т] быти съ Твѣрдисла-волѣ и ѿнимаю ѿ него посади[ни]цѣство. рекоша же новгородѣци. ю ли вина юго. онѣ же рѣ[че]. безѣ вины. рѣ[че] Твѣрдислав. томоу юсмы[т] радѣ оже вины моюи не[б]оу. а вы вра[тъ]ю въ посади-ницѣствѣ и вѣ кн[ѣ]зѣхѣ. новгородци же ѿвѣща[ша]. кн[ѣ]зѣ оже не[б]оу вины юго[у] ты к намѣ кр[ес]тѣ цѣловалѣ бѣл[ѣ] (fol. 91')з вины моу[жа] не лишити. а тебе сѣ кланѣюмѣ а се нашѣ посади[ни]к а в то сѣ не[л] вѣдѣмѣ. и бы[сть] мирѣ.

Бѣ лѣ[то] 6727 (1217–1219). присла великыи кн[ѣ]зь Мѣстислав Романовицѣ и с[вѣ] Кыева с[ы]нѣ свои Бѣсѣводѣ рѣ[че]. приимѣ те сѣ кн[ѣ]зѣ Бѣсѣволода а Г[вѣ]тосла[ва] старейшаго поу[сти]-те кѣ мнѣ. новгородѣци же волю юго створиша. Пондѣ тоя зимы Бѣмьюнѣ Юмѣнѣ въ 4хѣ стѣхѣ на Тоимокары и не поу[сти] ихѣ Гюрги ни Ярославѣ сквозѣ свою землю. и придоша Новоугородоу въ лодьяхѣ и ста по полю шатры на зло. и замыслиша Твѣрдислав и Якоу[н]ѣ тысяцѣьскыи засли кѣ Гюргю не поу[сти]ти ихѣ тоуда и възвадиша городѣ. Тѣгда ѿяша посади[ни]цѣство оу Твѣрдисла-ва и даша Бѣменоу Борисовицѣю а тысяцѣьскою оу Якоуна и да-л[ѣ] (fol. 92)ша Бѣмьюноу Юминоу. Тѣгда же[л] концѣша ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[вѣ]тѣя Валвары. Того [же] лѣ[та] заложиста Твѣр-диславѣ съ Федоромѣ ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[вѣ]то[го] Мѣхаила а дрогоу с[вѣ]т[ы]хѣ 3 отрокѣ посторонѣ малоу съвѣршиша ю въ 4 дни.

Пондѣ кн[ѣ]зь Мѣстиславѣ и Володи[мир]ѣ ис Кыева кѣ Гали-цю на королевицѣ и выидоша галицѣне про[ти]воу и Чѣхове и Ла-хове и Морава и Оугре и състоупишасѣ полкове. и полсоби Б[ог]ѣ Мѣстиславоу и въ городѣ Галицѣ въѣха а королевицѣ роукама яша и съ женоу и вѣл мирѣ съ[л] королеми а с[ы]нѣ юго поу[сти] а самѣ сѣдѣ въ Галици а Володимирѣ Рюри[ков]ицѣ Кыевѣ.

Lecz diabeł został podeptany przez Boga i Świętą Sofię, a Krzyż – wywyższony. I zeszli się bracia razem, jednomyślnie i krzyż całowali. Książę Światosław⁶⁴⁸ przysłał zaś swojego tysięcznika na wiec i rzekł: „Nie mogę być z Twierdzisławem i odbieram mu urząd posadnika”. Spytałi Nowogrodzianie: „Czy jest w tym jego wina?”. On zaś odrzekł: „Nie ma wina”. Rzekł Twierdzisław: „Cieszę się z tego, że nie ma tu mojej wina. Wy, bracia, [wybieracie] i posadników, i książąt”. Nowogrodzianie zatem odpowiedzieli: „Książę, jeśli nie ma w tym jego wina, ty nam krzyż całowałeś, [przysięgając], by męża bez wina nie pozbawiać urzędu. Tobie oddajemy pokłon, lecz oto nasz posadnik, a na tamto nie przystaniemy”. I nastał pokój.

W roku 6727 (1217–1219). Przysłał wielki książę Mścisław Romanowicz⁶⁴⁹ z Kijowa syna swojego Wsiewołoda⁶⁵⁰, rzekłszy: „Przyjmijcie u siebie księcia Wsiewołoda, a starszego Światosława puśćcie do mnie”. Nowogrodzianie więc wypełnili jego wolę. Tejże zimy wyruszył Symeon Jemin⁶⁵¹ z czterema setkami [zbrojnych] na Tojmarkary⁶⁵². I nie przepuścił ich ani Jerzy⁶⁵³, ani Jarosław⁶⁵⁴ przez swoją ziemię. I przybyli do Nowogrodu w łodziach, i ustawili w polu namioty, ze złymi zamiarami. I umyślili Twierdzisław i tysięcznik Jakun, by posłać do Jerzego i nie wpuścić ich tam. I rozniecili gniew w grodzie. Wówczas odebrano urząd posadnika Twierdzisławowi i oddano go Symeonowi Borysowicowi⁶⁵⁵, a Jakunowi – urząd tysięcznika, który dano Symeonowi Jeminowi. Wówczas to ukończono kamienną cerkiew św. Barbary⁶⁵⁶. Tegoż roku Twierdzisław z Fiodorem ufundowali kamienną cerkiew św. Michała⁶⁵⁷, a obok niej drugą, małą, św. św. Trzech Młodzieńców⁶⁵⁸ – tę ukończono w cztery dni.

Wyprawił się książę Mścisław z Włodzimierzem⁶⁵⁹ z Kijowa do Halicza, przeciwko królewiczowi⁶⁶⁰. I Haliczanie wyruszyli przeciwko nim, i Czesi, i Lachowie, i Morawianie, i Węgrzy. I zwały się wojska. I Bóg wspomógł Mścislawa, i wjechał on do grodu Halicza, a królewicza pochwycił w swe ręce wraz z żoną⁶⁶¹, i zawarł pokój z królem⁶⁶², i syna jego wypuścił, i sam zasiadł w Haliczu, a Włodzimierz Rurykowicz⁶⁶³ – w Kijowie.

То[мь] же лѣ[тѣ] иде кн[а]зь Всеволодъ съ новгородъци кѣ|
Пертоуѣвоу и оустретоша стороже| Нѣмьци Литва Либе и ви-
шасѧ(fol. 92') и посови Б[ог]ъ новгородъцемъ идоша| подѣ го-
родъ и стояша 2 недѣ[кли] не възѧ|ша города и придоша сторови.
Того [же]| лѣ[та] иде Янтонъ архієп[иско]пъ новгоро|дъскыи на
Тържжкѣ. новгородъці| же въведоша архієп[иско]па Митрофана|
въ дворъ опать на столъ а кѣ Онто|нию послаша. понди кдѣ ти
любо.| Антоний же поиде въ Новгородъ| и с[вѣ]сто[го] Сп[а]са въ
Нередицѧхъ. кн[а]зь и| новгородъци рекоша Митрофа|ноу и Он-
тоноу. идита кѣ митрополитоу да кого намѣ| прислеть то| нашъ
вл[а]д[ы]ка. и поу[сти]ша с нима цѣ|рньца Васияна попа а друго-
го| по[па] Бориса. Пришѣдъше же ѿ Пѣ|ртоуѣва вдаша посадничь-
ство| Твердисла[воу] а Якоуноу тысячѣ|скою опать.

Въ лѣ[то] 6728 (1219/1220). приде архієп[иско]пъ Митро-
фанъ оправивѣсѧ(fol. 93) Б[ого]мъ и с[вѣ]стою Софиєю въ Нов-
городъ| марта въ 17. а Янтония митро|политъ оу себе въ ч[ес]ти
въда юмоу| єп[иско]пью въ Перемышли. То[го] же лѣ[та]| иде
кн[а]зь Всеволодъ въ Смольскѣ| своимъ ороудіємъ. Тои [же]
зимѣ| приде кн[а]зь Всеволодъ и[с] Смольнѣ|ска на Тържжкѣ.
не хотѧ же дѣл[ать] добра родоу кр[ес]тяньскоу и| зли ч[ел]о-
вѣ|чи и вложи кн[а]зю грѣхъ| въ с[е]рдци гнѣвъ до Твердис-
лава| а без вины. и приде въ Новѣ|городъ| и възвади всѣ городъ
хотѧ оуе|ити Твердисла[ва]. а Твердислав бѣше| больнъ. и пон-
де кн[а]зь Всеволодъ съ| Городища съ всѣмъ| дворомъ своимъ
и скроу[тасѧ] въ брѣ|не акы на| рать и приеѧ на Ярослава дворъ.|
новгородци к немоу въ ороужии| и сташа пѣ|лкомъ на княжи
дво|рѣ. Твердислав же бѣше| немощнъ(fol. 93') и вывезоша и на
санкахъ кѣ Бори|соу Глѣвоу и скопишасѧ о немъ Проу[си]| и Лю-
динъ коньцъ и загородци и| сташа около юго пѣ|лкомъ и оура|
дивъше на 5 пѣ|лковъ. кн[а]зь же ѿзрѣвѣ| радъ ихъ оже хотѣтъ
крѣпѣ|ко животъ свои ѿдати и не поѣхѧ нѣ| присла вл[а]д[ы]коу
Митрофана съ| всѣми добрыми повѣ|стьми. и съ|вѣде и вл[а]д[ы]-
ка въ любѣвѣ| и кр[ес]тѣ цѣ|лова и кн[а]зь и Твердислав. Б[ого]-
мъ и| с[вѣ]стою Софиєю кр[ес]тѣ възвѣ|личанъ| бы[сть] а дѣя-
волъ погранъ. а бра[тъ]я всѧ въкоу|пѣ быша. Твердиславъ же

W tymże roku udał się książę Wsiewołod z Nowogrodzianami na Piertujew⁶⁶⁴, i natknęli się na strażę Niemców, Litwinów i Liwów⁶⁶⁵, i bili się, i Bóg wspomógł Nowogrodzian. Podeszli pod gród i stali dwa tygodnie. Nie zdobyli grodu i powrócili [cali i] zdrowi. Tegoż roku udał się Antoni, arcybiskup nowogrodzki do Torżka. Nowogrodzianie zaś wprowadzili arcybiskupa Mitrofana do dworu i z powrotem na tron, a do Antoniego posłali, [mówiąc]: „Idź, dokąd chcesz”. Antoni poszedł więc do Nowogrodu, do [monasteru] Świętego Zbawiciela na Nieriedicy⁶⁶⁶. Książę i Nowogrodzianie rzekli Mitrofanowi i Antoniemu: „Pójdźcie obaj do metropolity, a kogo [on] nam przyśle, ten będzie naszym władką”. I wyprawili z nimi mnicha Wasijana popa oraz innego popa, Borysa. Powróciwszy zaś spod Piertujewa, powierzyli ponownie urząd posadnika Twierdzisławowi, a tysięcznika – Jakunowi.

W roku 6728 (1219/1220). Przybył do Nowogrodu arcybiskup Mitrofan, naznaczony przez Boga i Świętą Sofię, w marcu, 17 [dnia]. Antoniego zaś [zatrzymał] u siebie metropolita z czcią i przydzielił mu biskupstwo w Przemyślu. Tegoż roku udał się książę Wsiewołod do Smoleńska w swojej sprawie. Tejże zimy przybył książę Wsiewołod ze Smoleńska do Torżka. Diabeł zaś, nie chcąc dobra dla ludu chrześcijańskiego, wraz ze złymi ludźmi, zaszczerpił księciu grzech w sercu – gniew na Twierdzisława, bez [jego] winy. I przybył on do Nowogrodu, i podburzył całe miasto, chcąc zabić Twierdzisława. Twierdzisław zaś był chory. I poszedł książę Wsiewołod z Grodziszczą z całym swoim dworem, i przywdział oręż jak na bitwę, i przybył na Jarosławowy Dwór. Nowogrodzianie [wyszli] mu naprzeciw uzbrojeni i stali w szyku na książęcym dworze. Twierdzisław zaś był złożony niemocą. I przywieziono go na saniach do [cerkwi św. św.] Borysa i Gleba⁶⁶⁷, i zebrali się przy nim Prusowie, [mieszkańcy] ludyńskiego i zagorodskiego końca, i stali wokół niego w szyku, stworzywszy pięć oddziałów. Książę, ujrawszy ich szyk i [pojawszy], że chcą mężnie oddać swoje życie, nie pojechał, lecz przysłał władkę Mitrofana, z wszelkimi dobrymi słowami. I skłonił go władka do miłości, i krzyż całowali: i książę, i Twierdzisław. Przez Boga i Świętą Sofię został wywyższony Krzyż, a diabeł podeptany. Wszyscy bracia

сѣ|шѣдѣсѧ сѣ кн[ѧ]зѣмь вѣ любѣвь и ли|шисѧ посадницѣства немочѣнѣ во| бѣ. И даша посадничѣство Иванѣ|коу Дмитровицю. вѣ тои же немочи пребы 7 недѣ|ль] и прия и больши| немочѣ. и оутавѣсѧ женѣ и дѣ|тни и всѣи бра[тѣ]и иде кѣ с[вѧ]тѣи Б[о-города]ци|| (fol. 94) вѣ Яркажѣ манастирь и пострижесѧ февралѣ вѣ 8 д[е]нь. Тѣгда| жена вѣ дреуѣ|мь манастири пострижесѧ оу с[вѧ]тѣи Барвары.

Вѣ лѣ[то] 6729 (1221/1222). показаша| поутѣ новгородци кн[ѧ]зю Всѣволо|доу. не хочемѣ тебе. поиди камо| хочеши. иде кѣ о[т]ц[е]ви вѣ Роу|сь.

Вѣ лѣ[то] 6730 (1221–1223). послаша вл[а]дыкоу Митрофа-на и посадни[ка] Иванка и старѣишии моу[жи] Воло|димирю кѣ Гюргю кѣ Всѣволо|дицю по с[ы]нѣ и вѣда имѣ Всеволода на| всѣи воли новгородѣстѣи. Приде кн[ѧ]зѣ Всѣволодѣ в Новѣ|городѣ и вл[а]д[ы]ка и вси моу[жи] одарени| бещисла. и ради быша новго-родѣ|ци и бы[сѣ] мирѣ. То[го] же лѣ[та] Гюрги кн[ѧ]зѣ присла| бра[та] своѣго О[вѧ]тосла[ва] новгородѣ|чемѣ вѣ помощь. Идоша новгоро| (fol. 94')дѣци сѣ О[вѧ]тосла[во]мь кѣ Кеси и придо|ша Литва вѣ помочѣ же и много во|юваша нѣ города не вѣзаша. На| тоу же зимоу кн[ѧ]зѣ Всѣволодѣ пове|же вѣ ноцѣ оутавѣсѧ из Новагорода| сѣ всемь дворомь своимь. новгоро|дѣци же печальни быша о томь. То|гда же новгородци послаша моу[жи] ста|реишии кѣ Гюргю. оже ти не оу|годѣно дѣржати Новагорода с[ы]н[о]мь а вѣ|да ны брат. и дастѣ имѣ бра[та] своѣго| Яросла[ва].

Вѣ лѣ[то] 6731 (1223/1224). приде кн[ѧ]зѣ Я|рослав в Новѣ-городѣ и ради быша| новгородци. воюваша Литва около| Торопца. и гонисѧ по нихѣ Ярослав| с новгородци до Бѣс[вѧ]та не оу|гони| ихѣ. Вѣ [то] же лѣ[то] прѣ|стависѧ архі|епископѣ новгородѣ-скыи Митрофа|нѣ м[ѣсѧ]ца июля вѣ 3 на с[вѧ]т[о]го Оу|акин-фа поне|дѣльникоу свитающю|| (fol. 95) и положенѣ бы[сѣ] вѣ с[вѧ]тѣи Софии вѣ| притворѣ. а даи Б[ог]ѣ юго с[вѧ]тѣю мо|лит-вою кн[ѧ]зю и всемь новгоро|дцемь. Томь же дни вѣведоша| вѣ дворѣ Ярсению цѣрньца сѣ Ху|тина моу[жа] добра и зѣло боящисѧ Б[ог]а. Приде кн[ѧ]зѣ Ярославѣ ѿ| бра[та] и иде сѣ всею областю кѣ| Колываню и повоюва всю землю| Чюдѣскоу. а полона приведе

byli razem. Twierdzisław z miłością pojednał się z księciem i zrzekł się urzędu posadnika, gdyż był chory. I oddano urząd posadnika Iwankowi Dymitrowicowi⁶⁶⁸. W niemocy tej przeżył siedem tygodni i dopadła go jeszcze większa choroba. I w tajemnicy przed żoną, dziećmi i wszystkimi braćmi udał się do Arkadiuszowego monasteru Świętej Bogurodzicy⁶⁶⁹, i postrzygł się w lutym, 8 dnia. Wówczas żona postrzygła się w innym monasterze – św. Barbary⁶⁷⁰.

W roku 6729 (1221/1222). Nowogrodzianie pokazali drzwi księciu Wsiewołodowi: „Nie chcemy ciebie. Odejdź, dokąd chcesz”. I udał się do ojca na Ruś.

W roku 6730 (1221–1223). Posłano władykę Mitrofana, posadnika Iwanka i najstarszych mężów do Włodzimierza [nad Kłazmą], do Jerzego Wsiewołodowica⁶⁷¹, po [jego] syna. I dał im Wsiewołoda⁶⁷², [z zachowaniem] wszelkich wolności Nowogrodu. Przybył książę Wsiewołod do Nowogrodu wraz z władką i wszystkimi mężami, niezmiernie obdarowanymi. Nowogrodzianie byli radzi i nastał pokój. Tegoż roku książę Jerzy przysłał swojego brata Światosława⁶⁷³ na pomoc Nowogrodzianom. Wyruszyli Nowogrodzianie ze Światosławem na Kieś⁶⁷⁴. I przybyli Litwini na pomoc, wiele wojowali, lecz grodu nie zdobyli. Też zimy książę Wsiewołod uciekł potajemnie w nocy z Nowogrodu wraz z całym swoim dworem. Nowogrodzianie byli zrozpaczeni z tego powodu. Wówczas to Nowogrodzianie wysłali najznamienitszych mężów do Jerzego: „Jeśli ci nie po myśli panować w Nowogrodzie poprzez syna, to oddaj nam brata”. I dał im brata swojego Jarosława⁶⁷⁵.

W roku 6731 (1223/1224). Przybył książę Jarosław do Nowogrodu i uradowali się Nowogrodzianie. Litwini płądrowali okolice Toropca i ścigał ich Jarosław z Nowogrodzianami aż do [jeziora] Uświat⁶⁷⁶, i nie dogonił ich. Tegoż roku zmarł arcybiskup nowogrodzki Mitrofan, w miesiącu lipcu, 3 [dnia], w święto św. Hiacynta, w poniedziałek, o świcie. I został złożony w Świętej Sofii, w narteksie. Pobłogosław więc, Boże, za sprawą jego świętej modlitwy, księcia i wszystkich Nowogrodzian! Tego samego dnia wprowadzono do dworu [arcybiskupiego] mnicha Arseniusza⁶⁷⁷ z Chutyńni⁶⁷⁸, męża dobrego i wielce bogobojnego. Przybył książę Jarosław

вѣ|цисла нѣ города не вѣаша зла[та]! мно[го] вѣзаша и придоша
вси съ|драви. Понде кн[а]зь Ярослав съ кн[а]гынєю и съ дѣтми
Переяслаю| новгородци же кланѣху|тсѣ юмоу. не ходи кн[а]же.
онѣ же! понде по своєю воли. новгородь|ци же послаша кѣ Гюргю|
по с[ы]нѣ и дастъ имѣ опл[а]тъ с[ы]нѣ! свои Всеволодѣ.

Вѣ лѣ[то] 6732 (1223–1225). приде кн[а]зь|| (fol. 95') Всево-
лодѣ Гюргевѣцѣ вѣ Новѣгород|. То[го] же лѣ[та] оубиша кн[а]зѣ
Бѣчка! Немьци вѣ Гюргевѣ а городѣ вѣзаша. Вѣ то [же] лѣ[то]
по грѣхомѣ наши|мѣ не тоу [сѣ] зло створи. выѣха Фѣлдорѣ
посадник съ роушаны и вѣсѣ съ Литвою и съгониша роушанѣ
съ конѣ и много коневѣ ѡяша! и оубиша Домажира Търлиницѣ
и сънѣ юго а роушанѣ Богѣ|шю а иныхѣ много а дроугы|хѣ по
лѣсоу розгониша|.

То[мѣ] же лѣ[тѣ] по грѣхомѣ наши|мѣ! придоша языци не-
знаемѣ! их же добрѣ никто же не вѣ|стѣ кто соутѣ и ѡколе изи-
доша! и что языкѣ ихѣ и котораго плѣ|мене соутѣ и что вѣра
ихѣ. а зо|воутѣ я Татары а инни г[лаго]л[ю]тъ! Таоурмены а дроу-
зии Печенѣ|зи. инни же г[лаго]л[ю]тъ! яко се соутѣ|| (fol. 96) о них
же Мефодии Патомьскы| еп[иско]пѣ съвѣдѣтельствоуѣтъ! яко
си соутѣ ишли ис поустына! Юстриевьскыя соуѣ межи вѣ|сто-
комѣ и сѣверомѣ. тако бо Мефодии г[лаго]л[ю]тъ! яко с кончанию
врѣ|менѣ явити[сѣ] тѣмѣ яже загна! Гедѣонѣ и поплѣнѣтъ всю
земь|лю ѡ вѣстокѣ до Юфранита и ѡ Тилгрѣ до Поньскаго моря
кромѣ Е|фиопия. Б[ог]ѣ юдинѣ вѣ|стѣ кто! соутѣ и ѡколѣ изидо-
ша. прѣмѣ|дрии моу[жи] вѣдѣтъ я добрѣ кто! книги разоумѣѣтъ.
мы же ихѣ! не вѣмы кто соутѣ. нѣ сѣ вѣписал|хомѣ о нихѣ
памяти ради роускы|хѣ кн[а]зь. и вѣды яже бы[стѣ] ѡ нихѣ!
имѣ. слышал|хомѣ бо яко многы| страны поплѣниша Ясы Ѱбезы!
Касогы и Половѣчѣ безбожны|хѣ множество избиша. а инѣхѣ-
|| (fol. 96') загнаша. и та[ко] измроша оубиваѣ|ми гнѣвомѣ Б[о]-
жиємѣ и Пр[е]ч[ис]тыя! юго М[а]т[е]рѣ. много бо зла створи-
ша! ти оканьни Половчи Роуьскон| земли того ради всем[и]! л[ос]-
тивы! Б[ог]ѣ хотѣ погоубити безбожныя! с[ы]ны Измаловы
Коуманы яко! да ѡмьстѣтъ крѣвь кр[е]стѣяньскѣ! юже и бы[стѣ]
над ними безаконьны|ми.

od brata i wyruszył wraz z całą okolicą na Koływań⁶⁷⁹, i splądrował całą ziemię czudzką. Jeńców przywiedziono bez liku, lecz grodu nie zdobyto. [Nowogrodzianie] zabrali wiele złota i powrócili cali i zdrowi. Udał się książę Jarosław z księżną i z dziećmi do Perejaśławia. Nowogrodzianie kłaniali się mu: „Nie odchodź, książę”. On jednak wyjechał, wedle swojej woli. Nowogrodzianie posłali więc do Jerzego po syna i dał im znów swego syna Wsiewołoda⁶⁸⁰.

W roku 6732 (1223–1225). Przybył książę Wsiewołod Jerzewic do Nowogrodu. Tegoż roku zabili Niemcy księcia Wiaczka⁶⁸¹ w Juriewie, a gród zdobyli. W tymże roku, przez nasze grzechy, nie tylko tam zło się wydarzyło. Wyprawił się posadnik Fiodor⁶⁸² z mieszkańcami Russy i bił się z Litwą. I zgonili mieszkańców Russy z koni, i wiele koni zabrali, i zabili Domażyra Torlinica i jego syna, a spośród mieszkańców Russy – Bogszę i wielu innych. Pozostawionych zaś rozpędzili po lesie.

Tegoż roku, przez nasze grzechy, przybyli poganie nieznani – nikt ich nie zna dobrze i nie wie, kim są i skąd się wywodzą, jaki jest ich język, z jakiego są plemienia i jaka jest ich wiara. Nazywają ich Tatarami, inni zaś mówią, [że to] Taurmeni, a jeszcze inni – że to Pieczyngowie. Inni zaś powiadają, że są oni tymi, o których Metody, biskup Patary⁶⁸³ zaświadcza, iż wyszli z Pustyni Jatribskiej⁶⁸⁴, znajdującej się między wschodem a północą. Metody twierdzi bowiem, że u kresu czasów pojawią się ci, których wygnał Gedeon, i podbiją całą ziemię od wschodu do Eufratu i od Tygrysu do Morza Pontyjskiego, z wyjątkiem Etiopii⁶⁸⁵. Bóg jeden wie, kim są i skąd się wywodzą. Mądrzy mężowie, [ci], którzy księgi pojmują, znają ich dobrze. My jednak nie wiemy, kim oni są. Tu zaś napisaliśmy o nich dla upamiętnienia książąt ruskich i nieszczęść, których zaznali oni od nich. Słyszeliśmy bowiem, że oni [tj. Tatarzy] zniewolili wiele krain: Jasów, Abchazów, Kasogów⁶⁸⁶ i Połowców bezbożnych wymordowali mnóstwo. Innych zaś wypędzili. I tak wymarły [te ludy], zabijane gniewem Boga i Przeczystej Jego Matki. Wiele bowiem zła uczynili ci oto przekłeci Połowcy ziemi Ruskiej. Z tego też względu wszechmiłosierny Bóg pragnął zgubić bezbożnych synów Izmaela⁶⁸⁷, Kumanów⁶⁸⁸, aby została pomszczona krew chrześcijańska, która ciążyła na nich, sprzeciwiających się Prawu.

придоша бо ти Таоурмени| всю страну Коуманьскоу и прїдо-
ша близъ Роуѣи идеже зоветь|сѧ валъ Половьчьскы. и привего-
ша оканьнии Половчи избыюны|хъ избытъкъ Котанъ с ынѣми|
кнѧзи а Данилъ Кобаковицъ и Гюлрги оубыюна вы[ста] с нимъ
множество| Половьчъ. съ же Котанъ вѣ тьсть| Мьстиславоу Га-
лицьскомоу. и прїде съ поклономъ съ кнѧзи Половь|цьскыми къ
зати въ Галичъ къ|| (fol. 97) Мьстиславоу и къ всемъ кн[ѧ]земъ|
роуцьскымъ и дары принесе многы| кони и вельбелоуды и боуволы
и| дѣвки и одариша кнѧзь роуцьскы|хъ а рекоуче тако. нашу зем-
лю дн[ес]ы| ѡяли а ваша заоутро възата бѣ|деть. и възмолисѧ
Котанъ зати| своему. Мьстислав же поца моли|тисѧ кнѧземъ
роуцьскымъ бра[тъ]и| своѣи река тако. оже мы бра[тъ]ѣ симъ| не
поможемъ тѣ си имоуть придал|тисѧ к нимъ. тѣ онѣмъ| больши
бѣ|деть сила. и та[ко] доумавъше много| о себе. яшасѧ по поутъ
и поклону дѣла| и молбы кн[ѧ]зь половьчьскы|хъ. и начаша воѣ
пристраивати кожы|до свою власть. И поидоша съвѣкоу|пивъше
землю всю Роу[ць]скою проти|воу Татаромъ.

и выша на Днѣпрѣ| на Зароубѣ. тѣгда же оубѣдавъше| Татари
оже идоутъ роу[ць]стии кн[ѧ]зи|| (fol. 97') противоу имъ и присла-
ша послы къ| роу[ць]скымъ кн[ѧ]земъ. се слышимъ| оже идете
противоу насъ послоу|шавше Половьчъ. а мы вашей землї| не зая-
хомъ ни городъ вашихъ| ни селъ вашихъ ни на васъ придо|хомъ
ни придохомъ Б[ого]мъ поущѣ|ни на холопы и на конюси своѣ|
на поганыя Половче. а вы възмї|те с нами миръ. аже выбежаты|
къ вамъ а вните ихъ ѡтолѣ. а| товары юмлите к себе. занеже|
слышахомъ яко и вамъ много| зла створиша. того же дѣла и мы|
виѣмъ. То[го] же роу[ць]стии кн[ѧ]зи не| послоушаша нѣ послы
извиша| а сами поидоша противоу имъ. и| не дошѣдъше Ольшья
и сташа на| Днѣпрѣ. и прислаша к нимъ второ|ю послы Татари
рекоуще тако. а| юсте послоушали Половьчъ а пол|| (fol. 98) слы наша
юсте избили а идете| противоу нас. тѣ вы поидите а| мы васъ не
заяли. да всѣмъ Б[ог]ъ. а| ѡпоу[сти]ша прочь послы ихъ. тѣгъ-
|да же Мьстислав перебродасѧ| Днѣпръ прѣиде въ 1000 вои на
сто|рожи татарьскыя и повѣди я| а прокъ ихъ въвѣже съ воюво-
дою| своимъ Гемабѣгомъ въ коургалнъ| Половьчьскыи и тоу имъ

Przeszli bowiem ci oto Taurmeni przez całą krainę kumańską i przybyli w okolice Rusi, [w miejsce], które zwie się Wał Połowiec-ki⁶⁸⁹. I przybiegli przekłęci Połowcy, niedobitki pozostałych przy życiu: Kotian⁶⁹⁰ z innymi książętami. Daniel Kobiakowic⁶⁹¹ i Jerzy⁶⁹² zostali natomiast zabici, a wraz z nimi mnóstwo Połowców. Ten-że Kotian był teściem Mścislawa halickiego⁶⁹³. I przybył pokłonić się wraz z książętami połowieckimi do Halicza, do [swego] zięcia Mścislawa i do wszystkich książąt ruskich, i przywiózł wiele darów: konie, wielbłądy, bawoły i branki. I obdarowali książąt ruskich, mówiąc tak: „Dziś odebrali naszą ziemię, a wasza jutro będzie zajęta”. I Kotian ubłagał swego zięcia. Mścisław zaś począł prosić książąt ruskich, swoich braci, mówiąc tak: „Jeśli my, bracia, nie pomożemy im, to oni będą zmuszeni poddać się tamtym, którzy [wówczas] bardziej urosną w siłę”. I tak długo rozważali swoją sprawę. Pośpiesznie wyruszyli w drogę, przez wzgląd na dary i prośby książąt połowieckich. I zaczęli szykować wojska, każdy w granicach swojej władzy. I zebrawszy całą ziemię Ruską, wyruszyli przeciwko Tatarom.

I byli nad Dnieprem, w Zarubińcach⁶⁹⁴. Wówczas Tatarzy, dowiedziawszy się o tym, że książęta ruscy idą przeciw nim, przysłali posłów do książąt ruskich, [mówiąc]: „Oto słyszymy, że idziecie przeciwko nam, usłuchawszy Połowców. My zaś nie zajęliśmy ani waszej ziemi, ani grodów waszych, ani wsi waszych, nie napadliśmy na was, lecz z dopuszczenia Bożego wyruszyliśmy na swoich poddanych i swoich koniuchów – pogańskich Połowców. Zawrzyjcie więc z nami pokój. Jeśli zbiegną do was, odepchnijcie ich zbrojnie stamtąd, a dobytek [ich] zabierzcie sobie. Słyszeliśmy wszak, że i wam wiele zła uczynili. Przez wzgląd na to i my [ich] bijemy”. Książęta ruscy nie usłuchali jednak tego, a posłów pozabijali. Sami zaś wyruszyli przeciwko nim. I nie doszedłszy do Oleszja⁶⁹⁵, stanęli nad Dnieprem. I Tatarzy przysłali do nich drugie poselstwo, mówiąc tak: „Posłuchaliście Połowców, posłów naszych pozabijaliście i idziecie przeciwko nam. Tak więc pójdźcie, my was nie podbiliśmy – niech Bóg wszystko [rozsądzi]”. I odprawili precz ich posłów. Wówczas to Mścisław przeprowił się przez Dniepr i natarł z tysiącem wojów na zagony tatarskie i pokonał je. Niedobitki ich zaś uciekły wraz ze swym wodzem Gemiabekiem⁶⁹⁶

не бы| мочи. и погрѣбоша воєводуу своего Гемѣвѣга жива въ зем-
ли хотѣще животъ его оублюсти. и| тоу и налѣзоша испросивъше
Половѣци оу Мѣстисла[ва] и оубиша и.

слышавъше же то кн[а]зи роу[с]ьстии поидоша за Днѣпръ
и поидоша вси въ|коупѣ по нихъ же идоша 9 дний| и заидоша
за Калакъ рѣкоу и послаша въ сторожихъ Яроуна съ Половѣци
а сами станомъ сташа тѹ.||(fol. 98') тѹгда же Яроунъ състоуписа
с ними хотѣ битиса и побегоша не оуспѣвъше ничтоже Полов-
ци наза|дъ и потѣпташа бежаще станы| роу[с]ьскихъ кн[а]зь
не оуспѣша бо и|сполчитиса противоу имъ. и съ|мѣтошася вса
и бы[сть] сѣца зла и| люта. Мѣстиславъ же Кыєвскыи кн[а]-
зь видѣ се зло не| движеся съ| мѣста никаможе. сталъ бо бѣ| на
горѣ надъ рѣкою надъ Калко|мъ бѣ бо мѣсто то каменисто и| тоу
оугоши городъ около себе въ| колѣхъ. и биса с ними из города
того по 3 дни. ини же Татари поидоша по роу[с]ьскихъ кн[а]-
зи|хъ вьюче до Днѣпра. а оу города| то[го] оста 2 воєводѣ Цы-
гырка|нъ и Тешюканъ на Мѣстисла[ва]| и на зати его на Яндрѣя
и на Олѣксандра Доубровѣцьскаго. ве|| (fol. 99) ста бо 2 кн[а]зя съ
Мѣстиславом.| тоу [же] и вродници съ Татари быша| и воєвода
Плоскына. и тѣ окань|выи воєвода цѣловавъ кр[ес]тъ ч[ест]ы-
ныи къ Мѣстисла[воу] и къ обѣма| кн[а]зема око ихъ не избити
нѣ| поу[сти]ти ихъ на искоупъ. и съ|лга о|каньныи. прѣда ихъ
извазавъ| Татаромъ. а городъ въ|зашъ и люди исѣкоша. и тоу
костью падо|ша. а кн[а]зи имъше издавиша| подъкладъше подъ
дѣскы. а сами вѣрхоу сѣдоша обѣдати и| та[ко] животъ ихъ
концаша. а иныхъ кн[а]зь до Днѣпрѣ гонѣче оубиша 6 О[в]ла-
тосла[ва] Яневскаго| Изасла[ва] Ингворовица О[в]ла|тосла[ва]|
Шюмьскаго Мѣстисла[ва] Церниговскаго съ с[ы]н[о]мъ Гюргѣмъ
Невѣ|жьскаго. тѹгда же Мѣстислав Мѣстислалицъ переже пере-
ве|| (fol. 99') гъ Днѣпръ ѿрѣя ѿ берега лоды|е да не идоуть Татари
по нихъ| а сами ѿдва оубежа. а прочии| вон десѣттии приде каждо
въ| свояси. а иныхъ Половци побѣ|ша ис коня а иного ис порта.
и| тако за грѣхы наша Б[ог]ъ въ|ложѣ| недооумение въ нас и по-
гыбѣ| мно[го] вецисла люди. и бы[сть] въ|плъ и плачь и печаль
по городо|мъ и по село|мъ. си же злоба съ|твориса м[ѣ]с[а]ца мая

do kurhanu połowieckiego i tam całkiem opadły z sił. I schowali swojego wodza Gemiabeka żywego w ziemi, chcąc ocalić mu życie. I tam odnaleźli go Połowcy, i za zgodą Mścisława zabili go.

Książęta ruscy, usłyszawszy o tym, poszli za Dniepr i ruszyli wszyscy razem ich śladem. Szli dziewięć dni i przedostali się za rzekę Kałkę⁶⁹⁷. I wysłali z podjazdem Jaruna⁶⁹⁸ z Połowcami, a sami stali tam z obozem. Wówczas to Jarun zwarł się z nimi, chcąc się bić, lecz Połowcy pognali z powrotem, nic nie uzyskawszy. Uciekając zaś stratowali obozy książąt ruskich. Nie zdążyli oni bowiem uszykować się przeciwko nim [tj. Tatarom]. I zakotłowało się wszystko, i nastąpiła rzeź zła i okrutna. Mścisław⁶⁹⁹ zaś, książę kijowski, widząc to zło, nie ruszył się z miejsca w żadną stronę – ustawił się bowiem na górze, nad rzeką Kałką, gdyż było to miejsce kamieniste. I tam wznosił ostrokoł dookoła siebie, i bił się z nimi zza tych umocnień przez trzy dni. Inni Tatarzy ruszyli za książętami ruskimi, bijąc ich aż do Dniepru. Pod ostrokołem tym pozostało zaś dwóch wodzów, Czegir-chan⁷⁰⁰ i Teszu-chan⁷⁰¹, przeciwko Mścisławowi⁷⁰², jego zięciowi Andrzejowi⁷⁰³ i Aleksandrowi dubrowickiemu⁷⁰⁴. Było bowiem dwóch książąt u boku Mścisława. Byli tam też brodnicy⁷⁰⁵ po stronie Tatarów, z wodzem Płoskinią⁷⁰⁶. I ten oto nieszczęsny wódz, ucałowawszy czcigodny krzyż, [przysięgając] Mścisławowi i obu książętom, że ich nie zabije, lecz wypuści ich za okupem, zełgał, przekłęty. Wydał ich związanych Tatarom. Umocnienia zdobyto, a ludzi wybito. I tam padli trupem. I pochwycili książąt, i położywszy pod deskami zmiażdżyli ich, a sami zasiedli na nich do obiadu – i tak oto zakończyli ich życie. Sześciu innych książąt zabili natomiast w trakcie pogoni ku Dnieprowi: Światosława janowickiego⁷⁰⁷, Iziasława Ingwarowica⁷⁰⁸, Światosława szumskiego⁷⁰⁹, Mścisława czernihowskiego⁷¹⁰ z synem⁷¹¹ i Jerzego nieświeskiego⁷¹². Wówczas to Mścisław Mścisławowicz⁷¹³, uprzednio przeprawiwszy się przez Dniepr, odepchnął łódzie od brzegu, aby Tatarzy nie mogli pójść za nimi, a sam ledwo zbiegł. Spośród zaś zwykłych wojów co dziesiąty powrócił do siebie. Innych zaś pobili Połowcy dla konia lub dla odzienia. I tak, z powodu naszych grzechów, Bóg zesłał na nas zamęt i zginęło niezliczone mnóstwo ludzi. I nastał jęk, i płacz, i smutek po grodach

въ 31 на| с[вѣ]то[го] Ёрѣмья. Татари же възвратишасѣ ѿ рѣкы Днѣпра. и не| съвѣдаемъ ѿкоудоу соуть при|шли и кдѣ сѣ дѣша опать. Б[ог]ъ| вѣсть ѿколе приде на нас за| грѣхы наша.

Етъ то [же] лѣ[то] съвѣршиша ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[вѣ]т[о]-го| Михаила Твердислав и Феодоръ. Томъ [же] лѣ[тѣ] бы[сть] громъ|| (fol. 100) страшнъ маия въ 20 на с[вѣ]то[го] Фаллѣа съгорѣ ц[ѣ]ркы с[вѣ]т[ыя] Тр[он]ца| а 2 ч[ѣ]л[о]вѣка м[ѣ]ртва выста. Етъ то [же] лѣ[то] създа Борисовичъ Гмелнъ ц[ѣ]рк[о]вь камяноу с[вѣ]то[го] Павла и с[вѣ]т[о]г[о] Гмена Б[ог]опринимца и| с[вѣ]тоую Костантина и Юлены и с[вѣ]тиша ноябра въ 6 на Павловъ д[ѣ]нь. Того [же] лѣ[та] с[вѣ]т[и]ша ц[ѣ]рк[о]вь с[вѣ]т[о]г[о] Михаила на праз[дник].

Етъ то [же] лѣ[то] поиде кн[язь] Всеволодъ другоу из Новгорода| в ночь оутанвѣсѣ съ всѣмъ дво[ромъ] своимъ. и приехавъ сѣ|де на Тържккоу. и приеха къ| нему о[тѣ]чъ Гюрги съ пѣлкы и| брат юго Ярославъ и Василко Костантиновичъ съ ростовци| Михаилъ съ черниговъци. И| послаша новгородци къ Гюргю на Тържккъ 2 моу[жа]. кн[язь] же поу[сти]|| (fol. 100') к намъ дѣтѣ| а самъ поиди съ| Тържккоу. Гюрги рече| посломъ. выддите ми Якима Иванковица| Микифора Тоудоровица| Иванка| Тимошкинича| Едилоу| Савиниц| Вачка| Иваца| Радка. не выддите ли а я поилъ юсмъ коне| Тхвѣрью а юще Болховомъ на|пою. Новгородци же скопиша всю| волость а около города острогъ| доспеша а къ Гюргю посла[ша] Полюда| Вачеслава| Прокшиница| Иванка| Ярышевица. кн[язь] же клянемъ ти сѣ а бра[тѣ]и своѣи не выдаваемъ а крѣви не проливаи. пакы ли твои мець а наше голо[вы]. новгородци же по поутѣмъ| сторожи поставиша а тврди издѣлаша хотѣша оумрети за с[вѣ]т[ую] Софию о посадницѣ| о Иванцѣ| о Дмитровици. кн[язь] же Гюрги съ|| (fol. 101) нашими моужки моужь свои| присла Романа тысячьского| и Михайловъ. поимите оу мене| с[ы]нъ мои шюринъ Михаил. новгородци же послаша моужь свои| по Михаил а Гюрги съ кн[язь]и поиде съ Тържккоу много имъ па|костивъ въза оу нихъ 7000 новю.

i po wsiach. To oto nieszczęście stało się w miesiącu maju, 31 [dnia], w święto św. Jeremiasza. Tatarzy zaś wycofali się znad rzeki Dniepr. I nie wiemy, skąd przyszli, ani gdzie się znów podziali. Bóg jeden wie, skąd przywiódł [ich] na nas za nasze grzechy.

Tegoż roku Twierdzisław i Fiodor ukończyli kamienną cerkiew św. Michała⁷¹⁴. W tym samym roku uderzył straszny grom w maju, 20 [dnia], w święto św. Taleleusza – spłonęła cerkiew Świętej Trójcy⁷¹⁵ i zostało uśmierconych dwóch ludzi. W tymże roku Symeon Borysowic ufundował kamienną cerkiew św. Pawła [z kaplicami] św. Symeona Starca i św. św. Konstantyna i Heleny⁷¹⁶. Poświęcono ją w listopadzie, 6 [dnia], w dzień Pawłowy. Tegoż roku, w dzień świąteczny poświęcono cerkiew św. Michała⁷¹⁷.

W tym samym roku książę Wsiewołod⁷¹⁸ powtórnie opuścił Nowogród – w nocy, potajemnie, wraz z całym swoim dworem. I przyjechawszy do Torżka, osiadł w nim. I przybył do niego ojciec Jerzy⁷¹⁹ z wojskiem, jego brat Jarosław⁷²⁰, Wasylko Konstantynowic⁷²¹ z Rostowcami oraz Michał⁷²² z Czernihowianami. I posłali Nowogrodzianie do Jerzego do Torżka dwóch mężów, [z prośbą]: „Książę, poślij do nas dziecko, a sam odejdź z Torżka”. Jerzy rzekł posłom: „Wydajcie mi Jakima Iwankowica, Mikifora Tudorowica, Iwanka Timoszkina, Sdię Sawinica, Wiaczka, Iwaca i Radka. A jeśli ich nie wydacie, ja, który poilem już [swe] konie w Twercy, napoję je jeszcze w Wołchowie”. Nowogrodzianie zaś zebrali całą wołost i nieopodal grodu uzbrowili ostróg. Do Jerzego wysłali zaś Poliuda, Wiaczysława Prokszynica i Iwanka Jaryszewica, [ze słowami]: „Książę, kłaniamy ci się, jednak braci swoich nie wydajemy. Nie przelewaj krwi. W przeciwnym razie twoim będzie miecz, a naszymi – głowy”. Nowogrodzianie rozstawili zbrojnych po drogach i zbudowali umocnienia. Chcieli umrzeć za Świętą Sofię pod wodzą posadnika Iwanka Dymitrowica⁷²³. Książę Jerzy razem z naszymi ludźmi wysłał swoich mężów: tysięcznika Romana i [człowieka] Michałowego, [z posłaniem]: „Przyjmijcie ode mnie, [jak] syna, mojego szwagra Michała”⁷²⁴. Nowogrodzianie zatem wysłali swoich ludzi po Michała, a Jerzy wraz z książętami odszedł z Torżka, uczyniwszy tam wiele szkód i zabrawszy im ponownie siedem tysięcy [grzywien].

Бѣ лѣ[то] 6733 (1225–1227). приде кнѣзѣ Михаилъ в Новѣ-городѣ с[ы]нѣ Евсевлоужь вноукѣ Ольговѣ. и вы[сть] лѣгъко по волости Новоугороду. И то[го] лѣ[та] иде кнѣзѣ Михаилъ къ Гюлргю поима сѣ собою моужи новгородскыя правитѣ товарѣвъ что поималѣ на Тържьюкѣ и по своѣи волости. Того же лѣ[та] | приде кнѣзѣ Михаилъ исправивѣ товары оу Гюргѣ и ста на Ярославѣ дворѣ и рече новгородьчемѣ. не хочю оу васѣ кнѣжити идѣу (fol. 101') Църниговоу. гостѣ къ мнѣ поускаи[те] а яко земля ваша тако земля моя. новгородци же много оумалша и молачеса и не могоша юго оумолити и та[ко] проводиша и сѣ цѣстью. Новгородци же послаша къ Ярославѣ Переяславлю. Приде архієпископѣ Янтонии ис Перемышля въ Новгородѣ и сѣде на своѣмъ столѣ и ради быша новгородци своѣмоу влад[ы]цѣ. Тои же зимѣ придоша Литва. повоеваша около Тържоужь вѣщисла и не доганаша Тържоужь за 3 вѣрсты вѣше бо ихъ 7000 и гостѣ вишал много и Торопыцкѣ волостѣ всю поимаша. кнѣзѣ же Ярославѣ и Володимирѣ сѣ с[ы]н[о]мъ и с новотържьюци кнѣжъ дворѣ новгородцѣвъ мало торопычанѣ сѣ кнѣзьмъ своѣмъ Д[а]в[и]д[о]мъ поидоша по нихъ (fol. 102) а новгородци послаша. они же дошѣдѣше Роу[си] вѣспатишася. кнѣзѣ же Ярославѣ съгони ю на Бѣс[ва]тѣ и наворопи на не. и та[ко] Б[о]жию помочью и с[ва]тыя Софія ѿималша всѣ полонѣ а самѣхъ избиша 2000 а прокѣ ихъ разбѣгошася. тоу же оубиша кнѣзѣ торопычскѣ Д[а]в[и]да и Василь меченошю Ярославѣ.

Бѣ лѣ[то] 6734 (1226/1227). приде кнѣзѣ Ярослав в Новѣ-городѣ и не положи того въ гнѣвъ оже не пошлѣ по немъ. тѣгда поставиша цѣрк[о]вь с[ва]т[о]го Р[о]ж[д]ѣствѣ Христова. Бѣ то же лѣ[то] прѣставися игоуменѣ с[ва]т[о]го Георгия Саватия архимандритѣ новгородскыи апри[ла] въ 16 д[е]нь въ великыи четвѣрток. прѣже своѣго прѣставлѣния Саватия сѣзва влад[ы]кѣ Юл (fol. 102') нтония и посадника Иванка и всѣ новгородцѣ и запраша братѣю своѣи и всѣхъ новгородьцѣ. избѣрете собѣ игоумѣна. они же рекоша. кого ты влад[ы]г[осло]виши. онѣ же рече. вѣвѣдете Гръцина по[па] с[ва]тоу Юл Костантиноу и Юлѣны. и въвѣдоша моужа добра и зѣло бояшася Б[о]га Гръцина

W roku 6733 (1225–1227). Przybył do Nowogrodu książę Michał, syn Wsiewołoda, wnuk Olega. I nastąpiła ulga w wołosti nowogrodzkiej. Tegoż roku udał się książę Michał do Jerzego, wzięwszy ze sobą mężów nowogrodzkich, aby odzyskać dobra, które on zabrał z Torżka i ze swojej wołosti. W tym samym roku powrócił książę Michał, odzyskawszy dobra od Jerzego, stanął na Jarosławowym Dworze i rzekł do Nowogrodzian: „Nie chcę u was panować, idę do Czernihowa. Wysyłajcie do mnie kupców, a jaka jest ziemia wasza, taka jest i ziemia moja”. Nowogrodzianie zaś opierali się wielce i błagali go, i nie byli w stanie uprosić. I tak oto odprowadzili go z czcią. Nowogrodzianie posłali po Jarosława⁷²⁵ do Perejaśławia. Przybył arcybiskup Antoni z Przemyśla do Nowogrodu i zasiadł na swoim tronie, i byli zadowoleni Nowogrodzianie z [powrotu] swego władcy. Też zimę przybyli Litwini. Spustoszyli okolice Torżka bez miary, lecz nie podeszli pod Torżok [bliżej niż] na trzy wiorsty, było ich bowiem siedem tysięcy. Pobili też wielu kupców i zajęli całą wołost Toropca. I wyruszyli za nimi książę Jarosław, Włodzimierz⁷²⁶ z synem i z mieszkańcami Nowego Targu, dwór książęcy, kilku Nowogrodzian oraz mieszkańcy Toropca ze swoim księciem Dawidem⁷²⁷. Posłali [po] Nowogrodzian, jednak tamci, doszedłszy do Russy, zawrócili. Książę Jarosław dogonił ich [tj. Litwinów] na [jeziorze] Uświat i natarł na nich. I tak, z pomocą Boga i Świętej Sofii, odbili wszystkich jeńców, a ich samych zabili dwa tysiące. Pozostali [przy życiu] zaś się rozpierzchli. Tam zabito księcia Toropca Dawida i Wasyla, miecznika Jarosławowego.

W roku 6734 (1226/1227). Przybył książę Jarosław do Nowogrodu i nie okazywał gniewu za to, że [Nowogrodzianie] nie poszli za nim. Wówczas wybudowano cerkiew Świętego Narodzenia Chrystusa⁷²⁸. Tegoż roku zmarł igumen [monasteru] św. Jerzego, archimandryta nowogrodzki Sabbacjusz⁷²⁹, w kwietniu, 16 dnia, w Wielki Czwartek. Przed swoją śmiercią Sabbacjusz wezwał władkę Antoniego, posadnika Iwanka⁷³⁰ i wszystkich Nowogrodzian. I poprosił swoich braci i wszystkich Nowogrodzian: „Wybierzcie sobie igumena”. Oni zaś rzekli: „Kogo ty pobłogosławisz?”. On odrzekł: „Osadźcie Greka, popa z [cerkwi] św. św. Konstantyna

и пострѣгоша и то[го] дни марта въ 2 на с[вѣ]то[го] Феодота. и поставиша и игоу[меномъ] марта въ 8 на с[вѣ]т[о]го Феодилакта на сборъ. то[го] же лѣ[та] заложиша ц[ерк]о[въ] с[вѣ]т[о]го Иякова каманю въ Перевьскемъ конц[ѣ].

Въ лѣ[то] 6735 (1226–1228). иде кн[язь] Алрославъ съ новгородци на Юмь и повоюва всю землю и полонъ приведе бѣиша. Того [же] лѣ[та] ижгоша вълхвы 4 творѣху[тъ] ю потворы дѣюще а Б[ог]ъ вѣсть. (fol. 103) и съжгоша ихъ на Ярославѣ дво[ре]. Въ то [же] лѣ[то] исписа ц[ерк]о[въ] с[вѣ]т[ы]хъ 40 Вячеславъ Малышевъ въ[ноу]къ. а и Б[ог]ъ юмоу сп[асе]ние.

Въ лѣ[то] 6736 (1228–1230). поиде Янтолнии архієп[иско]пъ новгородскыи на Хоутино къ с[вѣ]т[о]моу Сп[асоу] по своєю воли. То[го] же лѣ[та] придоша Юмь воюватъ въ Ладозьскою озѣро в лодкахъ. и приде на Сп[асо]въ д[ѣ]нь вѣ[сть] въ Новгородъ. новгородци же вѣсѣдавше въ насады въгрѣбоша в Ладогоу съ кн[яземъ] Ярославомъ. Володислав посадник ладозьскыи съ ладожаны не жда новгородьцъ гониса в лодияхъ по нихъ въ слѣдъ кде они воюють и по[сти]же я и биса с ними. и вы[сть] ношъ и ѿстоупиша въ островъ[лець] а Юмь на брѣзѣ съ полоно (fol. 103')мъ воювали во влху около озера на исадѣхъ и Олоньскъ. тои же ношци просивше мира и не да имъ посадник съ ладожаны. а они и[сѣ]кше полонъ все а сами побегоша на лѣсѣ лодкы пометавше пѣши мно[го] ихъ тоу паде. а лодкы ихъ ижгоша. новгородьци же стоявше въ Неве неколѣко днии створиша вѣче и хотѣша оубити Соудимира и съкры и кн[язь] въ насаде оу себе. ѿтоле въспатишася въ Новгородъ ни ладожанъ ждавше. послѣдъ же оставшеся Ижеране оставшеся оустрѣтоша ихъ вѣгающе и тоу ихъ избиша мно[го] а прокъ ихъ разбежеся коуды кто видѣ. нъ тѣхъ Корѣла кде обидуче въ лѣсе ли выводише избиша. бе бо ихъ пришло твол (fol. 104)рѣху 2000 или боле Б[ог]ъ вѣсть а то все м[е]ртво.

i Heleny⁷³¹. I przywiedziono męża dobrego i wielce bogobojnego, Greka i postrzyżono go tego samego dnia, 2 marca, w święto św. Teodota. I ustanowiono go igumenem w marcu, 8 [dnia], na radzie, w święto św. Teofilakta. W tymże roku ufundowano kamienią cerkiew św. Jakuba⁷³² w nerewskim końcu.

W roku 6735 (1226–1228). Wyruszył książę Jarosław wraz z Nowogrodzianami na Jemian i spustoszył całą [ich] ziemię, i przywiódł jeńców bez miary. Tegoż roku spalono czterech wołchwów – powiadano, że zajmowali się czarami, ale Bóg to wie... Spalono ich na Dworze Jarosławowym. Tegoż roku Wiaczesław, wnuk Małysza, ozdobił malowidłami cerkiew Czterdziestu Świętych⁷³³ – niech Bóg [da] mu zbawienie!

W roku 6736 (1228–1230). Arcybiskup nowogrodzki Antoni udał się z własnej woli do [monasteru] Świętego Zbawiciela w Chutyń⁷³⁴. Tegoż roku nadciągnęli Jemianie w łódkach, by pustoszyć [okolice] jeziora Ładoga. Wieść o tym dotarła do Nowogrodu w dzień [Przemienienia] Pańskiego. Nowogrodzianie, wsiadłszy do kryp, wypłynęli na Ładogę wraz z księciem Jarosławem. Władysław, posadnik ładoski wraz z Ładożanami, nie czekając na Nowogrodzian, pognął za nimi w łodziach, śladami ich walk. I dogonił ich, i bił się z nimi. I nastała noc, i odstąpili na wysepkę, Jemianie zaś [pozostali] na brzegu z jeńcami. Spustoszyli oni bowiem wcześniej okolice jeziora, osady nadbrzeżne i Ołoniec⁷³⁵. Tej samej nocy poprosili o pokój i nie przystał na to posadnik z Ładożanami. Oni zaś zasiekli wszystkich jeńców, a sami, porzuciwszy łódki, uciekli pieszo do lasu. Wielu z nich tam zginęło, a łódki ich spalono. Nowogrodzianie, postawszy nad Newą⁷³⁶ przez kilka dni, zwołali wiec i chcieli zabić Sudimira. Książę ukrył go w swojej krypie. Stamtąd, nie czekając na Ładożan, zawrócili do Nowogrodu. Iżorowie⁷³⁷, pozostawszy z tyłu, napotkali biegnących [Jemian] i wybili ich tam wielu, a reszta ich rozpiezchła się, dokąd oczy poniosą. Lecz tych, czy to będących w lesie, czy też wywabionych [zeń], wybili Karelowie. Powiadają, że ongiś przyszło ich dwa tysiące albo i więcej – Bóg [jeden] wie. I wszyscy oni byli martwi.

Томъ [же] лѣ[тѣ] кн[а]зѣ Ярославѣ пре[же] сеи рати понде[и] въ
Пльсковѣ съ посадникомъ Иванкомъ и тысяческыи Бѣлеславъ.
и слышавше пльсковичѣи яко идеть к нимъ кн[а]зѣ и за[и]твори-
шасѣ въ городѣ не поу[сти]ша к собѣ. кн[а]зѣ же постоятъ на
Дубровнѣ въспатисѣ в Новѣгородъ. промѣкла бо сѣ вѣстѣ бѣше
си въ Пльсковѣ яко безеть оковы холѣа ковати вѣцьшею моу-
[жи]. и пришьдѣ створи вѣче въ вл[а]д[ы]чнѣи дворѣ и рече. яко не
мыслилъ ѿсми до пльсковичъ гроуба ни[ч]егоже. нѣ везлъ
ѿсми былъ въ коровьяхъ дары паволоки и овоць. а они ма
обѣществовали. и положи на нихъ жалоу велику. (fol. 104')
Тѣгда [же] приведе пѣлкъ ис Переяслава. а река. Хочю ити на
Ригу. и стаа около Городища шатры. а инни въ Главнѣ по дво-
ромъ. и въздо[и]жиша все по тѣргоу. и хлѣбъ и мѣса и рыбы.
и ѿтолѣ ста дорогоу. купляхоу хлѣбъ по 2 коуни а кадъ ржи
по 3 гр[и]внѣ а пшеницю по 5 гр[и]в[е]нъ а пшена по 7 гр[и]в[е]-
нъ и та[ко] ста по 3 лѣ[та]. то [же] слышавѣше пльсковичи
яко приве[де] Ярослав пѣлкъ оубояшесѣ то[го] възвѣща миръ
сѣи рижаны Новгородъ выложивѣше а рекоуе. то вы а то нов-
городѣи. а намъ ненадобе. нѣ оже поидоу на насъ тѣ вы намъ
помозите. и они рекоша. та[ко] боуди. и пояша оу нихъ 40 моуж
въ талеу. новгородци же оубѣдавѣше рекоша. кн[а]зѣ насъ зо-
ветъ на Ригу а хотѣ (fol. 105) ити на Пльсковъ. тѣгда же кн[а]-
зѣ посла Мишу въ Пльсковъ река. поидите сѣ мною на поуть
а зла до васъ ѿсми не мыслилъ никоторагоже а тѣхъ ми выдан-
те кто ма обадилъ къ вамъ. и рекоша пльсковичи приславѣше
Гръчина. тебе сѣ кн[а]же кланѣи и бра[тѣ]и новгородѣи.
на поуть не идемъ а бра[тѣ]и своѣи не выдаемъ. а с рижаны
ѿсми миръ взяли. къ Колываню ѿсми ходивѣше серебро поимали
а сами поидосте в Новѣгородъ а правды не створи[сѣ] города не
взасте а оу Кѣси тако[же] а оу Медвѣже голоу[вѣ] тако[же]. а за то
нашу бра[тѣ]ю извѣиша на озѣрѣ а инни повѣдени а вы роздрав-
ше та прочъ. или ѿсми на нас оудоумали тѣ мы проти[воу] васъ
сѣ вѣ[и]тою Б[огороди]цею и сѣ покло[и]номъ. то вы лоуе насъ
искчи (fol. 105') те а жены и дѣти поѣмлете совет а не лоуе пога-
нии. тѣ вамъ сѣ кланѣи. Новгородци же кн[а]зю рекоша.

W tym samym roku, jeszcze przed tą wyprawą zbrojną, książę Jarosław udał się do Pskowa wraz z posadnikiem Iwankiem⁷³⁸ i tysięcynikiem Wiaczesławem⁷³⁹. Kiedy Pskowianie posłyszeli, że idzie ku nim książę, zamknęli się w grodzie i nie wpuścili [go] do siebie. Książę więc, postawszy na Dubrownie, zawrócił do Nowogrodu. Rozeszła się bowiem wcześniej wieść w Pskowie, że wiezie on okowy, chcąc zakuć najznamienitszych mężów. Powróciwszy, zwołał wiec w dworze władzy i rzekł: „Nie zamyślałem nic złego przeciwko Pskowianom, lecz wiozłem [im] dary w skrzyniach: drogocenne tkaniny i owoce. A oni mnie upokorzyli!” I uskarżał się na nich wielce. Wówczas to przywiódł wojska z Perejasławia, mówiąc: „Chcę wyruszyć na Rygę”⁷⁴⁰. I stali w okolicy Grodziszcz w namiotach, inni zaś w Sławnie, [rozmieszczeni] po dworach. I podnieśli oni ceny wszystkiego na targu: i chleba, i mięsa, i ryb. I odtąd trwała drożyzna: kupowano chleb za dwie kuny, kadź żyta – za trzy grzywny, pszenicy – za pięć grzywien, a prosa – za siedem grzywien. I tak było przez trzy lata. Pskowianie, usłyszawszy o tym, że Jarosław przywiódł wojska, przestraszyli się i zawarli pokój z Ryżanami, wyłączwszy Nowogród. I rzekli: „To wy, a to Nowogrodzianie, a nam nie po drodze [z nikim]. Lecz jeśli oni wyprawiają się na nas, to wy nam pomóżcie”. Oni zaś rzekli: „Niech tak będzie”. I wzięli od nich czterdziestu mężczyzn jako zakładników. Nowogrodzianie, dowiedziawszy się o tym, rzekli: „Książę wzywa nas na wyprawę na Rygę, a chce wyruszyć na Psków”. Wówczas to książę wysłał do Pskowa Miszę, ze słowami: „Wyruszcicie ze mną w drogę, gdyż zła przeciwko wam nie zamyślałem żadnego. Wydajcie mi tych, którzy mnie oczernili przed wami”. I odpowiedzieli Pskowianie, przysławszy Greka: „Kłaniamy ci się, książę, i braciom Nowogrodzianom. W drogę nie wyruszamy, a braci swoich nie wydajemy. Z Ryżanami zawarliśmy pokój. Wyruszywszy na Koływań, zabraliście srebro i odeszliście do Nowogrodu, nie uczyniliście sprawiedliwie, a grodu nie zdobyliście. Tak samo [postąpiliście] w Kiesi, i tak samo w Niedźwiedziej Głowie. W odwecie za to naszych braci wybito na jeziorze, a innych pokonano. A wy, roznieciwszy waśń, [odeszliście] precz! Jeśli zamyśliliście coś przeciwko nam, to my [wychodzimy] wam naprzeciw ze Świętą Bogurodzicą i pokłonem: lepiej już nas

мы бѣ[с] своєю бра[тъ]ѧ бес пльсковиць не имаемъсѧ на Ригоу|
а тебе сѧ кн[ѧ]же кланѧемъ. мно҃го же кн[ѧ]зѣ ноудивъ и не
яшасѧ по поуѣ. тѣгда же кн[ѧ]зѣ Ярославѣ пѣлкы своя домовъ
посла. пльсковѣици же тѣгда вѣхоу подѣвѣгли Нѣмь|ци и Чю[дѣ]
Лотыголоу и Либѣ и ѿпоу[сти]ша я опл[тъ]. а тѣхъ кто ималъ
прида[тъ]къ оу Яросла[ва] выгнаша и сѣ Пльско[ва]. поидите по
кн[ѧ]зи своємъ на мѣ| юсте не бра[тъ]я. Тѣгда же Ярослав поиде
сѣ кнѧгынею из Новагорода Пелреяславу а Новѣгородѣ остави
21 с[ы]на своя Феодора и Яльѣандра сѣ Феодоромъ Даниловицемъ
сѣ тину[номъ] Якимомъ.

Тон [же] осени наиде| дѣжгѣ великѣ и д[ѣ]нь и ночь на|| (fol. 106)
Г[оспо]жѣкинѣ д[ѣ]нь оли и до Никѣлина дни не видѣхомъ свѣтла
дни нѣ| сѣна людѣмъ бѣше лѣѣ добыти нѣ| нивѣ дѣлати. Тѣгда
[же] оканьныи дияволъ испърва не хотѣи добра родоу ч[ѣ]л[о]-
в[ѣ]чю и завидѣвъ юмоу| зане прогонѣшетъ юго ноцныи мѣ| сто-
яниємъ пѣниємъ и м[о]л[и]твами. И въздвиже на Ярсения моу-
[жа]| кротка и смирена крамолоу великѣ| простою чадѣ. и створше
вѣче на| Ярославѣ дворе и поидоша на вл[а]дѣцѣнъ дворѣ рекоу[че].
то[го] дѣла| стоитъ тепло дѣлго выпровадилъ Янтония вл[а]д[ы]-
кѣ на Хоутино а самѣ сѣлѣ давъ мѣздоу кн[ѧ]зю. и алкы злодѣя
пѣхѣюще за воротѣ выгнаша малѣ оублюде Б[ог]ѣ ѿ см[ѣ]рти.|
затворисѧ въ ц[ѣ]ркви с[вѣ]тѣи Софинѣ иде на Хоутино а завтра
въвѣдоша опѣть Янтония архѣп[иско]па и пол|| (fol. 106') сѣдиша
с нимъ 2 моу[жа] Якоуна Мисѣ|вица Микифора щитник. И не
досѣти бы зла нѣ юще боле то[го] възмѣтесѧ всѣ городѣ. и по-
идоша сѣ вѣца въ ороу[жи]и на тысячѣскаго Вѣцеслава и| роз-
грабиша дворѣ юго и бра[та] юго Б[ог]оу[слава]. И Яндрѣичевъ
вл[а]д[ы]цѣнѣ столѣ|ника. И Д[а]в[и]дковъ Софинскаго. И| Соудѣ-
мировъ. а на Доушильцѣ на| Липьнѣска[го] стар[ост]оу тамо по-
слаша| гравитѣ. а самого хотѣша повѣ|сити нѣ оускоци кѣ Ярос-
ла[воу]. а же|ноу юго яша рекоу[че]. яко ти на| зло кн[ѧ]зѣ водѣтъ.
и вы[сѣтъ] мѣтежѣ въ городѣ вѣликѣ.

wybijcie, a kobiety i dzieci weźcie do siebie – nie lepsi od pogan! Tak się wam kłaniamy”. Nowogrodzianie powiedzieli do księcia: „My bez naszych braci, bez Pskowian nie wyruszymy na Rygę, a tobie, książę, kłaniamy się”. Książę naciskał na nich wielce, lecz nie wyruszyli w drogę. Wówczas to książę Jarosław odesłał swoje oddziały do domu. Pskowianie natomiast, którzy wcześniej podlegli Niemców, Czudów, Letgalów i Liwów, odprawili ich z powrotem, tych zaś, którzy byli na żołądzie Jarosława, wygnali z Pskowa, [mówiąc]: „Idźcie do swojego księcia, nam nie jesteście braćmi”. Wówczas to Jarosław wyjechał z księżną z Nowogrodu do Perejasławia. W Nowogrodzie zostawił swoich dwóch synów: Teodora⁷⁴¹ i Aleksandra⁷⁴², wraz z Fiodorem Daniłowicem i ciwunem⁷⁴³ Jakimem.

Tejże jesieni nadciągnęły deszcze olbrzymie, i w dzień, i w nocy, od święta [Zaśnięcia] Bogurodzicy aż do dnia św. Mikołaja nie widzieliśmy światła dziennego. I nie było ludziom łatwo ani zebrać siana, ani uprawiać pól. Wówczas to przekłety diabeł, który od początku nie chce dobra dla rodu ludzkiego i nienawidzi go za to, że przepędza go nocnym czuwaniem, śpiewem i modlitwami, podburzył prosty lud do wielkiego buntu przeciwko Arseniuszowi, mężowi łagodnemu i pokornemu. I zwoławszy wiec na Dworze Jarosławowym, udali się do dworu arcybiskupiego, mówiąc: „To z tego powodu tak długo jest ciepło, że on wyprowadził władkę Antoniego do [monasteru] w Chutyni, a sam zasiadł [na jego tronie], przepokupiwszy księcia”. I popychając jak złoczyńcę, wygnali go za bramę, ledwo ustrzegł go Bóg od śmierci. Zamknął się w cerkwi Świętej Sofii i odszedł do Chutyni. Nazajutrz zaś przywieziono na powrót arcybiskupa Antoniego i przydzielono mu dwóch mężów: Jakuna Mojżeszowica i strażnika Mikifora. I jakby nie dość już było zła, stało się coś jeszcze gorszego: zbuntowało się całe miasto. I [Nowogrodzianie] wyruszyli z wiecu, uzbrojeni na tysięcznika Wiačesława⁷⁴⁴, i splądrowali jego dwór, i jego brata Bogusława, a także [domy]: stolnika arcybiskupiego Andrzeja, Dawida od Świętej Sofii i Sudimira. Wysłali też [ludzi], by grabić [dom] Duszyłca, starosty w Lipnie⁷⁴⁵, a jego samego chcieli powiesić – zbiegł jednak do Jarosława. Pojmali więc jego żonę, mówiąc, że ci [ludzie] księcia do zła przywodzą. I rozgorzał wielki bunt w mieście.

Тои же осѣниѣ бы[сть] вода велика въ Бѣлѣхѣ. поила около озера сѣна и по Болѣхѣ. Тѣгда помѣръзѣшю озѣроу и стоявшю 3 дни и въздре оугѣ вътрѣ изламавъ вънесе все въ Бѣлѣхѣ и въздре 9 городѣнь великаго (fol. 107) моста. и принесе къ Питѣѣ подѣл с[вѣ]тѣи Николоу 8 городѣнь въ нѣцѣ а 9ю розне[сѣ] м[ѣ]сѣцѣ декабрѣ въ 8 д[е]нѣ на с[вѣ]т[о]го Патапия. не хотѣше въ Б[ог]ѣ видѣти крѣвопролитїя въ бра[ть]и ни дияволоу радости дати. радѣетъ бо сѣ оканьныи о крѣвопролитїи бра[т]ни. нѣ изволи бл[а]гѣи Б[ог]ѣ тако быти. Тѣгда оташаташа тысячскою оу Бѣлѣслава и даша Борисѣ Нѣгочевицю а къ кн[язю] послаша къ Яросла[воу] на томѣ. поѣди к намѣ забожницѣ ѿложи соудѣ по волости не слати. на всѣи воли нашеи и на всѣхъ грамотахъ Ярославлихъ ты нашъ кн[язь]. или ты себе а мы себе. Тои же зимѣ побѣже Фѣдоръ Даниловицѣ съ тиоуномѣ Якимомѣ поимѣше съ собою 2 (fol. 107') кнѣжичѣ Фѣдора и Яльѣандра сыропоу[ст]ныя недѣли въ оуторникъ в нѣчь. Тѣгда же новгородци рѣша. дажѣ что зло сѣдоумавъ на с[вѣ]стоу Софїю а побеглѣ. а мы ихъ не гонилїи нѣ бра[ть]ю свою юсѣ казнили. а кнѣзю юсѣ зла не створили никотоурагоже. да оно имѣ Б[ог]ѣ и кр[ес]тѣ ч[ес]тѣныи. а мы собѣ кн[язь] промыслимѣ. и цѣловаша с[вѣ]стоу Б[огороди]цю яко бытїи всемѣ одинакымѣ. и послаша по Михаилѣ въ Чѣрниговѣ Хотя Сталинировицѣ Гаврилоу на Лоубѣлници. и быша Смольньскѣ и не поустїи ихъ кн[язь] смольньскыи по наоуцению Ярославу и поути заяша всѣ. нѣ оже Б[ог]ѣ по насѣ кто на ныи и оубѣдавъ Михаилѣ яко прияти соутѣ послѣ новгородѣстїи въ Смольньскѣ. бѣ бо тѣгда въ Брыноу (fol. 108) съ с[ы]н[о]мѣ и поидѣ въ [во]рѣхъ на Тѣржѣкѣ и приде на върѣбницу въ Тѣржѣкѣ и ради быша людѣе вси.

Въ лѣ[то] 6737 (1229/1230). приде кн[язь] Михаилѣ ис Чѣрнигова въ Новѣгородѣ по велицѣ дни Фоминѣ недѣли и сѣходѣче. и ради быша новгородци своѣмоу хотѣнию. и цѣлова кр[ес]тѣ на всѣи воли новгородѣстѣи и на всѣхъ грамотахъ Ярославлихъ и вѣда свободу смѣрдомѣ на 5 лѣ[т] дани не платити кто сѣжалѣ на чюжю землю. а сѣмѣ повеле къ[то] сѣ живѣтъ како

Tejże jesieni było wiele wody w Wołchowie, która porywała siano wokół jeziora i wzdłuż Wołchowa. Wówczas to zamarzło jezioro i stało tak przez trzy dni, aż zerwał się wiatr z południa. Połamawszy [lód], wepchnął wszystko do Wołchowa i wyrwał dziewięć filarów wielkiego mostu, osiem filarów nocą wniósł w [rzekę] Pitbę, pod [cerkiew?] św. Mikołaja⁷⁴⁶, a dziewiąty rozniósł, w miesiącu grudniu, 8 dnia, w święto św. Patapiusza. Nie chciał Bóg ujrzeć rozlewu krwi między braćmi, ani dać diabłu powodu do radości. Cieszy się on bowiem, przekłety, z bratniego rozlewu krwi. Lecz zechciał dobry Bóg, by stało się tak. Odebrano wówczas urząd tysięcznika Wiaczesławowi i powierzono go Borysowi Niegoczewicowi⁷⁴⁷. Księciu Jarosławowi posłano natomiast takie oto [słowa]: „Przyjedź do nas, odłóż pobór podatku i sędziów po wołosti nie rozsyłaj. Zgodnie z wszelkimi naszymi wolnościami i w myśl wszystkich dokumentów Jarosławowych⁷⁴⁸ jesteś naszym księciem, albo ty zostaniesz sobie, a my sobie”. Tejże zimy zbiegł Fiodor Daniłowicz z ciwunem Jakimem, zabrawszy ze sobą dwa książątka, Teodora i Aleksandra, w tygodniu seropustnym, we wtorek, w nocy. Wówczas to Nowogrodzianie rzekli: „Widać zamysłali oni jakieś zło przeciwko Świętej Sofii, skoro uciekli. A my ich nie ścigaliśmy, lecz braci swoich wydaliśmy na kaźń. Księciu natomiast nie wyrządziliśmy żadnego zła. Niech więc ich [osądzi] Bóg i czcigodny Krzyż, a my sobie księcia znajdziemy”. I całowali [ikonę] Świętej Bogurodzicy [na znak], że wszyscy będą jednomyślni, i Chota Stanimirowica i Gawriłę z ulicy Łubianki wysłali po Michała⁷⁴⁹ do Czernihowa. I byli w Smoleńsku, i nie przepuścił ich książę smoleński z poduszczenia Jarosława, i drogi obstawiono wszystkie. Jeżeli Bóg z nami, któż przeciwko nam?⁷⁵⁰ Michał dowiedział się o tym, że posłowie nowogrodzcy zostali zatrzymani w Smoleńsku – był bowiem wówczas wraz z synem w Bryniu⁷⁵¹ – i pośpieszył do Torzka, i przybył tam w Niedzielę Palmową. I byli radzi wszyscy ludzie.

W roku 6737 (1229/1230). Przybył książę Michał z Czernihowa do Nowogrodu po Wielkanocy, pod koniec tygodnia św. Tomasza. I radzi byli Nowogrodzianie, że [stało się] wedle ich woli. I całował krzyż, [potwierdzając] wszystkie wolności nowogrodzkie i wszystkie dokumenty Jarosławowe. I przyznał smerdom, którzy uciekli na

оуставили! переднии кн[а]зи тако платите дань. а на Ярославихъ любѣвницехъ полимаша новгородци коуни много! и на городищанохъ а дворовѣ ихъ! не грабаче и даша на великыи мостѣ. ||(fol. 108') Бѣ то [же] лѣ[то] заложыша великыи мостѣ! выше стараго моста. Тѣгда [же] ота[л]ша посадничѣство оу Иванка оу Дмитровицѣ! и даша Бѣнездоу Бодолвику оу Иванку даша Тѣржѣкѣ! иде на Тѣржѣкѣ и не прияша юго! новоторожьци и ѿтоуду иде кѣ! Ярославу.

Томь [же] лѣ[тѣ] рѣ[че] кн[а]зь Михаилъ. се оу вастъ нѣкоу вл[а]д[ы]кы! а не лѣпо быти граду семуу велѣтъ вл[а]д[ы]цѣ. оже Б[ог]ѣ казнь свою вѣзложилъ на Онтония а вы сочи[л]те такового моу[жа] вѣ поплѣхъ ли в ы[го]уменехъ ли вѣ череньцихъ ли! и рекоша нѣкотори кн[а]зю. юсть чѣрньцѣ дьяконъ оу с[в]а[то]го Георгия! именемъ Спиридонъ достоинъ! юсть того. а нини Осафа юп[иско]па! володимирьскаго велыньска[го]! а друззи Гры[[fol. 109]цина. кого да[с]тъ митрополитъ тотъ! намъ о[т]ѣцѣ. и рѣ[че] кн[а]зь Михаилъ. да положимъ 3 жрѣбѣя да которыи Б[ог]ѣ да[с]тъ намъ. и положиша на с[в]а[то]мъ трѣпѣзѣ имена напи[с]авъ и послаша изъ гридьницѣ вл[а]д[ы]цѣне кн[а]зю Ростиславу. изволи Б[ог]ѣ слоу[жи]телю собе и пасторуа словесныхъ! овѣчъ Новоугороду и всеѣи области юго и выясъ Спиридонъ! И послаша по нь вѣ монастырь! и приведѣше посадиша и вѣ дворѣ! доидеже поиде Кыневу ставитѣ[сѣ].

Томь [же] лѣ[тѣ] поиде кн[а]зь Михаилъ вѣ Цѣрниговѣ кѣ бра[т]и! и поимъ съ собою новгородце Б[ог]оуслава Гориславицѣ! Сбыслава Якоуновицѣ! Домаша! Тѣрдиславицѣ! Глѣба посадничѣ с[ы]нъ Михаилка Микифоровицѣ! Михалъ Прикоупова. а с[ы]на своего! Ростислава остави Новоугородѣ. ||(fol. 109') а мнѣ рѣ[че] дан Б[ог]ѣ исправити правду! новгородская. тоже ѿ васъ пояти с[ы]на своего. и посла кѣ Ярославу! Нездилоу Прокшиницѣ! Иванка Тѣдорковицѣ! река. ѿстоуписѣ Колока! и что юсть новгородскаго за тобою силою юси зашьлѣ а кр[ес]тъ цѣлоу!и. и рѣ[че] Ярослав. то[го] не ѿстоупаю а крѣ[ст]! не цѣлоу вы собе а я собе. и дѣржа послы все лѣ[то]. Томь [же] лѣ[тѣ] поиде Спиридонъ Кыневу ставитѣ[сѣ] кѣ митрополиту! декабря вѣ 17! Тои же

cudzą ziemię, pięć lat wolnizny od płacenia daniny. Tym zaś, którzy mieszkają tutaj, nakazał: „Płaćcie taką daninę, jaką ustanowili poprzedni książęta”. Ulubieńcom Jarosława i mieszkańcom Grodziszcza Nowogrodzianie odebrali wiele kun, ich dworów jednak nie rozgrabili i oddali wszystko na [budowę] wielkiego mostu. Tegoż roku założono wielki most powyżej starego mostu. Wówczas też odebrano urząd posadnika Iwankowi Dymitrowicowi i powierzono go Wniezdowi Wodowikowi⁷⁵². Iwankowi zaś oddano Torżok. Udał się do Torżka i nie przyjęli go mieszkańcy Nowego Targu, i odszedł stamtąd do Jarosława.

Tegoż roku rzekł książę Michał: „Oto nie macie arcybiskupa, a nie jest dobrze, by miasto to pozostawało bez arcybiskupa. Skoro Bóg zesłał swą karę na Antoniego, wy szukajcie takiego męża albo wśród popów, albo wśród igumenów, albo wśród mnichów”. I rzekli niektórzy księciu: „Jest mnich, diakon [w monasterze] św. Jerzego o imieniu Spirydon⁷⁵³, jest tego godzien”. Inni [chcieli wybrać] Józefa⁷⁵⁴, biskupa Włodzimierza Wołyńskiego, jeszcze inni zaś – Greka: „Kogo da metropolita, ten niech będzie naszym ojcem”. I rzekł książę Michał: „Położmy trzy losy, [niech będzie ten], którego da nam Bóg”. I położyli je na świętym ołtarzu, napisawszy imiona, i wysłali tam z komnaty arcybiskupiej Rościsława⁷⁵⁵, syna księcia. I zechciał Bóg [mieć] sługę dla siebie i pasterza dla obdarzonych rozumem owiec z Nowogrodu i całej jego ziemi. I wyciągnięto [los] Spirydona. I posłano po niego do monasteru, i przywiódłszy osadzono go w dworze, do czasu, aż uda się do Kijowa, by zostać ustanowiony.

Tegoż roku książę Michał wyjechał do Czernihowa, do braci, zabrawszy ze sobą Nowogrodzian: Bogusława Gorisławowica, Zbysława Jakunkowica⁷⁵⁶, Domasza Twierdzisławowica, Gleba, syna posadnika, Michałka Mikiforowica i Michała Prikupowa. Swego syna Rościsława zostawił w Nowogrodzie i rzekł: „Daj mi Boże uzyskać sprawiedliwość dla Nowogrodu, a także zabrać od was moje go syna”. I wysłał do Jarosława Niezdiłę Prokszynica i Iwanka Tudorkowica, mówiąc: „Oddaj Wołok[ołamsk] i wszystko, co jeszcze nowogrodzkiego jest [w twoim władaniu], a co zająłeś siłą. I ucałuj krzyż”. I rzekł Jarosław: „Nie oddam tego i krzyża nie ucałuję – wy

зимѣ придоша Литва и волюваша Любне и Моревуѣ и Серегерѣ и гонишася по нихъ новгородци и оугонивше ихъ и биша а по-
лолнѣ оташа весь мѣсцѣ генвра.

Еъ лѣ[то] 6738 (1230–1232). трасеся земля въ пѣтъкъ по
велицѣ дни 5 недѣ[ли] въ| обѣдѣ а инни оуже бѣху ѿобѣдали.
то же бра[тъ]ю не на добро на зло.||(fol. 110) грѣхъ дѣла нашихъ
Б[ог]ъ намъ знаменія кажетъ да выхомъ сѣ покаляи ѿ грѣхъ
нашихъ. коликоу| Б[ог]ъ наведе на ны см[е]рть тои весны да то
мы видѣше не разоумѣхомъ| своюя погыбели нъ скорѣиши бы-
хомъ на зло. Того [же] лѣ[та] с[о]лнче помырце мая въ 14 на
с[вѣ]то[го] Сидора въ втор[ник] въ срьдѣ втра и бы акы въ|
5 ноци мѣсцѣ и опѣ[тъ] наполниа и ради выхомъ невози.|
То[го] же мѣсцѣ въ 19 на сворѣ с[вѣ]т[ы]хъ| о[тѣ]цъ 300
и 18 приде архієп[иско]пъ Сп[ир]идонъ в Новѣгородъ поставленъ|
ѿ митрополита Кюрила. поставленъ бы[сть] по[по]мъ въ сыро-
поу[стною] недѣ[лю]| архієп[иско]п[о]мъ по ч[ис]тѣи недѣ[ли]
на сворѣ.

Еъ то [же] лѣ[то] кн[язь] Михаилъ створи| пострѣгы с[ы]н[о]-
ви своему Рости́сла[воу] Нове́городѣ оу с[вѣ]тѣ Гофини и оуя
вла[с] архієп[иско]пъ Сп[ир]идон||(fol. 110') и посади юго на столѣ
а самъ понде| въ Църниговѣ. Томъ [же] лѣ[тѣ] роспрѣса| Степанъ
Твърдиславиць съ Бодові́комъ Иванке Тимошкиниць по Сте[пан]ѣ
и биша Иванка паровчи посадници. то [же] бы[сть] на Городици.
а заоу[тра]| створи вѣцѣ на посадни[ка] на Арслали дворѣ и по-
иде на дворѣ юго и ро[з]гравиша и. посадник же опѣ[тъ] възъ-
|вари городъ весь и Сменъ Бори[со]виць| на Иванка и на Якима
Блоу́нко[вица] и на Прокшю Лашнева. поидоша съ вѣча и мно[го]
дворовъ розгравиша а Волоса Блоу́ткиница на| вѣчи оубиша. ре-
[че] посадник. ты юси| мои дворѣ хотелъ зажечи. а Про[п]рокшинъ
[sic!] дворѣ зажгоша. а Якимъ бежа къ Ярославоу а инни| схоро-
нишася. нъ и тѣхъ оуроті́вше поу[сти]ша. а Иванка после имѣш|
оуби Бодовикъ въвѣргошъ| въ Волхово.||(fol. 111)

sobie, a ja sobie”. I zatrzymał posłów przez całe lato. Tegoż roku udał się Spirydon do Kijowa, do metropolity, by zostać ustanowiony, w grudniu, 17 [dnia]. Też zimy nadciągnęli Litwini i plądrowali Liubno⁷⁵⁷, Mariowo⁷⁵⁸ i Seliger. Nowogrodzianie ścigali ich i doścignawszy pobili, a jeńców wszystkich odebrali, w miesiącu styczniu.

W roku 6738 (1230–1232). Zatrzęsła się ziemia w piątek, w piątym tygodniu po Wielkiej Nocy, w porze obiadu, gdy niektórzy już skończyli go spożywać. To, bracia, nie zwiastuje dobra, lecz zło! Z powodu naszych grzechów Bóg zsyła nam znaki, abyśmy się pokajali za nasze grzechy. Ileż to śmierci naprowadził na nas Bóg tej wiosny! A my, widząc to, nie pojęliśmy swojej zguby, lecz jeszcze bardziej skłanialiśmy się ku złu. Tegoż roku słońce zaćmiło się w maju, 14 [dnia], w święto św. Izydora, we wtorek, w czasie poranka. I było jak księżyc piątej nocy, a potem znów stało się pełne, i radzi byliśmy, niebożęta. W tym samym miesiącu, 19 [dnia], w święto Soboru Trzystu Osiemnastu Świętych Ojców [w Nikei] przybył do Nowogrodu arcybiskup Spirydon, ustanowiony przez metropolitę Cyryla⁷⁵⁹. Został on wyświęcony na kapłana w tygodniu seropustnym, na arcybiskupa zaś – na naradzie, po tygodniu wielkanocnym.

Tegoż roku książę Michał urządził postrzyżyny swojemu synowi Rościszławowi w Nowogrodzie, w Świętej Sofii i ściał [jego] włosy arcybiskup Spirydon. I posadził go na tronie, a sam wyjechał do Czernihowa. W tymże roku powadził się Stiepan Twierdziszławowicz⁷⁶⁰ z Wodowikiem⁷⁶¹. Iwanko Timoszkinić był po stronie Stiepana i pobili Iwanka słudzy posadnika. Działo się to na Grodziszczu. Nazajutrz zaś zwołał on wiec na Jarosławowym Dworze przeciwko posadnikowi i poszedł do jego dworu, i rozgrabiono go. Posadnik natomiast wraz z Symeonem Borysowiczem⁷⁶² podburzył całe miasto przeciwko Iwankowi, Jakimowi Włunkowicowi i Prokszy Łaszniewowi. Poszli prosto z wiecu i splądrowali wiele dworów, a Wołosa Błutkinica zabili na wiecu. Rzekł posadnik: „Tyś miał zamiar mój dwór podpalić”. Podpalono dwór Prokszy, Jakim zbiegł do Jarosława⁷⁶³, a inni pochowali się. Ich jednak, zaprzysięgłszy, puszczone wolno. A Iwanka schwytał później Wodowik i zabił go, wrzucając do Wołchowa.

То[го] же Б[ог]ъ видѣ наша безаконія и бра[то]ненавидѣ-
ннѣ и непокорениѣ дроуѣ кѣ дроу[гоу] и зависть и кр[ес]т[о]мь
вѣращеса въ лжю югоже анг[е]ли неі могуѣтъ зрѣти и мно[го]-
очити крылы закрывають[сѧ] то[го] же мы въ роу[ка]хъ дѣр-
жаще сквѣрныны оусты цѣлююмъ. и за то Б[ог]ъ на нас пога-
ныѧ навѣдѣ и землю нашу поу[стоу] положиша. а иноуе сами
не блюдоуце без милости истерахомъ свою вла[сть] и та[ко]
вы[сть] поу[ста]. и тако ны Г[оспод]ь Б[ог]ъ възда по дѣломъ
нашимъ. избил мразъ на въздвиженнѣ ч[ес]тьна[го] х[рест]а
обилье по волости нашей и ѿтолѣ горе оустави[сѧ] велико. по-
чалхомъ коупити хлѣбъ по 8 кунъ а ржи кадь по 20 гр[ив]енъ
а въ двоурехъ по пол 30 а пшеницѣ по 40 гр[ив]енъ а пшена
по 50 а овсѣ пол(fol. 111') 13 гр[ив]ен. и разидеса гр[а]дъ нашъ
и волость наша и полни быша чю[жин] гра[ди] и страны бра[тъ]ю
нашей и сестръ а останъкъ почаша мерети. и кто не прославить-
сѧ о семъ видаше мѣртвѣца по оуличамъ лежаща и младѣн-
ца ѿ псѣ изедаемы. и въложи Б[ог]ъ въ с[е]рдце бл[а]гоуе
створити археп[иско]пѣ Спѣридоноу. и постави скоуделницу оу
с[вѧ]т[ы]хъ Ѳлп[осто]лѣ въ ямѣ на Просьскон оулицѣ. и приста-
ви моужа бл[а]га смереѣна именемъ Станила возити мѣртвѣца на
кони кде обидоуце по городоу. и та[ко] беспрестани по всѧ дни
влачаше и наполни до върха иже вы[сть] в ней числомъ 3000 и 30.

На тоу [же] зимоу поиде княжицъ Ростислав съ посалдни[ко]-
мъ вънездомъ на Тържкѣ(fol. 112) мѣсѧца дека[вра] въ
8 въ недѣлю. а заоутра оубиша Омена Борисовица въ 9 а домъ
юго всь розграбиша и села а женоу юго яша а самого погрѣвоша
оу с[вѧ]то[го] Гюргѧ въ монастыри. та[ко]же и Бодовиковъ
дворъ и села и бра[та] его Михѧла и Даньсла[ва] и Борисовъ ты-
сѧчьскаго и Твори[мири]цъ иныхъ много дворовъ. а Бодовикъ
то зло оуслышавъ поведе съ Торжкоу съ бра[тъ]юю и Болрис
тысѧчьскыи и новотържкѣ кѣ Михѧлоу въ Църниговъ. И даша
посадничество Степану Твърдиславичю а тысѧчьское Миките
Петриловицю а добытъкъ Оменовъ и Бодовиковъ по столмъ роз-
делиша. они троудишасѧ събирающе а си въ троудѣ ихъ вънидо-
ша. о та[ко]выхъ бо рече Д[оу]хъ с[вѧ]тыи(fol. 112')и. събирають

I Bóg widział całe nasze bezprawie, i nienawiść wśród braci, i brak posłuchu dla siebie nawzajem, i zazdrość, i krzywoprzysięstwo [z powoływaniem się] na krzyż, na który anioły nie śmieją spoglądać i zakrywają się wieloocznymi skrzydłami, a który my całujemy plugawymi ustami, trzymając w rękach! I za to wszystko Bóg naprowadził na nas pogan, i spustoszyli naszą ziemię. Gdzie indziej zaś, przez brak starania i miłosierdzia, sami utraciliśmy naszą władzę i przez to [obszary te] stały się puste. I tak Pan Bóg odpłacił nam za nasze uczynki. W dzień Podwyższenia Czcigodnego Krzyża mróz wybił zboża na terenie naszej wołosti i od tego momentu zapanowała wielka niedola. Zaczęliśmy kupować chleb za osiem kun, kadź żyta – za dwadzieścia grzywien, a w dworach – za dwadzieścia pięć, [kadź] pszenicy – za czterdzieści grzywien, prosa – za pięćdziesiąt, a owsa – za trzynaście grzywien. Nasze miasto opustoszało i nasza wołost [także], a obce miasta i krainy pełne były naszych braci i sióstr. Pozostali zaczęli zaś umierać. Któż nie zapłakałby, widząc trupy leżące na ulicach i dzieci zjadane przez psy? I Bóg włożył w serce arcybiskupa Spirydona [chęć] uczynienia dobra. I założył on zbiorową mogiłę w dole obok [cerkwi] św. św. Apostołów, przy ulicy Pruskiej⁷⁶⁴. I wyznaczył męża dobrego i pokornego o imieniu Staniła, aby końmi zwoził trupy, które były w mieście. I tak też on bez wytchnienia, przez wszystkie dni zwłóczył [je] i wypełnił [dół] po wierzch, aż było w nim trzy tysiące i trzydzieści [ciał].

Tejże zimy udał się książęcy syn Rościsław wraz z posadnikiem Wniezdem⁷⁶⁵ do Torżka w miesiącu grudniu, 8 [dnia], w niedzielę. Nazajutrz zaś, 9 [grudnia] zamordowano Symeona Borysowica⁷⁶⁶, jego dom i wsie doszczętnie rozgrabiono, żonę uwięziono, a jego samego pochowano w monasterze św. Jerzego⁷⁶⁷. [Splądrowano] także dwór i wsie Wodowika, jego brata Michała, Danisława, tysięcznika Borysa⁷⁶⁸, Tworimira i wiele innych dworów. Gdy Wodowik usłyszał o tym nieszczęściu, uciekł z Torżka wraz z braćmi, tysięcznikiem Borysem i mieszkańcami Nowego Targu do Michała⁷⁶⁹, do Czernihowa. I powierzono urząd posadnika Stiepanowi Twierdzisławowicowi⁷⁷⁰, a tysięcznika – Mikicie Pietriłowicowi⁷⁷¹. Dobytek Symeona i Wodowika rozdzielono zaś między sotnie. Oni trudzili

а нѣ вѣ[сть] комоу свирает. І Я княжицю Ростисла[воу] поу[ть] показалаша с Торожкоу къ о[т]ц[е]ви въ Църниго[вѣ]. ка[ко] о[т]ѣ-цъ твои рекъ былъ вѣсѣ[сти] на конѣ на воиноу съ Вѣздвѣ[женія] и кр[ес]тѣ цѣловалъ а се оу[же] Микѹлинъ д[е]нь съ нас кр[ес]тноѹ челованиѹ. а ты поиди прочъ а мы собе кн[а]зѹ промыслимъ. І

И посла[ша] по Яросла[ва] на всеи воли новгородѣти. Ярослав же вѣбѣрзѣ приде въ Новѣгородъ м[ѣсѣ]цѹ декѣ[бръ] въ 30 и створи вѣцѣ и цѣлова с[ва]тоѹю Б[огороди]цю на грамо-тахъ на всѣхъ Ярославихъ. и сѣдѣвъ 2 недѣ[ли] иде опл[ать] въ Переяславъ поля съ собою моу[жи] новгородскыя молоджшая а с[ы]на своя 2 посади Новѣгородѣ Феодора и Ольгѣандра.

Тои же зимѣ вѣвѣл(fol. 113)доша съ Хоутина ѿ с[ва]т[о]го Сп[ас]а Ярсѣ[н]ия игоумена моу[жа] кротка и смере[н]на кн[а]зѹ Ярос-лав вл[а]д[ы]ка Спѹридонъ и всѣ Новгородъ и даша игоумен[с]тво оу с[ва]т[о]го Георгия. а Савоу лишиша посадиша и въ келии. и рѣзволеса лежавъ 6 недѣ[ль] и прѣста[в]исѹ марта въ 15 въ с[оу]бот[у] предъ обеднѹ. и та[ко] погрѣбенъ вы[сѣ]тъ игоуменомъ Ярсѣ[н]иѹмъ и всѣю бра[ть]юю. а даи Б[ог]ъ м[о]л[и]тва юго с[ва]таѹ всѣмъ кр[ес]тъяномъ и мнѣ грѣшномъ Тимофѣю понаманарю. І вѣшетъ во моуж вл[а]гъ кроткъ съ мѣренъ и незлобивъ. покои Б[ог]ъ д[оу]шю юго съ всѣми правдыи[ми] въ ц[ѣ]с[т]вини н[е]вѣснѣмъ. І

Мы же на прѣднѣе вѣзврати[мъ]сѹ на горкоу и бѣдноу[ю] пам[а]тъ[ь] тоя весны. что бо реци ил(fol. 113')ли что г[ла]гола[а]-ти о бывшии на нас ѿ Б[ог]а казни. яко инни простая чадъ рѣ-захоу лю[ди] живыя и ядахоу а инѣи мъртвая мѣ[сѣ] и троупиѹ обрѣзающе ядахоу а друзии кониноу[и] псиноу кошкы. нъ тѣхъ осочивъше тако творахоу овъихъ огньмъ ижгоша а друугыхъ осѣкоша иныхъ извѣшаша. инни же мѣхъ ядахоу оушь сосноу короу липо[воу] и листъ ильмъ кто что замысла. а инни па[кы] зли ч[е]л[о]вѣци почаша добрыхъ лю[ди]и дома зажѣгати. кде чююче рожь и та[ко] разграблывахоу[тъ] имениѹ ихъ въ покаяния мѣ[сто] злоѹ и горцаиши того[и] выхоу на зло а видѣще предъ о[чи]ма нашими гневъ Б[о]жии. мъртвѣци по оу[ли]чамъ и по тѣ-роу[и] и по мостоу по великому ѿ пьсѣл(fol. 114) издаѹмы оже

się zbierając [te dobra], a tamci przejęli [owoce] ich pracy. O takich to ludziach powiedział Duch Święty: „Gromadzi, lecz nie wie, kto to zabierze”⁷⁷². A książątku Rościsławowi pokazano drzwi, [aby odszedł] z Torżka do ojca, do Czernihowa, [ze słowami]: „Ojciec twój rzekł ongiś, że wsiądzie na konia, [by iść] na wojnę w dzień Podwyższenia [Krzyża] i krzyż całował. A oto mamy już dzień św. Mikołaja – [zwolnieni jesteście] z przysięgi krzyżowej. Odejdź więc precz, a my sobie księcia wybierzemy”.

I posłano po Jarosława⁷⁷³, z [zachowaniem] wszystkich wolności nowogrodzkich. Jarosław pośpiesznie przybył do Nowogrodu w miesiącu grudniu, 30 [dnia], zwołał wiec i ucałował [ikonę] Świętej Bogurodzicy, [zaprzysięgając] wszystkie dokumenty Jarosławowe. I przesiadawszy dwa tygodnie, udał się znów do Perejaśławia, wziawszy ze sobą młodszych mężczyzn nowogrodzkich, a swoich dwóch synów, Teodora i Aleksandra pozostawił w Nowogrodzie.

Tejże zimy książę Jarosław, władcyka Spirydona i wszyscy Nowogrodzianie przywiedli z Chutyni, z [monasteru] Świętego Zbawiciela⁷⁷⁴ igumena Arseniusza⁷⁷⁵, męża łagodnego i pokornego i powierzyli mu godność igumena w [monasterze] św. Jerzego⁷⁷⁶. Pozbawiono [jej] natomiast Sabę⁷⁷⁷ i osadzono go w celi. I rozchorował się, i przeleżawszy sześć tygodni, zmarł w marcu, 15 [dnia], w sobotę, przed południowym nabożeństwem. I tak, został pochowany przez igumena Arseniusza i wszystkich braci. Niech Bóg wysłucha jego świętej modlitwy za wszystkich chrześcijan i za mnie, grzesznego paramonarza Tymoteusza⁷⁷⁸! Był on bowiem mężem dobrym, łagodnym, pokornym i życzliwym. Obdarz, Boże, jego duszę pokojem wraz ze wszystkimi sprawiedliwymi w Królestwie Niebieskim!

My zaś powróćmy do poprzedniej [opowieści], do gorzkiego i nieszczęsnego wspomnienia tej wiosny. Cóż bowiem można powiedzieć albo jak opisać karę, która została na nas zesłana przez Boga? Oto niektórzy spośród prostego ludu zarzynali żywych ludzi i jedli ich, inni zaś jedli martwe ciała, obkrawając trupy, jeszcze inni natomiast – konie, psy i koty. Tych jednak schwytano i uczyniono z nimi [tak]: jednych spalono w ogniu, innych zasieczono, a jeszcze innych – powieszono. Inni natomiast jedli mech, oset, korę sosnową

не можахоу погрѣвати. и поставиша дроугоу скоудьланицю на
поли коньць Чюдинь|чевѣ оулици и бы[сть] та пълна в нѣ|ниже
числа нѣ[сть]. а Зтыюю поста|виша на Колѣни за с[ва]т[ы]мь
Рожь|ствомъ и та [же] бы[сть] пълна въ неиже| числа нѣ[сть].
то[же] бы намъ все вида|ще предъ очима лоучьшимъ бы|ти мы
же выхоиъ поучьши брат| вра[тоу] не съжалашетьсѧ ни о[те]чъ
с[ы]но|ви ни м[а]ти дъчери ни соу|сѣдъ| соу|сѣдоу не оулаиаше
хлѣба. не бы[сть] м[и]л[ос]ти межи нами нъ бѣ|ше тоуга и пе-
чаль на оуличи скъ|рбь дроугъ съ дроугомъ дома тѣ|ска зраще
дѣтии плачуще хлѣба а дроугая оумирающа. и коу|плахоиъ по
гр[и]внѣ хлѣб и по болю| а ржи 4ю ча[сть] кади коу|плахоиъ|
по гр[и]внѣ серѣбра. и даяхъ о[т]ци|| (fol. 114') и м[а]т[е]ри дѣ[ти]
свою одьренъ ис хлѣ|ба гостымъ. се же горе бы[сть] не вѣ|нашен
земи въ одной нъ по| всеи обла[сти] Роу[с]ь|стѣи кромѣ Кы|юва
одиного. и тако ны Б[ог]ъ вѣ|зда по дѣломъ нашимъ.

Въ лѣ[то] 6739 (1231/1232). загорѣсѧ ѿ Матѣ|юва двора
ѿ Вышкови|ца и погорѣ весь коньць Славы|нскыи оли и до кон-
ца Хѣлм|а мимо с[ва]то[го] Илию. нъ оублюде Б[ог]ъ| с[ва]-
т[ы]хъ ц[е]рк[о]въ. нъ толми бѣ|ше лю|тъ пожаръ яко по водѣ
огнь| гораше ходѧ чрѣ|съ Вѣлхово| всеиъ людмиъ зрацимиъ|
и головъ нѣ|колико истопѣ вѣ| Болховѣ. того [же] лѣ[та] ѿкры
Б[ог]ъ| м[и]л[осе]рдие свою на нас грѣшны|хъ створи м[и]л[ос]-
ть свою въ|скорѣ. при|бѣгоша Нѣмьци и[з] замо|рия съ житомъ
и с моукою|| (fol. 115) и створиша много добра. а оу|же бѣ|ше при
конци городъ сии. Тон же осени ходи Яро|славъ ра|тию на Цър-
ниговѣ|скоу волость| с новгородци и съ всею вла|стью| своею
на Ми|хаила и пожь|же Шереньскъ. и стояеъ подъ| Мосальскомъ
и въспатисѧ вѣ|спать истративъ обилия мѣ|ного. тоу [же] подъ
городомъ застрѣ|лиша Олдана подвое|скаго и бе|з мира ѿидоша.
Томъ [же] лѣ[тѣ] прѣ|стависѧ Водовикъ Вѣ|нездъ| посадник нов-
городьскыи въ Цър|ниговѣ.

i lipową oraz liście wiązu – co komu przyszło do głowy. A jacyś inni żli ludzie poczęli znów podpalać domy dobrych ludzi – tam, gdzie wyczuli ziarno. I tak rozgrabiali ich majątek. Zamiast odczuwać skruchę za zło, jeszcze mocniej skłanialiśmy się do niego, widząc na własne oczy taki gniew Boży: zmarłych [leżących] na ulicach, na targu i na wielkim moście, zjadanych przez psy, gdyż nikt nie był w stanie ich pogrzebać. I założono drugą zbiorową mogiłę na polu u wylotu ulicy Czudincewej⁷⁷⁹, i stała się pełna, i nie zliczymy [pochowanych w niej]. Trzecią zaś [mogiłę] założono na Kolenie, za [cerkwią] Świętego Narodzenia⁷⁸⁰ i ta stała się pełna, i nie zliczymy [pochowanych w niej]. Działo się tak, abyśmy – mając przed oczami to wszystko – stali się lepszymi, my jednak staliśmy się gorsi: nie użalił się brat nad bratem, ojciec nad synem, matka nad córką, ani sąsiad sąsiadowi nie odłamał chleba. Nie było miłosierdzia wśród nas, lecz panował smutek i rozpacz, na ulicy wspólnie [odczuwaliśmy] żal, a w domu – cierpienie, widząc dzieci płaczące za chlebem, inne zaś – umierające. I kupowaliśmy chleb za grzywnę albo i drożej, czwartą część kadzi żyta zaś kupowaliśmy za grzywnę srebra. Ojcowie i matki dla chleba oddawali własne dzieci w niewolę przyjezdnym. Takie nieszczęście było nie jedynie w naszej ziemi, lecz na całym obszarze ruskim z wyjątkiem jednego Kijowa. Tak Bóg odpłacił nam za nasze postęпки.

W roku 6739 (1231/1232). Wybuchł pożar w dworze Mateusza Wyszkowica i spłonął cały koniec sławieński, prawie że do końca Wzgórza, obok [cerkwi] św. Eliasza⁷⁸¹. Bóg jednak ustrzegł święte cerkwie. Pożar był tak bardzo srogi, że ogień zdawał się płonąć na wodzie, przechodząc przez Wołchow. I wszyscy ludzie przyglądali się temu, i kilka osób utonęło w Wołchowie. Tegoż roku ukazał Bóg swe miłosierdzie nam, grzesznym, prędko zsyłając nam swoją łaskę: przybyli śpiesznie Niemcy zza morza z żytem i z mąką, i uczynili wiele dobra, gdyż miasto to było już u kresu [sił]. Tejże jesieni wyruszył Jarosław na wyprawę wojenną na wołost czernihowską, przeciwko Michałowi⁷⁸² wraz z Nowogrodzianami i ze wszystkimi swoimi siłami. I spalił Sierieńsk⁷⁸³. I postawszy pod Masalskiem⁷⁸⁴, zawrócił znów, zniszczywszy wiele pól zboża. Tam też, pod grodem zastrzelili podwojskiego Ołdana i odeszli bez zawarcia pokoju. Tegoż roku zmarł w Czernihowie Wodowik Wniezd⁷⁸⁵, posadnik nowogrodzki.

Въ лѣ[то] 6740 (1232/1233). придоша ис Цѣрнигова Борисъ Нѣголицевичъ Мѣхаль съ братомъ Петре Бодовиковицъ Глѣбъ Сменовъ братъ Миша съ кнѣмъ (fol. 115') зѣмъ С[вѣ]тославомъ опл[ать] въ Роуць оу[ро]зоу[м]ѣвъ яко си сълагаша илмъ. они же въгонивше въ Пльсковъ яша Вячеслава и бивъше юго оковаша и. в Новѣ же городѣ вы[сть] мѣтежъ великъ. не баше бо кн[ѣ]зѣ Яросла[ва] нъ въ Переяслави бѣ тѣгда. и приѣха въ кн[ѣ]зѣ ис Переяслава изи[ма] пльсковичи и посади я на Городици въ гридници. и посла въ Пльсковъ рече[че] моужа моего поустителѣ а темъ поутъ покажите прочѣ ѿкү[да] пришли. они же сташа за ними крѣпко нъ рекоша. при[сли]телѣ к нимъ жены ихъ и товаръ толже мы Вячеслава поустимъ или вы собе а мы себе. и тако быша безъ мира лѣ[то] все. и не пустити кн[ѣ]зѣ гости къ нимъ и купляху соль по 7 гр[ив]нъ (fol. 116) върковскъ и поустиша Вячесла[ва]. кн[ѣ]зѣ поустити к нимъ жены Бори[со]вю Глѣ[бо]вю Ми[ши]ню а мира не взѣ. вы[сть] на зѣмю придоша пльсковичи поклонившасѣ кн[ѣ]зю. ты наш кн[ѣ]зѣ. и въспросиша | оу Яросла[ва] сына Федора и не да имъ сына и рече[че] се даю вы шюринъ свои Гюргѣ. и ведоша и поимше Пльскову а Бори[со]ве ча[ди] показаша поутъ съ жена[ми]. они [же] идоша въ Мѣдвѣжю голову.

Въ то [же] лѣ[то] взѣ С[вѣ]тослав Смоленскъ на цитъ съ полочаны на Борѣшъ дѣнь исѣцѣ смолянны а самъ сѣ[де] на столѣ. Там же лѣ[тъ] прѣстави[сѣ] археп[иско]пъ Антоний октѣ[бра] въ 8. Они [же] вл[а]жѣнны археп[иско]пъ Антоний прѣ[же] изгнанія сѣ[де] въ еп[иско]пии лѣт 8 по Митро[фа]не а въ изгнаніи лѣт 6. по сѣм прїѣ ис Перемышла в Новѣгородъ и сѣде лѣт 2 и онѣмъ на с[вѣ]то[го] Ольгѣ. (fol. 116') вы[сть] лѣт 6 въ болезни тои и 7 мѣ[сѣ]цѣ и 9 днии и тако оумре и положивша и оу с[вѣ]тѣ Софин въ притворѣ при кн[ѣ]зи Яросла[ве] Всеволодици при археп[иско]пѣ Спүридонѣ.

W roku 6740 (1232/1233). Przybyli z Czernihowa: Borys Niegocewic, Michał z bratem, Piotr Wodownikowic, Gleb, brat Symeona⁷⁸⁶ i Misza, wraz z księciem Światosławem⁷⁸⁷. I [odeszli] z powrotem na Ruś, zrozumiałwszy, że ich okłamano. I zagoniwszy Wiaczesława⁷⁸⁸ do Pskowa, ujęli go i pobiwszy, zakuli w okowy. W Nowogrodzie nastał bunt wielki. Nie było bowiem księcia Jarosława, który przebywał wówczas w Perejasławiu. I ksiązę, przyjechawszy z Perejasławia, pochwycił Pskowian i osadził ich na Grodziszczu w izbie drużynników. I posłał [umyślnego] do Pskowa, mówiąc: „Wypuście mojego człowieka, im zaś pokażcie drzwi, [niech idą] precz tam, skąd przyszli”. Oni zaś stali twardo po ich stronie i rzekli: „Przyślijcie im ich żony i dobytek, a my wypuścimy Wiaczesława. Albo wy sobie, a my sobie”. I tak trwali bez zawarcia pokoju przez całe lato. I ksiązę nie przepuszczał do nich kupców, i kupowali dziesięć pudów soli za siedem grzywien. I wypuścili Wiaczesława. Ksiązę zaś odesłał do nich żony Borysa, Gleba i Miszy, pokoju jednak nie zawarł. Gdy nadeszła zima, przybyli Pskowianie i pokłonili się księciu: „Ty jesteś naszym księciem”. I poprosili Jarosława o [jego] syna Teodora⁷⁸⁹ i nie dał im syna, i rzekł: „Oto daję wam mojego szwagra Jerzego”⁷⁹⁰. I zabrawszy go, zawieźli do Pskowa, a ludziom Borysa i ich żonom pokazali drzwi. Udali się oni do Niedźwiedziej Głowy.

Tegoż roku Światosław⁷⁹¹ wraz z Połoczanami wziął Smoleńsk szturmem, w dzień św. Borysa. Wysiekl Smoleńszczan, a sam zasiadł na tronie. W tym samym roku zmarł arcybiskup Antoni, w październiku, 8 [dnia]. Tenże błogosławiony arcybiskup Antoni, zanim został wygnany, zasiadał na arcybiskupstwie przez osiem lat, po Mitrofanie, a na wygnaniu [przebywał] przez sześć lat. Następnie przybył z Przemyśla do Nowogrodu i zasiadał [na tronie] przez dwa lata. I zaniemówił w dzień św. Aleksego. W chorobie tej żył sześć lat, siedem miesięcy i dziewięć dni. I tak oto skonał, i złożono go w narteksie Świętej Sofii, w obecności księcia Jarosława Wsiewołodowica i arcybiskupa Spirydona.

Етъ лѣ[то] 6741 (1233/1234). изгониша Изборьскъ Бори[со]ва ча[дѣ] съ кн[ѡ]зьмь А[л]рославомь Болодимирицемь и съ Нѣмци. плъсковици же осту[п]ивше Изборьскъ измаша и кѣ[н]аѡа и Нѣмци. оубиша Данїла а ини побегоша. и даша я велїкомоу Яросла[воу]. кн[ѡ]зь же искова[вѣ] поточи я въ Переясла[лѣ]. Томя [же] лѣ[тѣ] прѣ[ста]виса кн[ѡ]зь Феодоръ с[ы]нъ Яросла[ла] вачьшини июна въ 10 и положенъ бы[сть] въ монастырї с[вѡ]то[го] Георгия и еше младъ. и кто не пожалоуєть сего. сватба при[стро]ена меда изварены невѣ[ж] (fol. 117) ста приведена кн[ѡ]зи позвани. и бы[сть] въ веселия мѣ[сто] плачь и сѣтова[н]иє за грѣхы наша. нъ Г[оспод]и слава тебе ц[ѣ]са[рю] н[е]в[ес]ныи извольшю ти талко нъ покои юго съ всеми правды[ны]ми. Етъ то [же] лѣ[то] заложена бы[сть] ц[ѣ]ркви на воротѣхъ ѿ Неревьска[го] концѣ с[вѡ]тныи Феодоръ. Томя [же] лѣ[тѣ] прѣ[ста]виса вл[а]ж[е]ныи митрополитъ всѣя Роу[си] Кыєвьскыи именымъ Кюриль родомъ Гръцинъ бѣ приведенъ бы[сть] из Никѣа. Етъ то [же] лѣ[то] изгониша Нѣмци Кюри[ла] Синкиницѣ въ Тѣсвѣ и вѣдоша и въ Мѣдвѣжю голову. и сѣде окова[нъ] ѿ Г[оспо]жки на дни до великаго говѣнїя кн[ѡ]зю Арославу не соущю Новѣгородѣ нъ въ Переясла[лѣ] ѡшьлѣ бѣ. и пришьдъ кн[ѡ]зь выправи Б[о]жичею помощю с[вѡ]тныя Софиѣ. а пълкы с[воя] (fol. 117') приведе в Новѣгородъ множество холѣа ити на нѣ.

Етъ лѣ[то] 6742 (1234/1235). иде кн[ѡ]зь Арослав съ новгородци и съ всѣю областью и с полкы своими на Нѣмци подъ Гюргевъ. и ста кн[ѡ]зь не дошедъ гра[да] съ пълкы и поу[сти] лю[ди] своѣ въ зажитиє воєватъ. Нѣмци же из гра[да] высоушасѣ а нини из Мѣдвѣже головы на сторожи и бишасѣ с ними и до пълкы. и поможє Б[ог]ъ кн[ѡ]зю Яросла[воу] съ новгородци и биша я и до рѣкы и тоу палде лоучьшихъ Нѣмць нѣколико. и ако быша на рѣче на Омовыжи Нѣмци и тѣ обломишасѣ исто[пѣ] ихъ мно[го] а ини азьни вѣбегоса въ Гюргевъ а дроузи въ Мѣдвѣжю голову и мно[го] попу[сто]шиша земле ихъ и обилиє потратиша. (fol. 118) и поклоншасѣ Нѣмци кн[ѡ]зю Ярославу же вѡа с ними миръ на всѣи правдѣ своєи. и възвратишасѣ новгородци сдрави вси а низовьчъ нѣколико паде.

W roku 6741 (1233/1234). Wypędzono ludzi Borysa⁷⁹² z Izborska⁷⁹³ razem z księciem Jarosławem Włodzimierzowiczem⁷⁹⁴ i Niemcami. Pskowianie oblegli Izborsk, pojмали księcia i zabili Daniela Niemca, inni zaś uciekli. I wydano ich wielkiemu Jarosławowi. Książę zaś zesłał ich skutych do Perejasławia. Tegoż roku zmarł książę Teodor, starszy syn Jarosława, w czerwcu, 10 [dnia]. Został złożony w monasterze św. Jerzego⁷⁹⁵. Był jeszcze młody, któż go nie pożałuje? Wesele uszykowane, miody uwarzone, narzeczona przyprowadzona, książęta zaproszeni. A zamiast radości był płacz i żałoba – z powodu naszych grzechów. Lecz chwała Tobie, Panie, Królu Niebios, któryś tak zechciał! Obdarz go pokojem wraz ze wszystkimi sprawiedliwymi! W tymże roku została ufundowana cerkiew św. Teodora nad bramą od nerewskiego końca⁷⁹⁶. W tym samym roku zmarł błogosławiony metropolita kijowski i całej Rusi o imieniu Cyryl⁷⁹⁷, który był z pochodzenia Grekiem i został sprowadzony z Nikei. Tegoż roku Niemcy dościgli Cyryla Sinkinica w Tiesowie⁷⁹⁸ i zaprowadzili go do Niedźwiedziej Głowy. I siedział w okowach od dnia [Zaśnięcia] Bogurodzicy do Wielkiego Postu. Księcia Jarosława nie było w Nowogrodzie, gdyż wyjechał wcześniej do Perejasławia. I książę, powróciwszy, uwolnił go z pomocą Boga i Świętej Sofii, a wojska swoje przyprowadził do Nowogrodu w wielkiej liczbie, chcąc iść na nich.

W roku 6742 (1234/1235). Książę Jarosław wyprawił się przeciwko Niemcom pod Juriew z Nowogrodzianami i z [mieszkańcami] całej okolicy oraz ze swoimi oddziałami. I zatrzymał się książę z wojskami, nie doszedłszy do grodu, i rozpuścił swoich ludzi, aby plądrowali dla zdobycia prowiantu. Niemcy wychynęli z grodu, inni zaś – z Niedźwiedziej Głowy z podjazdami, i ścierali się z nimi aż [dotarli] do obozu. I pomógł Bóg księciu Jarosławowi i Nowogrodzianom, i bili ich aż do rzeki, i tam poległo kilku znaczniejszych Niemców. Kiedy Niemcy przechodzili rzekę Omowżę⁷⁹⁹, załamał się [lód] i potopiło się wielu spośród nich. Inni zaś, ranni, wbiegli do Juriewa, a jeszcze inni – do Niedźwiedziej Głowy. I spustoszone wielce ich ziemie i stratowano pola zbóż. I Niemcy pokłonili się księciu. Jarosław zawarł z nimi pokój na swoich własnych warunkach. I powrócili Nowogrodzianie cali i zdrowi, a Niżowców⁸⁰⁰ poległo kilku.

Того же лѣ[та] | съгортѣ ц[ѣ]ркви ѿ грома с[вѣ]то[го] Лѹ[ки] въ Лю[ди] | нѣ конци юнѣа въ 10 съ вечера. | Томъ [же] лѣ[тѣ] | изгониша Литва Рѹ[сь] | оли до тѣргѹ и сташа роѹ[ша]нѣ | и засада. огнищанѣ и гридѣа и | кто коѹпць и гости. и выгнаша | я ис посада опать бѹющесѣ на поли. | и тоѹ оѹбиша нѣколико Литвы | а роѹшанъ 4 моѹ[жа] по[па] Петрилѹ | 2 Павла Оврадицѣа а ина два мѹ[жа]. а мана[сты]рь с[вѣ]то[го] Сп[а]са весь пограбѣиша и ц[ѣ]-рк[о]вь полупи[ша] всю и иконы | и прѣстолъ и цѣренци 4 оѹби[ша] | и ѿстоѹпиша на Клинтъ. тѣгда [же] | вѣсть приде в Новѣ-городъ къ кѣл(fol. 118')нѣзю Яросла[воѹ]. кн[ѣ]зѣ же съ новгородѣ | цѣ вѣсѣдавѣше въ насады а инѣи | на конихъ. пондоша по нихъ по Ловоти. и яко выша оѹ Моравинна | и вѣспатишасѣа лодьиници ѿтоле въ городъ и кн[ѣ]зѣ я ѿпѹ[сти]. недо[сто]ало бо оѹ нихъ бѣше хлѣ[ба]. а сами поиде съ коньники по нихъ. | и постиже я на Доѹбровнѣ на сѣлищи въ Торопчѣскои волости | и тоѹ [сѣ] би съ вѣзбожныи оканьною Литвою. и тоѹ пособи Б[ог]ъ | и | кр[ес]тъ ч[ес]тьныи и с[вѣ]тая Софѣя | Прѣмоѹдро[сть] Б[о]-жия надъ поганьми кн[ѣ]зю Яросла[воѹ] съ новгородци. и ѿяша оѹ нихъ конь 300 и съ товаромъ ихъ а сами повѣгоша на лѣстѣ | помѣтавѣше ороѹжия и щиты и солѣи и все ѿ себе. а инѣи тоѹ ко-стью | падоша. а новгородѣцѣ тоѹ оѹби[ша] || (fol. 119) 10 моѹжѣ Феда Якоѹновича ты[сѣ]чѣско[го] Гаврила щитника Нѣ[го]ѹтина на Лоѹбаници Нѣж[и]лоѹ сѣребреника Гостица на | Коѹзмадемьяни оѹлицѣ Фе[д]ора Оѹма кн[ѣ]зѣ дѣцкои дѣрголе городищанинъ | и инѣхъ 3 | моѹжи. а покои Г[оспод]и д[о]ѹша ихъ въ | ц[ѣ]сѣа[р]с[т]виѣи н[ѣ]в[ѣ]снѣмъ пролившихъ | крѣви своя за с[вѣ]тоѹю Софѣю | а | за | кровь хр[ис]тъяньскоѹю.

Въ лѣ[то] 6743 (1235/1236). не хотѣа исперва | оканьныи вѣспа-гоѹеныи дѣя[вол]ъ родѣ ч[ѣ]л[о]вѣ[ч]ч[ес]к[о]моѹ добра. въ | здвиже крамолоѹ межи роѹсьскыи кн[ѣ]зи да выша ч[ѣ]л[о]вѣ[ч]ци | не жили мирно. о томъ бо сѣа злы | радоѹеть кровопролитию кр[ес]-тъ[ня]ньскоѹ. поиде кн[ѣ]зѣ Воло[ди]миръ Рюриковичъ съ кыяны | а | Дѣнило Романовичъ с галичань || (fol. 119') на Мѣхѣла Вѣсело-лодича Чермно[го] | къ Черниговоѹ. а Изѣславъ вѣжа | в Поло-ци. а много воева около Чернигова. и посадѣ поуже а Мѣхаило

Tegoż roku spłonęła od [uderzenia] gromu cerkiew św. Łukasza⁸⁰¹ w ludyńskim końcu, w czerwcu, 10 [dnia], wieczorem. W tym samym roku Litwini przepędzili mieszkańców Russy prawie aż do targu. I stanęli mieszkańcy Russy oraz oddział zbrojnych, właściciele domów, wojowie książęcy i kto [był] z handlarzy i kupców. I przegnali ich [tj. Litwinów] na powrót z podgrodzia, bijąc się w polu. Zabito tam kilku Litwinów, a spośród mieszkańców Russy – czterech mężczyzn: popa Pietriłę, następnie Pawła Obradica oraz dwóch innych mężów. Monaster Świętego Zbawiciela⁸⁰² ograbili całkowicie i cerkiew złupili doszczętnie, i ikony, i ołtarz. I zabili czterech mnichów. I odstąpili do Klina. Wówczas też wieść [o tym] dotarła do Nowogrodu, do księcia Jarosława. Książę oraz Nowogrodzianie, [jedni] wsiadłszy do kryp, a drudzy na konie, poszli ich śladem wzdłuż Łowaci. I gdy byli koło Morawina⁸⁰³, żeglarze zawrócili stamtąd do miasta. Książę ich odesłał, zabrakło im bowiem chleba. Sam zaś podążył wraz z jeźdźcami za nimi [tj. Litwinami], i dopędził ich koło Dubrowny, osady w wołosti Toropca, i tam starł się z bezbożnikami, przeklął Litwę. I tam księciu Jarosławowi i Nowogrodzianom dopomógł Bóg, Czcigodny Krzyż i Święta Sofia Mądrość Boża [zwyciężyć] nad poganami. I odebrano im trzysta koni wraz z ich dobytkiem. Oni sami uciekli zaś do lasu, porzuciwszy oręż, tarcze, kopie i wszystko inne. Inni zaś padli tam trupem. Spośród Nowogrodzian zabito tam dziesięciu mężów: tysięcznika Fieda Jakunowica⁸⁰⁴, tarczownika Gawriłę, Niegutina z Łubianki, srebrnika Nieżyłę, Gościłca z ulicy [św. św.] Kosmy i Damiana, sługę książęcego Fiodora Uma, jednego mieszkańca Grodziszczu oraz trzech innych mężów. Obdarz, Panie, ich dusze pokojem w Królestwie Niebieskim, gdyż przelali swoją krew za Świętą Sofię i za krew chrześcijańską!

W roku 6743 (1235/1236). Przeklęty, niszczący wszystko diabeł, nie chcąc od zarania dobra dla rodu ludzkiego, rozniecił spór między ruskimi książętami, aby ludzie nie żyli w pokoju. Raduje się bowiem Zły z takiego oto rozlewu krwi chrześcijańskiej. Wyruszył książę Włodzimierz Rurykowicz⁸⁰⁵ z Kijowianami oraz Daniel Romanowicz⁸⁰⁶ z Haliczanami przeciwko Michałowi Wsiewołodowicowi Czermnemu⁸⁰⁷ do Czernihowa. Iziasław⁸⁰⁸ zaś zbiegł do Połowców.

выстоупи ис Чернигова. и| мно[го] поустошивъ около Черниго|ва. поиде опать. и Михаилo створивъ прелестъ на Данилѣ. и мно[го] | би галичанъ и бецисла. Данило же едѡ оуде. а Володими|ръ пришедъ опать сѣде в Киевѣ. и не тоу бы того до сыти злал но приде Изяславъ с погаными| Половци в силѣ тажцѣ. и Михаилo с черниговци подѣ Киевѣ| и взаша Киевѣ. а Володими|ра и княгыню его имше Поло|вци. поведоша в землю свою. и много зла створиша кыляномѣ. а Михаилo сѣде в Галичи. а Изяславъ в Киевѣ.||(fol. 120) и опать поустиша Володими|ра Половци на искоупѣ и жену| его. и на Нѣмцихъ имаша искоупѣ князи.

Бѣ лѣ[то] 6744 (1236/1237). | поиде кн[аз]ъ Ярославъ изъ| Новгорода Киевоу на столѣ| поима сѣ собою новгородци вѣлтихъ Соудимира въ Славѣнѣ Якима Белоуковича| Косту Вячеславица а новоторжець 100 муж. а в Новѣгородѣ| посади с[ы]на своего Олѣхандра. | и пришедъ сѣде в Киевѣ на столѣ. и державѣ новгородцевъ и| новоторжцевъ одноу недѣлю| и одаривъ я ѿпусти проче. и придоша здрави вси. Том же| лѣ[тѣ] пришедше безбожнии Талтарове плѣниша всю землю| Болгарьскою и градъ ихъ великыи взаша и исѣкоша||(fol. 120') вса и жены и дѣти.

Бѣ лѣ[то] 6745 (1236/1237). | вы[сть] знамение въ с[олнц]и| м[ѣс]ца августа въ 3 д[е]нь на палм[ѣ] с[вѣ]тыхъ о[те]цъ Далмата Фавста| Исакия въ оуденье. вы[сть] тако|во знамение. тма вы[сть] въ с[олнц]и| сѣ запада акы м[ѣс]ца вы[сть] въ 5| ночии а сѣ востока свѣтло и оп[ѣ]ть со вѣстока тма вы[сть] такоже| акы м[ѣс]ца 5 ночии а с запада| свѣтло и тако исполнисѡ оп[ѣ]ть. | То[го] же лѣ[тѣ] придоша в силѣ велицѣ| Нѣмци изъ заморья в Ригу| и тоу совкоупившесѡ вси и рижане и вса Чюдская земля| и плъсковичи ѿ себе послаша| помощь мужь 200 идоша на| безбожноу Литвоу. и тако грѣхъ ра[ди] нашихъ безбожными| погаными побѣжени быша| придоша каждо десѣтии въ||(fol. 121) дома своя. То[го] же лѣ[тѣ] приде| митрополитъ Гръчинъ изъ| Никѣя въ Киевѣ именемъ Есифъ.

[Włodzimierz z Danielem] pustoszyli wielce okolice Czernihowa i spalili podgrodzie. A Michał wyszedł z Czernihowa i spłądrowawszy wielce okolice Czernihowa, zawrócił. Michał, zwiódłszy Daniela, zabił wielu Haliczan, niezliczone mnóstwo. Daniel zaś ledwo uszedł. Włodzimierz, powróciwszy znów, zasiadł [na tronie] w Kijowie. I jakby nie dość było jeszcze zła, nadciągnął Iziasław z pogańskimi Połowcami, w olbrzymiej sile. Michał z Czernihowianami także [przybył] pod Kijów. I zdobyli Kijów. Włodzimierza zaś i jego księżnę pochwycili Połowcy i uprowadzili [ich] do swojej ziemi. I uczynili wiele zła Kijowianom. Michał zasiadł [na tronie] w Haliżu, a Iziasław w Kijowie. Połowcy wypuścili z powrotem Włodzimierza i jego żonę za okupem. Książęta wzięli okup od Niemców.

W roku 6744 (1236/1237). Udał się książę Jarosław⁸⁰⁹ z Nowogrodu do Kijowa, aby objąć tron, zabrawszy ze sobą znaczniejszych Nowogrodzian: Sudimira ze Sławna, Jakima Włunkowica, Kostię Wiaczesławowica, a spośród mieszkańców Nowego Targu – stu mężów. W Nowogrodzie zaś posadził swojego syna Aleksandra⁸¹⁰. I przybywszy, zasiadł na tronie w Kijowie. I przetrzymywał Nowogrodzian i mieszkańców Nowego Targu przez jeden tydzień, i obdarowywszy, odprawił ich. I powrócili cali i zdrowi. Tegoż roku nadciągnęli bezbożni Tatarzy i podbili całą ziemię bułgarską⁸¹¹. I zdobyli ich wielki gród, i wysiekli wszystkich, i kobiety, i dzieci.

W roku 6745 (1236/1237). Ukazał się znak na słońcu w miesiącu sierpniu, 3 dnia, na pamiątkę świętych ojców Dalmacjusza, Faustusa i Izaaka, w południe. Był to taki znak: ciemność okryła słońce po zachodniej stronie i było ono jak księżyc piątej nocy, a po wschodniej było jasne. Następnie zaś ciemność pojawiła się po stronie wschodniej, tak że [wyglądało] jak księżyc piątej nocy, a po stronie zachodniej znowu było jasne. I potem stało się pełne. Tegoż roku do Rygi nadciągnęli zza morza Niemcy z wielkimi siłami. I tam zebrali się wszyscy: Ryżanie i cała ziemia czudzka. Pskowianie zaś przysłali od siebie na pomoc [im] dwustu mężów. Wyruszyli na bezbożną Litwę. I tak, z powodu naszych grzechów zostali zwyciężeni przez bezbożnych pogan. I co dziesiąty powrócił do swego domu. W tymże roku przybył do Kijowa metropolita Grek z Nikei, o imieniu Józef⁸¹².

Въ лѣ[то] 6746 (1237–1239). створи мана|стырь 8 с[вѣ]т[о]го
Павла Семеновая Борисовича. В то лѣ[то] придоша иноплемь-
ници г[ла]го|лени Тал|тарове на землю рязаньскоу|ю множество
вещисла акы| проузи. і первое пришедше і сталша о Ноу|злѣ і в|заша
ю і сталша станомъ тоу. і ѿтолѣ послаша послы своя женоу ча-
ро|дѣицю і два моужа с нею кѣ| кн[ѣ]земъ рязаньскимъ про|саче
оу нихъ десятины во все|мъ і в лю|дѣ|хъ и въ кн[ѣ]зѣхъ і въ| ко-
нихъ во всакомъ десятоѣ. кн[ѣ]зи же рязаньстии Гюргі| Инъгво-
ровъ братъ Олегъ Романъ| Инъгоровичъ і моу|ромьскы| (fol. 121')
и проньскыи не въпоу|стаче| кѣ| градомъ выѣхаша про|тивоу имъ
на Боро|нажъ. і ре|коша имъ кн[ѣ]зи. о|на насъ все|хъ не боудеть
то [же] все то ваше| боудеть. і ѿтолѣ поусте|шиа| ихъ кѣ| Юрью
въ Володи|мирь і ѿтолѣ поусте|шиа| о Ноу|хлѣ Тал|тары въ Боро|на-
жи. послаша же рязаньстии кн[ѣ]зи кѣ| Юрью Володи|мирьскому
про|саче помочи или самому| поити. Юры же самъ не поиде| ни по-
слоу|ша кн[ѣ]зи рязань|скыхъ| молбы но самъ хотѣ| особъ| бранъ
створити.

но оу|же баше Б[о]ж|ию гнѣ|воу не проти|витиса| яко ре|че|но
вы|сѣ| дрѣ|веле| Ис|оус|оу Наоу|гиноу Б[о]го|мъ. егда ве|де я на
землю обѣ|тованоу|ю| тогда ре|че|. азъ послаю на на| прелл| (fol. 122)-
же васъ недооу|мѣние и гро|зоу і страхъ и трепетъ. тако|же и пре|же
сихъ ѿя Г[оспод]ь оу| насъ| силоу а недооу|мѣние и грозѣ| і страхъ
и трепетъ вложи в нас| за грѣ|хы наша. тогда же иноплемь|ници
погани| остоу|пиша Рязань і остро|голь| оградиса и. кн[ѣ]зѣ же|
рязаньскыи Юры затворі|са въ градѣ с людьми. кн[ѣ]зѣ же Ро-
манъ Инъгоровичъ ста| битиса| противоу ихъ съ сво|ими лю|дѣ|-
ми. кн[ѣ]зѣ же Юры| Володи|мирьскыи тогда| посла Бремѣ|я въ
сторо|жихъ| воеводоу і сна|са с Романомъ. і остоу|пиша ихъ Та-
та|рове оу| Коломны і вишаса| крѣ|пко і прогониша ихъ| к надоло-
вомъ и тоу оу|ви| (fol. 122')ша кн[ѣ]зѣ| Романа і Бремѣ|я і много
паде тоу съ кн[ѣ]земъ і съ Бремѣ|емъ. москвичи же| [...] ничего-
же не видѣ|вше.

W roku 6746 (1237–1239). [Żona] Symeona Borysowica założyła monaster przy [cerkwi] św. Pawła⁸¹³. Tegoż roku przybyli na ziemię riazańską obcoplemieńcy zwani Tatarami w niezliczonej liczbie, jak szarańcza. Kiedy nadciągnęli pierwsi z nich, zatrzymali się nad [rzeką] Użą⁸¹⁴ i przekroczyli ją, i rozbili się tam obozem. I stamtąd wysłali swoich posłów – kobietę-czarownicę, a wraz z nią dwóch mężczyzn – do książąt riazańskich, żądając od nich dziesięciny ze wszystkiego: z ludzi, książąt, koni i wszelkich dóbr dziesiątą część. Książęta riazańscy: Jerzy, brat Ingwara⁸¹⁵, Oleg⁸¹⁶, Roman Igorowic⁸¹⁷, a także [książęta] Muromia i Prońska, nie wpuściwszy ich do grodu, wyjechali im naprzeciw w stronę Woroneża. I rzekli im książęta: „Gdy nas wszystkich już nie będzie, wówczas to wszystko będzie waszym”. I stamtąd wyprawili ich do Jerzego⁸¹⁸, do Włodzimierza. Stamtąd zaś odprawiono Tatarów z Woroneża nad [rzekę] Użę. Książęta riazańscy wysłali posłów do Jerzego włodzimierskiego, prosząc go o pomoc lub o to, by sam przybył [z wojskiem]. Jerzy jednak sam nie wyruszył, ani nie usłuchał prośb książąt riazańskich, lecz chciał własną wojnę rozpętać.

Lecz było już za późno, by sprzeciwić się Bożemu gniewowi – jak dawniej zostało zapowiedziane przez Boga Jozuemu, synowi Nuna. Kiedy prowadził ich do Ziemi Obiecanej, wówczas rzekł: „Ześlę na nich przed wami zamęt, przerażenie, strach i drżenie”⁸¹⁹. Takż i przed nadejściem tych oto [Tatarów] odebrał nam Pan siłę, a za nasze grzechy zaszczerpił w nas zamęt, przerażenie, strach i drżenie. Wówczas to pogańscy obcoplemieńcy oblegli Riazań i opasali go ostrogiem. Książę riazański Jerzy zamknął się wraz z ludźmi w grodzie. Książę Roman Igorowic stanął z nimi do walki wraz ze swoimi ludźmi. Książę włodzimierski Jerzy wysłał wówczas Jeremiasza⁸²⁰ jako wojewodę ze strażą [przednią] i połączył siły z Romanem. Tatarzy otoczyli ich nieopodal Kołomny, i walczyli dzielnie, i zapędzili ich do umocnień. I tam zabito księcia Romana i Jeremiasza, i wielu poległo tam wraz z księciem i z Jeremiaszem. Moskwianie zaś [uciekli]⁸²¹, niczego nie zobaczywszy.

Татарове же взяша градъ мѣсца дѣлкабръ въ 21 а при-
стоупили въ 16 то[го] же мѣсца. такоже избиша кнѣзѣ и кнѣ-
гыню и моужь и жены и дѣти черныца и черноризицѣ и ерѣя овы
огнемь а инѣхъ мечемь. пороугание черницами и попадаямъ и до-
брыми женами и дѣвцами предъ мѣстѣрыми и сестрами.
а епископа оублюде Б[ог]ъ ѿбѣха проче во тѣ годѣ егда рать
остоупи градъ. и кто бра[ть]е о семь не поплачетсѣ. кто сѣ нас
осталъ живыхъ. како они нужноу и горкоу смирѣть подѣляша.
да и мы то видѣвше оустрашилисѣ выхомъ и грѣхѣмъ (fol. 123) въ
своихъ плакалисѣ съ въздыханиемъ дѣнь и ночь. мы же въз-
дыхаемъ дѣнь и ночь пѣкоущесѣ о имѣнии и о ненависти бра[ть]и.
но на подлежащая възвратимсѣ.

тогда же Рязань безбожники и поганыи Татаромъ взем-
шеми подоша къ Володимиру множество кровопролитецъ крѣ-
стьянскыя крѣви. кнѣзь же Юрь и выстоупи изъ Володимира
и бѣжа на Ярославъ а въ Володимири затворисѣ с[ы]нъ его Все-
володъ съ мѣстѣмъ и съ владдыкоу и со всею областью своею.
бѣзаконьни же Измаилти приближишасѣ къ граду и остоупи-
ша градъ силою и отыниша тыномъ всѣ. и бы[сть] на заутрь
оувидѣ кнѣзь Все (fol. 123) володъ и владдыка Митрофанъ
яко оуже взатоу быти граду внидоша въ цѣрк[о]вь с[в]ѣтоу
Б[огороди]цу и истригошасѣ вси въ образъ таже въ скимоу
ѿ владдыкы Митрофана кнѣзь и кнѣгыни дщи и сноха и до-
брыи моужь и жены. и яко оуже безаконьнии приближишасѣ по-
ставивше пороки взяша град и запалиша и огнемь в пѣтокъ
преже мѣстоу[ст]ныя недѣли. и оувидѣвше кнѣзь и владды-
ка и кнѣгыни яко зажжены бы[сть] градъ а людемъ оуже огнемь
кончаваютсѣ а ини мечемь вѣгоша въ с[в]ѣтоу Б[огороди]цу
и затворишасѣ в полатѣ. погални же ѿбѣвше двѣри зажгоша цѣ-
рк[о]вь наволочивше лѣса и издвүшиша всѣ. ти тако сколчашасѣ
предавше д[о]уша своѣ (fol. 124) я Господови.

ини же погнашасѣ по Юрь кнѣзи на Ярославъ. кнѣзь
же Юрь посла Дорожа въ просоки въ 3хъ 1000хъ. и привѣжа
Дорожъ и рече. а оуже кнѣже овиши нас около. и нача кнѣ-
зь полкъ ставити около себе и се внезапно Татарове припѣша.

Tatarzy zdobyli gród w miesiącu grudniu, 21 [dnia], a rozpoczęli oblężenie 16 [dnia] tegoż miesiąca. I tak, zabili księcia i księżnę, mężczyzn, kobiety i dzieci, mnichów, mniszki i kapłanów – jednych ogniem, a innych mieczem. Pohańbili mniszki, popadnie, dobre kobiety i dziewice na oczach [ich] matek i siostr. Biskupa zaś uchronił Bóg – wyjechał w tym czasie, w którym wojska obległy gród. Któż, bracia, spośród nas, pozostałych między żywymi, nie zapłacze z tego powodu? Jakąż to oni cierpiętniczą i gorzką śmierć ponieśli! I gdybyśmy my, ujrzawszy to, przestraszyli się [choć] i płakali nad swoimi grzechami, utyskując dzień i noc! My jednak utyskujemy dzień i noc, skupieni na majątkach i nienawiści do bliźnich. Lecz powróćmy do leżącego przed nami.

Kiedy bezbożni i pogańscy Tatarzy zdobyli Riazań, poszli na Włodzimierz – hordy przelewające krew chrześcijańską. Książę Jerzy wyszedł z Włodzimierza i zbiegł do Jarosławia, we Włodzimierzu zaś zamknął się jego syn Wsiewołod⁸²², wraz z matką⁸²³, władką i wszystkimi [mieszkańcami] swojej ziemi. Nieuznający Prawa Izmailici podeszli do grodu i oblegli gród [swoimi] siłami, i otoczyli wszystko umocnieniami. I kiedy nastał ranek, ujrzeli książę Wsiewołod i władka Mitrofan⁸²⁴, że gród niechybnie zostanie zdobyty. Weszli do cerkwi Świętej Bogurodzicy⁸²⁵ i zostali postrzyżeni wszyscy w stan [mniszy], a nawet w schimę przez władkę Mitrofana: książę, księżna, córka [ich] i synowa, i dobrzy mężczyźni i kobiety. I gdy niepodlegający Prawu podeszli, ustawivszy maszyny oblężnicze, zdobyli gród i podłożyli pod niego ogień, w piątek przed niedzielą mięsopustną. Książę, władka i księżna ujrzeli, że gród został podpalony, a ludzie już w ogniu konają, inni zaś – od miecza. I wbiegli do [cerkwi] Świętej Bogurodzicy, i zamknęli się w pomieszczeniu na chórze. Paganie zaś, wyważywszy drzwi, podpalili cerkiew, nazwłóczywszy drewna. I podusili się wszyscy⁸²⁶, i tak skonali, oddawszy swe dusze Panu.

Inni zaś ruszyli w pościg za księciem Jerzym do Jarosławia. Książę Jerzy wysłał Dorożę na zwiad wraz z trzema tysiącami [zbrojnych]. I przybiegł Doroż, i rzekł: „Książę, oni już nas okrążyli”. I książę zaczął szykować wojska wokół siebie. I wnet nadciągnęli

кн[а]зь же! не оуспѣвъ ничтоже побѣже! і бы на рѣцѣ Сити і постигоша і! і животъ свои сконча тоу. Б[ог]ъ! же вѣсть како скончася. мно[го]! бо г[лаго]лють о немъ нини. Ростовъ! же и Гоуждаль разидеся розно.! оканънии же они ѿтолѣ пришедше взяша Москву Переяславъ Юрьевъ Дмитровъ! Волокъ Тѣрь. тоу же і с[ы]нъ Ярославъ оубиша. ѿтолѣ же! придоша безаконънии і остүпиша Торжекъ на своръ ч[ис]то! нед[ѣ]ли!(fol. 124') і отыниша тыномъ весь около якоже нини гради имахоу. и! бишася тоу оканънии пороки пол двѣ нед[ѣ]ли і изнемогоша[с] лю[д]ь въ градѣ а из Новгорода имъ не бы! помочи но оуже кто же собѣ сталъ бѣ в недоумѣнии и страсѣ. і тако поганин взяша градъ і ісѣкоша вса вса ѿ моу[ж]ьска полоу і до женьска иерѣиских чинъ всъ і черноризьскыи а все изъобнажено і по[ро]у[г]ано горкою и бѣдною смертью предаша доу[ш]а своя Г[оспо]до[ви] м[ѣ]с[я]ца марта въ 5 на пам[а]т[ь] с[в]а[то]го! моу[чени]ка Никона въ сре[до]у сре[до]хр[ис]тъи[н]ю. тоу же оубѣни быша! Иванко посадникъ новоторжьскыи Якимъ Белоу[н]ковичъ! Глѣбъ Борисовичъ Михаило Моисевичъ.

тогда же гана!(fol. 125)шася оканънии безбожници! ѿ Торжкоу Серегѣрьскимъ! поутемъ оли и до Игнача! кр[ес]та а все лю[д]и сѣкуще акы! травоу за 100 верстъ до Новгорода. Новъгородъ же застүпи Б[ог]ъ і с[в]а[та]я великая і зворна[я] ап[осто]л[ь]ска[я] ц[ер]кы с[в]а[та]я Софья! і с[в]а[ты] Юриль і с[в]а[т]ы[хъ] правобѣрныхъ архиеп[иско]пъ м[о]л[и]тва! і бл[а]говѣрныхъ кн[а]з[и]и і пр[е]п[одо]бныхъ черноризецъ иерѣиска[го]! свора. да кто вра[тъ]ѣ и о[т]ци и дѣти! видѣвшѣ Б[ож]ие попоущение се! на всеи Роу[с]ьскон земли. грѣхъ же ра[ди] нашихъ попоусти Б[ог]ъ! поганыя на ны. наводитъ Б[ог]ъ! по гнѣвоу своему иноплемѣнники на землю і тако съкроушеномъ имъ въспом[а]ноутсѣ къ Б[ог]оу. оусобная же!(fol. 125') рать вываеъ ѿ сваженія дьявола. Б[ог]ъ! бо не хощетъ зла въ! ч[е]л[о]вѣ[к]ѣхъ но бл[а]га. а дьяволъ ра[до]у[е]тсѣ зломоу оубиствоу и кро[во]пролитию. земли же сгрѣши[в]ши которои любо казнить Б[ог]ъ! см[е]ртью или голодомъ или наведе[н]и[е]мъ поганыхъ или вѣдромъ или дѣждемъ силенымъ или казньми инѣми аще ли покаемсѣ і в нем же ны! Б[ог]ъ! велитъ

Tatarzy. Książę, nie zdążywszy nic [uczynić], zbiegł. I dotarł do rzeki Sit⁸²⁷, i doścignęli go, i zakończył tam swoje życie. Bóg tylko wie, jak skonał. Wiele bowiem mówią o nim inni. Rostowcy i Suzdalcy rozeszli się w różne strony. Przekłęci zaś, przybywszy stamtąd, zajęli Moskwę, Perejasław, Juriew⁸²⁸, Dmitrow⁸²⁹, Wołok[ołamsk] i Twer. Tam też zabito syna Jarosława⁸³⁰. Nieuznający Prawa przybyli zaś stamtąd i oblegli Torżok, podczas obchodów pierwszego tygodnia Wielkiego Postu. I otoczyli wszystko wokół umocnieniami, jak przy zdobywaniu innych grodów. I bili się tam przekłęci przez dwa tygodnie, używając machin oblężniczych. I ludzie w grodzie opadli z sił, a z Nowogrodu nie nadchodziła dla nich pomoc. I każdy, kto tam był, trwał w zamęcie i strachu. I tak poganie zajęli gród. I wymordowali wszystkie osoby płci męskiej i żeńskiej, cały stan kapłański i mniszy. I wszyscy, obnażeni i pohańbieni, gorzką i żalosną [umarli] śmiercią. Oddali swoje dusze Panu w miesiącu marcu, 5 [dnia], na pamiątkę św. męczennika Nikona, w środę, w czwartym tygodniu Wielkiego Postu. Tam też zostali zabici Iwanko⁸³¹, posadnik Nowego Targu, Jakim Włunkowic, Gleb Borysowic i Michajło Mojżeszowic.

Wówczas przekłęci bezbożnicy pognali z Torżka Seligerskim szlakiem, prawie aż do Krzyża Ignacego⁸³², siekąc wszystkich ludzi jak trawę, w odległości stu wiorst od Nowogrodu. Nowogród uchronili zaś: Bóg i święta, wielka, katedralna i apostolska cerkiew Świętej Sofii, i św. Cyryl, i modlitwy świętych i prawowiernych arcybiskupów, i bogobojnych książąt, i czcigodnych mnichów ze zgromadzenia kapłanów. Któż z braci, ojców i dzieci [nie zapłaczę]⁸³³, ujrawszy taki oto dopust Boży w całej ziemi Ruskiej? Z powodu naszych grzechów Bóg naprowadził na nas pogan. Bóg zsyła bowiem mocą swojego gniewu obcoplemieńców na ziemię. I kiedy oni [tj. Rusini] są skruszeni, przypominają sobie o Bogu. Bratobójcza wojna zdarza się z poduszczenia diabła. Bóg bowiem nie pragnie zła wśród ludzi, lecz dobra. Diabeł zaś cieszy się z okrutnego morderstwa i rozlew krwi. I którakolwiek ziemia zgrzeszyła, Bóg każe ją śmiercią, albo głodem, albo naprowadzeniem pogan, albo suszą, albo silnym deszczem, albo innymi karami – aż pokajamy się i będziemy żyć tak, jak nam Bóg każe. Mówi nam bowiem przez Proroka: „Nawróćcie

жити. гл[аго]л[ѣ]тъ бо к на[м]ъ пр[о]р[о]к[о]мъ. обратитесѧ ко[н]и[н]ѣ всѣмъ с[ѣ]р[д]ц[ѣ]мъ вашими постомъ и плачемъ да аще[б]и сице створимъ всѣхъ грѣхъ[ъ] прощени боудемъ. но мы на[ш]а злая възвращаемсѧ акы свинья валающеѧ в калѣ[б]и грѣховнѣмъ при-сно і тако[б]и пребываемъ. да сего ра[ди] кал[ѣ]б[и] (fol. 126) ни приемлемъ всѧкыя ѿ Б[ог]а. і нахожениє ратныхъ. і по Б[ож]ию повелѣнію грѣхъ[ъ] ра[ди] і нашихъ казнь приемлемъ.

Бѣ лѣ[то] 6747 (1239/1240). оженисѧ кн[язь] Олѣгандръ с[ы]нъ Ярославъ в Новѣгородѣ[хъ] поя в Полотыскѣ оу Брѧчьслава дчерь і вѣ[н]часѧ в Торопчи. тоу кашю[л] чини а в Новѣгородѣ[хъ] дроу[г]оу[ю]. То[го] же лѣ[та] кн[язь] Александръ с новгородци сроу[б]и городци по Шелонѣ.

Бѣ лѣ[то] 6748 (1240/1241). придоша Свѣ[т]и в силѣ велицѣ і Моурманѣ і Соумъ і Ёмъ в кораблехъ[ъ] множество мно[го] зѣло. Свѣ[т]и съ кн[яземъ] и съ п[искоу]пы своими і стаха в Невѣ оустѣ Ижеры хотѧче восприяти Ладогоу[л] просто же рекоу і Новѣ-городъ[ъ] (fol. 126') і всю областъ новгородскоу[ю]. но ещѣ пребл[а]-гын прѣм[и]л[ос]т[и]выи ч[ѣ]л[о]в[ѣ]к[о]л[ю]в[ѣ]ць Б[ог]ъ оу-блюде ны и зашити ѿ иноплемѣнникъ[ъ] яко всеоу троудшасѧ без Болжия повелѣния. приде бо вѣ[ст]ь в Новѣгородъ[ъ] яко Свѣ[т]и идоу[т]ь къ Ладозѣ. кн[язь] же Олѣгандръ не оумедли ни мало с новгородци і с ладожаны приде[л] на нѧ і побѣди я силою с[вѣ]-тыя! Софья і м[о]л[и]тв[а]ми Бл[а]дыч[и]ца на[ш]ея Б[огороди]ца і приснодѣ[в]ица М[а]рия! м[ѣ]сѧца юла въ 15 на памѧ[т]ь с[вѣ]т[о]го Кюрика и Оулиты в недѣ[л]ю на свѣ[ст]ь с[вѣ]т[ы]хъ о[т]ѣць 630 іже в Халкидонѣ. і тоу вы[ст]ь велика сѣча Свѣ[т]емъ. і тоу оубиенъ вы[ст]ь воєвода ихъ іменемъ Спиродо[л]нъ. а нини творѧхоу[т] яко и п[искоу]пъ[ъ] оубиенъ вы[ст]ь тоу же. і мно[же]-ство[у] (fol. 127) много ихъ паде. и накладше ко[р]аблѧ два вѧтшихъ моужь[ъ] преже себе поустеиша і к морю. а прокъ ихъ ископавше яму[л] вметаша в ню бецисла. а и нини мнози язвѣни выша. і в тоу ношь не дождавше свѣ[т]а поне[дѣ]льника посрамлени ѿдоша. новгородецъ же тоу паде Костѧ[н]тинъ Лоуготиниць Гюргѧ! Пинешиниць Намѣстъ[ъ] Дрочило Нездыловъ с[ы]нъ ко[л]жевника а всѣхъ 20 моужь[ъ] с ладожаны или мнѣ Б[ог]ъ вѣ[ст]ь. кн[язь] же

się do Mnie całym swym sercem, przez post i płacz, [i lament]”⁸³⁴. A jeśli tak uczynimy, zostaną nam wybaczone wszystkie grzechy. Lecz my do złych uczynków powracamy, jak świnia tarzając się nieustannie w gnoju grzechów, i tak trwamy. I z tego powodu przyjmujemy wszelakie kary od Boga, także i najazd zbrojnych. Z woli Bożej karę za nasze grzechy otrzymujemy.

W roku 6747 (1239/1240). Ożenił się książę Aleksander⁸³⁵, syn Jarosława w Nowogrodzie. Pojął w Połocku córkę Briaczysława⁸³⁶ i wziął ślub w Toropcu. Wyprawił tam ucztę, a drugą – w Nowogrodzie. Tegoż roku książę Aleksander wraz z Nowogrodzianami pobudował [z drewna] gródki na Szełoni⁸³⁷.

W roku 6748 (1240/1241). Nadciągnęli Szwedzi z olbrzymimi siłami oraz Murmanie⁸³⁸, Sumowie⁸³⁹ i Jemianie w okrętach, w niezwykle wielkiej liczbie. Szwedzi byli ze swoim księciem i ze swoimi biskupami. I zatrzymali się nad Newą, u ujścia Izory⁸⁴⁰, pragnąc przejąć Ładogę, a – mówiąc wprost – Nowogród i całą ziemię nowogrodzką. Lecz jeszcze [raz] najlepszy i najmiłosierniejszy, kochający człowieka Bóg zachował nas i obronił przed obcoplemieńcami, i nadaremnie trudzili się, nie mając Bożego przyzwolenia. Przyszła wieść do Nowogrodu, że Szwedzi zmierzają w kierunku Ładogi. Książę Aleksander nie zwlekał ani chwili, wyruszył wraz z Nowogrodzianami i Ładożanami przeciwko nim i zwyciężył ich siłą Świętej Sofii i dzięki modlitwom naszej Władczyni, Bogurodzicy, zawsze Dziewicy Marii, w miesiącu lipcu, 15 [dnia], na pamiątkę św. św. Kirika i Julity, w niedzielę Soboru Sześciuset Trzydziestu Świętych Ojców, który odbył się w Chalkedonie. I miała tam miejsce wielka rzeź Szwedów. I tam został zabity ich wojewoda o imieniu Spiridon⁸⁴¹, inni zaś myśleli, że i biskup został zabity w tym samym miejscu. I poległo ich tam niesłychane mnóstwo. I ułożywszy w dwóch okrętach [ciała] najznacniejszych mężów, wysłali je przed sobą ku morzu. Wykopawszy dół, wrzucili w niego pozostałych [wojowników] bez liku. Wielu innych zostało zaś rannych. I tejsze nocy, nie doczekawszy świtu w poniedziałek, odeszli okryci wstydem. Spośród Nowogrodzian polegli tam: Konstantyn Ługotinic, Guriata Pieneszczynic, Namiest, Droczyło, syn garbarza Niezdily. Wszystkich

Олѣксандръ съ| новгородци і с ладожань| придоша вси здрави въ
своляси схранени Б[ого]мъ и с[ва]тою| Софьюю і м[о]л[и]тв[а]ми
всѣхъ| с[ва]т[ы]хъ.

То[го] же лѣ[та] взяша Нѣмци медвѣжане юрьевци| вельяд-
ци с княземъ Ярол(fol. 127')савомъ Володимиричемъ Изборьско.
і приде вѣсть въ Пльсковъ| яко взяша Нѣмци Изборьскъ. і вы-
идоша пльско|вичи вси і вишася с ними і побѣдиша я Нѣмци. тоу
же оубиша Гаврила Горислалича во|еводоу. а пльсковичъ гоначе|
много побивша а инѣхъ роука|ми изымаша. і пригонивше| подъ
городъ і зажгоша посадъ| всь. і много зла бы[сть]. і погорѣ|ша
ц[е]рквы и ч[е]стныя іконы и| книги і еѡ[нгели]я. і много селъ
по|поустыиша около Пльскова. і стояша подъ городомъ не[дѣ]лю
но| города не взяша. но дѣти по|имаша оу добрыхъ моужь в та-
ли і ѡидоша проче. і тако бы|ша безъ мира. бѣхоу бо пере|вѣтъ
держаче с Нѣмци пльсковичи і подъвели ихъ Твѣл(fol. 128)рдило
Иванковичъ съ инѣми і самъ поча владѣти Пльсковомъ с Нѣм-
ци воюя села новго|родская. а ини пльсковичи| вѣбжаша в Новъ-
городъ с женами и с дѣтьми.

В то [же] лѣ[то] тоі же| зимы выде кн[а]зь Олександръ| из
Новгорода къ о[т]цю в Переяславль съ м[а]т[е]рью и с женою
и| со всѣмъ дворомъ своимъ ро|спрѣвѣсася с новгородци. Тоі же|
зимы придоша Нѣмци на Ро|дъ с Чюдью і повоеваша и дань| на
нихъ възложиша а городъ| оучиниша в Копорьи погостѣ|. і не то
бы[сть] зло но и Тесовъ| взяша і за 30 верстѣ до Новгорода|
ганашася гостѣ| вночѣ. а сѣ|мо Лоугоу и до Габел. новгоро|дци
же послаша къ Ярославоу| по кн[а]зю і дасть имъ с[ы]на свое-
го Яндрѣя. Тогда же сдоумал(fol. 128')вше новгородци послаша
вл[ады]коу| с моужи опать по Олександра|. Я на волость новго-
родскую на|идоша Литва Нѣмци Чюдъ и| поимаша по Лоугѣ| вси
кони и ско|тъ і не|зѣ| баше орати по село|мъ і нѣчимъ она| вда
Яро|славъ с[ы]на своего Ялександра| опать.

ich razem z Ładożanami było dwudziestu mężów albo i mniej, Bóg [jeden] wie. Książę Aleksander, Nowogrodzianie i Ładożanie powrócili do siebie cali i zdrowi, uchronieni przez Boga, Świętą Sofię i modlitwy wszystkich świętych.

Tegoż roku Niemcy wraz z mieszkańcami Niedźwiedziej Głowy, Juriewa i Viljandi⁸⁴², z księciem Jarosławem Włodzimierzowiczem⁸⁴³ zajęli Izborsk. I przyszła wieść do Pskowa, że Niemcy zajęli Izborsk. I wyszli [w pole] wszyscy Pskowianie, i bili się z nimi, i pokonali ich Niemcy. Zabili tam też wojewodę Gawriłę Gorisławowica. Pskowian zaś ścigali i wielu z nich zabili, a innych pojmali w swe ręce. I przyгнаwszy ich pod gród, podpalili całe podgrodzie. I wiele zła się stało. I spłonęły cerkwie, i czcigodne ikony, i księgi, i ewangeliarze. I wiele wsi spłądrowali wokół Pskowa. I stali pod grodem przez tydzień, lecz nie zdobyli grodu. Pojmali jednak dzieci zacnych mężów jako zakładników i odeszli precz. I trwano tak bez zawarcia pokoju. Pskowianie bowiem zawiązali zdradliwy układ z Niemcami. Przywiódł ich Twierdziło Iwankowic wraz z innymi i sam zaczął władać Pskowem, u boku Niemców, plądrując wsie nowogrodzkie. Inni zaś Pskowianie uciekli do Nowogrodu z żonami i dziećmi.

Tegoż roku, tejże zimy książę Aleksander, pokłóciwszy się z Nowogrodzianami, wyjechał z Nowogrodu do ojca, do Perejaśławia, wraz z matką, żoną i z całym swoim dworem. Tej samej zimy najechali Niemcy na Wotów i Czudów, spłądrowali [okolicę] i nałożyli na nich daninę, i gród założyli w pogoście Koporje⁸⁴⁴. I jeszcze nie to było [najgorszym] złem: zajęli też Tiesow i grasowali w odległości trzydziestu wiorst od Nowogrodu, napadając na kupców, stamtąd zaś do Ługi⁸⁴⁵ i do Szabli⁸⁴⁶. Nowogrodzianie wysłali więc posłów do Jarosława⁸⁴⁷, prosząc o księcia. I dał im on swojego syna Andrzeja⁸⁴⁸. Wówczas Nowogrodzianie, naradziwszy się, posłali władykę z mężami na powrót po Aleksandra⁸⁴⁹. Na wołost nowogrodzką napadli Litwini, Niemcy, Czudowie i w okolicach Ługi schwytali wszystkie konie i bydło. I nie było jak i czym orać po wsiach, [tak długo], aż Jarosław przysłał z powrotem swojego syna Aleksandra.

Бѣ лѣ[то] 6749 (1241/1242). приде| Олѣксандръ кн[а]зѣ
в Новѣгородѣ| і ради быша новгородци. То[го] же| лѣ[та] поиде
кн[а]зѣ Олѣксандръ на| Нѣмци на городѣ Копорью с новгородци
и с ладожаны і с Колѣклою и съ Изжераны і взѣ городѣ а Нѣмци
приведе в Новѣ|городѣ а инѣхъ поустѣ по своѣи воли. а Божанъ
и Чюдцю пѣрѣвѣтники извѣша.

Бѣ лѣ[то] 6750 (1242/1243). поиде кн[а]зѣ Олѣксандръ с нов-
городци і с бра[то]мь| Яндрѣемъ и с низовци на Чюл(fol. 129)-
дъскою землю на Нѣмци і| зая вси поутѣ и до Пльскова. і| изго-
ни кн[а]зѣ Пльсковѣ. изъима| Нѣмци и Чюдъ и сковавѣ потолчи
в Новѣгородѣ а самъ поиде| на Чюдъ. і яко быша на землі| поустѣ
полкъ всѣ в зажитиѣ.| а Домашъ Твердиславичъ і| Керевтъ быша
в розгонѣ і оустрѣ|тоша я Нѣмци и Чюдъ оу мостѣ| и бишасѣ тоу.
і оубиша тоу| Домаша брата посаднича мѡу|жа ч[е]стна і инѣхъ
с нимъ извѣ|ша а инѣхъ роуками изъи|маша а инѣи кѣ кн[а]зю
прибѣ|гоша в полкъ. кн[а]зѣ же вѣ|спаѣтисѣ на озеро Нѣмци
же| і Чюдъ поидоша по нихъ. оу|зрѣвѣ же кн[а]зѣ Олѣксандрѣ|
і новгородци поставиша полкъ на Чюдъскомъ озерѣ| на|| (fol. 129')
Оузмѣни оу| Боронѣя камени.| і наѣхаша на полкъ Нѣмци и Чюдъ
і прошибашасѣ| свиньѣю| сквозѣ полкъ і бы[сть] сѣча тоу вѣ|лика
Нѣмцею и Чюди. Б[ог]ъ же| і с[вѣ]тлая Софья і с[вѣ]тоу м[оу]-
ч[е]н[и]коу| Бориса и Глѣба юже ра[ди] новгородци кровь свою
прольяха тѣ|хъ с[вѣ]т[ы]хъ великими м[о]л[и]твами пособи
Б[ог]ъ кн[а]зю Ялѣксандрѣ.| а Нѣмци тоу падоша а Чюдъ| даша
плѣща. і гонѣче биша| ихъ на 7ми веретѣ по ледоу| до Сѹболичьска-
го берега. і паде Чюди вѣ|числа а Нѣмцею| 400. а 50 роуками яша.
і при|ведоша в Новѣгородѣ. а биша|сѣ м[ѣ]сѣца апри[ла] вѣ 5 на
памѣ[ть]| с[вѣ]т[о]го м[оу]ченика Клавдія на похвалоу с[вѣ]т[ы]я
Б[огороди]ца в с[оу]бот[у].

То[го] же лѣ[та]| Нѣмци прислаша с поклономъ.| вѣзѣ кн[а]-
зѣ что есмы зашли|| (fol. 130) Водъ Лоугоу Пльсковѣ Лоты|голоу
мечемъ того сѣ| всего ѿ|стоупаемъ. а что есмы изъи|мали мѡужии
вашихъ а тѣ|ми сѣ розмѣ|нимъ. мы вашѣ поустѣмъ а вы наши
поустѣ|те. і талъ пльсковъскою поустѣ|тиша и оу|миришасѣ. Того

W roku 6749 (1241/1242). Przybył książę Aleksander do Nowogrodu i Nowogrodzianie byli radzi. Tegoż roku wyprawił się książę Aleksander na Niemców, na gród Koporje, wraz z Nowogrodzianami, Ładożanami, Karelami i Iżorami. I zdobył gród, a Niemców przywiódł do Nowogrodu, innych zaś puścił wolno. Zdradliwych Wotów i Czudów natomiast powiesił.

W roku 6750 (1242/1243). Wyprawił się książę Aleksander wraz z Nowogrodzianami, bratem Andrzejem i Niżowcami na ziemię Czudów, na Niemców i zajął wszystkie drogi aż do Pskowa. I wypędził [ich] książę z Pskowa. Ujął Niemców i Czudów i zesłał ich skutych do Nowogrodu. Sam zaś udał się na Czudów. I gdy byli już w ich ziemi, rozpuścił wszystkie swe oddziały, aby zdobyły prowiant. Domasz Twierdziśławowic⁸⁵⁰ i Kerbet byli w podjeździe, i napotkali ich Niemcy i Czudowie przy moście, i bili się tam. I zabili Domasza, brata posadnika, męża prawego. I innych wraz z nim zabili, a jeszcze innych schwytali w [swoje] ręce. Jeszcze inni zaś przybiegli do księcia, do obozu. Książę [z wojskiem] zawrócił nad jezioro, a Niemcy i Czudowie poszli za nimi. Książę Aleksander i Nowogrodzianie, ujrawszy to, uszykowali oddziały na Jeziorze Czudzkim⁸⁵¹, przy Uzmieniu⁸⁵², koło Kruczego Kamienia⁸⁵³. I napadli na te wojska Niemcy i Czudowie, i przebili się klinem przez oddziały, i nastąpiła tam wielka rzeź Niemców i Czudów. Bóg, Święta Sofia i święci męczennicy Borys i Gleb – za nich Nowogrodzianie przelali swoją krew. Za sprawą usilnych modlitw tych oto świętych Bóg wspomógł księcia Aleksandra. Niemcy polegli tam, a Czudowie rzucili się do ucieczki. I zabijano ich, ścigając przez siedem wiorst po lodzie, aż do Suboliczkiego Brzegu⁸⁵⁴, i poległo Czudów bez miary, a Niemców – czterystu. Pięćdziesięciu [Rusini] pochwycili w swoje ręce i przywiedli do Nowogrodu. Bili się w miesiącu kwietniu, 5 [dnia], na pamiątkę św. męczennika Klaudiusza, ku chwale Świętej Bogurodzicy, w sobotę.

Tegoż roku Niemcy przysłali [posłów] z pokłonem, [mówiąc]: „Co zbrojnie zajęliśmy bez [zgody] księcia, ziemię Wotów, Ługę, Psków i Łotygołę, tego wszystkiego się zrzekamy. Mężów waszych, których pochwyciliśmy, wymienimy: my wypuścimy waszych, a wy

[же] лѣ[та] кн[а]зь Ярославъ Всеволодиць позванъ ц[ѣса]р[е]мъ таталъскымъ Батыемъ иде к нѣмоу въ Ордоу.

Въ лѣ[то] 6751 (1243/1244).† престависа рабъ Б[ож]ни Варлаамъ а мирьскы Бачеславъ Прокшіниць на Хоутинѣ оу с[вѣ]т[о]-го Сп[а]са м[ѣсѣ]ца мая въ 4. а погребенъ бы[сть] заоутра въ 5 на памѣ[ть] с[вѣ]т[ы]я Ирины архіеп[иско]п[о]мъ Спиридономъ и игоуменоомъ Сидоромъ при кн[а]зи Ялѣѣандрѣ.† То[го] же м[ѣсѣ]ца въ 18 на памѣ[ть] с[вѣ]т[о]го м[оу]ченика Ялѣѣандра. явиса знаменье (fol. 130') въ Пльсковѣ оу с[вѣ]т[о]го Іо[ан]на в манастыри ѿ иконы с[вѣ]т[о]го Сп[а]са надъ гробомъ княгыниномъ Ярославлеѣ Володимирича юже оуби свои пасынокъ в Мѣдвѣжи головѣ. иде мюро ѿ иконы по 12 днии наиде 4 воцѣлници яко въ стѣкланицю і привезоша в Новъгородъ двѣ на бл[а]г[ослов]еніе а въ Пльсковѣ остаѣиша двѣ собѣ. но Г[оспод]и сл[ав]а тобѣ даѣи намъ недостоннымъ і грѣшнымъ рабомъ своимъ таково бл[а]г[ослов]еніе. на тѣ оуповаемъ Г[оспод]и Вседержителю яко призираеши на на[с] оубогыхъ своєю многою м[илос]т[и]ю ч[е]л[овѣ]к[о]мъ.

То[го] же лѣ[та] м[ѣсѣ]ца августа въ 16† престависа рабъ Б[ож]ни Стефанъ посадникъ новгородскыи Твердиславичъ вноукъ Мѣхалковъ в недѣлю въ 1 ча[с]и ноци (fol. 131) на памѣ[ть] с[вѣ]тою Павла і Оульяны въ притворѣ с[вѣ]т[ы]я Софья идеже Яркади і Мартоури архіеп[иско]па лежита. посадничавъ 13† лѣ[т]и безъ 3 м[ѣсѣ]цѣ.

Въ лѣ[то] 6752 (1244/1245).† престависа княгыни Ярославля постригшиса оу с[вѣ]т[о]го Георгия в манастыри. тоу же и положена бы[сть] сторонь с[ы]на своего Федора м[ѣсѣ]ца мая въ 4 на памѣ[ть] с[вѣ]т[ы]я Ирины. наре[че]но бы[сть] имя еи Ѳросинья.

Въ лѣ[то] 6753 (1245/1246). воеваша Литѣа около Торжкоу і Бѣжици. и гнашася по нихъ новоторжци съ княземъ Ярославомъ Володимиричемъ и вишася с ними. і ѡяша оу новоторжцевъ колни и самѣхъ виша і поидоша с полономъ проче. погониша по нихъ Явидъ і Єрветъ со тѣмъричи і Дмитровци і Ярослав (fol. 131') въ

wypuście naszych”. I zakładników pskowskich uwolniono, i zawarto pokój. W tym samym roku książę Jarosław Wsiewłodowic⁸⁵⁵ został wezwany przez cesarza tatarskiego Batu⁸⁵⁶ i udał się do niego, do Ordy.

W roku 6751 (1243/1244). Zmarł sługa Boży Barlaam, w świecie – Wiaczesław Prokszynic⁸⁵⁷, [w monasterze] Świętego Zbawiciela w Chutyni⁸⁵⁸, w miesiącu maju, 4 [dnia]. Pochowany zaś został nazajutrz, 5 [dnia], na pamiątkę św. Ireny, przez arcybiskupa Spirydona i igumena Izydora, w obecności księcia Aleksandra. Tegoż miesiąca, 18 [dnia], w święto św. męczennika Aleksandra pokazał się znak w Pskowie, w monasterze św. Jana⁸⁵⁹, na ikonie Świętego Zbawiciela, nad grobem księżnej, [żony] Jarosława Włodzimierzowica⁸⁶⁰, którą zabił jej pasierb w Niedźwiedziej Głowie. Z ikony przez dwanaście dni wydobywał się święty olej i napełnił cztery czary woskowe niczym [jedną] szklanicę. I dwie z nich przywieziono do Nowogrodu do poświęcenia, a dwie pozostawiono w Pskowie dla siebie. Chwała [niech będzie] Tobie, Panie, któryś zesłał nam, niegodnym i grzesznym sługom swoim, takie błogosławieństwo! W Tobie pokładamy nadzieję, Panie Wszechwładco, kochający człowieka, gdyż spoglądasz na nas ubogich w swoim nieprzebranym miłosierdziu!

Tegoż roku, w miesiącu sierpniu, 16 [dnia], zmarł sługa Boży Stiepan Twierdzisławowic⁸⁶¹, posadnik nowogrodzki, wnuk Michałka⁸⁶², w niedzielę, w pierwszej godzinie nocy. [Pochowano go] w dzień wspomnienia św. św. Pawła i Julianny, w narteksie Świętej Sofii, w którym leży dwóch arcybiskupów: Arkadiusz⁸⁶³ i Martyriusz⁸⁶⁴. Sprawował on urząd posadnika przez trzynaście lat bez trzech miesięcy.

W roku 6752 (1244/1245). Zmarła księżna Jarosławowa⁸⁶⁵, postrzygłszy się [na mniszkę] w monasterze św. Jerzego⁸⁶⁶. Tam też została złożona, obok swojego syna Teodora⁸⁶⁷, w miesiącu maju, 4 [dnia], na pamiątkę św. Ireny. Było jej dane imię Eufrozyna.

W roku 6753 (1245/1246). Litwini plądrowali okolice Torżka i Bieżyecz⁸⁶⁸. I ścigali ich mieszkańcy Nowego Targu wraz z księciem Jarosławem Włodzimierzowicem⁸⁶⁹, i bili się z nimi. I [Litwini] odebrali konie mieszkańcom Nowego Targu, a ich samych pobili. I odeszli z jeńcami precz. Ruszyli za nimi w pościg Jawid i Erbet

с новоторжыци. і виша я подѣ| Торопчємь и княжици ихъ вѣ|бѣ-
гоша в Торопечь. заутра прилєпѣ Александръ с новгородци. і отѣ-
ша полонѣ всѣ. а княжицѣ| ісѣче или боле 8. і ѿтолѣ новгородци
вѣспатиша. а кн[а]зѣ полгонисѣ по нихъ сѣ своимъ двороумъ і ви
я подѣ Зижьчємь і не| оупоустѣ ихъ ни моужа. і тоу| изви избы-
токѣ княжичѣ. а самѣ поима с[ы]на своего из Битевѣ|ска. поѣха
в малѣ дружинѣ| і срѣте иноую ратѣ оу Бѣс[ва]та. і тоу ємоу
Б[ог]ѣ поможє і тѣхъ и|зви а самѣ приде сдравѣ и дружина его.

Бѣ лѣ[то] 6754 (1246/1247).| поѣха кн[а]зѣ Олєксандръ в Та-
тары.

Бѣ лѣ[то] 6755 (1247/1248). прєстависѣ рѣбѣ Б[ож]ин
Костантинѣ Бѣчеслѣ|личѣ а чернєчское іма Янкю|динѣ. і по-
ложенѣ вы[сѣ] ч[єс]тно оу|| (fol. 132) с[ва]т[о]го Сп[а]са на
Хоутинѣ.

Лѣ[та] 6756 (1248/1249).

Бѣ лѣ[то] 6757 (1249/1250). прєстави[сѣ] архіє|п[иско]пѣ
новгородьскыи Спиридонѣ| і положєнѣ вы[сѣ] ч[єс]тно вѣ с[ва]-
тои Софы.

Бѣ лѣ[то] 6758 (1250/1251). приѣха кн[а]зѣ Олєксандръ изѣ
Орды і вы[сѣ] рѣдостѣ велика в Новѣ|городѣ.

Бѣ лѣ[то] 6759 (1251/1252). приѣха Кюриль| митрополитѣ
в Новѣ|городѣ и| ростовьскыи єп[иско]пѣ Кюриль жє| іменємь.
і поставиша архіє|п[иско]па новгородьского Далмата. Того [жє]
лѣ[та] наидоша дѣждевє и| поимаша вси рѣи і обилия и| сѣна
і мостѣ снесє вода на Болуховѣ| великыи. і на осєнь ви| морозѣ об-
ильє но останокѣ| избыисѣ. Г[оспод]оу во Б[ог]оу попоуцѣ|ющю за
грѣхы наша ово глѣдѣ ово ратѣ і ны всѣкыя кѣзни. но о м[и]л[о]-
сє|рдие его великоє| і терпитѣ о насѣ ожидаѣ пока|| (fol. 132')|ния
якоже самѣ реклѣ єсть. і не хоушю см[є]рти грѣшнику| но обраще-
ния животоу его. і оставлѣетѣ намѣ останкы| на оживление наше.

Бѣ лѣ[то] 6760 (1252/1253). погорѣ Славно ѿ| с[ва]т[о]го
Ильи до Ноутнои оулицѣ.

wraz z mieszkańcami Tweru i Dmitrowa oraz Jarosław z mieszkańcami Nowego Targu. I pobili ich pod Toropcem, a ich książątka wbiegły do Toropca. Nazajutrz nadciągnął Aleksander z Nowogrodzianami i odbili wszystkich jeńców. Książątka zaś pozabijał, a [było ich] więcej niż ośmioro. I stamtąd Nowogrodzianie zawrócili, a książkę ścigał ich [tj. Litwinów] wraz ze swoim dworem, i rozbił ich pod [grodem] Żyżec⁸⁷⁰, i nie wypuścił spośród nich ani [jednego] męża. I tam wybił pozostałe książątka. Sam zaś zabrał swojego syna z Witebska. Udał się z małą drużyną i napotkał inne wojsko nad [jeziorem] Uświat. I tam dopomógł mu Bóg, i tych [Litwinów] pozabijał, a sam powrócił zdrów, i jego drużyna [takż].

W roku 6754 (1246/1247). Pojechał książę Aleksander do Tatarów.

W roku 6755 (1247/1248). Zmarł sługa Boży Konstantyn Wiaczesławowicz, o mniszym imieniu Ankiudin. I został złożony z czcią [w monasterze] Świętego Zbawiciela w Chutyni⁸⁷¹.

W roku 6756 (1248/1249).

W roku 6757 (1249/1250). Zmarł arcybiskup nowogrodzki Spirydon i został złożony z czcią w Świętej Sofii.

W roku 6758 (1250/1251). Przyjechał książę Aleksander z Ordy i nastąpiła radość wielka w Nowogrodzie.

W roku 6759 (1251/1252). Przyjechał do Nowogrodu metropolita Cyryl⁸⁷² i biskup rostowski, również o imieniu Cyryl⁸⁷³. I ustanowili arcybiskupem nowogrodzkim Dalmacjusza⁸⁷⁴. Tegoż roku nadciągnęły deszcze i odebrały [nam] rolę, pola zbóż i siano. I woda zniosła wielki most na Wołchowie. Na jesieni zaś mróz zabił zboża na polach, lecz reszta uchowała się. Pan Bóg zsyła bowiem za nasze grzechy a to głód, a to wojnę i wszelakie inne kary, lecz jego miłosierdzie jest wielkie. I znosi nas cierpliwie, oczekując skruchy, jakoż i sam powiedział: „Nie pragnę śmierci grzesznika, lecz jego nawrócenia ku życiu”⁸⁷⁵. I pozostawia nam resztki, abyśmy utrzymali się przy życiu.

W roku 6760 (1252/1253). Spłonęło Sławno: od [cerkwi] św. Elia-sza⁸⁷⁶ do ulicy Nutnej.

Въ лѣ[то] 6761 (1253/1254). воеваша Литва¹ волость новгородскую і по¹имаша с полономъ и оу¹гониша¹ ихъ новгородци с кн[а]земъ Васильемъ оу¹ Торопча. і тако мьсти¹ имъ кровь хр[ис]тъянская і по¹бѣдиша я і полонъ ѿ¹имаша¹ і придоша в Новъгородъ здрави. То[го] же лѣ[та] придоша Нѣмци подѣ¹ Пльсковъ і пожгоша посады¹ но самѣхъ много ихъ пльсковичи виша. і по¹доша новгородци полкомъ к нимъ из Новогоро¹да і они побѣгоша проче. і прише¹дше новгородци в Новъгородъ¹ (fol. 133) і по¹кроутившесѧ ідоша за Наровоу і створиша волость ихъ¹ поустоу. і Корѣла такоже мн¹о[го] і за створиша волости ихъ. То[го] же лѣ[та] ідоша съ пльсковичи воеватъ ихъ і они противоу¹ ихъ поставиша полкъ і побѣ¹диша я пльсковичи силою кр[ес]та¹ ч[ес]тнаго. сами бо на себе почали¹ оканънии престоупници правды. і прислаша въ Пльсковъ і в Новъгородъ хотѣше мира¹ на всеи воли новгородской и¹ на пльсковьской. і та[ко] оу¹мѣриша¹ сѧ. То[го] же лѣ[та] на зиму оу¹ выѣже¹ кн[а]зь Ярославъ Ярославичъ из Низовьско¹ѣ земли і поса¹диша его въ Пльсковъ.

Въ лѣ[то] 6762 (1254/1255). добро баше хр[ис]тъ¹яномъ.

Въ лѣ[то] 6763 (1255/1256). выведеша новгородци изъ Пльскова Ярослава Ярославича¹ (fol. 133') і поса¹диша е[го] на столѣ а Василья выгнаша вонъ. і то слыша¹ въ Олександрѣ о¹тѣ¹ць Васильевъ по¹иде ратью к Новоу¹городоу. ідоу¹щю Олександроу съ многими полкы і с новоторжцы срѣ¹те и¹ Ратишка с перевѣтомъ. поступи¹аи кнѧже бра¹т твои Ярославъ побѣ¹глъ. і поставиша новгородци полкъ за Р¹о¹ж¹дес¹твомъ Х¹ристо¹вомъ в конци. а что пѣ¹шца а ти ста¹ша ѿ с¹вѧ¹т¹о¹го Іа¹ви противоу¹ Горо¹дища. і рекоша меншии оу¹ с¹вѧ¹т¹о¹го Николы на вѣ¹чи. бра¹тѣ¹ ци како ре¹чѣ¹тъ кн[а]зь. выдайте мои ворогы. і цѣ¹ловаша с¹вѧ¹тоу¹ Б¹о¹горо¹ди¹цю меншии¹ како стати всѣмъ любо животъ любо см¹е¹рть за правдоу¹ новгородскую за свою о¹т¹чи¹ноу. і вы¹стѣ¹ въ вѧ¹тшихъ свѣ¹тъ¹ золь како побѣ¹ти меншии¹ а кн[а]зь вѣ¹вести на своей воли. (fol. 134)

W roku 6761 (1253/1254). Litwini splądrowali wołost nowogrodzką i odeszli z pojmanymi jeńcami. I Nowogrodzianie wraz z księciem Wasylem⁸⁷⁷ dogonili ich pod Toropcem. I tak odpłacono im za krew chrześcijańską – [Nowogrodzianie] pokonali ich, odebrali jeńców i powrócili do Nowogrodu [cali i] zdrowi. Tegoż roku przybyli Niemcy pod Psków i podpalili podgrodzie, jednak Pskowianie zabili wielu [spośród] nich samych. Nowogrodzianie wyruszyli na nich z wojskiem z Nowogrodu, a oni uciekli precz. I kiedy Nowogrodzianie wrócili do Nowogrodu, przygotowawszy się, poszli za Narwę⁸⁷⁸ i spustoszyli ich wołost. Karelowie także wiele zła uczynili w ich wołosti. Tegoż roku udali się razem z Pskowianami, aby z nimi walczyć. I oni uszykowali wojsko przeciwko nim, i pokonali ich Pskowianie siłą czcigodnego Krzyża. Rozpętali [to] bowiem sami przeciwko sobie, przekłęci wiarołomcy. I przysłali [posłów] do Pskowa i do Nowogrodu, pragnąc pokoju wedle woli Nowogrodzian i Pskowian. I tak zawarto pokój. Tegoż roku zimą uciekł książę Jarosław Jarosławowic⁸⁷⁹ z ziemi Niżowców i osadzono go w Pskowie.

W roku 6762 (1254/1255). Było dobrze chrześcijanom.

W roku 6763 (1255/1256). Wyprowadzili Nowogrodzianie Jarosława Jarosławowica z Pskowa i posadzili go na tronie, a Wasyl⁸⁸⁰ przegнали precz. Aleksander, ojciec Wasyla, usłyszawszy o tym, wyruszył z wojskiem do Nowogrodu. Kiedy Aleksander szedł z licznymi oddziałami i z mieszkańcami Nowego Targu, napotkał go zdradliwy Ratiszka, [mówiąc]: „Idź dalej, książę, twój brat Jarosław zbiegł”. I uszykowali Nowogrodzianie wojsko na obszarze za [cerkwią] Narodzenia Chrystusa⁸⁸¹. Ci zaś, którzy byli piechurami, stali u [cerkwi] św. Eliasza⁸⁸², naprzeciwko Grodziszcz⁸⁸³. I rzekli mniej znaczni [ludzie] na wiecu pod [cerkwią] św. Mikołaja⁸⁸⁴: „Bracia, oto, co mówi książę: wydajcie moich wrogów”. I mniej znaczni ucałowali [ikonę] Świętej Bogurodzicy, [przysięgając], że wszyscy będą trwać na śmierć i życie przy prawdzie nowogrodzkiej i swej ojcowiznie. Znaczniejsi natomiast zawiązali złe sprzysiężenie, jakby tu zwyciężyć mniej znacznych, a księcia ustanowić wedle swojej woli.

і повѣжа **Михалко** із города кѣ с[вѣ]т[о]мѹ Георгию како было емѹ своимь полкомь оуразити нашоу сторону і измѣсти люди. оубѣдавъ **Онанья** хотѣ емѹ добра посла по немь в тайнѣ Якоуна. і оубѣдавшѣ черныи люди погнаша по немь і хотѣша на дворъ его і не да **Онанья**. бра[ть]ѣ аже того оубиете оубиitel мене переже. не вѣдаше бо аже о немь мысль злоу свѣщаша самого яти а посадничество дати **Михалкоу**. і присла кн[ѡ]зѣ **Бориса** на вѣче. выданте ми **Онанью** посадника. или не выдадите язъ вамъ не кн[ѡ]зѣ ідоу на городъ ратью. і послаша новгородци кѣ кн[ѡ]зю вл[ады]коу і **Клима** тысяцьско[го]. поѣди кнѡже на свои столъ а злодѣевъ не слѹшаі а **Онаньи** гнѣва ѿ(fol. 134') даі і всѣм моужемъ новгородьскымъ. і не послоуша кн[ѡ]зѣ молебѹ вл[ады]чни і **Климовы**. і рекоша новгородци. аже бра[ть]ѣ кн[ѡ]зѣ нашъ тако сдоумалъ с нашими[і] кр[ес]топерестопники оно имъ **Б[ог]ъ** и с[вѣ]тая **Софья** а кн[ѡ]зѣ безъ грѣха. і стоя всь полкъ по 3і дни за свою правдоу. і въ 4и д[е]нь присла кн[ѡ]зѣ река тако. аже **Онанья** лишитсѣ посадничества язъ вамъ гнѣва ѿдамы. і лишисѣ посадничества **Она**нѣя і вѣша миръ на всеи воли новгородскон.

і поиде кн[ѡ]зѣ в город і срѣте і архиеп[иско]пъ **Далматъ** со всѣмъ иерѣискымъ чи[но]мъ съ кр[ес]ты оу Прикоуповичѣ двора. і вси радости исполнишасѣ а злодѣи омрачишасѣ. зане хр[ис]тиѣяномъ ра[до]сть а дѣяволоу пагоуба яко не вы[сть] ѿ(fol. 135) хр[ис]тиѣяномъ кровопролития велика. і сѣде кн[ѡ]зѣ **Олександръ** на своемъ столѣ. **Е** лѣ[то] то [же] даша посадничество **Михалкоу** **Степановичю**.

Етъ лѣ[то] 6764 (1256/1257). і придоша **Свѣки** і **Ѣмь** и **Соумы** і **Дидманъ** съ своею властью і множество і начаша чинити городъ на **Наровѣ**. тогда же не вѣше кн[ѡ]зѣ в **Новѣгородѣ** и послаша новгородци в **Низъ** кѣ кн[ѡ]зю по полкы а сами по своей волости рослаша. они жеі оканьнии оуслышавше полѣгоша за море. **Е** то [же] лѣ[то] на зѣмоу приѣха кн[ѡ]зѣ **Олександръ** і митрополитъ с нимъ. і поиде кн[ѡ]зѣ на поутъ и митрополитъ с нимъ. і новгородци не вѣдахоу кдѣ кн[ѡ]зѣ идеть. і дружини творахоу яко на **Чю**дѣ идеть. ідоша до **Копорьи** ѿ(fol. 135') і поиде **Александръ**

I pośpieszył Michałko⁸⁸⁵ z miasta do [monasteru] św. Jerzego⁸⁸⁶, aby uderzyć ze swoim oddziałem na naszą stronę i odepchnąć ludzi. Onania⁸⁸⁷, dowiedziawszy się o tym i chcąc dla niego dobrze, wysłał za nim w tajemnicy Jakuna. Gdy prości ludzie zwiedzieli się o tym, rzucili się za nim w pogoń i chcieli [iść] na jego dwór, lecz nie zezwolił [im na to] Onania: „Bracia, jeśli chcecie go zabić, zabijcie pierwszej mnie”. Nie wiedział bowiem o tym, że powzięli zły zamiar przeciwko niemu, aby jego samego ująć, a urząd posadnika dać Michałkowi. I książę przysłał na wiec Borysa [ze słowami]: „Wydajcie mi posadnika Onanię. Jeśli zaś mi go nie wydacie, nie jestem już waszym księciem i idę na miasto zbrojnie”. Nowogrodzianie wysłali do księcia władykę i tysięcznika Klima⁸⁸⁸, [mówiąc]: „Powróć, książę, na swój tron, złoczyńców zaś nie słuchaj i nie obracaj gniewu na Onanię i wszystkich mężów nowogrodzkich”. I nie usłuchał książę prośb władyki i Klima. I rzekli Nowogrodzianie: „Bracia, jeśli nasz książę tak zamyślił z odstępcami od naszej przysięgi na krzyż, [osądzi] ich Bóg i Święta Sofia, książę zaś jest bez grzechu”. I całe wojsko trwało przy swojej prawdzie przez trzy dni, czwartego zaś dnia książę przysłał [umyślnego], mówiąc tak: „Jeśli pozbawicie Onanię urzędu posadnika, ja nie obrócę na was gniewu”. I Onania zastał pozbawiony urzędu posadnika, i zawarto pokój z zachowaniem wszystkich wolności nowogrodzkich.

I udał się książę do miasta, i powitał go nieopodal dworu Priku-powica arcybiskup Dalmacjusz wraz z całym stanem kapłańskim, z krzyżami. I wszystkich wypełniła radość, złoczyńcy zaś utonęli w mroku, ponieważ jest radością dla chrześcijan, a dla diabła – zgubą, gdy nie ma wśród chrześcijan wielkiego rozlewu krwi. I zasiadł książę Aleksander na swoim tronie. Tegoż roku powierzono urząd posadnika Michałkowi Stiepanowicowi⁸⁸⁹.

W roku 6764 (1256/1257). Nadeszli Szwedzi, Jemianie, Sumowie i Didman⁸⁹⁰ wraz z [ludźmi ze] swojej wołosti. I było ich mnóstwo. I zaczęli budować gród w Narwie⁸⁹¹. Wówczas nie było księcia w Nowogrodzie i Nowogrodzianie wysłali do księcia, na Niż [prośbę] o wojsko, a sami rozesłali [wici] po swojej wołosti. Ci zaś, przeklęci, usłyszawszy o tym, zbiegli za morze. Tegoż roku zimą przyjechał

на Ёмь а мнѣтрополитъ поиде в Новѣгородъ а инѣ мнози новгородци вѣспатишасѧ ѿ Копорьѣ. і поиде съ своимѣ полкы кн[ѧ]зѣ і с новгородци. і бы[сть] золъ поутѣ а[кы]же не видали ни дни ни нощи. і многымъ шестникомъ[ъ] бы[сть] пагоуба а новгородцевъ[ъ] Б[ог]ъ сблюде. і приде на землю[ъ] Ёмьскоую овыхъ[ъ] избиша а[ъ] другихъ[ъ] изымаша. і придоша новгородци с кн[ѧ]земъ Олександромъ вси здоровѣ. Тогда же кн[ѧ]зѣ поиде в Низъ полѣма послы новгородьскыѣ Елѣоуфѣрьѧ і Михаилъ Пилнѣшинича а с[ы]на своего Васильѧ посади на столѣ.

Етъ лѣ[то] 6765 (1257/1258). приде вѣсть[ъ] изъ Роуси зла яко хотѣтъ Татаровѣ тамгы і десятины[ъ] (fol. 136) на Новѣгородѣ. і смѣтошасѧ люди чересъ все лѣ[то]. і къ Г[оспо]жиноу дни оумре Онанья посадникъ а на зимѣ убиша Михаилка посадни[ка] новгородци. аще бы кто добро[ъ] другоу чинилъ то добро бы было. а копая подъ другомъ[ъ] ямоу сам сѧ в ню вѣвалитъ. Тої же зимы приѣхаша послы татарьскыѣ съ Олександромъ а Василии побѣже въ Пльсковъ. і полчаша просити послы десятины[ъ] тамгы. і не яшасѧ новгородьци по то. даша дары ц[ѣ]сѧ р[ѣ]ви и ѿпоустѣиша с миромъ. а кн[ѧ]зѣ Олександръ выгна с[ы]на своего изъ Пльскова і посла в Низъ а Ялѣксандра и дружиноу его казни. овомоу носа оубѣзаша а иномоу очи вынимаша кто Васильѧ на зло повелъ. всѧкъ[ъ] бо злыи злѣ да погыбнѣтъ. (fol. 136') Тої же зимы оубиша Мишю. тои [же] зимы даша посадничьство Михаилоу Федоровичю выведше[ъ] из Ладогы. а тысячьское Жирохоу даша.

Етъ лѣ[то] 6766 (1258/1259). придоша Литва с полочаны къ Смоленскѣ і възаша Воициноу на щитъ. Тої же осени приходиша Литва к Торжькоу и высѣшасѧ Ново[тор]жькоу. і по грѣхомъ наши[мъ] повергоша Литва подѣсадѣ[ъ] овыхъ[ъ] избиша а инѣхъ[ъ] роука[ми] изымаша. а инѣи одва[ъ] оубѣжаша. і много зла бы[сть] вѣ[ъ] Торжькоу. тої же зимы възаша Татаровѣ всю землю Литовьскоую а самѣхъ[ъ] избиша.

książę Aleksander, a wraz z nim metropolita. I książę wyruszył w drogę, a razem z nim metropolita. I Nowogrodzianie nie wiedzieli, dokąd idzie książę. Niektórzy myśleli, że wyrusza na Czudź. Doszli do Koporja i udał się Aleksander na Jemian, metropolita zaś poszedł do Nowogrodu, a wielu innych Nowogrodzian zawróciło spod Koporja. I książę poszedł wraz ze swoimi wojskami i z Nowogrodzianami. I droga była tak zła, że nie odróżniali ani dnia, ani nocy. I wielu piechurów spotkała zguba, Nowogrodzian zaś uchował Bóg. I przybywszy w ziemię Jemian, jednych pozabijali, a innych pochwycili. I powrócili Nowogrodzianie wraz z księciem Aleksandrem cali i zdrowi. Wówczas to książę udał się na Niż, wzięwszy ze sobą posłów nowogrodzkich, Eleuteriusza i Michała Pinieszczy-nica, a swojego syna Wasyla⁸⁹² posadził na tronie.

W roku 6765 (1257/1258). Z Rusi nadeszła zła wieść, że Tatarzy pragną [ściągnąć] tamgę⁸⁹³ i dziesięcinę z Nowogrodu. I trwali ludzie we wzburzeniu przez cały rok. I przed świętem [Zaśnięcia] Bogurodzicy zmarł posadnik Onania⁸⁹⁴, zimą zaś Nowogrodzianie zabili posadnika Michałka⁸⁹⁵. Jeśliby ktoś czynił drugiemu [człowiekowi] dobro, to byłoby dobrze, lecz kopiąc dół pod bliźnim, sam w niego wpadnie. Też zimy przybyli posłowie tatarscy z Aleksandrem, a Wasyl⁸⁹⁶ zbiegł do Pskowa. I posłowie poczęli prosić o dziesięcinę i tamgę, i Nowogrodzianie nie zgodzili się na to, dali dary dla cesarza i odprawili ich w pokoju. Książę Aleksander⁸⁹⁷ wygnał zaś swojego syna z Pskowa i wysłał go na Niż, a Aleksandra⁸⁹⁸ i jego drużynę ukarał. Jednym odcinano nosy, a innym wykłuwano oczy – tym, którzy przywiedli Wasyla do złego. Każdy niegodziwiec niechaj okrutnie zginie! Też zimy zabito Miszę. Tej samej zimy powierzono urząd posadnika Michałowi Fiodorowicowi⁸⁹⁹, przypro-wadziwszy go z Ładogi. Urząd tysięcznika dano zaś Żyrochowi⁹⁰⁰.

W roku 6766 (1258/1259). Nadciągnęli Litwini wraz z Połoczanami pod Smoleńsk i wzięli szturmem Wojszczyne⁹⁰¹. Też jesieni podchodzili Litwini pod Torżok i wyszli [przeciwko nim] mieszkańcy Nowego Targu. I przez nasze grzechy Litwini pokonali zwiadowców: jednych wybili, a innych pochwycili w [swoje] ręce. Jeszcze inni zaś ledwo uciekli. I wiele zła stało się w Torżku. Też zimy Tatarzy zajęli całą ziemię litewską, a samych [Litwinów] pozabijali.

Бѣ лѣ[то] 6767 (1258–1261). вы[сть] знамениѣ в лоуѣ. яко ни знаменія не[вы[сть]. тоі же зимы приѣха Миланло Пинециничъ из Низу[со лживымъ посольствомъ.]](fol. 137) река та[ко]. аже не иметеса по число то оуже полкы на Низовь[скоі земли. і яшася новгородци по число. тоі же зимы приѣхаша оканьнии Татарове сы[р]оядци Беркаи и Касачикъ[с женами своими і инѣхъ] много. и вы[сть] маетежъ великъ[в Новѣгородѣ і по волости мно[го] за оучиниша бероуче туску[оканьнымъ Татаромъ. і на[ча оканьныи боятиса смелрти. ре[че] Олександроу. даі на[мъ сторожи ать не избьютъ] на[с]. і повелѣ кн[а]зь стеречи и[х] с[ы]ноу посадничю і всѣмъ дѣлѣмъ боярьскимъ по нолчѣмъ. і рѣша Татарове. даі[те намъ число или вѣжимъ] проче. і чернь не хотѣша далти числа но рѣша. оумремъ[ч[е]стно за с[ва]тою Софью і за до[л](fol. 137')мы анг[е]л[ы]скыя. тогда издвоишася люди. кто добрыхъ тотъ пол с[ва]тоі Софьи і по правоі вѣрѣ. и[л] створиша соупоръ. ватшини велатса яти меншимъ пол числоу. і хотѣ оканьныи полѣбжати гонимъ с[ва]т[ы]мъ Д[оу]х[о]мъ. і оумыслиша свѣтъ золѣ. како оударити на городъ[на оноу стороноу. а дружини озеро[на сю стороноу. і възъ[брани имъ видимо сила Христо]ва і не смѣша. і оубоявшеся полчаша с[а] возити на одноу[стороноу къ с[ва]тоі Софьи. реку[ще. положимъ главы своя оу[с[ва]тоі Софьи. і вы[сть] заоутра съѣ[ха кн[а]зь с Городища і оканьнии Татарове с нимъ. і злы[хъ свѣтомъ яшася по число. творахоу бо бояре собѣ[легко а меншимъ зло. і пол](fol. 138)чаша ѣздити оканьнии по влицамъ пишюче дома хр[ис]тыяныскыя. зане навелъ Б[огъ] за грѣхы наша іс поустыня[звѣри дивияя ясти силны[хъ плѣти і пити кровь боярьскоу. і ѿѣхаша оканьниі] вземше число а кн[а]зь Олександръ поѣха послѣ. посадивъ с[ы]на своего Дмитрия на столѣ.

То[го] же лѣ[та] на кану[нъ] Бориша дни вы[сть] мразъ[великъ по волости. но Г[осподъ] не х[отѣ] мѣста сего с[ва]тоі Софьи оставити поуста ѿврати яро[стѣ] свою ѿ на[с] і призрѣ околѣ м[и]л[осе]рдия своего кажа на[с] на покаяние. но мы грѣшнии акы пси обрацаемъ[са на своя блявотины не помышляюще казни Б[ож]ия яже на ны приходить за грѣхы наша.]](fol. 138')

W roku 6767 (1258–1261). Pojawił się znak na księżycu, a takiego znaku nie było [nigdy wcześniej]. Tejże zimy przyjechał Michajło Pinieszczynic z Niżu z fałszywym poselstwem, mówiąc tak: „Jeśli nie zbierzecie [od siebie] pogłównego, to już wojsko stoi w ziemi Niżowców”. I pośpieszyli Nowogrodzianie zbierać pogłównne. Tejże zimy przyjechali przekłęci Tatarzy – surojadkowie⁹⁰², Berkaj i Kasaczik wraz ze swoimi żonami i wielu innych. I rozgorzał wielki bunt w Nowogrodzie i na obszarze wołosti wiele zła uczyniono, zbierając daninę dla przeklętych Tatarów. Jeden przeklęty zaczął obawiać się śmierci i rzekł do Aleksandra: „Daj nam straż, aby nas nie pozabijali”. I książę rozkazał synowi posadnika i wszystkim potomkom bojarskim strzec ich nocami. I rzekli Tatarzy: „Dajcie nam pogłównne albo odejdziemy precz”. Pospólstwo zaś nie chciało dać pogłównego, lecz powiedziało: „Umrzemy godnie za Świętą Sofię i za domy anielskie”. Wówczas ludzie podzielili się: kto był dobry, ten trwał przy Świętej Sofii i prawdziwej wierze. I spierali się [między sobą], a znaczniejsi [Nowogrodzianie] nakazywali uboższym zapłacić pogłównne. Przeklęty zaś chciał uciec, ścigany przez Ducha Świętego. I uknuli zły zamysł, aby uderzyć na miasto z tamtej strony, gdy inni [napadną] przez jezioro od tej strony. I widocznie zabroniła im tego moc Chrystusowa, i nie ośmielili się. I przestraszywszy się, zaczęli zjeżdżać się na jedną stronę, ku Świętej Sofii, mówiąc: „Złożymy swoje głowy u Świętej Sofii”. I kiedy nadszedł ranek, książę wyjechał z Grodziszcza, a razem z nim przekłęci Tatarzy. I za podszeptem złych poczęli zbierać pogłównne. Bojarzy myśleli bowiem, że im będzie lekko, a uboższym – źle. I zaczęli przekłęci jeździć po ulicach, spisując chrześcijańskie domy. Naprowadził bowiem Bóg za nasze grzechy dzikie bestie z pustyni, aby pożarły ciała silnych i wypiły krew bojarską. I przekłęci wyjechali, zebrawszy pogłównne, a książę Aleksander pojechał za nimi, posadziwszy swojego syna Dymitra⁹⁰³ na tronie.

Tegoż roku, w wigilię dnia św. Borysa był wielki mróz w całej wołosti, lecz Pan, nie chcąc spustoszyć tego oto miejsca Świętej Sofii, odwrócił od nas swój gniew i wejrzał okiem swego miłosierdzia, nakazując nam skrucę. Lecz my, grzeszni, jak psy zwracamy się ku swoim wymiocinom, nie myśląc o tym, że Boże kary spadają na nas za nasze grzechy⁹⁰⁴.

Въ лѣ[то] 6768 (1260/1261). вы[сть] тишина все лѣ[то].

Въ лѣ[то] 6769 (1261/1262). пови вл[ады]ка новгородьскыи Далматъ с[вѣ]тоу ю Софью всю свинцею. То[го] же лѣ[та] м[ѣ]сѣца ноя[бря] въ 8 на своръ с[вѣ]т[о]го Ми[ха]ила сгорѣ ц[ѣ]ркы с[вѣ]т[о]го Василья. а дворовъ добрыхъ 30 а на залотрѣ на Главковѣ оулицѣ сгорѣ ц[ѣ]ркы с[вѣ]т[о]го Дмитрия а дворовъ добрыхъ 50.

Въ лѣ[то] 6770 (1262/1263). сроубиша новгородци городъ новъ а с Литвою миръ взяша. То[го] же лѣ[та] съ[г]орѣ ѿ грома ц[ѣ]ркы с[вѣ]т[о]го моу[ченика] Бориса і Глѣба. горазда во вѣше и лѣпа. То[го] же лѣ[та] въ осени нѣ ідоша новгородци съ кн[язем] Дмитриемъ Ялеѡандровичемъ великимъ полкомъ подѣ Юрьевъ. вѣше тогда и Колѣтантинъ кн[язь] зѣтъ Ялеѡандровъ і Ярославъ бра[т] Ялеѡа(fol. 139)ндровъ съ своими моужѣ і полотьскыи кн[язь] Товтивилъ с нимъ полочанъ и Литвы 500 а новгородьского полкоу вѣчисла толко Б[ог]ъ вѣсть. і вѣше градъ твердъ Юрьевъ въ 3 стѣны і множьство лю[ди]и в немъ всакихъ и вѣхоу пристроили собѣ бранѣ на градѣ крѣпкоу. но ч[ѣ]стнаго кр[ѣ]ста сила і с[вѣ]тои Софьи всегда низлагаетъ неправдоу имѣющихъ. тако и сии градъ ни во чтоже твердость та вы[сть]. но помощью Б[ож]иею одинымъ пристоуплениемъ взѣтъ вы[сть] і люди многы града того овы повиша а дроугы изъимаша жи[в]ы а инни огнемъ пожжени і жены ихъ и дѣти. і взяша товара вѣчисла і полона. а моужа добра застрѣлиша с города і Петра оубиша М[ал] (fol. 139')сниковича. і приде кн[язь] Дми[три]и в Новгородъ со всѣми новгородци съ многымъ то[ва]ромъ. То[го] же лѣ[та] постави челоуецъ Василии ц[ѣ]рк[о]въ с[вѣ]т[о]го Василия а Б[ог]ъ его вѣсть своимъ ли іли Борисовымъ Гавшинича. но подаі Г[оспо]ди имъ ѿдание грѣхоу въ і Василии с[вѣ]т[ы]и. Того же лѣ[та] поиде кн[язь] Олѡандръ в Татары і оудержа і Берка не поустѣ в Роуць. і зимовѣ в Татарѣхъ і разболѣа.

W roku 6768 (1260/1261). Był spokój przez cały rok.

W roku 6769 (1261/1262). Władyka nowogrodzki Dalmacjusz pokrył wszystkie [dachy] Świętej Sofii ołowiem. Tegoż roku, w miesiącu listopadzie, 8 [dnia], w święto św. Michała spłonęła cerkiew św. Bazylego⁹⁰⁵, a znacznych dworów – trzydzieści. Nazajutrz zaś przy ulicy Sławkowej spaliła się cerkiew św. Demetriusza⁹⁰⁶, a znacznych dworów – pięćdziesiąt.

W roku 6770 (1262/1263). Nowogrodzianie wybudowali z drewna nowy gród⁹⁰⁷, a z Litwą zawarli pokój. Tegoż roku spłonęła od [uderzenia] pioruna cerkiew św. św. męczenników Borysa i Gleba⁹⁰⁸. Była ona zręcznie zbudowana i piękna. W tymże roku jesienią wyruszyli Nowogrodzianie wraz z księciem Dymitrem Aleksandrowicem⁹⁰⁹, z wielkimi siłami pod Juriew. Byli wówczas [z nimi]: książę Konstantyn⁹¹⁰, zięć Aleksandra i Jarosław⁹¹¹, brat Aleksandra ze swoimi ludźmi, a także książę połocki Towciwił⁹¹², a z nim pięciuset Połoczan i Litwinów. Oddział nowogrodzki był zaś niezliczony – Bóg tylko wie, [ilu ich było]. Miasto Juriew było zaś twierdzą o trzech murach i mnóstwo ludzi wszelakich [znajdowało się] w nim, i oni uszykowali się byli do zacieklej obrony grodu. Lecz moc czcigodnego Krzyża i Świętej Sofii zawsze poskramia trwających w niesprawiedliwości! Tak i ten gród: na nic się zdały jego umocnienia i został, z Bożą pomocą, zdobyty jednym tylko szturmem. Niektórych ludzi z tego grodu zabito, innych pojmano żywcem, jeszcze inni zaś zostali spaleni ogniem. Także ich żony i dzieci. I wzięto łupów i jeńców bez miary. A zacnego męża zastrzelono z grodu, zabito Piotra Miasnikowica. I powrócił książę Dymitr do Nowogrodu wraz ze wszystkimi Nowogrodzianami i olbrzymim łupem. Tegoż roku mnich Bazyli ufundował cerkiew św. Bazylego⁹¹³ – Bóg wie, czy ze swoich [środków], czy też Borysa Gawszynica. Ofiaruj im, Panie, odpuszczenie grzechów, i ty, święty Bazyli! W tym samym roku udał się książę Aleksander do Tatarów. I przetrzymał go Berke⁹¹⁴, nie puszczając na Ruś. I zimował u Tatarów, i rozchorował się.

Бѣ лѣ[то] 6771 (1263/1264). приде кн[а]зъ Олѣксандръ ис Татаръ велики не[з]драва въ осенинѣ і приде[л] на Городецъ и пострижеса въ[л] 14 м[ѣ]с[а]ца ноя[б]р[а] на памѣ[т]ь с[в]ѣт[о]го ап[остол]а Филипа. тои же ночи і престависѣ. і везоша і въ Колодимирь і положиша и въ[л] манастири оу с[в]ѣт[о]и Б[огороди]ци Р[ож]д[е]ства.||(fol. 140) і снемшесѣ еп[иско]пи и игоумени съ[л] митрополитомъ Кюриломъ и[л] со всѣмъ ер[е]мскимъ чиномъ і с черноризци і со всѣми соудѣлци. погребоша і ч[е]стно м[ѣ]с[а]ца то[го] же въ 23 на с[в]ѣт[о]го Амфилохія в пѣток. дан Г[оспод]и м[и]л[ос]т[и]выи видѣти емоу лице твое в боуду[щ]и вѣкъ. іже потроудисѣ за Новѣгородъ і за всю Роу[с]ьскую землю.

То[го] же лѣ[та] в Литвѣ[л] бы[сть] мѣтежъ Б[ог]оу попоушшю[л] на нихъ гнѣвъ свои. вѣсташа сами на сѣ і оубиша кн[а]зѣ велика Миндовга свои родици свѣщавшесѣ отаи всѣхъ. То[го] же лѣ[та] роспрѣвшесѣ оубоици Миндовгови о товарѣ его. оубиша добра кн[а]зѣ полотьскаго Товтивила а бояры полотьскыя исковаша і просиша оу полочанъ с[ы]на Товтивил[а] (fol. 140')лова оубити же. и онъ вѣжа в Новѣгородъ с моужми своими. тогда Литва посадиша свои кн[а]зѣ в Полотьскѣ. а полочанъ поустеиша которыхъ изымали с кн[а]земъ ихъ а миръ вѣша.

Бѣ лѣ[то] 6772 (1264/1265). выгнаша новгородци кн[а]зѣ Дмитрия Александровича сдоумавше с посадникомъ Михаиломъ. зане кн[а]зѣ ещѣ малъ баше. а по Ярослава послаша по брата Ялѣксандрова во[л] Тѣрѣ с[ы]нъ посадничъ і лочшии бояры.

Бѣ лѣ[то] 6773 (1264–1266). посадиша в Новѣгородѣ на столѣ кн[а]зѣ Ярослава Ярославича м[ѣ]с[а]ца гелнварѣ въ 27. То[го]ж лѣ[та] бы[сть] мѣтежъ великъ в Литвѣ Б[ож]иимъ попоушѣниимъ на нихъ. не терпаше во[л] Г[оспод]ь Б[ог]ъ нашъ зрѣти на неч[е]ст[и]выя і поганыя. видѣ ихъ проливающа кровь хр[ис]тияньскоую||(fol. 141) акы водоу і ины расточены ѿ нихъ по чюжимъ землямъ. тогда Г[оспод]ь вѣздасть имъ по дѣломъ ихъ. Баше оу Миндовга кн[а]зѣ литовьскаго с[ы]нъ има емоу Бошегъ. того избра Г[оспод]ь поборника по правои вѣрѣ. шедъ во в гороу Синайскоую ѿ о[т]ца своего і ѿ рода свое[го] і ѿ поганыя вѣры своея. ползна истинноюу вѣроу хр[ис]тияньскоую і кр[е]стисѣ во

W roku 6771 (1263/1264). Jesienią powrócił książę Aleksander od Tatarów bardzo niezdrów. I udał się do Gorodca⁹¹⁵, i został postrzyżony [na mnicha] miesiąca listopada, 14 [dnia], w święto św. Apostoła Filipa. Tej samej nocy zmarł. I przewieziono go do Włodzimierza [nad Kłazmą] i złożono go w monasterze Narodzenia Świętej Bogurodzicy⁹¹⁶. I zebrali się biskupi i igumeni wraz z metropolitą Cyrylem⁹¹⁷ i całym stanem kapłańskim, z mnichami i ze wszystkimi Suzdalcami. I pochowali go godnie w tym samym miesiącu, 23 [dnia], w święto św. Amfilocha, w piątek. Pozwól mu, Panie miłosierny, oglądać Twoje oblicze w przyszłym życiu, gdyż trudził się dla Nowogrodu i dla całej ziemi Ruskiej!

Tegoż roku rozgorzał bunt na Litwie, gdyż Bóg obrócił na nich swój gniew. Powstali sami przeciwko sobie. I zabili wielkiego księcia Mendoga⁹¹⁸ jego krewni, którzy znosili się [ze sobą] w tajemnicy przed wszystkimi. W tym samym roku zabójcy Mendoga pokłócili się o jego dobytek. Zabili zacnego księcia Połocka Towciwiłła⁹¹⁹, bojarów połockich zakuli [w okowy] i prosili Połoczan o [wydanie] syna Towciwiłła, aby też go zabić. On zaś zbiegł do Nowogrodu wraz ze swoimi ludźmi. Wówczas Litwini osadzili swojego księcia w Połocku, wypuścili zaś Połoczan, których pochwycili razem z ich księciem, i zawarli pokój.

W roku 6772 (1264/1265). Nowogrodzianie wygnali księcia Dymitra Aleksandrowica, naradziwszy się z posadnikiem Michałem⁹²⁰ – z tego powodu, że książę jeszcze był mały. Wysłali zaś syna posadnika i najznacniejszych bojarów do Tweru po Jarosława⁹²¹, brata Aleksandra.

W roku 6773 (1264–1266). Posadzono na tronie w Nowogrodzie księcia Jarosława Jarosławowica w miesiącu styczniu, 27 [dnia]. Tegoż roku nastał wielki bunt na Litwie, z dopustu Bożego [zesłanego] na nich. Nie ścierpiał bowiem nasz Pan Bóg widoku bezbożników i pogan. Widząc, że przelewają oni krew chrześcijańską jak wodę, a inni są przez nich rozpraszani po obcych ziemiach, Pan odplaca im wedle ich uczynków. Książę litewski Mendog miał syna o imieniu Wojsiełk⁹²². Jego to wybrał Pan na obrońcę właściwej wiary. Odszedł on bowiem na górę Synaj⁹²³, [porzucając] swego ojca, swój

имѧ О[т]ца і Г[ы]на и с[вѧ]т[о]го Д[оу]ха. і наоучисѧ с[вѧ]т[ы]-
мѧ книгамѧ. і пострижесѧ въ мнишскыи чинѧ въ Г[вѧ]тои
горѣ. і пребывѧ тамо 3 лѣ[та] поиде в землю свою къ о[т]цю
своему. о[т]ецъ же поганѧ сы ласкаше его! остатисѧ вѣры хр[ис]-
тъяньскыя і чернечства і прияти кнѧжение свое. он же въороу-
жеиѧ силою кр[ес]тъною не хотѣ и слышати ласкы о[т]ца сво-
его! (fol. 141') ни прѣшениа его не оубоясѧ но і шедѧ ѿ о[т]ца.
сгради совѣ маінастырь въ хр[ис]тъянехѧ і тоу! пребываше слава
с[вѧ]тоу Тр[ои]цю О[т]ца і Г[ы]на і с[вѧ]т[о]го Д[оу]ха. по
оубиениі же о[т]ца своего не хотѧщю ему! сего створити но Б[ог]оу
попоушышу на нихѧ на поганю Литву! за хр[ис]тъяньскою
кровь вложи семоу въ с[е]рдце соима съ себе ризоу обѣщасѧ
Б[ог]оу на 3! лѣ[та] како прияти риза своя! а оустава мнишскаго
не остана. съвкоупи около себе вои! о[т]ца своего і приятели помол-
ливъсѧ кр[ес]тоу ч[ес]тноу шедѧ на поганю Литву і по-
бѣди я! і стоя на земли ихѧ все лѣ[то]. тогда оканьнымѧ възда
Г[оспод]ь по дѣломѧ ихѧ. всю бо землю ихѧ ороужиемъ поплѣ-
ни а по хр[ис]тъяньскоі земли веселие бы[сть] всюда. (fol. 142)
Тогда вѣгоша въ Пльсковѧ съ! 300 Литвы с женами и с дѣтми!
і кр[ес]ти я кнѧзѧ Г[вѧ]тъславѧ с полпы пльсковскими и съ
пльсковичи. а новгородци хотѣша! ихѧ исѣщи но не выда ихѧ
кнѧзѧ Ярославѧ і не избѣени быша.

Вѧ лѣ[то] 6774 (1266/1267). посадиша пльскоѳичи оу себе
кнѧзѧ Довмонта литовьского. То[го] же лѣ[та] вложи Б[ог]ъ
въ с[е]рдце Довмонтоу вл[а]г[ода]тъ! свою повороти по с[вѧ]тоі
Софьи и! по с[вѧ]тоі Тр[ои]ци ѿмьстити кровь хр[ис]тъяньскою
і поиде со пльсковичи на поганю Литву! і повоеваша много і кнѧ-
гыню Герденевою взяша і 2! кнѧжича взяша. кнѧзѧ же! Гердень
совкоупи около себе! силоу литовьскою і погони сѧ по нихѧ. і яко
оубѣдаша! пльсковичи погоню ѿслаша! (fol. 142') полонѧ а сами
сташа крѣпко! противоу ниѧ о сю стороноу Двины. Литва же нача-
ша вродити сѧ на сю стороноу. тогда пльскоѳичи снашасѧ с ними.
і посолѧ Б[ог]ъ кнѧзю Довмонтоу съ пльсковичи і множество
много! ихѧ повиша. а инии в рѣцѣ истопоша. толко оубѣжа одинѧ
кнѧзѧ Гердень в малѣ дроу!жинѣ. пльсковичи же придоша вси

ród i swoją pogańską wiarę. Poznał prawdziwą wiarę chrześcijańską i ochrzcił się w imię Ojca i Syna, i Świętego Ducha. I wyuczył się ze świętych ksiąg. I został postrzyżony w stan mniszy na Świętej Górze, a przeżywszy tam trzy lata, powrócił do swojej ziemi i do swojego ojca. Ojciec-poganin namawiał go, aby wyrzekł się wiary chrześcijańskiej i stanu mniszego oraz przyjął swą władzę książęcą. On jednak, uzbrojony w siłę Krzyża, nie chciał nawet słyszeć prośb swojego ojca, ani nie wystraszył się jego grózb. I odszedłszy od ojca, wybudował sobie monaster⁹²⁴ wśród chrześcijan, i tam przebywał, wysławiając Trójcę Świętą, Ojca i Syna, i Świętego Ducha. Po zabójstwie swego ojca, chociaż nie chciał tego uczynić – lecz to Bóg zsyłając na nich, na pogańską Litwę karę za krew chrześcijańską, włożył mu [ten zamysł] w serce – zdjął z siebie mniszą szatę, obiecując Bogu, że za trzy lata przyjmie ją [z powrotem], a reguły mniszej nie porzucił. Zebrał wokół siebie wojów i przyjaciół swojego ojca, i pomodliwszy się do czcigodnego Krzyża, wyruszył przeciwko pogańskiej Litwie, i zwyciężył ją, i stał na ich ziemi przez cały rok. Wówczas to Pan odpłacił przeklętym wedle ich uczynków: całą ich ziemię zniewolił orężem, a w ziemi chrześcijańskiej wszędzie zapanowała radość. Wówczas uciekło do Pskowa ze trzystu Litwinów wraz z żonami i dziećmi, i ochrzcił ich książę Światosław⁹²⁵ z popami pskowskimi i z Pskowianami. Nowogrodzianie zaś chcieli ich pozabijać, lecz nie wydał im ich książę Jarosław⁹²⁶, i nie zostali zamordowani.

W roku 6774 (1266/1267). Pskowianie osadzili u siebie księcia litewskiego Dowmonta⁹²⁷. Tegoż roku Bóg zaszczerpił w sercu Dowmonta swoją łaskę, aby walczył za Świętą Sofię i za Trójcę Świętą oraz pomścił krew chrześcijańską. Wyruszył z Pskowianami przeciwko pogańskiej Litwie. I spustoszyli wiele [terenów], i ujęli księżną Gerdenową⁹²⁸ i dwa książątka. Książę Gerden zaś zebrał wokół siebie siły litewskie i ruszył za nimi w pościg. I kiedy Pskowianie dowiedzieli się o pościgu, odesłali jeńców, a sami stanęli krzepko przeciwko nim po tej stronie Dźwiny. Litwini zaczęli przeprowadzać się brodem na tę stronę. Wówczas Pskowianie zwarli się z nimi. I wspomógł Bóg księcia Dowmonta wraz z Pskowianami, i zabili ich niesłychane mnóstwo. Inni zaś potopili się w rzece. Zbiegł tylko

здорови. То[го] же лѣ[та] на зиму ходиша паки пльсковичи на Литвоу съ кн[а]земъ Довмонтомъ. То[го] же лѣ[та] при[де] кн[а]зь Ярославъ в Новъгородъ с полкы низовьскими хотѣти на Пльсковъ на Довмонта. новгородци же възвраниша юмоу г[лаго]л[ю]ще. ои! кн[а]же тобѣ с нами оувѣдавъшесѧ. то[же] ѣхати въ Пльсковъ. || (fol. 143) кн[а]зь же ѡсла полкы назадъ.

Въ лѣ[то] 6775 (1267/1268). по грѣхомъ нашимъ загорѣсѧ на Коузмадемьяни оулицы м[ѣсѧ]ца мая 23 передъ въ[че]рнею і погорѣ всь конецъ Неревьскыи. о горе бра[тъ]е толь лють! баше пожаръ яко і по водѣ хоужаше огонь. і мно[го] товара погорѣ на Болховѣ в лодьяхъ. и нѣколико головъ сгорѣ. і единомъ частѣ все погорѣ. і мнози ѡ то[го] разбогатѣша а инии мнози обнишаша. То[го] же лѣ[та] ходиша новгородци съ Єлѣфѣрьемъ Сбыславичемъ і с Довмонтомъ съ пльсковичи на Литвоу і много ихъ повоеваша і приѣхаша вси здорови.

Въ лѣ[то] 6776 (1268/1269). і сдоумаша новгородци с кн[а]земъ своимъ Юрьемъ хотѣша ити на Литвоу а инии на Полтескъ а и[ни] за Нарову. і яко быша на Доубровнѣ вы[стѣ] распра і въспатишасѧ і поидоша за Нарову къ Раковору || (fol. 143') і мно[го] в земли ихъ потратиша а города не взяша. застрѣлиша же с города моужа добра Феодора Сбыславича і инѣхъ б ч[е]л[о]-вѣкъ. і приѣхаша здорови. То[го] же лѣ[та] сдоумавше новгородци с посадникомъ Миханломъ призваша кн[а]зя Дмитрия Ялксандровича ис Переяслава с полкы а по Ярослава послове послаша. і посла Ярославъ в себе мѣсто Г[ва]тъслава с полкы. і изискаша мастеры порочныѣ і начаша чинити пороки въ вл[ады]-чни дворѣ.

и! прислаша Нѣмци послы своя рижане вельяжане юрьевци і изъ инѣхъ городовъ с лестью г[лаго]л[ю]ще. намъ с вами миръ. перемогайтесѧ с колыванци і съ раковорци а мы к нимъ не приставаемъ а кр[е]стъ цѣлоуемъ. и! цѣловаша послы кр[е]стъ а тамо ѣздивъ Лазоръ Моисиевичъ || (fol. 144) водилъ всѣхъ ихъ къ кр[е]стоу пискуловъ и Б[ож]ихъ дворянъ. яко не поможати имъ колыванцемъ і раковорцемъ. і пояша на свои роуцѣ моужа добра из Новгорода Семьюна цѣловавше кр[е]стъ. і совкоупившесѧ вси

sam książę Gerden z małą drużyną. Pskowianie zaś powrócili cali i zdrowi. Tegoż roku zimą Pskowianie znów wyprawili się na Litwę wraz z księciem Dowmontem. Tego samego roku przybył książę Jarosław⁹²⁹ do Nowogrodu z wojskami Niżowców, chcąc wyruszyć na Psków, przeciwko Dowmontowi. Nowogrodzianie jednak zabronili mu tego, mówiąc: „Jakże to, książę, w porozumieniu z nami chcesz wyruszyć na Psków?”. I książę odesłał oddziały z powrotem.

W roku 6775 (1267/1268). Przez nasze grzechy wybuchł pożar przy ulicy św. św. Kosmy i Damiana, w miesiącu maju, 23 [dnia], przed nabożeństwem wieczornym. I spłonął cały koniec nerewski. O, gorze [nam], bracia, pożar aż tak był zawzięty, że i przez wodę ogień przechodził! I wiele towarów spłonęło w łodziach na Wołchowie. I spaliło się kilka osób. I w jedną godzinę spłonęło wszystko. I wielu wskutek tego wzbogaciło się, a wielu innych – zubożało. W tymże roku wyprawili się Nowogrodzianie z Eleuteriuszem Zbysławowicem, Dowmontem i Pskowianami na Litwę. I splądrowali im wiele [ziem], i powrócili cali i zdrowi.

W roku 6776 (1268/1269). Nowogrodzianie naradzili się ze swoim księciem Jerzym⁹³⁰ i chcieli wyruszyć na Litwę, inni zaś na Połock, a jeszcze inni – za Narwę. Kiedy byli w Dubrownie, rozgorzała kłótnia. I zawrócili, i udali się za Narwę, w stronę Rakvere⁹³¹. I uczynili wiele zniszczeń w ich ziemi, jednak grodu nie zdobyli. Z grodu zastrzelono zaś zanego męża, Fiodora Zbysławowica i sześciu innych ludzi. I powrócili [cali i] zdrowi. Tegoż roku Nowogrodzianie, naradziwszy się z posadnikiem Michałem⁹³², przywołali księcia Dymitra Aleksandrowica⁹³³ z Perejasławia, wraz z wojskiem, a po Jarosława⁹³⁴ wyprawili posłów. I przysłał Jarosław na swoje miejsce Światosława⁹³⁵ z oddziałami. I wyszukano mistrzów sztuki warownej, i zaczęto wznosić mury przy dworze arcybiskupim⁹³⁶.

I Niemcy przysłali swoich posłów: z Rygi, Viljandi, Juriewa i z innych grodów, mówiąc obłudnie: „Mamy z wami pokój. Mocujcie się z mieszkańcami Koływania i Rakvere, a my ich wspierać nie będziemy. I całujemy krzyż”. I posłowie ucałowali krzyż. Łazarz Mojżeszowicz, udawszy się do nich, przyprowadził ich wszystkich do krzyża, biskupów i Bożych rycerzy, [aby przysięgli], że nie będą im pomagać,

кн[а]зи в Новѣгородѣ Дмитрии Г[ва]тъславъ братъ его Ми[х]ан-
ло Костантинъ Юрьи Ярополкъ Довмонтъ пльсковьскыи і инѣхъ
кн[а]зини нѣколико поїдоша к Раковороу м[ѣ]сца генварѣ
23. і яко внидоша в землю ихъ і роздѣлишасѣ на 3 поуті і мно-
[го] і множество ихъ воеваша. і тоу налѣхаша пещероу непроходноу
в неїже баше множество Чюди влѣзше і баше нѣлзѣ ихъ взѣти.
і стояша 3 дни. тогда маістеръ порочныи хытростыю пѣсти на
на водоу. Чюдъ же повѣлгоша сами вонъ і ісѣккоша ихъ а товаръ
новгородци кн[а]зю Дми[т]рию (fol. 144') трию всѣ даша. і ѿтолѣ по-
стоупиша к Раковороу.

і яко быша на рѣцѣ Кѣголѣ і тоу оусрѣтоша стоящѣ полкъ
нѣмецскыи. і вѣ видѣти якої лѣтъ. вѣ бо съвкоупиласѣ всѣ
земля Нѣмецская. новгородци же не оумедлачеі ни мало поїдоша
к нимъ за рѣкоу і начаша ставити полкы. пльсковичи же сташа
по правои роуцѣ а Дмитрии и Г[ва]тъславѣ сташа по правоу
же выше а по лѣвоу ста Ми[х]аило новгородци жеі сташа в лице
желѣзномоу полку противоу великои свиньи. и такої поїдоша про-
тивоу собѣ. і яко състоупишасѣ бы[сть] страшно побоише яко
не видали ни о[т]ци ни дѣди. і тоу створисѣ зло велико. оубиша
посадника Ми[х]аила і Твердислава Черного Никифора Ра[д]атинича
Твердислава Моисеѣвича Ми[х]аила Кривцевича Івача (fol. 145) Бо-
риса Іада[т]инича бра[та] его Лазо[р]а Ратшю Басила Коиворзовича
Осипа Жирослава Дорогомилловило[ч]а [sic!] Поромана Подвоиско[го]
Полюда і мно[го] добрыхъ вояръ а иныхъ чѣрныхъ людий веиши-
ла. а иныхъ безъ вѣсти не бы[сть]. тысячьског[о] Кондрата Ратис-
лава Болдыже[в]ича Данила Мозотинича а іныхъ мно[го] Б[ог]ъ
и вѣсть а пльсковичи[и] такоже і ладожанъ. а Юрьи кн[а]зѣ в да
плечи іли переѣтъ быль в немъ то Б[ог]ъ вѣсть.

но то бра[тъ]е за грѣхы наша Б[ог]ъ казнить ны и ѿятъ
ѿ насъ моужи добрыѣ да выхом сѣ покаяли якоже і г[ла]гол[е]тъ
Писание. дивно ороужие і м[о]л[и]тва і постъ. і па[к]ы м[и]л[ос]-
т[ы]ниі совкоупиласѣ с постомъ ѿ см[е]рти ізбавляета ч[е]л[о]-
вѣ[к]а. і пакы не помянемъ Исаія пр[о]р[о]ка г[ла]гол[ю]ща. аще
хощете послоушати мене бл[а]гаѣ земная снѣсте. аще ли не хо-
щѣ (fol. 145') те ни послоушаете мене ороужие вы поясть і тако

mieszkańcom Koływania i Rakvere. I pochwycili w swoje ręce dobrego męża z Nowogrodu, Symeona, ucałowałszy krzyż. I zebrali się wszyscy książęta w Nowogrodzie: Dymitr⁹³⁷, Światosław⁹³⁸, jego brat Michał⁹³⁹, Konstantyn⁹⁴⁰, Jerzy⁹⁴¹, Jaropełk, Dowmont⁹⁴² pskowski i kilku innych książąt. I wyruszyli na Rakvere w miesiącu styczniu, 23 [dnia]. I kiedy weszli w ich ziemię, rozdzielili się i [poszli] trzema szlakami. I walczyli z ich nieprzebraną rzeszą. I tam napotkali pieczarę nie do przejścia, do której weszło mnóstwo Czudów, i nie było jak ich pokonać. I stali przez trzy dni. Wówczas to mistrz sztuki warownej zmyślnie skierował na nich wodę. Czudowie sami wybiegli na zewnątrz, i wysieczono ich, a [ich] dobytek Nowogrodzianie w całości przekazali księciu Dymitrowi. I stamtąd pociągnęli ku Rakvere.

I kiedy byli nad rzeką o nazwie Kegola⁹⁴³, napotkali tam stojący w szyku oddział niemiecki. I wyglądał on jak las, gdyż skupiła się tam wcześniej cała ziemia niemiecka. Nowogrodzianie, nie zwlekając ani chwili, ruszyli ku nim za rzekę i zaczęli ustawiać wojska. Pskowianie stali na prawym skrzydle, i Dymitr ze Światosławem ustawili się na prawo, tylko wyżej. Z lewej strony był zaś Michał. Nowogrodzianie natomiast stali naprzeciwko zakutych w żelazo wojsk, [uszykowanych] w wielkim klinie. I tak ruszyli na siebie nawzajem. I kiedy się starli, rozpętała się straszna bitwa, jakiej nie widzieli ani ojcowie, ani dziadowie. I tam wydarzyło się wielkie zło. Zabito posadnika Michała⁹⁴⁴, Twierdzisława Czermnego, Nikefora Radiatinica, Twierdzisława Mojżeszowica, Michała Kriwcewica, Iwacza, Borysa Ildiatinica, jego brata Łazarza, Ratszę, Wasyla Wojborzowica, Osipa, Żyrosława Dorogomiłowica, podwojskiego Poromana, Poliuda i wielu zacnych bojarów, a innych, pospolitych ludzi – niezliczone mnóstwo. Inni zaś przepadli bez wieści: tysięcznik Kondrat⁹⁴⁵, Racisław Bołdyżewic, Danił Mozotinic i wielu innych – Bóg [tylko] o nich wie – także Pskowian i Ładożan. Książę Jerzy uciekł albo i zdradził – Bóg to wie.

I tak, bracia, Bóg karze nas za nasze grzechy i odbiera nam zacnych mężów, abyśmy pokajali się, jak mówi Pismo: „Cudownym orężem jest modlitwa i post”⁹⁴⁶. I dalej: „Jałmużna połączona z postem wybawia człowieka od śmierci”⁹⁴⁷. I czy znów nie wspomnieć słów proroka Izajasza: „Jeżeli będziecie ulegli i posłuszni, dóbr ziemskich będziecie

поженеть ѓдинъ 100 вась а ѿ ста побѣгнетъ 1000 вась. мы [же] тоу стр[ас]тъ видѣвъше ни хоудѣ покаемсѧ грѣихъ своихъ но горше быхомъ на зло. братъ брата хотѣше снѣсти завистию і дроуг дроуга кр[ес]тъ цѣлоующе і паки преступающе а не вѣдоуще кака есть сила кр[ес]тная. кр[ес]т[о]мъ бо побѣжены бывають силы вѣсвольскыя. кр[ес]тъ кн[а]земъ пособитъ въ бранехъ кр[ес]т[о]мъ огражаемі вѣрнии людие побѣжаютъ сѹпротивныя. іже бо кр[ес]тъ преступають то і сдѣ казнь принимаютъ і на ономъ вѣцѣ моукоу вѣчноу. мы же на преднее възвратимсѧ.

бывшую бо великомоу томоу смѣтию і добрымъ моужемъ главами своими поклѣвающе за с[вѣ]тоу Гофью м[и]л[осе]рдыйн (fol. 146) Г[оспод]ь посла м[и]л[осе]рдыю свою въскорѣ не хотѣ см[е]рти грѣшнику до конца кажа на[с] і паки милоу ѿврати ярость свою ѿ на[с] і призрѣ м[и]л[осе]рдымъ си окомъ. силою кр[ес]та ч[ес]тнаго і помощью с[вѣ]тыя Гофля м[о]л[итв]а ми с[вѣ]тыя Ел[ады]ч[и]ца нашея Б[огороди]ца приснодѣв[и]ца М[а]рия і всѣхъ с[вѣ]т[ы]хъ пособи Б[ог]ъ кн[а]зю Дмитрию і новгородцемъ м[ѣсц]а февра[р]а 18 на памѣтъ с[вѣ]т[о]го о[т]ца Лва в с[оубо]т[о]у сыроу[ст]ноу. і гониша ихъ быче и до города въ 3 поутти на сѣми вѣрстѣ якоже не мочи ни коневі стоупити троупиемъ. і тако въспатишасѧ ѿ города і оузрѣша иныи полчищъ свинью великѹю которая баше вразиласѧ въ возники новгородскыѣ. і хотѣша новгородци на нихъ оударити но инии рекоша. оуже есть велики к ночи еда како смѣтѣмсѧ і побиемсѧ сами. і тако (fol. 146') есташа близъ противу собѣ ожидающе свѣта. они же оканьнии кр[ес]топрестоупници не дождавъше свѣта побѣгоша. новгородци же стояша на костехъ 3 дни и приѣхаша в Новгородъ привезоша братию свою избѣенныхъ і положиша посадника Михаила оу с[вѣ]тои Гофьи. боу[ди] Г[оспод]и Б[ож]е м[и]л[осе]рт[и]выи ч[е]л[о]вѣк[о]л[ю]бче въ ономъ вѣцѣ стати со всѣми оугодившими ти ѿ вѣка іже кровь свою прольѣша за с[вѣ]тоу Гофью животъ свои ѿдавшѣ ч[ес]тно. і даша посадничество Павше Онаньичю. а тысячско[го] не даша никому[же] ци боудеть Кондратъ живѣ.

zażywać. Ale jeśli się zatniecie w oporze, miecz was wytępi. I tak jeden zarżnie was stu, a z ręki stu zginie was tysiąc⁹⁴⁸. My zaś, ujrawszy to cierpienie, nie żałując bodaj najmniej za swoje grzechy, jeszcze bardziej zwróciliśmy się ku złu. Brat brata chciał zetrzeć z zawiści, jeden drugiego – ucałowawszy krzyż, a potem odstąpiwszy, nie pamiętając, jaka jest moc Krzyża! Krzyż wszak pokonuje siły biesowskie. Krzyż wspomaga książąt w bojach. Pod ochroną krzyża wierni ludzie zwyciężają przeciwników. Ci, którzy naruszają przysięgę krzyżową, zarówno tutaj otrzymują karę, jak i na tamtym świecie wieczną mękę. My jednak do poprzedniego powróćmy.

Ponieważ zdarzyła się ta wielka bitwa i zacni mężowie złożyli swoje głowy za Świętą Sofię, miłosierny Pan rychło objawił swoje miłosierdzie, nie pragnąc do końca śmierci grzesznika, karząc nas i znów się litując, odwrócił od nas swój gniew i wejrzał swym miłosierdnym okiem. Dzięki mocy czcigodnego Krzyża, pomocy Świętej Sofii, modlitwom Świętej Władczyni naszej, Bogurodzicy, zawsze Dziewicy Marii i wszystkich świętych, wspomógł Bóg księcia Dymitra⁹⁴⁹ i Nowogrodzian, w miesiącu lutym, 18 [dnia], na pamiątkę świętego ojca Leona, w sobotę seropustną. I ścigali ich [Niemców], zabijając, aż do grodu, trzema szlakami, przez siedem wiorst, tak, że nawet [jeden] koń nie mógł przejść wśród trupów. I tak zawrócili spod grodu, i ujrzeni inny oddział, [uszykowany] w wielki klin, który wbił się w tabory nowogrodzkie. I chcieli Nowogrodzianie uderzyć na nich, lecz inni rzekli: „Już za bardzo ma się ku nocy, a jeśli wpadniemy w zamęt i pobijemy się sami?”. I tak stali blisko, naprzeciwko siebie, czekając na świt. Tamci jednak, przekłęci odstępcy od przysięgi krzyżowej uciekli, nie doczekawszy świtu. Nowogrodzianie zaś stali na pobojuwisku przez trzy dni. I przyjechali do Nowogrodu, i przywieźli swoich pozabijanych braci. I złożyli posadnika Michała w Świętej Sofii. Panie Boże, miłujący człowieka, bądź miłościw, aby na tamtym świecie stanęli obok wszystkich tych, którzy w ciągu wieków podobali się Tobie, ci, którzy przelali swoją krew za Świętą Sofię i swoje życie oddali godnie! I powierzono urząd posadnika Pawszy Onanynicowi⁹⁵⁰, a urzędu tysięcznika nie oddano nikomu, [na wypadek], gdyby Kondrat był żywy.

Въ лѣ[то] 6777 (1269/1270). придоша Нѣмци в силѣ вели-
цѣ подѣ Пльсковѣ в неа[вѣлю] всѣхъ с[вѣ]т[ы]хъ і пристоупиша
къ городу і не оуспѣша ничтоже но боль[шю]у раноу въсприяша
і стоя[ша] 10 днии. новгородци же съ[ш]о[у] (fol. 147) кн[язь] Юрьемъ
погонишася по[д] нихъ ини на конихъ а ини в наса[дѣ]хъ поѣхаша
вворзѣ. і яко оувѣдаша Нѣмци новгородьскыи полкѣ поѣго-
ша за рѣкоу. новгородци же приѣхаша въ Пльсковѣ и[л]ь в[з]аша
миръ чресъ рѣкоу на всеі воли новгородьскои. То[го] же лѣ[та]
і приѣха кн[язь] Ярославъ в Новѣгородъ і нача жалити. моужі
мои і вра[тѣ]я моя і ваша побита а вы розвѣратилисѣ с Нѣмци.
на Жирослава Д[ав]и[довича] і на М[ихаила] Мишинича і на Юрья
Сбыславича хотѣ ихъ лишити воло[ст]и. новгородци же сташа за
нихъ. кн[язь] же хотѣ из города ѣхати. новгородци же кланѣху[сѣ]
емоу. кн[язь] же тѣмъ гнѣва[ху] ѿда а ѿ[д] на[с] не ѣзди. еше бо не
добрѣ сѣ вѣху оумирили с Нѣмци. кн[язь] же того не послоуша
і поѣха проче. і послаша в[а]д[у] коу[ш] (fol. 147^v) с вѣтшими моужі
с молебою і вѣспатиша і с Броньници. тогда же[л] даша тысячьское
Ративору[д]у Клоуковичю по кн[язи] воли.

То[го] же лѣ[та] на зимю кн[язь] Ярославъ с новгородци
сдоумавъ посла на Низовьскою землю С[вѣ]т[ы]слава полковѣ
копитѣ. і совкоупи всѣхъ кн[язи]и і полкоу вѣчисла і приде
в Новѣгородъ. і вѣше тоу баскакъ великѣ володимирьскыи іме-
немъ Ямраганъ і хотѣша ити къ Колываню. і оувѣдавше Нѣмци
прислаша послы с молебою. кланѣмсѣ на всеі воли вашей. Норовы
всеі ѿстоупаемсѣ а[л]ь крови не проливайте. і тако новгородци га-
давше вѣзаша миръ на всеі воли своеі. кн[язь] же хотѣ ити на
Корѣлоу і оумолиша і новгородци не ити на Корѣлоу. кн[язь] же
ѿсла полкы назадъ.

Въ лѣ[то] 6778 (1270/1271). прѣстави[сѣ] (fol. 148) Карламы
игуменъ с[вѣ]то[го] Георгия архимандритъ новгородьскыи. То-
[го] же лѣ[та] вы[стѣ] мѣтежъ в Новѣгородѣ. начаша изгони-
ти кн[язь] Яросла[ва] из города і съзвониша вѣче на Ярославли
дворѣ і оубиша Іва[н]ка а ини вѣгоша в Николоу с[вѣ]т[ы]и. а за-
у[тра] повѣгоша къ кн[язю] на Городище тысячьскыи Ративоръ
Гаврило Кыяниновъ и[л]ь ини приятели его. і вѣзаша дома[ху] ихъ на

W roku 6777 (1269/1270). Podeszli Niemcy z wielkimi siłami pod Psków w niedzielę Wszystkich Świętych i przystąpili do grodu, i nie uzyskali nic, lecz jeszcze większe straty ponieśli. I stali przez dziesięć dni. Nowogrodzianie zaś z księciem Jerzym⁹⁵¹ ruszyli za nimi w pościg: jedni pośpieszyli na koniach, a inni w krypach. I kiedy Niemcy dowiedzieli się o [ruchach] wojska nowogrodzkiego, uciekli za rzekę. Nowogrodzianie zaś przybyli do Pskowa i zawarli pokój poprzez rzekę, całkowicie na warunkach nowogrodzkich. Tegoż roku przyjechał książę Jarosław⁹⁵² do Nowogrodu i zaczął się skarżyć: „Ludzie moi oraz bracia moi i wasi są zabici, a wy rozpoczęliście wojnę z Niemcami”. [I gniewał się na]⁹⁵³ Żyrosława Dawidowicza, Michała Miszynica⁹⁵⁴ i Jerzego Zbysławowica, chcąc ich pozbawić wołosti. Nowogrodzianie jednak trwali przy nich. Książę chciał wyjechać z miasta. Nowogrodzianie pokłonili się mu: „Książę, nie miej w sobie gniewu do tamtych i od nas nie odjeżdżaj”. Nie zawarli bowiem jeszcze z Niemcami trwałego pokoju. Książę jednak tego nie usłuchał i odjechał precz. I wysłali władkę z najznacześniejszymi mężami, z błaganiem, i zawrócili go z Brońnicy⁹⁵⁵. Wówczas z woli księcia powierzono urząd tysięcznika Raciborowi Kluksowicowi⁹⁵⁶.

W tymże roku zimą książę Jarosław, naradziwszy się z Nowogrodzianami, wysłał Światosława⁹⁵⁷ do ziemi Niżowców, aby zbierał wojsko. I zgromadził wszystkich książąt i wojska bez miary, i przybył do Nowogrodu. I był tam wielki baskak włodzimierski o imieniu Amragan⁹⁵⁸. I zamierzano iść do Koływania. I Niemcy, dowiedziawszy się o tym, przysłali posłów z prośbą: „Kłaniamy się, [przyjmując] wszystkie wasze warunki. Narwę w całości wam odstępujemy, lecz krwi nie przelewajcie”. I tak Nowogrodzianie, naradziwszy się, zawarli pokój całkowicie na własnych warunkach. Książę chciał natomiast wyprawić się na Karelię i uprosili go Nowogrodzianie, aby nie szedł na Karelię. Książę więc odesłał wojska z powrotem.

W roku 6778 (1270/1271). Zmarł Barlaam, igumen [monasteru] św. Jerzego⁹⁵⁹, archimandryta nowogrodzki. W tym samym roku wybuchł bunt w Nowogrodzie. Zamyślono przegonić księcia Jarosława z miasta i uderzono w dzwon, [aby zwołać] wiec na Dworze Jarosławowym. I został zamordowany Iwanko, a inni uciekli do

разграбление і хоромы рознесоша. а кѣ кн[а]зю послаша на Городище испи[савше] на грамотоу всю виноу его. чемоу еси ѿялъ Болховѣ гогольными ловци| а поле ѿялъ еси заячими ловци|. чемоу взалъ еси Олеѣинѣ дворъ| Морткинича. чемоу поималъ| еси серебро на Микифорѣ Ману[с]киничи і на Романѣ Болдыже[в]ичи і на Барфломѣи. а иноу чемоу выводишь ѿ на[с] иноземца|| (fol. 148') котории оу насѣ живоутъ. а то[го] мно[го]| вины его. а ны[не] кн[а]же не можемъ| терпѣти твоего насилья. поѣди ѿ насѣ а мы собѣ кн[а]зѣ промыслимъ. кн[а]зѣ же присла на вѣче| С[в]ѣтъ-слава і Яндрѣя Коротисла[в]ича с поклономъ. то[го] всего лишю|сѣ а кр[е]стѣ цѣлоую на всеи воли ва[ше]и. новгородци же ѿвѣчаша|. кн[а]же поѣди проче не хотимъ тебѣ. али идемъ всѣ Новѣгородъ прогонитъ тебе. кн[а]зѣ же поиде из города по неволи.

новгородци же послаша по Дмитрия Яле[а]ндровича. Дмитри же ѿре[че]сѣ тако река. не хочу взати| стола передъ стрѣмь своимъ|. і быша новгородци печални| а Ярославъ нача полки копити| на Новѣгородъ і вѣ послалъ кѣ| ц[а]ря татарскоу Ративора помочи просѣ на Новѣгородъ. и се оучювѣ кн[а]зѣ Василии Ярославич|| (fol. 149) присла послы в Новѣгород река та[ко]|. кланяюсѣ с[в]ѣтоі Софьи і моужемъ новгородцемъ. слышалъ есѣмъ аже Ярославъ идетъ на Новѣгородъ со всею силою своею| і Дмитри с переяславци і Глѣбѣ съ смоляны. жалъ ми сво[е]я о[т]чины. а самъ поѣха в Тата[р]ы поима съ собою Петрила Рычага і Михаила Пинеинича| і възврати татарскоу рать| тако рекъ ц[а]ря р[е]-ви. новгородци прѣви а Ярославъ виноватъ. оуже| бо бѣше ц[а]ря-рь ѿпоустилъ рать на| Новѣгородъ по Ративоровоу аж[ивомоу] словоу. р[е]че| бо Ративоръ ц[а]ря|. новгородци тебе не слоуша-ють|. мы дани прошали тебѣ і они на[с]| выгнали а инѣхъ избиви а домы наша разграбили а Ярослава вѣществовали.

[cerkwi] św. Mikołaja⁹⁶⁰. Nazajutrz zaś pobiegli do księcia na Grodziszcze: tysięcznik Racibor, Gawriło Kyjaninow i inni jego stronnicy. I przejęto ich domy, aby je rozgrabić, i zniszczono ich domostwa. Do księcia zaś wysłano [posłów] na Grodziszcze, wypisawszy na gramocie wszystkie jego przewiny: „Dlaczego odebrałeś Wołchow łowcom gągołów, a pole odebrałeś łowcom zajęcy? Dlaczego przejąłeś dwór Aleksego Mortkinica? Dlaczego odebrałeś srebro Miki-forowi Manuskinicowi, Romanowi Bołdyżewicowi i Warfołomiejowi?”. A poza tym: „Dlaczego wyprowadzasz od nas cudzoziemców, którzy u nas mieszkają?”. A jego win było jeszcze więcej. „Teraz zaś, książę, nie możemy ścierpieć twojej przemocy, wyjedź od nas, a my sobie księcia wybierzemy”. Książę zaś przysłał na wiec Światosława⁹⁶¹ i Andrzeja Worotisławowica⁹⁶², z ukłonami [i ze słowami]: „Zrzeknę się tego wszystkiego i ucałuję krzyż, [uznając] wszystkie wasze wolności”. Nowogrodzianie odpowiedzieli: „Książę, odejdz precz, nie chcemy ciebie. Inaczej przyjdzie cały Nowogród, aby cię przegonić”. Książę więc odszedł z miasta pod przymusem.

Nowogrodzianie zaś posłali po Dymitra Aleksandrowica⁹⁶³. Dymitr jednak odmówił, mówiąc tak: „Nie chcę przejąć tronu przed swoim stryjem”. I Nowogrodzianie byli rozżaleni, a Jarosław zaczął zbierać wojska przeciwko Nowogrodowi, uprzednio posławszy Racibora do cesarza tatarskiego z prośbą o pomoc przeciwko Nowogrodowi. Usłyszawszy o tym, książę Wasyl Jarosławowicz⁹⁶⁴ przysłał posłów do Nowogrodu, mówiąc tak: „Kłaniam się Świętej Sofii i mężom-Nowogrodzianom. Usłyszałem, że Jarosław idzie na Nowogród ze wszystkimi swoimi siłami, [a wraz z nim] Dymitr⁹⁶⁵ z Perejasławcami oraz Gleb⁹⁶⁶ ze Smoleńszczanami. Żal mi mojej ojcowizny”. Sam zaś udał się do Tatarów, zabrawszy ze sobą Pietriła Ryczaga i Michała Pinieszczynica. I zawrócił wojsko tatarskie, tak powiedziawszy cesarzowi: „Nowogrodzianie mają rację, a Jarosław jest winny”. Cesarz wysłał już bowiem był wojsko przeciwko Nowogrodowi, pod wpływem oszczerczych słów Racibora. Rzekł bowiem Racibor cesarzowi: „Nowogrodzianie nie słuchają ciebie. My prosiliśmy ich o daninę dla ciebie, a oni nas wygnali, innych zaś pozabijali, nasze domy rozgrabili, a Jarosława pohańbili”.

новгородци| же поставиша острогъ около го|рода по обѣ странѣ
а товаръ вѣ|| (fol. 149') возиша в город. и пригониша сто|рожи Яро-
славли мало не до Горо|дища і выдоша весь градъ вѣ ору|жиѣ ѿ мала
і до велика кѣ Горо|дищу і стояша два дни пѣ|ши за Жило|тоу-
гомъ а коневъ|ници за Горо|дищемъ. то оувѣ|давъ Ярославъ поиде
об оноу сто|роноу к Роу|скѣ і сѣде в Роу|скѣ а| в Новѣ|городѣ присла
Твори|мѣра. всего что вашего не|любия| до мене то[го] лишаюсѣ.
а кн[а]зи вси за мене пороучатсѣ. новго|родци же послаша к нему
Лазо|ра Моисе|вича. кн[а]же сдоумалъ еси на с[вѣ]стоу|ю Софью
поѣди ать изъ|мремъ ч[ес]тно за с[вѣ]стоу|ю Софью. оу на[с]
кн[а]зѣ нѣ|тоутъ но Б[ог]ъ і правда и с[вѣ]тая Софья а тебе не|
хочемъ.

і совкоуписѣ в Новѣ|городѣ всѣ волостъ новгородская| пль-
сковичи ладожанѣ Корѣ|ла Іжера возжанѣ. і ідоша в Голино|| (fol. 150)
ѿ мала і до велика і стояша| не|дѣ|лю на бродѣ а Ярославъ полкѣ
об оноу сторо|ноу. і присла| митрополитъ грам[от]оу в Новѣ|городѣ
река та[ко]. мнѣ пороучилъ Б[ог]ъ архиеп[иско]пию в Роу|скои
земли| вамъ слоушати Б[ог]а і мене. крѣ|ви не проливаѣте а Яро-
славъ все|ѣ зловы лишаѣтсѣ а за то язъ| пороучаюсѣ. аже боудете
і кр[ес]тъ| цѣловали язъ за то примѣ| опитемью і ѿвѣ|чаю за
то пред| Б[ого]мъ. і не да Б[ог]ъ кровопролития хр[ис]тъ|яномъ.
і присла Яро|славъ с поклономъ в новѣ|городскыи полкѣ. і взяша
миръ на| всеи воли новгородскон і по|садиша Ярослава і водиша
и| кѣ кр[ес]тоу. То[го] же лѣ[та] на зиму| іде кн[а]зъ Ярославъ
вѣ Володи|мирь і ѿтолѣ іде вѣ Ордоу| а в Новѣ|городѣ остави
Яндрѣ|я Воротисла|вича. а пльсковиче|| (fol. 150') мѣ дастъ кн[а]зѣ
Янгоу|ста.

Бѣ лѣ[то] 6779 (1270/1271). померче с[о]лице вѣ 5|ю не|дѣ|лю
по[ста] сре|дѣ оутра і паки напо|лнисѣ і ради выхо|мъ. То[го] же
лѣ[та] і постави ц[е]рк[о]вь с[вѣ]т[о]го Савы Фе|доръ| Хотови-
чъ. поставиша же і дроу[гоу]ю| ц[е]рк[о]вь Козмы и Демьяна на
Хо|лопы оу|лицѣ.

Nowogrodzianie zaś wzniesli ostróg wokół miasta, po obu stronach, a dobra wwieźli do miasta. Straże [przednie] Jarosława zapuściły się prawie aż do Grodziszcza. I wyruszyli ku Grodziszczu wszyscy [mieszkańcy] miasta, uzbrojeni, od najuboższych do najznacznieszszych. I stali dwa dni, piechurzy za [strumieniem] Żyłotugiem⁹⁶⁷, a jazda – za Grodziszczem. Dowiedziawszy się o tym, Jarosław udał się na drugą stronę, ku Rusie. I zasiadł w Rusie, a do Nowogrodu przysłał Tworimira, [ze słowami]: „Zrzekam się wszystkiego, co [stało się powodem] waszej niechęci do mnie, a wszyscy książęta za mnie poręczą”. Nowogrodzianie wysłali do niego Łazarza Mojżeszowica, [mówiąc]: „Książę, zamyślałeś zło przeciwko Świętej Sofii, więc odejść. Już prędzej umrzemy godnie za Świętą Sofią. U nas nie ma księcia, lecz jest Bóg, sprawiedliwość i Święta Sofia, a ciebie nie chcemy!”.

I zebrała się w Nowogrodzie cała wołost nowogrodzka: Pskowianie, Ładożanie, Karelowie, Iżorowie, Wotowie. I poszli do Golina⁹⁶⁸, od najbiedniejszych do najmożniejszych, i stali przez tydzień na brodzie, a wojsko Jarosława – po drugiej stronie. I przysłał metropolita⁹⁶⁹ list do Nowogrodu, mówiąc tak: „Bóg mnie powierzył arcybiskupstwo w ziemi Ruskiej, a wam [nakazał] słuchać Boga i mnie. Krwi nie przelewajcie, Jarosław wyrzeka się wszystkich złych zamysłów, a za to ja ręczę. A nawet jeśli ucałujecie krzyż, ja i tak otrzymam za to epitemię i odpowiem za to przed Bogiem”. I nie zezwolił Bóg na rozlew krwi wśród chrześcijan. I Jarosław przysłał [posłów] do wojsk nowogrodzkich, z ukłonami. I zawarto pokój całkowicie na warunkach nowogrodzkich. Posadzono Jarosława [na tronie] i przyprowadzono go do krzyża. Tegoż roku zimą książę Jarosław udał się do Włodzimierza [nad Kłazmą], a stamtąd wyjechał do Ordy. W Nowogrodzie pozostawił zaś Andrzeja Worotisławowica⁹⁷⁰, a Pskowianom dał księcia Augusta⁹⁷¹.

W roku 6779 (1270/1271). Zaćmiło się słońce w piątym tygodniu Wielkiego Postu, o poranku, a potem znów stało się pełne i uradowaliśmy się. Tegoż roku Fiodor Chotowic ufundował cerkiew św. Saby⁹⁷². Wybudowano też inną cerkiew, [św. św.] Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej⁹⁷³.

Бѣ лѣ[то] 6780 (1271–1273). прѣстависѧ кн[а]зѣ великыи новгородѣскыи Ярославѣ Ярославичѣ в Талтарѣхѣ і положиша і въ Тѣѣри оу[] с[вѣ]стоу Козмы і Демьяна. і присла Дмитрии кн[а]зѣ послы своя в Новѣгородѣ с поклономъ хотѧ сѣсти в Новѣгородѣ. а Василии Ярославичѣ тако[же] присла с поклономъ хотѧ сѣсти на столѣ. і сташа обои послы на Ярославли дворѣ. новгородци же сѣ посадникомъ Павшею яшасѧ по Дмитрия і послаша по него. То[го] же лѣ[та] приѣха кн[а]зѣ Дмитрии Ялѣѣандрович в Новѣгород і сѣде на столѣ мѣсѣца октѣбрѣ въ 9. ||

[...]

(fol. 151) [Бѣ лѣ[то] 6807 (1299/1300).] мѣсѣца априлѣ 18 в с[оубо]т[у] великоу въ 1 ча[с] ночи загорѣсѧ на Баражѣскои оулицѣ і створисѧ горе велико по нашимъ грѣхомъ въздвижесѧ воура с вихромъ. і тако вы[сѣ] силенъ огонь ввортѣ кто мало что похвятивъ выѣжа изъ своего двора а иное все огонь взя. і ве[р]жесѧ огонь из Нѣмечьского двора в Неревьскыи конецъ загорѣсѧ на Холопѣи оулицѣ а тамо того[] силенъ огонь а неревляне на оно[] сторонѣ а мостъ великыи огнь заялъ. і та[ко] створисѧ пагоуба велика. она на свѣтѣ Б[ог]ѣ и довери[] лю[ди] оуяша. а зли ч[ѣ]л[о]вѣци падоша на грабежи. что въ ц[ѣ]ркв[а]хъ все разграбиша Б[ог]а не боячесѧ. а вѣдоуче казнь Б[ож]ию в показанія мѣсто горшее зло створиша. въ с[вѣ]стоу Иванѣ надъ товаромъ сторожа оубиша. а въ с[вѣ]стоу (fol. 151') мѣ Яковѣ сторожъ сгорѣ. на Торголомъ полоу 12 ц[ѣ]ркви сгорѣ. иконъ не всѣхъ оупѣша выносити ни книг. а въ Х[ристо]вѣ ц[ѣ]ркви нѣколик[о] головъ сгорѣ. і два попа сгорѣша. в Неревьскомъ конци 10 ц[ѣ]рквин[и] сгорѣ і многа оузорочья въ ц[ѣ]рквѣхъ. і моужь добръ сгорѣ Елеѣрии Лазоревичѣ. і вы[сѣ] заутра печаль і сѣтование в радости мѣсто. то[] же все вы[сѣ] грѣхъ дѣла нашихъ. съвы[сѣ] пр[о]р[о]ч[е]ство Исая пр[о]р[о]ка. еже[] ре[че]. преложю празднигы ваша въ плач і игрица ваша в сѣтование да вы[х]ом сѧ остали ѿ злобъ своїхъ. твоя бо естъ Г[оспод]и власть казнити и пакы[] миловати. казнивъ Г[оспод]и помиоу[] ны.

W roku 6780 (1271–1273). Zmarł wielki książę nowogrodzki Jarosław Jarosławowic u Tatarów i złożono go w Twerze, w [cerkwi] św. św. Kosmy i Damiana⁹⁷⁴. I książę Dymitr⁹⁷⁵ przysłał swoich posłów do Nowogrodu, z ukłonami, chcąc objąć rządy w Nowogrodzie. Wasyl Jarosławowic⁹⁷⁶ także przysłał [posłów] z ukłonami, chcąc zasiąść na tronie. I stali obaj posłowie na Jarosławowym Dworze. Nowogrodzianie z posadnikiem Pawszą⁹⁷⁷ opowiedzieli się po stronie Dymitra i posłali po niego. W tymże roku książę Dymitr Aleksandrowic przyjechał do Nowogrodu i zasiadł na tronie w miesiącu października, 9 [dnia].

[...]

[W roku 6807 (1299/1300).] W miesiącu kwietniu, 18 [dnia], w Wielką Sobotę, w pierwszej godzinie nocy wybuchł pożar przy ulicy Wareskiej⁹⁷⁸ i stało się wielkie nieszczęście z powodu naszych grzechów – rozpętała się burza z wichrem. I tak silny był ogień, że każdy, w pośpiechu mało co pochwyciwszy, uciekał ze swojego dworu, a wszystko inne trawił ogień. I wtargnął ogień z Niemieckiego Dworu⁹⁷⁹ na nerewski koniec – zapaliło się przy ulicy Chołopiej, i tam ogień był jeszcze silniejszy niż tu. Mieszkańcy nerewskiego końca [byli] na drugiej stronie, a wielki most zajął się ogniem. I tak nastąpiła wielka klęska. Ledwo o świcie okiełznał ją Bóg i dobrzy ludzie. Żli ludzie natomiast zginęli podczas szabrowania. Co tylko było w cerkwiach, to wszystko rozgrabili, Boga się nie bojąc. Świadomi kary Bożej, zamiast pokajać się, jeszcze gorsze zło uczynili. W [cerkwi] św. Jana⁹⁸⁰ zabili strażników dobytku, a w [cerkwi] św. Jakuba⁹⁸¹ spłonęli stróże. W targowej połowie [miasta] spaliło się dwanaście cerkwi. Nie zdążono wynieść z nich ani wszystkich ikon, ani ksiąg. W cerkwi Chrystusowej⁹⁸² spłonęło kilka osób i dwóch popów się spaliło. W nerewskim końcu spłonęło dziesięć cerkwi, a w cerkwiach – wiele ozdób. I spalił się zacny mąż, Eleuteriusz Łazarzowic. Nazajutrz zaś, zamiast radości, nastąpiła rozpacz i żal. To wszystko stało się z powodu naszych grzechów – spełniło się proroctwo proroka Izajasza, który rzekł: „Przemienień wasze święta w płacz, a zabawy wasze – w lament”⁹⁸³ – po to, byśmy porzucili nasze nikczemności. Masz bowiem, Panie, władzę, [by nas] karać, a potem znów okazywać miłosierdzie! Ukarawszy nas, Panie, zmiłuj się nad nami!

То[го] же лѣ[та] мѣсѣца маіа 22 на памѣ[ть] с[вѣ]т[о]-
го моу[ченика] Василиска в пѣ[ток] 41 недѣ[ли] по Пасхѣ въ
7 ча[с] дни престависѣ архіепископъ новгородскыи Климентъ
бывъ въ епископии лѣ[т] 23 і по[(fol. 152)]ложенъ вы[сть] въ
притворѣ с[вѣ]тыя Софіи ѿ владычнѣ двора архимандритоу
Кюрилоу і всѣмъ игуменѣ і всѣмъ ерѣсскымъ чи[но]мъ і по-
салдникомъ Андрѣемъ і всѣ[ми] новгородцѣ. То[го] же лѣ[та]
престависѣ Довмонть кн[язь] псковскыи мно[го] постра-
давъ за с[вѣ]тоу ю Софью і за с[вѣ]тоу Тр[ои]цю. По престав-
лении же Климентовѣ новгородци мно[го] гадавшѣ с посадникомъ
Андрѣемъ възлюбиша вси Б[ого]мъ назмѣнена моужа добра
і смѣрена Феоктиста игумена с[вѣ]т[о]го Бл[а]г[о]вѣщ[е]ния.
і съзволнившѣ вѣче оу с[вѣ]т[о]и Софы кн[язь] Борисъ Андрѣ-
евич со всѣмъ новгородци въведоша его с поклономъ і посадиша
і въ владычнѣ дворѣ доиде оубѣдають кдѣ митрополит.

Бѣ лѣ[то] 6808 (1300/1301). приѣха Маж[и] митрополитъ
в Новѣгородъ і ростовскыи епископъ Семенъ і тѣмьскыи-
(fol. 152') и епископъ Андрѣи і поставиша архіепископа Новоу-
городоу Феоктиста. знаменаша его въ ц[е]ркви с[вѣ]тоу Бориса
і Глѣба мѣсѣца июлѣ 29. то[го] же мѣсѣца і поставиша его
въ с[вѣ]т[о]и Софы на памѣ[ть] с[вѣ]тоу ап[осто]лоу Петра і Пав-
ла. і вы[сть] рад[о]сть Новоугородоу о своемъ владыцѣ. То[го]
же лѣ[та] веснѣ погорѣ Новыи торгъ. Тоѣ же весны заложилша
ц[е]рк[о]вь каменоу с[вѣ]т[о]го Мухан[ла] на Мухиловѣ оулицѣ.
То[го] же лѣ[та] срубиша 4 ц[е]ркви с[вѣ]тыя Б[огороди]ца в ма-
настыри въ Звѣринцѣ і с[вѣ]т[о]го Лазаря і с[вѣ]т[о]го Дмитрия
на Бояни оулкѣ. і с[вѣ]тоу Бориса і Глѣба на Подолѣ.

То[го] же лѣ[та] придоша изъ заморія Свѣи в силѣ велицѣ
в Невоу. приведоша изъ своеи земли мастера из велико[го] Рима
ѿ папы мастеръ приведоша нарочитъ. поставиша городъ надъ Не-
вою на оустѣ Охты рѣкы ил[(fol. 153)] оутвердиша твердостью нескѣ-
зальною поставиша в немъ пороки похвалившесѣ оканънии нарекоша
его Бѣнецъ земли. бѣ бо с нимъ налѣстникъ королевъ именемъ Ма-
скалка. і посадивше в немъ моужѣ нарочитыи с воеводоу Стѣнемъ
і ѿдоша. кн[язь] велико[моу] тогда не боудущю в Новѣгоро[дѣ].

Tegoż roku, w miesiącu maju, 22 [dnia], na pamiątkę św. męczennika Bazyliskusa, w piątek, w czwartym tygodniu po Wielkanocy, w siódmej godzinie dnia zmarł arcybiskup nowogrodzki Klemens⁹⁸⁴, który był na biskupstwie dwadzieścia trzy lata. I został złożony w narteksie Świętej Sofii, [po przeniesieniu] z dworu arcybiskupiego, przez archimandrytę Cyryła, wszystkich igumenów, cały stan kapłański, posadnika Andrzeja⁹⁸⁵ i wszystkich Nowogrodzian. W tym samym roku zmarł książę pskowski Dowmont⁹⁸⁶, który wiele wycierpiał za Świętą Sofię i za Trójcę Świętą. Po śmierci Klemensa Nowogrodzianie długo naradzali się z posadnikiem Andrzejem i wszyscy upodobili sobie wskazanego przez Boga męża dobrego i pokornego Teoktysta⁹⁸⁷, igumena [monasteru] Świętego Zwiastowania⁹⁸⁸. I uderzywszy w dzwon, [by zwołać] wiec u Świętej Sofii, książę Borys Andrzejewicz⁹⁸⁹ i wszyscy Nowogrodzianie wprowadzili go z czcią i osadzili w dworze arcybiskupim, [do czasu], aż dowiedzą się, gdzie jest metropolita.

W roku 6808 (1300/1301). Metropolita Maksym⁹⁹⁰ przyjechał do Nowogrodu, a także biskup rostowski Symeon⁹⁹¹ i biskup twerski Andrzej⁹⁹². Ustanowili Teoktysta arcybiskupem Nowogrodu. Powołali go w cerkwi św. św. Borysa i Gleba⁹⁹³ w miesiącu lipcu, 29 [dnia]. W tymże miesiącu ustanowili go w Świętej Sofii, na pamiątkę św. św. Apostołów Piotra i Pawła. I cieszyli się Nowogrodzianie ze swojego władcy. Tegoż roku wiosną spłonął Nowy Targ. Tejże wiosny ufundowano kamienną cerkiew św. Michała przy ulicy Michajłowej⁹⁹⁴. W tym samym roku wybudowano cztery drewniane cerkwie: Świętej Bogurodzicy w monasterze w Zwierzyncu⁹⁹⁵, i św. Łazarza⁹⁹⁶, i św. Demetriusza przy ulicy Bojanej⁹⁹⁷, i św. św. Borysa i Gleba na Podole⁹⁹⁸.

Tegoż roku przybyli nad Nowę zza morza Szwedzi z olbrzymimi siłami. Przywiedli ze swojej ziemi mistrzów, a z wielkiego Rzymu, od papieża sprowadzili mistrza wybitnego. Wybudowali gród nad Nową, u ujścia rzeki Ochty⁹⁹⁹ i umocnili go niesłychanymi obwarowaniami. Ustawili w nim maszyny oblężnicze. Przeklęci, przechwalając się, nazwali go Koroną Ziemi¹⁰⁰⁰. Był z nimi namiestnik królewski o imieniu Maskalka¹⁰⁰¹. I [Szwedzi] odeszli, osadziwszy [w twierdzy] znamienitych mężów wraz z wojewodą Stenem. Wielkiego księcia nie było wówczas w Nowogrodzie.

Въ лѣ[то] 6809 (1301/1302). приде кн[а]зь великыи Яндрѣи с полкы низовьскыи и иде с новгородци къ городѹ томоу и приступиша к городѹ мѣсца мая 18 на памѣ[ть] с[вѣ]т[о]го Патрикия въ пѣ[ток] предъ шествиемъ с[вѣ]т[о]го Д[оу]ха и потагноуша крѣпко. силою с[вѣ]т[ы]я Софья и помощью с[вѣ]т[о]ю Бориса и Глѣба твердостю та ни во чтоже вы[сть] за высокоу[м]ье ихъ. зане всоуе троудъ ихъ безъ Б[ож]ия повелѣния градъ взятъ вы[сть] овыхъ избиша и истрекоша (fol. 153') а иныхъ извазавше поведаша с города а градъ запалиша и розгребоша. а покои Г[оспод]ни въ ц[р]к[с]а[р]ствии своемъ д[оу]ша тѣхъ иже оу города то[го] головы своя положиша за с[вѣ]т[о]ю Софью.

Въ лѣ[то] 6810 (1302/1303). заложыша городъ каменъ Новоугородоу. То[го] же лѣ[та] заложыша ц[р]к[о]вь каменоу с[вѣ]т[о]ю Бориса и Глѣба которая порюшилася. То[го] же лѣ[та] посылаша послы за море в Доньскоу землю и привезоша миръ докончавше. То[го] же лѣ[та] поиде кн[а]зь великыи Яндрѣи в Татары. То[го] же лѣ[та] свершиша ц[р]к[о]вь с[вѣ]т[о]го Михаила на Михаилау оулицы.

Въ лѣ[то] 6811 (1303–1305). ѡяша посадни[ч]ество оу Семена Климовича и даша братоу его Яндрѣю. То[го] же лѣ[та] срубиша 4 ц[р]кви деревяны с[вѣ]т[о]го Георгия в Торгоу и с[вѣ]т[о]го Ивана Ишковоу и с[вѣ]т[о]ю Козмы и Демья (fol. 154) яна на Холопий оулицы и с[вѣ]т[о]го Георгия на Борьковѣ оулицы. В то [же] лѣ[то] на зиму вы[сть] зима теплая не вы[сть] снѣга чересъ всю зиму и не добыша лю[ди] хлѣба и вы[сть] дороговъ велика тоуга велика и печаль людемъ. но не ѡчаемъ[сѧ] м[и]л[ос]ти твоя. какъ Г[оспод]и накажи а см[е]рти не предаи. аще бо сгрѣшихомъ но тебе не ѡстоупихомъ. казнивъ помилюи Г[оспод]и ч[е]л[о]в[ѣ]к[о]л[ю]бче не по нашимъ дѣломъ злымъ но по своимъ велицѣи м[и]л[ос]ти. ты еси Б[ог]ъ нашъ развѣ тебе ино[го] в[ог]а не знаемъ.

Въ лѣ[то] 6812 (1304/1305). преста[в]и[сѧ] великыи кн[а]зь Яндрѣи Александровичъ внукъ велико[го] Ярослава мѣсца юла 27 на памѣ[ть] с[вѣ]т[о]го Пантелѣмона постригъсѧ въ скиму

W roku 6809 (1301/1302). Przybył wielki książę Andrzej¹⁰⁰² z oddziałami Niżowców i wyruszył wraz z Nowogrodzianami na ten gród. I oblegli gród w miesiącu maju, 18 [dnia], na pamiątkę św. Patrycjusza, w piątek, przed świętem Zesłania Świętego Ducha. I walczyli zaciekle. Dzięki sile Świętej Sofii i pomocy św. św. Borysa i Gleba twierdza ta nie zdała się na nic – przez ich pychę, albowiem trud ich był daremny bez Bożego rozkazu. Gród zdobyto, jednych [ludzi] wybito i zasieczono, innych związanych wyprowadzono z grodu, a gród podpalono i rozgrabiono. Obdarz, Panie, pokojem w Twoim Królestwie dusze tych, którzy pod tym grodem złożyli swe głowy za Świętą Sofię!

W roku 6810 (1302/1303). Posadowiono kamienny gród w Nowogrodzie¹⁰⁰³. W tymże roku ufundowano [ponownie] kamienną cerkiew św. św. Borysa i Gleba¹⁰⁰⁴, która się wcześniej zawaliła. Tegoż roku wysłano posłów za morze, do ziemi duńskiej. I powrócili, zawarłszy pokój. W tym samym roku udał się wielki książę Andrzej do Tatarów. W tymże roku ukończono cerkiew św. Michała przy ulicy Michajłowej¹⁰⁰⁵.

W roku 6811 (1303–1305). Odebrano urząd posadnika Symeonowi Klimowicowi¹⁰⁰⁶ i oddano go bratu jego Andrzejowi¹⁰⁰⁷. W tym samym roku wybudowano cztery drewniane cerkwie: św. Jerzego na Targu¹⁰⁰⁸, św. Jana [Chrzcziciela] Iszkowa¹⁰⁰⁹, św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej¹⁰¹⁰ oraz św. Jerzego przy ulicy Borkowej¹⁰¹¹. Zima tego roku była zimą ciepłą – nie było śniegu przez całą zimę. I ludzie nie zdobyli chleba, i była drożyzna wielka, wielki smutek i rozpacz wśród ludzi. Lecz nie zwątpimy w Twoje miłosierdzie! Pouczaj [nas], Panie, ukarż, lecz nie wydawaj na śmierć! Jeśli bowiem [nawet] zgrzeszyliśmy, nie odstąpiliśmy od Ciebie. Ukarawszy, zmiłuj się [nad nami], Panie, kochający człowieka, nie wedle naszych złych uczynków, lecz wedle Twego wielkiego miłosierdzia. Ty jesteś Bogiem naszym, poza Tobą nie znamy innego boga!

W roku 6812 (1304/1305). Zmarł wielki książę Andrzej Aleksandrowicz¹⁰¹², wnuk wielkiego Jarosława¹⁰¹³, w miesiącu lipcu, 27 [dnia], na pamiątkę św. Pantelejmona, postrzygłszy się w schimę.

і положенъ бы[сть] на Городци. а бояре юго ѣхаша во Тѣбрь. ил(fol. 154') сопростасѧ два кн[а]зѧ о великое кнѧжение **Михаило Ярославич тѣбрьскыи** і **Юры Данилович москоульскыи**. і поідоша въ Ордоу оба і мно[го] бы[сть] замѣтти соуждальскѧи земли во всѣхъ градѣхъ. а в Новѣгородѣ вослаша тѣбричи на мѣстники **Михаиловы** силою і не прияша ихъ но ідоша новгородци в Торжекъ влюстѣлѧ Торжкоу і совкоупиша всю землю противоу і съсылающе сѧ послы розѣѣхашасѧ докопчавше до приѣзда кн[а]зѧи.

Бѣ лѣ[то] 6813 (1305–1309). постави **Сементѣ Климович** ц[е]рк[о]вь каменоу на воротѣхъ ѿ Проуьскѧи оулицѧ. То[го] же лѣ[та] дѣлаша мостъ новѣи чересъ Болховъ. То[го] же лѣ[та] с[вѣ]щ[е]на бы[сть] ц[е]рк[и] с[вѣ]тлоу м[о]ученикоу Бориса і Глѣба великымѣ с[вѣ]щ[е]ниемъ архіеп[иско]п[о]мъ новголл(fol. 155)-родскимъ **Фектистомѣ** м[ѣ]с[ца] дек[абрѧ] 9 на зачатѣе с[вѣ]дѣнія Янны въ державоу Х[рист]олюбиваго кн[а]зѧ **Михаила**.

Лѣ[та] 6814 (1306/1307).

Лѣ[та] 6815 (1307/1308).

Бѣ лѣ[то] 6816 (1308/1309). сѣде кн[а]зѣ великыи **Михаило Ярославич** вноукѣ велико[го] Ярослава Всево[ло]дича въ Новѣгородѣ на столѣ в недѣлю на сво[б]о[д]ѣ с[вѣ]т[ы]хъ о[те]цъ 630 іже в Халкидонѣ. То[го] же лѣ[та] на зиму выіде архіеп[иско]пъ **Фектистѣ** изъ владычнѧ двора своего дѣла неіздоровия вл[а]г[осло]виевъ Новѣгородѣ і иде в манастирь къ Бл[а]г[о]вѣщ[е]нію с[вѣ]т[ы]хъ Б[огороди]ца ізволитѣ молчанье жити. Новгородци же вси съ игоумѣны и со всѣмъ ерѣискимѣ чи[но]мъ възлюбивша Б[ого]мъ ізбрана і с[вѣ]тлоу Софьею о[т]ца е[го] доух[о]внаго Д[ави]да і съ ч[е]ст[ь]ю посадиша і въ владычни дворѣлл(fol. 155') а **Фектистѣ** вл[а]г[осло]ви е[го] въ свое мѣсто. і послаша е[го] к митрополитоу ставитѣ сѧ. То[го] же лѣ[та] **Якимовая** Столбовича постави ц[е]рк[о]вь каменоу на кн[а]жи дворѣ с[вѣ]т[ы]хъ о[те]цъ 318 іже в Никѧ.

I został złożony w Gorodcu, a jego bojarzy wyjechali do Tweru. I dwaj książęta poczęli wadzić się o [godność] wielkiego księcia: Michał Jarosławowic¹⁰¹⁴ z Tweru i Jerzy Danielewic¹⁰¹⁵ z Moskwy. I udali się obaj do Ordy, i wiele było zamętu w ziemi suzdalskiej, we wszystkich grodach. Mieszkańcy Tweru pod przymusem wysłali namiestników Michała do Nowogrodu. I Nowogrodzianie nie przyjęli ich, lecz udali się do Torżka, aby strzec Torżka. I zebrali całą ziemię przeciwko [nim], i wysyłali posłów, i rozjechali się, porozumiawszy się przed przyjazdem księcia.

W roku 6813 (1305–1309). Symeon Klimowic¹⁰¹⁶ ufundował kamienną cerkiew nad bramą od strony ulicy Pruskiej¹⁰¹⁷. W tym samym roku budowano nowy most na Wołchowcie. Tegoż roku została poświęcona przez arcybiskupa nowogrodzkiego Teoktysta cerkiew św. św. męczenników Borysa i Gleba¹⁰¹⁸, [obrzędem] wielkiego poświęcenia, w miesiącu grudniu, 9 [dnia], w święto Poczęcia św. Anny, za panowania miłującego Chrystusa księcia Michała¹⁰¹⁹.

W roku 6814 (1306/1307).

W roku 6815 (1307/1308).

W roku 6816 (1308/1309). Wielki książę Michał Jarosławowic¹⁰²⁰, wnuk wielkiego Jarosława Wsiewołodowica¹⁰²¹ zasiadł na tronie w Nowogrodzie w niedzielę Soboru Sześciuset Trzydziestu Świętych Ojców, który odbył się w Chalkedonie. W tymże roku zimą arcybiskup Teoktyst opuścił dwór arcybiskupi ze względu na swój zły stan zdrowia. Pobłogosławiwszy Nowogród, udał się do monasteru Zwiastowania Świętej Bogurodzicy¹⁰²², zapragnąwszy życia w milczeniu. Wszyscy Nowogrodzianie, wraz z igumenami i z całym stanem kapłańskim, upodobali sobie jego ojca duchowego Dawida¹⁰²³, wybranego przez Boga i Świętą Sofię. I z czcią osadzili go w dworze arcybiskupim, a Teoktyst udzielił mu błogosławieństwa na swoje miejsce. I wysłano go do metropolity, aby został ustanowiony. Tegoż roku żona Jakima Stołbowica ufundowała kamienną cerkiew przy dworze książęcym, [pod wezwaniem] Trzystu Osiemnastu Świętych Ojców, którzy byli [na soborze] w Nikei¹⁰²⁴.

Бѣ лѣ[то] 6817 (1309/1310). поставленъ бы[сть] въ Воло-
димири архиеп[иско]пъ Новоугороду! Д[а]в[и]дъ Петромъ митро-
политомъ м[ѣсц]а ю[нѣ] 5 на памѣ[ть] с[вѣ]т[о]го Никан-
дра! и при[де] в Новѣгород м[ѣсц]а ю[нѣ] 20 на Ильинѣ д[ѣ]нь
и срѣ[то]ша и игоумени и по[по]ве и всѣ Новѣгород съ ч[ес]тью съ
кр[ес]ты! и посадиша и на столѣ. и ради бы[ша] новгородци своему
вл[ады]цѣ. То[го] же лѣ[та] на зиму даша посадни[ч]ство
Михаилоу Павшиничю.

Бѣ лѣ[то] 6818 (1310/1311). ходиша новгородци в лодяхъ
и в лоивахъ въ озеро! и доша в рѣкоу Оузьервою и сроу[би]ша го-
родъ на порозѣ новѣ ветхын сметавше. То[го] же лѣ[та]! постави
ц[ѣ]рк[о]въ каменю на Колол(fol. 156)мцах архимандрит Кюриль
Оуспѣлние с[вѣ]т[ы]я Б[огороди]ца. Я дроугою каменю! поставиша
ц[ѣ]рк[о]въ на Доубенкѣ Полкров с[вѣ]т[ы]я Б[огороди]ца стажани-
емъ раба Б[ож]ия Олония мниха. То[го] же лѣ[та]! на зиму гра-
биша села около Новагорода. То! же зимы престависа! архиеп[иско]-
пъ новгородскыи Фектистѣ м[ѣсц]а дека[вря] 23 на памѣ[ть]
с[вѣ]т[ы]хъ моу[ченик]! 10 иже въ Критѣ и положенъ бы[сть]
въ ц[ѣ]ркви в монастыри с[вѣ]т[ы]я Б[огороди]ца! Бл[а]г[о]в[ѣ]-
щ[ѣ]ния ч[ес]тно всѣмъ ерѣискым! чиномъ.

Бѣ лѣ[то] 6819 (1311/1312). ходиша! новгородци воиноу на
Нѣмецкюю землю за море на Ёмъ съ кн[ѣ]земъ Дмитриемъ
Романовичемъ! и переѣхавше море взяша первоу Коупецскою
рѣкоу села полжгоша и головы поимаша а сколтѣ исѣкоша. и тоу
оуениенъ бы[сть] Колстантинъ Ильинъ с[ы]нъ Станимирвича
в загонѣ. потомъ взял(fol. 156')ша Черною рѣкоу всю и та[ко] по
Черно! придоша к городу Банаю и взя!ша город и пожгоша. а Нѣм-
ци въ!звѣгоша на дѣтинецъ. баше бо! мѣсто велии сильно твердо
на ка[м]ени высоцѣ. не имѣя пристоупа ниѣкоудоу же. и сосла!ша
с поклономъ просѣше мира.! новгородци же мира не даша. и! стояша
3 дни и 3 ночи волостѣ троуче. села великая пожгоша! обилие все
потравиша а скота! не оставиша ни рога. и потомъ и!доуче взяша
Кавгалоу рѣкоу и! Перноу рѣкоу и выидоша на море. и придоша здо-
рови вси в Новѣгородъ.

W roku 6817 (1309/1310). Arcybiskup Nowogrodu Dawid został ustanowiony we Włodzimierzu przez metropolitę Piotra¹⁰²⁵, w miesiącu czerwcu, 5 [dnia], na pamiątkę św. Nikandra. I przybył do Nowogrodu w miesiącu lipcu, 20 [dnia], w święto św. Eliasza. I wyszli mu na spotkanie igumeni, popi i cały Nowogród, uroczyscie i z krzyżami, i posadzili go na tronie. I radowali się Nowogrodzianie ze swojego władcy. Tegoż roku zimą powierzono urząd posadnika Michałowi Pawszynicowi¹⁰²⁶.

W roku 6818 (1310/1311). Wyprawili się Nowogrodzianie w łodziach i w łajbach na jezioro i wpłynęli do rzeki Uzierwy¹⁰²⁷, i zbudowali nowy drewniany gród nad progiem rzeczny, rozebrawszy stary. W tymże roku archimandryta Cyryl ufundował kamienną cerkiew Zaśnięcia Świętej Bogurodzicy w Kołomcach¹⁰²⁸. Inną kamienną cerkiew, Opieki Świętej Bogurodzicy¹⁰²⁹, wybudowano zaś nad Dubienką, dzięki staraniom sługi Bożego, mnicha Olonija. Tegoż roku zimą splądrowano wsie wokół Nowogrodu. Tejże zimy zmarł arcybiskup nowogrodzki Teoktyst, w miesiącu grudniu, 23 [dnia], w święto Dziesięciu Świętych Męczenników z Krety. I został złożony w cerkwi w monasterze Zwiastowania Świętej Bogurodzicy¹⁰³⁰, godnie, przez cały stan kapłański.

W roku 6819 (1311/1312). Wyruszyli Nowogrodzianie na wyprawę wojenną do niemieckiej ziemi, za morze, na Jemian wraz z księciem Dymitrem Romanowiczem¹⁰³¹. Przeprawiwszy się przez morze, zajęli w pierw rzekę Kupiecką¹⁰³², wsie popalili, jeńców pochwycili, a bydło wysiekli. I tam, podczas pogoni został zabity Konstantyn, syn Eliasza Stanimirowica. Następnie zajęli całą rzekę Czarną¹⁰³³, i tak, [idąc] wzdłuż Czarnej, dotarli do grodu Wanaj¹⁰³⁴, i zdobyli gród, i spalili [go]. Niemcy zaś uciekli do twierdzy. Było to bowiem miejsce bardzo dobrze obwarowane, na wysokiej skale, do którego nie było dojścia z żadnej strony. I wysłali [posłów] z pokłonem, prosząc o pokój. Nowogrodzianie jednak nie zgodzili się na pokój. I stali przez trzy dni i trzy noce, pustosząc wołost. Wielkie wsie popalili, wszystkie pola zbóż stratowali, a z bydła nie zostały się nawet rogi. Następnie zaś, idąc, zajęli rzekę Kawgołę¹⁰³⁵ i rzekę Pernę¹⁰³⁶, i wyszli nad morze. I przybyli cali i zdrowi do Nowogrodu.

Тоі [же] весны мая 19| в ночь загорѣсѧ на Янѣвѣ оулицѣ і сгорѣ дворѡвъ вѣзъ 3и 40| а головѣ сгорѣ 7ро. И потомѣ ию[нѧ] 28 в но[чь] загорѣсѧ на Розвалѣи оулицѣ Глѣбовѣ дворѣ. і пол(fol. 157)горѣ конецъ Неревѣскыи сѣмо до гребли а сѣмо і за Борьковоу оулицю. і сгорѣ ц[є]рк[о]въ с[вѧ]тою Козмы і Демьяна. і дру[га]я с[вѧ]-т[о]го Савы і чѣтыридѣсѧт ц[є]рк[о]въ огорѣ і до[мо]ве добрии. о горѣ бра[ть]ѣ лютѣ бѧ[шѣ] пожарѣ с вѣтромѣ и вихромѣ а зли ч[є]л[о]в[ѣ]ци и недобри Б[ог]а не боячѣсѧ видѧще людемѣ погыбѣль пограбиша чюжая имѣния. Потомѣ ию[лѧ] 16 в но[чь] загорѣсѧ на Ильинѣ оулицѣ. і тоу такоже вы[стѣ] лютѣ пожарѣ вихромѣ наворзѣл трѣскомѣ. і погорѣ торгѣ і до[мо]ве по Рогатицю а ц[є]ркви сгорѣ деревяныхѣ 7 с[вѧ]т[о]го Дмитрія і с[вѧ]т[о]го Георгия і с[вѧ]тою Бориса і Глѣба і с[вѧ]т[о]го Івана Ишкова і с[вѧ]тыя Катерины і с[вѧ]то[го] Прокопѧ і Х[ристо]ва. а каменыхѣ 6 огорѣл 7я Варѧжская. а оканьнии ч[є]л[о]в[ѣ]ци тако[же] Б[ог]а не боячѣсѧ(fol. 157') ни соудѧ Б[ож]ия помнѧще ни жалоуѡще своея бра[ть]ѣ пограбиша чюжая имѣния. вѣздажѣ имѣ Г[оспод]и по дѣлоимѣ ихѣ. То[го] же лѣ[та] ѡяша посадни[ч]ство оу Михаїла і даша Семѣлноу Климовичю. То[го] же лѣ[та] архіеп[иско]пѣ Д[ав]идѣ постави ц[є]рк[о]въ каменоу на вѡротѣхѣ ѡ Неревѣско[го] конца с[вѧ]т[о]го Володимира.

Вѣ лѣ[то] 6820 (1312–1314). заратисѧ кн[ѧ]зѣ Михаїло к Новоугородоу і на мѣстники своя выведе не поустѧ обильѧ в Новѣгород а Торжекѣ зая и Гѣжици і всю волость. і иде вл[ады]ка Д[ав]идѣ во Тѣбѣрѣ веснѣ в роспоутѣі і доконча мирѣ. кн[ѧ]зѣ вѡрѡта ѡтворѣ а на мѣстники своя присла в Новѣгородѣ. То[го] же лѣ[та] вл[ады]ка Д[ав]идѣ заложи ц[є]рк[о]въ каменоу в Неревѣскомѣ концѣ на своемѣ дворици во имѧ с[вѧ]то[го] ѡт[ца] Николы. (fol. 158)

Вѣ лѣ[то] 6821 (1313/1314). выѣха посадникѣ ладожскыи с ладожаны вѣ воиноу. і по грѣхомѣ нашимѣ изѣѣхаша Нѣмци Ладогоу і пожгоша. То[го] же лѣ[та] с[вѧ]щ[є]на вы[стѣ] ц[є]ркы каменная с[вѧ]т[о]го Николы в Неревѣскомѣ колни юже созда архіеп[иско]пѣ Д[ав]идѣ і створи в неи всѣд[є]ньноу слоужбѣ і чернѣци совѣкоупи.

Tejże wiosny, 19 maja w nocy wybuchł pożar przy ulicy Janowej¹⁰³⁷ i spłonęło trzydzieści siedem dworów, a ludzi spaliło się siedmioro. Następnie, 28 czerwca w nocy wybuchł pożar przy ulicy Rozważej¹⁰³⁸, w dworze Gleba. I spłonął nerewski koniec, z jednej strony do grobli, a z drugiej – za ulicę Borkową. Spaliła się cerkiew św. św. Kosmy i Damiana¹⁰³⁹ oraz druga – św. Saby¹⁰⁴⁰. I ogień naruszył czterdzieści cerkwi i dobrych domów. Gorze nam, bracia, pożar był zawzięty, z wiatrem i z wichrem, a źli i nikczemni ludzie, Boga się nie bojąc, gdy ujrzeli zgubę [innych] ludzi, rozgrabili cudzy dobytek. Później, 16 lipca w nocy zapaliło się przy ulicy Eliasza¹⁰⁴¹. I tam też pożar był okrutny z porywistym wichrem i trzaskiem. I spłonął Targ i domy wzdłuż [ulicy] Rogaticy. Spaliło się siedem drewnianych cerkwi: św. Demetriusza¹⁰⁴², św. Jerzego¹⁰⁴³, św. św. Borysa i Gleba¹⁰⁴⁴, św. Jana [Chrzciela] Iszkowa¹⁰⁴⁵, św. Katarzyny¹⁰⁴⁶, św. Prokopiusza¹⁰⁴⁷ oraz [świątynia] Chrystusowa¹⁰⁴⁸. Zostało też zniszczonych przez ogień sześć kamiennych, a siódmą była wareska¹⁰⁴⁹. Przekłęci ludzie zaś, także [i wtedy] Boga się nie bojąc, ani o sądzie Bożym nie pamiętając, ani braci swoich nie żałując, rozgrabili cudzy dobytek. Odpłać im, Panie, wedle ich uczynków! Tegoż roku odebrano urząd posadnika Michałowi¹⁰⁵⁰ i powierzono go Symeonowi Klimowicowi¹⁰⁵¹. W tymże roku arcybiskup Dawid ufundował kamienną cerkiew św. Włodzimierza nad bramą od nerewskiego końca¹⁰⁵².

W roku 6820 (1312–1314). Książę Michał¹⁰⁵³ zaczął wojować z Nowogrodem i wyprowadził swoich namiestników, i nie przepuszczał dostaw zboża do Nowogrodu. Zajął zaś Torżok, Bieży-cze i całą wołost. I na wiosnę, w czasie roztopów udał się władyka Dawid do Tweru i zawarł pokój. Książę otworzył bramy i przysłał swoich namiestników do Nowogrodu. Tegoż roku władyka Dawid ufundował kamienną cerkiew pod wezwaniem świętego ojca Mikołaja¹⁰⁵⁴, w nerewskim końcu, w swoim dworze.

W roku 6821 (1313/1314). Posadnik ładoski wraz z Ładożanami wyruszył na wojnę i – przez nasze grzechy – Niemcy najechali Ładogę i spalili ją. Tegoż roku została poświęcona kamienna cerkiew św. Mikołaja¹⁰⁵⁵ w nerewskim końcu, którą wybudował arcybiskup Dawid. I ustanowił w niej całodniową posługę i zgromadził mnichów.

Въ лѣ[то] 6822 (1314/1315). избиша Корѣла городчанъ кто былъ Роуѣи в Корѣльскомъ городѣ. і въведоша к собе Нѣмечь. новгородци же с наміѣстникомъ Федоромъ идоша на нихъ. і перешася Корѣла і избиша новгородци Нѣмечь і Корѣлоу перевѣтниковъ. То[го] же лѣ[та] приѣха Федоръ Ржевѣльскыи в Новѣгород ѿ кн[а]зѣ Юрьѣ с Москвы. і изъима наміѣстники Михаилы і держалша ихъ въ вл[ады]чни дворѣ а новго[[fol. 158']]родци с кн[а]земъ Федоромъ поидоша на Болгоу. і выде кн[а]зь Дмитрии Михаилыч со Тѣбри і ста об онѣ стороны Болгы і та[ко] стояша и до замороза а Михаилу кн[а]зю тогда соущю въ Ордѣ. По сѣмь доколнчаша съ Дмитриемъ миръ. і ѿтолѣ послаша по кн[а]зѣ Юрьѣ на Москву на всеи воли новгородскыи. а сами възвратишася в Новѣгород. Тоі же зимы пред великыи заговѣниемъ приѣха кн[а]зь Юрь в Новѣгород на столъ съ бра[то]-мъ Яфанасѣмъ. і ради быша новгородци своему хотѣнию. Тоі [же] зимы хлѣбъ бѣше дорогъ в Новѣгоро[дѣ]. а въ Пльсковѣ почали бѣху гравити недобри лю[ди] сѣла і двори в городѣ і клѣти на городѣ і избиша ихъ пльсковичи съ 50 ч[е]л[о]в[ѣ]-кѣ. і потомъ бы[сть] тихо.

Въ лѣ[то] 6823 (1315–1317). поиде кн[а]зь великыи[[fol. 159]] Юрь из Новогоро[да] позванъ въ Орду ѿ ц[ѣ]сарѣ марта 15 в с[о]убот[о]у Лазореву о[с]тавивъ в Новѣгородѣ врата своего Яфанасѣя. То[го] же лѣ[та] поиде кн[а]зь Михаил изъ Орды в Роуѣс веды съ собою Татары оканнаго Таитемерѣ. оуслышавше же новгородци съ кн[а]земъ Яфанасѣмъ изидоша к Тольжкоу і пребыша тоу съ 6 недѣль вѣсть переимающе. тогда же поиде кн[а]зь Михаил со всею Низовьскою землею і с Татары к Торжкоу. і новгородци же съ кн[а]земъ Яфанасѣмъ і с новоторжци изидоша противу на поле. бы[сть] же то попушениемъ Б[о]ж[и]емъ състоупившема во сѣ полкома обѣма бы[сть] сѣча зла і створисѣ немало зла избиша мно[го] добрыхъ муж і бояръ новгородскихъ. тоу оубиша Андрѣя Климовича Юрьѣ Мишинича Михаила Павшинича Силвана Тимофѣя Андрѣянова с[ы]на тысѣльско-го[[fol. 159']] Онанью Мелочѣва Офонаса Ромѣновича і коупецъ добрыхъ много а иныхъ новгородцевъ и новоторжцевъ Б[о]г[о]

W roku 6822 (1314/1315). Karelowie pozabijali mieszczan, którzy byli z Rusi, w karelskim gródku i wprowadzili do siebie Niemców. Nowogrodzianie zaś wyprawili się na nich wraz z namiestnikiem Fiodorem. I poddali się Karelowie, i Nowogrodzianie pozabijali Niemców oraz Karelów-zdrajców. W tym samym roku przyjechał do Nowogrodu Fiodor Rzewski¹⁰⁵⁶, przysłany przez księcia Jerzego¹⁰⁵⁷ z Moskwy. I pojmał namiestników Michałowych, i trzymał ich w dworze arcybiskupim. Nowogrodzianie z księciem Fiodorem¹⁰⁵⁸ udali się zaś nad Wołgę. I wyszedł książę Dymitr Michałowic¹⁰⁵⁹ z Tweru, i stanął po drugiej stronie Wołgi. I tak stali, aż [rzeka] zamarzła. Książę Michał¹⁰⁶⁰ przebywał wówczas w Ordzie. Potem [Nowogrodzianie] zawarli pokój z Dymitrem. I posłali stamtąd po księcia Jerzego do Moskwy, z zachowaniem wszystkich wolności nowogrodzkich, sami zaś powrócili do Nowogrodu. Też zimy, przed Wielkim Postem, przyjechał książę Jerzy wraz z bratem Atanazym¹⁰⁶¹ do Nowogrodu, by objąć tron. I radzi byli Nowogrodzianie, że stało się wedle ich woli. Też zimy chleb był drogi w Nowogrodzie, a w Pskowie niedobrzy ludzie zaczęli byli grabić wsie, dwory w mieście i składy w grodzie. I pozabijali spośród nich Pskowianie z pięćdziesiąt osób. A później był spokój.

W roku 6823 (1315–1317). Wyjechał wielki książę Jerzy z Nowogrodu, wezwany przez cesarza do Ordy, 15 marca, w Sobotę Łazarzową, pozostawiając w Nowogrodzie swego brata Atanazego. W tym samym roku udał się książę Michał z Ordy na Ruś, wiodąc ze sobą Tatarów przekłętą Tajtemera. Nowogrodzianie z księciem Atanazym, usłyszawszy o tym, wyjechali do Torzka i przebywali tam przez sześć tygodni, przechwytyjąc wieści. Wówczas to książę Michał wyruszył wraz z całą ziemią Niżowców i z Tatarami na Torżok. Nowogrodzianie zaś z księciem Atanazym i z mieszkańcami Nowego Targu wyszli przeciwko nim w pole. Stało się to z dopustu Bożego. Kiedy bowiem oba wojska starły się ze sobą, rozgorzała straszna rzeź i wydarzyło się niemało zła: zabito wielu zacnych mężów i bojarów nowogrodzkich. Zabito tam Andrzeja Klimowica¹⁰⁶², Jerzego Miszynica¹⁰⁶³, Michała Pawszynica, Siłwana, Timofieja, syna tysięcznika Andrzeja¹⁰⁶⁴, Onanię Mielujewa, Ofonasa Romanowica

вѣсть. а инни останокъ вѣѣгоша в город і затвориша[сѧ] в городѣ с кн[ѧ]земь Яфанасьемь.

і присла кн[ѧ]зь Михаіло к новгородцемъ в Толржекъ. выдайте ми кн[ѧ]зѧ Яфанасья і Федора Жревьского а язъ с вами миръ докончаю. і рекоша новгородци. не выдаемъ Яфанасья но изиремъ вси ч[ес]тно за с[вѧ]тоюю Софью. и присла кн[ѧ]зь Михаіло опать. выдайте ми Федора Жревьско[го] [sic!]. і не хотѣвше выдати по неволи выдаша его і на собѣ докончаша 50000 гри[вен] серебра і докончаша миръ и кр[ес]тъ цѣловаша. і по мироу кн[ѧ]зь Михаіло призва к собѣ кн[ѧ]зѧ Яфанасья і бояры новгородскыи і изъима ихъ і посла на Тѣбрь в тали а останокъ лю[ди]и в городѣ нача продаяти[fol. 160] колико ко[го] станеть а снасть ѿмал оу всѣхъ. а бои бы[сть] м[ѣсѧ]ца февраля 10го на с[вѧ]то[го] мученика Харлампия. і посла кн[ѧ]зь Михаіло наместники своя в Нов[ѣ]город а посадничество даша Семелноу Климовичю.

Бѣ лѣ[то] 6824 (1316/1317). выдоша наместници Михаіловы из Новгорода і поиде кн[ѧ]зь Михаіло к Новоугороду со всею Низовскою землею. а новгородци оучиниша острогъ около города по обѣ сторонѣ і соиде[сѧ] всѧ волость новгородская плѣсковичи ладожане роушане Корѣла Іжера вожане. кн[ѧ]зь же Михаіло не дошедъ города сталъ въ Оустьянѣхъ. і та[ко] мира не возма поиде проче не оуспѣвъ ничтоже но болшую рану въсприимъ. възвративше бо сѧ въспѣть заблоудиша въ озерѣхъ і в болотѣхъ. і начаша мерети гла[до]мъ ядахоу же и кониноу а сна[fol. 160']-сть свою пожгоша а иное пометаша і придоша пѣши в дома своя прілише рану немалую. То[го] же лѣ[та] і еще не дошедшю кн[ѧ]зю Михаілу до города яша Ігната Бѣска і виша і на вѣчи і свергоша і с мо[ста] въ Волховъ. творахоутъ бо е[го] і перевѣтъ державша к Михаілу. а Б[ог]ъ то вѣсть. тогда же і Данилъко Писцевъ оубѣенъ бы[сть] на рли ѿ своего холопа. обадилъ бо его баше к горожаномъ тако река. посылаа мѧ с грамотами къ Михаілоу кн[ѧ]зю.

i wielu dobrych kupców, a [ilu] innych Nowogrodzian i mieszkańców Nowego Targu [poległo] – Bóg wie. A inni, pozostali [przy życiu], wbiegli do grodu i zamknęli się w grodzie wraz z księciem Atanazym.

I przysłał książę Michał [posłów] do Nowogrodzian w Torżku, [ze słowami]: „Wydajcie mi księcia Atanazego i Fiodora Rzewskiego, a ja zawrę z wami pokój”. I rzekli Nowogrodzianie: „Nie wydamy Atanazego, lecz umrzemy wszyscy godnie za Świętą Sofię”. I znów przysłał książę Michał [posłów, mówiąc]: „Wydajcie mi Fiodora Rzewskiego”. I nie chcąc go wydać, uczynili to pod przymusem, i opłacili się pięćdziesięcioma tysiącami grzywien srebra. I zawarli pokój, i ucałowali krzyż. Po zawarciu pokoju książę Michał przywołał do siebie księcia Atanazego i bojarów nowogrodzkich, i pochwycił ich, i wysłał do Tweru jako zakładników. Pozostałych ludzi, którzy byli w grodzie, zaczął zaś wypuszczać za okupem, [takim], na jaki kogo było stać, lecz ekwipunek odebrał wszystkim. A bój był w miesiącu lutym, 10 [dnia], w święto św. męczennika Haralampiusza. I wysłał książę Michał swoich namiestników do Nowogrodu, a urząd posadnika powierzono Symeonowi Klimowicowi¹⁰⁶⁵.

W roku 6824 (1316/1317). Namiestnicy Michałowi opuścili Nowogród i wyprawił się książę Michał na Nowogród z całą ziemią Niżowców. Nowogrodzianie wzniesli ostróg wokół grodu, po obu [jego] stronach, i zebrała się cała wołost nowogrodzka: Pskowianie, Ładożanie, mieszkańcy Russy, Karelowie, Iżorowie i Wotowie. Książę Michał, nie doszedłszy do grodu, zatrzymał się w Ustianach. I tak, nie zawarłszy pokoju, odszedł precz, nie uzyskawszy nic, lecz jeszcze większe straty poniósłszy. Zawróciwszy bowiem z powrotem, zabłądzili wśród jezior i bagien. I zaczęli umierać z głodu. Jedli nawet koninę. Ekwipunek swój spalili, a inne [rzeczy] porzucili. I powrócili pieszo do swoich domów, odniósłszy niemało strat. Tegoż roku, kiedy książę Michał jeszcze nawet nie doszedł do grodu, pojmano Ignata Bieska. I bito go podczas wiecu, i zrzuciono go z mostu do Wołchowa. Myślano bowiem, że jest on w zmowie z Michałem, ale Bóg to wie. Wówczas też został zamordowany Daniłko Piscew przez swojego chłopą, na roli. Oczernił on go bowiem wcześniej przed mieszczanami, mówiąc tak: „Posyłał mnie z listami do księcia Michała”.

Етъ лѣ[то] 6825 (1317/1318). І послаша новгородци вл[ады]коу Д[а]в[и]да къ кн[а]зю **Михаилоу** с молбою про[с]аще на окоупъ бра[тъ] і своен кто[о] оу кн[а]зѣ в талехъ. і не послоуша е[г]о кн[а]зѣ. То[го] же лѣ[та] приходиша Нѣмци въ озеро Ладожское і повиша мно[го] обонижьскихъ коупецъ.

Етъ лѣ[то] 6826 (1317–1319). ходиша новгородци воиноу за море|| (fol. 161) в Полноую рѣкоу і мно[го] воеваша і взаша Людеревъ город соумьско[го] кн[а]зѣ і пискоупль. і придоша в Новѣгород вси здорови. То[го] же лѣ[та] выиде кн[а]зѣ великы Юры изъ Орды с Татары і со всею Низовьскою землею і поиде ко Тѣбри на кн[а]зѣ **Михаила**. і приславъ Телебоугу[и] позва новгородци. і они приѣхавше в Торжекъ і докончаша съ кн[а]з[е]мь **Михаиломь** како не вѣстоупатисѣ ни по одному. полнеже не вѣдахоу кн[а]зѣ Юрьѣ кдѣ есть. і придоша пакы в Новѣгород. кн[а]зю же Юрью пришедшю с полкы близъ Тѣбри за 40 вѣрстъ і тоу выде на нь кн[а]зѣ **Михаило** со Тѣбри і състоупиша[сѣ] і бы[сть] сѣча зла мно[го] паде головъ о[д] кн[а]зи Юрьи. а бра[та] е[г]о Бориса і кн[а]гыню Юрьеву яша і приведоша во Тѣбрь. тамо ю і см[е]рти предаша. а самѣ[и] прибѣжа в Новѣгородъ і позва новг[оро]дцевъ съ собою і доша с нимъ всѣ Новѣгородъ и Пльсковъ поимше вл[ады]коу Д[а]в[и]да съ собою. і пришедше на Болгоу і докончаша с **Михаиломь** кн[а]з[е]мь миръ како ити въ Ордоу обѣма а брата Юрьева і кн[а]гыню поустити. і придоша новг[оро]дци вси в Новѣгород веснѣ соущи. а кн[а]зѣ Юры иде на Москоу і ѿтолѣ въ Ордоу.

Етъ лѣ[то] 6827 (1318–1320). оуби ц[арь] въ Ордѣ кн[а]зѣ тѣбрьского **Михаила** а великое кн[а]ж[е]ние да[е]сть Юрью і с[ы]на **Михаилова** Костѣнтина і бояры е[г]о. і присла кн[а]зѣ Юры в Новѣгород бра[та] **Ифана**сѣ.

Етъ лѣ[то] 6828 (1320/1321). ходи кн[а]зѣ Юры ратью на Рѣзань на кн[а]зѣ **Ивана** рѣзаньско[го] і докончаша миръ.

W roku 6825 (1317/1318). Wysłali Nowogrodzianie władkę Dawida do księcia Michała z błaganiem, prosząc o możliwość wykupienia swoich braci, którzy byli u księcia jako zakładnicy. I nie wysłuchał go książę. Tegoż roku przychodzili Niemcy nad jezioro Ładoga i pobili wielu kupców znad [jeziora] Onega¹⁰⁶⁶.

W roku 6826 (1317–1319). Wyruszyli Nowogrodzianie na wyprawę wojenną za morze, nad rzekę [o nazwie] Połnaja¹⁰⁶⁷ i wiele [terenów] spustoszyli, i zdobyli gród Luderew¹⁰⁶⁸, [należący do] księcia Sumów i [miasto] biskupie. I powrócili do Nowogrodu cali i zdrowi. Tegoż roku wyjechał wielki książę Jerzy¹⁰⁶⁹ z Ordy razem z Tatarami i z całą ziemią Niżowców. I wyprawił się na Twer, przeciwko księciu Michałowi. I przysławszy Telebugę, wezwał Nowogrodzian. Oni zaś, przyjechawszy do Torżka, porozumieli się z księciem Michałem, że nie będą występować po żadnej ze stron. Nie wiedzieli bowiem, gdzie jest książę Jerzy. I powrócili znów do Nowogrodu. Kiedy książę Jerzy nadciągnął z wojskiem w okolice Tweru i był w odległości czterdziestu wiorst [od niego], tam wystąpił przeciwko niemu książę Michał z Tweru. I starli się, i nastąpiła okrutna rzeź. Poległo wiele osób po stronie księcia Jerzego. Jego brata Borysa¹⁰⁷⁰ i księżnę, żonę Jerzego¹⁰⁷¹ ujęto i przywiedziono do Tweru. Tam też wydano ją na śmierć. On sam zaś przybiegł do Nowogrodu i wezwał Nowogrodzian do siebie. I poszli wraz z nim wszyscy mieszkańcy Nowogrodu i Pskowa, zabrawszy ze sobą władkę Dawida. I przybywszy nad Wołgę, zawarli pokój z księciem Michałem, [na mocy którego] obaj udadzą się do Ordy, a brat Jerzego i księżna zostaną uwolnieni. I gdy była wiosna, powrócili wszyscy Nowogrodzianie do Nowogrodu. A książę Jerzy udał się do Moskwy, a stamtąd – do Ordy.

W roku 6827 (1318–1320). Zamordował cesarz w Ordzie księcia twerskiego Michała, a godność wielkiego księcia dał Jerzemu. [Powierzył mu] też syna Michała, Konstantyna¹⁰⁷² i jego bojarów. I przysłał książę Jerzy do Nowogrodu brata Atanazego¹⁰⁷³.

W roku 6828 (1320/1321). Wyruszył książę Jerzy z wojskiem na Riazań, przeciwko księciu riazańskiemu Iwanowi¹⁰⁷⁴. I zawarli pokój.

Въ лѣ[то] 6829 (1321/1322). ходи кн[а]зь Юрь[и] ратью на Дмитрия **Михаиловича** тѣм[ь]ского і при[де] в Переяславль с полкы. і тоу присла кн[а]зь Дми[три] вл[ады]коу тѣм[ь]ского і доконча|| (fol. 162)ша миръ на двоу тысячу серебра а кн[а]ж[е]-ния великого Дми[три]ю не подъямати. То[го] же лѣ[та] м[и]с[а]ца ию[ня] 26 бы[сть] знамение въ с[о]лнцѣ предъ обѣденоу. ч[ис]-тѹ соущю н[е]боу внезапоу померче с[о]лнце яко на ча[с] і бы[сть] яко м[и]с[а]ць 5 нощи і тма[и] бы[сть] яко в зимнюю ночь і пакы[и] наполниша по малю. і ради быхом.

Въ лѣ[то] 6830 (1321–1323). при[де] кн[а]зь Юрь[и] в Новѣ-город познанъ новгородци і повелѣ пороки чинити. Тогда же приходиша **Нѣмци** ратью кѣ Корѣльскомуу городкоу и не взяша его. То[го] же лѣ[та] поиде кн[а]зь великий Юрь[и] с новгородци кѣ Выбороу городоу нѣмецьскомуу і виша і бю пороковѣ твердѣ бо бѣ і извиша мно[го] **Нѣмецъ** в горо[дѣ] а иныхъ извѣшаша а иныхъ на Низъ поведоша. і стоявше м[и]с[а]ць пристоупиша і не взяша его но за грѣхы наша нѣколько моуж добрыхъ паде.|| (fol. 162') То[го] же лѣ[та] престависа кн[а]зь **Яфана** сини брат Юрьевъ постригъс[я] в черньци. і положиша і оу с[в]ят[о]-го **Еп[и]с[ко]па** на Городищи. То[го] же лѣ[та] ходи кн[а]зь Дми[три] **Михаиловичъ** вѣ Ордоу і подъя великое кн[а]ж[е]ние. То[го] же лѣ[та] приходи в Роушь посолъ силенъ изъ Орды именемъ **Ахмыль** і мно[го] створи пакости по Низовьской земли мно[го] посѣче хр[ис]тянъ а иныхъ поведе въ Ордоу. Кн[а]зь же Юрь[и] пришедъ ѿ Выбора і поиде на Низъ мно[го] моливъ новгородци а быша и проводили. і бывшую емоу на Оурдомѣ і тоу кн[а]зь **Александръ Михаиловичъ** со Тѣм[ь]ри нападе на нь да кн[а]зь Юрь[и] самъ оубѣжа в малѣ илѣ бѣжа въ Пльсковъ а товаръ его весь разграбиша а въ Пльсковѣ баше литовьскы кн[а]зь **Давидко**. і ѿтолѣ призваша і новгородци по кр[ес]тному цѣлованию.|| (fol. 163)

W roku 6829 (1321/1322). Wyprawił się książę Jerzy z wojskiem na Dymitra Michałowica¹⁰⁷⁵ twerskiego i przybył z oddziałami do Perejasławia. I tam przysłał książę Dymitr władykę twerskiego, i zawarli pokój, [zgodziwszy się] na dwa tysiące [sztuk] srebra i na to, że Dymitr nie będzie sięgał po godność wielkiego księcia. W tym samym roku, w miesiącu czerwcu, 26 [dnia] pojawił się znak na słońcu przed południowym nabożeństwem. Niebo było czyste i wnet zamroczyło się słońce na około jedną godzinę. I było jak księżyc piątej nocy i zapanowała ciemność jak w zimową noc. A potem znów pomału stało się pełne i byliśmy radzi.

W roku 6830 (1321–1323). Przyjechał książę Jerzy do Nowogrodu, wezwany przez Nowogrodzian, i rozkazał budować maszyny oblężnicze. Wówczas to nadciągnęli Niemcy z wojskiem pod karelski gródek i nie zdobyli go. W tymże roku wyruszył wielki książę Jerzy wraz z Nowogrodzianami na Wyborg¹⁰⁷⁶, gród niemiecki. I bili w niego z sześciu maszyn oblężniczych, był bowiem twierdzą. I zabili wielu Niemców w grodzie, innych powiesili, a jeszcze innych powiedli na Niż. I postawszy tam przez miesiąc, ruszyli nań i nie zdobyli go. A za grzechy nasze kilku zacnych mężów poległo. Tegoż roku zmarł książę Atanazy, brat Jerzego, postrzygłszy się na mnicha. I złożono go [w cerkwi] Świętego Zbawiciela na Grodziszczu¹⁰⁷⁷. W tymże roku udał się książę Dymitr Michałowicz¹⁰⁷⁸ do Ordy i przyjął godność wielkiego księcia. W tym samym roku przybył na Ruś znaczny poseł z Ordy o imieniu Achmył i wiele uczynił niegodziwości w ziemi Niżowców: wielu chrześcijan zasiekł, a innych powiodł do Ordy. Książę Jerzy, powróciwszy spod Wybarga, udał się na Niż, usilnie prosząc Nowogrodzian, aby go odprowadzili. Kiedy był nad [rzeką] Urdomą¹⁰⁷⁹, napadł na niego książę Aleksander Michałowicz¹⁰⁸⁰ z Tweru, aż sam książę Jerzy uciekł z małą drużyną i przybiegł do Pskowa. Cały jego dobytek rozgrabiono. W Pskowie był zaś książę litewski Dawidko¹⁰⁸¹. I stamtąd przywołali go [tj. Jerzego] Nowogrodzianie, zgodnie z [przysięgą i] całowaniem krzyża.

Бѣ лѣ[то] 6831 (1323/1324). ходиша новгородци съ кн[а]-
земь Юрьемъ і поставиша город на оустѣ Невы на Орѣлховомъ
островѣ. тоу же приѣхавше послы великы ѿ свѣтиского короля
і докончаша миръ вѣчныи съ кн[а]земь и с Новымьгоро[до]-
мь по старои пошинѣ. То[го] же лѣ[та] воеваша Литва Ловоты
і оугониша ихъ новгородци и биша я а инни оубѣжаша. То[го] же
лѣ[та] заратиша[сѧ] оустѣюжа не с новгородци изънимаша новго-
родцевъ кто ходилъ на Юргѣ і ограбиша ихъ.

Бѣ лѣ[то] 6832 (1324/1325). ідоша новгородци с кн[а]земь
Юрьемъ на Заволочье і възаша Оустѣюгъ на цитѣ і придоша на
Двиноу і тоу прислаша послы кн[а]зи оустѣюжскыи къ кн[а]зю
і к новгородцамъ і докончаша миръ по старои пошинѣ. і придо-
ша новгородци вси здорови. (fol. 163') а кн[а]зь Юры поиде въ
Ордоу изъ Заволочья по Камѣ рѣцѣ. Того [же] лѣ[та] сверши-
ша Х[ристо]воу каменю ц[е]рк[о]вь і с[вѧ]ща ю вл[ады]ка Д[а]-
в[и]дъ. Тоі же зимы прѣстави[сѧ] архиеп[иско]пъ новгородскыи
Д[а]в[и]дъ м[ѣсѧ]ца фебра[рѧ] 5 на памѧ[ть] с[вѧ]тоі м[оучени]-
ци Ягафы. і положиша і въ притворѣ оу с[вѧ]тоі Софѣ посторонь
Климента. Тогда же сдоумавше новгородци і игоумени і по[по]ве
і чернцы і всѧ Новъгород възлюбивша вси Б[ого]мь назнаменана
Моисия прѣ[же] бывша архимандритомъ оу с[вѧ]т[о]го Георгия
потомъ вышелъ вѧше по своей воли къ с[вѧ]тоі Б[огороди]ци на
Коломци въ свои монастырь і възведоша і на сѣни і посадиша
і въ вл[ады]чни дворѣ дондеже позоветъ его митрополитъ.

Бѣ лѣ[то] 6833 (1325/1326). при[де] изъ Орды кн[а]зь
Олеѡандръ Михаиловичъ і Талтарове с нимъ должници и (fol. 164)
і мно[го] вы[сѣ] тѧготы на Низовьскоі землі. То[го] же лѣ[та]
поѣха вл[ады]ка Моисии к митрополитоу ставитъ[сѧ] на Москву.
і привезоша при нем кн[а]зѧ велико[го] Юрьѧ изъ Орды с[ы]на
Данилова вноука Ялеѡandroва і погребоша і митрополитъ Петръ
і архиеп[иско]пъ Моисии і тѣмьскыи еп[иско]пъ Барсонофині і ро-
стовскыи еп[иско]пъ Прохоръ рѧзѧнскыи еп[иско]пъ Григории
в с[оубо]т[о]у 1 по[ста]. і плакасѧ его кн[а]зь Иванъ і всѧ на[р]од
плачемъ великимъ ѿ мала и до велика. оубилъ бо і вѧше въ Орѣ

W roku 6831 (1323/1324). Wyprawili się Nowogrodzianie wraz z księciem Jerzym i wznieśli gród u ujścia Newy, na wyspie Orzeszek¹⁰⁸². Tam zaś przybyli wielcy posłowie od króla szwedzkiego¹⁰⁸³ i zawarli pokój wieczysty z księciem i z Nowogrodem, według prawnego obyczaju. W tymże roku plądrowali Litwini [okolice] Łowaci i dogonili ich Nowogrodzianie. I pobili ich, a inni uciekli. Tegoż roku mieszkańcy Ustiuga¹⁰⁸⁴ rozpoczęli wojnę z Nowogrodzianami, schwytali Nowogrodzian, którzy chodzili do Jugrów i ograbili ich.

W roku 6832 (1324/1325). Wyprawili się Nowogrodzianie wraz z księciem Jerzym na Zawołoczcie i zdobyli szturmem Ustiug. I przyszliz nad Dźwinę, i książęta Ustiuga przysłali tam posłów do księcia i do Nowogrodzian. I zawarli pokój według prawnego obyczaju. I powrócili Nowogrodzianie cali i zdrowi. Książę Jerzy udał się do Ordy z Zawołocza, wzdłuż rzeki Kamy¹⁰⁸⁵. W tym samym roku ukończono kamienną cerkiew Chrystusową¹⁰⁸⁶ i poświęcił ją władyka Dawid. Też zimę zmarł arcybiskup nowogrodzki Dawid, w miesiącu lutym, 5 [dnia], w święto męczennicy Agaty. I złożono go w narteksie Świętej Sofii, obok Klemensa¹⁰⁸⁷. Wówczas to Nowogrodzianie, igumeni, popi, mnisi i cały Nowogród, naradziwszy się, wszyscy upodobali sobie naznaczonego przez Boga Mojżesza¹⁰⁸⁸, który wcześniej był archimandrytą w [monasterze] św. Jerzego¹⁰⁸⁹, a następnie dobrowolnie odszedł do własnego monasteru Świętej Bogurodzicy w Kołomcach¹⁰⁹⁰. I wprowadzono go do komnat, i osadzono w dworze władyki, [do czasu], aż przywoła go metropolita.

W roku 6833 (1325/1326). Przybył z Ordy książę Aleksander Michałowic¹⁰⁹¹, a wraz z nim Tatarzy-poborcy daniny. I było wiele ucisku w ziemi Niżowców. W tym samym roku udał się władyka Mojżesz do metropolity, do Moskwy, aby zostać ustanowionym. I gdy był tam, przywieziono z Ordy [ciało] wielkiego księcia Jerzego¹⁰⁹², syna Daniela, wnuka Aleksandra. I pochowali go: metropolita Piotr¹⁰⁹³, arcybiskup Mojżesz, biskup twerski Barsanufiusz¹⁰⁹⁴, biskup rostowski Prochor¹⁰⁹⁵ i biskup riazński Grzegorz¹⁰⁹⁶, w pierwszą sobotę Postu. I opłakiwał go książę Iwan¹⁰⁹⁷ i wszyscy ludzie od najuboższych do najznacniejszych, wielkim płaczem. Zamordował go bowiem w Ordzie książę Dymitr Michałowic¹⁰⁹⁸,

кн[а]зь Дмитрии Мѣхиловичѣ безъ ц[ѣса]р[е]ва слова. не добро же бы[сть] іі самому. еже во сѣетъ ч[е]л[о]в[ѣ]къ то[же] іі пожнетъ.

Въ лѣ[то] 6834 (1326/1327). приѣхѣ в Новѣгородъ поставленъ архіепископъ Моисии во вторник на верьбиной недѣли. То[го] же лѣ[та] мѣсѣца августа 28| загорѣша на Бояни оулкѣ і погорѣ до половины Рогатици а Главко[ва] оулица ѿ Дмитрия с[ва]т[о]го і до пола і ц[е]ркы с[ва]т[о]го Климента сгорѣ. (fol. 164') То[го] же лѣ[та] оуби ц[ѣса]рь въ Ордѣ кн[а]зь Дмитрия Мѣхиловичѣ. То[и] [же] зимы прѣстави[сѣ] митрополитъ Пѣтръ всея Роуши на Москвѣ і положиша і въ ц[е]ркви с[ва]т[ы]я Б[огороди]ца юже самъ началъ здати каменю. м[о]л[и]тв[а]ми его оу гроба его створи Б[ог]ъ чюдеса. То[го] же лѣ[та] приѣхѣ[ша] послы из Литвы. брат Гѣдиминовъ кн[а]зь литовско[го] і Воини полотскыи кн[а]зь Василии мѣлнскыи кн[а]зь Федоръ С[ва]т[ы]славичі і докончаша миръ с новгородци і с Нѣмци.

Въ лѣ[то] 6835 (1327/1328). бы[сть] малѣежъ в Новѣгородѣ і пограбиша дворя Остафьевъ Дворанинцевъ и полжгоша всѣ. То[го] же лѣ[та] постави ц[е]р[ко]вь с[ва]т[о]и Б[огороди]ци Р[о]ж[дес]тво архіепископъ Моисии въ Десатинѣ. То[го] же лѣ[та] на Оуспѣ[нь]е с[ва]т[ы]я Б[огороди]ца кн[а]зь Ялѣксандръ Мѣхиловичъ изби Татаръ мно[го] і во Тѣбри і по инымъ городом і толговци гостъ хопыльскыи исѣче. Пришелъ во вѣше посолъ силенъ изъ (fol. 165) Орды именемъ Шевкалъ съ мно[же]ствомъ Татаръ. И присла кн[а]зь Олѣксандръ послы к новгородцемъ хотѣ бѣчи в Новѣгород і не прияша е[го]. То[го] же лѣ[та] присла кн[а]зь Иванъ Даниловичъ наместники своя в Новѣгород а самъ иде въ Орду. На тоу [же] зиму приде рать татарскаа мно[же]ство много і взяша Тѣбры і Кашинъ і Новоторжскоую волость і просто рѣши всю землю Роу[с]скоую положиша поустоу толко Новѣгород оублюде Б[ог]ъ и с[ва]тая Софья. а кн[а]зь Олѣксандръ вѣжа въ Пльсковъ а Константинъ брат его і Василии в Ладогу. і в Новѣгород прислаша послы Татарове і даша имъ новгородци 2000 сребра і свои послы послаша с ними к волеводамъ съ мно[же]ствомъ даровъ. Оубиша же тогда Татарове Ивані кн[а]зь рязаньского.

bez cesarskiego przyzwolenia. Nie było to dobre i dla niego samego, gdyż co człowiek zasieje, to i zbierze.

W roku 6834 (1326/1327). Przyjechał do Nowogrodu ustanowiony arcybiskup Mojżesz we wtorek, po Niedzieli Palmowej. W tym samym roku, w miesiącu sierpniu, 28 [dnia] wybuchł pożar przy ulicy Bojanej i spłonęło [wszystko] do połowy ulicy Rogaticy, ulica Sławkowa zaś od [cerkwi] św. Demetriusza¹⁰⁹⁹ aż do pola. Spaliła się też cerkiew św. Klemensa¹¹⁰⁰. W tymże roku cesarz w Ordzie zamordował księcia Dymitra Michałowica. Też zimy zmarł w Moskwie Piotr, metropolita całej Rusi i złożono go w cerkwi Świętej Bogurodzicy¹¹⁰¹, którą sam zaczął budować z kamienia. Za sprawą jego modlitw Bóg uczynił cuda przy jego grobie. Tegoż roku przyjechali posłowie z Litwy: brat księcia litewskiego Giedymina¹¹⁰² Wojn¹¹⁰³, książę połocki, Wasyl¹¹⁰⁴, książę miński i Fiodor Światosławowic¹¹⁰⁵. I zawarli pokój z Nowogrodzianami i z Niemcami.

W roku 6835 (1327/1328). Rozgorzał bunt w Nowogrodzie i rograbiono dwór Eustacjusza Dworianincewa¹¹⁰⁶, i spalono go do szczytu. W tymże roku arcybiskup Mojżesz ufundował cerkiew Narodzenia Świętej Bogurodzicy w [Monasterze] Dziesięcinnym¹¹⁰⁷. W tym samym roku, w dniu Zaśnięcia Świętej Bogurodzicy książę Aleksander Michałowic¹¹⁰⁸ pozabijał wielu Tatarów w Twerze i w innych grodach oraz wysiekl handlarzy i kupców chopylskich. Przybył już bowiem wcześniej znaczny poseł z Ordy o imieniu Szewkał wraz z mnóstwem Tatarów. I przysłał książę Aleksander posłów do Nowogrodzian, chcąc zbiec do Nowogrodu, lecz nie przyjęli go. Tegoż roku książę Iwan Danielewic¹¹⁰⁹ przysłał swoich namiestników do Nowogrodu, a sam udał się do Ordy. Też zimy nadciągnęło niesłychane mnóstwo wojsk tatarskich i zajęli [oni] Twer, Kaszyn¹¹¹⁰ i wołost Nowego Targu – mówiąc wprost, spustoszyli całą ziemię Ruską, tylko Nowogród obronił Bóg i Święta Sofia. Książę Aleksander zaś zbiegł do Pskowa, a jego brat Konstantyn¹¹¹¹ i Wasyl¹¹¹² – do Ładogi. I Tatarzy przysłali posłów do Nowogrodu i dali im Nowogrodzianie dwa tysiące [sztuk] srebra. I wysłali wraz z nimi swoich posłów do wojewodów, z mnóstwem darów. Tatarzy zabili zaś wtedy księcia riazańskiego Iwana¹¹¹³.

Бѣ лѣ[то] 6836 (1328/1329). ходи кн[а]зъ великий|| (fol. 165')
Иванъ Данилович і Костантинъ Ми|хаилович а новгородци ѿ себе
послалша Федора Колесницю въ Ордоу къ ц[ѣ]са[р]и[н]и. і ѿпусти
я ц[ѣ]са[р]ь повелѣвъ іскати кн[а]зѧ Яле|ѡандра. і послал кн[а]зъ
Иванъ свои послы а новгоро|дци ѿ себе вл[а]дыкоу Моисия і Яв
ра|ма тысячьско[го] къ кн[а]зю Оле|ѡандроу въ Пльсковъ велаче
емоу! абы пошелъ въ Ордоу і не послѣша. То[го] же лѣ[та] по
горѣ Юрьевѣ Нѣмецкыи| всѣ і божници ихъ і полаты каменны
скроушившесѧ падоша. і сгорѣ Нѣмецъ в полатахъ 2000 и 500
і 30 а Роуси 4 ч[е]л[о]в[ѣ]кы.

Бѣ лѣ[то] 6837 (1329/1330). при[де] в Новъгород на столѣ
кн[а]зъ великий Иванъ Данилович вноукъ Оле|ѡандровъ малр
та 26 на сворѣ арх[а]нг[е]ла Гаврила. бѡхоу же с ним і тѣ|ѣрь
скыи кнѧзи Костантинъ и Василии і Оле|ѡандръ соуждальскыи
і иныхъ| мно[го] роу[с]ьскыхъ кнѧзи.|| (fol. 166) То[го] же лѣ[та]
оубиша въ Юрьевѣ новго|родского посла моужа ч[е]стна Ивана Оы
па. То[го] же лѣ[та] приходи в Новъгород митрополитъ Грь
чинъ ро[д]омъ именемъ Феогностъ. То[го] же лѣ[та] поиде кн[а]
зъ Иванъ со всѣ[ми] кн[а]зи і с Новымьгоро[д]омъ къ Пльсковоу
ратью. і оубѣдавше пль|сковичи выпровадиша кн[а]зѧ Оле|ѡандра
ѿ себе а къ кн[а]зю Ивану і к новгородцемъ прислаша послы
с поклономъ въ Опокоу и докончаша миръ. Тоі [же] зимы| изби
ша новгородцевъ котори| были пошли на Юргоу оустыю|жьскыи
кн[а]зи. То[го] же лѣ[та] безъ| кн[а]зѧ і без новгородцевъ за
го|рѣсѧ Ондрѣшковъ дворъ въ Плотникѣхъ і погорѣ і до Федо
ра| с[вѣ]т[о]го і потом на тоі [же] недѣ|ли погорѣ Іль|іна оулица
мало не всѧ і Лоуба|ница і ц[е]ркы с[вѣ]т[о]го Сп[ас]а і с[вѣ]
то[го] Лу|кы сгорѣ.

Бѣ лѣ[то] 6838 (1330–1332). пол|| (fol. 166')стрижесѧ въ скиноу
архиеп[иско]пъ Моисі по своей воли і мно[го] молиша і новгород
ци всѣм Новымьгоро|домъ с поклономъ абы пакы| сѣлъ на своемъ
пр[е]с[т]олѣ і не послѣша но вл[а]г[осло]ви я рекъ. избери|те ѿ себе
моужа тако[го] достоина а язъ васъ вл[а]г[осло]вляю. і мно[го]

W roku 6836 (1328/1329). Wielki książę Iwan Danielewicz i Konstantyn Michałowicz¹¹¹⁴ udali się do Ordy, do cesarza, a Nowogrodzianie wysłali [tam] od siebie Fiodora Kolesnicę. I cesarz odprawił ich, rozkazawszy [im] szukać księcia Aleksandra. I książę Iwan wysłał swoich posłów, a Nowogrodzianie od siebie – władkę Mojżesza i tysięcznika Abrama¹¹¹⁵, do księcia Aleksandra, do Pskowa, przykazując mu, aby udał się do Ordy. I nie usłuchał. Tegoż roku spłonął doszczętnie Juriew niemiecki i świątynie ich, i kamienne komnaty runęły, rozpadły się. I spaliło się w komnatach dwa tysiące pięćset trzydziestu Niemców, a z Rusi – cztery osoby.

W roku 6837 (1329/1330). Przybył do Nowogrodu, aby objąć tron, wielki książę Iwan Danielewicz¹¹¹⁶, wnuk Aleksandra, 26 marca, w sobór archanioła Gabriela. Byli zaś z nim książęta twerscy Konstantyn¹¹¹⁷ i Wasyl¹¹¹⁸, i Aleksander¹¹¹⁹ suzdalski, i wielu innych ruskich książąt. Tegoż roku zamordowano w Juriewie posła nowogrodzkiego, czcigodnego męża, Iwana Sypa. W tymże roku przyjechał do Nowogrodu metropolita, z pochodzenia Grek, o imieniu Teognost¹¹²⁰. Tegoż roku książę Iwan ze wszystkimi książętami i z Nowogrodzianami wyprawił się zbrojnie na Psków. I Pskowianie, dowiedziawszy się o tym, przegonili księcia Aleksandra¹¹²¹ od siebie, a do księcia Iwana i do Nowogrodzian wysłali do Opok¹¹²² posłów z pokłonami. I zawarto pokój. Też zimy książęta Ustiuga pozabijali Nowogrodzian, którzy wyprawili się byli na Jugrów. W tymże roku, pod nieobecność księcia i Nowogrodzian, zapłonął dwór Ondrieszki w Płotnikach. I spłonął [obszar] aż do [cerkwi] św. Teodora¹¹²³. Później, w tym samym tygodniu spaliła się nieomal cała ulica Eliasza i Łubianka. I spłonęły cerkwie Świętego Zbawiciela¹¹²⁴ i św. Łukasza¹¹²⁵.

W roku 6838 (1330–1332). Arcybiskup Mojżesz postrzygł się w schimę z własnej woli. Usilnie prosili go Nowogrodzianie, cały Nowogród oddawał mu pokłon, aby znów zasiadł na swoim tronie. I nie usłuchał ich, lecz pobłogosławił, rzekłszy: „Wybierzcie spośród siebie męża należycie godnego, a ja was błogosławię”. I Nowogrodzianie naradzali się długo, i byli bez władki z osiem miesięcy.

гада[вше] новгородци і быша безъ[л] вл[ады]кы съ 8 м[ѣсѣ]цѣ
і възлюбѣ[ш]а всѣ Новѣгород і ігоумени і по[по]вѣ Б[ого]мъ на-
знаменана Григоръ[а] Калѣкоу моу[жа] добра і смѣрѣ[на] по[по]а бывша
оу с[вѣ]тоу Козмы і Демьяна на Холопы оулицѣ. і постри[же]сѣ
въ с[вѣ]тѣ анг[ѣ]л[ъ]скыи образъ м[ѣсѣ]ца генва[рѣ] і наре[че]-
нъ[л] бы[сть] Василии і посадиша і въ[л] вл[ады]чни дворѣ дондеже
послютъ к митрополитоу. Тоі [же] зимы приѣхаша послове ѿ ми-
трополита из Бѣлыньскоі земли Федорко і Семѣлко на стр[ас]тноі
недѣ[лѣ] позыватъ на ставление. (fol. 167) Того [же] лѣ[тѣ] по-
ставиша Василья въ Бѣлыньскоі земли в Новѣгородѣ.

Въ лѣ[тѣ] 6839 (1331/1332). м[ѣсѣ]ца ноябрѣ въ 30 на
пѣмѣ[тѣ] с[вѣ]т[о]го ап[осто]ла Андрѣя бы[сть] помраченіи въ
с[о]лнцѣ и стоя ѿ 1го ча[са] до 3го.

Въ лѣ[тѣ] 6840 (1332/1333). възсташа крамоушники в Новѣго-
родѣ и ѿяша посадничѣство оу Федора оу Яхмыла и да[ш]а Заха-
рьи Михаиловичю. и пограбиша дворъ Емена Судокова а брата
юго Генефонта села пограбиша. Того [же] лѣ[тѣ] великыи кнѣзь
Иванъ приде изъ Орды и възверже гнѣвъ на Новѣгородѣ просѣ
оу нихъ серебра закамьскаго и в томѣ въз Торжекѣ і Бѣжичь-
скыи верхъ за новгородскю измѣноу. Тои же лѣ[тѣ] ѿяша
посадничѣство оу Захарьѣ и да[ш]а Матфѣю.

Въ лѣ[тѣ] 6841 (1331–1334). приде кнѣзь Иванъ в Торжекѣ
съ всеми кнѣзи нѣзовѣскыи и с рязаньскыи (fol. 167') и при-
сла в Новѣгородѣ сведе на мѣстники а самъ сѣде в Торжекѣ
ѿ Кр[ѣ]щ[е]ния до сбора тѣлая волость новгородскю. и посла-
ша новгородѣци послы зовоуче юго в Новѣгородѣ архимандрита
Лаврентия Федора Твердиславлѣ Луку Балъфромѣева и онъ
молбы не приѣлъ а ихъ не послушалъ а мироу не да[л] поѣха прочь.
Того же лѣ[тѣ] архиеп[иско]пъ новгородскыи Василии поста[ви]
городѣ каменъ въ два лѣ[тѣ] и архимандритъ с[вѣ]т[о]го Юрьѣ
Лаврентии постави стѣны с[вѣ]т[о]го Юрьѣ силою 40 сажень
и съ заборолѣми.

I upodobał sobie cały Nowogród, igumeni i popi, naznaczonego przez Boga Grzegorza Pątnika¹¹²⁶, męża dobrego i pokornego, który był popem [w cerkwi] św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej¹¹²⁷. I postrzygł się w święty stan anielski w miesiącu styczniu, i nazwany został [imieniem] Bazyli. I osadzono go w dworze arcybiskupim, do czasu, aż zostanie wysłany do metropolity. Też zimy przyjechali posłowie od metropolity z wołyńskiej ziemi, Fiedorko i Siemionko, w Wielkim Tygodniu, aby wezwać go na ustanowienie. Tegoż roku ustanowiono Bazylego w ziemi wołyńskiej [arcybiskupem] Nowogrodu.

W roku 6839 (1331/1332). W miesiącu listopadzie, 30 [dnia], w święto św. Apostoła Andrzeja było zaćmienie słońca i trwało od godziny pierwszej do trzeciej.

W roku 6840 (1332/1333). Podnieśli bunt wichrzyciele w Nowogrodzie i odebrali urząd posadnika Fiodorowi Achmyłowi¹¹²⁸, i dali Zachariaszowi Michałowicowi¹¹²⁹. I splądrowano dwór Symeona Sudokowa, i rozgrabiono wsie jego brata Sieniefonta. W tymże roku wielki książę Iwan powrócił z Ordy i obrócił swój gniew na Nowogrodzian, prosząc ich o srebro zza Kamy. I przy tej sposobności zajął Torżok i Bieżecki Wierch – za zdradę nowogrodzką. W tym samym roku pozbawiono urzędu posadnika Zachariasza i powierzono go Mateuszowi¹¹³⁰.

W roku 6841 (1331–1334). Przybył książę Iwan wraz ze wszystkimi książętami Niżu i Riazania do Torżka. I przysłał do Nowogrodu [polecenie] odwołania namiestników. Sam zaś przebywał w Torżku od dnia Chrztu [Pańskiego] aż do święta soboru, pustosząc wołost nowogrodzką. I wysłali Nowogrodzianie posłów, archimandrytę Laurencjusza¹¹³¹, Fiodora Twierdżisławowica i Łukasza Wałfromiejewa, przyzywając go do Nowogrodu. A on nie przyjął ich prośby, ani nie wysłuchał ich, ani pokoju nie zawarł, i odjechał precz. Tegoż roku arcybiskup nowogrodzki Bazyli zakończył dwuletnią budowę kamiennego grodu¹¹³², a Laurencjusz, archimandryta [monasteru] św. Jerzego, wznosił mur wokół [przybytku] św. Jerzego¹¹³³, o długości czterdziestu sążni wraz z przedpiersiem.

* * *

Бѣ лѣ[то] 6845 (1337/1338). инди[кта] 5 наважениємъ дия-
волиимъ сташа простая чады на архимандрита Юсифа а думои ста-
рого архимандрита Лаврентия и створиша вѣчеі и запроша Юсифа
въ ц[ѣ]ркви с[вѣ]т[о]го Николы. і и сѣдоша около ц[ѣ]ркви ноцъ
и д[ѣ]нь ко[л]омолници стрегуще юго. а оже ктоі подѣ другомъ
копають ямѹ самѣі впадетсѹ в ню.||(fol. 168)

* * *

Бѣ лѣ[то] 6853ѣ (1345/1346). индик[та] лѣ[то] 3ѣ понов-
лена вы[стѣ] ц[ѣ]рки си с[вѣ]т[ы]и Гѣоргийі покровомъ при вели-
колѣ кн[ѣ]зѣ Семенѣ Ива[н]овичѣ при архиеп[иско]пѣі новѣго-
родѣскомъ Василии при посадницѣ Соу[с]тафѣі при тысячѣскомъ
Явранѣ промысло[м]ъ Б[ож]иимъ поспѣшениємъ с[вѣ]т[о]го
м[оу]ч[ѣ]н[и]ка Х[ри]сто[в]а Гѣоргия повелѣниємъ Б[ог]олюбива-
го архимандрита новѣгородѣско[г]о Юсифа.||(fol. 168')

* * *

Бѣ лѣ[то] 6860 (1352/1353). добиша чело[м]ъ но[в]ѣгородѣци
бояре и черныи[е] люди архиеп[иско]пѹ новѣгородѣ[ско]мѹ вл[а]ды-
цѣ Василию чтовы. і юси Г[ос]поди[не] ехалѣ нарадилѣ колѣстры во
Орѣховѣ. и онѣ ехавѣі костры нарадилѣ и приеха в Новѣгородѣ.
и приехаша полслове изо Пскова виша чело[м]ъ вл[а]дыцѣ Василию
ркѹче такѣ. і Б[ог]о[в]и тако изволю с[вѣ]т[о]и Тр[ои]цѣі дѣтеи[м]ъ
твои[м]ъ псковичеи[м]ъ Б[ог]ѣ реклѣ жити дотолѣ чтовы і юси
Г[ос]поди[не] былѣ оу с[вѣ]т[о]и Тр[ои]ци і дѣтии своихѣ вл[а]-
г[ос]ловилѣ псковичѣ. и онѣ не оумедли поѹха полима собою ар-
химандрита Милкифора игумены попове приеха въ Псковѣ слѹ-
жи въ с[вѣ]т[о]и Тр[ои]ци оу с[вѣ]т[о]и Б[ог]ороди[ци] на Снѣт-
нои голѣ оу с[вѣ]т[о]го Михаила оу Ивана Б[ог]ослова опать
въ с[вѣ]т[о]и Тр[ои]ци||(fol. 169) ходи около города со кр[е]сты

* * *

W roku 6845 (1337/1338), 5 indykcji. Z poduszczenia diabelskiego i za radą starego archimandryty Laurencjusza zbuntowało się pospólstwo przeciwko archimandrycie Józefowi¹¹³⁴. I zwołano wiec, i zamknięto Józefa w cerkwi św. Mikołaja¹¹³⁵. I wichrzyciele przesadywali wokół cerkwi nocą i dniem, strzegąc go. Lecz jeśli ktoś pod bliźnim kopie dół, sam w niego wpadnie.

* * *

W roku 6853 (1345/1346), w trzecim roku indykcji. Została odnowiona cerkiew św. Jerzego¹¹³⁶ i [pokryta] dachem, za rządów wielkiego księcia Symeona Iwanowica¹¹³⁷, arcybiskupa nowogrodzkiego Bazylego, posadnika Eustacjusza¹¹³⁸ i tysięcy Abramę¹¹³⁹ – [za sprawą] Bożej Opatrzności, z pomocą męczennika Chrystusowego, św. Jerzego, z rozkazu miłującego Boga archimandryty nowogrodzkiego Józefa¹¹⁴⁰.

* * *

W roku 6860 (1352/1353). Nowogrodzianie, bojarzy i prości ludzie, bili czołem arcybiskupowi nowogrodzkiemu, władcy Bazylemu: „Żebyś ty, panie, pojechał umocnić warownię w Orzeszku”. I on, pojechawszy, umocnił warownię i powrócił do Nowogrodu. I przybyli posłowie z Pskowa, bili czołem władcy Bazylemu, mówiąc: „Tak chciał Bóg, Trójca Święta: twoim dzieciom, Pskowianom, Bóg nakazał żyć tak długo, aż ty, panie, będziesz w [cerkwi] Świętej Trójcy¹¹⁴¹ i pobłogosławisz Pskowian – swoje dzieci”. On zaś, nie zwlekając, pojechał, wzięwszy ze sobą archimandrytę Nikefora, igumenów i popów. Przybył do Pskowa, odprawił służbę w [cerkwi] Świętej Trójcy, w [monasterze] Świętej Bogurodzicy na Sniatnej Górze¹¹⁴², w [cerkwi] św. Michała¹¹⁴³, w [cerkwi] Jana Teologa¹¹⁴⁴ i ponownie w [cerkwi] Świętej Trójcy. Chodził wokół grodu z krzyżami

и вл[а]г[осло]ви| дѣти своихъ всихъ псковиць. поѣха| ис города
доѣха до Прощеника вѣ| д[ѣ]нь недѣлныи. обечерившисѧ| [sic!] за
Прощеникомъ съ едину версту| на рѣцѣ на Чересѣ сташа и раз-
волѣсѧ тѹ. привезоша юго в манастири ко с[вѧ]т[о]мѹ Михаилу
оустѣ| Оузы рѣки на Шелонѣ. и приста|висѧ тѹ на память с[вѧ]-
т[о]го м[оу]ч[ени]ка Оулакинфа въ вторникъ м[ѣсѧ]ца юла въ
3 а прест[а]ви[...] к[...]ве он[о]го дн[ѣ]. привезоша и в Новѣ-
городѣ в четве|ргъ м[ѣсѧ]ца июла въ 5 на память с[вѧ]т[о]го
ѡ[т]ца Лампада. проводи| и архиеп[иско]пъ новѣгородѣ|скии вл[а]-
ды|ка Моисѣи игу|мени и попове и весь Но|вѣгородѣ и положиша
и| оу с[вѧ]т[о]и Софѣи притворѣ.||

i błogosławił swoje dzieci, wszystkich Pskowian. Wyjechał z grodu, dotarł do Proszczenika¹¹⁴⁵ w niedzielę. Kiedy nadszedł wieczór, zatrzymał się w odległości jednej wiorsty za Proszczenikiem, nad rzeką Czeriochą¹¹⁴⁶. I tam się rozchorował. Przywieziono go do monasteru św. Michała¹¹⁴⁷ u ujścia rzeki Uzy do Szełoni. I zmarł tam w święto św. męczennika Hiacynta, we wtorek, w *miesiącu lipcu*, 3 [dnia] – a *skonał tego dnia*¹¹⁴⁸. Przywieziono go do Nowogrodu w czwartek, w miesiącu lipcu, 5 [dnia], na pamiątkę świętego ojca Lampadiusza. Odprowadził go arcybiskup nowogrodzki, władyka Mojżesz¹¹⁴⁹, igumeni, popi i cały Nowogród. I złożyli go w narteksie Świętej Sofii.

Przypisy

¹ Jedyny istniejący odpis *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji (ГИМ, Син. 786) jest niekompletny. Nie zachowały się m.in. początkowe karty rękopisu. Tekst źródła w istniejącej obecnie postaci rozpoczyna się zatem od fragmentarycznego opisu zmagania o tron kijowski, które rozgorzały po śmierci księcia Włodzimierza I Światosławowicza (15 VII 1015 r.) między jego synami: Jarosławem I Mądrym, władającym wówczas w Nowogrodzie Wielkim, a Światopełkiem Przeklętym, który zdążył się już splamić zabójstwem swych przyrodnych braci, Borysa i Gleba. Jak podaje autor *Powieści minionych lat*, w roku 6524 (1016) Jarosław, wzięwszy ze sobą oddziały nowogrodzkie, wyruszył przeciwko Światopełkowi. Kiedy siły obu zwaśnionych Rurykowiczów stały na przeciwległych brzegach Dniepru, dowódca wojsk Światopełka, chcąc sprowokować Nowogrodzian do ataku, począł jeździć wzdłuż rzeki krzycząc: *Czegoście przyszli z tym kulawym? Wszak cieśle jesteście? Zmusimy was, żebyście domy nasze budowali*. Cf. *Powieść minionych lat*, 53, s. 125–126.

² Pieczyngowie – związek plemion koczowniczych, pokrewnych Oghuzom i Polowcom, zasiedlających głównie stepy nadczarnomorskie. Przypuszczali ataki na Ruś w X w. i na początku XI w. Rozbici przez Jarosława I Mądrygo w 1036 r., przenieśli się na południowy-zachód, w dolny bieg Dunaju.

³ Włodzimierz I Światosławowicz Wielki († 1015 r.) – książę kijowski. Za doprowadzenie do chrystianizacji Słowiańszczyzny Wschodniej w obrządku bizantyńskim był czczony w Cerkwi Ruskiej jako święty „równy apostołom” najprawdopodobniej już od połowy XIII w.

⁴ Grzywna – jednostka miary, tutaj rozumiana jako jednostka monetarna. Źródła średniowieczne, a wśród nich *Latopis nowogrodzki pierwszy* starszej redakcji, informują o stosowaniu na Rusi dwóch jednostek o tej nazwie: grzywny srebra i grzywny kun. Pod koniec XII w. grzywna srebra miała wagę ok. 200 g i odpowiadała 4 grzywnom kun. Według starszej redakcji *Prawdy Ruskiej* (koniec XI w.), 1 grzywna kun była równoważna 20 nogatom, 25 kunom i 50 rieżanom. W świetle młodszej wersji wspomnianego zabytku z XII w., proporcja ta wyglądała nieco inaczej: 1 grzywna kun = 20 nogat = 50 kun.

⁵ Świątynia Sofii – Mądrości Bożej została wzniesiona w Kijowie najprawdopodobniej za panowania syna Włodzimierza I Światosławowicza, Jarosława I Mądrygo. W staroruskich źródłach historiograficznych spotkać można dwie różne daty jej ufundowania: *Powieść minionych lat* wspomina o tym wydarzeniu w roku 6545 (1037), a *Latopis nowogrodzki pierwszy* starszej redakcji – dwukrotnie: w roku 6525 (1017/1018) oraz 6545 (1037/1038). Cerkiew ta od momentu swego powstania pełniła funkcję soboru katedralnego. Poświęcenie jej Sofii

– Mądrości Bożej może wskazywać na chęć nawiązania przez władców ruskich do najważniejszego kościoła wschodniego chrześcijaństwa – konstantynopolitańskiej bazyliki Hagia Sofia. W pracach budowlanych i dekoratorskich brali udział specjaliści sprowadzeni z Bizancjum. Świadczy o tym chociażby wysoki poziom artystyczny malowideł i mozaik, zdobiących wnętrze przybytku (w znacznej części zachowanych do naszych dni).

⁶ Włodzimierz II Jarosławowicz († 1052 r.) – książę nowogrodzki w latach 1034–1052. Syn Jarosława I Mądrego i Ingegerdy-Anny, córki króla Szwecji, Olafa Skötkonunga.

⁷ Briaczysław Iziasławowicz († 1044 r.) – książę połocki w latach 1003–1044.

⁸ *Vide*: przypis 5.

⁹ Cerkiew Bogurodzicy w Kijowie, tzw. Dziesięcinna została ufundowana przez księcia Włodzimierza I Światosławowicza rychło po przyjęciu przez niego chrztu. *Powieść minionych lat* informuje, że prace budowlane rozpoczęły się w roku 6497 (989) i trwały do roku 6504 (996). Choć przybytek ten nie był pierwszą świątynią chrześcijańską na terenie Kijowa (o istnieniu tam cerkwi proroka Eliasza informuje już tekst układu bizantyńsko-ruskiego z 944 r.), można przypuszczać, iż stanowił on najstarszy kamienny obiekt sakralny w stołecznym grodzie. W literaturze przedmiotu pojawiają się przypuszczenia, że w zamierzeniach Włodzimierza cerkiew ta miała spełniać rolę siedziby metropolity kijowskiego. Latopis informuje nas o tym, że do prac związanych z jej budową i wykończeniem zostali sprowadzeni rzemieślnicy i artyści z Bizancjum. Włodzimierz zdeponował w niej również ikony i utensylia cerkiewne, przywiezione z Chersonesu (Korsunia). Na utrzymanie świątyni książę kijowski miał przeznaczyć 1/10 swoich dochodów („dziesięcinę”). Cerkiew Dziesięcinna nie zachowała się do naszych dni.

¹⁰ Jemianie (w źródłach pojawiają się też warianty: Jem, Jam, Jamianie) – plemię fińskie, zamieszkujące głównie północne wybrzeża Zatoki Fińskiej oraz obszary nad jeziorem Ładoga.

¹¹ Włodzimierz II Jarosławowicz w 1043 r. wyprawił się zbrojnie przeciwko cesarstwu wschodniemu wraz z Haraldem Hardrade. Ekspedycja ta jest uważana przez wielu historyków za ostatni ruski atak na Bizancjum.

¹² Autor latopisu ma tu na myśli dwóch przyrodnych braci Włodzimierza I, synów księcia Światosława I († 972 r.): Olega († 977 r.) i Jaropełka († 978/980 r.), panującego w Nowogrodzie Wielkim w latach 977–978. Obaj zmarli jako poganie. Opisywane tu wydarzenie (wydobycie z ziemi szczątków dwóch Rurykowiczów, ochrzcenie ich i złożenie w Cerkwi Dziesięcinnej w Kijowie) było posunięciem nieakceptowalnym z punktu widzenia prawa kanonicznego Kościoła Wschodniego, zrealizowanym przez Jarosława I Mądrego najprawdopodobniej bez wiedzy i zgody metropolity kijowskiego.

¹³ Sobór katedralny Sofii – Mądrości Bożej był najważniejszą świątynią w Nowogrodzie Wielkim. Wraz z narastaniem tendencji republikańskich nabrał dodatkowego znaczenia, stając się ideologicznym centrum miasta, swoistym symbolem jego suwerenności i politycznej niezawisłości. Przybytek ten był też niewątpliwie najstarszym obiektem sakralnym na obszarze Dziedzińca. Jeśli wierzyć autorowi *Latopisu Abramki*, kompilacji historycznej, spisanej pod koniec XV w. na podstawie wcześniejszych przekazów nowogrodzkich, pierwszą, drewnianą (dębową) cerkiew dedykowaną Sofii nakazał wznieść już w 998 r. Joachim Korsunianin, bizantyński duchowny, w młodości sprawujący posługę w Chersonesie na Krymie, uznawany tradycyjnie za pierwszego biskupa grodu nad Wołchowem (ok. 990 – ok. 1030). O wybudowaniu tej świątyni na terenie późniejszego kremla wspomina też najstarszy latopis nowogrodzki. Przekazy źródłowe korespondują ze sobą w kilku kwestiach: omawiany przybytek miał być nadzwyczaj pięknym obiektem, posiadającym wiele (dwanaście lub trzynaście) kopuł. Znajdował się też w innym miejscu niż to, w którym w połowie XI w. stanął murowany sobór sofijski. Jak czytamy w *Latopisie Abramki*, dębową cerkiew wzniesiono nad Wołchowem, u wylotu ulicy Biskupiej. Autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji uzupełnia, że później na jej ruinach Sadko Sytinicz ufundował przybytek św. św. Borysa i Gleba (*vide*: przypis 187). Drewniana świątynia Sofii – Mądrości Bożej spłonęła w 1045/1046 r. lub 1049/1050 r. Kamienno-ceglany sobór katedralny powstał w 1045/1046 r. z inicjatywy księcia Włodzimierza II Jarosławowicza. *Graffiti*, odkryte przez Grigorija Sztendera we wnętrzu omawianego obiektu, zawiera informację, iż budowę rozpoczęto w święto cesarza Konstantyna I Wielkiego i jego matki, Heleny, tj. 23 V. Ukończono ją w 1049/1050 r., dzięki staraniom księcia Włodzimierza II, jego ojca Jarosława Mądrego oraz Łukasza Żydiaty, sprawującego godność biskupa nowogrodzkiego od ok. 1035 r. do 1059 r. Prace nad wystrojem wnętrza uległy zapewne opóźnieniu w związku z najazdem księcia połockiego Wsiesława Briaczysławowicza – w 1066/1067 r. splądrował on świątynię Mądrości Bożej, zabierając z niej m.in. dzwony i świeczniki. Interior soboru zaczęto zatem zdobić malowidłami naściennymi dopiero w 1108–1110 r., na polecenie biskupa Jana I. Polichromię w mniej eksponowanych częściach budowli (m.in. galeriach i kaplicach bocznych) wykonano natomiast w 1144/1145 r. z inicjatywy biskupa Nifonta. Ten sam dostojnik zlecił też w 1151/1152 r. pokrycie soboru ołowianym zadaszeniem i otynkowanie jego ścian. Pierwotna dekoracja malarska wnętrza nowogrodzkiego przybytku Sofii zachowała się, niestety, tylko fragmentarycznie. W soborze istniały pierwotnie trzy kaplice boczne: Narodzenia Bogurodzicy (w absydzie południowej galerii), św. Jana Teologa (w absydzie galerii północnej) oraz Ścięcia Głowy Jana Chrzciciela (w północno-zachodniej części budowli). Pomieszczenia, okalające główny korpus świątyni, rychło zaczęły też pełnić funkcję swoistej honorowej nekropoli, w której składano szczątki najbardziej zasłużonych dla Nowogrodu Wielkiego osób: władców, duchownych i posadników. Pochowano tu m.in.: fundatora przybytku, księcia Włodzimierza II Jarosławowicza (1052 r.), biskupa Arkadiusza (1163 r.), księcia Mściława IV

Rościławowicza (1178 r.), księcia Mścisława V Chrobrego (1180 r.), arcybiskupa Eliasza-Jana II (1186 r.), arcybiskupa Gabriela-Grzegorza (1193 r.), arcybiskupa Martyriusza (1199 r.), księcia Wasyla Mścisławowicza (1218 r.), arcybiskupa Mitrofana (1223 r.), arcybiskupa Dobrynię-Antoniego (1232 r.), posadnika Stiepana Twierdzisławowicza (1243 r.), arcybiskupa Spirydona (1249 r.), posadnika Michała Fiodorowicza (1268 r.), arcybiskupa Klemensa (1299 r.), arcybiskupa Dawida (1325 r.) oraz arcybiskupa Bazylego (1352 r.). Grobowce kilku spośród wymienionych osób zachowały się do naszych czasów. Interesujący nas tu obiekt był wielokrotnie remontowany, uległ natomiast zaskakująco niewielu przebudowom. W 1261/1262 r. arcybiskup nowogrodzki Dalmacjusz zlecił pokrycie przybytku nowym, ołowianym zadaszeniem. W dniu 9 V 1276 r. zawałiła się aż do fundamentów północna ściana świątyni i najprawdopodobniej tego samego roku została odbudowana. Kolejne remonty soboru odbyły się z inicjatywy arcybiskupa Bazylego: w 1333 r. odnowiono zadaszenie i krzyż wieńczący centralną kopułę, a trzy lata później – zamontowano drzwi z połączanej miedzi i otoczono budowlę nowym ogrodzeniem. W 1340 r. cerkiew uległa uszkodzeniu w trakcie pożaru, który strawił nieomal cały obszar Dziedzińca. Co więcej, ogień rozprzestrzenił się wówczas tak szybko, że nie zdołano nawet uratować ikon, znajdujących się wewnątrz przybytku. Arcybiskup Bazyli zadbał jednak o to, by najważniejsza świątynia Nowogrodu Wielkiego szybko odzyskała swój dawny blask: już w następnym roku zlecił przeprowadzenie wszelkich koniecznych prac remontowych, a także zamówił nowe ikony i niezbędne elementy wyposażenia. W 1342 r. sprowadził też z Moskwy mistrza ludwisarskiego o imieniu Borys i nakazał mu odlać wielki dzwon dla soboru katedralnego. Przybytek Mądrości Bożej ucierpiał w drugiej połowie XIV w. w trakcie dwóch pożarów, które spustoszyły tę część Nowogrodu Wielkiego 12 V 1368 r. oraz jesienią 1394 r. Zniszczoną wówczas kopułę nakazał odrestaurować w 1396 r. władca Jan III. Ogień naruszył również sobór katedralny i siedzibę arcybiskupów 6 VI 1407 r. Już w następnym roku świątynia dedykowana Sofii została pokryta nowym, ołowianym zadaszeniem, a jej centralna kopuła – pozłożona. W 1411 r. przy południowej części zachodniej fasady obiektu dobudowano niewielką cerkiew, dedykowaną męczennikowi Habibowi z Edessy oraz jego towarzyszą: Samonowi i Guriaszowi. W 1442 r. tuż obok niej, nieopodal południowo-wschodniego narożnika soboru, powstał jeszcze jeden przybytek, poświęcony św. Mikołajowi. W 1528 r. wykonano malowidło naścienne, umiejscowione nad głównym wejściem do katedry, po stronie zachodniej, składające się z trzech kwater: w jego górnej części widzimy przedstawienie Trójcy Starotestamentowej, poniżej, po prawej odnajdujemy wizerunek Zbawiciela, „nieuczynionego ręką ludzką”, zaś po lewej wyobrażenie patronki świątyni, upersonifikowanej Mądrości Bożej. W połowie XVI w. dodano dwie półkoliste przybudówki między główną absydą a zwieńczeniem południowej galerii, w których pomieszczono kaplicę boczną św. św. Joachima i Anny. W 1862 r. w południowo-zachodniej części soboru urządzono też specjalną kaplicę, dedykowaną kanonizowanym w XV stuleciu władcom nowogrodzkim: fundatorowi

świętyni, Włodzimierzowi II Jarosławowiczowi oraz jego matce, Ingegerdzie-Annie († 1050 r.). W XIX w. wykonano też nową polichromię we wnętrzu przybytku. Obecnie jest on czynną świątynią Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Sobór katedralny zajmował niezwykle ważne miejsce w życiu politycznym Nowogrodu Wielkiego. Jak zaświadczenia miejscowe przekazy, na placu przed świątynią Sofii zbierał się zazwyczaj wiec – w teorii najwyższy organ władzy kupieckiej republiki. Najwcześniejszą wzmiankę na ten temat odnajdujemy w *Latopisie nowogrodzkim* pierwszym młodszej redakcji w opisie wydarzeń z 1291 r.

¹⁴ Światopełk I Iziasławowicz († 1113 r.) – na chrzcie otrzymał imię Michał. Był synem księcia kijowskiego Iziasława Jarosławowicza († 1078 r.), rządzącego nad Wołchowem w latach 1052–1054. Panował w Nowogrodzie Wielkim od 1078 r. do 1088 r.

¹⁵ Ilarion (Hilarion) – metropolita kijowski ok. 1051–1054 r. Pierwszy zwierzchnik Cerkwi Ruskiej, który był z pochodzenia Słowianinem. Autor *Słowa o prawie i łasce*, jednego z najwcześniejszych i najdojrzalszych formalnie zabytków literatury staroruskiej.

¹⁶ Iziasław Jarosławowicz († 1078 r.) – syn Jarosława I Mądrego. *Vide*: przypis 14.

¹⁷ Sudziśław Włodzimierzowicz († 1063 r.) – syn Włodzimierza I Światosławowicza, książe pskowski (1014–1030). Przez dwadzieścia kilka lat więziony w Kijowie przez Jarosława I Mądrego, został oswobodzony w 1059 r. przez swoich bratanków-Jarosławowiczów: Iziasława, Światosława i Wsiewołodę.

¹⁸ Igor Jarosławowicz († 1060 r.) – syn Jarosława I Mądrego i Ingegerdy-Anny, książe wołyński i smoleński.

¹⁹ Połowcy (w źródłach średniowiecznych nazywani również Kumanami) – koczowniczy lud pochodzenia tureckiego, spokrewniony z Pieczyngami. Pierwotnie zamieszkiwali tereny pogórza altajskiego. Od 1061/1062 r. najeżdżali ziemie ruskie. Kres tych ataków wiąże się z nadejściem Mongołów i klęską w bitwie nad rzeką Kałką w 1223 r. Połowcy byli też obecni na terytorium państwa węgierskiego i bułgarskiego, a także na ziemiach bizantyńskich.

²⁰ Wsiewołod Jarosławowicz († 1093) – na chrzcie otrzymał imię Andrzej, syn Jarosława I Mądrego i Ingegerdy-Anny, książe kijowski w latach 1077 i 1078–1093.

²¹ Wsiesław Briaczysławowicz († 1101 r.) – syn Briaczysława Iziasławowicza (*vide*: przypis 7), książe połocki w latach 1044–1067. Od 1065 r. przypuszczał ataki na terytoria nowogrodzkie, a w 1066/1067 r. zdobył i splądrował Dziedziniec (*vide*: przypis 55).

²² Niemiga (biał. Няміга; ros. Немира) – rzeka na terytorium dzisiejszej Białorusi. Bitwa nad Niemigą rozegrała się 3 III 1067 r. Rsza – ob. Orsza (biał. i ros. Орша), miasto na Białorusi.

- ²³ Wsiesław Briaczysławowicz († 1101 r.) – *vide*: przypis 21.
- ²⁴ Światosław Jarosławowicz († 1076 r.) – książę kijowski w latach 1073–1076. Z jego imieniem wiąże się dwa najsłynniejsze staroruskie rękopisy typu *miscellanea*, tzw. *Izbornik Symeona-Światosława* z 1073 r. oraz *Izbornik Światosława* z 1076 r.
- ²⁵ Snowsk (ukr. Сновськ) – miasto w księstwie czernihowskim, zniszczone w XIII w., w trakcie najazdu mongolskiego.
- ²⁶ Iziasław Jarosławowicz († 1078 r.) – syn Jarosława I Mądrego. *Vide*: przypis 14.
- ²⁷ Lachowie, Lachy – staroruskie określenie Polaków.
- ²⁸ Podół, Padół – jedna z najstarszych części Kijowa, dawne podgrodzie.
- ²⁹ Nowogrodzianie mianem Zwierzyńca określali obszar, znajdujący się na lewym brzegu Wołchowa, w pobliżu ujścia do niego niewielkiej rzeczki Gzeń, na północ od linii obwarowań miejskich. Najprawdopodobniej istniał tam kiedyś las, w którym Rurykowicze, sprawujący rządy w Nowogrodzie Wielkim, zwykli polować na grubego zwierza. Opis wydarzeń z roku 6577 (1069/1070) jest najwcześniejszą wzmianką źródłową na temat tego miejsca. W okresie późniejszym wzniesiono tam Monaster Opieki Bogurodzicy, zw. Zwierzynieckim (*vide*: przypis 197).
- ³⁰ Gleb Światosławowicz († 1078 r.) – syn Światosława Jarosławowicza, panował w Nowogrodzie Wielkim w latach 1067–1078 (z przerwami).
- ³¹ Wotowie, Wożanie (wot. Vadđalaizōd) – lud ugrofiński, zamieszkujący dorzecze Newy, między Zatoką Fińską, rzeką Narwą i jeziorem Pejpus. Jego członkowie posługiwali się nieomal zupełnie już dziś wymarłym językiem wotyckim, zaliczanym do grupy bałto-fińskiej.
- ³² W literaturze przedmiotu panuje zgodność, że w niniejszym passusie chodzi o krzyż używany podczas obchodów święta Podwyższenia Krzyża Świętego (14 IX), ufundowany w połowie XI w. przez Włodzimierza II Jarosławowicza. Był on otoczony niezwykle czcią i – według tradycji – mógł zawierać relikwie Drzewa Krzyża Świętego. Autor naszego źródła nie wspomina jednak wprost o tej relikwii.
- ³³ Teodor – biskup Nowogrodu Wielkiego w latach 1069–1077/1078. Był piątym zwierzchnikiem eparchii nowogrodzkiej od momentu jej utworzenia u schyłku X stulecia – po Joachimie Korsunianinie, Efreemie Greku, Łukaszu Żydiacie i Stefanie, o których jednak autorzy naszego źródła nie wspominają. Najprawdopodobniej pochodził z rodziny słowiańskiej (ruskiej), a przed objęciem godności biskupiej przebywał jako mnich w Monasterze Pieczerskim w Kijowie. Miał walczyć z relikwiami religii pogańskiej w Nowogrodzie Wielkim. Zmarł w 1077/1078 r. W niektórych źródłach pojawia się informacja, że przyczyną jego

śmierci było ugryzienie przez chorującego na wściekłą psa. Jego następcą został German, o którym również nie odnajdziemy wzmianki w naszym źródle. Być może, Teodor został pochowany w nowogrodzkim soborze Mądrości Bożej.

³⁴ Rościsław († 1093 r.) – syn Wsiewołoda Jarosławowicza, książę perejaślawski.

³⁵ Cerkiew Archaniola Michała w Monasterze Wydubickim w Kijowie – została ufundowana w 1070/1071 r. przez księcia Wsiewołoda Jarosławowicza, który najprawdopodobniej chciał w ten sposób upamiętnić narodziny swojego syna Rościsława (noszącego chrzcielne imię Michał). Prace budowlane zakończono w 1088/1089 r. Przybytek został wówczas konsekrowany przez metropolitę kijowskiego Jana II Prodromosa. Obiekt zachował się do naszych czasów.

³⁶ Autor naszego źródła wspomina tu o przeniesieniu szczątków Borysa i Gleba, synów Włodzimierza I, zamordowanych przez przyrodniego brata Światopełka w 1015 r., z miejsca ich pierwotnego pochówku do cerkwi w Wyszogrodzie. Uroczystość ta miała miejsce 2 V 1072 r. i przez wielu badaczy jest uważana za moment, w którym obaj Rurykowicze zostali oficjalnie uznani za świętych-męczenników Cerkwi Ruskiej.

³⁷ Cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy w Monasterze Pieczerskim w Kijowie – miała zostać ufundowana w 1073/1074 r. przez igumena Teodozjusza († 1074 r.), którego już na początku XII w. zaliczono w poczet świętych Cerkwi Ruskiej. Świątynię konsekrował metropolita kijowski Jan II Prodromos w sierpniu 1089 r. Była ona wielokrotnie przebudowywana i odrestaurowywana w toku stuleci.

³⁸ Oleg Światosławowicz († 1115 r.) – na chrzcie otrzymał imię Michał, syn Światosława Jarosławowicza.

³⁹ Tmutarakań – księstwo ruskie, istniejące w X–XI w. na Półwyspie Tamańskim nieopodal Krymu. Oleg Światosławowicz był najprawdopodobniej jego ostatnim niezależnym władcą.

⁴⁰ Sożyca – prawdopodobnie rzeka Orżyca (ukr. Оржиця), ob. w obwodzie połtawskim Ukrainy.

⁴¹ Iziasław Jarosławowicz († 1078 r.) – syn Jarosława I Mądrego. *Vide*: przypis 14. Borys Wiaczesławowicz († 1078) – syn księcia smoleńskiego Wiaczesława Jarosławowicza.

⁴² Wołok/Zawołocz – terminem tym nazywano w średniowieczu obszar w dorzeczu Dźwiny Północnej i jeziora Onega.

⁴³ Roman Światosławowicz († 1079 r.) – syn Światosława Jarosławowicza, książę tmutarakański.

⁴⁴ Cerkiew Archaniola Michała w Monasterze Wydubickim w Kijowie – *vide*: przypis 35.

⁴⁵ Jan II Prodromos – metropolita kijowski w latach 1076/1077–1089.

⁴⁶ Anna-Janka Wsiewołodówna († 1112/1113 r.) – córka Wsiewołoda Jarosławowicza i nieznannej z imienia Bizantynki, córki cesarza Konstantyna IX Monomacha. Sprowadzonym przez nią z Konstantynopola metropolitą był Jan III Skopiec. Zmarł on już w 1191 r.

⁴⁷ Cerkiew Archanioła Michała w Perejaśławiu – murowana świątynia, uznawana przez badaczy za jeden z największych obiektów sakralnych, wzniesionych na Rusi w okresie przedmongolskim. Przybytek konsekrowano w 1090/1091 r. W 1123/1124 r. zawałił się, najprawdopodobniej wskutek trzęsienia ziemi. Odbudowany w okresie późniejszym, ostatecznie popadł w ruinę po roku 1239, kiedy to został splądrowany i zniszczony przez wojska Batu-chana.

⁴⁸ Autor latopisu ma tu na myśli przeniesienie szczątków igumena Teodozjusza z pieczar, znajdujących się pod Monasterem Pieczerskim, do cerkwi Zaśnięcia Bogurodzicy.

⁴⁹ O niezwykłych wydarzeniach w Połocku o wiele obszerniej opowiada autor *Powieści minionych lat* pod datą roczną 6600 (1092): *Przedziwne było cudo w Połocku, zdawało się słyszeć w nocy tętent, stękanie na ulicy, uganiały biesy, jak ludzie. Jeśli kto wychodził z domu, natychmiast raniony bywał niewidzialnie przez biesy i z tego [ludzie] umierali, i nie śmieli wychodzić z domów. Potem zaś poczęły [biesy] w dzień pojawiać się na koniach i nie było ich widać samych, jeno widziano kopyta ich koni; i tak raziły ludzi w Połocku i w jego okolicy. Przeto ludzie mówili, że upiory zabijają Połoczan. Powieść minionych lat, 77, s. 188. Najprawdopodobniej w Połocku szerzyła się wówczas wyjątkowo groźna epidemia.*

⁵⁰ Światopełk I Iziasławowicz († 1113 r.) – *vide*: przypis 14.

⁵¹ Trypol (ukr. Трипілля) – obecnie wieś w obwodzie kijowskim na Ukrainie.

⁵² Światopełk I Iziasławowicz († 1113 r.) – *vide*: przypis 14. Włodzimierz Monomach († 1125 r.) – syn Wsiewołoda Jarosławowicza i nieznannej z imienia Bizantynki, córki cesarza Konstantyna IX Monomacha. Książę kijowski w latach 1113–1125. Autor kilku tekstów literackich, m.in. *Pouczenia*, wkomponowanego w tekst *Powieści minionych lat*. Dawid I Światosławowicz († 1123 r.) – syn Światosława Jarosławowicza. Panował w Nowogrodzie Wielkim w 1094/1095 r.

⁵³ Wasylko († 1125 r.) – książę trembowelski. Okoliczności, w których został okaleczony, relacjonuje autor *Opowieści o oślepieniu Wasylka Trembowelskiego*, wplecionej w tekst najstarszego latopisu kijowskiego. *Powieść minionych lat*, 89, s. 230–240.

⁵⁴ Mścisław II Wielki Harald († 1132 r.) – syn Włodzimierza Monomacha i Gidy z Wesseksu, córki króla Anglii Harolda II. Nosił imię chrzcielne Teodor. Sprawował rządy w Nowogrodzie Wielkim w latach 1188–1194 i 1195–1117. Od 1125 r. do 1132 r. zajmował tron wielkoksiążęcy w Kijowie. Oleg Światosławowicz († 1115 r.) – *vide*: przypis 38. Kułaczycza – prawdopodobnie rzeka Kołoksza

(ros. Колокша), ob. na terytorium Rosji. Bitwa nad rzeką Kołokszą miała miejsce 27 II 1097 r.

⁵⁵ Dziedziniec – nowogrodzki kreml jest niewątpliwie jedną z najstarszych części Nowogrodu Wielkiego, a także obszarem, który od niepamiętnych czasów stanowił serce metropolii nad Wołchowem, zamykając w obrębie swoich umocnień katedralny sobór Sofii – Mądrości Bożej oraz wzniesioną nieopodal niego siedzibę arcybiskupów nowogrodzkich. Wspomniany termin upowszechnił się dopiero w XIX w. Średniowieczni Nowogrodzianie zwykli określać ufortyfikowany teren, znajdujący się na niewielkim wzgórzu na zachodnim brzegu Wołchowa, po prostu mianem grodu. W XII stuleciu pojawiła się jeszcze jedna nazwa – Dziedziniec. Najstarsza wzmianka źródłowa, odnosząca się do tego obszaru, dotyczy wydarzeń z 1044/1045 r. Jak podaje autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji, książę Włodzimierz II, syn Jarosława I Mądrego, miał wówczas podjąć decyzję o założeniu grodu. Badania archeologiczne, przeprowadzone w ostatnich latach na terytorium kremla, pozwalają jednak stwierdzić, iż ruskie osadnictwo rozwinęło się tu już znacznie wcześniej, ok. 925–975 r. Najprawdopodobniej obejmowało ono środkową część późniejszego Dziedzińca, podobnie jak najstarszy gród, wzniesiony w 1044/1045 r. Obszary, usytuowane nieopodal niego (tzw. *Krom/Okrom* – na północnym wschodzie oraz *Okołotka* – na południu), włączono w obręb umocnień kilka dekad później. Najstarszy nowogrodzki kreml został zniszczony w trakcie pożarów, które nawiedzały tę część ośrodka w 1096–1098 r. i 1112–1114 r. Jego odbudowę nakazał już w 1116 r. książę Mścisław II Harald Wielki. Najprawdopodobniej to wówczas Dziedziniec zyskał rozmiar i kształt, w którym przetrwał do czasów obecnych. W linii obwarowań z początku XII w. znajdowało się pięć bram, prowadzących ku najważniejszym arteriom komunikacyjnym Sofijskiej strony miasta. W kolejnych dekadach wznoszono nad nimi lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie niewielkie cerkwie, których patroni użyli im z czasem swego imienia. W 1195 r. arcybiskup nowogrodzki Martynian ufundował nad wrotami, wiodącymi w kierunku tzw. Wielkiego Mostu na Wołchowie, murowany przybytek, upamiętniający Złożenie Szaty i Pasa Bogurodzicy w sanktuarium w konstantynopolitańskich Blachernach. W nawiązaniu do jednego z epitetów, nadawanych Matce Bożej w chrześcijaństwie wschodnim (Przeczysta), bramę tę zaczęto nazywać mianem Prieczistińskiej. W 1233/1234 r. nad wyjściem z grodu w stronę końca nerewskiego, u wylotu ulicy Wielkiej (ob. Wielikaja), wzniesiono świątynię dedykowaną św. Teodorowi. Znajdujące się pod nią wrota średniowieczni Nowogrodzianie przezwali Fiodorowskimi. Trzy pozostałe bramy: wyjście ku ul. Legoszczy (ob. Ludogoszcza, na zachodzie), przebiecie ul. Pruskiej (ob. Prusskaja, na południowym zachodzie) oraz przejście w kierunku ul. Probojnej (ob. Troickaja, na południu), otrzymały swych patronów i nazwy najprawdopodobniej dopiero na przełomie XIII i XIV w. Wybudowane na początku XII w. umocnienia musiały być trwałe. O wzniesieniu nowego grodu nad Wołchowem autor naszego źródła wspomina dopiero w opisie wydarzeń z 1262/1263 r. Ówczesne obwarowania Dziedzińca wykonano, podobnie jak

wcześniejsze, z XI–XII w., z drewna. Archeolodzy przyjmują, że w pierwszych wiekach istnienia nowogrodzki kreml był otoczony fosą oraz ziemnym wałem, na którym wznosiły się drewniane fortyfikacje. System ten zasadniczo zapewniał grodowi wystarczającą ochronę. W materiale źródłowym odnajdujemy tylko jedną wzmiankę o zdobyciu Dziedzińca przez obcego najeźdźcę: w 1066/1067 r. wkroczył zbrojnie na jego teren książę połocki Wsiesław Briaczysławowicz, by splądrować świątynię Sofii – Mądrości Bożej. Kamienne fortyfikacje zaczynają na interesującym nas tu obszarze powstawać dopiero na przełomie XIII i XIV w. W 1296 r. arcybiskup nowogrodzki Klemens polecił wybudować murowaną cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego nad zachodnią bramą, wiodącą ku ul. Legoszczy. Najprawdopodobniej wzniesiono też wówczas basztę, którą w późniejszym okresie nazwano Woskriesieńską. W następnym roku Cyryl, igumen monasteru św. Jerzego, ufundował murowany przybytek Przemienienia Pańskiego nad wrotami, zwróconymi w kierunku końca ludyńskiego. Obiekt ten stał się częścią baszty, która – od staroruskiego terminu oznaczającego Zbawiciela – otrzymała miano Spaskiej. W *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* starszej redakcji, w narracji na temat wydarzeń z 1302/1302 r., odnajdujemy natomiast znamieny zapis: *Posadowiono kamienny gród w Nowogrodzie*. Badacze skłonni są przypuszczać, że *de facto* wzniesiono wówczas mur w rejonie dworu arcybiskupiego. Kontynuowano także budowę murowanych baszt wraz ze świątyniami nadbramnymi. W 1305 r. Symeon Klimowicz, przez wiele lat piastujący urząd posadnika nowogrodzkiego, polecił wznieść przy bramie nad ówczesną ulicą Pruską murowaną cerkiew Opieki Matki Bożej. Znajdującą się obok niej basztę Nowogrodzianie zwykli nazywać Pokrowską. W 1311/1312 r. arcybiskup Dawid ufundował natomiast murowany przybytek, dedykowany św. księciu Włodzimierzowi I, usytuowany nad dopiero co przebitymi wrotami, prowadzącymi w kierunku końca nerewskiego. Tutejszą basztę określono mianem Włodzimierskiej. Zintensyfikowanie prac nad budową kamiennych fortyfikacji na nowogrodzkim kremlu przypada na okres nasilającego się zagrożenia ze strony władców moskiewskich. W 1331 r., w sytuacji narastającego konfliktu między kupiecką republiką a wielkim księciem Iwanem Kalitą, władającym w Nowogrodzie Wielkim w latach 1328–1337, władca Bazyli nakazał wznieść mur na odcinku od umocnień dworu arcybiskupiego i cerkwi św. Włodzimierza do przybytku upamiętniającego Złożenie Szaty i Pasa Bogurodzicy, a następnie – rozszerzyć go aż do nowo wzniesionej baszty, znajdującej się nieopodal świątyni św. św. Borysa i Gleba. Budowę tej części fortyfikacji ukończono w 1334 r. W drugiej połowie XIV w. była ona jeszcze kilkakrotnie ulepszana: w 1361 r. mury podwyższono, a w 1373 r. pogłębiono fosę. W 1375 r. posadnik nowogrodzki Jerzy Iwanowicz ufundował murowaną cerkiew św. Jana Chryzostoma (Złotoustego) w rejonie Okołotki, nieopodal której miała wkrótce powstać baszta Złotoustowska. Budowę kamiennych umocnień wokół Dziedzińca kontynuował arcybiskup nowogrodzki Jan III. Jak informuje autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji, w lipcu 1400 r., w święto męczennicy perskiej Golinduchy, zainaugurował on prace nad

murem w rejonie cerkwi św. św. Borysa i Gleba. W ciągu trzech kolejnych dekad doprowadzono nową linię fortyfikacyjną do baszty Woskriesińskiej, tj. do miejsca, w którym zaczynały się obwarowania dworu arcybiskupiego. Nowogrodzki kreml został tym samym otoczony kamiennym murem ze wszystkich stron. W 1450 r. władca Eutymiusz II zlecił renowację umocnień wokół siedziby arcybiskupiej. Powstały wówczas dwie spośród dwunastu zachowanych do naszych czasów baszt grodzkich: Fiodorowska (wzniesiona w miejscu dawnej nadbramnej cerkwi św. Teodora) oraz całkowicie nowa Metropolitalna. Na odcinku muru między nimi znajdowała się też do 1671 r. wieża zegarowa. Gruntowna przebudowa Dziedzińca dokonana się już po utracie niezależności politycznej przez republikę nowogrodzką i przejściu ośrodka nad Wołchowem pod panowanie władców moskiewskich. Jak informuje autor *Latopisu Sofijskiego pierwszego* młodszej redakcji, latem 1484 r. na rozkaz księcia Iwana III Srogiego rozpoczęto budowę nowego kamiennego grodu, z wykorzystaniem fragmentów wcześniejszych obwarowań. Inicjatywę tę *de facto* współfinansował i nadzorował arcybiskup nowogrodzki Gennadiusz. Prace ukończono – jak podaje *Latopis nowogrodzki trzeci* – w 1490 r. Cały teren nowogrodzkiego Dziedzińca został u schyłku XV w. otoczony jednolitą linią fortyfikacyjną, obejmującą kamiennie-ceglane mury oraz dwanaście baszt, z których pięć pełniło jednocześnie funkcję bram, wiodących do wnętrza twierdzy. Przebudowano wówczas baszty i powiązane z nimi cerkwie nadbramne z XII–XIV w. (Włodzimierską, Prieczistską, Boryso-Glebską, Spaską, Pokrowską, Złotoustowską i Woskriesińską). Być może, dokonano także pewnych zmian w konstrukcji dwóch okrągłych baszt, wzniesionych na terenie dworu arcybiskupiego w połowie XV stulecia: Fiodorowskiej i Metropolitalnej. Wybudowano też kilka nowych, m.in. Dworską i Książęcą. W tym miejscu warto zaznaczyć, iż nazwy trzech ostatnich budowli nie pojawiają się w materiale historycznym – upowszechniły się dopiero na przełomie XIX i XX w. W późniejszych wiekach kompleks fortyfikacji nowogrodzkiego kremla poddawany był zmianom. W pierwszej połowie XVI w., podczas prac konserwatorskich przy nadbrzeżnym murze, znacznej przebudowie uległa dzwonnica. W latach 1582–1589 zmodyfikowano kształt baszty Pokrowskiej wraz z przylegającą do niej cerkwią Opieki Matki Bożej, likwidując jedną z bram, prowadzących na teren Dziedzińca. Wspomniana świątynia poddawana była również wielu innym modernizacjom, aż zyskała swój obecny kształt w drugiej połowie XVII w. W 1673 r. metropolita nowogrodzki Joachim ufundował zachowaną do naszych czasów wieżę zegarową, usytuowaną nieopodal dworu arcybiskupiego (wcześniejsza, XV-wieczna zawaliła się dwa lata wcześniej). W XVII stuleciu powstała także na południowo-zachodnim odcinku muru najmłodsza i najwyższa z kremlowskich baszt, tzw. Kokuj. Niestety, spośród siedmiu średniowiecznych cerkwi nadbramnych nowogrodzkiego Dziedzińca do czasów obecnych zachowała się tylko jedna, tj. świątynia Opieki Matki Bożej. Jak wspominaliśmy wyżej, była ona jednak przebudowywana w XVI–XVII w. Aktualnie w kompleksie nowogrodzkiego kremla znajduje się dziewięć baszt. W 1745 r. usytuowane naprzeciwko siebie baszty

Prieczistsienska i Woskriesienska zostały rozebrane, a na ich miejscu w 1820 r. wzniesiono dwie otwarte bramy (łuki), tworząc trakt komunikacyjny od placu Zwycięstwa (Sofijskiego), znajdującego się za zachodnim murem Dziedzińca, aż do brzegu Wołchowa i mostu-deptaka. W 1818 r. zawaliła się też baszta Boryso-Glebska.

⁵⁶ Wsiesław Briaczysławowicz († 1101 r.) – *vide*: przypis 21.

⁵⁷ Suteń – ob. Mołoczna (ukr. Молочна), rzeka na Ukrainie.

⁵⁸ Mordwini, Mordwa – plemię wschodniofińskie, zamieszkujące tereny między rzekami Wołgą i Oką. Jarosław Światosławowicz († 1129 r.) – syn Światosława Jarosławowicza, książę muromski. Murom – ob. miasto w środkowej Rosji.

⁵⁹ Rurykowe Grodziszczce – położone ok. 3 km na południe od Nowogrodu Wielkiego, na prawym brzegu Wołchowa, w pobliżu jeziora Ilmen. W średniowieczu stanowiło wyspę, wytyczoną przez główny bieg rzeki i jej odnogi (Wołchowiec i Żyłotug), co czyniło z niego miejsce trudne do zdobycia. Elementem dominującym na obszarze Grodziszczca (ok. 10 ha) było wzgórze, z którego można było kontrolować statki i łodzie, wpływające z rzeki Wołchow na jezioro Ilmen. Osadnictwo na terenie Grodziszczca rozwinęło się jeszcze przed hipotetycznym nadejściem Ruryka (połowa IX w.). Jest ono związane ze Słowianami Ilmeńskimi oraz ze skandynawskimi przybyszami, którzy obwarować je mieli drewnianymi umocnieniami. Grodziszczce w IX w. i na początku X w. było pierwszym przedmiejskim ośrodkiem w okolicach Nowogrodu Wielkiego. Powstanie tego miasta nie oznaczało jednak definitywnego kresu osadnictwa na Grodziszczcu. Było ono najprawdopodobniej miejscem, w którym rezydowali kolejni potomkowie Ruryka, sprawujący władzę nad ziemią nowogrodzką. W toku badań archeologicznych nie zostały, co prawda, odkryte pozostałości ówczesnej siedziby książęcej (wybudowanej zapewne z drewna), jednak pozyskany materiał, zawierający sporo importów skandynawskich o dość elitarnym charakterze, pozwala przyjąć, iż miejsce to było w tamtym czasie nadal zasiedlone przez Rusów. Jarosław I Mądry podjął decyzję o opuszczeniu Grodziszczca i zorganizowaniu nowej siedziby książęcej tuż obok kwartału handlowego (Targu – *vide*: przypis 114) w Nowogrodzie Wielkim. Z czasem obszar ten, dla upamiętnienia jego osoby, zaczął być określany mianem Dworu Jarosławowego (*vide*: przypis 541). U schyłku XI w. Grodziszczce Rurykowe odzyskało swój dawny status. Przeniesienie rezydencji książęcej z powrotem poza wały Nowogrodu Wielkiego wiąże się zazwyczaj w historiografii ze stopniowym ograniczaniem władzy monarchicznej w tym ośrodku, a także – z będącym częścią tego procesu dążeniem lokalnych elit do zatrzymania kolejnych książąt Rurykowiczów, często zażarcie walczących o tron nowogrodzki i konkurujących ze sobą o niego, a przede wszystkim – ich wojsk, poza ścisłym terytorium grodu. Najwcześniejsza wzmianka na temat Grodziszczca, która pojawia się na kartach naszego źródła, odnosi się do wydarzeń z roku 1103/1104 i dotyczy inicjatywy fundacyjnej, podjętej przez księcia Mścisława II Haralda. Dążąc do uświetnienia swej rezydencji (której pozostałości również nie dotrwały do czasów obecnych),

podjął on decyzję o wzniesieniu na obszarze Grodziszczu pierwszej budowli murowanej – cerkwi Zwiastowania Bogurodzicy. Z przybytkiem tym można też powiązać jeden z najstarszych i najpiękniejszych iluminowanych rękopisów staro-cerkiewno-słowiańskich: słynny „ewangeliarz Mściława”, sporządzony na zamówienie księcia Mściława II Haralda w latach 1103–1117. Dalsze dzieje Grodziszczu Rurykowego splatają się ściśle z historią Nowogrodu Wielkiego. Wraz ze stopniowym ograniczaniem niezależności kupieckiej republiki przez Moskwę w XIV w., funkcja księcia nowogrodzkiego coraz częściej powierzana była tamtejszym władcom. Jeden z nich, Symeon zwany Dumnym, rezydujący tu w latach 1340–1353, nakazał rozebranie XII-wiecznej cerkwi Zwiastowania Bogurodzicy i wzniesienie na jej miejscu nowego przybytku o tym samym wezwaniu. Prace budowlane zainauguował, jak informuje nas autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego młodszej redakcji*, arcybiskup Bazyli, 27 V 1342 r. Zakończono je natomiast 8 VIII 1343 r. Szesnaście dni później odbyła się uroczystość konsekracji świątyni. Na obszarze Grodziszczu istniały także inne obiekty sakralne, m.in. murowana cerkiew, dedykowana Archaniołowi Michałowi, przybytki św. Mikołaja z Miry (wzniesiony w 1165/1166 r.) i św. św. Kosmy i Damiana, a także przyklasztorna świątynia, poświęcona męczennikowi Jerzemu. Niestety, zabytki te uległy zniszczeniu w toku stuleci i ich lokalizacja jest obecnie nieznana. Cerkiew Zwiastowania Bogurodzicy była wielokrotnie przebudowywana w XVI–XVIII w., a w 1941 r. została niemal całkowicie zniszczona przez niemiecką artylerię. W toku prac restauratorskich nadano jej formę ruiny zabezpieczonej.

⁶⁰ Nikefor I († 1121 r.) – metropolita kijowski w latach 1104–1121. Jest autorem kilku obszernych listów-pouczeń, skierowanych do ówczesnych książąt ruskich (Włodzimierza Monomacha i Jarosława Światopełkowicza), zawierających m.in. syntetyczne omówienie bizantyńskiego ideału chrześcijańskiego władcy.

⁶¹ Łazarz – biskup Perejasławia w latach 1105–1117. Menas – najprawdopodobniej pierwszy biskup Połocka (1105–1116). Amfiloch – biskup Włodzimierza Wołyńskiego w latach 1105–1122. Wszyscy wymienieni tu dostojnicy zostali konsekrowani przez metropolitę kijowskiego Nikefora I.

⁶² Ładoga (ros. Ладога, Ладожское озеро) – jezioro, ob. w północno-zachodniej części Rosji.

⁶³ Ruczaj Fiodorowski – w latopisach nowogrodzkich nazywany też czasami Ruczajem Płotnickim. Jedna z najważniejszych arterii komunikacyjnych średnio-wiecznego Nowogrodu Wielkiego: szeroki kanał, łączący się z głównym korytem Wołchowa na jego prawym brzegu, przecinający targową stronę miasta, zasypany ostatecznie i przekształcony w ulicę w 1954 r.

⁶⁴ Sławno – osada, usytuowana na niewielkim wzniesieniu na prawym brzegu Wołchowa, ze względu na swoje położenie określana również niekiedy w miejscowych przekazach mianem Wzgórza. Na jej obszarze w połowie X stulecia powstał Nowogród Wielki. W materiale źródłowym toponim ten pojawia się po raz

pierwszy właśnie w wzmiance na temat pożaru, który spustoszył interesujący nas tu obszar w 1105/1106 r.

⁶⁵ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – obiekt, którego historia sięga najprawdopodobniej końca X w. Walentin Janin skłonny był nawet utrzymywać, iż cerkiew poświęcona prorokowi Eliaszowi mogła powstać nad Wołchowem – podobnie jak obiekt sakralny pod tym samym wezwaniem w Kijowie – już w okresie upowszechniania się chrześcijaństwa na Rusi i została wzniesiona w miejscu, w którym wcześniej istniała świątynia pogańskiego boga Peruna. Opis pożaru, który strawił Sławno w 1105/1106 r., jest najwcześniejszą wzmianką na temat cerkwi św. Eliasza w materiale historycznym. Spłonęła ona ponownie w 1144/1145 r. Kolejny drewniany obiekt, poświęcony prorokowi, wzniesiono tu już w 1146/1147 r. O ufundowaniu na Wzgórzu murowanej cerkwi, dedykowanej prorokowi, czytamy w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* starszej redakcji w narracji na temat wydarzeń z roku 1198/1199. Prace budowlane trwały cztery lata, a uroczystej konsekracji nowej świątyni dokonał w 1202/1203 r. arcybiskup nowogrodzki Mitrofan. O dalszych losach zabytku autorzy naszego źródła wspominają jeszcze kilkakrotnie (1231/1232, 1252/1253, 1255/1256). W 1455 r. gruntowną przebudowę obiektu zainicjował arcybiskup nowogrodzki Eutymiusz II. Świątynia XII-wieczna została wówczas częściowo rozebrana, a na jej fundamentach i z wykorzystaniem fragmentów ścian wzniesiono kolejny murowany przybytek. W XVI–XX w. ulegał on zniszczeniu podczas pożarów i był przebudowywany. Do naszych dni dotrwała jedynie dolna część budowli. Od września 2017 r. prowadzone są w niej prace remontowe, których zakończenie planowane jest na 2019 r.

⁶⁶ Światosza († 1143 r.) – na chrzcie otrzymał imię Mikołaj. Był synem Dawida Światosławowicza (*vide*: przypis 52), prawnukiem Jarosława I Mądrego, a jednocześnie ojcem Anny, żony Wsiewołoda I Mściśławowicza († 1137/1138 r.), noszącego chrzcielne imię Gabriel, sprawującego rządy w Nowogrodzie Wielkim w latach 1117–1132 i 1132–1136. W lutym 1107 r., jako jeden z pierwszych przedstawicieli rodu Rurykowiczów, postrzygł się na mnicha w Monasterze Pieczerskim w Kijowie. Został najprawdopodobniej zaliczony w poczet świętych Cerkwi Ruskiej już w XIII w.

⁶⁷ Niketas zw. Zatwornikiem – biskup nowogrodzki w latach 1096–1108. Pochodził z Kijowa. Młodość spędził w Monasterze Pieczerskim, w którym – jak informują nas autorzy *Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego* – oddawał się ascezie i odpierał ataki diabelskie (*Pateryk Kijowsko-Pieczerski*, 25, s. 392–396). Świecenia biskupie przyjął z rąk metropolity Efrema w 1096 r. Niketasowi przypisuje się nierzadko w literaturze przedmiotu szereg fundacji w Nowogrodzie Wielkim. Z jego imieniem łączy się m.in. najstarszą murowaną część siedziby biskupów miasta nad Wołchowem (tzw. korpus Niketasa). Miał on się również przyjaźnić ze św. Antonim Rzymianinem i wspierać go w dziele wznoszenia i organizacji monasteru Narodzenia Bogurodzicy (*vide*: przypis 92). Zmarł 31 I 1109 r., a jego szczątki

zostały złożone w soborze katedralnym Sofii – Mądrości Bożej. W późniejszych wiekach rozwinął się lokalny kult biskupa Niketasa. Oficjalnie zaliczono go w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w 1558 r.

⁶⁸ Najprawdopodobniej autor latopisu ma tu na myśli kijowską cerkiew Archanioła Michała o Złoty Kopułach. Została ona ufundowana w 1108 r. przez księcia Światopełka Iziasławowicza. Prace budowlane trwały do 1113 r. Nieopodal przybytku założono także monaster. Obiekt ucierpiał w trakcie najazdów Mongołów. Został rozebrany decyzją władz radzieckich w latach 1933–1936, a zdobiące jego wnętrze XII-wieczne mozaiki – zdjęte ze ścian i przeniesione do soboru Mądrości Bożej. Przybytek odbudowano w 1997–1998 r. Obecnie jest czynną świątynią Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁶⁹ Jan I Papin – biskup nowogrodzki w latach 1109/1110–1130. We wczesnej młodości miał się ożenić, a owdowiawszy – zostać mnichem w Monasterze Pieczerskim. Przyjąwszy święcenia biskupie z rąk metropolity kijowskiego, przybył do Nowogrodu Wielkiego 20 XII 1110 r. Najprawdopodobniej to ten dostojnik zlecił wykonanie malowideł naściennych we wnętrzu świątyni Mądrości Bożej. W trakcie klęski głodu, która dotknęła mieszkańców miasta w 1127/1128 r., ofiarnie wspierał najbardziej potrzebujących. Jak podaje autor naszego źródła, w 1130/1131 r. zrzekł się godności biskupiej i opuścił Nowogród Wielki. Trudno jednoznacznie wskazać, czym była podyktowana jego decyzja. Najprawdopodobniej Jan pragnął poświęcić się życiu mniszemu, niewykluczone są też jednak względy natury politycznej bądź dyscyplinarnej. Zmarł w 1144 r.

⁷⁰ Surtow (Sugrow, ros. Сургов) i Szarukań (ros. Шарукань) – ośrodki na terytorium połowieckim, nazwane na cześć tamtejszych władców.

⁷¹ Jan († 1111 r.) – biskup czernihowski w latach 1080/1087–1111.

⁷² Oczęła (łot. Atzele) – kraina historyczna, zamieszkała przez Letgaliów, ob. na terenie Łotwy.

⁷³ Jarosław Światopełkowicz († 1123 r.) – syn Światopełka Iziasławowicza, ksiązę wołyński.

⁷⁴ Jaćwingowie, Jaćwież – lud z grupy bałtyckiej, spokrewniony z Prusami, niekiedy określany również w źródłach mianem Sudowów. Zamieszkiwał obszary na pograniczu polsko-litewskim. Wymarł w XIII–XV w.

⁷⁵ Żoną Jarosława Światopełkowicza była nieznana nam z imienia córka Mściława II Wielkiego Haralda i jego pierwszej małżonki, Krystyny Ingessdotter († 1122 r.). Ślub Jarosława i Mściławówny miał miejsce późną wiosną 1112 r. Rozpad małżeństwa nastąpił zaś w 1118 r. O późniejszych losach tej księżnej nic nie wiadomo.

⁷⁶ Światopełk I Iziasławowicz († 1113 r.) – *vide*: przypis 14. Włodzimierz Monomach († 1125 r.) – *vide*: przypis 52.

⁷⁷ Dawid Igorowicz († 1112/1113 r.) – syn Igora Jarosławowicza, książę wołyński.

⁷⁸ Czudź, Czudowie – terminem tym autorzy starorusycki określali plemiona pochodzenia ugrofińskiego, zamieszkujące na terenach północnej Rusi, przede wszystkim zaś – późniejszych Estów.

⁷⁹ Bor – na ziemiach nowogrodzkich istniało kilka miejscowości o tej nazwie. Toponim ten może być też związany z terenem obecnej Estonii.

⁸⁰ Sobór św. Mikołaja na Dworze Jarosławowym (na Targu) – najstarszy obiekt sakralny na Targu, a także drugi pod względem wieku zabytek architektury Nowogrodu Wielkiego. Świątynia, dedykowana św. Mikołajowi z Miry († 342 r.), została ufundowana w 1113 r. przez księcia Mścisława II Wielkiego Haralda. W przekazach latopisów nowogrodzkich nie odnotowano, ile lat trwały prace budowlane. Znaczący zagadnienia przypuszczają, że ukończono je w 1117/1118 r. Przyjmuje się też, iż omawiana budowla jest dziełem mistrzów, sprowadzonych przez księcia Mścisława z Kijowa. Wśród badaczy dość powszechna jest opinia, że pierwotnie przybytek ten stanowił integralną część rezydencji książęcej. W ten sposób tłumaczy się często fakt, że początkowo we wnętrzu obiektu nie było schodów wiodących na emporę. Można się było na nią dostać jedynie przez drewniane przejście, które łączyło świątynię bezpośrednio z dworem władcy, sąsiadującym z nią od strony południowo-zachodniej. W połowie XII w., najprawdopodobniej w związku ze zmianą funkcji soboru po przeniesieniu siedziby książęcej na Rurykowe Grodziszczce, w południowej części narteksu dobudowano schody, prowadzące na wyższy poziom. Wnętrze zabytku zdobiły malowidła naściennne, wykonane ok. 1118–1120 r. Były one najprawdopodobniej dziełem artystów, sprowadzonych przez Mścisława II Wielkiego Haralda lub też jego syna, Wsiewołoda, z Kijowa. Sobór św. Mikołaja, chociaż znajdował się w jednej z najważniejszych części Nowogrodu Wielkiego, był stosunkowo rzadko przebudowywany. Wzmianki na jego temat, które odnajdujemy na kartach *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego*, odnoszą się przede wszystkim do spełnianej przez niego funkcji swobodnego punktu zbornego, przy którym mieszkańcy miasta gromadzili się na wiec (1217/1218, 1255/1256, 1270/1271). Obecnie jest filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

⁸¹ Ulica św. Łukasza – znajdowała się w końcu ludyńskim, na południe od nowogrodzkiego kremla.

⁸² Dziedziniec – *vide*: przypis 55.

⁸³ Światosław Włodzimierzowicz († 1114 r.) – syn Włodzimierza Monomacha, książę smoleński i perejasławski.

⁸⁴ Teoktyst († 1123 r.) – igumen Monasteru Pieczerskiego (1103–1113), biskup Czernihowa (1113–1123).

⁸⁵ W uroczystych przenosinach szczątków św. św. Borysa i Gleba do nowej świątyni w Wyszogrodzie w maju 1115 r. brali udział: Włodzimierz Monomach oraz Dawid i Oleg Światosławowicze (*vide*: przypis 52 i 38).

⁸⁶ Oleg Światosławowicz († 1115 r.) – *vide*: przypis 38.

⁸⁷ Cerkiew św. Teodora Stratelatesa przy ulicy Szczerkowej – wzniesiona przy nieistniejącej już obecnie ulicy Szczerkowej budowla jest uznawana za jedyną zabytkową świątynię w końcu nerewskim, usytuowaną w obrębie średniowiecznych wałów miejskich, która przerwała do naszych czasów. Najstarsza, być może murowana cerkiew, dedykowana św. Teodorowi miała powstać w tym miejscu już na początku XII w., a inicjatorem jej budowy był pewien bliżej nieznany mieszkaniec grodu nad Wołchowem o imieniu Wojgost. Ufundowany przez niego 28 IV 1115 r. przybytek pierwotnie miał być jednak poświęcony św. Teodorowi z Amasei, zwanemu na Rusi Tyronem († ok. 306 r.). Z czasem budowla ta uległa zniszczeniu. Kolejną murowaną cerkiew, poświęconą innemu męczennikowi o tym samym imieniu: św. Teodorowi Stratelatesowi († ok. 319 r.), zaczęto wznosić przy ulicy Szczerkowej – jak informuje nas *Latopis nowogrodzki pierwszy* młodszej redakcji – w 1292 r. Prace budowlane ukończono w dwa lata później, a obrzęd konsekracji świątyni celebrował 18 X 1294 r. arcybiskup nowogrodzki Klemens. Budowlę tę kilkakrotnie przebudowywano. Obecnie jest czynną świątynią Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁸⁸ Niedźwiedzia Głowa – staroestoński gród. Ob. miasto Otepää w Estonii.

⁸⁹ Dziedziniec – *vide*: przypis 55.

⁹⁰ Ładoga, Stara Ładoga (ros. Ладога, Старая Ладога) – miejscowość w obwodzie leningradzkim w Rosji.

⁹¹ Wsiewołod I Mścisławowicz († 1137/1138 r.), o chrzcielnym imieniu Gabriel – *vide*: przypis 66.

⁹² Monaster Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewski) – usytuowany na prawym brzegu Wołchowa, na północ od linii średniowiecznych umocnień miejskich, jest jedną z najstarszych wspólnot klasztornych w Nowogrodzie Wielkim. Jeśli wierzyć tekstom hagiograficznym, został on założony przez św. Antoniego Rzymianina († 1147 r.), włoskiego mnicha, rozmiłowanego w języku greckim, którego morskie fale porwały z nadbrzeżnej skały, a następnie – po długiej podróży m.in. po Nowie i jeziorze Ładoga – nurt rzeki wyrzucił go na stały łód nieopodal Nowogrodu Wielkiego. W rzeczywistości późniejszy święty przybył najprawdopodobniej nad Wołchow z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Własny monaster miał on tu ufundować w 1106 r. Najwcześniejsza wzmianka na temat tej wspólnoty w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* starszej redakcji pojawia się właśnie w opisie wydarzeń z 1117/1118 r. Antoni zainicjował wówczas budowę murowanej świątyni monastycznej pod wezwaniem Narodzenia Bogurodzicy. Miała ona zostać ukończona w 1119/1120 r. Niewątpliwym walorem zabytku są malowidła naścienne,

ukończone – jak zaświadcza autor *Latopisu nowogrodzkiego* pierwszego starszej redakcji – w 1125/1126 r. W 1131/1132 r. biskup nowogrodzki Nifont ustanowił Antoniego Rzymianina pierwszym igumenem założonego przez niego monasteru. Godność tę sprawował on nieprzerwanie aż do śmierci, która nastąpiła 3 VIII 1147 r. Na gruncie nowogrodzkim jego kult rozwinął się niezwykle szybko, na oficjalne zaliczenie w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej przyszło mu jednak czekać aż do 1597 r. Świątynia Narodzenia Bogurodzicy jest jedyną budowlą średniowieczną na terenie monasteru, która przetrwała do naszych czasów. Nie zachowała się ani murowana sala jadalna, którą Antoni polecił wznieść w 1127/1128 r., ani kamienna cerkiew nadbramna Spotkania Pańskiego, ufundowana w 1365 r. przez arcybiskupa Aleksego. Obecnie monaster stanowi filię Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

⁹³ Dobrynia († 1117 r.) – najwcześniejszy posadnik nowogrodzki, o którym wspominają autorzy naszego źródła. Według listy, zamieszczonej w *Latopisie nowogrodzkim* pierwszym młodszej redakcji, był on dwunastą z rzędu osobą, która piastowała ten urząd.

⁹⁴ Posadnik – najważniejszy dostojnik republiki nowogrodzkiej, odpowiedzialny za bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne miasta, jego funkcjonowanie i organizowanie działalności wiecu. Kierował też polityką zagraniczną. W X w. posadnikiem nazywano przedstawiciela władcy kijowskiego, jeśli ten nie przysyłał do Nowogrodu Wielkiego oddzielnego księcia. Pod koniec XI w. sytuacja się zmieniła. Posadnika zaczął wybierać wiec, spośród warstwy możnowładczej. Jego kompetencje nie są znane. Za rządów księcia Wsiewołoda I Mścisławowicza (1117–1136) nastąpił kolejny etap ewolucji tego urzędu. Posadnik przestał być wówczas dostojnikiem u boku księcia, stając się od niego niezależny. W wyniku buntu z 1136 r. powołano do życia instytucję sądu, rozstrzygającego istotne dla Nowogrodzian sprawy, w którym – co prawda – główna rola przypadła księciu, niemniej jednak jego decyzje musiały być akceptowane przez posadnika. Wzmocniło to pozycję tego ostatniego i uczyniło z niego najważniejszego przedstawiciela nowogrodzkiej społeczności. Do końca XIII w. nie został określony czas sprawowania urzędu posadnika, ani jego dokładne kompetencje. Stanowisko to było przedmiotem rozgrywek między wpływowymi grupami bojarów nowogrodzkich, prowadzących niekiedy do fizycznej eliminacji osoby, pełniącej ten urząd. Taką sytuację odnotowujemy np. w 1167 r., kiedy to zamordowany został posadnik Zachariasz Nerewin, a jego miejsce zajął Jakun. Na przełomie XIII i XIV w. określono krąg osób, spośród których miał być wybierany posadnik i ustalono jego roczną kadencję, co uczyniło z walki o ten urząd stały element nowogrodzkiego życia politycznego. Z kolei na początku lat sześćdziesiątych XIV w. doszło do uzgodnienia, że tytuł posadnika przysługiwać będzie sześciu bojarom, po jednym z każdego końca (z wyjątkiem płotnickiego, z którego wyznaczano dwóch, tym samym uzyskując równowagę między stroną Sofijską a targową). Spośród nich był wyłaniany główny posadnik. Wyboru dokonywano w początkach roku. Do

kolejnych zmian, dotyczących funkcjonowania tego urzędu, doszło pod koniec drugiej dekady XV w. Wówczas podwojono liczbę osób noszących tytuł posadnika i zmieniono zasady ich wyboru w poszczególnych końcach: z nerewskiego i sławieńskiego wybierano odtąd po trzech, a z pozostałych – po dwóch. Przy okazji skrócono też do pół roku kadencję głównego posadnika, wybieranego spośród dwunastu urzędników. W 1423 r. zwiększono liczbę dostojników, mających prawo do noszenia tytułu posadnika, do 24, a w 1463 r. – do 36. Instytucja posadnika zlikwidowana została w styczniu 1478 r. w ramach układu, na mocy którego Nowogród Wielki przeszedł pod władzę Iwana III Srogiego.

⁹⁵ Dymitr Zawidycz († 1118 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1117–1118.

⁹⁶ Włodzimierz Monomach († 1125 r.) – *vide*: przypis 52.

⁹⁷ Stawr – setnik. Prawdopodobnie jest on historycznym pierwowzorem Stawra Godinowicza, bohatera cyklu bylin nowogrodzkich, męża wojowniczej i sprytniej Wasylisy Mikulisznej.

⁹⁸ Monaster św. Jerzego – położony na lewym brzegu Wołchowa, między głównym korytem rzeki a jeziorem Miaczino, na południe od linii umocnień miejskich, stanowił jedno z najważniejszych centrów życia duchowego i kulturalnego w Nowogrodzie Wielkim. Od początku XIII w. jego zwierzchnikowi przynależał zaszczytny tytuł archimandryty. Przybytek ten był też zdecydowanie najlepiej uposażoną wspólnotą klasztorną na interesującym nas tu obszarze. Rozległe dobra ziemskie nadawali jej już książęta, sprawujący władzę nad Wołchowem w pierwszej połowie XII w., m.in. Mściśław II Wielki Harald i jego syn, Wsiewołod. Najwcześniejsza wzmianka na temat monasteru w naszym źródle odnosi się do 1119/1120 r., w którym przewodzący mu wówczas igumen Cyriak i książę nowogrodzki Wsiewołod mieli ufundować na jego terenie murowaną cerkiew św. Jerzego. Nie wiemy, ile lat trwały prace budowlane. Przyjmuje się zazwyczaj, iż ukończono je ok. 1130 r. Wnętrze przybytku zostało najprawdopodobniej już w XII w. ozdobione malowidłami naściennymi. Sobór św. Jerzego na przestrzeni kilku stuleci pełnił też funkcję drugiej – obok katedry Mądrości Bożej – honorowej nekropoli, w której składano szczątki członków książęcego rodu Rurykowiczów, zasłużonych dla Nowogrodu Wielkiego posadników oraz igumenów monasteru. Jak czytamy w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* starszej redakcji, w 1198/1199 r. zostali tu pochowani książęta Iziasław i Rościsław – dwaj przedwcześnie zmarli synowie Jarosława IV Włodzimierzowicza. W 1204 r. w omawianej świątyni spoczął posadnik Mirosław Niezdinicz (1189–1204), a w 1207/1208 r. – jego syn Dymitr, również piastujący najwyższy urząd republiki nowogrodzkiej w latach 1205–1207. W 1230 r. obok nich pogrzebano także posadnika Symeona Borysowicza. W 1233 r. w południowej nawie soboru uroczyste złożono szczątki rodzonego brata Aleksandra Newskiego, księcia Teodora, który zmarł nagle w przeddzień własnego ślubu. 4 V 1244 r. u boku Teodora spoczęła też jego matka, księżna Rościslawa-Teodozja Mściśławówna. Sobór św. Jerzego jest

jedyną średniowieczną budowlą na terenie monasteru, która przetrwała do naszych czasów. Nie zachowała się murowana cerkiew pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, wzniesiona nad bramą klasztorną w 1166/1168 r., a następnie uroczyście konsekrowana przez arcybiskupa Eliasza-Jana II w 1173 r. Jak podaje autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego*, w 1333/1334 r. archimandryta Laurencjusz polecił obwieźć cały kompleks jednolitą linią obwarowań, która jednak została zastąpiona nowymi umocnieniami w XIX w. Monaster został zlikwidowany w 1920 r. W 1991 r. zabudowania przekazano Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, a w cztery lata później – restytuowano męski klasztor św. Jerzego, który istnieje do dziś.

⁹⁹ Konstantyn Mojżeszowicz († 1119/1120) – posadnik nowogrodzki w latach 1118–1119/1120.

¹⁰⁰ Monaster Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewski) – *vide*: przypis 92.

¹⁰¹ Borys – posadnik nowogrodzki w latach 1120/1121–1125.

¹⁰² Krystyna Ingesdotter († 1122 r.) – córka króla Szwecji Inge I Starszego i jego małżonki Heleny, pierwsza żona księcia Mścisława II Wielkiego Haralda.

¹⁰³ Nieznana z imienia córka posadnika nowogrodzkiego Dymitra Zawidicza, druga żona Mścisława II Wielkiego Haralda. Zmarła po 1167 r.

¹⁰⁴ Cerkiew Archanioła Michała w Perejaśławiu – *vide*: przypis 47.

¹⁰⁵ Nogata – staroruska jednostka miary o wartości 1/20 grzywny kun – *vide*: przypis 4.

¹⁰⁶ Włodzimierz Monomach († 1125 r.) – *vide*: przypis 52.

¹⁰⁷ Monaster Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewski) – *vide*: przypis 92.

¹⁰⁸ Mirosław Giuriatinicz († 1136 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1126/1127–1128 oraz 1135–1136.

¹⁰⁹ Cerkiew św. Jana Chrzciciela „na opokach” (na Targu) – przybytek, usytuowany w północno-zachodniej części Targu, nieopodal cerkwi św. Jerzego, jest niemal najstarszym obiektem sakralnym w tym rejonie Nowogrodu Wielkiego. Jak podaje autor naszego źródła, murowaną świątynię ufundował tu w 1127/1128 r. książę Wsiewołod I Mścisławowicz z okazji przyjścia na świat swego pierwszorodnego syna Iwana. Utrwalona przez tradycję nazwa budowli pozwala przypuszczać, iż na początku XII w. koryto Wołchowa miało trochę inny układ niż obecnie, a cerkiew wzniesiono na nadbrzeżnej skale, stale omywanej przez wody rzeki. W jej pobliżu znajdował się też wówczas dwór pewnego Nowogrodzianina o imieniu Pietriata (Piotr). Budowę przybytku ukończono w 1130/1131 r. Książę ok. 1135 r. przekazał świątynię tzw. *Iwanowskiej setce*, najstarszej gildii kupców nowogrodzkich, skupiających osoby handlujące woskiem i miodem. Od tego momentu spełniała ona szereg funkcji świeckich: w jej podpiwniczeniu

znajdował się skład towarów, a także przechowywane były obowiązujące wzorce miar i wag. W cerkwi odbywały się również posiedzenia specjalnego kupieckiego sądu, w którego skład wchodziło pięciu ławników oraz tysięcy. Ufundowana przez księcia Wsiewołoda budowla została najprawdopodobniej rozebrana w drugiej połowie XII w. W najstarszym latopisie nowogrodzkim czytamy o tym, iż w 1184/1185 r. na Targu wzniesiono kolejną murowaną świątynię, dedykowaną św. Janowi Chrzcicielowi. Stało się to z inicjatywy ówczesnego arcybiskupa grodu nad Wołchowem, Eliasza-Jana II i jego brata, Gabriela-Grzegorza. Kolejną przebudowę cerkwi św. Jana Chrzciciela „na opokach” zainicjował w 1453 r. arcybiskup nowogrodzki Eutymiusz II. Cerkiew kilkakrotnie przebudowywano w XVII–XIX w.

¹¹⁰ Monaster Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewski) – *vide*: przypis 92.

¹¹¹ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98. Cyriak – pierwszy igumen monasteru św. Jerzego w latach 1119–1128. Z jego inicjatywy powstał najprawdopodobniej *Ewangeliarz Juriewski* – iluminowany kodeks pergaminowy, sporządzony w 1120–1128 r. Rękopis ten przechowywany jest obecnie w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie (ГИМ, СИН. 1003).

¹¹² Jan Wsiewołodowicz († 1128 r.) – syn Wsiewołoda I Mścisławowicza, zmarł w wieku niemowlęcym.

¹¹³ Zawid Dymitrowicz († 1128/1129 r.) – posadnik nowogrodzki w 1128/1129 r., syn Dymitra Zawidicza.

¹¹⁴ Targ – obszar ten był, obok usytuowanego po drugiej stronie Wołchowa Dziedzińca z katedralnym soborem Sofii – Mądrości Bożej, najważniejszą częścią Nowogrodu Wielkiego, która dała też nazwę jednej połowie miasta (tzw. strona targowa). Tradycja przechowała jeszcze inną nazwę tego rejonu: Dwór Jarosławowy. Wielu badaczy, idąc za przekazem miejscowych latopisów, przyjmuje bowiem, iż przez kilka dekad w XI w. znajdowała się tu rezydencja Rurykowiczów, sprawujących władzę nad omawianym ośrodkiem. Decyzję o przeniesieniu siedziby książęcej z Grodziszcz Rurykowego (*vide*: przypis 59), usytuowanego na południe od Nowogrodu Wielkiego, w samo serce miasta miał podjąć Jarosław I Mądry, panujący nad Wołchowem w latach 1010–1034. Co ciekawe, w trakcie badań archeologicznych, przeprowadzonych na terenie Dworu Jarosławowego, nie znaleziono pozostałości większego kompleksu mieszkalnego. Można więc przypuszczać, iż większość wchodzących w jego skład budowli była drewniana, a jego jedyną murowaną częścią zdaje się zachowany do naszych czasów sobór św. Mikołaja (*vide*: przypis 80). Niektórzy badacze podchodzą jednak bardziej sceptycznie do tezy o istnieniu rezydencji książęcej na Targu, uznając ją niekiedy za wytwór późniejszej tradycji. Już u schyłku XI w. Rurykowicze mieli ponownie przenieść swoją siedzibę na Rurykowe Grodziszczce. Termin *Dwór Jarosławowy* zaczyna się natomiast dość regularnie pojawiać na kartach *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji dopiero w narracji na temat wydarzeń z początku XIII w.

(*vide*: przypis 541). Interesujący nas tu rejon był przede wszystkim targiem. To tu koncentrowało się życie gospodarcze ośrodka, tu krzyżowały się szlaki handlowe, a zagraniczni przybysze (m.in. z Gotlandii, Lubeki i innych hanzeatyckich miast niemieckich czy Rygi) stykali się na co dzień z rodzimymi kupcami, zjeżdżającymi do Nowogrodu Wielkiego z innych części Rusi. Można przypuszczać, iż teren Targu był niezwykle zatłoczony. Już w projekcie umowy, negocjowanej przez Nowogrodzian z kupcami z Lubeki i tzw. Gockiego Brzegu, tj. Gotlandii, w 1268/1269 r. znalazł się dość symptomatyczny zapis: cudzoziemcy powinni wznosić nowe zabudowania wyłącznie w miejscu starych, nie próbując przy tej okazji zaanektować dla siebie większej przestrzeni, niż została im przydzielona w przeszłości. Trudno dać jednoznaczną odpowiedź na pytanie, jak rozległy obszar zajmował Dwór Jarosławowy i Targ. Pod koniec XVIII w. podjęto bowiem decyzję o przebudowanie tej części miasta według nowych założeń urbanistycznych, wytyczając ulice w zupełnie innych miejscach niż przebiegały one w średniowieczu. Tradycyjnie przyjmuje się, że omawiany rejon znajdował się w kwartale, którego zachodnią granicą było nadbrzeże rzeki, wschodnią – obecna ulica Bolszaja Moskowskaja, południową – ul. Nikolskaja, a północną – ul. Iwańskaja.

¹¹⁵ Borys Wsiesławowicz († 1128 r.) – syn Wsiesława Briaczysławowicza, książę połocki.

¹¹⁶ Daniel – posadnik nowogrodzki w roku 1129/1130.

¹¹⁷ Cerkiew św. Jana Chrzciciela „na opokach” (na Targu) – *vide*: przypis 109.

¹¹⁸ Autor latopisu nowogrodzkiego określa w ten sposób kupców z Gotlandii.

¹¹⁹ Nifont – biskup nowogrodzki w latach 1130/1131–1156. Podobnie jak jego poprzednicy, w młodości przebywał najprawdopodobniej w Monasterze Pieczerskim w Kijowie. Nad Wołchow przyjechał 1 I 1131 r. Przez wielu historyków jest uważany za pierwszego zwierzchnika interesującej nas tu eparchii, który angażował się w kwestie polityczne oraz ingerował w życie społeczne Nowogrodu Wielkiego. W 1135/1136 r. podjął się mediacji między zwaśnionymi Kijowianami i Czernihowianami. W 1136/1137 r. odmówił udzielenia ślubu księciu nowogrodzkiemu Światosławowi II Olegowiczowi. W 1148/1149 r. udał się z misją pokojową do księcia Jerzego Dołgorukiego. W latach 1147–1151 zaangażował się w spór wokół legalności wyniesienia do godności metropolity kijowskiego Klemensa Smolatycza – Słowianina z pochodzenia, wybranego decyzją synodu duchowieństwa ruskiego, z pominięciem patriarchy konstantynopolitańskiego. Odmówiwszy Klemensowi swego poparcia, Nifont odwoływał się do Konstantynopola. Udało mu się nawet uzyskać od patriarchy Mikołaja IV (1147–1151) tytuł arcybiskupa, a wraz z nim – nadanie eparchii nowogrodzkiej szerokiej autonomii w ramach metropolii kijowskiej. Dostojnik ten znany był też ze swej intensywnej działalności fundacyjnej: w 1144/1145 r. nakazał ozdobić malowidłami naściennymi galerie i kaplice boczne soboru Sofii – Mądrości Bożej, a także pokryć ten przybytek nowym, ołowianym zadaszeniem. Wraz z księciem

Wsiewołodem I Mścisławowiczem polecił wznieść cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy na Targu. Ufundował także przybytek św. Klemensa w Starej Ładodze i świątynię Przemienienia Pańskiego w Pskowie. Wiosną 1156 r. Nifont udał się do Kijowa, by powitać nowego, przysłanego znad Bosforu zwierzchnika Cerkwi Ruskiej – metropolitę Konstantyna I. Tam też zmarł 21 IV 1156 r., a jego szczątki spoczęły w pieczarach pod Monasterem Pieczerskim. W 1549 r. został zaliczony w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

¹²⁰ Piotr Mikułczyz († 1135 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1131–1134.

¹²¹ Klin (ros. Кли́н) – ob. miejscowość w południowo-wschodniej części obwo-
du pskowskiego w Rosji.

¹²² Monasteru Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewskiego) – *vide*: przypis 92.

¹²³ Jaropełk Włodzimierzowicz († 1139 r.) – syn Włodzimierza Monomacha, książę kijowski w latach 1132–1139.

¹²⁴ Jerzy Dołgoruki († 1157 r.) – syn Włodzimierza Monomacha, książę rostowsko-suzdalski, wielki książę kijowski w latach 1149–1150, 1150–1151, 1155–1157. Andrzej Włodzimierzowicz († 1141 r.) – jego brat, książę wołyński i perejaślawski.

¹²⁵ Ustiany – miejscowość położona na południowo-wschodnim brzegu jeziora Ilmen, w miejscu, w którym rzeka Poła wpada do Łowaci.

¹²⁶ Cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy na Targu – świątynia ta jest niewątpliwie jednym z najstarszych obiektów sakralnych na nowogrodzkim Targu. Pierwsza drewniana cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy została tu wybudowana już w 1133/1134 r., najprawdopodobniej z inicjatywy księcia Wsiewołoda I Mścisławowicza. Dwa lata później, w 1135/1136 r. wspomniany Rurykowicz, w porozumieniu z ówczesnym biskupem grodu nad Wołchowem, Nifontem, nakazał wznieść murowaną świątynię pod tym samym wezwaniem. Miała ona upamiętnić Nowogrodzian, którzy polegali w zakończonej klęską bitwie z wojskami suzdalskimi księcia Jerzego Dołgorukiego pod Żdanią Górą 26 I 1135 r. Jeśli wierzyć autorowi *Lato-pisu nowogrodzkiego* pierwszej starszej redakcji, budowę ukończono dopiero w 1144/1145 r. Badacze przyjmują niekiedy, że cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy na Targu jest ostatnią fundacją książęcą w tej części ośrodka. W dniu 28 V 1136 r., kiedy trwały jeszcze prace przy jej wznoszeniu, Wsiewołod I Mścisławowicz został pozbawiony władzy przez nowogrodzki wiec, wraz z rodziną osadzony pod strażą w dworze biskupim, a następnie – wygnany. W XIII–XIV w. cerkiew kilkakrotnie doznawała uszkodzeń w trakcie pożarów. Odbudowę świątyni, z wykorzystaniem fundamentów i zachowanych fragmentów murów wcześniejszego obiektu, zlecił w 1458 r. arcybiskup nowogrodzki Eutymiusz II. Przybytek był też wielokrotnie przebudowywany w XVI–XIX w. Cerkiew posiadała dwie kaplice boczne: południową, św. Aleksego Wyznawcy († 411 r.), wzniesioną na przełomie XIV i XV w. oraz północną, św. Katarzyny († ok. 305 r.), będącą początkowo

odrębnym obiektem, połączonym ze świątynią Zaśnięcia Bogurodzicy najprawdopodobniej w trakcie przebudowy w 1458 r.

¹²⁷ Cerkiew św. Jerzego na Targu – najstarsza, drewniana świątynia, dedykowana męczennikowi Jerzemu († ok. 303 r.), została wzniesiona w północno-wschodniej części Targu już na początku XII stulecia. Autorzy naszego źródła datują powstanie tego obiektu na rok 1133/1134, wiążąc go z osobą księcia Wsiewołoda I Mścisławowicza. Fundacja Rurykowicza przetrwała zaledwie kilka dekad. W 1181/1182 r., po rozległym pożarze, który spustoszył znaczne połacie grodu, w tym samym miejscu została wybudowana kolejna drewniana cerkiew, poświęcona św. Jerzemu. I ona musiała ulec zniszczeniu. O wzniesieniu kolejnej świątyni z drewna nowogrodzcy dziejopisowie wspominają w narracji na temat wydarzeń z lat 1303–1305. Podobnie jak jej poprzedniczki, budowlę tę strawił ogień już w 1311/1312 r. O powstaniu murowanego przybytku, dedykowanego męczennikowi Jerzemu, czytamy w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* młodszej redakcji. Ufundowali go w 1356 r. zwykli Nowogrodzianie, zamieszkujący pobliską ulicę Łubiankę. Istniejący obecnie przybytek wzniesiono w latach 1750–1754, wykorzystując fundamenty i znaczną część murów wcześniejszej budowli. Aktualnie w budynku znajduje się filia Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

¹²⁸ Juriew – Dorpat, ob. Tartu, miasto w Estonii.

¹²⁹ Ruczaj Fiodorowski (*vide*: przypis 63).

¹³⁰ Autor latopisu ma w tym miejscu na myśli Sławno (*vide*: przypis 64).

¹³¹ Dubna (ros. Дубна) – rzeka w północnej Rosji, prawy dopływ Wołgi.

¹³² Iwanko Pawłowicz († 1135 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1134–1135.

¹³³ Iziasław Mścisławowicz († 1154 r.) – nosił chrzcielne imię Pantelejmon, syn Mścisława II Wielkiego Haralda i Krystyny, zasiadał na tronie wielkoksiążęcym w Kijowie w latach 1146–1149, 1150 i 1151–1154.

¹³⁴ Izajasz – igumen monasteru św. Jerzego w Nowogrodzie Wielkim.

¹³⁵ Michał – metropolita kijowski w latach 1130–1145/1146.

¹³⁶ Żdania Góra (ros. Жданая гора) – ob. na terytorium obwodu jarosławskiego w Rosji.

¹³⁷ Iwanko Pawłowicz († 1135 r.) – *vide*: przypis 132; Piotr Mikułczycz († 1135 r.) – *vide*: przypis 120.

¹³⁸ Mirosław Giuriatinicz († 1136 r.) – *vide*: przypis 108.

¹³⁹ Jaropełk Włodzimierzowicz († 1139 r.) – *vide*: przypis 123.

¹⁴⁰ Wsiewołod Olegowicz († 1146 r.) – syn Olega Światosławowicza, książę czer-nihowski, zasiadał na tronie wielkoksiążęcym w Kijowie w latach 1139–1146.

¹⁴¹ Cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy na Targu – *vide*: przypis 126.

¹⁴² Cerkiew św. Mikołaja przy ulicy św. Jakuba – najstarsza drewniana świątynia, dedykowana św. Mikołajowi z Miry, została ufundowana – jak podają autorzy naszego źródła – w 1135/1136 r. przez nieznanego nam bliżej Nowogrodzianina o rzadkim imieniu Iroźniet (Roźniet), być może, skandynawskiego pochodzenia. Konsekwrowano ją już w roku następnym. Spłonęła w 1342 r. W 1356 r. na jej miejscu powstał kolejny drewniany przybytek, a w 1417 r. – muryrowany. Najprawdopodobniej obiekt ten znajdował się w nerewskim końcu, przy zachowanej do naszych dni ulicy św. Jakuba (ob. Jakowlewa), między cerkwią św. Pantelejmona i świątynią św. Jakuba. Aktualnie na jego miejscu wznosi się budynek o numerze 7.

¹⁴³ Konstantyn Mikułczyż († 1147 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1136–1137 i 1146–1147.

¹⁴⁴ Dwór arcybiskupi – siedziba arcybiskupów nowogrodzkich znajduje się nieopodal soboru katedralnego Mądrości Bożej, w północno-zachodniej części kremla. Mieszkańcy grodu nad Wołchowem od połowy XII w. zwykli określać ją mianem Dworu czy też Domu Sofii. Na temat tego obiektu odnajdujemy zaskakująco mało informacji w materiale źródłowym. Chociaż najwcześniejsze zabudowania reprezentacyjno-mieszkalne musiały powstać na terytorium Dzieżdźńca już na przełomie X i XI w., to pierwsza wzmianka o dworze arcybiskupim – już jako o istniejącej, skończonej budowli – pochodzi dopiero z 1136 r. Jak podaje autor naszego źródła, był on wówczas miejscem internowania, pozbawionego władzy przez Nowogrodzian, księcia Wsiewołoda I Mścisławowicza oraz jego rodziny. Funkcję tę Dom Sofii pełnił jeszcze wielokrotnie w toku późniejszej historii Nowogrodu Wielkiego. W 1191/1192 r. arcybiskup Gabriel-Grzegorz ufundował przy swojej siedzibie cerkiew Ofiarowania Pańskiego, a Dobrynia-Antoni – w 1210 r. świątynię św. Antoniego (obie nie zachowały się do czasów obecnych). W 1268/1269 r. rozpoczęto natomiast prace nad budową fortyfikacji wokół dworu władcy: zadanie to powierzono, jak notuje autor naszego źródła, doświadczonym architektom, specjalizującym się w założeniach obronnych. W tym samym okresie wzniesiono też najprawdopodobniej przybytek Narodzenia Pańskiego. Rozbudowę Domu Sofii zainicjował arcybiskup Bazyli. Dostojnik ten już w 1341 r. miał nakazać wznieść „wielki terem”, a w 1350 r. – wybudować kamienną komnatę. Gruntowna przebudowa siedziby arcybiskupiej miała miejsce za rządów władcy Eutymiusza II. W połowie XV w. nakazał on odremontować kompleks umocnień wokół Domu Sofii, a także – ustawić pierwszą na terenie nowogrodzkiego kremla wieżę zegarową. Zabudowania rezydencjonalne również zyskały z jego inicjatywy całkowicie nowy kształt: architekci, sprowadzeni z terenu Niemiec, wzniesli w 1433 r. w zupełnie nowym stylu tzw. wielką komnatę, mającą pełnić funkcję oficjalnej jadalni (rozebraną w 1805 r.). Najprawdopodobniej ten sam zespół budowniczych wykonał też ok. 1440 r. słynną, reprezentacyjną Komnatę Granowitą, trzykondygnacyjny ceglany obiekt o zgoła unikalnych

założeniach. Jest on bowiem jedynym zabytkiem świeckim, powstałym na terenie Rusi w stylu gotyckim. Wpływy architektury zachodniej oznaczają się tu zwłaszcza w konstrukcji najwyższego piętra, zwieńczonego typowym dla gotyku północnoeuropejskiego sklepieniem gwiazdzistym. Eutymiusz II nakazał również wznieść zespół murowanych zabudowań mieszkalnych (tzw. korpus Niketasa, tradycyjnie łączony z osobą biskupa nowogrodzkiego z lat 1096–1109) wraz ze znajdującą się na jego terenie cerkwią, dedykowaną swemu patronowi, św. Eutymiuszowi Wielkiemu († 473 r.). W 1463 r. władca Jonasz ufundował też na obszarze rezydencji arcybiskupiej przybytek św. Sergiusza z Radoneża († 1392 r.). Dom Sofii był kilkakrotnie przebudowywany w XVII–XIX w. Obecnie jest filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

¹⁴⁵ Włodzimierz Wsiewołodowicz († po 1136 r.) – syn Wsiewołoda I Mściwosławowicza.

¹⁴⁶ Smerdowie – wolna ludność wiejska, zobowiązana do służby wojskowej i danin na rzecz księcia.

¹⁴⁷ Wsiewołod Olegowicz († 1146 r.) – *vide*: przypis 140.

¹⁴⁸ Cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego (Uwierzenia Apostoła Tomasza) nad jeziorem Miaczino – najstarsza świątynia upamiętniająca Zmartwychwstanie Chrystusa musiała powstać nad jeziorem Miaczino już w pierwszych dekadach XII w. W naszym źródle odnajdujemy informację, że w lipcu 1136/1137 r. spłonął drewniany przybytek, będący częścią kompleksu klasztornego. Można przypuszczać, że monaster ten był wspólnotą żeńską. W najstarszym zabytku historiografii Nowogrodu Wielkiego czytamy bowiem o tym, iż w 1192/1193 r. zmarła jego zwierzchniczka – igumienia Maria, a na jej następczynię wybrano mniszkę Eudokię. Murowaną świątynię Zmartwychwstania Pańskiego ufundował na potrzeby klasztoru arcybiskup Martyriusz jesienią 1195 r. Prace budowlane, włącznie z oprawieniem głównych drzwi prowadzących do cerkwi, trwały przez cały rok. W 1463 r. przybytek uległ znacznemu uszkodzeniu. Rychło, staraniem mieszkańców okolicznych ulic, został jednak odbudowany i poświęcony powtórnie przez arcybiskupa Jonasa w 1464 r. Budowla dotrwała do czasów obecnych. Co więcej, zdaniem znawców zagadnienia, wzniesiono ją na fundamentach wcześniejszej, XII-wiecznej świątyni, wykorzystując nawet jej zachowane fragmenty i powielając założenia architektoniczne. Tuż obok omawianej cerkwi znajduje się druga, mniejsza kamiennie-ceglana świątynia, dedykowana św. Janowi Miłosiernemu. Oba zabytki mają obecnie postać zabezpieczonych ruin, z zamurowanymi otworami okiennymi i wejściowymi.

¹⁴⁹ Światosław II Olegowicz († 1164 r.) – o chrzcielnym imieniu Mikołaj, syn Olega Światosławowicza, książę nowogrodzki w latach 1136–1138 i 1139–1141.

¹⁵⁰ Wsiewołod Olegowicz († 1146 r.) – *vide*: przypis 140.

¹⁵¹ Cerkiew św. Mikołaja przy ulicy św. Jakuba – *vide*: przypis 142.

- ¹⁵² Jakun Mirosławowicz – posadnik nowogrodzki w latach 1137–1141 i 1156–1160.
- ¹⁵³ Światopełk II Mścisławowicz († 1154 r.) – syn Mścisława II Wielkiego Haralda, książę nowogrodzki w latach 1132, 1138 i 1142–1148.
- ¹⁵⁴ Nieżata Twierdiaticz – posadnik nowogrodzki w latach 1144–1146 i 1160–1161.
- ¹⁵⁵ Gleb Olegowicz († 1138 r.) – książę kurski.
- ¹⁵⁶ Dubrowno (ros. Дубровно) – ob. miejscowość we wschodniej części obwodu pskowskiego w Rosji.
- ¹⁵⁷ Riezana – staroruska jednostka miary oraz jednostka monetarna o wartości 1/50 grzywny kun – *vide*: przypis 4.
- ¹⁵⁸ Jerzy Włodzimierzowicz Dołgoruki († 1157 r.) – *vide*: przypis 124.
- ¹⁵⁹ Światopełk II Mścisławowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 153.
- ¹⁶⁰ Sikorcza Góra (ros. Синичья гора) – wzgórze, usytuowane na południe od linii obwarowań miejskich Nowogrodu Wielkiego, na lewym brzegu Wołchowa. W okresie późniejszym wzniesiono tam cerkiew Apostołów Piotra i Pawła.
- ¹⁶¹ Żoną Światosława II Olegowicza była nieznana nam z imienia Nowogrodzianka.
- ¹⁶² Monaster św. św. Borysa i Gleba nad rzeką Smiadyń pod Smoleńskiem – został wzniesiony w miejscu, w którym – zgodnie z tradycją – poniósł śmierć książę Gleb Włodzimierzowicz. Pierwsza drewniana cerkiew miała tu powstać już w latach 70. XI w., założenie wspólnoty klasztornej datuje się zaś na początek XII w. Niniejsza wzmianka jest najprawdopodobniej najwcześniejszą informacją na temat tego przybytku, zachowaną w materiale źródłowym. Autorzy naszego źródła wspominają o monasterze św. św. Borysa i Gleba jeszcze dwukrotnie. Odnotowują, że murowana świątynia została zbudowana na jego terenie w 1145/1146 r. W 1177/1178 r. miał się w niej natomiast dokonać cud – podczas modlitwy w jej murach odzyskali wzrok dwaj książęta: Mścisław i Jaropełk Rościsławowicze. Monaster nie zachował się do czasów obecnych.
- ¹⁶³ Monaster św. Barbary – jedna z najważniejszych żeńskich wspólnot klasztornych w Nowogrodzie Wielkim. Niestety, brak danych źródłowych nie pozwala na ustalenie, w którym roku została założona. Autorzy naszego źródła po raz pierwszy wspominają o niej, już jako o istniejącym przybytku, pełniącym funkcję miejsca internowania zdetronizowanych księżnych, w opisach wydarzeń z 1138/1139 r. oraz 1160/1161 r. Stojące na czele monasteru igumenie musiały być przez Nowogrodzian postrzegane jako osoby wpływowe i otaczane szacunkiem: o zmianach na tym stanowisku twórcy najstarszego latopisu wspominają w swej narracji kilkakrotnie (1167–1169, 1195–1197). Co ciekawe, zachowała się również gramota na korze brzozonej (nr 657), napisana ok. 1180–1200 r. przez Nowogrodziankę o imieniu Pelagia do Eufemii – najprawdopodobniej mniszki

z monasteru św. Barbary. Murowaną cerkiew przyklasztorną polecił tu wznieść w 1217/1218 r. arcybiskup Antoni. Jej budowę ukończono już w roku następnym. W 1418 r. na obszarze monasteru wybudowano drugi przybytek, pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Wspólnotę zlikwidowano w 1764 r. Jej dokładne położenie nie jest obecnie znane. Przyjmuje się, że monaster św. Barbary znajdował się w końcu ludyńskim, przy aktualnie nieistniejącej już ul. Czernicynej.

¹⁶⁴ Jaropełk Włodzimierzowicz († 1139 r.) – *vide*: przypis 123; Wsiewołod Olegowicz († 1146 r.) – *vide*: przypis 140.

¹⁶⁵ Wł. Rościsław I Jerzewicz († 1151 r.) – syn Jerzego Dołgorukiego, wnuk Włodzimierza Monomacha, książę nowogrodzki w latach 1138–1139 i 1141–1142.

¹⁶⁶ Wiaczesław Włodzimierzowicz († 1154 r.) – syn Włodzimierza Monomacha, książę kijowski w roku 1139, 1150 i 1154.

¹⁶⁷ Wsiewołod Olegowicz († 1146 r.) – *vide*: przypis 140.

¹⁶⁸ Nowy Targ, Torżok (ros. Торжок) – ob. miasto w obwodzie twerskim w Rosji.

¹⁶⁹ Światosław II Olegowicz († 1164 r.) – *vide*: przypis 149.

¹⁷⁰ Światosław III Wsiewołodowicz († 1194 r.) – syn Wsiewołoda Olegowicza, książę nowogrodzki w roku 1141, zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1173–1174, 1176–1180, 1181–1194.

¹⁷¹ Jakun Mirosławowicz – *vide*: przypis 152.

¹⁷² Plisa (biał. i ros. Плиса) – ob. rzeka na Białorusi.

¹⁷³ Jerzy Włodzimierzowicz Dołgoruki († 1157 r.) – *vide*: przypis 124.

¹⁷⁴ Sudiła Iwankowicz († 1156 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1141–1144 i 1147–1156; Nieżata Twierdiatycz – *vide*: przypis 154; Straszko – najprawdopodobniej mieszkaniec końca ludyńskiego, ich stronnik.

¹⁷⁵ Rościsław I Jerzewicz († 1151 r.) – *vide*: przypis 165.

¹⁷⁶ Światopełk II Mściśławowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 153.

¹⁷⁷ Jest to najwcześniejsza wzmianka o konflikcie Nowogrodzian ze Szwedami, którą możemy odnaleźć w materiale źródłowym.

¹⁷⁸ W literaturze przedmiotu przeważa pogląd, iż małżonką Światopełka II Mściśławowicza była Eufemia, córka księcia ołomunieckiego Ottona II Czarnego († 1126 r.) i Zofii z Bergu. Dariusz Dąbrowski zauważa jednak, iż identyfikacja ta jest kwestią sporną, a żoną nowogrodzkiego władcy mogła równie dobrze zostać jej młodsza krewna. D. DĄBROWSKI, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.)*, Kraków 2008, s. 160–162.

¹⁷⁹ Karelowie (fiń. karjalaiset, karel. karjalaižet) – plemię ugrofińskie, zamieszkujące obszar na północ od Newy, nad jeziorami Ładoga i Onega.

- ¹⁸⁰ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.
- ¹⁸¹ Nieżata Twierdiaticz – *vide*: przypis 154.
- ¹⁸² Cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy na Targu – *vide*: przypis 126.
- ¹⁸³ Jeden z niewielu *passusów* w tekście naszego źródła, w którym jego twórca wspomina o sobie. Kwestia autorstwa *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji została omówiona we wstępie.
- ¹⁸⁴ Monaster św. św. Borysa i Gleba nad rzeką Smiadyń pod Smoleńskiem – *vide*: przypis 162.
- ¹⁸⁵ Igor Olegowicz († 1147 r.) – syn Olega Światosławowicza, książę kijowski w 1146 r. Zaliczony w poczet świętych Cerkwi Ruskiej.
- ¹⁸⁶ Iziasław Mściśławowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 133.
- ¹⁸⁷ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – obiekt, wzniesiony w południowej części kremla, włączonej w obręb obwarowań w połowie XI w., tradycyjnie nazywanej przez mieszkańców Nowogrodu Wielkiego mianem Okołotki. Autor naszego źródła zaświadcza, iż pierwszy, zapewne drewniany przybytek, poświęcony synom księcia Włodzimierza I Światosławowicza, został wybudowany na terenie Dziedzińca już w 1146/1147 r. Murowaną cerkiew miał tu natomiast ufundować w 1167–1169 r. kupiec Sadko Sytinicz. Uroczystej konsekracji świątyni dokonał 14 X 1173 r. arcybiskup nowogrodzki Eliasza-Jan II. Cerkiew ta nie zachowała się do naszych czasów – spłonęła wskutek uderzenia pioruna w 1262/1263 r. Autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji, opisując to zdarzenie, nie omieszczał nadmienić, iż była ona doskonałą i piękną budowlą. Opinię kronikarza zdają się potwierdzać ustalenia archeologów, którzy przeprowadzili badania na interesującym nas tu obszarze w 1940–1941 r. W toku wykopalisk odsłonięto fundamenty XII-wiecznego obiektu wraz z fragmentami posadzki, a także odnaleziono kunsztownie wykonany kamienny kapitel z ornamentem roślinnym oraz okruchy szkła okiennego. Dedykowany książętom-męczennikom przybytek był niezwykle ważnym miejscem dla średniowiecznych Nowogrodzian, zwłaszcza zaś tych, którzy zamieszkiwali koniec ludyński wraz z przynależącą do niego ulicą Pruską. Wielu badawczy przyjmuje, że u cerkwi św. św. Borysa i Gleba zbierał się lokalny wiec tej dzielnicy. Zniszczony przez ogień w 1262/1263 r. obiekt został najprawdopodobniej rychło odbudowany. W 1300/1301 r. w cerkwi św. św. Borysa i Gleba został ogłoszony arcybiskupem nowogrodzkim Teoktyst. W kilka miesięcy później omawiana świątynia zawaliła się. Kolejną budowlę sakralną w tym samym miejscu ufundowano już w 1302/1303 r., a jej uroczystej konsekracji dokonał arcybiskup Teoktyst 9 XII 1305 r. Przetrwała ona dokładnie sto lat – aż do pożaru, który spustoszył obszar Dziedzińca i końca ludyńskiego w 1405 r. Następny przybytek, dedykowany dwóm świętym Rurykowiczom, ufundował w 1441 r. arcybiskup nowogrodzki Eutymiusz II. Nową cerkiew św. św. Borysa i Gleba wzniesiono na fundamentach wcześniejszego, XII-wiecznego obiektu.

Pozostałości dawnej klatki schodowej wykorzystano natomiast do budowy kaplicy bocznej, poświęconej św. Andrzejowi Stratelatesowi († ok. 302 r.). W 1682 r. przybytek św. św. Borysa i Gleba rozebrano aż do fundamentów, z wyjątkiem części, dedykowanej św. Andrzejowi Stratelatesowi, którą przekształcono w odrębną, wolnostojącą budowlę. Zachowała się ona do naszych czasów i stanowi obecnie filię Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

¹⁸⁸ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.

¹⁸⁹ Cerkiew Apostołów Piotra i Pawła na Sławnie (na Wzgórzu) – budowę pierwszej, najprawdopodobniej drewnianej cerkwi, dedykowanej św. św. Piotrowi i Pawłowi, w końcu sławieńskim autorzy naszego źródła datują na rok 1146/1147. Miała ona zatem powstać w tym samym czasie, w którym ponownie oddano do użytku świątynię proroka Eliasza, zniszczoną pożarem w 1144/1145 r. W tym miejscu warto zauważyć, iż oba wspomniane obiekty sakralne znajdują się niezwykle blisko siebie: według współczesnych szacunków, dzieli je zaledwie 30 metrów. W 1192/1193 r. przybytek św. św. Piotra i Pawła miał zapłonąć wskutek uderzenia pioruna. Już w 1193/1194 r. na Wzgórzu wzniesiono kolejną drewnianą cerkiew, poświęconą dwóm apostołom. Autorzy *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji – być może, dla odróżnienia od innych świątyń nowogrodzkich pod tym wezwaniem – nadali jej przydomek *Żywogłōża*, nawiązujący najprawdopodobniej do osoby fundatora. Budowę murowanej cerkwi, dedykowanej apostołom Piotrowi i Pawłowi, zainicjował w 1367 r. pewien Nowogrodzianin o imieniu Łazuta. Obiekt był kilkakrotnie przebudowywany w XVI–XVII w.

¹⁹⁰ Autor *latopisu* nie precyzuje, którą z dwóch nowogrodzkich świątyń, dedykowanych św. św. Kosmie i Damianowi († ok. 290 r.), ma tu na myśli. Poświęcony im przybytek wzniesiono najprawdopodobniej przy ulicy, noszącej również ich imię, znajdującej się w końcu nerewskim. Najwcześniejsza wzmianka w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* młodszej redakcji, którą możemy w niebudzący żadnych wątpliwości sposób powiązać z tym obiektem, odnosi się jednak dopiero do 1345/1346 r. Wówczas to arcybiskup Bazyli miał ufundować cerkiew przy ul. św. św. Kosmy i Damiana. W 1403 r. powstała świątynia murowana, która jednak nie zachowała się do naszych czasów. Drugi obiekt pod tym samym wezwaniem istniał przy pobliskiej ulicy Chołopiej. Autor naszego źródła wspomina o nim po raz pierwszy w narracji na temat wydarzeń z 1270/1271 r. Nadmieniamy też, iż drewnianą cerkiew św. św. Kosmy i Damiana wzniesiono tu w 1303–1305 r. Cerkiew murowaną wybudowano natomiast w 1375 r. Istniała ona przez kilka kolejnych stuleci. W 1819 r. na jej miejscu wzniesiono przybytek, dedykowany Tichwińskiej Ikoni Matki Bożej, który zachował się do dziś.

¹⁹¹ Światopełk II Mścisławowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 153.

¹⁹² Jerzy Włodzimierzowicz Dołgoruki († 1157 r.) – *vide*: przypis 124.

¹⁹³ Sudila Iwankowicz († 1156 r.) – *vide*: przypis 174.

¹⁹⁴ Monasteru Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewskiego) – *vide*: przypis 92.

¹⁹⁵ Andrzej († 1157 r.) – igumen Monasteru Narodzenia Bogurodzicy w latach 1147/1148–1157, święty Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

¹⁹⁶ Igor Olegowicz († 1147 r.) – *vide*: przypis 185.

¹⁹⁷ Monaster Opieki Bogurodzicy, zw. Zwierzynieckim – usytuowany w nerewskim końcu, pół kilometra na północ od linii dawnych obwarowań miejskich, w średniowieczu znajdował się w pobliżu ujścia Gzeni do Wołchowa, na obszarze tzw. Zwierzyńca (*vide*: przypis 29). Nie wiemy, kiedy został ufundowany interesujący nas tu żeński monaster oraz jego główna cerkiew, pod wezwaniem Opieki Matki Bożej. Autor naszego źródła podaje, że wspomniany przybytek (najprawdopodobniej drewniany) spłonął od uderzenia pioruna 27 VI 1148 r. Wspólnota istniała jednak dalej: w 1192/1193 r. ustanowiono na jej czele igumenię. O wzniesieniu w rejonie Zwierzyńca kolejnej drewnianej świątyni, poświęconej Bogurodzicy, czytamy na kartach najstarszego latopisu Nowogrodu Wielkiego pod datą roczną 1300/1301. Murowana cerkiew pod wezwaniem Opieki Bogurodzicy została ufundowana na terenie Monasteru Zwierzynieckiego w 1335 r. przez arcybiskupa Bazylego. Prace budowlane trwały krótko: konsekracja nowej świątyni miała miejsce jeszcze tego samego roku. Wspomniany przybytek przetrwał zaledwie kilka dekad. Zachowaną do naszych dni świątynię wzniesiono natomiast w 1399 r. z inicjatywy arcybiskupa Jana III oraz grupy związanych z nim Nowogrodzian. W 1467 r. na terenie Monasteru Zwierzynieckiego powstała druga cerkiew, dedykowana św. Symeonowi Starcowi. Początkowo była ona budowlą drewnianą, rychło jednak podjęto decyzję o wzniesieniu murowanego przybytku, który ukończono już w 1468 r. Świątynia ta, ufundowana przez arcybiskupa Jonasza w porozumieniu z Nowogrodzianami, była szczególnym obiektem: miała ona za zadanie upamiętnić wszystkich mieszkańców miasta, zmarłych w trakcie epidemii dżumy, szalejącej nad Wołchowem w owym czasie, którzy zostali pochowani w zbiorowej mogile na terytorium Monasteru Zwierzynieckiego – jeśli wierzyć miejscowej tradycji, zaraza zabrała wówczas 48 482 osoby świeckie oraz 7 652 mniszki i mnichów. W latach 1899–1901 został wzniesiony monumentalny sobór pod wezwaniem Opieki Matki Bożej, połączony z najstarszą klasztorną cerkwią. Władze radzieckie zlikwidowały Monaster Zwierzyniecki w 1920 r., a jego zabudowania przekazały Armii Czerwonej. W 1989 r. sobór Opieki Bogurodzicy wraz z przylegającą do niego starą świątynią zostały przekazane Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Świątynia, dedykowana św. Symeonowi, jest zaś filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

¹⁹⁸ Cerkiew Narodzenia Bogurodzicy w Suzdalu – istnienie tej świątyni już w 1148/1149 r. przez część badaczy jest podawana w wątpliwość. Zachowany do naszych dni murowany sobór powstał w 1222/1223 r. na polecenie wielkiego księcia włodzimierskiego Jerzego Wsiewołodowicza († 1238 r.), a następnie został gruntownie przebudowany w pierwszej połowie XVI w.

- ¹⁹⁹ Iziąsław Mścislawowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 133.
- ²⁰⁰ Jarosław II Iziąsławowicz († 1174/1176 r.) – syn Iziąsława Mścislawowicza, książę nowogrodzki w latach 1148–1154, zasiadał z przerwą na tronie w Kijowie w okresie od listopada 1173 r. do czerwca/lipca 1174 r.
- ²⁰¹ Światopełk II Mścislawowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 153.
- ²⁰² Iziąsław Mścislawowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 133.
- ²⁰³ Klemens Smolatycz († po 1164 r.) – był drugim (po Ilarionie/Hilarionie) metropolitą kijowskim, który wywodził się z Rusi. Został wybrany na zwierzchnika Cerkwi Ruskiej w lipcu 1147 r. przez księcia Iziąsława Mścislawowicza i synod lokalnego duchowieństwa, bez zgody patriarchy konstantynopolińskiego. Posunięcie to wywołało sprzeciw części hierarchów, m.in. biskupa nowogrodzkiego Nifonta. Klemens Smolatycz piastował godność metropolity w latach 1147–1154/1155. Pozostawił po sobie również interesujący dorobek literacki.
- ²⁰⁴ Jerzy Włodzimierzowicz Dołgoruki († 1157 r.) – *vide*: przypis 124.
- ²⁰⁵ Światosław II Olegowicz († 1164 r.) – *vide*: przypis 149.
- ²⁰⁶ Iwan Rościslawowicz Berładnik († 1162 r.) – syn Rościslawa Wołodarewicza, książę dżwinogrodzki.
- ²⁰⁷ Wiaczesław Włodzimierzowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 166.
- ²⁰⁸ Pierwsza żona Iziąsława Mścislawowicza († 1151/1152 r.) wywodziła się najprawdopodobniej – wbrew pojawiającej się niekiedy w literaturze przedmiotu opinii – z Rusi. D. DĄBROWSKI, *Genealogia...*, s. 121–126.
- ²⁰⁹ Cerkiew św. Bazylego przy ulicy Jaryszewej – najstarsza, najprawdopodobniej drewniana świątynia, dedykowana św. Bazylemu, biskupowi Parion († IX w.), powstała w końcu ludyńskim – jak podaje autor naszego źródła – w 1151/1152 r. Ucierpiała ona w trakcie pożaru, który strawił zabudowania przy ulicy Jaryszewej w 1194/1195 r. Została odrestaurowana już w 1195/1196 r. I ten przybytek podzielił los swego poprzednika: spłonął 8 XI 1261 r. W 1262/1263 r. odbudował go mnich Bazyli. Cerkiew murowana powstała w 1370 r. Przetrwała do XVIII w.
- ²¹⁰ W Nowogrodzie Wielkim w średniowieczu istniały najprawdopodobniej dwie świątynie, dedykowane cesarzowi Konstantynowi I Wielkiemu († 337 r.) i jego matce Helenie († ok. 330 r.). Obie znajdowały się w Sofijskiej stronie miasta, przy sąsiadujących ze sobą ulicach: Rostkinej i Janewej. Pierwszy zapis o cerkwi pod takim wezwaniem pojawia się na kartach naszego źródła właśnie w narracji na temat wydarzeń z 1151/1152 r. Niestety, nie możemy określić, do którego z wymienionych wyżej obiektów odnosi się ta wzmianka. Murowany przybytek przy ulicy Rostkinej wzniesiono w 1390 r. Istniał najprawdopodobniej do XVII w. Drewniany obiekt przy ulicy Janewej wybudowano bądź odbudowano w 1355 r., a murowany – w 1400 r. Został rozebrany w XVIII w.

²¹¹ Cerkiew Archanioła Michała na Targu (przy ulicy Michajłowej) – świątynia poświęcona Archaniołowi Michałowi została wzniesiona nieopodal Gockiego Dworu, tj. miejsca, w którym od początku XII w. rezydowali kupcy z Gotlandii w trakcie swoich pobytów w Nowogrodzie Wielkim. Jak wykazały badania archeologiczne, znajdował się on w końcu sławieńskim, na południe od Dworu Jarosławowego, w pobliżu Wołchowa. Wzmianki na temat interesującej nas tu cerkwi odnajdujemy w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* starszej redakcji już w opisie wydarzeń z połowy XII stulecia. Jak informuje nas autor naszego źródła, 23 IV 1152 r. w przybytku, dedykowanym św. Michałowi, usytuowanym nieopodal Targu, wybuchł pożar, który następnie rozprzestrzenił się na wiele budynków w rejonie Sławna. Kolejna, najprawdopodobniej drewniana cerkiew, poświęcona Archaniołowi Michałowi, została zniszczona w trakcie pożaru, który wybuchł w dworze Nowogrodzianina Konstantyna w 1181/1182 r. Murowana świątynia, dedykowana Archaniołowi Michałowi, została ufundowana w 1300/1301 r. Prace budowlane ukończono w 1302/1303 r. Cerkiew została poddana gruntownej przebudowie w 1454 r. na polecenie arcybiskupa Eutymiusza II. Dalszym zmianom omawiany przybytek ulegał w XVI w. Najważniejszą z nich było zapewne wzniesienie po północnej stronie obiektu kamiennie-ceglanej galerii, łączącej go w jeden kompleks z usytuowaną nieopodal cerkwią Zwiastowania Bogurodzicy. W 1812 r. została odbudowana według nowych założeń. W takim kształcie przetrwała do dziś.

²¹² Ruczaj Fiodorowski (*vide*: przypis 63).

²¹³ Świątynia wareska – niezachowany do czasów obecnych kościół św. Olafa († 1030 r.), wybudowany specjalnie dla skandynawskich kupców, przebywających w Gockim Dworze. Był to najprawdopodobniej jedyny przybytek katolicki, istniejący w Nowogrodzie Wielkim. Co ciekawe, obiekt ten jest także wspominany w źródłach północnoeuropejskich, m.in. w inskrypcji runicznej z drugiej połowy XI w., odnalezionej na terenie Szwecji oraz w kilku łacińskich tekstach hagiograficznych, dedykowanych św. Olafowi (XII–XIII w.). Nie wiemy, kiedy dokładnie został wzniesiony interesujący nas tu kościół. Autor naszego źródła wspomina o nim po raz pierwszy opisując pożar, który spustoszył targową stronę miasta w kwietniu 1152 r. Świątynia miała również paść ofiarą żywiołu w lipcu 1181 r., w maju 1217 r. oraz w lipcu 1311 r. Najprawdopodobniej po tym ostatnim kataklizmie nie została już odbudowana.

²¹⁴ Cerkiew św. Klemensa w Starej Ładodze – murowana świątynia, ufundowana przez biskupa Nifonta w 1153/1154 r. Istniała do XVII w.

²¹⁵ Arkadiusz – biskup nowogrodzki w latach 1156–1163. Najprawdopodobniej był z pochodzenia Nowogrodzianinem. W młodości przebywał w klasztorze św. Jerzego, przez jakiś czas pełniąc nawet godność igumena tej wspólnoty. W 1153/1154 r. ufundował monaster Zaśnięcia Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino. Arkadiusz uznawany jest powszechnie za pierwszego zwierzchnika eparchii

nowogrodzkiej, który został wybrany samodzielnie przez mieszkańców ośrodka nad Wołchowem spośród miejscowego duchowieństwa. Wydarzyło się to w 1156 r., po śmierci biskupa Nifonta. Dopiero w 1158 r. biskup-elekt udał się do Kijowa, aby ubiegać się o zatwierdzenie swej godności przez metropolitę Konstantyna I. Uzyskawszy jego zgodę na objęcie eparchii nowogrodzkiej, powrócił nad Wołchow 13 IX 1158 r. Zmarł 19 IX 1163 r. i został pochowany w soborze Mądrości Bożej.

²¹⁶ Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – jak podaje autor naszego źródła, męski klasztor nad jeziorem Miaczino oraz najstarszą, drewnianą świątynię na jego terenie ufundował igumen Arkadiusz, późniejszy biskup Nowogrodu Wielkiego, w 1153/1154 r. Z biegiem czasu przyjęto łączyć interesujący nas tu przybytek z jego imieniem. Cerkiew murowaną polecił wznieść pewien Nowogrodzianin, Symeon Dybaczewicz w 1188/1189 r. Została ona uroczyscie konsekrowana przez arcybiskupa Gabriela-Grzegorza w dniu 4 VI 1189 r. W 1205/1206 r. syn posadnika, Twierdzisław Michałkowicz ufundował nad bramą monasteru Zaśnięcia Bogurodzicy cerkiew św. Symeona Słupnika Młodszego († 592 r.). Wspólną zlikwidowano w 1764 r. Jej zabudowania zostały formalnie przypisane do sąsiedniego monasteru Zwiastowania Bogurodzicy (*vide*: przypis 295) w 1772 r., a w 1847 r. – rozebrane.

²¹⁷ Jarosław II Iziasławowicz († 1174/1176 r.) – *vide*: przypis 200.

²¹⁸ Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – nosił chrzcielne imię Michał. Syn Mścisława II Wielkiego Haralda, książę nowogrodzki w roku 1154, zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1154, 1159–1161 i 1161–1167.

²¹⁹ Cerkiew św. Saby – o wzniesieniu najstarszej, najprawdopodobniej drewnianej świątyni, dedykowanej św. Sabie Jerozolimskiemu († 532 r.), autor naszego źródła wspomina po raz pierwszy w opisie wydarzeń z 1154/1155 r. Została ona odbudowana w 1181/1182 r. Najprawdopodobniej i ten przybytek uległ zniszczeniu w późniejszych dekadach (np. w czasie pożaru), gdyż w przekazie *Latopisu nowogrodzkiego* pierwszej starszej redakcji pojawia się informacja, iż w 1270/1271 r. pewien Nowogrodzianin, Fiodor Chotowicz ufundował cerkiew św. Saby. Spłonęła ona w trakcie pożaru, który spustoszył terytorium końca nerewskiego 28 VI 1311 r. Obiekt murowany powstał w 1418 r. i przetrwał do XVIII w. Późnośredniowieczne źródła określają dość precyzyjnie położenie świątyni: miała się ona znajdować przy ulicy św. św. Kosmy i Damiana.

²²⁰ Iziasław Mścisławowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 133.

²²¹ Dawid II Rościsławowicz († 1197 r.) – książę nowogrodzki od listopada 1154 r. do stycznia 1155 r.

²²² Mścisław III Jerzewicz († po 1161 r.) – syn Jerzego Dołgorukiego, książę nowogrodzki w latach 1155–1157/1158.

- ²²³ Wiaczesław Włodzimierzowicz († 1154 r.) – *vide*: przypis 166.
- ²²⁴ Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – *vide*: przypis 218.
- ²²⁵ Iziąsław Dawidowicz († 1161 r.) – syn księcia czernihowskiego Dawida Światosławowicza, przejściowo zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1155, 1157–1158 i 1161.
- ²²⁶ Jerzy Włodzimierzowicz Dołgoruki († 1157 r.) – *vide*: przypis 124.
- ²²⁷ Sudiła Iwankowicz († 1156 r.) – *vide*: przypis 174.
- ²²⁸ Jakun Mirosławowicz – *vide*: przypis 152.
- ²²⁹ Konstantyn I – metropolita kijowski w latach 1155–1159.
- ²³⁰ Monaster Przemienienia Pańskiego w Pskowie – usytuowany u zbiegu rzek Mirożki i Wielkiej. Został założony najprawdopodobniej w połowie XII w. Biskup nowogrodzki Nifont ufundował murowaną świątynię na jego terenie przed 1156 r. Jej wnętrze ozdobili malowidłami naściennymi nieznanymi nam z imienia artyści, sprowadzeni z Bizancjum. Przybytek zachował się do naszych dni, a jego polichromia uznawana jest obecnie za jeden z najcenniejszych zabytków staroruskiego malarstwa freskowego z XII w.
- ²³¹ Cerkiew św. Klemensa w Starej Ładodze – *vide*: przypis 214.
- ²³² Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216.
- ²³³ Mścisław III Jerzewicz († po 1161 r.) – *vide*: przypis 222.
- ²³⁴ Cerkiew św. Paraskiewy Piątnicy na Targu – świątynia, usytuowana w sąsiedztwie soboru św. Mikołaja (*vide*: przypis 80) oraz cerkwi Zaśnięcia Bogurodzicy (*vide*: przypis 126), dedykowana św. Paraskiewie Piątnicy († XI w.), na Rusi utożsamianej często z męczennicą Paraskiewą z Ikonium († III w.), niezwykle ważnej postaci w słowiańskim folklorze, a w Nowogrodzie Wielkim – uznawanej przede wszystkim za opiekunkę osób trudniących się handlem. Jak czytamy w naszym źródle, pierwszą, zapewne drewnianą cerkiew, poświęconą św. Paraskiewie, wybudowali w 1156/1157 r. na Targu „przybysze zza morza”, tj. zagraniczni kupcy. Przybytek ten uległ najprawdopodobniej zniszczeniu w trakcie pożaru. Kolejną świątynię ufundowali w tym samym miejscu w 1191/1192 r. dwaj Nowogrodzianie: Konstantyn i jego nieznanymi nam z imienia brat. I ona przetrwała zaledwie kilkanaście lat. Anonimowy autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji odnotował, że 30 VIII 1207 r. „kupcy zamorscy” ukończyli budowę murowanej cerkwi św. Piątnicy. Zdaniem niektórych badaczy, pod terminem tym nie kryją się cudzoziemcy, lecz Nowogrodzianie, zajmujący się zagranicznym handlem. Warto jednak mieć na uwadze fakt, iż w łacińskiej wersji układu, negocjowanego w 1268/1269 r. między przedstawicielami ośrodka nad Wołchowem, a kupcami z Lubeki i Gotlandii, znajduje się zapis, zobowiązujący niemieckich i gotlandzkich przybyszów, opuszczających terytorium republiki nowogrodzkiej,

do uiszczania na rzecz przybytku św. Paraskiewy specjalnej daniny w wysokości jednej marki srebra. Omawiany tu zabytek wywarł znaczny wpływ na późniejszą architekturę sakralną Nowogrodu Wielkiego. Co ciekawe, pewne podobieństwo do niego można dostrzec w niektórych średniowiecznych budowlach gotlandzkich, np. w założeniach XIII-wiecznego kościoła św. Larsa (Laurencjusza) w Visby, obecnie znajdującego się w ruinie. W późniejszych wiekach cerkiew św. Paraskiewy była wielokrotnie przebudowywana. W 1340 r. zawałała się w trakcie pożaru. W 1345 r. została odbudowana z inicjatywy dwóch Nowogrodzian: Andrzeja, syna tysięcznika oraz Pawła Pietriłowicza. Konsekrował ją arcybiskup Bazyli. Kolejny remont przybytku został zlecony w 1524 r. przez Dymitra Syrkowa, wywodzącego się z moskiewskiej rodziny kupieckiej, osiedlonej u schyłku XV w. w Nowogrodzie Wielkim. Następne przebudowy miały miejsce w XVII–XIX w. Zabytek stanowi aktualnie filię Państwowego Muzeum Historycznego.

²³⁵ Światosław IV Rościsławowicz († 1170 r.) – syn Rościsława II Mścisławowicza, książę nowogrodzki w latach 1158–1160 i 1161–1168. Dawid II Rościsławowicz († 1197 r.) – *vide*: przypis 221.

²³⁶ Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – *vide*: przypis 218.

²³⁷ Iziassław Dawidowicz († 1161 r.) – *vide*: przypis 225.

²³⁸ Monasteru Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewskiego) – *vide*: przypis 92. Aleksy był jego igumenem w latach 1157/1158–1162.

²³⁹ Światosław IV Rościsławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 235.

²⁴⁰ Dawid II Rościsławowicz († 1197 r.) – *vide*: przypis 221.

²⁴¹ Mścisław Iziassławowicz († 1170 r.) – syn Iziassława Mścisławowicza, książę kijowski w latach 1158–1159, 1167–1169, 1170.

²⁴² Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – *vide*: przypis 218.

²⁴³ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98. Dionizy – igumen w latach 1158–1194. W *Latopisie hipackim (kijowskim)* odnaleźć możemy wzmiankę, iż w 1133/1134 r. na polecenie posadnika nowogrodzkiego Mirosława Giuriatinicza, przywiózł on na Ruś cenną relikwię: płytę z Grobu Pańskiego w Jerozolimie. *Latopis hipacki*, AM 6642, vol. I, s. 24: *W tym też roku przyniesiona była płyta zewnętrzna z Grobu Pańskiego przez Dionizego, którego posłał był Mirosław.*

²⁴⁴ Mścisław Iziassławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 241.

²⁴⁵ Światosław IV Rościsławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 235.

²⁴⁶ Monaster św. Barbary – *vide*: przypis 163.

²⁴⁷ Mścisław IV Rościsławowicz († 1178 r.) – syn Rościsława I Jerzewicza, wnuk Jerzego Dołgorukiego, książę nowogrodzki w latach 1160–1161, 1175–1176 i 1177–1178.

- ²⁴⁸ Nieżata Twierdiaticz – *vide*: przypis 154.
- ²⁴⁹ Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – *vide*: przypis 218.
- ²⁵⁰ Iziąsław Dawidowicz († 1161 r.) – *vide*: przypis 225.
- ²⁵¹ Białogród (ros. Белгород) – ob. miasto w europejskiej części Rosji, przy granicy z Ukrainą.
- ²⁵² Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – *vide*: przypis 218.
- ²⁵³ Andrzej Jerzewicz Bogolubski († 1174 r.) – syn Jerzego Dołgorukiego, wielki książę włodzimierski w latach 1157–1174.
- ²⁵⁴ Światosław IV Rościsławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 235.
- ²⁵⁵ Zachariasz Nerewin († 1167 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1161–1167.
- ²⁵⁶ Kuna – staroruska jednostka miary oraz jednostka monetarna o wartości 1/25 lub 1/50 jednej grzywny kun.
- ²⁵⁷ Monasteru Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewskiego) – *vide*: przypis 92.
- ²⁵⁸ Monaster Zesłania Ducha Świętego – nieistniejący już obecnie monaster Zesłania Ducha Świętego, usytuowany w nerewskim końcu, na północ od średnio-wiecznych wałów miejskich, uważany jest przez wielu badaczy za jedną z najstarszych tego rodzaju wspólnot, funkcjonujących w grodzie nad Wołchowem. W naszym źródle odnajdujemy informację, iż w 1162/1163 r. jego igumenem został mnich Saba. Możemy zatem przyjąć, że monaster powstał jakiś czas wcześniej i był przeznaczony dla mężczyzn. W pierwszych wiekach istnienia kompleksu wszystkie wchodzące w jego skład zabudowania były najprawdopodobniej drewniane. Pierwszą budowlę murowaną, cerkiew dedykowaną Duchowi Świętemu, ufundował w 1357 r. arcybiskup nowogrodzki Mojżesz. Przybytek ten nie zachował się do naszych czasów: pod koniec XIX stulecia został rozebrany, a na jego miejscu wzniesiono nową, większą świątynię. Najstarszym obiektem, który przetrwał do dnia dzisiejszego na terenie należącym ongiś do monasteru Zesłania Ducha Świętego, jest ceglana cerkiew, dedykowana Trójcy Świętej. Zazwyczaj przyjmuje się, że została ona wybudowana ok. 1555–1557 r. W 1786 r. monaster przekształcono we wspólnotę żeńską. Został zlikwidowany w 1920 r. Cerkiew Trójcy Świętej jest obecnie siedzibą nowogrodzkiego oddziału Państwowego Archiwum Historycznego.
- ²⁵⁹ Nieżata Twierdiaticz – *vide*: przypis 154. W 1164 r. był on posadnikiem ładoskim.
- ²⁶⁰ Worona – ob. Woronieżka (ros. Воронежка), rzeka w obwodzie leningradzkim w Rosji.
- ²⁶¹ Jan II – biskup nowogrodzki w latach 1163–1165, arcybiskup w latach 1165–1186. Na chrzcie zostało mu nadane imię Eliazs i to nim właśnie posługuje się konsekwentnie autor naszego źródła. Pochodził z rodziny osiadłej

w Nowogrodzie Wielkim. Miał brata Gabriela-Grzegorza, któremu w przyszłości również było dane piastować godność arcybiskupią. W młodości pełnił funkcję prezbitera w cerkwi św. Błażeja. Został wybrany przez Nowogrodzian na biskupa w 1163 r., a następnie – zatwierdzony na tym stanowisku przez metropolitę kijowskiego Jana IV. W 1165 r. uzyskał od zwierzchnika Cerkwi Ruskiej tytuł arcybiskupa, który miał odtąd przechodzić na wszystkich jego następców. Według miejscowych przekazów, wydatnie przyczynił się do ocalenia miasta nad Wołchowem zimą 1170 r., kiedy było ono oblegane przez wojska sprzymierzonych książąt ruskich, dowodzone przez Mścisława, syna Andrzeja Bogolubskiego. W późniejszym okresie wydarzenia te obrosły legendą, w których szczególną rolę miała odegrać ikona Bogurodzicy Znak, zabrana przez Eliasza-Jana II z cerkwi Przemienienia Pańskiego i obnoszona w procesji po wałach. Dostojnik ten, w porozumieniu z bratem Gabrielem-Grzegorzem, ufundował wiele obiektów sakralnych, m.in. cerkiew św. Jana Chrzciciela na Targu i monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino. Arcybiskup Eliasza-Jan II zmarł 7 IX 1186 r., a jego szczątki złożono w soborze katedralnym Sofii – Mądrości Bożej. W 1547 r. został zaliczony w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Duchowny ten jest też bohaterem hagiograficznej opowieści o podróży z Nowogrodu Wielkiego do Jerozolimy, którą odbyć miał w ciągu jednej nocy jadąc wierzchem na... biesie.

²⁶² Jan IV († 1166 r.) – metropolita kijowski w latach 1164–1166.

²⁶³ Rościsław II Mścisławowicz († 1167 r.) – *vide*: przypisy 218.

²⁶⁴ Cerkiew Trójcy Świętej przy ulicy Riediatinej (w Jamskiej Słobodzie) – obiekt ten znajduje się w końcu ludyńskim, na południe od kremla, w obrębie wałów miejskich. Wzniesiono go na skrzyżowaniu istniejących już w średniowieczu ulic: Riediatinej (ob. Tielegina-Riediatina) oraz Probojnej (ob. Troickaja). W naszym źródle odnajdujemy zagadkową informację, iż cerkiew Trójcy Świętej została wybudowana w 1165/1166 r. przez grupę określaną mianem шетиници. Inne źródła podają odmienne warianty tego terminu: шетиници i шетиници. Wśród badaczy brak jest zgodności, kim mogli być fundatorzy przybytku. Najciekawsza z punktu widzenia polskiego Czytelnika jest chyba hipoteza, zakładająca, iż pod wspomnianym określeniem kryją się „Szczecinianie”, tj. kupcy, zajmujący się sprowadzaniem towarów z tego grodu, albo nawet – przybycze z Pomorza Zachodniego. Jak wiadomo, kontakty handlowe Nowogrodzian w XII w. obejmowały już znaczną część basenu Morza Bałtyckiego. Niestety, nie dysponujemy jednak wystarczającym materiałem źródłowym, by potwierdzić związek omawianej świątyni z mieszkańcami tego obszaru. Pierwsza, najprawdopodobniej drewniana cerkiew Trójcy Świętej została zniszczona w toku kolejnych pożarów, które nawiedzały tę część miasta w 1194 r. i 1224 r. Przybytek murowany powstał przy ulicy Riediatinej w 1365 r. Podobnie jak jego XII-wieczny poprzednik, i ten obiekt sakralny został ufundowany przez kupców, zajmujących się dalekosiężnym handlem: nową świątynię wzniesli Nowogrodzianie, utrzymujący kontakty

z Jugrami. Cerkiew przebudowywano w XVII–XVIII w. Jej właściwy korpus uzyskał swoją aktualną formę w 1734 r.

²⁶⁵ Rurykowe Grodziszczce – *vide*: przypis 59.

²⁶⁶ Dionizy – igumen monasteru św. Jerzego i archimandryta nowogrodzki.

²⁶⁷ Autor latopisu ma tu na myśli uzyskanie przez Eliasza-Jana II godności arcybiskupiej. Przed 1165 r. zwierzchnikom eparchii nowogrodzkiej przysługiwał – wbrew temu, co pisze twórca naszego źródła – jedynie tytuł biskupa.

²⁶⁸ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

²⁶⁹ Wielkie Łuki (ros. Великие Луки) – ob. miasto w Rosji, w obwodzie pskowskim, nad rzeką Łowacją.

²⁷⁰ Cerkiew św. Teodora w Kijowie – została ufundowana przez księcia Mściława II Wielkiego Haralda w 1129 r. Stanowiła część kompleksu klasztornego. Istniała do ok. 1240 r.

²⁷¹ Mściław Iziąsławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 241.

²⁷² Sadko Sytinicz – kupiec, postać owiana tajemnicą, uznawana przez wielu badaczy za historyczny pierwowzór bohatera cyklu bylin nowogrodzkich, gęślarza Sadki, zdolnego oczarować swoją grą baśniowego władcę jeziora Ilmen.

²⁷³ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.

²⁷⁴ Światosław IV Rościśławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 235.

²⁷⁵ Konstantyn II († 1177 r.) – metropolita kijowski w latach 1167–1169.

²⁷⁶ Toropiec (ros. Торопец) – ob. miasto w obwodzie twerskim w Rosji.

²⁷⁷ Mściław Iziąsławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 241.

²⁷⁸ Andrzej Jerzewicz Bogolubski († 1174 r.) – *vide*: przypis 253.

²⁷⁹ Roman II Rościśławowicz († 1180 r.) – syn Rościśława Mściśławowicza, książę nowogrodzki w latach 1178–1179, zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1171–1173 i 1174–1176. Mściśław V Rościśławowicz Chrobry († 1180 r.) – syn Rościśława Mściśławowicza, książę nowogrodzki w latach 1179–1180.

²⁸⁰ Zachariasz Nerewin († 1167 r.) – *vide*: przypis 255.

²⁸¹ Biryż – urzędnik sądowo-administracyjny w średniowiecznej Rusi, odpowiedzialny za obwieszczanie rozkazów księcia oraz egzekwowanie kar i podatków.

²⁸² Wł. Wiaczesław Światosławowicz († 1167 r.) – syn Światosława Wsiesławowicza, książę witebski.

²⁸³ Wł. Włodzimierz Glebowicz († po 1167 r.) – syn Gleba Wsiesławowicza, książę miński i połocki.

²⁸⁴ Stara Russa (ros. Старая Русса) – ob. miasto w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.

²⁸⁵ Jakun – posadnik nowogrodzki w latach 1167–1170.

²⁸⁶ Monaster św. Barbary – *vide*: przypis 163.

²⁸⁷ Roman I Mściśławowicz († 1205 r.) – syn Mściśława Iziśławowicza, ksiązę nowogrodzki w latach 1168–1170, ksiązę halicki i wołyński, zajmował przejściowo tron kijowski w roku 1201 i 1204.

²⁸⁸ Wołost – jednostka administracyjna na Rusi, zazwyczaj terytorium podległe władzy jednego księcia.

²⁸⁹ Mściśław Andrzejewicz († 1172 r.) – syn Andrzeja Bogolubskiego. W 1169 r. przeprowadził wyprawę, skierowaną przeciwko władającemu wówczas w Kijowie Mściśławowi Iziśławowiczowi. Brali w niej udział także m.in. synowie Roścysława II Mściśławowicza: Roman II, Ruryk, Dawid i Mściśław V Chrobry. Cf. *Latopis hipacki*, AM 6678, vol. II, s. 181.

²⁹⁰ Andrzej Jerzewicz Bogolubski († 1174 r.) – *vide*: przypis 253.

²⁹¹ Mściśław Andrzejewicz († 1172 r.) – *vide*: przypis 289.

²⁹² Roman II Roścysławowicz († 1180 r.) i Mściśław V Roścysławowicz († 1180 r.) – *vide*: przypis 279.

²⁹³ Ruryk II Roścysławowicz († 1212 r.) – o chrzcielnym imieniu Bazyli, syn Roścysława II Mściśławowicza, ksiązę nowogrodzki w latach 1170–1171, zasiadał na tronie kijowskim w latach 1173, 1180–1181, 1194–1201, 1203–1204, 1205–1206, 1207–1210.

²⁹⁴ Grzegorz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1186–1193. Nosił chrzcielne imię Gabriel (autor latopisu używa obu). Był bratem arcybiskupa Eliasza-Jana II i we współpracy z nim ufundował wiele obiektów sakralnych w Nowogrodzie Wielkim, m.in. cerkiew św. Jana Chrzciciela na Targu i monaster Zwiastowania Bogurodzicy. W 1186 r., po śmierci krewnego został wybrany przez Nowogrodzian na jego następcę. Święceń biskupich udzielił mu metropolita kijowski Nikefor II w dniu 29 III 1187 r. Gabriel-Grzegorz kontynuował działalność fundacyjną swego brata, zakładając kolejne przybytki, m.in. monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni. Zmarł 24 V 1193 r., a jego szczątki spoczęły w świątyni Mądrości Bożej.

²⁹⁵ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – najstarszą, najprawdopodobniej drewnianą cerkiew Zwiastowania Bogurodzicy nakazał wznieść na lewym brzegu Wołchowa, na południe od miasta, nieopodal jeziora Miaczino, w 1170/1171 r. arcybiskup nowogrodzki Eliasza-Jan II, w porozumieniu ze swoim rodzonym bratem, Gabrielem-Grzegorzem, w okresie późniejszym

również pełniącym godność arcybiskupią. Wspomniany przybytek w ich zamysśle miał być świątynią monastyczną. Miejscowa tradycja łączy niekiedy jej powstanie z dramatycznymi wydarzeniami, które rozegrały się tu zimą 1170 r. Nowogród Wielki został wówczas uchroniony przed najazdem sprzymierzonych wojsk ruskich dzięki cudownej mocy ikony Bogurodzicy Znak, którą arcybiskup Eliasza II zabrał z cerkwi Przemienienia Pańskiego przy ulicy Eliasza i umieścił na wałach miejskich. Drewniana świątynia Zwiastowania Bogurodzicy przetrwała zaledwie kilka lat. Już w 1179/1180 r. Eliaś i Gabriel postanowili wybudować na jej miejscu obiekt murowany. Rok później bracia ufundowali jeszcze jedną murowaną świątynię na terenie monasteru, tj. nadbramny przybytek Objawienia Pańskiego. Został on ukończony w 1182/1183 r. Nie zachował się do czasów obecnych. Monaster Zwiastowania Bogurodzicy zajmował zapewne dość ważne miejsce w życiu społecznym i duchowym ośrodka nad Wołchowem. To w nim przebywał przez jakiś czas w 1217/1218 r. władca Mitrofan, kiedy po kilkuletniej nieobecności przyjechał z Włodzimierza do Nowogrodu Wielkiego, by ponownie zasiąść na tutejszym tronie arcybiskupim. Igumenem omawianej wspólnoty był także Teoktyst, zanim w 1299 r. został wybrany na zwierzchnika eparchii nowogrodzkiej. Powrócił on zresztą nad Miaczino osiem lat później, gdy ze względu na zły stan zdrowia zmuszony był zrezygnować z godności arcybiskupa. Tutaj też zmarł 23 XII 1310 r. i został pochowany w cerkwi Zwiastowania. W 1421 r. na terenie monasteru wzniesiono jeszcze jedną murowaną świątynię, pod wezwaniem Zmartwychwstania Pańskiego. Nie zachowała się ona jednak do naszych dni. W 1764 r. monaster został zlikwidowany, a cerkiew Zwiastowania Bogurodzicy – zamieniona w świątynię parafialną. W 2016 r. została udostępniona zwiedzającym, jako filia Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

²⁹⁶ Mściśław Iziasławowicz († 1170 r.) – *vide*: przypis 241. Był on prawnikiem Włodzimierza Monomacha.

²⁹⁷ Gleb Jerzewicz († 1171 r.) – syn Jerzego Dołgorukiego, książę kijowski (1169–1170 i 1170–1171).

²⁹⁸ Włodzimierz Mściśławowicz († 1171 r.) – syn Mściśława II Wielkiego Haralda, książę kijowski w roku 1167 i 1171.

²⁹⁹ Żyrosław – posadnik nowogrodzki w latach 1170–1171, 1171–1172 i 1175.

³⁰⁰ Iwanko Zachariaszewicz († 1175 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1171 i 1172–1175.

³⁰¹ Roman II Rościsławowicz († 1180 r.) – *vide*: przypis 279.

³⁰² Jerzy I Andrzejewicz († ok. 1194 r.) – syn Andrzeja Bogolubskiego, wnuk Jerzego Dołgorukiego, książę nowogrodzki w latach 1172–1175, w okresie późniejszym został mężem królowej gruzińskiej Tamary († 1213 r.).

³⁰³ Cerkiew św. Jakuba przy ulicy św. Jakuba – murowany przybytek został wybudowany w nerewskim końcu, jak podaje autor naszego źródła, w 1172/1173 r. W obiekcie tym miała się znajdować cudowna ikona Bogurodzicy, która – jeśli wierzyć miejscowym przekazom – zalała się łzami w marcu 1208 r. Świątynia uległa zniszczeniu w trakcie jednego z wielu pożarów, które nawiedzały tę część Nowogrodu Wielkiego. Została odbudowana w 1226/1227 r. Ucierpiała od ognia w 1299 r. Została zamknięta w 1732 r., a w 1846 r. – zawaliła się.

³⁰⁴ Koniec nerewski – północna część Sofijskiej strony miasta. Termin ten pojawia się w przekazach historycznych wyjątkowo wcześnie: na kartach najstarszego latopisu nowogrodzkiego odnajdujemy go właśnie w narracji na temat wydarzeń z roku 1172/1173. Anonimowy autor *Latopisu nowogrodzkiego czwartego*, tworzący w pierwszych dekadach XV w., nie zawahał się nawet użyć tej nazwy, relacjonując konflikt księcia połockiego Wsiesława Briaczysławowicza z mieszkańcami grodu nad Wołchowem w 1067 r. Koniec nerewski byłby zatem najwcześniej poświadczonym źródłowo rejonem Nowogrodu Wielkiego. Co więcej, jak wykazały badania archeologiczne, początki osadnictwa na tym terenie można datować już na połowę X w. Wśród badaczy brak jest jednomyślności w kwestii etymologii omawianego tu terminu. Zazwyczaj przyjmuje się, że pochodzi on od nazwy rzeki Narwy, w tekstach staroruskich określanej również jako Narowa, Norowa bądź Nerowa. Być może, przed powstaniem grodu nad Wołchowem obszar ten był zamieszany przez jakieś plemię bałtycko-fińskie, przybyłe znad Narwy. Nerewski koniec obejmował teren do północnego muru kremla i zachowanej do naszych czasów ulicy Legoszczy (ob. Ludogoszcz). Na wschodzie przylegał do koryta Wołchowa. Jego północną i zachodnią granicę stanowiła linia obwarowań miejskich. Nowogrodzianie przywykli jednak uznawać za jego integralną część tereny, znajdujące się na północ od wału, m.in. Zwierzyniec wraz z usytuowaną na jego obszarze wspólnotą monastyczną.

³⁰⁵ Michał Jerzewicz († 1176 r.) – syn Jerzego Dołgorukiego, książę kijowski w roku 1173.

³⁰⁶ Jarosław II Iziasławowicz († 1174/1176 r.) – *vide*: przypis 200.

³⁰⁷ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.

³⁰⁸ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

³⁰⁹ Andrzej Jerzewicz Bogolubski († 1174 r.) – *vide*: przypis 253.

³¹⁰ Bogolubowo (ros. Боголюбovo) – ob. miejscowość w obwodzie włodzimierskim w Rosji.

³¹¹ Mściśław IV Rościszłowicz († 1178 r.) – *vide*: przypis 247.

³¹² Jaropełk II Rościszłowicz († po 1196 r.) – syn Roścysława I Jerzewicza, książę nowogrodzki w 1178 r. W 1174/1175 r. Mściśław i Jaropełk zostali „posadzeni na tronie” we Włodzimierzu nad Kłazmą.

- ³¹³ Roman II Rościsławowicz († 1180 r.) – *vide*: przypis 279.
- ³¹⁴ Mściśław IV Rościsławowicz († 1178 r.) – *vide*: przypis 247.
- ³¹⁵ Światosław V Mściśławowicz († po 1176 r.) – syn Mściśława IV Rościsławowicza, książę nowogrodzki w roku 1175.
- ³¹⁶ Michał Jerzewicz († 1176 r.) – *vide*: przypis 305.
- ³¹⁷ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – syn Jerzego Dołgorukiego, książę kijowski w roku 1173, książę perejaśławski w latach 1175–1176, wielki książę włodzimierski w latach 1176–1212.
- ³¹⁸ Cerkiew Archanioła Michała przy ulicy Pruskiej – o przybytku tym autor naszego źródła wspomina po raz pierwszy, relacjonując wydarzenia z 1175/1176 r.: wśród kilku cerkwi, które padły wówczas ofiarą żywiołu, miała spłonąć także świątynia, dedykowana archaniołowi. Już w roku następnym została ona jednak odbudowana z inicjatywy ówczesnego posadnika nowogrodzkiego, Michała Stiepanowicza. Po raz kolejny, od uderzenia pioruna rozgorzał w niej pożar w 1187/1188 r., jednak ogień udało się wówczas opanować. Wzniesienie następnej, murowanej świątyni, dedykowanej św. Michałowi, zlecił w 1219 r. posadnik Twierdziśław Michałkowicz wraz ze swoim bratem Fiodorem. Jej budowę ukończono w 1224/1225 r. Obiekt był wielokrotnie przebudowywany w XIV–XIX w. Obecnie na jego miejscu wznosi się budynek mieszkalny.
- ³¹⁹ Cerkiew św. Jakuba przy ulicy Dobryniej – zlokalizowana w ludyńskim końcu, nieopodal Monasteru Dziesięcinnego. Autor naszego źródła wspomina o niej po raz pierwszy opisując zniszczenia, poczynione przez pożar w roku 1175/1176. Nowy, drewniany przybytek, poświęcony św. Jakubowi, miał powstać już w 1181/1182 r. Obiekt murowany wzniesiono w 1423 r. Istniał on do XVIII w.
- ³²⁰ Cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego przy ulicy Pruskiej – po raz pierwszy wzmiankowana w opisie pożaru z roku 1175/1176. Murowana świątynia pod tym wezwaniem została ufundowana, jak podaje autor naszego źródła, w 1185/1186 r. przez tysięcznika nowogrodzkiego o imieniu Miłonieg. Przybytek konsekrował arcybiskup Gabriel-Grzegorz w 1191/1192 r. Obiekt został rozebrany po 1819 r.
- ³²¹ Zawid Nerewinicz – posadnik nowogrodzki w latach 1175–1176, 1177–1180, 1184–1186.
- ³²² Drugą żoną Mściśława IV Rościsławowicza została nieznana nam z imienia córka posadnika Jakuna Mirosławowicza – *vide*: przypis 152.
- ³²³ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- ³²⁴ Jarosław III Mściśławowicz Piękny († 1199 r.) – syn Mściśława III Jerzewicza, książę nowogrodzki w latach 1176–1177. Był bratankiem Wsiewołoda Wielkie Gniazdo.

- ³²⁵ Gleb Rościszławowicz († 1177 r.) – syn Rościszława Jarosławowicza, księżę riaziański, mąż Eufrozyny Rościszławówny, siostry Mścisława IV Rościszławowicza i Jaropełka II Rościszławowicza.
- ³²⁶ Jaropełk II Rościszławowicz († po 1196 r.) – *vide*: przypis 312.
- ³²⁷ Kołoksza (ros. Колокша) – ob. rzeka w obwodzie włodzimierskim w Rosji.
- ³²⁸ Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1176–1177, 1180–1184, 1186–1189 i 1204–1205.
- ³²⁹ Cerkiew Archanioła Michała przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 318.
- ³³⁰ Cerkiew Ścienia Głowy św. Jana Chrzciciela przy ulicy Czudincewej – najprawdopodobniej drewniana świątynia, zlokalizowana w końcu zagorodskim, została ufundowana – jak podaje autor naszego źródła – w 1176–1178 r. przez pewnego Nowogrodzianina, Mojżesza Domanieżyca. W 1402 r. miał na jej miejscu powstać obiekt murowany, który przetrwał do XVIII w.
- ³³¹ Gleb Rościszławowicz († 1177 r.) – *vide*: przypis 325.
- ³³² Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- ³³³ Monaster św. św. Borysa i Gleba nad rzeką Smiadyń pod Smoleńskiem – *vide*: przypis 162.
- ³³⁴ Autor źródła ma tu zapewne na myśli dom wdowy po posadniku Iwanku Zachariaszewiczu.
- ³³⁵ Jarosław III Mścisławowicz Piękny († 1199 r.) – *vide*: przypis 324.
- ³³⁶ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- ³³⁷ Roman II Rościszławowicz († 1180 r.) – *vide*: przypis 279.
- ³³⁸ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.
- ³³⁹ Monaster Narodzenia św. Jana Chrzciciela przy ulicy Rostkinej – żeńska wspólnota klasztorna, usytuowana nieopodal cerkwi św. Teodora Stratelatesa przy ulicy Szczerkowej (*vide*: przypis 87). Niniejszy zapis jest jedyną wzmianką na temat tego przybytku, którą odnajdziemy na kartach *Latopisu nowogrodzkiego pierwszej* starszej redakcji. W 1406 r. na terenie monasteru została wzniesiona świątynia murowana, którą rozebrano w 1848 r. Wspólnotę zlikwidowano w 1764 r.
- ³⁴⁰ Mścisław V Rościszławowicz Chrobry († 1180 r.) – *vide*: przypis 279.
- ³⁴¹ Światosław III Wsiewołodowicz († 1194 r.) – *vide*: przypis 170.
- ³⁴² Włodzimierz III Światosławowicz († 1201 r.) – syn Światosława III Wsiewołodowicza, księżę nowogrodzki w latach 1180–1181.
- ³⁴³ Zawid Nerewinicz – *vide*: przypis 321.

- ³⁴⁴ Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – *vide*: przypis 328.
- ³⁴⁵ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.
- ³⁴⁶ Światosław III Wsiewołodowicz († 1194 r.) – *vide*: przypis 170. Był wnukiem Olega Światosławowicza.
- ³⁴⁷ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- ³⁴⁸ Twerca (ros. Тверца) – rzeka w ob. obwodzie twerskim w Rosji, lewy dopływ Wołgi.
- ³⁴⁹ Wlena – prawdopodobnie Wiela (ros. Веля), rzeka w obwodzie moskiewskim w Rosji, dopływ Dubny.
- ³⁵⁰ Jaropełk II Rościsławowicz († po 1196 r.) – *vide*: przypis 312.
- ³⁵¹ Świętynia wareska – *vide*: przypis 213.
- ³⁵² Cerkiew św. Jana Chrzciciela „Iszkowa” – twórca naszego źródła po raz pierwszy wspomina o tej świątyni, opisując straty, poczynione przez pożar, który rozgorzał 3 VII 1181 r. Miała ona zostać odbudowana jeszcze w tym samym roku. Kolejny, drewniany przybytek pod tym samym wezwaniem został wzniesiony w 1303–1305 r. Spłonął w lipcu 1311 r. W późniejszych wiekach był on wielokrotnie przebudowywany. Ucierpiał w czasie pożaru w 1745 r. i rychło po tym wydarzeniu został rozebrany. Cerkiew św. Jana Chrzciciela „Iszkowa” znajdowała się zapewne w rejonie Targu. Niektórzy badacze utożsamiają ją z innym przybytkiem, dedykowanym temu świętemu, wzniesionym z kamienia w 1359 r. w sąsiedztwie tzw. Niemieckiego Dworu (*vide*: przypis 979), o którym nadmienia autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji.
- ³⁵³ Cerkiew Archaniola Michała na Targu (przy ulicy Michajłowej) – *vide*: przypis 211.
- ³⁵⁴ Cerkiew Trzystu Osiemnastu Świętych Ojców, zebranych na soborze w Nikei – najwcześniejsza wzmianka na temat tego przybytku, którą odnajdujemy w naszym źródle, pojawia się w opisie pożaru, który spustoszył koniec sławieński latem 1181 r. Zniszczona wówczas przez ogień, najprawdopodobniej drewniana świątynia została odbudowana już w roku następnym. Murowaną cerkiew ufundowała żona Jakima Stołbowicza w 1308/1309 r. Obiekt ten spłonął w 1419 r., dziesięć lat później zawalił się, a w 1430 r. został restytuowany z inicjatywy arcybiskupa nowogrodzkiego Eutymiusza II. Nowa budowla przetrwała do XVIII w. Jak podaje autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji, cerkiew dedykowana trzystu osiemnastu Ojcom, którzy zebrali się na I soborze ekumenicznym w Nikei w 325 r., znajdowała się nieopodal dworu książęcego. Na tej podstawie wielu badaczy skłonnych jest zatem przyjmować, iż wzniesiono ją w rejonie Dworu Jarosławowego (*vide*: przypis 541).
- ³⁵⁵ Ruczaj Fiodorowski (*vide*: przypis 63).
- ³⁵⁶ Cerkiew św. Jakuba przy ulicy Dobryniej – *vide*: przypis 319.

- ³⁵⁷ Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy św. św. Kosmy i Damiana albo świątynia pod tym samym wezwaniem przy ulicy Chołopiej – *vide*: przypis 190.
- ³⁵⁸ Cerkiew św. Saby – *vide*: przypis 219.
- ³⁵⁹ Cerkiew św. Jerzego na Targu (*vide*: przypis 127) albo cerkiew św. Jerzego przy ulicy Borkowej – o wzniesieniu tego ostatniego przybytku, znajdującego się w końcu nerewskim, autor naszego źródła wspomina po raz kolejny w narracji na temat wydarzeń z 1303–1305 r. W 1432/1433 r. wybudowano na jego miejscu świątynię murowaną. Nie wiadomo, kiedy przestała istnieć. Najpóźniejsza chronologicznie wzmianka źródłowa na jej temat odnosi się do 1632 r.
- ³⁶⁰ Cerkiew św. Jana Chrzciciela „Iszkowa” – *vide*: przypis 352.
- ³⁶¹ Druck (biał. Дрыцк, ros. Друк) – ob. miejscowość na Białorusi.
- ³⁶² Światosław III Wsiewołodowicz († 1194 r.) – *vide*: przypis 170.
- ³⁶³ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- ³⁶⁴ Jaropełk II Rościsławowicz († po 1196 r.) – *vide*: przypis 312.
- ³⁶⁵ Włodzimierz III Światosławowicz († 1201 r.) – *vide*: przypis 342.
- ³⁶⁶ Jarosław IV Włodzimierzowicz († po 1207 r.) – syn Włodzimierza Mścisławowicza, wnuk Mścisława II Wielkiego Haralda, książę nowogrodzki w latach 1182–1184, 1187–1196 i 1197–1199. Najprawdopodobniej jego żona oraz małżonka Wsiewołoda Wielkie Gniazdo, Maria Szwarnowna były siostrami.
- ³⁶⁷ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.
- ³⁶⁸ Cerkiew Trzystu Osiemnastu Świętych Ojców, zebranych na soborze w Nikei – *vide*: przypis 354.
- ³⁶⁹ Cerkiew św. Hypatiusza przy ulicy Rogaticy – o wzniesieniu pierwszego, prawdopodobnie drewnianego przybytku, dedykowanego św. Hypatiuszowi z Gangry († IV w.), czytamy w naszym źródle w narracji na temat wydarzeń z 1183/1184 r. Świątynia murowana została wybudowana w 1369 r. Rozebrano ją w 1832 r. Obiekt znajdował się w końcu sławieńskim, przy zachowanej do naszych dni ulicy Rogaticy (ob. Rogatica). Obecnie na jego miejscu wznosi się dom mieszkalny o numerze 26.
- ³⁷⁰ Bułgaria Wołżańsko-Kamska – państwo, istniejące w VII–XIII w. w dorzeczu dolnej Kamy i środkowej Wołgi. Podbite w połowie XIII w. przez Mongołów i wcielone w obręb Złotej Ordy.
- ³⁷¹ Iziasław Glebowicz († 1183 r.) – syn Gleba Jerzewicza, książę perejasławski.
- ³⁷² Cerkiew św. Jana Chrzciciela „na opokach” (na Targu) – *vide*: przypis 109.
- ³⁷³ Dawid II Rościsławowicz († 1197 r.) – *vide*: przypis 221.

³⁷⁴ Mściśław VI Dawidowicz († 1189 r.) – syn Dawida II Rościszławowicza, księżę nowogrodzki w latach 1184–1187.

³⁷⁵ Cerkiew św. Błażeja, biskupa Sebasty – jeśli wierzyć miejscowej tradycji, najstarsza drewniana cerkiew, dedykowana biskupowi Sebasty Błażejowi († ok. 316 r.), została wzniesiona w Nowogrodzie Wielkim już w 1111 r. Niektórzy badacze przypuszczają nawet, iż wybudowano ją na terenie dawnej świątyni pogańskiej, w której w okresie przed chrystianizacją Rusi czczono jedno z najważniejszych bóstw słowiańskiego panteonu: patronującego kupcom i rzemieślnikom Welesa (w źródłach staroruskich nazywanego także Wołosem). Za hipotezę tą zdaje się przemawiać fakt, iż interesujący nas tu przybytek znajdował się przy nieistniejącej już obecnie ulicy Wołosowej. Godna uwagi jest też zbieżność brzmieniowa staro-cerkiewno-słowiańskiego wariantu imienia Błażej (Блaснй) z mianem pogańskiego boga. Autor naszego źródła wspomina o tej świątyni po raz pierwszy w narracji na temat wydarzeń z 1184/1185 r. Drewniana cerkiew św. Błażeja przetrwała aż do XIV w. Strawiona pożarem, została odbudowana ok. 1380 r. Zachowaną do naszych dni murowaną świątynię, dedykowaną męczennikowi z Sebasty, wzniesiono – jak czytamy w *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* młodszej redakcji – w 1407 r. Cerkiew była kilkakrotnie przebudowywana w XVIII i XIX w.

³⁷⁶ Cerkiew Apostołów Piotra i Pawła na Sikorczej Górze – miejscowa tradycja wiąże niekiedy powstanie pierwszej, drewnianej cerkwi dedykowanej dwóm apostołom z początkami żeńskiego Monasteru Piotrowskiego, oddanego do użytku w okresie, w którym godność biskupa nowogrodzkiego piastował German (1078–1095/6). Autor naszego źródła informuje nas natomiast o tym, iż murowaną świątynię św. św. Piotra i Pawła na Sikorczej Górze ufundowali Nowogrodzianie, mieszkający przy ulicy św. Łukasza, 6 V 1185 r. Prace budowlane zostały ukończone dopiero w 1192/1193 r. W tym też roku nowy przybytek został uroczystie konsekrowany przez arcybiskupa nowogrodzkiego Gabriela-Grzegorza. O dalszych losach monasteru i cerkwi wiemy niewiele. W XIII w. ze wspólnotą tą była związana św. Krystyna (Charytyna) Litewska: przez wiele lat pełniła ona funkcję igumeni monasteru na Sikorczej Górze, a po śmierci została pochowana w cerkwi św. św. Piotra i Pawła. Żeński monaster został zlikwidowany w 1764 r., a interesujący nas przybytek zaczął wówczas pełnić rolę kaplicy przycmentarnej. Kilkakrotnie przebudowywany w XIX w., stopniowo popadał w ruinę. Akcję remontową podjęto dopiero w 2010 r., w odpowiedzi na inicjatywę społeczną mieszkańców Nowogrodu Wielkiego. Trwa ona do chwili obecnej.

³⁷⁷ Miłonieg – pierwszy tysięcznik wybrany na wiecu. Piastował tę funkcję w 1191/1192 r.

³⁷⁸ Cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 320.

³⁷⁹ Dawid II Rościszławowicz († 1197 r.) – *vide*: przypis 221.

- ³⁸⁰ Jemieniec (ros. Емонец) – jezioro w południowej części ob. obwodu pskowskiego w Rosji.
- ³⁸¹ Zawid Nerewinicz – *vide*: przypis 321.
- ³⁸² Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – *vide*: przypis 328.
- ³⁸³ Postać trudna do zidentyfikowania. W historiografii istnieją przypuszczenia, że wspomniany przez autora naszego źródła Aleksy Maluelowicz mógł być członkiem rodziny cesarskiej, synem bizantyńskiego władcy z nieprawego łoża lub też osobą, fałszywie podającą się za konstantynopolitańskiego bazyleusa. H. GRALA, *Tradycja dziejopisarska o pobycie władcy Bizancjum w Haliczu (Jan Długosz i kronikarz hustyński)*, „Kwartalnik Historyczny” 93.3, 1986, s. 641; А.Ю. КАРПОВ, *Византийский император на берегу Волхова: из истории самозванчества в XII в.*, [in:] IDEM, *Исследования по истории домонгольской Руси*, Москва 2014, s. 374–384.
- ³⁸⁴ Nikefor II († 1198 r.) – metropolita kijowski (przed 1183–1198).
- ³⁸⁵ Gabriel Nerewinicz – być może, był bratem posadnika Zawida Nerewinicza.
- ³⁸⁶ Monasteru Narodzenia Bogurodzicy (Antoniewskiego) – *vide*: przypis 92.
- ³⁸⁷ Cerkiew Archanioła Michała przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 318.
- ³⁸⁸ Pieczorcy, Pieczora – plemiona ugrofińskie, zamieszkujące w dorzeczu górnej i średniej Pieczory. Być może, autorzy staroruscy określali tym terminem również ludność nieniecką.
- ³⁸⁹ Jugrowie, Jugra – plemiona ugrofińskie, bytujące na najbardziej wysuniętych na północ peryferiach Rusi, przodkowie Wogułów (Mansów) i Ostiaków (Chantów).
- ³⁹⁰ Pieczora (ros. Печора) – ob. rzeka w Rosji, w Republice Komi i Nienieckim okręgu autonomicznym.
- ³⁹¹ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- ³⁹² Jarosław IV Włodzimierzowicz († po 1207 r.) – *vide*: przypis 366.
- ³⁹³ Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216.
- ³⁹⁴ German-Wojata († 1188 r.) – zdaniem niektórych badaczy duchowny ten był jednym z autorów (lub też redaktorów) naszego źródła. Istnieją przypuszczenia, że to on właśnie zanotował pod koniec relacji na temat wydarzeń z 1144/1145 r.: *Tęgoż roku ustanowił mnie popem święty arcybiskup Nifont*.
- ³⁹⁵ Cerkiew św. Jakuba przy ulicy Dobryniej – *vide*: przypis 319.
- ³⁹⁶ Monaster Przemienienia Pańskiego w Pskowie – *vide*: przypis 230.

³⁹⁷ Niemcy – Nowogrodzianie określali tym mianem przede wszystkim hanzeatyckich kupców, obecnych nad Wołchowem od schyłku XII w. W późniejszych partiach narracji wspomniany termin odnoszony jest też do członków Zakonu Kawalerów Mieczowych.

³⁹⁸ Choruzek (ros. Хоружек) – identyfikacja tego toponimu jest kwestią sporną. Niektórzy badacze przyjmują, że kryje się pod nim szwedzkie miasto Thorsharg (Torshälla). Дж. Линд, *Загадочная статья новгородской первой летописи. Что случилось в 1188 году?*, „Архив русской истории” 4, 1994, s. 191–205.

³⁹⁹ Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216.

⁴⁰⁰ Obiekt niezidentyfikowany. Być może, autor naszego źródła miał tu na myśli kaplicę boczną cerkwi Archanioła Michała przy ulicy Pruskiej (*vide*: przypis 318), dedykowaną Trzem Świętym Młodzieńcom.

⁴⁰¹ Córka Jarosława IV Włodzimierzowicza i jego nieznannej z imienia małżonki. Dariusz Dąbrowski identyfikuje urodzoną w Nowogrodzie Wielkim w 1189 r. księżną jako Grzymisławę Jarosławównę († 1258 r.), wydaną za polskiego władcę Leszka Białego († 1227 r.). D. DĄBROWSKI, *Genealogia...*, s. 616–621.

⁴⁰² Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.

⁴⁰³ Mirosław (Miroszka) Niezdinicz († 1204 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1189–1204.

⁴⁰⁴ Iziasław Jarosławowicz († 1198 r.) – na chrzcie otrzymał imię Michał, syn księcia Jarosława IV Włodzimierzowicza. Zmarł w bardzo młodym wieku i został pochowany w monasterze św. Jerzego.

⁴⁰⁵ Rurykowe Grodziszczce – *vide*: przypis 59.

⁴⁰⁶ Dwór arcybiskupi – *vide*: przypis 144.

⁴⁰⁷ Cerkiew Wizerunku Zbawiciela „nieuczynionego ręką ludzką” – przybytek ten, znajdujący się przy ulicy Dobryniej, między murem Dziedzińca a brzegiem Wołchowa, został wspomniany w tekście dokumentu księcia Iziasława Mściśławowicza z 1134 r. Autor naszego źródła datuje jego powstanie na rok 1191/1192. Świątynię murowaną wzniesiono w 1378 r. Została ona rozebrana w XVIII w.

⁴⁰⁸ Cerkiew św. Paraskiewy Piątnicy na Targu – *vide*: przypis 234.

⁴⁰⁹ Cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 320.

⁴¹⁰ Tysięcznik – początkowo był mianowany przez księcia i jemu podporządkowany. W końcu XII w. doszło do wyemancypowania tysięczników spod kontroli książęcej. Wybierano ich odtąd na wiecu. Osoby, pełniące tę funkcję, należy do pewnego stopnia traktować jako reprezentantów szerokich warstw mieszkańców miasta. W ich kompetencjach znajdowały się kwestie sądownictwa związane z prowadzeniem handlu, nadzór nad miarami, jak również spory między

Nowogrodzianami a obcymi, pobór podatków. Tysięcznicy uczestniczyli w negocjacjach, dotyczących układów handlowych Nowogrodu Wielkiego, rozmów z przybywającymi do miasta obcymi posłami. Byli również członkami poselstw, wysyłanych przez republikę nad Wołchowem do innych ośrodków handlowych czy politycznych. Tysięcznicy początkowo wywodzili się spoza warstwy bojarskiej. Pierwszym znanym z imienia jest Miłonieg, wybrany na wiecu mieszkaniac ulicy Pruskiej, który piastował ten urząd w 1191/1192 r. Najwcześniejszy *casus* wyboru tysięcznika przez wiec źródła odnotowują w 1219 r. Grupa społeczna, z której rekrutowano tysięczników, zmieniła się w początkach XIV w. Odtąd byli oni wybierani spośród bojarów, a pełnienie tego urzędu stało się dla części nowogrodzkich dostojników drogą do objęcia stanowiska posadnika. Po połowie XIV w. instytucja ta została przekształcona w kolegialny organ, składający się najpierw z sześciu, a później z ośmiu członków (od 1429 r.). Na jego czele stał główny tysięcznik, któremu podporządkowani byli tysięcznicy z poszczególnych końców. W XV w. wprowadzona została jednoroczna kadencja pełnienia urzędu głównego tysięcznika. Godność ta również przestała istnieć w konsekwencji podporządkowania Nowogrodu Wielkiego przez Iwana III Srogięgo.

⁴¹¹ Nieznany z imienia syn Jarosława IV Włodzimierzowicza. Najprawdopodobniej zmarł jako kilkuletnie dziecko.

⁴¹² Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – Chutyń jest osadą, znajdującą się w odległości kilku kilometrów na północny-wschód od współczesnego Nowogrodu Wielkiego, w miejscu, w którym rzeka Mały Wołchowiec łączy się ponownie z głównym nurtem Wołchowa. W 1192/1193 r. – jak zaświadcza autor naszego źródła – Aleksy Michalewicz, pobożny młodzieniec, pochodzący z zamożnej i wpływowej rodziny z końca nerewskiego, udał się do Chutyni i ufundował tam świątynię pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Jeszcze w tym samym roku konsekrował ją arcybiskup Gabriel-Grzegorz. Z jego inicjatywy powstał też wówczas u zbiegu Wołchowa i Małego Wołchowca męski monaster. Aleksy Michalewicz postrzyżął się na mnicha w nowo założonej wspólnotie, przyjmując imię Barlaam. W niedalekiej przyszłości wybrano go na jej zwierzchnika (igumena), a rychło po śmierci – która nastąpiła najprawdopodobniej po 1207 r. – zaczęto czcić jako jednego z pierwszych świętych ziemi nowogrodzkiej. Kult ten zaważył też zapewne na dalszych losach Monasteru Chutyńskiego. W toku kolejnych stuleci cieszył się on szczególną estymą wśród Nowogrodzian: wskutek licznych donacji osiągnął silną pozycję majątkową (ustępując pod tym względem jednej tylko wspólnotie – klasztorowi św. Jerzego). Spośród zamieszkujących go mnichów wywodziło się również kilku późniejszych arcybiskupów nowogrodzkich, m.in. Dobrynia-Antoni, Arseniusz Mnich, Jan III i Symeon-Samson. W okresie sprawowania posługi arcybiskupiej przez tego ostatniego dostojnika kompleks monastyczny w Chutyni uległ rozbudowie. Jak zaświadcza autor *Latopisu nowogrodzkiego* pierwszej młodszej redakcji, w 1417 r. na jego obszarze wzniesiono murowaną cerkiew św. Antoniego, zaś w rok później – przybytek

proroka Eliasza. Kult św. Barlaama oraz związany z nim monaster wspierał także arcybiskup Eutymiusz II. W 1445 r. ufundował on w Chutyni murowaną cerkiew dedykowaną nowogrodzkiemu mnichowi, zwieńczoną dzwonnica. Wspólnota została zlikwidowana decyzją władz sowieckich w 1925 r. W 1994 r. zespół przekazano Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Aktualnie Monaster Chutyński jest czynną wspólnotą żeńską.

⁴¹³ Cerkiew Apostołów Piotra i Pawła na Sikorczej Górze – *vide*: przypis 376.

⁴¹⁴ Martyriusz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1193–1199. O jego pochodzeniu i młodości niewiele wiadomo. Najwcześniejsza wzmianka na temat tego duchownego, którą odnajdujemy w naszym źródle, odnosi się do ufundowanego przez niego w 1192/1193 r. monasteru Przemienienia Pańskiego w Starej Rusie. W przybytku tym Martyriusz przebywał w maju 1193 r., kiedy to Nowogrodzianie wybrali go na swego arcybiskupa. Następnie udał się on do Kijowa i otrzymał święcenia od metropolity w dniu 10 XII 1193 r. Dostojnik ten polecił wznieść kilka obiektów sakralnych, m.in. nadbramną cerkiew w linii umocnień Dziedzińca, pod wezwaniem Złożenia Szaty i Pasa Świętej Bogurodzicy w sanktuarium w Blachernach, oraz świątynię Zmartwychwstania Pańskiego nad jeziorem Miaczino, a także murowany przybytek Przemienienia Pańskiego w Starej Rusie. W 1199 r. Martyriusz udał się wraz z poselstwem nowogrodzkim do księcia włodzimierskiego Wsiewołoda Wielkie Gniazdo i w trakcie tej podróży zmarł. Jego ciało zostało przewiezione do Nowogrodu Wielkiego i złożone w soborze katedralnym. W 1511 r. został zaliczony w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁴¹⁵ Monaster Przemienienia Pańskiego w Starej Rusie – pierwszą, drewnianą cerkiew na terenie nowo powstałej wspólnoty klasztornej ufundował późniejszy arcybiskup nowogrodzki Martyriusz w 1192/1193 r. W 1198 r., już jako władca, polecił on wznieść murowaną świątynię Przemienienia Pańskiego, która została ukończona i konsekrowana jeszcze w tym samym roku. Jej wnętrze ozdobiło malowidłami naściennymi w 1199/1200 r. Monaster został doszczętnie ograbiony przez Litwinów w 1234/1235 r. W XV–XIX w. cerkiew przyklasztorna ulegała wielu przebudowom, znacznie ingerującym w jej pierwotne założenia architektoniczne. Monaster został zlikwidowany przez władze sowieckie w latach 20. XX w. Obecnie jest obiektem muzealnym.

⁴¹⁶ Cerkiew Apostołów Piotra i Pawła na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 189.

⁴¹⁷ Monaster Zmartwychwstania Pańskiego nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 148.

⁴¹⁸ Monaster Opieki Bogurodzicy, zw. Zwierzynieckim – *vide*: przypis 197.

⁴¹⁹ Światosław III Wsiewołodowicz († 1194 r.) – *vide*: przypis 170.

⁴²⁰ Rościsław Jarosławowicz († 1198 r.) – syn księcia Jarosława IV Włodzimierzowicza. Zmarł jako kilkuletnie dziecko i został pochowany w monasterze św. Jerzego.

⁴²¹ Cerkiew Apostołów Piotra i Pawła na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 189.

⁴²² Cerkiew św. Jana Miłosiernego nad jeziorem Miaczino – o budowie drugiej świątyni w żeńskim monasterze Zmartwychwstania Pańskiego autor naszego źródła wspomina już w narracji na temat wydarzeń z 1193/1194 r. Dodaje, że znajdowała się ona nad bramą klasztorną. Można też przypuszczać, iż – podobnie jak większość budowli sakralnych w Nowogrodzie Wielkim w tym okresie – wzniesiono ją z drewna. Murowany przybytek dedykowany św. Janowi Miłosiernemu († ok. 616 r.) miał powstać nad jeziorem Miaczino – jak zaświadczają późniejsze przekazy historyczne – w latach dwudziestych XV w. Usytuowano go na północ od głównej świątyni monasteru, noszącej podwójne wezwanie: Zmartwychwstania Pańskiego i Uwierzenia Apostoła Tomasza. Cerkiew św. Jana Miłosiernego nad jeziorem Miaczino nosi ślady późniejszych przebudów i renowacji. Na północnej fasadzie zabytku dostrzec możemy ślady drugiej, dość obszernej budowli murowanej, przylegającej ongiś do korpusu cerkwi i połączonej z nią wewnętrznym przejściem. Pierwotne przeznaczenie pomieszczenia jest nieznane. Przypuszcza się, że mogło ono służyć mieszkankom monasteru jako jadalnia i zostało rozebrane po likwidacji wspólnoty w latach 40. XVIII w.

⁴²³ Ulica Jaryszewa – znajdowała się w końcu ludyńskim, na południe od kremla.

⁴²⁴ Cerkiew św. Bazylego przy ulicy Jaryszewej – *vide*: przypis 209.

⁴²⁵ Cerkiew Trójcy Świętej przy ulicy Riediatinej (w Jamskiej Słobodzie) – *vide*: przypis 264.

⁴²⁶ Cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego – autor naszego źródła po raz pierwszy wspomina o tym przybytku wymieniając budynki, zniszczone w czasie pożaru w 1194/1195 r. Nowa, drewniana świątynia pod tym wezwaniem została wzniesiona już w roku następnym. Odbudowano ją raz jeszcze – w 1364 r., a w 1397 r. po raz kolejny padła ofiarą żywiołu. Murowany obiekt powstał w 1415 r. Został rozebrany w XVIII w. Cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego znajdowała się w końcu ludyńskim, w tzw. Jamskiej Słobodzie, przy zachowanej do naszych dni ulicy Podwyższenia Krzyża Św. (ob. Wozdwiżenskaja).

⁴²⁷ Ulica Chriewkowa – znajdowała się w końcu zagorodskim, na zachód od kremla.

⁴²⁸ Koniec ludyński – południowa część Sofijskiej strony miasta, obejmująca teren od ulicy Pruskiej i muru Dziedzińca. Jej naturalną granicę wschodnią stanowiło koryto Wołchowa, a także kanały, łączące się w tym rejonie z jego głównym nurtem. Od zachodu i południa dzielnicę tę ograniczała linia obwarowań miejskich. Etymologia wspomnianego terminu nie nastęrcza dziś znancom zagadnienia większych trudności. Przyjmuje się, że wywodzi się on od rzeczownika *люди́е/люди́* (tj. 'ludzie', 'lud'), określającego w tym konkretnym wypadku ogół mieszkańców ośrodka nad Wołchowem. Po raz pierwszy koniec ludyński wspomniany jest na kartach naszego źródła w opisie rozległych pożarów, które spustoszyły miasto w 1194/1195 r. Co ciekawe, nie jest to najwcześniejsza wzmianka

na temat interesującej nas tu dzielnicy, którą odnajdujemy w źródłach pisanych. Podczas wykopalisk archeologicznych, prowadzonych na omawianym obszarze w 2005 r., odkryto gramotę na korze brzozonej (nr 954), na której widnieje prywatny list pewnego Nowogrodzianina o imieniu Żyroczo, zawierający frazę: *ty okryłeś wstydem cały koniec ludyński*. Artefakt ten datowany jest na pierwszą połowę XII w.

⁴²⁹ Cerkiew Apostoła Filipa przy ulicy Nutnej – pierwsza, najprawdopodobniej drewniana cerkiew, poświęcona św. Filipowi, została wzniesiona, jak dowiadujemy się z naszego źródła, w końcu sławieńskim, przy istniejącej po dziś dzień ulicy Nutnej, w 1194/1195 r. Uroczystej konsekracji przybytku dokonał 29 I 1195 r. arcybiskup nowogrodzki Martyriusz. Murowana świątynia powstała nieomal dwa stulecia później. Jak zaświadcza autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego młodszej redakcji*, jej budowę rozpoczęto w 1383 r., a jesienią 1384 r. poświęcił ją arcybiskup Aleksy. Zachowaną do czasów obecnych murowaną cerkiew, dedykowaną apostołowi Filipowi, wzniesiono w latach 1527–1528, z inicjatywy kupców nowogrodzkich i moskiewskich, zamieszkujących okoliczne ulice. Była ona świątynią podwójną: tuż obok przybytku św. Filipa powstała druga cerkiew, poświęcona św. Mikołajowi z Miry († ok. 345 r.). Według zamysłów ich twórców, obie budowle służyć miały okolicznej ludności: w cerkwi apostoła Filipa modlili się mieszkańcy ulicy Nutnej, zaś w świątyni św. Mikołaja – rezydenci pobliskiej ulicy Bardowej. Zabytek dedykowany św. Filipowi jest obecnie czynną świątynią, podlegającą Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁴³⁰ Dionizy – igumen monasteru św. Jerzego. Sabbacjusz – igumen monasteru św. Jerzego i archimandryta nowogrodzki w latach 1194–1226.

⁴³¹ Monasteru Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216.

⁴³² Cerkiew Złożenia Szaty i Pasa Bogurodzicy w Blachernach, usytuowana nad bramą Dziedzińca – *vide*: przypis 55.

⁴³³ Cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego (Uwierzenia Apostoła Tomasza) nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 148.

⁴³⁴ Monaster św. Barbary – *vide*: przypis 163.

⁴³⁵ Cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego – *vide*: przypis 426.

⁴³⁶ Cerkiew św. Bazylego przy ulicy Jaryszewej – *vide*: przypis 209.

⁴³⁷ Precyzyjna lokalizacja tego obiektu jest nieznana. Zdaniem Walentyna Janina, autor źródła miał tu na myśli cerkiew św. Demetriusza, usytuowaną przy ulicy Dosłaniej w końcu nerewskim. В.Л. Янин, *Новгородские посадники*, Москва 2003, s. 102.

⁴³⁸ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.

- ⁴³⁹ Jarosław Wsiewołodowicz († 1198 r.) – syn Wsiewołoda Olegowicza, książę czernihowski.
- ⁴⁴⁰ Olegowicze – gałąź rodu Rurykowiczów, której protoplastą był Oleg Światosławowicz († 1115 r.), książęta czernihowscy.
- ⁴⁴¹ Mściśław-Borys Romanowicz († 1223 r.) – syn Romana II Rościsławowicza, książę pskowski i smoleński, zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1212–1223.
- ⁴⁴² Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317; Dawid II Rościsławowicz († 1197 r.) – *vide*: przypis 221.
- ⁴⁴³ Jarosław Wsiewołodowicz († 1198 r.) – *vide*: przypis 439.
- ⁴⁴⁴ Igor Światosławowicz († 1201 r.) – syn Światosława II Olegowicza, książę Nowogrodu Siewierskiego i Czernihowa.
- ⁴⁴⁵ Monaster św. Cyryla na wyspie Nielezien – nieistniejący już obecnie kompleks klasztorny, zlokalizowany na południowych peryferiach Nowogrodu Wielkiego, na wyspie Nielezien (ob. Sielezniew), opływanej z obu stron przez odnogi Małego Wołchowca. Autor naszego źródła wspomina o nim jedynie w opisie wydarzeń z roku 1196/1197. Dwaj bracia, Konstantyn i Dymitr ufundowali w nim wówczas murowaną świątynię, dedykowaną św. Cyrylowi Aleksandryjskiemu († 444 r.). Jeszcze w tym samym roku konsekrował ją arcybiskup nowogrodzki Martyriusz. Monaster został zlikwidowany przez władze sowieckie w latach 20. XX w., a jego zabudowania obróciły się w ruinę.
- ⁴⁴⁶ Łubianka – ulica w końcu sławieńskim.
- ⁴⁴⁷ Onisim – najprawdopodobniej ihumen monasteru św. Cyryla na wyspie Nielezien.
- ⁴⁴⁸ Cerkiew Złożenia Szaty i Pasa Bogurodzicy w Blachernach, usytuowana nad bramą Dziedzińca – *vide*: przypis 55.
- ⁴⁴⁹ Elizeusz Piotrowicz Grek († 1231 r.) – twórca ikon i malowideł naściennych, tworzący na przełomie XII i XIII stulecia. Istnieją przypuszczenia, że był synem Piotra Michałkowicza, możnego Nowogrodzianina z końca ludyńskiego, chociaż nadany mu przez autora latopisu przydomek sugeruje, iż wywodził się z Bizancjum. Wykonał polichromię w nadbramnej cerkwi Złożenia Szaty i Pasa Bogurodzicy. Przypisuje się mu niekiedy również autorstwo fresków w świątyni Przemienienia Pańskiego na Nieriedicy (*vide*: przypis 465) oraz ikony Zbawiciela „nieuczynionego ręką ludzką”, znajdującej się obecnie w zbiorach Galerii Trietia-kowskiej (nr 14245).
- ⁴⁵⁰ Cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego (Uwierzenia Apostoła Tomasza) nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 148.
- ⁴⁵¹ Jarosław IV Włodzimierzowicz († po 1207 r.) – *vide*: przypis 366.

- ⁴⁵² Jarosław Wsiewołodowicz († 1198 r.) – *vide*: przypis 439.
- ⁴⁵³ Bieżecki Wierch (ros. Бежецкий Верх) – tereny nad rzeką Mołogą, ob. w obwodzie twerskim w Rosji.
- ⁴⁵⁴ Msta (ros. Мста) – rzeka w zachodniej Rosji, ob. na terenie obwodów nowogrodzkiego i twerskiego.
- ⁴⁵⁵ Monaster św. Cyryla na wyspie Nielezien – *vide*: przypis 445.
- ⁴⁵⁶ Jaropełk III Jarosławowicz († po 1212 r.) – syn Jarosława Wsiewołodowicza, książę nowogrodzki w roku 1197.
- ⁴⁵⁷ Jarosław IV Włodzimierzowicz († po 1207 r.) – *vide*: przypis 366.
- ⁴⁵⁸ Cerkiew św. Nikefora – wzmiankowana jedynie w tym punkcie narracji *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego*. Świątynia, ufundowana przez arcybiskupa Martyriusza w 1197/1198 r. na wysepce nad brzegiem Wołchowa, nieopodal wschodniego wału Dziedzińca, wznosiła się – być może – w tym samym miejscu, w którym później znajdowała się kaplica, dedykowana św. Mikołajowi, przylegająca do baszty Włodzimierskiej. Obiekt nie zachował się do naszych dni.
- ⁴⁵⁹ Monaster św. Eufemii – autor naszego źródła wspomina o nim tylko w tym miejscu. Wspólnotę żeńską na prawym brzegu Wołchowa ufundować miała w 1197/1198 r. pewna zamożna Nowogrodzianka, żona Poliuda Gorodszinica, córka posadnika Żyrosława. Murowaną świątynię przyklastorną wzniesiono w 1414 r. Monaster został zlikwidowany w 1787 r., a jego zabudowania – rozebrane w latach 1807–1808. Obecnie przyjmuje się, że przybytek ten znajdował się niedaleko wybudowanej w 1377/1378 r. cerkwi św. św. Borysa i Gleba w Płotnikach, która zachowała się do naszych dni. Cf. Г.Е. ДУБРОВИН, «...Полюжая Городышину Жироскина дѣци...» (к вопросу об основательнице новгородского Евфимьиного монастыря в Плотниках), „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2(32), 2008, s. 109–117.
- ⁴⁶⁰ Koniec płotnicki – obszar, stanowiący północną część targowej strony Nowogrodu Wielkiego, na wschodzie przylegającą do linii umocnień miejskich, na zachodzie zaś dochodzącą do koryta Wołchowa, uznawany jest przez badaczy za jedną z najmłodszych dzielnic interesującego nas tu ośrodka. Swą nazwę zawdzięcza toponimowi Płotniki, wywodzącemu się od staroruskiego rzeczownika oznaczającego cieślę. Można więc przypuszczać, iż pierwotnie rejon ten był zamieszany przez rzemieślników, specjalizujących się w obróbce drewna. W *Latopisie nowogrodzkim pierwszym* starszej redakcji, w opisie pożaru, który spustoszył rozległe połacie targowej części miasta w 1134/1135 r., wzmiankowany jest Ruczaj Płotnicki. Termin *Płotniki* odnajdujemy na kartach wspomnianego latopisu w narracji na temat wydarzeń z 1197/1198 r. Relatywnie późno, bo dopiero w 1368 r., w materiale źródłowym pojawia się natomiast określenie *koniec płotnicki*. Wielu badaczy skłonnych jest zatem przypuszczać, iż dzielnicę

tę wydzielono z sąsiedniego końca sławieńskiego w drugiej połowie XII stulecia. Granica między oboma rejonami przebiegać miała wzdłuż zachowanej do naszych czasów ulicy o nazwie Rogatica.

⁴⁶¹ Monaster Przemienienia Pańskiego w Starej Rusie – *vide*: przypis 415.

⁴⁶² Iziasław Jarosławowicz († 1198 r.) – *vide*: przypis 404.

⁴⁶³ Rościśław Jarosławowicz († 1198 r.) – *vide*: przypis 420.

⁴⁶⁴ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

⁴⁶⁵ Cerkiew Przemienienia Pańskiego na Nieriedicy – Nieriedica jest niewielkim wzniesieniem, usytuowanym na prawym brzegu Wołchowa, między korytem Małego Wołchowa a tzw. kanałem Sieversa, przekopanym w latach 1798–1803. Znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie Grodziszcz Rurykowego, ale – ze względu na położenie na podmokłym terenie zalewowym – przez znaczną część roku nie ma z nim połączenia lądowego. W tym trudno dostępnym miejscu u schyłku XII w. miała powstać jedna z najpiękniejszych świątyń Nowogrodu Wielkiego. Inicjatorem wzniesienia przybytku był książę Jarosław IV Włodzimierzowicz. Wielu historyków przypuszcza, iż kierowała nim przede wszystkim chęć upamiętnienia swoich dwóch, przedwcześnie zmarłych synów: Iziasława i Rościśława. W tym samym celu ich matka, nieznana nam z imienia małżonka Jarosława, w 1199/1200 r. ufundowała cerkiew Narodzenia Bogurodzicy na Michalicy (*vide*: przypis 472). Niektórzy badacze sugerują nawet, iż położony nieopodal książęcej siedziby na Grodziszczu Rurykowym obiekt miał w zamyśle jego twórców pełnić rolę rodzowego grobowca. Przypuszczenia te są jednak tylko częściowo uzasadnione. Iziasław i Rościśław Jarosławowicze zostali wszak pochowani w innym miejscu: w monasterze św. Jerzego (*vide*: przypis 98). Grobowce książęce, umieszczone we wnętrzu cerkwi na Nieriedicy, pochodzą natomiast z okresu o wiele późniejszego. Niewątpliwy walor świątyni stanowią freski, zdobiące jej wnętrza. Ukończono je, jak informuje autor naszego źródła, już w 1199/1200 r. Ich autorami byli najprawdopodobniej miejscowi, nowogrodzcy artyści, chociaż w literaturze przedmiotu pojawiają się także przypuszczenia, iż w pracach nad polichromią cerkwi na Nieriedicy mógł brać udział Elizeusz Piotrowicz Grek († 1231 r.), twórca ikon i malowideł naściennych, wspomniany w latopisach i wielu gramotach na korze brzozonej. Nieopodal świątyni Przemienienia Pańskiego na Nieriedicy istniał też w pewnym okresie męski monaster. Najstarsza wzmianka na jego temat w naszym źródle odnosi się do wydarzeń z 1219 r. – to w jego murach miał wówczas znaleźć schronienie deponowany z katedry arcybiskupiej Dobrynia-Antoni. Wspólnota od XVI w. zaczęła chylić się ku upadkowi. Ostatecznie monaster na Nieriedicy został zlikwidowany w 1764 r. Obiekt jest obecnie filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

⁴⁶⁶ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.

⁴⁶⁷ Kaspla (ros. Каспля) – jezioro i rzeka, ob. w obwodzie smoleńskim w Rosji.

⁴⁶⁸ Seliger (ros. Селигер) – jezioro, ob. w obwodach twerskim i nowogrodzkim w Rosji.

⁴⁶⁹ Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – syn Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo, książę nowogrodzki w latach 1199–1205 i 1207–1209, wielki książę włodzimierski w latach 1246–1248.

⁴⁷⁰ Mitrofan – arcybiskup nowogrodzki w latach 1199–1210 i 1220–1223. O jego pochodzeniu i młodości nie mamy żadnych informacji. Zwierzchnikiem interesującej nas tu eparchii został on niejako wbrew miejscowej tradycji: przysłał go do Nowogrodu Wielkiego i osadził na tronie arcybiskupim książę włodzimierski Wsiewołod Wielkie Gniazdo, skonsultowawszy wcześniej to posunięcie z posadnikiem i ogółem mieszkańców. Dopiero w 1201 r. Mitrofan udał się do Kijowa, by zostać zatwierdzonym przez metropolitę. Odebrał z jego rąk święcenia 3 VII 1201 r. W styczniu 1210 r. Nowogrodzianie zbuntowali się przeciwko swojemu arcybiskupowi, zrzucając na niego winę za klęski żywiołowe (rozległe pożary), które nawiedzały miasto w tamtym czasie. Nie bez znaczenia była tu też zapewne sytuacja polityczna: na tronie nowogrodzkim zastąpił wówczas Światosława VI, syna Wsiewołoda Wielkie Gniazdo, Mściśław VII Mściśławowicz Udały. Mitrofan został zesłany do Toropca, a arcybiskupem obwołano Dobrynię-Antoniego. W 1217/1218 r. deponowany dostojnik powrócił do Nowogrodu Wielkiego i osiadł w monasterze Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino. W 1218/1219 r. Dobrynia-Antoni opuścił swój dwór i udał się do Torzka, a następnie do monasteru Przemienienia Pańskiego na Nieredicy, Nowogrodzianie zaś poprosili Mitrofana o ponowne przyjęcie godności arcybiskupiej. Ostatecznie obu duchownych wysłano do metropolity, który rozstrzygnął spór na korzyść Mitrofana. Powrócił on nad Wołchow jako władca w dniu 17 III 1220 r. Godność tę pełnił aż do śmierci (3 VII 1223 r.). Jego ciało złożono w świątyni Mądrości Bożej.

⁴⁷¹ Cerkiew Czterdziestu Męczenników z Sebasty – znajdowała się w końcu nerewskim, nieopodal północnego wału Dziedzińca, między ulicami Szczerkową a Janewą. Murowany przybytek miał ufundować w 1199/1200 r. wpływowy Nowogrodzian, Proksza Małyszewicz, najprawdopodobniej pragnąc upamiętnić osobę swojego syna Jakuba, poległego w trakcie wyprawy na Jugrów. Budowę ukończył dopiero w 1209/1210 r. jego drugi potomek, Wiaczesław. On też zadbał o ozdobienie wnętrza rodowej świątyni Małyszewiczów malowidłami nąściennymi. Zostały one ukończone w 1226–1228 r. Cerkiew rychło zaczęła pełnić niezwykle ważną rolę w życiu mieszkańców końca nerewskiego: zbierał się przed nią lokalny wiec tej dzielnicy (1217/1218 r.). Obiekt ucierpiał w trakcie kilku pożarów, które nawiedzały wspomnianą część miasta w XIV–XVI w. Nie wiadomo, kiedy dokładnie został rozebrany. Najprawdopodobniej stało się to u schyłku

XVI w. Cf. T.B. ГИМОН, *Летописные данные о новгородском семействе Малышевичей. Конец XII–первая половина XIII в., [in:] Столичные и периферийные города Руси и России в средние века и раннее новое время (XI–XVIII вв.)*, Москва 2001, s. 187–196.

⁴⁷² Cerkiew Narodzenia Bogurodzicy na Michalicy – świątynia ta stanowiła pierwotnie część kompleksu monasteru Narodzenia Bogurodzicy, znanego wśród Nowogrodzian jako Michalicki lub Mołotkowski. Pierwszy z wymienionych epitetów ma wcześniejszy, średniowieczny rodowód, a jego geneza nie jest jednoznaczna. Najprawdopodobniej termin *Michalica* wywodzi się od imienia Michał, które nosił – jak będzie jeszcze o tym mowa niżej – jeden z patronów wspólnoty. Drugie ze wspomnianych określeń upowszechniło się natomiast w okresie późniejszym i związane jest z profesją, którą trudnili się mieszkańcy tego rejonu, usytuowanego we wschodniej części końca płotnickiego, dochodzącej do linii umocnień miejskich: był on zasiedlony przez kowali, płatnerzy i rzemieślników wytwarzających broń. Fundatorką żeńskiego monasteru Narodzenia Bogurodzicy oraz znajdującej się na jego terenie drewnianej cerkwi pod tym samym wezwaniem była małżonka księcia Jarosława IV Włodzimierzowicza. Miał on powstać w 1199/1200 r., a jego pierwszą igumenią została wdowa po posadniku Zawidzie Nerewiniczu. Żadne ze znanych nam źródeł nie podaje imienia władczyni. Zakładając monaster, pragnęła ona zapewne upamiętnić swoich dwóch przedwcześnie zmarłych synów: Iziasława i Roścysława. Jeśli wierzyć miejscowym legendom, książęcej miał się też dwukrotnie objawić św. Michał Malein († 962 r.), nakazując jej wznieść przybytek na swą cześć. Wybudowana pod koniec XII w. drewniana cerkiew Narodzenia Bogurodzicy spłonęła wskutek uderzenia pioruna w 1377 r. Dwa lata później na jej miejscu stanęła murowana świątynia pod tym samym wezwaniem. Zniszczona w efekcie kolejnych pożarów, została poddana gruntownej przebudowie na przełomie XVII i XVIII w. Po likwidacji monasteru w 1764 r., kolejne zmiany w wyglądzie cerkwi przyniósł XIX w. Od lat 90. XX w. jest czynną świątynią, należącą do staroobrzędowców – wyznawców tzw. Staroprawosławnej Cerkwi Pomorskiej.

⁴⁷³ Cerkiew Przemienienia Pańskiego na Nieriedicy – *vide*: przypis 465.

⁴⁷⁴ Monaster Przemienienia Pańskiego w Starej Rusie – *vide*: przypis 415.

⁴⁷⁵ Łowacz (biał. Ловаць, ros. Ловать) – rzeka, ob. na Białorusi i w Rosji.

⁴⁷⁶ Naliuczy (ros. Налючи) – ob. wieś w Rosji, w południowej części obwodu nowogrodzkiego.

⁴⁷⁷ Pogost Bielski – prawdopodobnie na terenie ob. obwodu nowogrodzkiego.

⁴⁷⁸ Swinort (ros. Свинорт) – nieistniejąca ob. miejscowość, położona w rejonie rzeki Szełoni, w obwodzie nowogrodzkim, w Rosji.

⁴⁷⁹ Worcz (ros. Ворч/Ворц) – prawdopodobnie nieistniejąca ob. wieś w ziemi nowogrodzkiej.

⁴⁸⁰ Czerniany (ros. Черняны) – ob. wieś Czerieniczycy (ros. Черенчицы) w obwodzie nowogrodzkim.

⁴⁸¹ Łotygoła, Letgałowie – plemię łotewskie, na początku XIII stulecia zasiedlające prawy brzeg Dźwiny Zachodniej. Jego tereny graniczyły na zachodzie z obszarami zamieszkаныmi przez Liwów, a na północy – z posiadłościami Estów. W 1208–1214 r. poddali się biskupowi Rygi. Od ich nazwy plemiennej wywodzi się współcześnie używany etnonim Łotysze.

⁴⁸² Rurykowe Grodziszczce – *vide*: przypis 59.

⁴⁸³ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.

⁴⁸⁴ Koniec sławieński – uznawany jest przez wielu badaczy za najstarszą, obok terytorium kremla oraz dzielnic nerewskiej i ludyńskiej, część Nowogrodu Wielkiego. Pozostałości wczesnośredniowiecznej, drewnianej nawierzchni ulicy Michajłowej, odkryte w najgłębszej warstwie archeologicznej na danym obszarze, datowane są przez specjalistów na ok. 975 r. Warto też wspomnieć, iż właśnie w tej dzielnicy znajdował się tzw. Dwór Jarosławowy i Targ, najprawdopodobniej najwcześniej zasiedlone kwartały targowej strony miasta, w których od niepamiętnych czasów ogniskowało się życie gospodarcze i społeczne Nowogrodzian. Omawiany rejon zawdzięcza swoją nazwę dawnej słowiańskiej osadzie Sławno (*vide*: przypis 64). Koniec sławieński wzmiankowany jest w naszym źródle po raz pierwszy właśnie w opisie wydarzeń z 1202/1203 r. Najprawdopodobniej początkowo koniec sławieński obejmował całą targową stronę miasta. Na zachodzie jego naturalną granicę stanowiło koryto Wołchowa, a na południu – bieg wpadającej do niego w tym rejonie rzeczki Tarasowiec. Od wschodu omawianą dzielnicę ograniczała linia obwarowań miejskich. Od drugiej połowy XII stulecia, tj. od momentu wydzielenia się końca płotnickiego, północną rubieżą rejonu sławieńskiego była ulica Rogatica.

⁴⁸⁵ Ruryk II Rościsławowicz († 1212 r.) – *vide*: przypis 293.

⁴⁸⁶ Olegowicze – *vide*: przypis 440.

⁴⁸⁷ Konczak – syn Atraka, chan połowiecki (1170–po 1203).

⁴⁸⁸ Daniel Kobiakowicz († 1223 r.) – syn Kobiaka, chan połowiecki.

⁴⁸⁹ Mirosław (Miroszka) Niezdinicz († 1204 r.) – *vide*: przypis 403.

⁴⁹⁰ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

⁴⁹¹ Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – *vide*: przypis 328.

⁴⁹² Aleksey III Angelos (ok. 1153–1211) – cesarz bizantyński w latach 1195–1203. Przejął władzę w efekcie zamachu stanu, zdeponizowawszy swojego młodszego brata Izaaka II Angelosa, którego następnie kazał uwięzić i oślepić.

⁴⁹³ Izaak II Angelos (ok. 1156–1204) – cesarz bizantyński w latach 1185–1195. Odsunięty od władzy przez swojego starszego brata, odzyskał tron 1 VIII 1203 r. po ucieczce Aleksego III z Konstantynopola, będącej konsekwencją działań wojennych, podjętych przez uczestników czwartej wyprawy krzyżowej. Od tego dnia formalnie dzielił rządy nad cesarstwem ze swoim synem, Aleksym IV. Został pozbawiony tronu 28 I 1204 r. przez Aleksego V Dukasa Murzuflosa, a nie – jak podaje przekaz nowogrodzki – własnego syna.

⁴⁹⁴ Aleksey IV Angelos (ok. 1182–1204) – cesarz bizantyński od 1 VIII 1203 r. do 28 I 1204 r. Zdeponizowany przez Aleksego V Dukasa Murzuflosa, został przez niego zamordowany już w następnym miesiącu – o czym informuje nas m.in. autor niniejszego zabytku.

⁴⁹⁵ O wykupieniu w latach 80. XII w. Aleksego przez Izaaka II z niewoli muzułmańskiej wspominają również źródła zachodnie, m.in. Robert de Clari i Geoffroy de Villehardouin.

⁴⁹⁶ Fragment relacji dotyczący ucieczki młodego Aleksego z bizantyńskiej stolicy sprawia wrażenie anegdoty, zasłyszanej przez autora źródła lub jednego z jego informatorów na konstantynopolińskiej ulicy. Niketas Choniates podaje, iż syn Izaaka opuścił miasto nad Bosforem na pizańskim okręcie (NIKETAS CHONIATES, s. 536). Geoffroy de Villehardouin relacjonuje te wydarzenia, co niezwykle ciekawe, w bardzo podobny sposób jak Niketas Choniates oraz – w mniejszym stopniu – twórca ruskiej opowieści: *Ten syn uciekł z więzienia i zbiegł na jednym okręcie do miasta nad morzem, które nazywa się Ankona. Tak on udał się [stamtąd] do króla Filipa Niemieckiego, który miał za żonę jego siostrę* (GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, 70, s. 29).

⁴⁹⁷ Filip Szwabski (1177–1208) – syn cesarza Fryderyka I Barbarossy z dynastii Hohenstaufów, król Niemiec w latach 1198–1208 oraz książę Szwabii w latach 1196–1208. Źródło ruskie tytułuje go cesarzem, choć w rzeczywistości nigdy nie udało mu się zdobyć tej godności. Po śmierci jego starszego brata, Henryka VI (1165–1197) tron cesarski pozostawał nieobsadzony aż do 1209 r., w którym papież Innocenty III koronował w Rzymie Ottona IV Welfa.

⁴⁹⁸ Irena Angelos (ok. 1181–1208) – córka cesarza bizantyńskiego Izaaka II, siostra Aleksego IV. W 1197 r. została żoną króla Filipa Szwabskiego. Zdaniem niektórych badaczy wywierała realny wpływ na politykę swojego męża wobec Bizancjum, skłaniając go do okazania pomocy zdeponizowanemu ojcu i „wygnanemu” bratu w odzyskaniu konstantynopolińskiego tronu.

⁴⁹⁹ Innocenty III (ok. 1160–1216) – papież rzymski w latach 1198–1216. W rzeczywistości pozostawał w otwartym konflikcie z królem Filipem, którego miał nawet obłożyć klątwą w 1201 r. Wspierał natomiast jego politycznego rywala

– Ottona IV Welfa. Przypisywane przez Nowogrodzianina papieżowi i cesarzowi słowa, aby rycerze wyruszający pod Konstantynopol nie wyrządzali zła chrześcijańskim mieszkańcom Bizancjum, pojawiają się również w jednym z listów Innocentego III do krzyżowców: *Nec videntes terras Christianorum nec laedentes in aliquo* (Innocentius III, CLXII, *Comitibus, baronibus et allis crucesignatis*, PL 214, col. 1180–1181).

⁵⁰⁰ W tekście staroruskim pojawia się tu termin **Фрѣшн**, oznaczający w dosłownym tłumaczeniu Franków. Określenie to odnaleźć można na kartach wielu średniowiecznych tekstów słowiańskich, zarówno proveniencji ruskiej, jak i bałkańskiej (m.in. serbskiej). Używano go w odniesieniu do różnych ludów zachodnioeuropejskich, których przedstawiciele byli „łacinnikami”, tj. chrześcijanami obrządku łacińskiego, rzymskiego.

⁵⁰¹ Sud (**Судъ**) – najprawdopodobniej staroruskie określenie przystani w zatoce Złoty Róg, łączącej się z cieśniną Bosfor na północnych rubieżach Konstantynopola. Termin ten pojawia się m.in. na kartach *Powieści minionych lat* oraz niektórych tekstów hagiograficznych, poświęconych księżnej kijowskiej Oldze. Złoty Róg zamykano na czas oblężenia żelaznym łańcuchem, przeciąganym na wysokości wieży Galata na północnym brzegu. Krzyżowcom udało się go rozerwać 10 VII 1203 r., po kilku dniach walki.

⁵⁰² Aleksey III Angelos uciekł z Konstantynopola późnym wieczorem 17 VII 1203 r., obawiając się, że przypuszczony przez krzyżowców szturm zakończy się upadkiem bizantyńskiej stolicy. Fakt ten odnotowuje również Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clari oraz Niketas Choniates, który wprost oskarża władcę o tchórzostwo (NIKETAS CHONIATES, s. 546–547). Aleksey III po opuszczeniu Konstantynopola używał nadal tytułu cesarskiego, co komplikowało sytuację polityczną jego następców na bizantyńskim tronie. Co znamienne, analizowana opowieść nie wspomina o tym, dokąd udał się pozbawiony tronu cesarz. Warto jednak mieć na uwadze fakt, że w późniejszej ruskiej tradycji historiograficznej (reprezentowanej m.in. przez *Latopis hustyński*) pojawiła się legenda o ucieczce Aleksego III Angelosa na Ruś, na dwór księcia halickiego Romana Mściławowicza. Jak wykazał Hieronim Grala, przekaz ten nie znajduje potwierdzenia w wiarygodnym materiale źródłowym (H. GRALA, *Tradycja...*, s. 639–661). Podobne poglądy prezentuje Vitaliy Nagirnyy (V. NAGIRNYI, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*, Kraków 2011, s. 100–109). Sceptycznie nastawiony do tezy o wizycie cesarza bizantyńskiego w Haliczu jest także Dariusz Dąbrowski (D. DĄBROWSKI, *Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012, s. 31). Odmienne na tę kwestię zapatruje się natomiast Aleksander Maiorov, dopuszczający możliwość udania się Aleksego III Angelosa na Ruś (A.B. МАЙОРОВ, *Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв.*, Санкт-Петербург 2011, s. 193–220; IDEM, *Eufrozyna Halicka*.

Córka imperatora bizantyńskiego na Rusi halicko-wołyńskiej (ok. 1176–1180 – po 1253), Kraków 2016, s. 18).

⁵⁰³ Najważniejsza świątynia Konstantynopola – kościół Mądrości Bożej (Hagia Sofia), wzniesiony w drugiej połowie IV w., a następnie gruntownie przebudowany w latach 532–537 na rozkaz cesarza Justyniana I Wielkiego. W źródłach słowiańskich określane również mianem Świętej Sofii. O istnieniu galerii wizerunków patriarchów i cesarzy w tym przybytku informuje też w swym *itinerarium* Dobrynia Jadrejkowicz (Antoni z Nowogrodu), zwiedzający bizantyńską stolicę ok. 1200 r. Zdaniem wielu badaczy, autorzy ruscy mieli na myśli narteks lub południową galerię kościoła, ozdobioną mozaikami z wyobrażeniami cesarzy. Thomas F. Madden wysunął przypuszczenie, że twórca prezentowanej tu opowieści opisał raczej odkryte atrium po północno-zachodniej stronie świątyni, w którym znajdowała się fontanna kryta kopułą, na której przedstawiono Chrystusa w towarzystwie apostołów i cesarzy bizantyńskich (T.F. MADDEN, *The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople 1203–1204. A Damage Assessment*, „Byzantinische Zeitschrift” 84/85, 1991/1992, s. 78). Jest jednak mało prawdopodobne, by Nowogrodzianie, obeznani z kanonami sztuki wschodniochrześcijańskiej, nie rozpoznali – jak chce T.F. Madden – wizerunku Chrystusa i apostołów.

⁵⁰⁴ Hipodrom – jeden z najstarszych obiektów świeckich w Konstantynopolu, pamiętający czasy założenia miasta. Budowlę tę wzorowano na *Circus Maximus* w Rzymie. Odbýwały się w niej przede wszystkim wyścigi konnych zaprzęgów.

⁵⁰⁵ Z toku narracji prezentowanego tu utworu można odnieść wrażenie, iż wszystkie te zniszczenia spowodowane były przez jeden pożar, wywołany przez krzyżowców rychło po wpłynięciu ich okrętów w zatokę Złoty Róg. W rzeczywistości miały miejsce dwa pożary: pierwszy, w dniach 17–18 VII 1203 r. rozgorzał w północno-zachodniej części miasta, między Blachernami a monasterem Chrystusa Dobroczynicy, drugi zaś – o wiele potężniejszy i tragiczniejszy w skutkach – wybuchnął 19 VIII 1203 r. i trwał kilka dni, pochłaniając znaczne połacie metropolii: od rejonów położonych nad Złotym Rogiem, przez najbardziej reprezentacyjną część stolicy (z Forum Konstantyna, docierając do zachodnich ścian Hagii Sofii i hipodromu), aż po port Zofii i port Teodozjusza na południu. Nowogrodzka opowieść w miarę precyzyjnie określa więc obszar zniszczony wskutek pożarów. W opisie północnych połaci miasta, które ucierpiały za sprawą żywiołu, pojawia się dość zagadkowy termin: Ц[ѣса]р[ѣ]въ затворѣ. Zdecydowaliśmy się przetłumaczyć go tak, jakby odnosił się do pałacu cesarskiego w Blachernach. Podobnie uczynili m.in. Robert Michell i Nevill Forbes, Jared Gordon, Sylvain Patri, a także Joachim Dietze i Dietrich Freydank (odnotowawszy wątpliwość tej interpretacji). O.W. Tworogow, bazując na tezach N.A. Mieszczerskiego, skłonny jest natomiast uznawać wspomnianą frazę za określenie żelaznego łańcucha, zamykającego zatokę Złoty Róg.

⁵⁰⁶ Młody Aleksey Angelos, pragnąc zachęcić zachodnioeuropejskie rycerstwo do okazania mu pomocy w zdobyciu cesarskiego tronu, złożył na początku 1203 r. wiele daleko idących obietnic. Geoffroy de Villehardouin relacjonuje, iż zobowiązał się on wypłacić krzyżowcom 200 tysięcy srebrnych marek oraz zapewnić wyżywienie ich wojskom. Ponadto przyrzekł, że albo osobiście przyłączy się do planowanej przez nich wyprawy do Egiptu, albo wystawi na swój koszt dziesięcioletni korpus, który będzie finansował przez jeden rok. Pretendent do cesarskiego diademu miał również dożywotnio utrzymywać oddział 500 rycerzy „za morzem”, tj. w Outremer (GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, 93, s. 38). Jak ubolewa Niketas Choniates (NIKETAS CHONIATES, s. 555–556), obietnice te zostały złożone lekkomyślnie i aby ich dotrzymać, ojciec Aleksego, Izaak II zmuszony był naruszyć zasoby Kościoła. Posunięcie to stało się przyczyną niezadowolenia mieszkańców Konstantynopola i doprowadziło do upadku obu cesarzy.

⁵⁰⁷ Radinos – trudno o jednoznaczną identyfikację tej postaci, gdyż o kandydacie do cesarskiego diademu o takim imieniu nie wspomina żadne inne źródło poza prezentowaną tu opowieścią. Niektórzy badacze próbują utożsamiać tę osobę ze wzmiankowanym przez Niketasa Choniatesa (NIKETAS CHONIATES, s. 507) sebastosem Konstantynem Radenosem, stronnikiem cesarza Aleksego III Angelosa.

⁵⁰⁸ Mikołaj Kanabos († 5 II 1204 r.) – młody arystokrata bizantyński, wbrew swej woli obwołany cesarzem 25/27 I 1204 r. przez mieszkańców Konstantynopola, zgromadzonych w kościele Hagia Sofia. Po objęciu rządów przez Aleksego V Dukasa Murzuflosa został uwięziony i stracony. O epizodzie tym wspomina w swej kronice Niketas Choniates.

⁵⁰⁹ Aleksey V Dukas Murzuflos (ok. 1140–1205) – cesarz bizantyński od 5 II do 13 IV 1204 r. Uwięziony przez Aleksego III Angelosa w 1200 r. za udział w nieudanym zamachu stanu, zainicjowanym przez Jana Komnena „Tłustego”, wolność odzyskał – tak jak podaje źródło nowogrodzkie – na rozkaz Aleksego IV i jego ojca Izaaka II w 1203 r., rychło po objęciu przez nich władzy cesarskiej. 28 I 1204 r., wykorzystując nastroje antylacińskie panujące w mieście, Murzuflos odsunął obu monarchów od rządów i pozbawił wolności. 5 II – jak odnotowuje m.in. prezentowany tu tekst – proklamował się cesarzem. Izaak II zmarł wkrótce po tych wydarzeniach w więzieniu, Aleksey IV został zaś zamordowany na wyraźny rozkaz nowego cesarza. Murzuflos uciekł z Konstantynopola 9 IV 1204 r., kilka dni przed jego zdobyciem przez uczestników czwartej wyprawy krzyżowej.

⁵¹⁰ Łacinnicy przystąpili do konstruowania maszyn oblężniczych, być może, już 10 III 1204 r. Ich szczegółowy opis zawarł w swojej narracji Robert de Clari: *Wenecjanie i Francuzi przygotowywali i uzbrajali swe okręty; Wenecjanie zbudowali mostki na swoich nefach, a Frankowie zbudowali inne maszyny oblężnicze, które nazwali kotkami i furami i świniami, aby podkopać i zburzyć mury; a Wenecjanie wzięli deski z domów i szczególnie je dopasowali, pokryli pokrycia swoich okrętów,*

a potem wzięli winorośla i przykryli nimi deski, aby kamieniomioty nie mogły uszkodzić okrętów i roznieść ich na kawałki (ROBERT DE CLARI, LXIX, s. 66).

⁵¹¹ Zdaniem Thomasa F. Maddena, trzeci pożar Konstantynopola, spowodowany działaniami krzyżowców, miał miejsce w nocy z 12 na 13 IV 1204 r. Objął znacznie mniejsze połacie miasta niż poprzednie katastrofy tego rodzaju – stosunkowo wąski pas zabudowań wzdłuż Złotego Rogu, w okolicy monasteru Chrystusa Dobroczyńcy (T.F. MADDEN, *The Fires...*, s. 85, 93). Inni badacze przyjmują natomiast, że uczestnicy czwartej wyprawy krzyżowej, przerywawszy linię obrony w rejonie pałacu w Blachernach, podpalili całą tę dzielnicę.

⁵¹² Monaster Chrystusa Dobroczyńcy (Εὐεργέτης) – informacje o nim pojawiają się tylko w tekstach późnośredniowiecznych. Oprócz prezentowanej tu opowieści obiekt o tej nazwie wzmiankuje kilka źródeł bizantyńskich. Niewielki passus poświęcił mu również w swoim *itinerarium* diakon Zosym, zwiedzający Konstantynopol w latach 1419–1422. Ponieważ większość istniejących przekazów zawiera informację, iż w murach monasteru Chrystusa Dobroczyńcy znajdowały się szczątki św. Teodozji, badacze utożsamiają zazwyczaj omawiany obiekt z występującym znacznie częściej w materiale źródłowym kościołem/monasterem poświęconym tej świętej. George P. Majeska przypuszcza, że budowla dedykowana Chrystusowi Dobroczyńcy i świątynia św. Teodozji mogły być *de facto* częściami jednego kompleksu monastycznego, w którym imię Zbawiciela nosiłby konwent męski, świętej zaś – żeński (G.P. MAJESKA, *Russian Travelers to Constantinople in the 14th and 15th centuries*, Washington 1984, s. 347–349). Obiekt ten powstał najprawdopodobniej w XI–XII w. Znajdował się w północnej części Konstantynopola, nieopodal Złotego Rogu.

⁵¹³ Brama *Eis Pegas* (εἰς Πηγὰς) – obiekt ten pojawia się w źródłach incydentalnie. Dobrynia Jadreckowicz (Antoni z Nowogrodu) wspomina w swym *itinerarium* kilkakrotnie dzielnicę o tej nazwie (Испиргас). Brama *Eis Pegas* znajdowała się w murach miejskich nad Złotym Rogiem, nieopodal kościoła św. Teodozji. Utrwalona m.in. przez ruskich podróżników popularna nazwa obiektu wiąże się z jego położeniem – przez niniejszą bramę można było wyjść ku okolicy *Pegae*, znajdującej się na przeciwnym brzegu zatoki. W źródłach zachodnich obiekt ten nazywany jest *Porta Puteae* lub *Porta del Pozzo*. Współcześnie: *Cibali Kapısı*.

⁵¹⁴ W wersji oryginalnej tekstu pojawia się tu trudny do przetłumaczenia wyraz *изрѣмнаннѣ*. Ponieważ niniejsza opowieść jest jedynym zachowanym utworem staroruskim, w którym odnaleźć można wspomniany termin, wokół jego znaczenia toczyła się w literaturze przedmiotu ożywiona dyskusja. Powstało również kilka wariantów przekładu kłopotliwego passusu. N.A. Mieszczerski utrzymywał, że pojawienie się w tekście zabytku słowa, niemającego analogii w żadnym innym utworze staroruskim, jest konsekwencją zwykłej pomyłki kopisty, sporządzającego odpis synodalny *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego*. Pierwotnie we wskazanym miejscu miał się bowiem znajdować, nieznanym północnoruskiemu skrybie,

termin *dromony*, zapożyczony przez autora źródła np. z przekazu Niketasa Choniatesa (Н.А. Мещерский, *Древнерусская повесть о взятии Царьграда фрягами как источник по истории Византии*, „Византийский Временник” 9, 1956, s. 175–176). Zgodnie z tą interpretacją Dietrich Freydank i O.W. Tworogow przetłumaczyli wątpliwy fragment: *między nimi były i dromony*. Z tezą Mieszczerskiego spróbował polemizować N.F. Pronczatow, wskazując, iż wyraz *изремени* można wywieść od staroruskiego rzeczownika *ремень*. Zdaniem tego badacza, analizowany fragment należałoby zatem rozumieć tak, iż okręty krzyżowców były „obrzemieniowane”, tj. obwiązane skórą w celu zabezpieczenia ich przed „ogniem greckim” (Н.Ф. Прончатов, *О значении термина „изремени” в Новгородской летописи*, „Византийский Временник” 27, 1967, s. 325–327). Biorąc jednak pod uwagę fakt, iż Geoffroy de Villehardouin i Robert de Clari mówią o tym, że okręty łacinników były złączone ze sobą burtą w burtę, za właściwszą lekcję należałoby uznać tę, która została – jak dotąd – przyjęta przez większość tłumaczy (Roberta Michella i Nevilla Forbesa, Joachima Dietze, Jareda Gordona i Sylvaina Patri): *były między nimi połączone rzemieniami [ze sobą]*.

⁵¹⁵ Autor wprowadza tu retrospekcję, opisując zdarzenie, do którego doszło 1 I 1204 r. Bizantyńczycy podjęli próbę zniszczenia floty weneckiej, skierowawszy na nią siedemnaście własnych okrętów, które uprzednio podpalili. Najprawdopodobniej od całkowitej klęski uchroniły wówczas krzyżowców ich umiejętności i zdyscyplinowanie, nie zaś – jak chce nowogrodzki dziejopis – fakt, iż zostali wcześniej uprzedzeni o zamiarach wroga przez Aleksego IV. Tak relacjonuje ten incydent Geoffroy de Villehardouin: *I wówczas Grecy wymyślili bardzo wielką pułapkę: gdyż wzięli 17 wielkich nef, napełnili je wszystkie wielkimi kawałkami drewna i palnymi materiałami, i pakułami, i smołą, i beczkami, i oczekiwali, aż powiał bardzo silny wiatr z ich strony. I tej nocy, o północy podłożyli ogień na nefach i opuścili żagle na wiatr, a ogień rozpalił się bardzo wysoko, że wydawało się, że cała ziemia płonie. I tak popłynęły [te nefy] ku okrętom pielgrzymów; a w obozie podniósł się wrzask; i wszyscy chwytały za broń. Wenecjanie i wszyscy inni, którzy mieli statki, wbiegli na swe statki, i jęli je ratować z wielką żwawością [...]. Tak znosili tę próbę i obawy aż do jasnego dnia. Lecz dzięki Bogu, nie utracili nasi nic, prócz jednego pizańskiego nefa, który był pełen towarów; on spłonął w ogniu [...] Taką nagrodę dał im cesarz Aleksey za pomoc, którą mu okazali* (GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, 217, s. 83–84; 220 s. 84).

⁵¹⁶ W teście oryginalnym konstrukcja niniejszego zdania uległa zakłóceniu, najprawdopodobniej wskutek błędu kopisty. Zaproponowana przez nas interpretacja sensu *passusu* bazuje na przekładach niemieckich Dietricha Freydanka i Joachima Dietze, w których zastosowano, w naszym odczuciu, rozwiązanie nadające sens tekstowi, a jednocześnie nieingerujące zbyt w jego specyfikę. Trudno również ustalić, jakie miejsce w stolicy Bizancjum miał na myśli autor nowogrodzki, pisząc o końskim targu. Co ciekawe, określenie to pojawia się także na kartach *itinerarium* Dobryni Jadrejkowicza (Antoniego z Nowogrodu).

Podróżnik ten lokalizuje koński targ między świątynią Hagia Sofia i kościołem Bogurodzicy przy Długim Portyku (*Makros Embolos*). W literaturze przedmiotu próbowano niekiedy identyfikować analizowany obiekt jako Forum Konstantyna lub hipodrom. Za tą drugą hipotezą może przemawiać wzmianka Geoffroya de Villehardouina, iż Aleksy Murzuflos uciekł przed łacinnikami do pałacu Bukoleon (GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, 243, s. 94).

⁵¹⁷ Kwatery główna Aleksego Murzuflosa znajdowała się w monasterze Chrystusa Wszzechwidzącego (Παντεπόπτης), położonym niedaleko świątyni Chrystusa Pantokratora. Obiekt ten został ufundowany w latach 80. XI w. z inicjatywy Anny Dalasseny, matki cesarza Aleksego I Komnena. O tym, iż krzyżowcy, po wkroczeniu do Konstantynopola wieczorem 12 IV 1204 r., postanowili zatrzymać się na nocleg w dawnej kwaterze Aleksego Murzuflosa, tj. monasterze Chrystusa Wszzechwidzącego, informuje nas też Niketas Choniates. Geoffroy de Villehardouin precyzuje, że czerwone namioty, pozostawione tam przez cesarza, zajął Baldwin z Flandrii (GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, 245, s. 95).

⁵¹⁸ Opis wystroju wnętrza przestrzeni ołtarzowej kościoła Mądrości Bożej zgadza się w ogólnych zarysach z relacjami wcześniejszych autorów bizantyńskich, m.in. Pawła Silencjariusza (VI w.). Warto go zestawzić także z obrazem, wyłaniającym się z anonimowej opowieści o budowie świątyni Hagia Sofia, powstałej za panowania cesarza Bazylego I (867–886), pt. *Διήγησις περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τῆς ἐπονομαζομένης Ἀγίας Σοφίας*: *Święte sanktuarium wykonał zaś z jasnego srebra; kwadratowe płyty z marmuru i kolumny pokrył srebrem wraz z ich bramami; wszystko [było] srebrne i pozłacane. Cztery stoły ze srebra ustawił przy świętym ołtarzu na kolumnach i pozłocił. Siedem stopni [dla] kapłanów, na których zasiadają, wraz z tronem arcykapłana i czterema kolumnami ze srebra pozłocił, ustawivszy z obu stron po dwie, przy wejściu do łukowatego przejścia, zwanego kyklios, które znajduje się pod stopniami. [Miejsce] to nazwał Świętym Świętych. Ustawił [w nim] potężne kolumny srebrno-złote z baldachimem (cyborium) i ornamentem z lilii. Baldachim zaś wykonał ze srebra i pokrył emalią. Na baldachimie umieścił kulę całą ze złota, o wadze 118 funtów i stojące złote lilie o wadze 6 funtów, na nich [zaś] złoty krzyż z drogimi i rzadkimi kamieniami, który osiągał ciężar 70 funtów złota* (R. SAWA, *Opowieść o budowie Wielkiego Kościoła Bożego zwanego kościołem Mądrości Bożej w Konstantynopolu* [Narratio de structura templi S. Sophiae], „Vox Patrum” 11/12, 1991/1992, s. 421–422).

⁵¹⁹ Kościół Bogurodzicy w Blachernach – właściwie był to kompleks trzech budowli (Wielki Kościół, kaplica św. Relikwiarza i Święte Łaźnie), ufundowany w połowie V w. przez cesarzową Pulcherię, ukończony przez Leona I (457–474), a następnie gruntownie przebudowany po pożarze, który strawił przybytek ok. 1070 r. Najcenniejszą relikwią przechowywaną w analizowanej świątyni była szata (maforion) Matki Bożej, sprowadzona do Konstantynopola z Ziemi Świętej w drugiej połowie V w. Znajdowała się tam również cudowna ikona Bogurodzicy. Wierzo, że blacherneńskie relikwie oraz wizerunek Marii kilkukrotnie ocaliły

bizantyńską stolicę przed najazdem nieprzyjaciół, np. w 626 r. – przed Persami i Awarami, w 860 r. – przed Rusami. Nie jest jasne, czy przechowywana w Blachernach szata Matki Bożej została w całości wywieziona na Zachód po 1204 r., czy też jakiś jej fragment ostał się w Konstantynopolu. W XIV–XV w. o obecności interesującego nas tu artefaktu nad Bosforem wspominają tylko podróżnicy ruscy. Autor nowogrodzkiej opowieści pomija tę kwestię milczeniem. Na kartach *Latopisu helleńskiego i rzymskiego* drugiej redakcji oraz kilku kronik północnoruskich z XV–XVI w. pojawia się natomiast tekst, zawierający stwierdzenie, iż szata Bogurodzicy w okresie, w którym powstawał, znajdowała się nadal w Blachernach. Nie są natomiast jasne dalsze losy cudownej ikony Matki Bożej.

⁵²⁰ Autor relacji ma tu na myśli cudowną ikonę Matki Bożej Hodegetrii, której autorstwo tradycja przypisywała samemu św. Łukaszowi. Pierwotnie miała się ona znajdować w monasterze Bogurodzicy Hodegon, ufundowanym w połowie V w. przez cesarżową Pulcherię. Anonimowy świadek wydarzeń informuje o ocaleniu artefaktu przed zniszczeniem po zajęciu Konstantynopola przez łacinników. Jego istnienie poświadczają też podróżnicy ruscy z XIV–XV w., m.in. przebywający nad Bosforem w 1348/1349 r. Stefan z Nowogrodu.

⁵²¹ Bonifacy z Montferratu (ok. 1140–1207) – jeden z przywódców czwartej wyprawy krzyżowej. Autor opowieści nie wymienia jego imienia, biorąc za nie pomyłkowo noszony przezeń tytuł, najprawdopodobniej już zasłyszany w zniekształconym brzmieniu. Bonifacy był markizem (wł. *marchese*, fr. *marquis*, niem. *Margraf*) Montferratu od 1192 r. Po zdobyciu stolicy Bizancjum przez krzyżowców bez powodzenia pretendował do godności łacińskiego cesarza Konstantynopola. W latach 1204–1207 panował na zdobytych przez siebie obszarach Macedonii i Tesalii, tytułując się królem Tesaloniki.

⁵²² Dydryk z Bernu – postać pojawiająca się na kartach kilku eposów niemieckich, m.in. IX-wiecznej *Pieśni o Hildebrandzie*, sagi o Dydryku (*Dietrichsage*) oraz słynnej *Pieśni o Nibelungach*, powstałej na przełomie XII i XIII stulecia. Historycznym pierwowzorem tego bohatera był król Ostrogotów, Teodoryk Wielki (471–526). Bern to natomiast staroniemiecka nazwa Werony. Przyczyny, dla których autor nowogrodzkiej opowieści skojarzył Bonifacego z Montferratu z Dydrykiem z Bernu, są dość niejasne.

⁵²³ Baldwin (1171–1205) – hrabia Flandrii (*conte di Flandria*) od 1195 r. Autor ruskiej opowieści podaje noszony przez niego tytuł w postaci znacznie zniekształconej: *Икондофъ Ѡфлантъдръ*. Baldwin był jednym z najważniejszych przywódców czwartej krucjaty, ciesząc się wśród jej uczestników niezwykle poważaniem. Po zdobyciu przez nich stolicy Bizancjum został obwołany pierwszym łacińskim cesarzem Konstantynopola. Stało się to – jak informuje nas nowogrodzkie źródło – 9 V 1204 r. Uroczysta koronacja odbyła się natomiast kilka dni później – 16 V 1204 r.

⁵²⁴ Henryk Dandolo (ok. 1107–1205) – doża wenecki w latach 1192–1205. Podczas oblężenia stolicy Bizancjum przez krzyżowców był już człowiekiem w podeszłym wieku. Był również niewidomy. Geoffroy de Villehardouin opisuje jego ułomność w bardzo podobny sposób jak autor nowogrodzkiej relacji: *był starym człowiekiem i miał w obliczu piękne oczy, a nic nie widział, gdyż stracił wzrok przez ranę, którą miał w głowie* (GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, 67, s. 28). Ani ten, ani żaden inny współczesny dziejopis (łącznie z Niketasem Choniatesem, przypisującym weneckiemu doży żywienie szczególnej nienawiści względem Bizantyńczyków) nie wiąże jednak utraty wzroku przez Henryka z oślepieniem na rozkaz cesarza Manuela I. Oprócz źródła ruskiego wspomina o tym jedynie w swej kronice doża Andrzej Dandolo (1306–1354). Nie ulega natomiast najmniejszej wątpliwości rola, odegrana przez wenecką flotę w trakcie czwartej wyprawy krzyżowej.

⁵²⁵ Manuel I Komnen (1118–1180) – cesarz bizantyński w latach 1143–1180. Za jego panowania w istocie doszło do konfliktu z Wenecją, którego konsekwencją było zerwanie stosunków dyplomatycznych i handlowych między cesarstwem a republiką św. Marka. 12 III 1171 r. Wenecjanie przebywający na obszarze Bizancjum zostali aresztowani, a ich majątki uległy konfiskacie. Przywileje gospodarcze republiki św. Marka zostały odnowione dopiero w 1198 r., za panowania Aleksego III Angelosa.

⁵²⁶ Wyczulenie na niebezpieczeństwa, które mogą wynikać dla państwa z powodu konfliktu między osobami sprawującymi władzę lub skutek rywalizacji w rodzie panującym, jest cechą charakterystyczną literatury staroruskiej w XII–XIII w. Zainteresowanie twórców z tego obszaru wspomnianą problematyką wynikało bezsprzecznie z sytuacji na Rusi – postępującego rozdrobnienia politycznego, osłabienia autorytetu wielkiego księcia kijowskiego i ogólnej destabilizacji stosunków między przedstawicielami coraz bardziej rozrodzonej dynastii Rurykowiczów. Los cesarstwa bizantyńskiego w 1204 r. miał zapewne stanowić pouczające *exemplum* dla ruskiego czytelnika.

⁵²⁷ Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.

⁵²⁸ Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – *vide*: przypis 469.

⁵²⁹ Konstantyn I Wsiewołodowicz († 1218 r.) – syn Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo, książę nowogrodzki w latach 1205–1207, wielki książę włodzimierski w latach 1216–1218.

⁵³⁰ Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – *vide*: przypis 328.

⁵³¹ Dymitr Miroszkinicz († 1207 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1205–1207.

⁵³² Maria Szwarnowna († 1205/1206 r.) – żona Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo. Jej pochodzenie jest kwestią sporną. Niektórzy badacze przyjmują, że była ona córką księcia jaskiego. Dariusz Dąbrowski uznaje ją za potomkinię Szwarna Żyrosławowicza, czeskiego możnowładcy, aktywnego na Rusi w połowie

XII w. (D. DĄBROWSKI, *Genealogia...*, s. 374). Maria ufundowała monaster Zaśnięcia Bogurodzicy we Włodzimierzu nad Kłazmą, a ponadto miała próbować swoich sił w twórczości literackiej. Przypisuje się jej niekiedy autorstwo *Pouczenia dla synów*, wkomponowanego w tekst *Latopisu Troickiego* na początku XV w.

⁵³³ Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216; Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – *vide*: przypis 328.

⁵³⁴ Twierdzisław Michałkowicz – syn Michała Stiepanowicza, posadnik nowogrodzki w latach 1207–1210, 1214–1215, 1216–1219 i 1219–1220. Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216.

⁵³⁵ Cerkiew św. Łukasza przy ulicy Łubiance – o wzniesieniu pierwszej, najprawdopodobniej drewnianej świątyni, dedykowanej ewangelście Łukaszowi, przy ulicy Łubiance w końcu sławieńskim autor naszego źródła wspomina w narracji na temat wydarzeń z 1206/1207 r. Uległa ona zniszczeniu w trakcie pożaru, który spustoszył ten rejon Nowogrodu Wielkiego w 1329/1330 r. Przybytek murowany powstał w 1424 r. Został rozebrany najprawdopodobniej na przełomie XVIII i XIX w.

⁵³⁶ Cerkiew św. Paraskiewy Piątnicy na Targu – *vide*: przypis 234.

⁵³⁷ Cerkiew św. Pantelejmona – autor naszego źródła wspomina o tym obiekcie tylko w jednym miejscu. Najprawdopodobniej ma tu na myśli monaster, usytuowany na południowo-zachodnich peryferiach Nowogrodu Wielkiego, nad brzegiem jeziora Miaczino, w sąsiedztwie przybytku św. Jerzego. Wspólnotę tę założył ok. 1134 r. Iziasław Mściśławowicz, brat księcia Wsiewołoda I. Zachował się nawet dokument fundacyjny, potwierdzający nadania ziemskie, poczynione przez wspomnianego Rurykowicza na rzecz klasztoru. W 1206/1207 r. powstała najprawdopodobniej murowana świątynia św. Pantelejmona. Kompleks był wielokrotnie przebudowywany, a jego pozostałości zostały ostatecznie rozebrane w latach 30. XX w. Obecnie w tym miejscu znajduje się skansen architektury drewnianej „Witosławlicy”.

⁵³⁸ Proksza Małyszewicz († 1206/1207 r.) – wpływowy Nowogrodzianin – *vide*: przypis 479.

⁵³⁹ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.

⁵⁴⁰ Borys Miroszkinicz – syn posadnika Mirosława (Miroszki) Niezdinicza i brat Dymitra Miroszkinicza.

⁵⁴¹ Dwór Jarosławowy – określenie nowogrodzkiego Targu, upowszechniające się w materiale źródłowym od początku XIII w. Pozwala ono przypuszczać, że w pamięci zbiorowej średniowiecznych Nowogrodzian przechowało się wspomnienie o tym, iż w XI w. na interesującym nas tu obszarze znajdowała się rezydencja książęca, założona przez Jarosława I Mądrego. W XIII stuleciu Dwór Jarosławowy zmieniał jednak swoją funkcję, stając się miejscem, w którym odbywały się

egzekucje (1207/1208, 1226–1228), a także – zbiera się nowogrodzki wiec (szereg wzmianek, przede wszystkim z lat 1212–1232 oraz z okresu późniejszego). Nie jesteśmy w stanie precyzyjnie wskazać miejsca, w którym odbywały się wiece. Badania archeologiczne, przeprowadzone w tym celu, zakończyły się fiaskiem. Należy więc chyba przyjąć, że w Nowogrodzie Wielkim nie wzniesiono nigdy jakiejś specjalnej budowli na potrzeby powszechnych zgromadzeń, a mieszkańcy ośrodka zbierali się po prostu na placu przed soborem św. Mikołaja. Pogląd ten znajduje swe potwierdzenie w poetyce latopisarskich przekazów, w których niekiedy pojawia się fraza *zadzwoniono na wiec u cerkwi św. Mikołaja*. Wzmianki tego rodzaju pozwalają także przypuszczać, że właśnie na obszarze Dworu Jarosławowego znajdował się słynny dzwon wiecowy, symbol niezależności politycznej Nowogrodu Wielkiego, wywieziony w 1478 r. do Moskwy na rozkaz wielkiego księcia Iwana III Srogięgo.

- 542 Cerkiew św. Jakuba przy ulicy św. Jakuba – *vide*: przypis 303.
- 543 Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo († 1212 r.) – *vide*: przypis 317.
- 544 Oka (ros. Ока) – ob. rzeka w europejskiej części Rosji, prawy dopływ Wołgi.
- 545 Gleb Włodzimierzowicz († 1219 r.) – syn Włodzimierza Glebowicza, książę riazański; Oleg Włodzimierzowicz († przed 1217 r.) – syn Włodzimierza Glebowicza, książę proński.
- 546 Tj. Gleb i Oleg Włodzimierzowicze.
- 547 Prońsk (ros. Пронск) – główny gród księstwa prońskiego w XII–XVI w., ob. miejscowość w obwodzie riazańskim w Rosji.
- 548 Iziasław Włodzimierzowicz († 1217 r.) – syn Włodzimierza Glebowicza, książę proński.
- 549 Michał Wsiewołodowicz († 1217 r.) – syn Wsiewołoda Glebowicza, książę proński. Autor naszego źródła tytułuje go „Panem Michałem” (кюръ Михаилъ), podobnie jak twórcy *Kroniki halicko-wołyńskiej* (кюръ – s. 210). Dariusz Dąbrowski i Adrian Jusupowicz proponują inny wariant tłumaczenia: *Kir Michał* (s. 156).
- 550 Córka Wsiewołoda Światosławowicza Czermnego († 1212/1215 r.) – syna Światosława III Wsiewołodowicza, księcia czernihowskiego, zajmującego tron kijowski w latach 1206, 1207 i 1210–1212/1214.
- 551 Kołomna (ros. Коломна) – główny ośrodek księstwa kołomieńskiego w XII–XIV w., ob. miasto w obwodzie moskiewskim w Rosji.
- 552 Dymitr Miroszkinicz († 1207 r.) – *vide*: przypis 531.
- 553 Wiec – uznawany za najważniejszy organ republikańskiej władzy w Nowogrodzie Wielkim. W jego skład wchodziłi najprawdopodobniej wszyscy wolni mieszkańcy miasta, poza kobietami, dziećmi i osobami niepełnosprawnymi. Nie

oznacza to, że w praktyce uczestniczyli oni w każdym konkretnym zebraniu. W rzeczywistości brało w nich udział ok. 300–500 mężczyzn, będących przedstawicielami poszczególnych końców (po 100 z każdego z nich). Wyliczenie to oparte jest na założeniu, że uczestnicy wiecu siedzieli, a w miejscach, w których się gromadzili, nie było przestrzeni dla większej niż wskazana liczby wiecujących. Pogląd ten podawany jest w wątpliwość. Istnieją bowiem przesłanki, wskazujące, że obrady odbywały się na stojąco, a w miejscach, w których się odbywały, zmieścić się może 3000–4000 ludzi, co dawałoby potencjalną możliwość uczestniczenia w zgromadzeniu wszystkim uprawnionym. Nie ma jednoznacznych danych o liczbie uczestników żadnego konkretnego zgromadzenia, a badania porównawcze wskazują, że w tego typu instytucjach bezpośredniej demokracji nigdy nie uczestniczyli wszyscy uprawnieni, a raczej zdecydowana ich mniejszość. Co może prowadzić do wniosku, że liczba pięciuset wiecujących bliska jest rzeczywistości. Wiec wypowiadał się we wszystkich, najważniejszych dla nowogrodzkiej społeczności, kwestiach. W jego kompetencjach znajdowało się m.in. proklamowanie książąt, jak i ich odwoływanie, wybór posadników, tysięczników i archimandrytów, pewne sprawy sądowe, jak również zagadnienia dotyczące wojny i pokoju czy też układów handlowych i podatków. Kandydatury na urzędy były przygotowywane przez wąskie grono, odpowiedzialne za zwoływanie wiecu. Nie przeprowadzano głosowania we współczesnym tego słowa znaczeniu, czy też losowania (jak w przypadku wyłaniania arcybiskupa), a poparcie lub sprzeciw wobec konkretnego pretendenta wyrażano krzykiem. Zwycięzcą stawał się ten, który uzyskał głośniejsze wsparcie. W ten sam sposób zapewne podejmowano decyzje, dotyczące innych spraw. Główny wiec gromadził się na dźwięk dzwo-
nu przed świątynią Mądrości Bożej, a wiece lokalne – na placu przed soborem katedralnym (dla Sofijskiej strony) i na Dworze Jarosławowym (dla targowej). Funkcjonowały też wiece, skupiające mieszkańców poszczególnych końców, rozstrzygające sprawy tych społeczności. O ich konkretnej działalności nie da się jednak praktycznie nic powiedzieć. Ustalono natomiast, gdzie odbywały się tego rodzaju zgromadzenia: ludność nerewskiego końca zbierała się przy cerkwi Czterdziestu Męczenników z Sebasty, a ludyńskiego i ulicy Pruskiej – nieopodal świątyni św. św. Borysa i Gleba w grodzie.

⁵⁵⁴ Najprawdopodobniej chodzi tu o majątności Mirosława (Miroszki) Niezdinicza i jego syna, Dymitra Miroszkinicza.

⁵⁵⁵ Dymitr Miroszkinicz († 1207 r.) – *vide*: przypis 531.

⁵⁵⁶ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

⁵⁵⁷ Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – *vide*: przypis 469.

⁵⁵⁸ Twierdzisław Michałkowicz – *vide*: przypis 534.

⁵⁵⁹ Włodzimierz Jarosławowicz († 1226–1239) – zwany również Włodzimierzem pskowskim. Identyfikacja tej postaci jest kwestią sporną. Dotychczas przeważał pogląd, iż autorzy naszego źródła mieli tu na myśli Włodzimierza Mściśławowicza († po 1181) – syna Mściśława V Rościszławowicza Chrobrego. Dariusz Dąbrowski wykazał jednak, iż w niniejszej partii narracji wspomniano innego Rurykowicza, tj. syna Jarosława IV Włodzimierzowicza. D. DĄBROWSKI, *Genealogia...*, s. 604–616.

⁵⁶⁰ Chodynice – miejscowość na lewym brzegu Łowaci, na południowy-wschód od Starej Rusy.

⁵⁶¹ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – syn Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo, książę nowogrodzki w latach 1215–1216, 1221–1223, 1226–1228, 1230–1236, książę kijowski w latach 1236–1238 oraz wielki książę włodzimierski w latach 1238–1246.

⁵⁶² Mściśław VII Mściśławowicz Udały († 1228 r.) – syn Mściśława V Rościszławowicza Chrobrego, książę nowogrodzki w latach 1209–1215, 1216–1217, książę halicki.

⁵⁶³ Torżok – późniejsza nazwa Nowego Targu – *vide*: przypis 168.

⁵⁶⁴ Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – *vide*: przypis 469.

⁵⁶⁵ Płoska (ros. Плоская) – niezidentyfikowana rzeka w ziemi suzdalskiej.

⁵⁶⁶ Dymitr Jakunicz – posadnik nowogrodzki od 1210 r. do ok. 1214 r. Mógł być synem posadnika Jakuna.

⁵⁶⁷ Włodzimierz Jarosławowicz († 1226–1239) – *vide*: przypis 559.

⁵⁶⁸ Cerkiew Czterdziestu Męczenników z Sebasty – *vide*: przypis 471.

⁵⁶⁹ Ulica Riediatina – usytuowana w końcu ludyńskim, na południe od kremła.

⁵⁷⁰ Jan Chryzostom († 407 r.) – biskup Konstantynopola w latach 398–404. Popadł w konflikt z cesarzową Eudoksją. Jego efektem było deponowanie dostojnika z urzędu i wygnanie. Jan zmarł z dala od stolicy, w mieście Picunda nad Morzem Czarnym. W okresie późniejszym został uznany za świętego.

⁵⁷¹ Grzegorz z Akragas (VI–VII w.) – biskup miasta Akragas na Sycylii, niesłusznie oskarżony o skłonność do rozpusty, spędził w więzieniu kilka lat. Jest świętym Kościoła wschodniego.

⁵⁷² Antoni – arcybiskup nowogrodzki w latach 1210–1220 i 1225–1229. Przed złożeniem ślubów mniszych znany był w Nowogrodzie Wielkim jako Dobrynia Jadrejkowicz. W młodości, ok. 1200 r. (a więc tuż przed zdobyciem i złupieniem Konstantynopola przez uczestników czwartej wyprawy krzyżowej w 1204 r.) przebywał nad Bosforem, z zapalem zwiedzając tamtejsze kościoły i monastery.

Wrażenia z pobytu w bizantyńskiej stolicy zawarł w spisany już po powrocie do ojczyzny *itinerarium*, któremu późniejsza tradycja nadała tytuł *Ksiąg pielgrzymich* (Книга Паломникъ). Dobrynia Jadrejkowicz uznawany jest za pierwszego Nowogrodzianina, który pozostawił po sobie relację z podróży do Konstantynopola – zachowało się jeszcze kilka innych tego rodzaju utworów z XIV w. m.in. opis stolicy cesarstwa pióra Stefana z Nowogrodu z 1348/1349 r. Niektórzy badacze próbują też przypisywać Dobryni autorstwo sekwencji, poświęconej czwartej krucjacie, zawartej w naszym źródle. Gruntowna analiza porównawcza języka i stylu *Ksiąg pielgrzymich* oraz interesującej nas tu narracji wykluczyła jednak taką możliwość. Nie wiadomo, kiedy Jadrejkowicz powrócił do Nowogrodu Wielkiego. Musiało się to stać przed styczniem 1210 r. Autor latopisu wspomina też o relikwiach, przywiezionych przez niego z Konstantynopola: pod pojęciem „Grób Pański” kryje się tu najprawdopodobniej miara, według której został później wykonany ołtarz w nowogrodzkiej świątyni Sofii – Mądrości Bożej. Dobrynia mógł w Konstantynopolu zmierzyć pokrywę sarkofagu, uznawaną za kamień z grobowca Chrystusa, zabraną przez cesarza Manuela I Komnena z Efezu i zdeponowaną w monasterze Pantokratora. Niektórzy badacze przypuszczają, że Jadrejkowicz rzeczywiście przywiózł do Nowogrodu Wielkiego część Drzewa Krzyża Świętego, upatrując dowodu na poparcie tej tezy w krzyżu procesyjnym, tradycyjnie łączonym z imieniem arcybiskupa Antoniego, przechowywanym w soborze Sofijskim. O tym, iż jego fundatorem był Dobrynia-Antoni informowała zamieszczona na nim inskrypcja. Zabytek datuje się na 1212 r. W połowie XIX w. został poddany tak gruntownej „renowacji”, że o jego pierwotnej formie pozwalają sądzić tylko wykonane wcześniej odrisy. Miały się w nim znajdować relikwie Drzewa Krzyża Świętego. Po powrocie z Konstantynopola Dobrynia postrzygł się na mnicha w monasterze Przemienienia Pańskiego w Chutyni. W styczniu 1210 r. został obwołany arcybiskupem nowogrodzkim w miejsce deponowanego Mitrofana, a następnie wyświęcony przez metropolitę kijowskiego. Godność tę pełnił formalnie do 1220 r. W okresie tym ufundował kilka obiektów sakralnych, m.in. cerkiew św. Antoniego na kremlu. W 1218/1219 r. Nowogrodzianie ponownie zapragnęli oddać tron arcybiskupi Mitrofanowi, a do ich życzenia przychylił się metropolita kijowski w marcu 1220 r. Dobryni-Antoniemu powierzył wówczas biskupstwo w Przemyślu. Po śmierci Mitrofana, w latach 1223–1225 godność nowogrodzkiego władcy piastował tymczasowo Arseniusz Mnich. Jadrejkowicz powrócił nad Wołchow w 1225 r. i zasiadł ponownie na tamtejszym tronie arcybiskupim. Ustąpił z niego w 1228 r., chcąc osiąść w monasterze Przemienienia Pańskiego w Chutyni. Wywołało to niezadowolenie Nowogrodzian, posądzających Arseniusza o to, iż działając w porozumieniu z księciem, podstępnie pozbawił Antoniego urzędu. Dobrynię sprowadzono z powrotem do miasta i osadzono w dworze arcybiskupim. W 1229 r. był on jednak zmuszony, ze względu na pogarszający się stan zdrowia, ostatecznie zrezygnować z przewodzenia eparchii i udać się do monasteru. Na jego następcę wybrano wówczas Spirydona. Antoni zmarł 8 X 1232 r.

Jego ciało złożono w soborze Mądrości Bożej. W późniejszych wiekach zaczęto w Nowogrodzie Wielkim uznawać go za świętego.

⁵⁷³ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.

⁵⁷⁴ Dwór arcybiskupi – *vide*: przypis 144.

⁵⁷⁵ Być może, chodzi tu o mieszkańców ob. Estonii. Torma (est. Torma) – miasto we wschodniej Estonii.

⁵⁷⁶ Włodzimierz Jarosławowicz († 1226–1239) – *vide*: przypis 559.

⁵⁷⁷ Erewa – jedno z plemion estońskich, zaliczane przez autorów staroruskich do Czudzi.

⁵⁷⁸ Varbola (lat. Castrum Warbole, est. Varbola Jaanilinn, ros. Варбола, город Воробийный, Воробьев нос) – twierdza na terytorium ob. Estonii. Najprawdopodobniej została wzniesiona już w X w. Popadła w ruinę w XIV w. Do naszych dni zachowały się tylko fragmenty jej murów.

⁵⁷⁹ Wsiewołod II Mściśławowicz-Borysowicz († po 1239/1240 r.) – syn Mściśława-Borysa Romanowicza, książę pskowski, książę nowogrodzki w latach 1218–1221.

⁵⁸⁰ Dawid Jarosławowicz († 1226 r.) – syn Jarosława IV Włodzimierzowicza, książę Toropca.

⁵⁸¹ Wsiewołod Światosławowicz Czermny († 1212/1215 r.) – *vide*: przypis 550.

⁵⁸² Wnukowie Roścysława II Mściśławowicza – od jego imienia zwani Roścysławowiczami, gałąź rodu Rurykowiczów, panująca przede wszystkim w Smoleńsku.

⁵⁸³ Wsiewołod Światosławowicz Czermny obwiniał Roścysławowiczów o przyczynienie się do kaźni książąt Igorewiczów, powieszonych w Haliczu, na polecenie miejscowych bojarów, we wrześniu 1211 r. Co ciekawe, autor *Kroniki halicko-wołyńskiej* utrzymuje, że było ich nie dwóch, tylko trzech: *Ponieważ pochwyconych książąt, Romana, Roścysława, Światosława, Węgrzy chcieli wieść do króla, Haliczanie prosili, aby byli ich powiesili dla zemsty. Przekonani zaś zostali Węgrzy wielkimi darami. Oddani byli [tedy książęta] na powieszenie w miesiącu wrześniu* (s. 107).

⁵⁸⁴ Twierdzisław Michałkowicz – *vide*: przypis 534.

⁵⁸⁵ Rzeczycza (biał. Рэчыца, ros. Речица) – ob. miasto w południowo-wschodniej części Białorusi.

⁵⁸⁶ Roścysław Jarosławowicz († po 1213 r.) – syn Jarosława Wsiewołodowicza, książę Wyszogrodu.

⁵⁸⁷ Jaropełk III Jarosławowicz – *vide*: przypis 456.

⁵⁸⁸ Wsiewołod Światosławowicz Czermny († 1212/1215 r.) – *vide*: przypis 550.

- ⁵⁸⁹ Mściśław-Borys Romanowicz († 1223 r.) – *vide*: przypis 441.
- ⁵⁹⁰ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁵⁹¹ Jerzy Iwankowicz – posadnik nowogrodzki w latach 1215–1216.
- ⁵⁹² Jakun Namnieżycz – tysięcznik nowogrodzki od ok. 1215 r. do ok. 1219 r.
- ⁵⁹³ Krzysztof Jakunowicz – syn posadnika Jakuna Namnieżyca.
- ⁵⁹⁴ Prusowie – autor naszego źródła ma tu na myśli mieszkańców ulicy Pruskiej, w końcu zagorodskim.
- ⁵⁹⁵ Twierdziśław Michałkowicz – *vide*: przypis 534.
- ⁵⁹⁶ Symeon Borysowicz († 1230 r.) – posadnik nowogrodzki w roku 1219.
- ⁵⁹⁷ Jerzy Iwankowicz – *vide*: przypis 591.
- ⁵⁹⁸ Stiepan Twierdziśławowicz († 1243 r.) – syn Twierdziśława Michałkowicza, posadnik nowogrodzki w latach 1230–1243.
- ⁵⁹⁹ Rościśława-Teodozja Mściśławówna († 1241/1244 r.) – córka Mściśława VII Mściśławowicza Udałego, żona Jarosława V Wsiewołodowicza, księżna nowogrodzka, kijowska i włodzimierska. Pod koniec życia złożyła śluby mnisze, przyjmując imię Eufrozyna. Jest czczona jako święta w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.
- ⁶⁰⁰ Mściśław VII Mściśławowicz Udały († 1228 r.) – *vide*: przypis 562.
- ⁶⁰¹ Cerkiew św. Jana Chrzciciela „na opokach” (na Targu) – *vide*: przypis 109.
- ⁶⁰² Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – *vide*: przypis 469.
- ⁶⁰³ Rżewka, Rżew (ros. Ржев) – ob. miasto w obwodzie twerskim w Rosji.
- ⁶⁰⁴ Włodzimierz Jarosławowicz († 1226–1239) – *vide*: przypis 559.
- ⁶⁰⁵ Jarun – najprawdopodobniej jeden z dowódców wojsk księcia Mściśława VII Mściśławowicza Udałego.
- ⁶⁰⁶ Zubczew (ros. Зубцов) – ob. miasto w obwodzie twerskim w Rosji.
- ⁶⁰⁷ Wazuza (ros. Баюза) – ob. rzeka w obwodach smoleńskim i twerskim w Rosji.
- ⁶⁰⁸ Włodzimierz Rurykowicz († 1239 r.) – syn Ruryka II Rościśławowicza, książę perejaśławski, smoleński, owrucki, zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1223–1235 i 1235–1236.
- ⁶⁰⁹ Szesza, Szosza (ros. Шоша) – ob. rzeka w obwodach twerskim i moskiewskim w Rosji.

- ⁶¹⁰ Kosniatin – ob. Skniatino (ros. Скнятино), wieś w zachodniej części obwodu twerskiego w Rosji. Ruiny dawnego miasta zostały zatopione podczas budowy elektrowni wodnej.
- ⁶¹¹ Jeremiasz Glebowicz († 1238 r.) – dowódca wojsk księstwa włodzimierskiego.
- ⁶¹² Konstantyn I Wsiewołodowicz († 1218 r.) – *vide*: przypis 529.
- ⁶¹³ Sara (ros. Сапа) – rzeka w ob. obwodzie jarosławskim, w zachodniej Rosji. Prawdopodobnie znajdował się tu w XIII w. monaster pod wezwaniem św. Marii lub Mariny.
- ⁶¹⁴ Jerzy Wsiewołodowicz († 1238 r.) – syn Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo, wielki książę włodzimierski w latach 1212–1216, 1218–1238.
- ⁶¹⁵ Włodzimierz Rurykowicz († 1239 r.) – *vide*: przypis 608.
- ⁶¹⁶ Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – *vide*: przypis 469.
- ⁶¹⁷ Chza, Gza (ros. Гза) – rzeka w ob. obwodzie włodzimierskim w środkowej Rosji.
- ⁶¹⁸ Lipica – ob. Lipnia (ros. Липня), rzeka w obwodzie iwanowskim i włodzimierskim. Bitwa nad rzeką Lipicą miała miejsce 21 IV 1216 r. Po jednej stronie konfliktu znaleźli się: Jarosław V Wsiewołodowicz, Jerzy Wsiewołodowicz i Światosław VI Wsiewołodowicz, a po drugiej: Mścisław VII Mścisławowicz Udały, Konstantyn I Wsiewołodowicz, Włodzimierz Jarosławowicz i Włodzimierz Rurykowicz.
- ⁶¹⁹ Nawiązanie do bitwy nad rzeką Kołokszą, która rozegrała się w 1177 r.
- ⁶²⁰ Gródek Radziłowy – obecnie Gorodiec (ros. Городец), miasto w obwodzie niżnonowogrodzkim.
- ⁶²¹ Rościsława-Teodozja Mścisławówna († 1241/1244 r.) – *vide*: przypis 599.
- ⁶²² Jerzy Iwankowicz – *vide*: przypis 591.
- ⁶²³ Twierdzisław Michałkowicz – *vide*: przypis 534.
- ⁶²⁴ Wasyl Mścisławowicz († 1218 r.) – najstarszy syn Mścisława VII Mścisławowicza Udałego i jego żony, córki chana połowieckiego Kotiana.
- ⁶²⁵ Włodzimierz Jarosławowicz († 1226–1239) – *vide*: przypis 559.
- ⁶²⁶ Szełoń (ros. Шелонь) – rzeka w ob. obwodach pskowskim i nowogrodzkim.
- ⁶²⁷ Świątynia wareska – *vide*: przypis 213.
- ⁶²⁸ Wasyl Mścisławowicz († 1218 r.) – *vide*: przypis 624.
- ⁶²⁹ Monaster św. Barbary – *vide*: przypis 163.
- ⁶³⁰ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.

⁶³¹ Światosław VII Mścisławowicz-Borysowicz († 1239/1240 r.) – syn Mścisława-Borysa Romanowicza, książę nowogrodzki w latach 1217–1218. Autor naszego źródła nazywa go Rościsławowiczem, gdyż był on prawnukiem Rościsława II Mścisławowicza, uważanego za protoplastę tej gałęzi rodu Rurykowiczów.

⁶³² Gleb Włodzimierzowicz († 1219 r.) – *vide*: przypis 545.

⁶³³ Konstantyn Włodzimierzowicz († 1241 r.) – syn Włodzimierza Glebowicza, książę proński.

⁶³⁴ Światopełk Włodzimierzowicz Przekłęty († 1019 r.) – syn Włodzimierza I Światosławowicza Wielkiego, walcząc po śmierci ojca o tron kijowski posunął się do zabójstwa swoich przyrodnych braci, Borysa i Gleba. W tekstach staroruskich był zatem przywoływany jako *exemplum* księcia-bratobójcy (*vide*: przypis 1).

⁶³⁵ Isady (ros. Исады) – ob. wieś w obwodzie riazańskim w Rosji. Zjazd książąt w Isadach miał miejsce 20 VII 1217 r.

⁶³⁶ Iziasław Włodzimierzowicz († 1217 r.) – *vide*: przypis 548.

⁶³⁷ Michał Wsiewołodowicz († 1217 r.) – *vide*: przypis 549.

⁶³⁸ Rościsław († 1217 r.) – identyfikacja tej postaci jest kwestią sporną. Część badaczy przypuszcza, że był on synem Światosława Glebowicza. Anna Litwina i Fiodor Uspienskijski zakładają natomiast, iż należy go uznawać za potomka Romana Glebowicza. А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники*, Москва 2006, s. 283–284.

⁶³⁹ Światosław († 1217 r.) – być może, był on synem Światosława Glebowicza. Identyfikację tę podają w wątpliwość Anna Litwina i Fiodor Uspienskijski. А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Выбор...*, s. 285.

⁶⁴⁰ Gleb († 1217 r.) – mógł być synem Igora Glebowicza lub Romana Glebowicza.

⁶⁴¹ Roman Igorowicz († 1217 r.) – syn Igora Glebowicza, książę riazański.

⁶⁴² Ingwar Igorowicz († 1235 r.) – syn Igora Glebowicza, książę riazański.

⁶⁴³ Twierdzisław Michalkowicz – *vide*: przypis 534.

⁶⁴⁴ Sobór św. Mikołaja na Dworze Jarosławowym (na Targu) – *vide*: przypis 80.

⁶⁴⁵ Cerkiew Czterdziestu Męczenników z Sebasty – *vide*: przypis 471.

⁶⁴⁶ Koniec zagorodski – był niewątpliwie najmniejszą z pięciu dzielnic średniowiecznego Nowogrodu Wielkiego, obejmującą obszar między linią umocnień miejskich na zachodzie i murem Dziedzińca na wschodzie. Jego północną granicę wyznaczała ulica Legoszczka (ob. Ludogoszczka), a południową – zachowana do dnia dzisiejszego w nieomal niezmienionym układzie z XII w., ulica Pruska (Prusskaja). Omawiany rejon stanowił też jedyną część miasta, która nie

posiadała bezpośredniego dostępu do Wołchowa – od rzeki oddzielał go całkowicie zespół nowogrodzkiego kremla. Do specyficznej lokalizacji końca, tj. położenia na tyłach ufortyfikowanego, otoczonego murami Dziedzińca, nawiązuje również określający go toponim: zagorodski, tzn. znajdujący się za grodem. Termin ten pojawia się w źródłach relatywnie późno. Autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji wspomina o mieszkańcach końca zagorodskiego dopiero w narracji na temat niepokojów społecznych w ośrodku nad Wołchowem w 1217/1218 r. i 1219/1220 r.

⁶⁴⁷ Prusowie – *vide*: przypis 594.

⁶⁴⁸ Światosław VII Mścisławowicz-Borysowicz († 1239/1240 r.) – *vide*: przypis 631.

⁶⁴⁹ Mścisław-Borys Romanowicz († 1223 r.) – *vide*: przypis 441.

⁶⁵⁰ Wsiewołod II Mścisławowicz-Borysowicz († po 1239/1240 r.) – *vide*: przypis 579.

⁶⁵¹ Symeon Jemin – tysięcznik nowogrodzki w roku 1219.

⁶⁵² Tojmokary (ros. Тоймокары) – prawdopodobnie obszar nad rzeką Dolną Tojmą, na północy Rosji.

⁶⁵³ Jerzy Wsiewołodowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 614.

⁶⁵⁴ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.

⁶⁵⁵ Symeon Borysowicz († 1230 r.) – *vide*: przypis 596.

⁶⁵⁶ Monaster św. Barbary – *vide*: przypis 163.

⁶⁵⁷ Cerkiew Archaniola Michała przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 318.

⁶⁵⁸ Kaplica boczna cerkwi Archaniola Michała przy ulicy Pruskiej, dedykowana Trzem Świętym Młodzieńcom – *vide*: przypis 400.

⁶⁵⁹ Mścisław VII Mścisławowicz Udały († 1228 r.) – *vide*: przypis 562; Włodzimierz Rurykowicz († 1239 r.) – *vide*: przypis 608. Opisywana tu wyprawa miała miejsce w marcu 1221 r.

⁶⁶⁰ Koloman († 1241 r.) – syn króla Węgier Andrzeja II i Gertrudy z Meran, władał w Haliczu w latach 1214–1221 (z przerwami).

⁶⁶¹ Salomea Piastówna († 1268 r.) – córka Leszka Białego i Grzysławowy Jarosławówny (*vide*: przypis 401). Została zaliczona w poczet błogosławionych Kościoła Katolickiego.

⁶⁶² Andrzej II († 1235 r.) – syn Beli III i Agnieszki z Châtillon, król Węgier w latach 1205–1235.

⁶⁶³ Włodzimierz Rurykowicz († 1239 r.) – *vide*: przypis 608.

⁶⁶⁴ Piertujew (Kieś, Wenden, łot. Cēsis) – ob. miasto w północnej części Łotwy.

- ⁶⁶⁵ Liwowie, Liw (liw. Livlitz) – lud ugrofiński, na początku XIII stulecia zamieszkiwali tereny nad Zatoką Ryską, graniczące od zachodu z Łotygołą, tj. obszarem zasiedlonym przez Letgalów.
- ⁶⁶⁶ Cerkiew Przemienienia Pańskiego na Nieriedicy – *vide*: przypis 465.
- ⁶⁶⁷ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.
- ⁶⁶⁸ Iwanko Dymitrowicz († 1238 r.) – syn Dymitra Jakunicza, posadnik nowogrodzki w latach 1220–1229.
- ⁶⁶⁹ Monaster Zaśnięcia Bogurodzicy – *vide*: przypis 216.
- ⁶⁷⁰ Monaster św. Barbary – *vide*: przypis 163.
- ⁶⁷¹ Jerzy Wsiewołodowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 614.
- ⁶⁷² Wsiewołod III Jerzewicz († 1238 r.) – nosił chrzcielne imię Dymitr, syn Jerzego Wsiewołodowicza, księżę nowogrodzki w latach 1121, 1223–1124.
- ⁶⁷³ Światosław VI Wsiewołodowicz († 1252 r.) – *vide*: przypis 469.
- ⁶⁷⁴ Kieś (Piertujew, Wenden) – *vide*: przypis 664.
- ⁶⁷⁵ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁶⁷⁶ Uświat (ros. Усвяг, Усвягское озеро) – jezioro w północno-zachodniej Rosji, w obwodzie pskowskim.
- ⁶⁷⁷ Arseniusz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1223–1225 i 1228. Był mnichem w monasterze Przemienienia Pańskiego w Chutyni. Po śmierci Mitrofana (3 VII 1223 r.), kiedy Dobrynja-Antoni przebywał w Przemyślu, został obwołany przez Nowogrodzian arcybiskupem. Nie otrzymał jednak święceń z rąk metropolity kijowskiego i po powrocie Jadrejkowicza nad Wołchow w 1225 r. zmuszony był ustąpić mu tron władzy. Godność zwierzchnika eparchii nowogrodzkiej sprawował jeszcze przez kilka miesięcy w 1228 r., po udaniu się Dobryni-Antoniego do monasteru w Chutyni. Jego rządy nie spotkały się jednak z aprobatą Nowogrodzian, którzy podnieśli przeciwko niemu bunt, posądzając go o kłótnie, wymierzone w Jadrejkowicza. Wgnany z dworu arcybiskupiego, schronił się w klasztorze Przemienienia Pańskiego. W późniejszym okresie pełnił funkcję igumena w tej wspólnotce, a w 1230/1232 r. został wybrany na zwierzchnika monasteru św. Jerzego.
- ⁶⁷⁸ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.
- ⁶⁷⁹ Koływań – ob. Tallin (est. Tallinn), stolica Estonii.
- ⁶⁸⁰ Wsiewołod III Jerzewicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 672.
- ⁶⁸¹ Wiaczesław Borysowicz († 1223/1224 r.) – najprawdopodobniej był synem Borysa Dawidowicza, księcia połockiego. Władał w Juriewie, broniąc go przeciwko atakom Zakonu Kawalerów Mieczowych.

⁶⁸² Fiodor – posadnik Starej Rusy.

⁶⁸³ Autor niniejszej partii narracji, niekiedy analizowanej przez badaczy jako odrębny tekst literacki, tzw. *Opowieść o bitwie nad rzeką Kałką*, odwołuje się w tym miejscu do *Apokalipsy Pseudo-Metodego*, anonimowego utworu eschatologiczno-profetycznego, błędnie przypisywanego Metodemu, biskupowi Patary (IV w.), spisane w języku syryjskim w drugiej połowie VII w. Cieszył się on niezwykłą popularnością w kulturze średniowiecznej Europy. Już na początku VIII stulecia powstał jego pierwszy przekład na grekę bizantyńską, a na przełomie IX i X w. w Bułgarii wykonano na jego podstawie najstarsze tłumaczenie staro-cerkiewno-słowiańskie. Zabytek ten stał się znany na Rusi najpóźniej w pierwszych dekadach XII w. Nawiązania do niego odnajdujemy w tekście *Powieści minionych lat*, w opisie wydarzeń z roku 1096.

⁶⁸⁴ Pustynia Jatribska – określenie praojczyzny Arabów, pojawiające się na kartach *Apokalipsy Pseudo-Metodego*, nawiązujące do nazwy Medyny w okresie przedmuzułmańskim (Jatrib, Jasrib).

⁶⁸⁵ Parafraza tekstu *Apokalipsy Pseudo-Metodego*. Autor opowieści przenosi tu wyobrażenia anonimowego twórcy syryjskiego na temat Arabów na Mongołów, zagrażających Rusi w pierwszej połowie XIII w.

⁶⁸⁶ Jasowie – lud pochodzenia alańskiego, zamieszkujący na Północnym Kaukazie, w XIII stuleciu część jego przedstawicieli popadła w zależność od Mongołów, pozostali zaś udali się na Węgry. Abchazowie (abch. Apsua) – rdzenni mieszkańcy Zachodniego Kaukazu. Kasogowie – zasiedlali północno-zachodnią część Kaukazu. Prawdopodobnie za ich potomków uważać należy Adygejczyków.

⁶⁸⁷ Synowie Izmaela, Izmailici – terminem tym twórca *Apokalipsy Pseudo-Metodego* – podobnie jak wielu innych autorów późnoantycznych i bizantyńskich – określa Arabów, nawiązując do historii opisanej na kartach starotestamentowej Księgi Rodzaju (Rdz 16, 1–16; 25, 12–18). Izmael był synem Abrahama i Hagar, niewolnicy jego żony Sary, który miał się stać protoplastą dwunastu nomadycznych plemion, żyjących na pustyniach między Palestyną, Egiptem i Arabią. Autorzy staroruscy zwykli nazywać tym określeniem także inne ludy koczownicze, przede wszystkim zaś te, które wyznawały islam.

⁶⁸⁸ Kumanowie – inna nazwa Połowców – *vide*: przypis 19.

⁶⁸⁹ Wał Połowiecki, Żmijowe Wały (ukr. Половецький вал, Змієві вали, ros. Половецкий вал, Змиевы валы) – ziemne wały obronne na obszarze ob. Ukrainy, częściowo zachowane do naszych dni. Prawdopodobnie powstały w II–VII w. W literaturze przedmiotu spotkać można różne poglądy na temat ich pochodzenia.

⁶⁹⁰ Kotian († 1241 r.) – chan połowiecki. Jego córka była żoną Mścisława VII Mścisławowicza Udałego.

⁶⁹¹ Daniel Kobiakowicz († 1223 r.) – *vide*: przypis 488.

- ⁶⁹² Jerzy Konczakowicz († 1223 r.) – syn Konczaka, chan połowiecki.
- ⁶⁹³ Mściśław VII Mściśławowicz Udały († 1228 r.) – *vide*: przypis 562.
- ⁶⁹⁴ Zarubińce, Zarub (ukr. Зарубинці) – miejscowość na terytorium ob. Ukrainy.
- ⁶⁹⁵ Oleszje (ukr. Олешки) – ob. miasto na południu Ukrainy, w obwodzie chersońskim.
- ⁶⁹⁶ Gemiabek († 1223 r.) – wódz mongolski.
- ⁶⁹⁷ Kałka – ob. Kalczyk (ukr. Кальчик), rzeka w obwodzie donieckim i zaporoskim Ukrainy. Bitwa wojsk ruskich i połowieckich z Mongołami nad rzeką Kałką miała miejsce 31 V 1223 r.
- ⁶⁹⁸ Jarun – *vide*: przypis 605.
- ⁶⁹⁹ Mściśław-Borys Romanowicz († 1223 r.) – *vide*: przypis 441.
- ⁷⁰⁰ Czegir-chan – wódz mongolski.
- ⁷⁰¹ Teszu-chan – wódz mongolski.
- ⁷⁰² Mściśław-Borys Romanowicz († 1223 r.) – *vide*: przypis 441.
- ⁷⁰³ Andrzej Iwanowicz († 1223 r.) – syn Iwana Jerzewicza, książę turowski, mąż nieznaney nam z imienia córki Mściśława-Borysa Romanowicza.
- ⁷⁰⁴ Aleksander Glebowicz († 1223 r.) – książę dubrownicki.
- ⁷⁰⁵ Brodnicy – mieszkańcy wybrzeża Morza Azowskiego, dolnego Donu i Dniestru w XII–XIII w.
- ⁷⁰⁶ Płoskinia – wódz brodników. W bitwie nad rzeką Kałką walczył po stronie Mongołów.
- ⁷⁰⁷ Światosław Jarosławowicz († 1223 r.) – książę janowski.
- ⁷⁰⁸ Iziasław Ingwarowicz († 1223 r.) – książę Drohobuża, syn Ingwara Jarosławowicza.
- ⁷⁰⁹ Światosław Ingwarowicz († 1223 r.) – książę szumski, syn bądź wnuk Ingwara Jarosławowicza.
- ⁷¹⁰ Mściśław Światosławowicz († 1223 r.) – syn Światosława Wsiewołodowicza, książę czernihowski.
- ⁷¹¹ Dymitr (Wasyłko) Mściśławowicz († 1223 r.) – syn Mściśława Światosławowicza, książę kozielski.
- ⁷¹² Jerzy Jaropełkowicz († 1223 r.) – książę nieświeski.
- ⁷¹³ Mściśław VII Mściśławowicz Udały († 1228 r.) – *vide*: przypis 562.
- ⁷¹⁴ Cerkiew Archaniola Michała przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 318.

⁷¹⁵ Cerkiew Trójcy Świętej przy ulicy Riediatinej (w Jamskiej Słobodzie) – *vide*: przypis 264.

⁷¹⁶ Cerkiew św. Pawła Wyznawcy – murowaną świątynię, dedykowaną św. Pawłowi I, biskupowi Konstantynopola († 350 r.), polecił wznieść w końcu sławieńskim, przy ulicy Wareskiej, nieopodal cerkwi św. Filipa, ok. 1225 r. posadnik nowogrodzki Symeon Borysowicz. Jak podaje autor naszego źródła, przylegały do niej dwie kaplice boczne: św. Symeona Starca oraz św. św. Konstantyna i Heleny. W 1237/1238 r. małżonka wspomnianego dostojnika założyła nieopodal cerkwi św. Pawła Wyznawcy żeński monaster. Przybytek ten był w toku późniejszych stuleci wielokrotnie rozbudowywany. Wspólnotę zlikwidowano ok. 1788 r. Wtedy też rozebrano obiekty, które zachowały się do XVIII w. Obecnie w tym miejscu znajduje się murowana kaplica, poświęcona Pieczerskiej Ikonie Bogurodzicy, ufundowana w XIX w.

⁷¹⁷ Cerkiew Archanioła Michała przy ulicy Pruskiej – *vide*: przypis 318.

⁷¹⁸ Wsiewołod III Jerzewicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 672.

⁷¹⁹ Jerzy Wsiewołodowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 614.

⁷²⁰ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.

⁷²¹ Wasylko Konstantynowicz († 1238 r.) – syn Konstantyna I Wsiewołodowicza, książę rostowski.

⁷²² Michał I Wsiewołodowicz († 1246 r.) – syn Wsiewołoda Światosławowicza Czermnego i nieznanej nam z imienia Piastówny, córki Kazimierza Sprawiedliwego, książę czernihowski, książę nowogrodzki w latach 1224–1226 i 1229. Zasiadał na tronie w Kijowie w latach 1238–1239 i 1241–1243.

⁷²³ Iwanko Dymitrowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 668.

⁷²⁴ Siostra Michała I Wsiewołodowicza, Agafia Wsiewołodówna była żoną Jerzego Wsiewołodowicza.

⁷²⁵ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.

⁷²⁶ Włodzimierz Jarosławowicz († 1226–1239) – *vide*: przypis 559.

⁷²⁷ Dawid Jarosławowicz († 1226 r.) – *vide*: przypis 580.

⁷²⁸ Cerkiew Narodzenia Zbawiciela na Krasnym Polu – najstarszy, najprawdopodobniej drewniany obiekt, usytuowany poza linią średniowiecznych obwarowań miejskich, na wschód od terytorium końca płotnickiego, na obszarze zwanym Krasnym Polem, wzniesiono – jak podaje autor naszego źródła – w 1226/1227 r. Podczas klęski głodu, która dotknęła Nowogrodzian zimą 1230 r., nieopodal wspomnianej świątyni założono zbiorową mogiłę, która zapewne dała początek cmentarzowi, istniejącemu w tym rejonie do dziś. Przybytek Narodzenia Zbawiciela stanowił także punkt zborny dla oddziałów nowogrodzkich, szykujących się

do konfrontacji zbrojnej z księciem Aleksandrem Newskim w 1255 r. Murowana świątynia powstała w 1381/1382 r. W latach 80. XIV w. jej wnętrze zostało ozdobione malowidłami naściennymi, wykonanymi najprawdopodobniej przez artystów pochodzenia południowosłowiańskiego, które w znacznej części zachowały się do naszych czasów. Aktualnie obiekt jest filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

⁷²⁹ Sabbacjusz – igumen monasteru św. Jerzego i archimandryta nowogrodzki.

⁷³⁰ Iwanko Dymitrowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 668.

⁷³¹ Cerkiew św. św. Konstantyna i Heleny przy ulicy Rostkinej lub Janewej – *vide*: przypis 210.

⁷³² Cerkiew św. Jakuba przy ulicy św. Jakuba – *vide*: przypis 303.

⁷³³ Cerkiew Czterdziestu Męczenników z Sebasty – *vide*: przypis 471.

⁷³⁴ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.

⁷³⁵ Ołонец (ros. Олонец) – ob. miasto w północno-zachodniej Rosji, na terenie Karelii.

⁷³⁶ Newa (ros. Нева) – rzeka w północno-zachodniej Rosji, w ob. obwodzie leningradzkim.

⁷³⁷ Iżorowie, Iżora (iżor. ižoralain) – plemię ugrofińskie, zamieszkujące nad Zatoką Fińską. W XIII w. Iżorowie byli jeszcze poganami.

⁷³⁸ Iwanko Dymitrowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 668.

⁷³⁹ Wiaczesław – tysięcznik nowogrodzki w roku 1228.

⁷⁴⁰ Ryga (łot. Rīga) – ob. stolica Łotwy.

⁷⁴¹ Teodor Jarosławowicz († 1233 r.) – syn Jarosława V Wsiewołodowicza i jego drugiej żony, Rościsławy-Teodozji Mścisławówny, książę nowogrodzki w latach 1228–1229. Został zaliczony w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁷⁴² Aleksander I Jarosławowicz Newski († 1263 r.) – syn Jarosława V Wsiewołodowicza i jego drugiej żony, Rościsławy-Teodozji Mścisławówny, książę nowogrodzki w latach 1228–1229, 1236–1240, 1241–1252, 1257–1259, książę kijowski (1249–1263), wielki książę włodzimierski (1252–1263), czczony jako święty w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁷⁴³ Ciwun – urzędnik książęcy, odpowiedzialny za zawiadywanie majątkami władcy, zarządca dworu.

⁷⁴⁴ Wiaczesław – *vide*: przypis 739.

⁷⁴⁵ Lipno (ros. Липно) – wyspa na jeziorze Ilmen w ob. obwodzie nowogrodzkim w Rosji.

⁷⁴⁶ Obiekt niezidentyfikowany. Najprawdopodobniej autor latopisu miał tu na myśli jakiś przybytek (cerkiew lub monaster), dedykowany św. Mikołajowi, znajdujący się nad rzeką Pitbą, wpadającą do Wołchowa na północ od Nowogrodu Wielkiego.

⁷⁴⁷ Borys Niegoczewicz – tysięcznik nowogrodzki w latach 1228–1230.

⁷⁴⁸ Dokumenty (gramoty) Jarosławowe – najprawdopodobniej średniowieczni Nowogrodzianie zwykli określać w ten sposób akty wcześniejszych książąt, zawierające potwierdzenie wolności i przywilejów miasta nad Wołchowem. W historiografii pojawiały się też przypuszczenia, iż pod wspomnianym terminem kryje się *Ruska Prawda*. Władcą, z którego imieniem łączono interesujące nas tu dokumenty, był zapewne Jarosław I Mądry lub Jarosław IV Włodzimierzowicz.

⁷⁴⁹ Michał I Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 722.

⁷⁵⁰ Rz 8, 31.

⁷⁵¹ Bryń (ros. Брынь) – ob. miejscowość w obwodzie kałuskim w Rosji.

⁷⁵² Wniezd Wodowik († 1231 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1229–1230.

⁷⁵³ Spirydon – arcybiskup nowogrodzki w latach 1229–1249. W chwili wyboru na władzę był diakonem i mnichem w monasterze św. Jerzego. Świecenia kapłańskie i biskupie odebrał z rąk metropolity kijowskiego Cyryla I w lutym 1230 r. Spirydon zapisał się w pamięci Nowogrodzian jako dostojnik szczególnie mocno zaangażowany w sprawy miasta i jego mieszkańców. W 1230 r. brał udział w uroczystych postrzyżynach księcia Rościsława, syna Michała I Wsiewołodowicza. Podczas powszechnego głodu, który zdziesiątkował ludność Nowogrodu Wielkiego zimą tego samego roku, arcybiskup założył trzy zbiorowe mogiły i zorganizował transport zmarłych. Uczestniczył również w pogrzebach wielu zasłużonych dla miasta osób, m.in. Dobryni-Antoniego (1232 r.) i mnicha Barlaama z Chutyni (1243 r.). Był stronnikiem księcia Aleksandra Newskiego – fakt ten został nawet odnotowany w dedykowanych świętemu władcy utworach hagiograficznych. Spirydon zmarł w 1249 r. i został pochowany w soborze Mądrości Bożej.

⁷⁵⁴ Józef († po 1242 r.) – biskup Włodzimierza Wołyńskiego, a w okresie późniejszym – Ugrowska.

⁷⁵⁵ Rościsław III Michałowicz († 1262 r.) – syn Michała I Wsiewołodowicza, książę nowogrodzki w latach 1229–1230, książę halicki i czernihowski, ban Sławonii (1247–1248) i Mačvy (1248–1262).

- ⁷⁵⁶ Być może nasz autor wspomina tu późniejszego posadnika nowogrodzkiego, Zbysława Jakunkowicza, sprawującego swój urząd między 1243 r. a 1255 r.
- ⁷⁵⁷ Liubno (ros. Любно) – ob. miejscowość w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.
- ⁷⁵⁸ Mariowo (ros. Марёво) – ob. miejscowość w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.
- ⁷⁵⁹ Cyryl I († 1233 r.) – metropolita kijowski w latach 1224–1233.
- ⁷⁶⁰ Stiepan Twierdżisławowicz († 1243 r.) – *vide*: przypis 598.
- ⁷⁶¹ Wniezd Wodowik († 1231 r.) – *vide*: przypis 752.
- ⁷⁶² Symeon Borysowicz († 1230 r.) – *vide*: przypis 596.
- ⁷⁶³ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁷⁶⁴ Cerkiew Dwunastu Apostołów „na rozpadlinach” – z przekazu naszego źródła wynika, iż w 1230 r. istniała już cerkiew dedykowana Dwunastu Apostołom, znajdująca się w końcu zagorodskim, przy ulicy Pruskiej. Nieopodal niej arcybiskup nowogrodzki Spiridon polecił założyć zbiorową mogiłę, w której miało grzebać ofiary klęski żywiołowej. Przybytek ten uległ najprawdopodobniej zniszczeniu w kolejnych dekadach. O wzniesieniu następnej drewnianej świątyni na tym miejscu czytamy na kartach *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji w opisie wypadków z 1358 r. Inne latopisy zawierają informację, iż wybudowana wówczas cerkiew była murowana. I ona przetrwała zaledwie kilka dekad. Nowa drewniana cerkiew poświęcona Dwunastu Apostołom została ufundowana przez arcybiskupa nowogrodzkiego Eutymiusza II w 1432 r. Ten sam dostojnik już w 1454 r. zainicjował budowę zachowanego do naszych dni murowanego przybytku. Aktualnie cerkiew Dwunastu Apostołów „na rozpadlinach” jest obiektem muzealnym. Nie została jednak udostępniona do zwiedzania.
- ⁷⁶⁵ Wniezd Wodowik († 1231 r.) – *vide*: przypis 752.
- ⁷⁶⁶ Symeon Borysowicz († 1230 r.) – *vide*: przypis 596.
- ⁷⁶⁷ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.
- ⁷⁶⁸ Borys Niegoczewicz – *vide*: przypis 747.
- ⁷⁶⁹ Michał I Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 722.
- ⁷⁷⁰ Stiepan Twierdżisławowicz († 1243 r.) – *vide*: przypis 598.
- ⁷⁷¹ Mikita Pietriłowicz – tysięcznik nowogrodzki od 1230 r.
- ⁷⁷² Ps 39, 7.
- ⁷⁷³ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁷⁷⁴ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.

- ⁷⁷⁵ Arseniusz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1223–1225 i 1228 – *vide*: przypis 677.
- ⁷⁷⁶ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.
- ⁷⁷⁷ Saba – igumen monasteru św. Jerzego. Niektórzy badacze utożsamiają go z Elizeuszem Piotrowiczem Grekiem – *vide*: przypis 449.
- ⁷⁷⁸ Tymoteusz – paramonarz w cerkwi św. Jakuba przy ulicy Dobryniej. Był najprawdopodobniej jednym z twórców naszego źródła. Jego imię pojawia się też w głosie, którą odnajdujemy na karcie *Prologu Łobkowskiego* z 1262 r. (ГИМ, Хлуд. 187). Kwestia autorstwa *Latopisu nowogrodzkiego* pierwszego starszej redakcji została już omówiona we wstępie.
- ⁷⁷⁹ Ulica Czudincewa – w końcu zagorodskim, zachowana do czasów obecnych.
- ⁷⁸⁰ Cerkiew Narodzenia Zbawiciela na Krasnym Polu – *vide*: przypis 728.
- ⁷⁸¹ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.
- ⁷⁸² Michał I Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 722.
- ⁷⁸³ Sierieńsk (ros. Сереньск) – ob. miejscowość w obwodzie kałuskim w Rosji.
- ⁷⁸⁴ Masalsk, Mosalsk (ros. Мосальск) – ob. miejscowość w obwodzie kałuskim w Rosji.
- ⁷⁸⁵ Wniedz Wodowik († 1231 r.) – *vide*: przypis 752.
- ⁷⁸⁶ Borys Niegoczewicz – *vide*: przypis 747; Michał z bratem – najprawdopodobniej bracia Wniedza Wodowika; Piotr Wodowikowicz – syn Wniedza Wodowika; Gleb – brat Symeona Borysowicza.
- ⁷⁸⁷ Światosław Wsiewołodowicz († po 1232 r.) – syn Wsiewołoda Światosławowicza († 1196 r.), książę Trubczewska.
- ⁷⁸⁸ Wiaczesław – prawdopodobnie autor źródła ma tu na myśli Wiaczesława Gorisławicza, namiestnika nowogrodzkiego w Pskowie.
- ⁷⁸⁹ Teodor Jarosławowicz († 1233 r.) – *vide*: przypis 741.
- ⁷⁹⁰ Jerzy Mścisławowicz (?) – książę pskowski w latach 1232–1240.
- ⁷⁹¹ Światosław VII Mścisławowicz-Borysowicz († 1239/1240 r.) – *vide*: przypis 631.
- ⁷⁹² Borys Niegoczewicz – *vide*: przypis 747.
- ⁷⁹³ Izborsk (ros. Изборск) – ob. miejscowość w Rosji, w obwodzie pskowskim, przy granicy z Estonią.
- ⁷⁹⁴ Jarosław Włodzimierzowicz († po 1248 r.) – syn Włodzimierza Jarosławowicza.
- ⁷⁹⁵ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

- ⁷⁹⁶ Cerkiew św. Teodora, usytuowana nad bramą Dziedzińca – *vide*: przypis 55.
- ⁷⁹⁷ Cyryl I († 1233 r.) – *vide*: przypis 758.
- ⁷⁹⁸ Tiesow – ob. Jam-Tiosowo (ros. Ям-Тёсово), miejscowość w obwodzie leningradzkim w Rosji.
- ⁷⁹⁹ Omowża (est. Emajõgi) – ob. rzeka na południowym wschodzie Estonii.
- ⁸⁰⁰ Niżowcy – mieszkańcy Niżu, ziemi niżowskiej. Terminem tym Nowogrodzianie zwykli w XII–XIII w. określać obszar, usytuowany na południowy-wschód od ich posiadłości, tj. terytorium Rusi Włodzimiersko-Suzdalskiej, położone w górnym biegu Wołgi, poniżej ujścia rzeki Mołogi. W XIV stuleciu pojęcie to zostało rozszerzone na posiadłości Moskwy.
- ⁸⁰¹ Cerkiew św. Łukasza przy ul. św. Łukasza – o obiekcie tym, znajdującym się w końcu ludyńskim, autor naszego źródła wspomina tylko jeden raz. Jak zaświadcza, 10 VI 1235 r. spłonęła wskutek uderzenia pioruna świątynia dedykowana ewangelistom. Możemy przypuszczać, iż była to budowla drewniana. Murowany przybytek wzniesiono w 1415 r. Został rozebrany u schyłku XVIII w.
- ⁸⁰² Monaster Przemienienia Pańskiego w Starej Rusie – *vide*: przypis 415.
- ⁸⁰³ Morawin – być może ob. wieś Murawiejka (ros. Муравейка), w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.
- ⁸⁰⁴ Fied Jakunowicz († 1234 r.) – tysięcznik nowogrodzki ok. 1234 r.
- ⁸⁰⁵ Włodzimierz Rurykowicz († 1239 r.) – *vide*: przypis 608.
- ⁸⁰⁶ Daniel Romanowicz († 1264 r.) – syn Romana I Mścisławowicza, książę halicki, książę kijowski (1240), król Rusi (1254–1264).
- ⁸⁰⁷ Michał I Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 722.
- ⁸⁰⁸ Iziasław Włodzimierzowicz vel Mścisławowicz († 1255 r.) – książę kijowski w latach 1235–1236.
- ⁸⁰⁹ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁸¹⁰ Aleksander I Jarosławowicz Newski († 1263 r.) – *vide*: przypis 742.
- ⁸¹¹ Autor źródła ma tu na myśli Bułgarię Wołżańsko-Kamską oraz jej stolicę, Bilar, zdobytą i doszczętnie spustoszoną przez Mongołów w 1236 r.
- ⁸¹² Józef († ?1240 r.) – metropolita kijowski w latach 1236–1240.
- ⁸¹³ Cerkiew św. Pawła Wyznawcy – *vide*: przypis 716.
- ⁸¹⁴ Uza (ros. Уза) – rzeka w ob. obwodzie penzeńskim i saratowskim w Rosji.
- ⁸¹⁵ Jerzy Igorowicz († 1237 r.) – syn Igora Glebowicza, książę riazkański. Był bratem Ingwara Igorowicza († 1235 r.) – *vide*: przypis 642.

- ⁸¹⁶ Oleg Ingwarowicz († 1258 r.) – syn Ingwara Igorowicza, książę riazański.
- ⁸¹⁷ Roman Igorowicz († 1238 r.) – syn Ingwara Igorowicza, książę Kołomny.
- ⁸¹⁸ Jerzy Wsiewołodowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 614.
- ⁸¹⁹ Nawiązanie do słów z Księgi Powtórzonego Prawa: *Od dziś zaczynam bojaźnią i strachem przed wami przejmować wszystkie narody pod całym niebem. Kto tylko o tobie usłyszy, zacznie się bać i drzeć przed tobą* (Pwt 2, 25). Por. Wj 23, 27: *Lęk wzbudzę przed tobą oraz przyprawię o przerażenie wszelki lud, do którego przyjdiesz. Sprawię, że będą uciekać przed tobą wszyscy twoi nieprzyjaciele. Joz 2, 9: Wiem, że Pan dał wam ten kraj, gdyż postrach wasz padł na nas i wszyscy mieszkańcy kraju struchleli przed wami.*
- ⁸²⁰ Jeremiasz Glebowicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 611.
- ⁸²¹ Miejsce nieczytelne w rękopisie ГИМ, СИН. 786 (fol. 122'). Tekst zrekonstruowany w oparciu o odpisy *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego młodszej redakcji* (ФИРИ РАН, Аpx. 240; БАН, 17.8.36; РНБ, F.IV.223).
- ⁸²² Wsiewołod III Jerzewicz († 1238 r.) – *vide*: przypis 672.
- ⁸²³ Agafia Wsiewołodówna († 1238 r.) – córka Wsiewołoda Światosławowicza Czernego, żona Jerzego Wsiewołodowicza – *vide*: przypis 724.
- ⁸²⁴ Mitrofan († 1238 r.) – biskup Włodzimierza nad Kłazmą w latach 1227–1238.
- ⁸²⁵ Sobór Zaśnięcia Bogurodzicy we Włodzimierzu nad Kłazmą – najwcześniejsza murowana cerkiew została wzniesiona w 1158–1160 r., za rządów księcia Andrzeja Jerzewicza Bogolubskiego. W rok później jej wnętrze ozdobiono malowidłami naściennymi. W 1185 r. obiekt ucierpiał w trakcie pożaru, a w latach 1186–1189 został odnowiony i znacznie powiększony na polecenie Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo. W XV–XX w. przybytek wielokrotnie przybudowywano. Obecnie jest czynną świątynią Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, a jednocześnie zabytkiem figurującym na liście światowego dziedzictwa UNESCO.
- ⁸²⁶ W soborze Zaśnięcia Bogurodzicy we Włodzimierzu nad Kłazmą mieli zginąć 7 II 1238 r.: księżna Agafia Wsiewołodówna, jej córka Teodora oraz trzech synów wraz z małżonkami, tj. Wsiewołod III Jerzewicz i jego żona Maria Włodzimierzówna, Włodzimierz Jerzewicz z żoną Krystyną oraz Mściśław Jerzewicz z żoną Marią.
- ⁸²⁷ Sit (ros. Сить) – rzeka w ob. obwodzie twerskim i jarosławskim w Rosji. Bitwa nad rzeką Sit rozegrała się 4 III 1238 r.
- ⁸²⁸ Juriew – ob. Jurjew-Polskij (ros. Юрьев-Польский), miasto w Rosji, w obwodzie włodzimierskim.
- ⁸²⁹ Dmitrow (ros. Дмитров) – ob. miasto w Rosji, w obwodzie moskiewskim.
- ⁸³⁰ Nieznany z imienia syn Jarosława V Wsiewołodowicza, książę twerski.

- ⁸³¹ Być może, postać tożsama z Iwankiem Dymitrowiczem – *vide*: przypis 668.
- ⁸³² Krzyż Ignacego (ros. Игнач Крест) – uroczysko, prawdopodobnie w ob. obwodzie nowogrodzkim. Dokładna lokalizacja nie jest znana.
- ⁸³³ Tekst rękopisu ГИМ, Син. 786 oraz odpisów *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji jest w tym miejscu niejasny. Korekturę wprowadzono na podstawie analogicznego passusu w *Latopisie Sofijskim pierwszym*: да кто, о[т]ци и братиѣ, и дѣти видѣвше Б[ож]ие попуцѣние се на всен Рѹскои земли, и не плачѣтъся (*Latopis Sofijski pierwszy*, col. 299).
- ⁸³⁴ Јл 2, 12.
- ⁸³⁵ Aleksander I Jarosławowicz Newski († 1263 r.) – *vide*: przypis 742.
- ⁸³⁶ Aleksandra-Paraskiewa Briaczysławówna – córka księcia połockiego, Briaczysława Wasylkowicza.
- ⁸³⁷ Szełoń (ros. Шелонь) – rzeka w ob. obwodach pskowskim i nowogrodzkim.
- ⁸³⁸ Murmanie – staroruskie określenie Norwegów.
- ⁸³⁹ Sumowie – staroruska nazwa ludności ugrofińskiej, zamieszkującej ob. Finlandię.
- ⁸⁴⁰ Iżora (ros. Ижора) – rzeka w ob. obwodzie leningradzkim w Rosji.
- ⁸⁴¹ Spirydon – dowódca wojsk szwedzkich. Najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z pomyłką twórcy naszego źródła. Imię to nosił ówczesny arcybiskup nowogrodzki. Jest natomiast dość mało prawdopodobne, by Spirydonem został nazwany Szwed w pierwszej połowie XIII w.
- ⁸⁴² Viljandi – zamek Zakonu Kawalerów Mieczowych, tzw. *Schloß Fellin*, ob. na terenie miasta Viljandi w południowej Estonii.
- ⁸⁴³ Jarosław Włodzimierzowicz († po 1248 r.) – *vide*: przypis 793.
- ⁸⁴⁴ Koporje (ros. Копорье) – twierdza, ob. wieś w obwodzie leningradzkim w Rosji.
- ⁸⁴⁵ Ługa (ros. Луга) – rzeka w ob. obwodzie leningradzkim i nowogrodzkim w Rosji.
- ⁸⁴⁶ Szabla – ob. Pogost Sablo (ros. Порогост-Саблѣ), miejscowość w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.
- ⁸⁴⁷ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁸⁴⁸ Andrzej I Jarosławowicz († 1264 r.) – syn Jarosława V Wsiewołodowicza, książę nowogrodzki w latach 1240–1241, wielki książę włodzimierski w latach 1248–1252.
- ⁸⁴⁹ Aleksander I Jarosławowicz Newski († 1263 r.) – *vide*: przypis 742.

Przypisy

- ⁸⁵⁰ Domasz Twierdżisławowicz – brat posadnika Stiepana Twierdżisławowicza.
- ⁸⁵¹ Jezioro Czudzkie, Pejpus (ros. Чудское озеро) – jezioro na granicy ob. Rosji i Estonii.
- ⁸⁵² Uźmeń (ros. Узьмень) – uroczysko na Jeziorze Czudzkim, w ob. obwodzie pskowskim w Rosji.
- ⁸⁵³ Kruczy Kamień – dokładna lokalizacja nieznana.
- ⁸⁵⁴ Subolicki Brzeg (ros. Суболицкий берег) – południowo-zachodnie wybrzeże Jeziora Czudzkiego.
- ⁸⁵⁵ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ⁸⁵⁶ Batu-chan († 1255/1256 r.) – syn Dżoczego, wnuk Czyngis-chana, pierwszy chan Złotej Ordy.
- ⁸⁵⁷ Wiaczesław Prokszynicz – *vide*: przypis 471.
- ⁸⁵⁸ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.
- ⁸⁵⁹ Monaster św. Jana Chrzciciela w Pskowie – ufundowany przed 1243 r. przez księżną Eufrozinę, córkę władającego Połockiem Rogwołoda Borysowicza, drugą żonę Włodzimierza Jarosławowicza. Została ona pierwszą igumenią założonej przez siebie wspólnoty, przybrawszy imię Eupraksji. Miał ją zamordować jej pasierb w Niedźwiedziej Głowie 8 V 1243 r. Księżnę zaliczono w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Monaster św. Jana Chrzciciela w Pskowie zlikwidowano w 1923 r.
- ⁸⁶⁰ Jarosław Włodzimierzowicz († po 1248 r.) – *vide*: przypis 793.
- ⁸⁶¹ Stiepan Twierdżisławowicz († 1243 r.) – *vide*: przypis 598.
- ⁸⁶² Michał Stiepanowicz († 1205 r.) – *vide*: przypis 328.
- ⁸⁶³ Arkadiusz – biskup nowogrodzki w latach 1156–1163 – *vide*: przypis 215.
- ⁸⁶⁴ Martyriusz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1193–1199 – *vide*: przypis 414.
- ⁸⁶⁵ Rościsława-Teodozja Mścisławówna († 1241/1244 r.) – *vide*: przypis 599.
- ⁸⁶⁶ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.
- ⁸⁶⁷ Teodor Jarosławowicz († 1233 r.) – *vide*: przypis 741.
- ⁸⁶⁸ Bieżyce, Bieżec (ros. Бежецк) – ob. miasto w obwodzie twerskim w Rosji.
- ⁸⁶⁹ Jarosław Włodzimierzowicz († po 1248 r.) – *vide*: przypis 793.
- ⁸⁷⁰ Żyżec (ros. Жижец) – miasto na terenie ob. obwodu pskowskiego w Rosji.
- ⁸⁷¹ Monaster Przemienienia Pańskiego w Chutyni – *vide*: przypis 412.
- ⁸⁷² Cyryl II († 1281 r.) – metropolita kijowski w latach 1242–1281.

- ⁸⁷³ Cyryl II († 1262 r.) – biskup rostowski w latach 1230–1262.
- ⁸⁷⁴ Dalmacjusz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1249–1274. Najprawdopodobniej został wybrany na władzę rychło po śmierci swego poprzednika, Spirydona w 1249 r. Najwyższych święceń udzielił mu natomiast metropolita kijowski Cyryl II, przybywszy do Nowogrodu Wielkiego wraz z biskupem rostowskim Cyrylem w 1251 r. Dalmacjusz angażował się w sprawy polityczne. W 1255/1256 r. przewodził delegacji nowogrodzkiej, wysłanej na spotkanie Aleksandra Newskiego. Kilkakrotnie posłował też do księcia Jarosława V Jarosławowicza. Zmarł 21 X 1274 r. i został pochowany w soborze Mądrości Bożej.
- ⁸⁷⁵ Nawiązanie do słów z Księgi Ezechiela: *Ja nie pragnę śmierci występnego, ale jedynie tego, aby występny zawrócił ze swej drogi i żył. Zawróćcie, zawróćcie z waszych złych dróg!* (Ez 33, 11).
- ⁸⁷⁶ Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.
- ⁸⁷⁷ Wasyl I Aleksandrowicz († 1271 r.) – syn Aleksandra I Jarosławowicza Newskiego, książę nowogrodzki w latach 1252–1255 i 1255–1257.
- ⁸⁷⁸ Narwa (est. Narva jõgi, Naroova, ros. Нарва, Нарова) – ob. rzeka graniczna między Estonią i Rosją.
- ⁸⁷⁹ Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – na chrzcie otrzymał imię Atanazy, był synem Jarosława V Wsiewołodowicza, księciem twerskim, księciem nowogrodzkim (1255, 1264–1272), a także wielkim księciem włodzimierskim (1263–1272).
- ⁸⁸⁰ Wasyl I Aleksandrowicz († 1271 r.) – *vide*: przypis 876.
- ⁸⁸¹ Cerkiew Narodzenia Zbawiciela na Krasnym Polu – *vide*: przypis 728.
- ⁸⁸² Cerkiew Proroka Eliasza na Sławnie (na Wzgórzu) – *vide*: przypis 65.
- ⁸⁸³ Rurykowe Grodziszczce – *vide*: przypis 59.
- ⁸⁸⁴ Sobór św. Mikołaja na Dworze Jarosławowym (na Targu) – *vide*: przypis 80.
- ⁸⁸⁵ Michałko Stiepanowicz († 1257 r.) – syn Stiepana Twierdżisławowicza, posadnik w latach 1255–1257.
- ⁸⁸⁶ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.
- ⁸⁸⁷ Onania Teofilaktowicz († 1256 r.) – sprawował urząd posadnika w okresie między 1243 r. a 1255 r.
- ⁸⁸⁸ Klim – tysięcznik nowogrodzki w latach 1255–1257.
- ⁸⁸⁹ Michałko Stiepanowicz († 1257 r.) – *vide*: przypis 885.
- ⁸⁹⁰ Wł. Dietrich von Kiewel – możnowładca, władający ziemiami w Księstwie Estonii (Vironia, Virumaa), podlegającym od 1219 r. królowi Danii.

- ⁸⁹¹ Narwa (est. Narva) – ob. miasto w północno-wschodniej Estonii, na granicy z Rosją.
- ⁸⁹² Wasyl I Aleksandrowicz († 1271 r.) – *vide*: przypis 876.
- ⁸⁹³ Tamga – podatek od wymiany handlowej, pobierany przez Mongołów od mieszkańców Rusi.
- ⁸⁹⁴ Onania Teofilaktowicz († 1256 r.) – *vide*: przypis 887.
- ⁸⁹⁵ Michałko Stiepanowicz († 1257 r.) – *vide*: przypis 885.
- ⁸⁹⁶ Wasyl I Aleksandrowicz († 1271 r.) – *vide*: przypis 876.
- ⁸⁹⁷ Aleksander I Jarosławowicz Newski († 1263 r.) – *vide*: przypis 742.
- ⁸⁹⁸ Aleksander – dowódca nowogrodzkiej drużyny księcia Wasyla I Aleksandrowicza.
- ⁸⁹⁹ Michał Fiodorowicz († 1268 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1257–1268.
- ⁹⁰⁰ Żyroch/Żyrosław – tysięcznik nowogrodzki w latach 1257–1264.
- ⁹⁰¹ Wojszczyna (ros. Войщина) – miasto w części zachodniej ob. obwodu smoleńskiego w Rosji.
- ⁹⁰² Staroruskie określenie Mongołów, odwołujące się do stereotypowego wyobrażenia, iż – podobnie jak inne ludy koczownicze – jedzą oni surowe mięso.
- ⁹⁰³ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – syn Aleksandra I Jarosławowicza Newskiego, książę perejasławski, książę nowogrodzki w latach 1259–1263, 1272–1273, 1276–1281 i 1285–1292, a także wielki książę włodzimierski w latach 1276–1281 i 1283–1294.
- ⁹⁰⁴ Reminiscencja Drugiego Listu św. Piotra: *Spełniło się na nich to, o czym słusznie mówi przysłowie: Pies powrócił do tego, co sam zwymiotował, a świnia umyta – do kałuży błota* (2 P 2, 22).
- ⁹⁰⁵ Cerkiew św. Bazylego przy ulicy Jaryszewej – *vide*: przypis 209.
- ⁹⁰⁶ Cerkiew św. Demetriusza z Tesaloniki przy ulicy Sławkowej – o budowli sakralnej dedykowanej św. Demetriuszowi z Tesaloniki († ok. 305 r.) autor naszego źródła wspomina po raz pierwszy przy okazji opisu rozległego pożaru, który strawił znaczne połacie miasta w listopadzie 1261 r. Wówczas to spłonąć miała, najprawdopodobniej drewniana świątynia, usytuowana przy nieistniejącej już obecnie ulicy Sławkowej. Pod koniec XIII w. lub też w pierwszych latach kolejnego stulecia została w tym samym miejscu wzniesiona następna drewniana budowla sakralna. Rychło podzieliła los swej poprzedniczki – spaliła się do szczytu w 1326 r. W drugiej połowie XIV w. podjęto decyzję o budowie murowanej cerkwi poświęconej męczennikowi z Tesaloniki. Jak czytamy w *Latopisie nowogrodzkim* pierwszym młodszej redakcji, ufundowano ją w 1381 r. Prace budowlane trwały

około roku i – jak zaświadcza naoczny świadek wydarzeń – konstrukcja architektoniczna nowo wzniesionej świątyni musiała być wadliwa: budowla „rozsypała się” zaledwie kilka dni po uroczystej konsekracji! Odrestaurowano ją w 1383 r. Miejskowa tradycja łączy niekiedy omawiany tu przybytek z osobą księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego. Miał on ufundować w Nowogrodzie Wielkim cerkiew na cześć swojego patrona w geście dziękczynienia za pomoc, okazaną mu przez świętego w zwycięskiej bitwie, stoczonej z wojskami mongolskimi (tatarskimi), dowodzonymi przez Mamaja, 8 IX 1380 r. na Kulikowym Polu. Budowla ta została zniszczona przez pożar w 1403 r., a jej pozostałości rozebrano. Zachowaną do czasów obecnych kamiennie-ceglaną cerkiew św. Demetriusza wzniesiono w 1492/1493 r.

⁹⁰⁷ Dziedziniec – *vide*: przypis 55.

⁹⁰⁸ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.

⁹⁰⁹ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.

⁹¹⁰ Konstantyn Rościszlawowicz – syn Rościszława Mściszlawowicza (?), książę smoleński, mąż Eudokii, córki Aleksandra I Jarosławowicza Newskiego.

⁹¹¹ Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 879.

⁹¹² Towciwiłł († 1263 r.) – kunigas litewski, książę połocki.

⁹¹³ Cerkiew św. Bazylego przy ulicy Jaryszewej – *vide*: przypis 209.

⁹¹⁴ Berke-chan († 1266 r.) – syn Dżoczego, wnuk Czyngis-chana, chan Złotej Ordy w latach 1257–1266.

⁹¹⁵ Gorodiec, Gródek Radziłowy – *vide*: przypis 620.

⁹¹⁶ Monaster Narodzenia Bogurodzicy we Włodzimierzu nad Kłazmą – został ufundowany w 1191 r. przez księcia Wsiewołoda Jerzewicza Wielkie Gniazdo. Istniał do 1918 r. W 1930 r. rozebrano murowaną cerkiew przyklasztorną, pochodzącą z XII w. Restytuowany w 1991 r., obecnie jest czynną wspólnotą męską, pozostającą w gestii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Szczątki Aleksandra I Jarosławowicza Newskiego zostały przeniesione w 1724 r. do dedykowanej mu ławy w St. Petersburgu. Tam też znajdują się do dzisiaj.

⁹¹⁷ Cyryl II († 1281 r.) – *vide*: przypis 872.

⁹¹⁸ Mendog († 1263 r.) – wielki książę i król litewski w latach 1236–1263.

⁹¹⁹ Towciwiłł († 1263 r.) – *vide*: przypis 912.

⁹²⁰ Michał Fiodorowicz († 1268 r.) – *vide*: przypis 899.

⁹²¹ Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 879.

⁹²² Wojsielk († 1267 r.) – syn Mendoga, wielki książę litewski w latach 1264–1267.

- ⁹²³ Góra Synaj – znajduje się w południowej części Półwyspu Synajskiego. Autor naszego źródła sugeruje, że Wojsielk udał się do jednego z najstarszych i najważniejszych ośrodków życia monastycznego bizantyńskiej ekumeny, tj. założonego w IV w. klasztoru św. Katarzyny na Synaju. W *Kronice halicko-wołyńskiej* pojawia się jedynie wzmianka o „Świętej Górze”, skłaniająca wielu badaczy do konstatacji, że syn Mendoga pielgrzymował na Athos. *Kronika halicko-wołyńska*, s. 216.
- ⁹²⁴ Najprawdopodobniej autor źródła ma tu na myśli Monaster Ławryszewski, usytuowany nad Niemnem. Został założony ok. 1260 r.
- ⁹²⁵ Światosław Jarosławowicz († 1282/1285 r.) – syn Jarosława VI Jarosławowicza, książę Tweru i Pskowa.
- ⁹²⁶ Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 879.
- ⁹²⁷ Dowmont († 1299 r.) – na chrzcie otrzymał imię Tymoteusz, wywodził się z rodziny litewskiej, był księciem pskowskim w latach 1266–1299.
- ⁹²⁸ Eupraksja – żona Gerdena († 1267 r.), księcia Nalszan.
- ⁹²⁹ Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 879.
- ⁹³⁰ Jerzy Andrzejewicz († 1272 r.) – syn Andrzeja Jarosławowicza, książę suzdalski. Od 1267 r. sprawował – z ramienia Jarosława VI Jarosławowicza – funkcję namiestnika w Nowogrodzie Wielkim.
- ⁹³¹ Rakvere – ob. miasto na północy Estonii.
- ⁹³² Michał Fiodorowicz († 1268 r.) – *vide*: przypis 899.
- ⁹³³ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.
- ⁹³⁴ Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 879.
- ⁹³⁵ Światosław Jarosławowicz († 1282/1285 r.) – *vide*: przypis 925.
- ⁹³⁶ Dwór arcybiskupi – *vide*: przypis 144.
- ⁹³⁷ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.
- ⁹³⁸ Światosław Jarosławowicz († 1282/1285 r.) – *vide*: przypis 925.
- ⁹³⁹ Michał Jarosławowicz Starszy – syn Jarosława V Jarosławowicza.
- ⁹⁴⁰ Konstantyn Rościsławowicz – *vide*: przypis 910.
- ⁹⁴¹ Jerzy Andrzejewicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 930.
- ⁹⁴² Dowmont († 1299 r.) – *vide*: przypis 927.
- ⁹⁴³ Kegola (ros. Кегола) – prawdopodobnie rzeka Kunda lub Pada na północy Estonii.
- ⁹⁴⁴ Michał Fiodorowicz († 1268 r.) – *vide*: przypis 899.

- ⁹⁴⁵ Kondrat († 1268 r.) – tysięcznik nowogrodzki w latach 1264–1268.
- ⁹⁴⁶ Nawiązanie do słów z Ewangelii wg św. Łukasza: *Nie rozstawała się ze świętą-nią, służąc Bogu w postach i modlitwach dniem i nocą* (Łk 2, 37).
- ⁹⁴⁷ Reminiscencja Księgi Tobiasza: *ponieważ jałmużna wybawia od śmierci i nie pozwala wejść do ciemności* (Tb 4, 10).
- ⁹⁴⁸ Iz 1, 19–20. Por. Kpł 26, 8: *pięciu waszych będzie ścigać całą setkę, a setka waszych – dziesięć tysięcy [nieprzyjaciół]*. Pwt 32, 30: *Jak może jeden odpędzać tysiące, a dwóch odpierać dziesięć tysięcy?*
- ⁹⁴⁹ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.
- ⁹⁵⁰ Pawsza Onanynicz († 1273 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1268–1272 i 1272–1273.
- ⁹⁵¹ Jerzy Andrzejewicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 930.
- ⁹⁵² Jarosław VI Jarosławowicz († 1272 r.) – *vide*: przypis 879.
- ⁹⁵³ Tekst rękopisu ГИМ, Син. 786 oraz odpisów *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji jest w tym miejscu niejasny. Korekturę wprowadzono na podstawie analogicznego fragmentu narracji w *Latopisie Zmartwychwstania*: *дръжа же гнѣвъ на Жирослава Давыдовича, да на Миѡхила на Минича, да на Олѡеріа на Сбыславича, хотя ихъ лишити волости* (*Latopis Zmartwychwstania*, s. 169).
- ⁹⁵⁴ Michał Miszynicz († 1280 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1272 i 1273–1280.
- ⁹⁵⁵ Brońnica (ros. Бронница) – ob. wieś w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.
- ⁹⁵⁶ Racibor Kluksowicz – tysięcznik nowogrodzki w latach 1269–1270.
- ⁹⁵⁷ Światosław Jarosławowicz († 1282/1285 r.) – *vide*: przypis 925.
- ⁹⁵⁸ Amragan – wielki baskak włodzimierski (urzędnik Złotej Ordy, odpowiedzialny przede wszystkim za pobór podatków i danin), odnotowany w źródłach ruskich w latach 1269–1275.
- ⁹⁵⁹ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.
- ⁹⁶⁰ Sobór św. Mikołaja na Dworze Jarosławowym (na Targu) – *vide*: przypis 80.
- ⁹⁶¹ Światosław Jarosławowicz († 1282/1285 r.) – *vide*: przypis 925.
- ⁹⁶² Andrzej Worotisławowicz – namiestnik księcia Jarosława VI Jarosławowicza w Nowogrodzie Wielkim.
- ⁹⁶³ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.
- ⁹⁶⁴ Wasyl II Jarosławowicz († 1276 r.) – syn Jarosława V Wsiewołodowicza, książę kostromski, książę nowogrodzki w latach 1273–1276, wielki książę włodzimierski w latach 1272–1276.

- ⁹⁶⁵ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.
- ⁹⁶⁶ Gleb Rościśławowicz († 1278 r.) – książę smoleński.
- ⁹⁶⁷ Żyłotug (ros. Жилотур) – nieistniejący obecnie strumień w obwodzie nowogrodzkim w Rosji. Został częściowo włączony do nurtu rzeki Mały Wołchowiec.
- ⁹⁶⁸ Golino (ros. Голино) – ob. wieś w obwodzie nowogrodzkim w Rosji.
- ⁹⁶⁹ Cyryl II († 1281 r.) – *vide*: przypis 872.
- ⁹⁷⁰ Andrzej Worotiśławowicz – *vide*: przypis 962.
- ⁹⁷¹ August – tymczasowy książę pskowski w 1270 r.
- ⁹⁷² Cerkiew św. Saby – *vide*: przypis 219.
- ⁹⁷³ Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej – *vide*: przypis 190.
- ⁹⁷⁴ Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana w Twerze – najprawdopodobniej była to świątynia drewniana. W 1285 r. książę Michał II Jarosławowicz i jego matka Ksenia polecili wznieść w tym samym miejscu murowany sobór Przemienienia Pańskiego. Został zniszczony w 1935 r.
- ⁹⁷⁵ Dymitr I Aleksandrowicz († 1294 r.) – *vide*: przypis 903.
- ⁹⁷⁶ Wasyl II Jarosławowicz († 1276 r.) – *vide*: przypis 964.
- ⁹⁷⁷ Pawsza Onanynicz († 1273 r.) – *vide*: przypis 950.
- ⁹⁷⁸ Ulica Wareska – znajdowała się w końcu sławieńskim.
- ⁹⁷⁹ Dwór Niemiecki – w źródłach zachodnioeuropejskich nazywany niekiedy mianem Dworu św. Piotra (Peterhof). Jego lokalizację wskazuje się jedynie hipotetycznie. Był to najprawdopodobniej kwartał, którego granice wyznaczają obecnie ulice: Bolszaja Moskowskaja (od zachodu), Michajłowa (od wschodu), Ilina (od północy) oraz Nikolskaja (od południa). Powstanie Niemieckiego Dworu w Nowogrodzie Wielkim w 1191/1192 r. stanowiło konsekwencję stowarzyszenia się interesującego nas tu miasta z Hanzą, do którego doszło ok. 1185 r. (zachowała się umowa z 1189 r.). Następstwem tego kroku było pojawienie się nad Wołchowem kupców z terytorium Niemiec. W XIII w. współpraca Nowogrodu Wielkiego z zachodnimi partnerami stopniowo się rozszerzała i umacniała. W 1205 r. został tu utworzony kantor Hanzy. Wysłannicy niemieccy przyjeżdżali nad Wołchow dwa razy w roku – latem i zimą. Jednorazowo w mieście przebywało ok. 150–200 kupców i do 700 służących. Prawdziwy rozkwit handlowych kontaktów nowogrodzkiej republiki z Hanzą nastąpił w XIV i XV w. Ożywione były również stosunki dyplomatyczne władz miasta z przedstawicielami związku. Do naszych czasów zachowało się siedem umów Nowogrodu Wielkiego z Hanzą z XIV w. i osiem – z XV w. Najważniejszą spośród nich była ta z 1392 r., gdyż rozwiązywała długotrwałe spory, od których nie były wolne relacje nowogrodzko-

-hanzeatyckie. Niemieccy kupcy handlowali przede wszystkim solą i tkaninami (suknem, aksamitem, atłasem), a w mniejszym stopniu m.in. złotem, srebrem, metalami kolorowymi, winem czy bronią. Z kolei przedmiotem nowogrodzkiego eksportu były przede wszystkim bardzo cenione w Europie Zachodniej futra, szczególnie z gronostajów i soboli. Eksportowano także воск. Końcem handlu zagranicznego, prowadzonego przez Nowogród Wielki, był rok 1494, kiedy to Iwan III Srogi, wielki książę moskiewski, polecił odesłać ok. pięćdziesięciu niemieckich kupców do Moskwy i zlikwidował na zawsze ich nowogrodzki kantor.

⁹⁸⁰ Cerkiew św. Jana Chrzciciela „na opokach” (na Targu) – *vide*: przypis 109.

⁹⁸¹ Cerkiew św. Jakuba przy ulicy św. Jakuba – *vide*: przypis 303.

⁹⁸² Cerkiew Chrystusowa – obiekt niezidentyfikowany, znajdujący się w targowej stronie miasta, najprawdopodobniej w rejonie Dworu Jarosławowego. Autor naszego źródła wspomina o nim trzykrotnie. Po raz pierwszy wzmiankuje tę świątynię w opisie rozległego pożaru, który spustoszył znaczną część Nowogrodu Wielkiego w 1299 r. Interesujący nas tu przybytek był najprawdopodobniej wówczas budowlą drewnianą. Padł ofiarą żywiołu ponownie 16 VII 1311 r. Murowany obiekt został wzniesiony w 1324 r., a następnie konsekrowany przez arcybiskupa Dawida.

⁹⁸³ W rzeczywistości jest to niedokładny cytat z Księgi Amosa: *Zamienię święta wasze w żałobę, a wszystkie wasze pieśni w lamentacje* (Am 8, 10).

⁹⁸⁴ Klemens – arcybiskup nowogrodzki w latach 1274–1299. Jak podaje autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji, umierający Dalmacjusz sam wyznaczył Klemensa na swego następcę, a jego wybór został następnie zaaprobowany przez posadnika i ogół Nowogrodzian. Święcenia odebrał on w Kijowie, z rąk metropolity w 1276 r. Dostojnik ten aktywnie angażował się w sprawy polityczne Nowogrodu Wielkiego. Dla przykładu: w 1281 r. stanął na czele poselstwa, wysłanego do Włodzimierza nad Kłajmą, do księcia Dymitra I Aleksandrowicza. Prowadził także działalność fundacyjną. Z jego inicjatywy została wzniesiona m.in. murowana cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego nad jedną z bram Dziedzińca czy też przybytek św. Teodora Stratelatesa przy ulicy Szczerkowej. Zmarł 22 V 1299 r. i został pochowany w soborze Mądrości Bożej.

⁹⁸⁵ Andrzej Klimowicz († 1316 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1286–1291, 1294–1300, 1301–1302, 1303–1304.

⁹⁸⁶ Dowmont († 1299 r.) – *vide*: przypis 927.

⁹⁸⁷ Teoktyst – arcybiskup nowogrodzki w latach 1299–1308. Był igumenem monasteru Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino. Po śmierci Klemensa został wybrany na władkę przez posadnika Andrzeja i zgromadzonych na wiecu Nowogrodzian. Na święcenia biskupie przyszło mu poczekać dość długo, gdyż objęcie przez niego eparchii nowogrodzkiej zbiegło się w czasie z przeniesieniem siedziby metropolity z Kijowa do Włodzimierza nad Kłajmą. Informacja o tym

dotarła do Nowogrodu Wielkiego, lecz – jak zaświadcza autor naszego źródła – nad Wołchowem nie wiadano wtedy, gdzie aktualnie przebywa zwierzchnik Cerkwi Ruskiej. Ostatecznie metropolita Maksym przyjechał do Nowogrodu Wielkiego w lipcu 1300 r. wraz z biskupem rostowskim Symeonem i biskupem twerskim Andrzejem, by dokonać aktu uroczystej chirotonii Teoktysta. Podobnie jak jego poprzednicy, dostojnik ten angażował się w życie publiczne północno-ruskiej republiki. Jego imię pojawia się w wielu oficjalnych dokumentach, m.in. układach handlowych z zagranicznymi kupcami i porozumieniach z książętami. Zimą 1308 r. Teoktyst podupadł na zdrowiu i rzekł się godności arcybiskupa, wyznaczając na swojego następcę Dawida. Następnie udał się do monasteru Zwiastowania Bogurodzicy, z którym był wcześniej związany. Tam też został pochowany po śmierci, która nastąpiła 23 XII 1310 r. Zaliczono go w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

⁹⁸⁸ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.

⁹⁸⁹ Borys Andrzejewicz († 1303 r.) – syn Andrzeja II Aleksandrowicza († 1304 r.) – potomka Aleksandra I Jarosławowicza Newskiego, księcia kostromskiego, księcia nowogrodzkiego w latach 1281–1285 i 1292–1304, wielkiego księcia włodzimierskiego w latach 1281–1283 i 1294–1304.

⁹⁹⁰ Maksym († 1305 r.) – metropolita kijowski w latach 1283–1305. Przeniósł siedzibę zwierzchnika Cerkwi Ruskiej z Kijowa do Włodzimierza nad Kłazmą w 1299 r.

⁹⁹¹ Symeon († 1305 r.) – biskup Włodzimierza, Suzdała i Niżnego Nowogrodu w latach 1295–1299, biskup Rostowa i Jarosławia w latach 1299–1311.

⁹⁹² Andrzej († 1323 r.) – biskup twerski.

⁹⁹³ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.

⁹⁹⁴ Cerkiew Archanioła Michała na Targu (przy ulicy Michajłowej) – *vide*: przypis 211.

⁹⁹⁵ Monaster Opieki Bogurodzicy, zw. Zwierzynieckim – *vide*: przypis 197.

⁹⁹⁶ Cerkiew św. Łazarza – autor naszego źródła wspomina o tym obiekcie tylko jeden raz. Relacjonując wydarzenia z 1300/1301 r., nadmienia, że została wówczas wzniesiona drewniana świątynia, dedykowana św. Łazarzowi. Walentyn Janin jest zdania, że przybytek ten – stanowiący, *nota bene*, część zespołu klasztorowego – mógł istnieć już w XII stuleciu. Murowana cerkiew powstała z inicjatywy arcybiskupa Jonasza w XV w. Monaster został zlikwidowany w 1764 r., a najważniejsza budowla sakralna na jego terenie – rozebrana w 1859 r.

⁹⁹⁷ Cerkiew św. Demetriusza z Tesaloniki na Targu – najstarsza drewniana świątynia, dedykowana wspomnianemu męczennikowi, powstała na północ od Dworu Jarosławowego, na przecięciu ulic Łubianki i Bojanej w 1300/1301 r. Została zniszczona przez pożar, który spustoszył rejon nowogrodzkiego Targu w 1311 r.

W 1354 r. wzniesiono na jej miejscu przybytek murowany. Najprawdopodobniej znajdował się on w pobliżu cerkwi św. Jana Chrzciciela „na opokach” (*vide*: przypis 109) oraz świątyni św. Jerzego (*vide*: przypis 127). Został rozebrany w XVIII w.

⁹⁹⁸ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba na Podole (na Targu) – jak zaświadcza autor naszego źródła, drewniana świątynia, dedykowana dwóm książętom-Rurykowiczom, została wybudowana nieopodal Dworu Jarosławowego w 1300/1301 r. Wraz z kilkoma innymi obiektami sakralnymi spłonęła w lipcu 1311 r. W 1464 r. na jej miejscu stanął przybytek murowany, ufundowany przez arcybiskupa Jona-sza. Nie wiadomo, jak długo istniał. Najpóźniejsze wzmianki źródłowe na jego temat pochodzą z XVII w.

⁹⁹⁹ Ochta (ros. Охта) – rzeka w ob. obwodzie leningradzkim, największy prawy dopływ Newy, łączący się z jej głównym nurtem na terenie St. Petersburga.

¹⁰⁰⁰ Korona Ziemi (szw. Landskrona) – twierdza szwedzka wybudowana w 1300 r. na obszarze ob. St. Petersburga. Została zniszczona przez wojska nowogrodzkie już w 1301 r. W późniejszych wiekach, ze względu na swoje dogodne ze strategicznego punktu widzenia położenie, teren u zbiegu Newy i Ochty został ponownie zasiedlony i umocniony. W 1611 r., w trakcie Wielkiej Smuty powstała tu na rozkaz króla Szwecji Karola IX Wazy twierdza Nienszanc. W XVII w. kilkakrotnie przechodziła w ręce rosyjskie. Ostatecznie została przyłączona do Rosji w 1703 r. przez Piotra I, który na otaczającym ją terenie polecił wznieść nową stolicę swego imperium – St. Petersburg.

¹⁰⁰¹ Maskalka – nie jest to imię własne, ale zniekształcona postać łacińskiej nazwy godności (*marasculus*). Najprawdopodobniej autor naszego źródła miał tu na myśli Torgilsa Knutssona († 1306 r.) – marszałka króla Szwecji Birgera I Magnussona, panującego w latach 1290–1318.

¹⁰⁰² Andrzej II Aleksandrowicz († 1304 r.) – *vide*: przypis 989.

¹⁰⁰³ Dziedziniec – *vide*: przypis 55.

¹⁰⁰⁴ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.

¹⁰⁰⁵ Cerkiew Archanioła Michała na Targu (przy ulicy Michajłowej) – *vide*: przypis 211.

¹⁰⁰⁶ Symeon Klimowicz – posadnik nowogrodzki w latach 1292–1294, 1300–1301, 1302–1303 i 1312–1317.

¹⁰⁰⁷ Andrzej Klimowicz († 1316 r.) – *vide*: przypis 985.

¹⁰⁰⁸ Cerkiew św. Jerzego na Targu – *vide*: przypis 127.

¹⁰⁰⁹ Cerkiew św. Jana Chrzciciela „Iszkowa” – *vide*: przypis 352.

¹⁰¹⁰ Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej – *vide*: przypis 190.

¹⁰¹¹ Cerkiew św. Jerzego przy ulicy Borkowej – *vide*: przypis 359.

- ¹⁰¹² Andrzej II Aleksandrowicz († 1304 r.) – *vide*: przypis 989.
- ¹⁰¹³ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ¹⁰¹⁴ Michał II Jarosławowicz Twerski († 1318 r.) – syn Jarosława VI Jarosławowicza i Kseni, książę twerski, książę nowogrodzki w latach ?1304–1314 i 1315–1316, wielki książę włodzimierski w latach 1305–1318. Został zaliczony w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w 1549 r.
- ¹⁰¹⁵ Jerzy II Danielewicz († 1325 r.) – syn Daniela Aleksandrowicza, książę moskiewski, książę nowogrodzki w latach 1322–1325, wielki książę włodzimierski w latach 1318–1322.
- ¹⁰¹⁶ Symeon Klimowicz – *vide*: przypis 1006.
- ¹⁰¹⁷ Cerkiew Opieki Bogurodzicy, usytuowana nad bramą Dziedzińca – *vide*: przypis 55.
- ¹⁰¹⁸ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba w grodzie – *vide*: przypis 187.
- ¹⁰¹⁹ Michał II Jarosławowicz Twerski († 1318 r.) – *vide*: przypis 1014.
- ¹⁰²⁰ Postać wspomniana w poprzednim przypisie.
- ¹⁰²¹ Jarosław V Wsiewołodowicz († 1246 r.) – *vide*: przypis 561.
- ¹⁰²² Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.
- ¹⁰²³ Dawid – arcybiskup nowogrodzki w latach 1308–1325. Najprawdopodobniej wywodził się z dość zamożnej rodziny związanej z końcem nerewskim. Został wskazany przez ustępującego z tronu arcybiskupiego Teoktysta i zaaprobowany przez ogół Nowogrodzian zimą 1308 r. Następnie udał się do Włodzimierza nad Kłazmą, do metropolity Piotra, aby odebrać najwyższe święcenia kapłańskie. Powrócił do Nowogrodu Wielkiego w lipcu 1309 r. i został entuzjastycznie powitany przez mieszkańców. Dawid zaangażował się w życie polityczne republiki. W 1312 r. posłował do Tweru, do księcia Michała II Jarosławowicza, aby doprowadzić do zawarcia pokoju między nim a Nowogrodzianami. Z podobną misją udawał się tam jeszcze kilkukrotnie, m.in. w 1317 r. Jego imię pojawia się w kilku oficjalnych dokumentach z tego czasu. Dawid ufundował też wiele obiektów sakralnych w Nowogrodzie Wielkim, m.in. cerkiew św. Włodzimierza I Światosławowicza nad bramą Dziedzińca oraz monaster św. Mikołaja Białego w nerewskim końcu. Zmarł 5 II 1325 r., a jego szczątki zostały złożone w świątyni Mądrości Bożej.
- ¹⁰²⁴ Cerkiew Trzystu Osiemnastu Świętych Ojców, zebranych na soborze w Nikei – *vide*: przypis 354.
- ¹⁰²⁵ Piotr († 1326 r.) – metropolita kijowski w latach ?1305–1326. W 1325 r. przeniósł swoją siedzibę z Włodzimierza nad Kłazmą do Moskwy.
- ¹⁰²⁶ Michał Pawszynicz († 1316 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1309–1312, syn Pawszy Onanynicza.

¹⁰²⁷ Uzierwa – ob. Vuoksi (ros. Byokca, szw. Vuoksen), rzeka w Finlandii i Rosji, w dorzeczu Newy.

¹⁰²⁸ Cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy w Kołomcach – część kompleksu monasteru Trójcy Św., znajdującego się na południe od Nowogrodu Wielkiego, nieopodal miejsca, w którym Wołchow wypływa z jeziora Ilmen. Wzmianka o ufundowaniu w 1310/1311 r. przez archimandrytę Cyryła murowanej świątyni pod wezwaniem Zaśnięcia Bogurodzicy jest najwcześniejszą chronologicznie informacją na temat tej wspólnoty w materiale historycznym. Autor naszego źródła w opisie wydarzeń z 1324/1325 r. nadmienia też o tym, iż we wspomnianym monasterze przebywał przez jakiś czas Mojżesz, zanim został wybrany na arcybiskupa nowogrodzkiego w lutym 1325 r. Pod koniec XVII w. wspólnota została zlikwidowana, a jej zabudowania – rozebrane.

¹⁰²⁹ Cerkiew Opieki Bogurodzicy nad Dubienką – część zabudowań monasteru Opieki Bogurodzicy, usytuowanego na południe od Nowogrodu Wielkiego, na prawym brzegu Wołchowa, nieopodal Grodziszczka Rurykowego (*vide*: przypis 59), naprzeciwko klasztoru św. Jerzego (*vide*: przypis 98). Informacja o wzniesieniu murowanego przybytku na obszarze niniejszej wspólnoty w 1310/1311 r. jest najwcześniejszą wzmianką źródłową na jej temat. Monaster zlikwidowano w pierwszej połowie XVIII w., a wszystkie związane z nim obiekty – rozebrano.

¹⁰³⁰ Monaster Zwiastowania Bogurodzicy nad jeziorem Miaczino – *vide*: przypis 295.

¹⁰³¹ Dymitr Romanowicz († ok. 1352 r.) – książę briański.

¹⁰³² Kupiecka – prawdopodobnie ob. Porvoonjoki (szw. Borgå å), rzeka w południowej Finlandii.

¹⁰³³ Czarna – być może, ob. Mustijoki (szw. Svartsån), rzeka w południowej Finlandii.

¹⁰³⁴ Wanaj – prawdopodobnie miejscowość Vanaja (szw. Vånå), ob. w granicach miasta Hämeenlinna (szw. Tavastehus) w południowej Finlandii.

¹⁰³⁵ Kawgoła – być może, ob. Mäntsälänjoki (szw. Mäntsälä), rzeka w południowej Finlandii.

¹⁰³⁶ Perna – prawdopodobnie ob. Pernajanjoki (szw. Pernå), rzeka w południowej Finlandii.

¹⁰³⁷ Ulica Janowa – znajdowała się w końcu nerewskim.

¹⁰³⁸ Ulica Rozważa – zachowana częściowo do naszych dni ulica w końcu nerewskim, usytuowana na północ od kremla.

¹⁰³⁹ Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy św. św. Kosmy i Damiana albo świątynia pod tym samym wezwaniem przy ulicy Chołopiej – *vide*: przypis 190.

¹⁰⁴⁰ Cerkiew św. Saby – *vide*: przypis 219.

- ¹⁰⁴¹ Ulica Eliasza (ob. Ilina) – istniejąca również obecnie ulica w końcu sławieńskim.
- ¹⁰⁴² Cerkiew św. Demetriusza z Tesaloniki na Targu – *vide*: przypis 997.
- ¹⁰⁴³ Cerkiew św. Jerzego na Targu – *vide*: przypis 127.
- ¹⁰⁴⁴ Cerkiew św. św. Borysa i Gleba na Podole (na Targu) – *vide*: przypis 998.
- ¹⁰⁴⁵ Cerkiew św. Jana Chrzyciciela „Iszkowa” – *vide*: przypis 352.
- ¹⁰⁴⁶ Kaplica boczna cerkwi Zaśnięcia Bogurodzicy na Targu – *vide*: przypis 126.
- ¹⁰⁴⁷ Cerkiew św. Prokopiusza na Dworze Jarosławowym (na Targu) – usytuowana w południowo-wschodniej części nowogrodzkiego Targu drewniana świątynia, dedykowana męczennikowi Prokopiuszowi († 303 r.), istniała już w 1311 r. W naszym źródle odnajdujemy wzmiankę, iż 16 lipca tego roku wspomniany przybytek spłonął, podobnie jak kilka innych ważnych obiektów sakralnych, w trakcie pożaru, który nawiedził targową stronę miasta. Świątynię murowaną miał wznieść „na dworze książęcym” – jak podaje autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji – w 1359 r. arcybiskup Mojżesz. Budowla ta spłonęła w 1477 r. Na jej miejscu, być może, powstała później cerkiew drewniana – miejscowy historiograf zanotował, że strawił ją doszczętnie ogień w 1508 r. Zachowany do naszych dni murowany przybytek, dedykowany św. Prokopiuszowi, został ufundowany w 1529 r. przez przybysza z Moskwy – kupca Dymitra Iwanowicza Syrkowa. W *Latopisie nowogrodzkim czwartym* czytamy o tym, iż prace budowlane trwały zaledwie siedem miesięcy. W XVIII–XIX w. przybytek był przebudowywany.
- ¹⁰⁴⁸ Cerkiew Chrystusowa – *vide*: przypis 982.
- ¹⁰⁴⁹ Świątynia wareska – *vide*: przypis 213.
- ¹⁰⁵⁰ Michał Pawszynicz († 1316 r.) – *vide*: przypis 1026.
- ¹⁰⁵¹ Symeon Klimowicz – *vide*: przypis 1006.
- ¹⁰⁵² Cerkiew św. Włodzimierza I Światosławowicza, usytuowana nad bramą Dziedzińca – *vide*: przypis 55.
- ¹⁰⁵³ Michał II Jarosławowicz Twerski († 1318 r.) – *vide*: przypis 1014.
- ¹⁰⁵⁴ Cerkiew św. Mikołaja Białego – świątynia ta, dedykowana Mikołajowi z Miry († 342 r.), znajduje się nad brzegiem rzeki, w końcu nerewskim, ok. 250 metrów na północ od linii średniowiecznych obwarowań miejskich. Jeśli wierzyć autorowi naszego źródła, została ona ufundowana w 1312 r. przez arcybiskupa Dawida, wywodzącego się z wpływowej rodziny bojarskiej, osiadłej w tym rejonie. Miał on zlecić wzniesienie murowanej cerkwi na terenie swojej prywatnej posiadłości, a kiedy w roku następnym prace budowlane dobiegły końca – dokonać jej uroczystej konsekracji. Rok 1313 uznawany jest też tradycyjnie za datę założenia męskiego monasteru św. Mikołaja Białego w nerewskim końcu, który przetrwał

aż do 1764 r. Ufundowana przez arcybiskupa Dawida cerkiew zachowała się do naszych czasów. Ulegała uszkodzeniu w trakcie kolejnych pożarów, które nawiedzały tę część miasta. Na przełomie XV i XVI w. po stronie północnej została wzniesiona obszerna kaplica boczna, dedykowana apostołom Piotrowi i Pawłowi. Pod koniec XVII w. przybytek odrestaurowano, powiększając kaplicę św. św. Piotra i Pawła o murowany narteks. Ostatnia przebudowa obiektu miała miejsce w XIX w. Z tej epoki pochodzi obszerny, dwuczęściowy przedsionek, usytuowany po stronie zachodniej oraz absyda kaplicy bocznej. Obecnie w budowli znajduje się centrum sztuki ludowej.

¹⁰⁵⁵ Cerkiew św. Mikołaja Białego – *vide*: przypis 1054.

¹⁰⁵⁶ Fiodor Jerzewicz († 1348 r.) – książę rżewski.

¹⁰⁵⁷ Jerzy II Danielewicz († 1325 r.) – *vide*: przypis 1015.

¹⁰⁵⁸ Fiodor Jerzewicz († 1348 r.) – *vide*: przypis 1056.

¹⁰⁵⁹ Dymitr Michałowicz Groźne Oczy († 1326 r.) – syn Michała II Jarosławowicza Twerskiego i Anny Dymitrówny zw. Kaszyńską, książę twerski, wielki książę włodzimierski w latach 1322–1326.

¹⁰⁶⁰ Michał II Jarosławowicz Twerski († 1318 r.) – *vide*: przypis 1014.

¹⁰⁶¹ Atanazy Danielewicz († 1322 r.) – syn Daniela Aleksandrowicza, brat Jerzego II Danielewicza, książę nowogrodzki w latach 1314–1315 i 1318–1322.

¹⁰⁶² Andrzej Klimowicz († 1316 r.) – *vide*: przypis 985.

¹⁰⁶³ Jerzy Miszynicz († 1316 r.) – posadnik nowogrodzki w latach 1291–1292 i 1304–?1309.

¹⁰⁶⁴ Andrzej – tysięcznik nowogrodzki w latach 1286–1294.

¹⁰⁶⁵ Symeon Klimowicz – *vide*: przypis 1006.

¹⁰⁶⁶ Onega (ros. Онега, Онежское озеро) – jezioro, położone w północno-zachodniej Rosji, w Republice Karelii, w obwodach leningradzkim i wołogodzkim.

¹⁰⁶⁷ Połnaja – prawdopodobnie Aurajoki (szw. Aura å), rzeka w południowo-zachodniej Finlandii.

¹⁰⁶⁸ Luderew – ob. Turku (szw. Åbo), miasto w południowo-zachodniej Finlandii.

¹⁰⁶⁹ Jerzy II Danielewicz († 1325 r.) – *vide*: przypis 1015.

¹⁰⁷⁰ Borys Danielewicz († 1320 r.) – syn Daniela Aleksandrowicza, brat Jerzego II Danielewicza, książę Kostromy i Gorodca.

¹⁰⁷¹ Konczaka († 1318 r.) – na chrzcie otrzymała imię Agafia, siostra Uzbeka, chana Złotej Ordy, małżonka Jerzego II Danielewicza.

Przypisy

- ¹⁰⁷² Konstantyn Michałowicz († 1345 r.) – syn Michała II Jarosławowicza Twerskiego i Anny Dymitrowny zw. Kaszyńską, ksiązę twerski.
- ¹⁰⁷³ Atanazy Danielewicz († 1322 r.) – *vide*: przypis 1061.
- ¹⁰⁷⁴ Iwan Jarosławowicz († 1327 r.) – syn Jarosława Romanowicza, ksiązę riazański.
- ¹⁰⁷⁵ Dymitr Michałowicz Groźne Oczy († 1326 r.) – *vide*: przypis 1059.
- ¹⁰⁷⁶ Wyborg (ros. Выборг) – ob. miasto w obwodzie leningradzkim w Rosji.
- ¹⁰⁷⁷ Cerkiew Przemienienia Pańskiego na Nieriedicy – *vide*: przypis 465.
- ¹⁰⁷⁸ Dymitr Michałowicz Groźne Oczy († 1326 r.) – *vide*: przypis 1059.
- ¹⁰⁷⁹ Urdoma (ros. Урдома) – rzeka w ob. obwodzie twerskim w Rosji.
- ¹⁰⁸⁰ Aleksander II Michałowicz († 1339 r.) – syn Michała II Jarosławowicza Twerskiego i Anny Dymitrowny zw. Kaszyńską, ksiązę twerski, ksiązę nowogrodzki w latach 1325–1327, wielki ksiązę włodzimierski w latach 1326–1327.
- ¹⁰⁸¹ Dawidko († ok. 1326 r.) – być może, był on synem Dowmonta. Panował w Pskowie w 1323 r.
- ¹⁰⁸² Orzeszek, późniejsza Twierdza Szlisselburska (ros. Орешек, Шлиссельбургская крепость) – znajduje się na zachodnim brzegu jeziora Ładoga, w obwodzie leningradzkim w Rosji. Została wybudowana w 1323 r. z drewna z inicjatywy księcia Jerzego II Danielewicza. Miała za zadanie ochraniać północne rubieże republiki nowogrodzkiej przed atakami ze strony Szwedów. Murowaną warownię wzniesiono w 1352 r. W XIV–XVII w. kilkakrotnie przechodziła pod panowanie szwedzkie. Zdobyta przez cara Piotra I w 1702 r., w późniejszym czasie była wykorzystywana głównie jako więzienie stanu. Obecnie jest obiektem muzealnym.
- ¹⁰⁸³ Magnus VII Eriksson († 1374 r.) – król Szwecji (1319–1364) i Norwegii (1319–1343).
- ¹⁰⁸⁴ Ustiug – ob. Wielki Ustiug (ros. Великий Устюг), miasto w obwodzie wołogodzkiem w Rosji.
- ¹⁰⁸⁵ Kama (ros. Кама) – rzeka w ob. Udmurcji, obwodzie permskim Rosji i Tatarstanie.
- ¹⁰⁸⁶ Cerkiew Chrystusowa – *vide*: przypis 982.
- ¹⁰⁸⁷ Klemens – arcybiskup nowogrodzki w latach 1274–1299 – *vide*: przypis 984.
- ¹⁰⁸⁸ Mojżesz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1325–1330 i 1352–1359. Pochodził z zamożnej rodziny, osiadłej w Nowogrodzie Wielkim. Od wczesnej młodości zdradzał inklinacje do życia kontemplacyjnego. Był mnichem m.in. w monasterze Zaśnięcia Bogurodzicy w Twerze. Przez pewien czas pełnił funkcję

archimandryty klasztoru św. Jerzego, a następnie udał się do monasteru Trójcy Świętej w Kołomcach. Został wyniesiony do godności władzy decyzją ogółu Nowogrodzian w lutym 1325 r., a następnie – wyświęcony na arcybiskupa przez metropolitę Piotra w Moskwie. Podczas wizyty w tym mieście miał też możliwość wziąć udział w uroczystym pochówku księcia Jerzego Danielewicza, zamordowanego w Ordzie. Do Nowogrodu Wielkiego powrócił Mojżesz w 1326 r. Z funkcji zwierzchnika eparchii nowogrodzkiej zrezygnował w 1330 r., pragnąc przyjąć wielką schimę. Arcybiskupem został wówczas Grzegorz-Bazyli. Mojżesz powrócił na tron po jego nagłej śmierci w lipcu 1352 r. Godność władzy pełnił aż do 1359 r., kiedy to – ze względu na nasilające się problemy zdrowotne – zmuszony był opuścić dwór arcybiskupi. Udał się do Monasteru Skoworodskiego, znajdującego się nieopodal Grodziszcza Rurykowego. Tam też zmarł 25 I 1362 r. i został pogrzebany. Należy pamiętać, że pierwsza połowa XIV w. to trudny okres w dziejach eparchii nowogrodzkiej – jej zwierzchnicy z zaniepokojeniem obserwowali zmianę w statusie metropolity kijowskiego, rezydującego od 1325 r. w Moskwie. Obawiając się wzrostu wpływu książąt moskiewskich na funkcjonowanie Cerkwi Ruskiej, podjęli zabiegi dyplomatyczne, mające na celu uzyskanie od patriarchy konstantynopolańskiego potwierdzenia autonomii arcybiskupstwa nowogrodzkiego w obrębie metropolii kijowskiej, a być może również – jak chcą niektórzy badacze – nadanie mu autokefalii. Starania te zakończyły się połowicznym sukcesem: w 1354 r. patriarcha Filoteusz Kokkinos i cesarz Jan VI Kantakuzen uznali prawo nowogrodzkiego władcy do zwracania się w ważnych sprawach bezpośrednio do Konstantynopola, z pominięciem metropolity w Moskwie. Mojżesz aktywnie angażował się w sprawy polityczne: w 1328 r. posłował do Pskowa, do księcia Aleksandra II Michałowicza, aby skłonić go do wizyty w Ordzie. Prowadził także ożywioną działalność fundacyjną. Z jego inicjatywy powstały m.in. cerkiew Narodzenia Bogurodzicy w Monasterze Dziesięcinnym (1327/1328), murowana świątynia w Monasterze Zesłania Ducha Świętego (1357) i przybytek św. Prokopiusza na Dworze Jarosławowym (1359). Został zaliczony w poczet świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

¹⁰⁸⁹ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

¹⁰⁹⁰ Cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy w Kołomcach – *vide*: przypis 1028.

¹⁰⁹¹ Aleksander II Michałowicz († 1339 r.) – *vide*: przypis 1080.

¹⁰⁹² Jerzy II Danielewicz († 1325 r.) – *vide*: przypis 1015.

¹⁰⁹³ Piotr († 1326 r.) – *vide*: przypis 1025.

¹⁰⁹⁴ Barsanufiusz I († 1328/1329 r.) – biskup twerski.

¹⁰⁹⁵ Prochor († 1328 r.) – biskup rostowski w latach 1311–1328.

¹⁰⁹⁶ Grzegorz († 1334–1343 r.) – biskup riazański.

- ¹⁰⁹⁷ Iwan I Kalita († 1340 r.) – syn Daniela Aleksandrowicza, brat Jerzego II Danielewicza, książę moskiewski, książę nowogrodzki w latach 1328–1337, wielki książę włodzimierski w latach 1331–1340.
- ¹⁰⁹⁸ Dymitr Michałowicz Groźne Oczy († 1326 r.) – *vide*: przypis 1059.
- ¹⁰⁹⁹ Cerkiew św. Demetriusza z Tesaloniki przy ulicy Sławkowej – *vide*: przypis 906.
- ¹¹⁰⁰ Cerkiew św. Klemensa Rzymskiego – najstarsza budowla, usytuowana przy nieistniejącej już obecnie ulicy Iworowej, była najprawdopodobniej drewniana. W *Latopisie nowogrodzkim* pierwszej starszej redakcji odnajdujemy informację, iż podczas pożaru, który strawił rozległe połacie targowej strony miasta w 1326 r., spłonęła także cerkiew św. Klemensa. Murowany przybytek powstał w tym miejscu u schyłku XIV w. Przetrwał on ok. 120 lat – zawalił się w 1517 r. Istniejącą obecnie murowaną cerkiew św. Klemensa wybudowano w 1519/1520 r. Jej fundatorem nie był rodowity Nowogrodzianin, ale moskiewski kupiec Wasyl Nikiticz Tarakanow, który na rozkaz wielkiego księcia Iwana III Srogiego przesiedlił się wraz z rodziną do Nowogrodu Wielkiego i osiadł we dworze, znajdującym się nieopodal interesującego nas tu przybytku.
- ¹¹⁰¹ Sobór Zaśnięcia Bogurodzicy w moskiewskim kremle – najstarsza murowana świątynia została ufundowana w 1326 r. przez księcia Iwana I Kalitę i metropolitę Piotra. Uległa zniszczeniu w trakcie pożaru w 1470 r. Zachowany do naszych dni przybytek wzniesiono w latach 1475–1479. Obecnie jest on obiektem muzealnym.
- ¹¹⁰² Giedymin († 1341 r.) – wielki książę litewski w latach 1316–1341.
- ¹¹⁰³ Wojn († 1333/1334 r.) – książę połocki.
- ¹¹⁰⁴ Wasyl – książę miński.
- ¹¹⁰⁵ Fiodor Światosławowicz – prawdopodobnie był synem Światosława Glebowicza.
- ¹¹⁰⁶ Eustacjusz Dworianincew († 1346 r.) – tysięcznik nowogrodzki w latach 1326–1327 i 1331–1335, posadnik nowogrodzki w latach 1336–1337, 1340–1341, 1344–1345 i 1346.
- ¹¹⁰⁷ Cerkiew Narodzenia Bogurodzicy w Monasterze Dziesięcinnym – pierwszą wzmiankę na temat tego przybytku, usytuowanego w końcu ludyńskim, przy zachowanej do naszych czasów ulicy Pruskiej, od zachodu zaś przylegającego do linii wałów miejskich, odnajdujemy na kartach naszego źródła w narracji na temat wydarzeń z 1327/1328 r. Arcybiskup Mojżesz miał wówczas ufundować cerkiew Narodzenia Bogurodzicy w Monasterze Dziesięcinnym. Niektórzy badacze skłonni są przypuszczać, iż wspomniana wspólnota istniała już wcześniej. W *Latopisie Abramki*, kompilacji historiograficznej, spisanej pod koniec XV w. na podstawie starszych przekazów nowogrodzkich, czytamy o tym, iż Monaster

Dziesięcinny został założony w 998 r. przez Joachima Korsunianina, tradycyjnie uznawanego za pierwszego biskupa grodu nad Wołchowem. Przybytek ten jest również pośrednio wspominany w *Opowieści o bitwie Nowogrodzian z Suzdalcami*, datowanej na połowę XIV w. Podczas oblężenia grodu nad Wołchowem przez sprzymierzone wojska kilku książąt ruskich, dowodzone przez Mścisława, syna Andrzeja Bogolubskiego, w lutym 1170 r. arcybiskup Eliasza-Jan II zabrał z cerkwi Przemienienia Pańskiego przy ulicy Eliasza ikonę Bogurodzicy Znak i zwyczajem bizantyńskim obnosił ją w uroczystej procesji po wałach. Kiedy pochód dotarł do miejsca, w którym – jak stwierdza autor utworu – *obecnie znajduje się monaster świętej Bogurodzicy na Dziesięcinie*, wizerunek w nadnaturalny sposób poraził oblegających. O tym, że Monaster Dziesięcinny został założony wcześniej niż w XIV w., świadczyć też może fakt, iż z przybytkiem tym łączona jest zazwyczaj jedna z najstarszych, zachowanych do naszych dni ikon nowogrodzkich, przedstawiająca scenę Zaśnięcia Matki Bożej. Zabytek ten, datowany na schyłek XII w. lub na początek następnego stulecia, znajduje się obecnie w zbiorach Galerii Trietiańskiej. Cerkiew Narodzenia Bogurodzicy, wzniesiona w 1327/1328 r. na terenie żeńskiego Monasteru Dziesięcinnego, była najprawdopodobniej drewniana. Murowaną świątynię ufundował – jak odnotowuje anonimowy autor *Lato-pisu nowogrodzkiego* pierwszego młodszej redakcji – w 1397 r. pewien wpływowy Nowogrodzianin, Izaak Onkiforowicz. W 1413 r. w Monasterze Dziesięcinnym miała zostać wzniesiona druga murowana cerkiew, dedykowana św. Janowi Chrzcicielowi. Ufundował ją Iwan Morozow. Zdaniem niektórych badaczy, przybytek ten nie był budowlą wolnostojącą, ale kaplicą boczną, przylegającą od południa do świątyni Narodzenia Bogurodzicy. W latach 80. XVIII w., gdy zlikwidowana została jedna z najważniejszych dla Nowogrodzian żeńskich wspólnot – monaster św. Barbary (*vide*: przypis 163) – relikwie męczennicy przeniesiono do omawianego przybytku. Złożono je tu w specjalnie w tym celu wzniesionej, drewnianej kaplicy bocznej, przylegającej do cerkwi Narodzenia Bogurodzicy od południa. Kompleks był też kilkakrotnie przebudowywany w XIX w. Na początku tego stulecia nad bramą klasztorną powstała imponująca dzwonnica, zachowana do naszych dni w kształcie, który nadano jej w 1903 r. Monaster został zlikwidowany w 1918 r., a w jego zabudowaniach ulokowano siedzibę nowogrodzkiego oddziału Wszechrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem (Czeka), a następnie – nowogrodzkiego OGPU. Cerkiew Narodzenia Bogurodzicy w Monasterze Dziesięcinnym została rozebrana w latach 50. XX w. Aktualnie jest ona w ruinie: ocalał jedynie niewielki fragment absydy. W pozostałych zabudowaniach mieści się natomiast obecnie Państwowe Muzeum Kultury Artystycznej Ziemi Nowogrodzkiej.

¹¹⁰⁸ Aleksander II Michałowicz († 1339 r.) – *vide*: przypis 1080.

¹¹⁰⁹ Iwan I Kalita († 1340 r.) – *vide*: przypis 1097.

¹¹¹⁰ Kaszyn (ros. Кашин) – ob. miasto w obwodzie twerskim w Rosji.

- ¹¹¹¹ Konstantyn Michałowicz († 1345 r.) – *vide*: przypis 1072.
- ¹¹¹² Wasyl Michałowicz († 1368 r.) – syn Michała II Jarosławowicza Twerskiego i Anny Dymitrowny zw. Kaszyńską, księżę twerski i kaszyński.
- ¹¹¹³ Iwan Jarosławowicz († 1327 r.) – *vide*: przypis 1074.
- ¹¹¹⁴ Konstantyn Michałowicz († 1345 r.) – *vide*: przypis 1072.
- ¹¹¹⁵ Abram – tysięcznik nowogrodzki, wspominany w materiale źródłowym w latach 1323, 1327–1329, 1340, 1345 i 1348.
- ¹¹¹⁶ Iwan I Kalita († 1340 r.) – *vide*: przypis 1097.
- ¹¹¹⁷ Konstantyn Michałowicz († 1345 r.) – *vide*: przypis 1072.
- ¹¹¹⁸ Wasyl Michałowicz († 1368 r.) – *vide*: przypis 1112.
- ¹¹¹⁹ Aleksander Wasylewicz († 1331/1332 r.) – księżę suzdalski, wielki księżę włodzimierski (1328–1331).
- ¹¹²⁰ Teognost († 1353 r.) – metropolita kijowski w latach 1328–1353.
- ¹¹²¹ Aleksander II Michałowicz († 1339 r.) – *vide*: przypis 1080.
- ¹¹²² Opoki (ros. Опоки) – ob. miejscowość w obwodzie pskowskim w Rosji.
- ¹¹²³ Cerkiew św. Teodora Stratelatesa nad Ruczajem – początki świątyni, dedykowanej św. Teodorowi Stratelatesowi († ok. 319 r.), wzniesionej na targowej stronie, toną w mroku dziejów. Najwcześniejszą wzmiankę na temat tego obiektu odnajdujemy w naszym źródle w opisie pożaru, który w 1329/1330 r. rozgorzał w Płotnikach, a następnie rozprzestrzenił się na znaczne połacie miasta. Przybytek ten musiał powstać znacznie wcześniej. Dość wspomnieć, że jego patron użył swego miana Ruczajowi Fiodorowskiemu (*vide*: przypis 63). Zachowaną do naszych dni murowaną cerkiew, poświęconą męczennikowi Teodorowi, ufundował w 1360 r. – jak informuje nas autor *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji – Symeon Andriejewicz wraz ze swoją pobożną matką Natalią. Prace budowlane ukończono już w następnym roku. Wspomniana kobieta musiała być majątną i wpływową osobą. Jeśli wierzyć lokalnym przekazom, nakazała wzniesić jeszcze kilka innych obiektów, m.in. przybytek, dedykowany św. Andrzejowi Jurodiwemu, pod Nowogrodem Wielkim oraz cerkiew św. Mikołaja w Starej Rusie. Omawiany obiekt pełnił początkowo szczególną rolę: w trakcie badań archeologicznych, przeprowadzonych na jego terenie, odkryto tuż przy południowej ścianie cerkwi niewielkie pomieszczenie, które miało najprawdopodobniej służyć jej fundatorom za grobowiec: w jego wnętrzu odnaleziono nawet fragmenty kamiennych sarkofagów w kształcie łodzi, pochodzących z XIV w. Wnętrze obiektu zdobią malowidła naścienne, wykonane w szóstej lub siódmej dekadzie XIV w. Za *terminus ante quem* ich powstania uznaje się rok AM 6886 (AD 1378), gdyż datę tę możemy odczytać na jednym z *graffiti*, wyrytych na powierzchni

polichromii. Nie można wykluczyć, iż malowidła te są dziełem artystów, wywodzących się z terytorium cesarstwa bizantyńskiego. Niekiedy przypuszcza się, że sporządzili je ci sami twórcy, którzy wykonali polichromię świątyni Zaśnięcia Bogurodzicy na Wołotowym Polu. Być może, jeden z nich w przeszłości był członkiem warsztatu samego Teofanesa Greka († ok. 1410 r.), Bizantyńczyka z pochodzenia, aktywnego w Nowogrodzie Wielkim w latach 70. i 80. XIV w., autora unikalnych fresków w pobliskiej cerkwi Przemienienia Pańskiego przy ulicy Eliasza. Empora w omawianym zabytku służyła w XIV–XV w. jako swego rodzaju sala szkolna, w której uczono czytania i pisania przyszłych duchownych i urzędników. Pozostawili oni po sobie ślad w postaci wydrapanych na murach *graffiti*: kaligraficznych liter, krótkich napisów czy fraz z popularnych w tamtym czasie piosenek. W 1697–1698 r. cerkiew została odremontowana, a także powiększona o obszerny narteks, zwieńczony od zachodu wysoką, murowaną dzwonnica. Kolejną przebudowę świątyni przeszła w XIX w. Obecnie jest filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

¹¹²⁴ Cerkiew Przemienienia Pańskiego przy ulicy Eliasza – nie wiadomo, kiedy przy głównej ulicy końca sławieńskiego (Eliasza) została wzniesiona najstarsza, najprawdopodobniej drewniana świątynia Przemienienia Pańskiego. Badacze dość zgodnie przyjmują, że musiała już ona istnieć w drugiej połowie XII w. Uformowana w wiekach późniejszych, miejscowa tradycja łączyła ją bowiem z cudowną ikoną Bogurodzicy Znaku, która miała uchronić Nowogród Wielki przed atakiem zjednoczonych wojsk ruskich w 1170 r. Wzmianek o tym artefakcie, jak i o przybytku, w którym był on przechowywany, nie odnajdziemy jednak na kartach *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji, spisywanego od połowy XIII w. Najstarsza informacja na temat interesującego nas tu obiektu, przekazana przez autora wspomnianego źródła, odnosi się dopiero do 1329/1330 r. Zabudowania przy ulicy Eliasza zostały wówczas doszczętnie zniszczone przez pożar, zaś jedną ze świątyń, które padły ofiarą żywiołu, była cerkiew dedykowana Zbawicielowi. Zachowany do naszych dni murowany przybytek Przemienienia Pańskiego wzniesiono w 1374 r. Jego uroczystej konsekracji dokonał arcybiskup nowogrodzki Aleksy w asyście duchownych z soboru katedralnego Sofii – Mądrości Bożej, a także przełożonych okolicznych monasterów. Cerkiew Przemienienia Pańskiego zajmuje wyjątkowe miejsce w dziejach sztuki średniowiecznego Nowogrodu Wielkiego przede wszystkim ze względu na zgoła unikalne malowidła naścienne, zdobiące jej wnętrze. Jak zaświadcza autor *Latopisu nowogrodzkiego trzeciego*, ukończono je w roku 1378, dzięki staraniom mieszkańców ulicy Eliasza oraz pobożnego – i zapewne dość majątnego – bojara nowogrodzkiego Wasyla Daniłowicza Maszkowa, członka jednej z najbardziej wpływowych rodzin w mieście nad Wołchowem w XIV w. Dość wspomnieć, że zarówno ojciec fundatora, jak i jego dwaj bracia (Fiodor i Michał) piastowali urząd posadnika. Twórcą malowideł był – jak czytamy na kartach wzmiankowanego wyżej źródła – mistrz Teofanes Grek. Historycy sztuki zgodnie uważają go, obok Andrzeja Rublowa

(† 1428 r.), za jednego z najwybitniejszych artystów, jakich u schyłku średnio-wiecza wydał wschodniochrześcijański krąg cywilizacyjny. Wspomniany twórca wywodził się, jak pozwala stwierdzić nadany mu przez mieszkańców Rusi przy-domek, z Bizancjum. Przed przybyciem do Nowogrodu Wielkiego w latach 70. XIV w., miał on ozdobić malowidłami kilka świątyń w Konstantynopolu, Chal-kedonie, Galacie oraz w krymskiej Kaffie. Malowidła naścienne Teofanesa Greka nie zachowały się do naszych czasów w postaci całościowej. Część z nich została zniszczona w XVII–XIX w., pozostałe zaś ukryto pod tynkiem. Niektóre z nich wydobyto ponownie na światło dzienne w 1910–1912 r. Obecnie obiekt jest filią Państwowego Muzeum Historycznego w Nowogrodzie Wielkim.

¹¹²⁵ Cerkiew św. Łukasza przy ulicy Łubiance – *vide*: przypis 535.

¹¹²⁶ Bazyli – arcybiskup nowogrodzki w latach 1330–1352. Nosił chrzcielne imię Grzegorz. W młodości był kapłanem w cerkwi św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej. Miał też odbyć kilka dalekich podróży: do Ziemi Świętej, a być może również – do Konstantynopola. Z ich powodu Nowogrodzianie nadali mu przydomek Pątnik. W styczniu 1331 r., osiem miesięcy po rezygnacji Mojżesza z godności władzy, został wybrany przez mieszkańców miasta nad Wołchowem na arcybiskupa. Najwyższych święceń udzielił mu metropolita w sierpniu 1331 r. Podobnie jak jego poprzednicy, nie ograniczał się jedynie do spraw kościelnych, ale brał aktywny udział w życiu publicznym północnoruskiej republiki. Dla przy-kładu: w latach 1333–1337 kilkakrotnie stawał na czele poselstw, wysyłanych przez Nowogrodzian do księcia moskiewskiego Iwana Kality, w okresie późniejszym zaś – prowadził w ich imieniu pertraktacje z Symeonem Dumnym. W 1352 r. miał osobiście czuwać nad budową grodu w Orzeszku (późniejszej Twierdzy Szli-selburskiej). Kontynuował też zabiegi swego poprzednika, Mojżesza o uzyskanie od patriarchy Konstantynopola możliwie szerokiego zakresu autonomii dla arcybiskupstwa nowogrodzkiego. W latach 40. XIV w. podjął – jak sądzą niektórzy badacze – starania o uzyskanie autokefalii dla swojej eparchii, zakończone naj-prawdopodobniej tylko połowicznym sukcesem. Symbolem wyjątkowego statusu nowogrodzkiego władzy w strukturze Cerkwi Ruskiej miał być odtąd tzw. „biały kłobuk”, nakrycie głowy przynależne jedynie metropolitom, przysłany Bazylemu Pątnikowi ok. 1350 r. – jak chce miejscowa tradycja – przez patriarchę konstanty-nopolitańskiego. Dostojnik ten prowadził też ożywioną działalność fundacyjną. Zlecił gruntowny remont świątyni Mądrości Bożej (1333–1342) oraz rozbudowę siedziby arcybiskupów (1341–1350), kontynuował prace nad otoczeniem całego obszaru Dziedzińca linią murowanych fortyfikacji (1331–1334), zainaugurował budowę nowej cerkwi Zwiastowania Bogurodzicy na Rurykowym Grodziszczu (1342), ufundował m.in. świątynię pod wezwaniem Opieki Bogurodzicy na te-renie Monasteru Zwierzynieckiego (1335) i przybytek św. św. Kosmy i Damiana (1345/1346). Bazyli Pątnik parał się twórczością literacką. Jest autorem *Posła-nia o raju*, a być może też – relacji z podróży do Konstantynopola. Zmarł 3 VII 1352 r., podczas epidemii „czarnej śmierci”, w drodze powrotnej z Pskowa do

Nowogrodu Wielkiego i został pochowany w soborze Mądrości Bożej. Jest świętym Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

¹¹²⁷ Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana przy ulicy Chołopiej – *vide*: przypis 190.

¹¹²⁸ Fiodor Achmył – posadnik nowogrodzki w latach 1329–1330 i 1332.

¹¹²⁹ Zachariasz Michałowicz († ok. 1335 r.) – posadnik nowogrodzki w roku 1332.

¹¹³⁰ Mateusz Bartłomiejowicz Koska – posadnik nowogrodzki w latach 1332–1334 i 1345–1346.

¹¹³¹ Laurencjusz – igumen monasteru św. Jerzego, archimandryta nowogrodzki (1333–1337).

¹¹³² Dziedziniec – *vide*: przypis 55.

¹¹³³ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

¹¹³⁴ Józef – igumen monasteru św. Jerzego, archimandryta nowogrodzki (1337–1345).

¹¹³⁵ Być może, autor latopisu ma tu na myśli sobór św. Mikołaja na Dworze Jarosławowym (na Targu) – *vide*: przypis 80.

¹¹³⁶ Monaster św. Jerzego – *vide*: przypis 98.

¹¹³⁷ Symeon Iwanowicz Dumny († 1353 r.) – syn Iwana I Kality i jego pierwszej żony, Heleny, książę moskiewski, książę nowogrodzki w latach 1346–1353, wielki książę włodzimierski w latach 1340–1353.

¹¹³⁸ Eustacjusz Dworianincew († 1346 r.) – *vide*: przypis 1106.

¹¹³⁹ Abram – *vide*: przypis 1115.

¹¹⁴⁰ Józef – *vide*: przypis 1134.

¹¹⁴¹ Sobór Trójcy Świętej w Pskowie – najprawdopodobniej najstarsza cerkiew, ufundowana – jak chce tradycja – jeszcze przez księżnę Olgę, była budowlą drewnianą i przetrwała do pierwszej połowy XII w., kiedy to strawił ją pożar. U schyłku XII w. powstała na tym samym miejscu kolejna, murowana świątynia, której sądzone było istnieć do 1363 r. W dwa lata później cerkiew znów odbudowano. Znajdujący się obecnie w Pskowie sobór Trójcy Świętej jest czwartym z kolei przybytkiem, wzniesionym pod koniec XVII w.

¹¹⁴² Monaster Narodzenia Bogurodzicy na Sniatnej Górze – najstarsza wzmianka źródłowa, odnosząca się do tego przybytku, pochodzi z 1299 r. Główna świątynia przyklasztorna powstała w 1311 r., a w 1313 r. jej wnętrze ozdobiono malowidłami naściennymi. Monaster jest aktualnie czynną wspólnotą żeńską.

Przypisy

- ¹¹⁴³ Cerkiew Archanioła Michała w Pskowie – została wzniesiona w 1339 r. W toku kolejnych stuleci była wielokrotnie przebudowywana, zachowała się jednak do czasów obecnych.
- ¹¹⁴⁴ Cerkiew św. Jana Teologa na Sniatnej Górze – została wzniesiona na terenie monasteru Narodzenia Bogurodzicy na Sniatnej Górze ok. 1352 r. Nie przetrwała do naszych dni.
- ¹¹⁴⁵ Proszczennik (ros. Прощеник) – ob. uroczysko w obwodzie pskowskim w Rosji.
- ¹¹⁴⁶ Czeriocha (ros. Черёха) – rzeka w ob. obwodzie pskowskim w Rosji.
- ¹¹⁴⁷ Najprawdopodobniej przybytek ten nie zachował się do naszych dni.
- ¹¹⁴⁸ W rękopisie ГИМ, Син. 786 znajduje się w tym miejscu (fol. 169) częściowo nieczytelna glosa, odnosząca się do śmierci arcybiskupa Bazylego.
- ¹¹⁴⁹ Mojżesz – arcybiskup nowogrodzki w latach 1325–1330 i 1352–1359 – *vide*: przypis 1088.

Bibliografia

I. Źródła

DOBRYNIA JADREJKOWICZ (ANTONI Z NOWOGRODU)

*Книга Паломникъ. Сказание местъ Святыхъ во Цареграде Антонія Архі-
епископа Новгородскаго в 1204 г.*, ed. Х.Р. ЛОПАРЕВ, Санкт-Петербург 1899.

Dokumenty Nowogrodu Wielkiego

Грамоты Великого Новгорода и Пскова, ed. С.Н. ВАРК, Москва–Ленин-
град 1949.

GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN

GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, *Zdobycie Konstantynopola*, trans. Z. PENTEK,
Poznań 2003.

Gramoty na korze brzozonej

АРЦИХОВСКИЙ А.В., ТИХОМИРОВ М.Н., *Новгородские грамоты на бересте*,
vol. I, Москва 1953.

АРЦИХОВСКИЙ А.В., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. II, Москва 1954.

Bibliografia

- АРЦИХОВСКИЙ А.В., БОРКОВСКИЙ В.И., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. III, Москва 1958.
- АРЦИХОВСКИЙ А.В., БОРКОВСКИЙ В.И., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. IV, Москва 1958.
- АРЦИХОВСКИЙ А.В., БОРКОВСКИЙ В.И., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. V, Москва 1963.
- АРЦИХОВСКИЙ А.В., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. VI, Москва 1963.
- АРЦИХОВСКИЙ А.В., ЯНИН В.Л., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. VII, Москва 1978.
- ЯНИН В.Л., ЗАЛИЗНЯК А.А., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. VIII, Москва 1986.
- ЯНИН В.Л., ЗАЛИЗНЯК А.А., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. IX, Москва 1993.
- ЯНИН В.Л., ЗАЛИЗНЯК А.А., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. X, Москва 2000.
- ЯНИН В.Л., ЗАЛИЗНЯК А.А., ГИППИУС А.А., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. XI, Москва 2004.
- ЯНИН В.Л., ЗАЛИЗНЯК А.А., ГИППИУС А.А., *Новгородские грамоты на бересте*, vol. XII, Москва 2015.

Kronika halicko-wołyńska

- Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, eds. D. DĄBROWSKI, A. JUSUPOVIĆ, Kraków–Warszawa 2017.
- Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów*, trans. D. DĄBROWSKI, A. JUSUPOVIĆ, Kraków–Warszawa 2017.

Latopis Abramki

- Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки*, ПСРЛ 16, Санкт-Петербург 1889 [=Москва 2000].

Latopis belleński i rzymski

- Летописец Еллинский и Римский*, ed. О.В. ТВОРОГОВ, vol. I, Санкт-Петербург 1999.

Latopis bipacki

Ипатьевская летопись, ПСРЛ 2, ed. А.А. ШАХМАТОВ, Санкт-Петербург 1908.

Latopis kijowski, trans. E. GORANIN, vol. I, 1118–1158, Wrocław 1995; vol. II, 1159–1198, Wrocław 1988.

Latopis hustyiński

Густынская летопись, ПСРЛ 40, Санкт-Петербург 2003.

SUSZKO H., *Latopis hustyiński. Opracowanie, przekład i komentarze*, Wrocław 2003.

Latopis Karamzinowski

Новгородская Карамзинская летопись, ПСРЛ 42, Санкт-Петербург 2002.

Latopis nowogrodzki chronograficzny

Новгородские и псковские летописи, ПСРЛ 4.4–5, Санкт-Петербург 1848, s. 146–165.

Latopis nowogrodzki pierwszy

Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку, Санкт-Петербург 1875.

Новгородская харатейная летопись, ed. М.Н. ТИХОМИРОВ, Москва 1964.

Летописец новгородский, начинающийся от 6525/1017 г. и кончающийся 6860/1352 г., Москва 1781 [=Москва 1819].

Новгородская первая летопись, [in:] *Новгородские летописи*, ПСРЛ 3, Санкт-Петербург 1841, s. 1–114 [=Москва 2000].

Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку, ed. П.И. САВВАИТОВ, Санкт-Петербург 1888.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, eds. А.Н. НАСОНОВ, М.Н. ТИХОМИРОВ, Москва–Ленинград 1950.

The Chronicle of Novgorod 1016–1471, trans. R. MICHELL, N. FORBES, eds. C. RAYMOND BEAZLEY, A.A. SHAKHMATOV, London 1914 [=New York 1970].

Den Forste Novgorod-Kronike: Aldste Affattelse, ed. K. RAHVÆK-SCHMIDT, Kobenhavn 1964.

Die Erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaction (Synodalhandschrift) 1016–1330/1352, ed. J. DIETZE, Leipzig 1971.

Latopis nowogrodzki drugi

Новгородская вторая летопись, [in:] *Новгородские летописи*, ПСРЛ 3, Санкт-Петербург 1841, s. 115–201 [=Москва 2000].

Latopis nowogrodzki trzeci

Новгородская третья летопись, [in:] *Новгородские летописи*, ПСРЛ 3, Санкт-Петербург 1841, s. 203–305 [=Москва 2000].

Latopis nowogrodzki czwarty

Новгородская четвертая летопись, ПСРЛ 4.1, Ленинград 1929 [=Москва 2000].

Latopis nowogrodzki piąty

Новгородская пятая летопись, ПСРЛ 4.2, Петроград 1917.

Latopis nowogrodzki wg odpisu Dubrowskiego

Новгородская летопись по списку П.П. Дубровского, ПСРЛ 43, Москва 2004.

Latopis Sofijski pierwszy

Софийская первая летопись, ПСРЛ 6.1, Москва 2000.

Latopis Zmartwychwstania

Летопись по Воскресенскому списку, ПСРЛ 7, Санкт-Петербург 1856 [=Москва 2001].

NIKETAS CHONIATES

Nicetae Choniatae Historia, ed. J.L. VAN DIETEN, Berolini 1975.

Opowieść o bitwie Nowogrodzian z Suzdalcami

Сказание о битве новгородцев с суздальцами, [in:] *Библиотека литературы Древней Руси*, vol. VI, Санкт-Петербург 1999, s. 444–449.

Opowieść o podróży arcybiskupa nowogrodzkiego Jana na biesie

Повесть о путешествии Иоанна Новгородского на бесе, [in:] Библиотека литературы Древней Руси, vol. VI, Санкт-Петербург 1999, s. 450–459.

The Story of Great John, Archbishop of Novgorod the Great; How, in One Night, He Was Taken from Novgorod to the City of Jerusalem, and Then Returned to Novgorod the Great That Same Night, [in:] *Medieval Russia's Epics, Chronicles and Tales*, ed., trans. S.A. ZENKOVSKY, New York 1974, s. 310–314.

Pateryk Kijowsko-Pieczerski

Киево-Печерский патерик, [in:] Библиотека литературы Древней Руси, vol. IV, Санкт-Петербург 1997, s. 296–489.

Pateryk Kijowsko-Pieczerski, czyli opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych, trans. L. NODZYŃSKA, Wrocław 1993.

Powieść minionych lat

Лаврентьевская летопись, ПСРЛ 1, Ленинград 1926–1928 [=Москва 1997].

Powieść minionych lat. Najstarsza kronika kijowska, trans. F. SIELICKI, Wrocław 2005.

ROBERT DE CLARI

ROBERT DE CLARI, *Zdobycie Konstantynopola*, trans. Z. PENTEK, Poznań 1997.

STEFAN Z NOWOGRODU

От странника Стефанова Новгородца, ed., trans. G.P. MAJESKA, [in:] IDEM, *Russian Travelers to Constantinople in the 14th and 15th centuries*, Washington 1984, s. 28–47.

Itinerarium Stefana z Nowogrodu z opisem konstantynopolitańskiego portu Kontoskalion (1348/1349), trans. Z.A. BRZOWSKA, [in:] *Metropolia na styku mórz i kontynentów. Wczesno- i średniobizantyński Konstantynopol jako miasto portowe*, eds. M.J. LESZKA, K. MARINOW, Łódź 2015, s. 227–260.

II. Opracowania

- BAZYLOW L., *Historia Rosji*, vol. I, Warszawa 1983.
- BIRNBAUM H., *Lord Novgorod the Great. Essays in the History and Culture of a Medieval City-State*, Columbus, Ohio 1981.
- BRATKOWSKI S., *Pan Nowogród Wielki*, Warszawa 1999.
- BRZOWSKA Z.A., *Pochwała wielkiej księżnej włodzimierskiej Marii. Edycja i przekład nieznanego zabytku literatury staroruskiej*, „*Slavia Antiqua*” 54, 2013, s. 299–312.
- BRZOWSKA Z.A., *Sofia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej*, Łódź 2015.
- BRZOWSKA Z.A., *Sophia – the Personified Wisdom of God in the Culture of Novgorod the Great from 13th to 15th Century*, „*Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe*” 4, 2014, s. 13–26.
- BULKIN V., *Novgorod. Architectural Landmarks. The Museum of History, Architecture and Art. An Illustrated Guide*, Leningrad 1984.
- CHEKIN L.S., *The Godless Ishmaelites. The Image of the Steppe in 11th–13th century Rus’*, „*Russian History*” 19.1–4, 1992, s. 9–28.
- Chronista Novgorodensis*, [in:] *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, ed. Ch. KOPF, Berlin 1873, s. 93–98.
- DĄBROWSKI D., *Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012.
- DĄBROWSKI D., *Genealogia Mściławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.)*, Kraków 2008.
- DE MUNDO S.I., *La Cuarta cruzada segun el cronista novgorodense*, „*Anales de historia antigua y medieval. Universidad de Buenos Aires*” 2, 1950, s. 135–141.
- DOLLINGER P., *Dzieje Hanzy. XII–XVII w.*, Warszawa 1997.
- DUCZKO W., *Ruś Wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2007.
- DZIADUL P., *W oczekiwaniu na Paruzję. Myśl eschatologiczna w prawosławnym piśmiennictwie słowiańskim do połowy XVI w.*, Kraków 2014.
- FRANKLIN S., SHEPARD J., *The Emergence of Rus, 750–1200*, London 1996.
- FREYDANK D., *Die altrussische Erzählung über die Eroberung Konstantinopels 1204 (Chronista Novgorodensis)*, „*Byzantinoslavica*” 29, 1968, s. 334–359.

- FROLOW A., *Le "Znamenie" de Novgorod: évolution de la légende*, „Revue des Études slaves” 24, 1949, s. 67–81.
- FROLOW A., *Le "Znamenie" de Novgorod: les origins de la légende*, „Revue des Études slaves” 25, 1949, s. 45–72.
- GORDON J., *The Novgorod Account of the Fourth Crusade*, „Byzantion” 43, 1973, s. 297–311.
- GRALA H., *Rosja. Zdjęcia Wojciecha Bussa*, Olszanica 2013.
- GRALA H., *Tradycja dziejopisarska o pobycie władcy Bizancjum w Haliczu (Jan Długosz i kronikarz hustyński)*, „Kwartalnik Historyczny” 93.3, 1986, s. 639–661.
- GUIMON T.V., *Christian Identity in the Early Novgorodian Annalistic Writing*, [in:] *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery. Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c. 1070–1200)*, ed. I. GARIPZANOV, Turnhout 2011, s. 255–275.
- GUIMON T.V., *Community Names in the First Novgorodian Chronicle and the Territorial Structure of the Novgorodian Land (1115–1272)*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 9.2, 2015, s. 134–151.
- HALPERIN C.J., *Novgorod and the „Novgorodian land”*, „Cahiers du Monde russe” 40, 1999, s. 345–364.
- HOMBACH M., *Eine Neue Grossmacht*, „Die Hanse. GeoEpoche. Das Magazin für Geschichte” 82, 2016, s. 136–137.
- HUNT P., *The Novgorod Sophia Icon and „The Problem of Old Russian Culture”. Between Orthodoxy and Sophiology*, „Symposion. A Journal of Russian Thought” 4/6, 1999/2001, s. 1–40.
- JAKUBOWSKI W., *Piśmiennictwo okresu rozdrobnienia feudalnego i niewoli tatarskiej (XIII–XIV w.)*, [in:] *Historia literatury rosyjskiej*, ed. M. JAKÓBIEC, vol. I, Warszawa 1976, s. 81–91.
- JAKUBOWSKI W., *Piśmiennictwo regionalne okresu powstania państwa moskiewskiego (1380–1500)*, [in:] *Historia literatury rosyjskiej*, ed. M. JAKÓBIEC, vol. I, Warszawa 1976, s. 92–109.
- KARGER M., *Novgorod the Great. Architectural Guidebook*, Moscow 1973.
- KRUPA K., *Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 100.1, 1993, s. 29–46.
- LEUSCHNER J., *Novgorod. Untersuchungen zu einigen Frage seiner Verfassungs- und Bevölkerungsstruktur*, Berlin 1980.

Bibliografia

- LEVIN E., *Anna, a Woman of Novgorod*, [in:] *Portraits of Medieval Eastern Europe, 900–1400*, eds. D. OSTROWSKI, CH. RAFFENSPERGER, London–New York 2018, s. 23–32.
- LIKHACHOV D., *Novgorod. Art Treasures and Architectural Monuments 11th–18th centuries. Architecture. Frescoes. Archeological Artefacts. Minor Arts. Icons. Illuminated MSS*, Leningrad 1984.
- LIKHACHOV D., LAURINA V., PUSHKARIOV V., *Novgorod Icons 12th–17th century*, Leningrad 1980.
- MADDEN T.F., *The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople 1203–1204. A Damage Assessment*, „Byzantinische Zeitschrift” 84/85, 1991/1992, s. 72–93.
- MAIOROV A.V., *Eufrozyna Halicka. Córka imperatora bizantyńskiego na Rusi halicko-wołyńskiej (ok. 1176–1180 – po 1253)*, Kraków 2016.
- MAJESKA G.P., *Russian Travelers to Constantinople in the 14th and 15th centuries*, Washington 1984.
- MOLÈ W., *Nieriedica*, [in:] *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, vol. III, eds. G. LABUDA, Z. STIEBER, Wrocław 1967, s. 390–392.
- MOLÈ W., *Nowogrodzka cerkiew św. Sofii*, [in:] *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, vol. III, eds. G. LABUDA, Z. STIEBER, Wrocław 1967, s. 430–432.
- MOLÈ W., *Nowogród Wielki*, [in:] *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, vol. III, eds. G. LABUDA, Z. STIEBER, Wrocław 1967, s. 421–430.
- MUSIN A., „Ród ruski”, „ród wareski” i narodowość staroruska, „Orientalia Christiana Cracoviensia” 4, 2012, s. 11–23.
- MUSIN A., *Russian Medieval Culture as an „Area of Preservation” of the Byzantine Civilization*, [in:] *Towards Rewriting? New Approaches to Byzantine Archaeology and Art. Proceedings of the Symposium on Byzantine Art and Archaeology. Cracow, September 8–10, 2008*, eds. P.Ł. GROTOWSKI, S. SKRZYNIARZ, Warsaw 2010 [=Series Byzantina. Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art, 8], s. 11–44.
- MUSIN A., *The Rise of Novgorod Revisited*, „Slavia Antiqua” 59, 2018, s. 165–194.
- NAGIRNYI V., *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*, Kraków 2011.

Bibliografia

- NAUMOW A., STRADOMSKI J., *Echa IV krucjaty w dawnej literaturze ruskiej*, [in:] *IV krucjata. Historia. Reperkusje. Konsekwencje*, eds. Z.J. KIJAS, M. SALAMON, Kraków 2005, s. 241–242.
- Novgorod the Great. *Excavations at the Medieval City Directed by A.V. Artsikhovskiy and S.A. Kolchin*, ed. M.W. THOMPSON, London 1967.
- ONASCH K., *Grossnowgorod und das Reich der Heiligen Sophia. Kirchen- und Kulturgeschichte einer alten russischen Stadt und ihres Hinterlandes*, Leipzig 1969.
- OSTERRIEDER M., *Das Land der Heiligen Sophia: das Auftauchen des Sophia-motivs in der Kultur der Ostslaven*, „Wiener Slawistischer Almanach” 50, 2002, s. 5–62.
- PATRI S., *La relation russe de quatrieme croisade*, „Byzantion” 58.2, 1988, s. 461–474.
- PAUL M.C., *Continuity and Change in the Novgorodian Archiepiscopal Office, 1478–1589*, „Orientalia Christiana Periodica” 75, 2009, s. 273–317.
- PAUL M.C., *Episcopal Election in Novgorod, Russia 1156–1478*, „Church History” 72.2, 2003, s. 251–275.
- PETKOV J., *Altslavische Eschatologie. Texte und Studien zur apokalyptischen Literatur in kirchenslavischer Überlieferung*, Tübingen 2016.
- PIETKIEWICZ K., *Paleografia ruska*, Warszawa 2015.
- PODSKALSKY G., *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, trans. J. ZYCHOWICZ, Kraków 2000.
- POPPE A., *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, Warszawa 1968.
- POPPE A., *Theophana von Novgorod*, „Byzantinoslavica” 58, 1997, s. 131–158.
- RYBAKOW B., *Pierwsze wieki historii Rusi*, trans. A. OLEJARCZUK, Warszawa 1983.
- SAWA R., *Opowieść o budowie Wielkiego Kościoła Bożego zwanego kościołem Mądrości Bożej w Konstantynopolu (Narratio de structura templi S. Sophiae)*, „Vox Patrum” 11/12, 1991/1992, s. 409–428.
- SBRIZIOLO I.P., *L'Antica Grande Novgorod tra storia e leggende*, Roma 2000.
- SMIRNOWA E., *Fonti della Sapienza. Le miniature di Novgorod del XV secolo*, Milano 1996.
- VÁŇA Z., *Świat dawnych Słowian*, trans. A. KROH, Warszawa 1985.
- ZERNACK K., *Die burgstädtischen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslaven. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče*, Wiesbaden 1967.

* * *

- Алпатов М.В., *Фрески церкви Успения на Волотовом Поле*, Москва 1977.
- Амосов М.Б., *Становление государственности древнего Новгорода и ментального зодчества*, Москва 2013.
- Антипов И.В., *Новгородский Владычный двор в XIV–XV вв. Новые данные и перспективы изучения*, „Новгородский исторический сборник” 15, 2015, s. 45–57.
- Бережков Н.Г., *Хронология русского летописания*, Москва 1963.
- Бжозовска С.А., *Торговые и культурные отношения Великого Новгорода с Кенигсбергом и другими прусскими городами в XIV–XV вв., в свете новгородских грамот на бересте*, „Vade Nobiscum” 2, 2009, s. 19–23.
- Бобров А.Г., *Летописание новгородское*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 264–265.
- Бобров А.Г., *Летопись Авраамки*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 267–268.
- Бобров А.Г., *Новгородские летописи XV в.*, Санкт-Петербург 2001.
- Брюсова В.Г., *София Новгородская. Памятник искусства и истории*, Москва 2001.
- Брюсова В.Г., *София Премудрость Божия в древнерусской литературе и искусстве*, Москва 2006.
- В поисках утраченной Византии. Культура средневекового Новгорода и Древней Руси как источник для синхронно-стадиальной реконструкции византийской цивилизации IX–XV вв.*, eds. Д.Е. Афиногенов, А.Е. Мусин, Е.В. Торопова, Санкт-Петербург–Великий Новгород 2007.
- Великий Новгород. Атлас*, ed. П.Ю. Бурбан, Великий Новгород 2013.
- Великий Новгород во второй половине XVI в. Сборник документов*, ed. К.В. Баранов, Санкт-Петербург 2001.
- Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007.
- Вздорнов Г.И., *Волотово. Фрески церкви Успения на Волотовом поле близ Новгорода*, Москва 1989.
- Вздорнов Г.И., *Фрески Феофана Грека в церкви Спаса Преображения в Новгороде*, Москва 1976.

- Вилкул Т., *Новгородская первая летопись и Начальный свод*, „Palaeoslavica” 11, 2003, s. 5–35.
- Вилкул Т., *Новгородцы и русские князья в летописании XII в.*, [in:] *Russia Mediaevalis*, vol. X.1, eds. E. HÖSCH, L. MÜLLER, A. POPPE, München 2001, s. 34–54.
- Володина Т.В., *Культура региона: художественная культура Великого Новгорода. Избранные страницы*, Великий Новгород 2002.
- ГЕРАСИМОВ Н.Н., *Фрески церкви Симеона Богоприимца в новгородском Зверине монастыре*, [in:] *Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник*. 1978, Ленинград 1979, s. 242–266.
- ГЕРОВ Г.П., *Церковь Благовещения на Мячине*, Великий Новгород 2017.
- ГЕРОВ Г.П., *Церковь Спаса на Ковалеве*, Великий Новгород 2013.
- ГИМОН Т.В., *К генеалогии новгородских летописей XIII–XV вв.*, [in:] *Новгород и Новгородская земля. История и археология*, Великий Новгород 2003, s. 231–239.
- ГИМОН Т.В., *Как велась новгородская погодная летопись в XII в.?*, [in:] *Древнейшие государства Восточной Европы. 2003 г. Мнимые реальности в античных и средневековых текстах*, Москва 2005, s. 316–352.
- ГИМОН Т.В., *Летописание и развитие письменной культуры (Новгород, XI – первая половина XII в.)*, „Slověne. International Journal of Slavic Studies” 4.1, 2015, s. 94–110.
- ГИМОН Т.В., *Летописные данные о новгородском семействе Малышевичей. Конец XII–первая половина XIII в.*, [in:] *Столичные и периферийные города Руси и России в средние века и раннее новое время (XI–XVIII вв.)*, Москва 2001, s. 187–196.
- ГИМОН Т.В., *Новгородское летописание XI–середины XIV в. как социокультурное явление*, Москва 2014.
- ГИМОН Т.В., *Редактирование летописей в XIII–XV вв. Разночтения между списками Новгородской 1 летописи*, „Труды отдела древнерусской литературы” 57, 2006, s. 112–125.
- ГИМОН Т.В., *Рубеж XII–XIII вв. в новгородском летописании*, „Slověne. International Journal of Slavic Studies” 6.2, 2017, s. 163–187.
- ГИМОН Т.В., ГИППИУС А.А., *Новые данные по истории текста Новгородской первой летописи*, „Новгородский исторический сборник” 7, 1999, s. 18–47.
- ГИППИУС А.А., *Архиепископ Антоний и новгородский культ Софии*, [in:] *В поисках утраченной Византии. Культура средневекового Новгорода и Древней*

- Руси как источник для синхронно-стадиальной реконструкции византийской цивилизации IX–XV вв.*, eds. Д.Е. Афиногенов, А.Е. Мусин, Е.В. Торопова, Санкт-Петербург–Великий Новгород 2007, s. 20–21.
- Гиппиус А.А., *Герман Воята*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 136.
- Гиппиус А.А., *К истории сложения текста Новгородской первой летописи*, „Новгородский исторический сборник” 6, 1997, s. 3–72.
- Гиппиус А.А., *Летопись Новгородская первая*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 268–269.
- Гиппиус А.А., *Новгородская владычная летопись XII–XIV вв. и ее авторы (История и структура текста в лингвистическом освещении)*, [in:] *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*, eds. А.М. Молдован, А.А. Плетнева, Москва 2006, s. 114–251.
- Гиппиус А.А., *Соперничество городских концов как фактор культурной истории Новгорода XII–XIII вв.*, [in:] *Споры о новгородском вече. Междисциплинарный диалог. Материалы «круглого стола». Европейский университет в Санкт-Петербурге. 20 IX 2010 г.*, ed. М.М. Кром, Санкт-Петербург 2012, s. 121–135.
- Гиппиус А.А., *Тимофей*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 453.
- Гордиенко Э.А., *Владычная палата новгородского кремля*, Ленинград 1991.
- Гришин И.В., Храменков А.В., *Типы русских монет Великого Новгорода и Пскова*, Москва 2016.
- Димник М., *Новгородские князья (970–1136 гг.)*, „*Rossica Antiqua*” 2011, 1, s. 3–41.
- Домбровский Д., *Мстиславичи на новгородском столе в XIII в.*, „Новгородский исторический сборник” 13, 2013, s. 82–102.
- Древнерусское искусство. Художественная культура Новгорода*, eds. В.Н. Лазарев, О.И. Подобедова, В.В. Косточкин, Москва 1968.
- Древний Новгород. История. Искусство. Археология. Новые исследования*, ed. С. Ямщиков, Москва 1983.
- Древний Новгород. Прикладное искусство и археология*, eds. Б. Колчин, В. Янин, С. Ямщиков, Москва 1985.

- ДУБРОВИН Г.Е., «...Полюжая Городъшину Жироскина дъци...» (к вопросу об основательнице новгородского Евфимьина монастыря в Плотниках), „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2(32), 2008, s. 109–117.
- КАРПОВ А.Ю., *Византийский император на берегу Волхова: из истории самозванчества в XII в.*, [in:] ИДЕМ, *Исследования по истории домонгольской Руси*, Москва 2014, s. 374–384.
- КЛОСС Б.М., *Летопись Новгородская первая*, [in:] *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XI – первая половина XIV в.)*, ed. Д.С. ЛИХАЧЕВ, Ленинград 1987, s. 245–247.
- КОЛПАКОВА Г., *Искусство Древней Руси. Домонгольский период*, Санкт-Петербург 2007.
- КРУГОВЫХ Л.Н., *Церковь Параскевы Пятницы на Торгу*, Великий Новгород 2016.
- КУЗЬМИНА О.В., *Республика Святой Софии*, Москва 2008.
- ЛАЗАРЕВ В.Н., *Новгородская иконопись*, Москва 1976.
- ЛАЗАРЕВ В.Н., *Страницы истории новгородской живописи. Двусторонние таблички из собора св. Софии в Новгороде*, Москва 1977.
- ЛАСКОВСКИЙ В.П., *Путеводитель по Новгороду. Софийская сторона*, Великий Новгород 1910 [= Санкт-Петербург 2007].
- ЛАСКОВСКИЙ В.П., *Путеводитель по Новгороду. Торговая сторона*, Великий Новгород 1910 [= Санкт-Петербург 2008].
- ЛАУРИНА В.К., *О новгородской иконописи XV в.*, [in:] *Живопись Великого Новгорода XV в.*, eds. Э.С. СМЕРНОВА, В.К. ЛАУРИНА, Э.А. ГОРДИЕНКО, Москва 1982, s. 143–174.
- Летопись Новгородского Юрьева монастыря*, ed. В.В. УЛЫБИН, Санкт-Петербург 2008.
- ЛИНД Дж., *Загадочная статья новгородской первой летописи. Что случилось в 1188 году?*, „Архив русской истории” 4, 1994, s. 191–205.
- ЛИТВИНА А.Ф., УСПЕНСКИЙ Ф.Б., *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники*, Москва 2006.
- ЛИХАЧЕВ Д.С., *Новгород Великий. Очерк истории культуры Новгорода XI–XVII вв.*, Москва 1959.
- ЛИХАЧЕВ Д.С., ВАГНЕР Г.К., ВЗДОРНОВ Г.И., СКРЫННИКОВ Р.Г., *Великая Русь. История и художественная культура X–XVII в.*, Москва 1994.
- ЛУКИН П.В., *Великий Новгород*, „Slověne” 7.2, 2018, s. 383–413.

- Лукин П.В., *Новгородское вече в XIII–XV вв. Историографические построения и данные ганзейских документов*, [in:] *Споры о новгородском вече. Междисциплинарный диалог. Материалы «круглого стола». Европейский университет в Санкт-Петербурге. 20 IX 2010 г.*, ed. М.М. Кром, Санкт-Петербург 2012, s. 10–60.
- Лукин П.В., *Обозначение „весь Новгород” и формирование новгородского „воображаемого сообщества”*, [in:] *Восточная Европа в древности и средневековье. Античные и средневековые общности*, Москва 2017, s. 137–143.
- Лукин П.В., *Средневековая „демократия”: „народные собрания” в Новгороде и Венеции*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 4(74), 2018, s. 23–41.
- Лукин П.В., Полехов С.В., *Латинское послание о новгородско-ганзейских переговорах 1292 г. и некоторые аспекты социально-политической истории Восточной Европы в конце XIII в.*, [in:] *Восточная Европа в древности и средневековье*, ed. Е.А. Мельникова, Москва 2018, s. 189–195.
- Лучицкая С.И., *Четвертый крестовый поход глазами русского современника*, „Византийский Временник” 65, 2006, s. 107–125.
- Майоров А.В., *Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв.*, Санкт-Петербург 2011.
- Мещерский Н.А., *Древнерусская повесть о взятии Царьграда фрягами как источник по истории Византии*, „Византийский Временник” 9, 1956, s. 170–185.
- Мусин А.Е., *Загадки дома Святой Софии. Церковь Великого Новгорода в X–XVI вв.*, Санкт-Петербург 2016.
- Никитин А.Л., *Текстология русских летописей XI – начала XIV вв., IV, Новгородское летописание XII – первой половины XIV в.*, Москва 2011.
- Новикова О.Л., *Летопись Новгородская Пятая*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 269–270.
- Пашуто В.Т., *Русь. Прибалтика. Папство. Избранные статьи*, Москва 2011.
- Пежемский Д.В., *Археологический облик «вечевых» площадей Великого Новгорода*, [in:] *Споры о новгородском вече. Междисциплинарный диалог. Материалы «круглого стола». Европейский университет в Санкт-Петербурге. 20 IX 2010 г.*, ed. М.М. Кром, Санкт-Петербург 2012, s. 162–185.
- Петров А.В., *От язычества к святой Руси. Новгородские усобицы. К изучению древнерусского вечевого уклада*, Санкт-Петербург 2003.

- Печников М.В., *Новгородцы и кафедра Св. Софии в середине XII–XIII в., „Средневековая Русь”* 9, 2011, s. 7–46.
- Повесть о взятии Царьграда крестоносцами в 1204 г.*, trans. О.В. Творогов, [in:] *Изборник. Сборник произведений литературы Древней Руси*, Москва 1969, s. 280–289 [= *Повесть о взятии Царьграда крестоносцами в 1204 г.*, trans. О.В. Творогов, [in:] *Памятники Литературы Древней Руси. XIII в.*, Москва 1981, s. 106–113; *Повесть о взятии Царьграда крестоносцами в 1204 г.*, trans. О.В. Творогов, [in:] *Библиотека литературы Древней Руси*, eds. Д.С. Лихачев, Л.А. Дмитриев, А.А. Алексеев, Н.В. Понырков, vol. 5, XIII в., Санкт-Петербург 1997].
- Попова О.С., *Искусство Новгорода и Москвы первой половины XIV в. Его связи с Византией*, Москва 1980.
- Порфиридов Н.Г., *Древний Новгород. Очерки из истории русской культуры XI–XV вв.*, Москва 1947.
- Прончатов Н.Ф., *О значении термина „изременени” в Новгородской летописи, „Византийский Временник”* 27, 1967, s. 325–327.
- Прохоров Г.М., *Летопись Карамзинская*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 268.
- Прохоров Г.М., *Летопись Новгородская четвертая*, [in:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII вв. Энциклопедический словарь*, eds. В.Л. Янин, Э.А. Гордиенко, Санкт-Петербург 2007, s. 270.
- Разина Н.А., *Памятники Ярославова дворища, Великий Новгород* 2015.
- Райков Г.П., *Софийский собор Великого Новгорода*, Санкт-Петербург 2007.
- Ракова С., *Четвъртият кръстоносен поход в историческата памет на православните славяни*, София 2007.
- Рудаков В.Н., *Монголо-татары глазами древнерусских книжников середины XIII–XV в.*, Москва 2014.
- Севастьянова О.В., *Древний Новгород. Новгородско-княжеские отношения в XII – первой половине XV в.*, Москва–Санкт-Петербург 2011.
- Секретарь Л.А., *Церковь Андрея Стратилата, Великий Новгород* 2011.
- Сидорова Т.А., *Волотовская фреска „Премудрость созда себе дом” и ее отношение к новгородской ереси стригольников в XIV в., „Труды отдела древнерусской литературы”* 26, 1971, s. 212–231.
- Смирнова Э.С., *Лицевые рукописи Великого Новгорода XV в.*, Москва 1994.

- Споры о новгородском вече. Междисциплинарный диалог. Материалы «круглого стола». Европейский университет в Санкт-Петербурге. 20 IX 2010 г.*, ed. М.М. Кром, Санкт-Петербург 2012.
- Творогов О.В., *Древнерусские хронографы*, Ленинград 1975.
- Тулупов В., *Русь Новгородская*, Москва 2009.
- Турилов А.А., *К вопросу о датировке росписи храма Успения на Волотовом Поле и происхождении мастеров фресок церкви Спаса на Ковалеве (по данным палеографии)*, [in:] *В поисках утраченной Византии. Культура средневекового Новгорода и Древней Руси как источник для синхронно-стадиальной реконструкции византийской цивилизации IX–XV вв.*, eds. Д.Е. Афиногенов, А.Е. Мусин, Е.В. Торопова, Санкт-Петербург–Великий Новгород 2007, s. 53–56.
- Хорошев А.С., *Софийский патронат по Новгородской первой летописи*, «Новгород и Новгородская Земля. История и археология» 11, 1997, s. 205–212.
- Хорошкевич А.Л., *Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой в XIV–XV вв.*, Москва 1963.
- Царевская Т.Ю., *Никольский собор на Ярославовом дворище*, Великий Новгород 2017.
- Царевская Т.Ю., *Церковь Спаса Преображения на Ильине улице*, Великий Новгород 2017.
- Царевская Т.Ю., *Церковь Спаса Преображения на Нередице*, Великий Новгород 2017.
- Царевская Т.Ю., *Церковь Феодора Стратилата на Ручью*, Великий Новгород 2016.
- Шахматов А.А., *Обозрение русских летописных сводов XIV–XVI вв.*, Москва–Ленинград 1938.
- Штендер Г.М., *Композиционные особенности трех древнерусских Софийских соборов в их связи с литургией*, «Byzantinorossica» 1, 1995, s. 298–302.
- Штендер Г.М., Сивак С.И., *Архитектура интерьера новгородского Софийского собора и некоторые вопросы богослужения*, «Byzantinorossica» 1, 1995, s. 288–297.
- Щапова Ю.Л., *Новый взгляд на две новгородские находки (Венецианское стекло в Новгороде)*, [in:] *История и культура древнерусского города*, ed. Г.А. Федоров-Давыдов, Москва 1989, s. 82–88.

Bibliografia

- Ядрышников В.А., *Рюриково Городище. Церковь Благовещения*, Великий Новгород 2012.
- Яковлева Л.П., *Собор Рождества Богородицы Антониева монастыря*, Великий Новгород 2016.
- Янин В.Л., *Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода*, Москва 2009.
- Янин В.Л., *К вопросу о роли Синодального списка Новгородской I летописи в русском летописании XV в.*, [in:] *Летописи и хроники*, Москва 1981, s. 153–181.
- Янин В.Л., *Новгородские посадники*, Москва 1962.
- Янин В.Л., *Новгород и Литва: Пограничные ситуации XIII–XIV вв.*, Москва 1998.
- Янин В.Л., *Очерки истории средневекового Новгорода*, Москва 2008.
- Янин В.Л., *Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород*, Москва 1977.
- Янин В.Л., *Средневековый Новгород*, Москва 2004.

Wykaz biskupów, arcybiskupów, książąt, posadników i tysięczników nowogrodzkich

(kursywą zaznaczono osoby, które nie pojawiają się w *Latopisie nowogrodzkim*
pierwszym starszej redakcji)

I. Biskupi i arcybiskupi nowogrodzcy (X–XV w.)

1. Biskupi nowogrodzcy

ok. 990–ok. 1030	<i>Joachim Korsunianin</i>
ok. 1030–1035	<i>Efrem Grek</i>
1035–1059	<i>Łukasz Żydiata</i>
1060/1061–1068/1069	<i>Stefan</i>
1069–1077/1078	Teodor
1078–1095/1096	<i>German</i>
1096–1109	Niketas
1109/1110–1130	Jan I Papin
1130–1156	Nifont
1156–1163	Arkadiusz
1163–1165	Jan II (Eliasz)

2. Arcybiskupi nowogrodzcy

1165–1186	Jan II (Eliasz)
1186–1193	Grzegorz (Gabriel)
1193–1199	Martyriusz
1199–1210	Mitrofan
1210–1220	Antoni (Dobrynia Jadrejkowicz)
1220–1223	Mitrofan – powtórnie
1223–1225	Arseniusz Mnich
1225–1228	Antoni (Dobrynia Jadrejkowicz) – powtórnie
1228	Arseniusz Mnich – powtórnie
1228–1229	Antoni (Dobrynia Jadrejkowicz) – po raz trzeci
1229–1249	Spirydon
1249–1274	Dalmacjusz
1274–1299	Klemens
1299–1308	Teoktyst
1308–1325	Dawid
1325–1330	Mojżesz (Mitrofan)
1330–1352	Bazyli Pątnik (Grzegorz)
1352–1359	Mojżesz (Mitrofan) – powtórnie
1359–1388	Aleksy
1388–1415	Jan III
1415–1421	Symeon (Samson)
1421–1423	Teodozjusz I
1423–1429	Eutymiusz I Brodaty
1429–1458	Eutymiusz II
1458–1470	Jonasz
1470–1483	Teofil
1483–1484	Sergiusz
1484–1504	Gennadiusz

II. Książęta nowogrodzcy (IX–XV w.)

1. Władcy księstwa nowogrodzkiego

ok. 862–879	<i>Ruryk I</i>
879–912	<i>Oleg</i>
912–945	<i>Igor</i>
945–962	<i>Olga – regencja</i>
945–969	<i>Światosław I</i>
969–977	Włodzimierz I Światosławowicz
977–978	Jaropełk I Światosławowicz
978–988	Włodzimierz I Światosławowicz – powtórnie
988–1010	<i>Wyszesław Włodzimierzowicz</i>
1010–1034	Jarosław I Mądry
1034–1052	Włodzimierz II Jarosławowicz
1052–1054	Iziasław Jarosławowicz
1055–1067	<i>Mścisław I Iziasławowicz</i>
1067–1078	Gleb Światosławowicz – z przerwami
1078–1088	Światopełk I Iziasławowicz
1088–1094	Mścisław II Wielki (Harald)
1094–1095	Dawid I Światosławowicz
1095–1117	Mścisław II Wielki (Harald) – powtórnie
1117–1132	Wsiewołod I Mścisławowicz (Gabriel)
1132	Światopełk II Mścisławowicz
1132–1136	Wsiewołod I Mścisławowicz (Gabriel) – powtórnie

2. Książęta w republice nowogrodzkiej

1136–1138	Światosław II Olegowicz
1138	Światopełk II Mścisławowicz – powtórnie
1138–1139	Rościsław I Jerzewicz

1139–1141	Światosław II Olegowicz – powtórnie
1141	Światosław III Wsiewołodowicz
1141–1142	Rościsław I Jerzewicz – powtórnie
1142–1148	Światopełk II Mścisławowicz – po raz trzeci
1148–1154	Jarosław II Iziasławowicz
1154	Rościsław II Mścisławowicz (Michał)
1154–1155	Dawid II Rościsławowicz
1155–1158	Mścisław III Jerzewicz
1158–1160	Światosław IV Rościsławowicz
1160–1161	Mścisław IV Rościsławowicz
1161–1168	Światosław IV Rościsławowicz – powtórnie
1168–1170	Roman I Mścisławowicz
1170–1171	Ruryk II Rościsławowicz (Bazyli)
1171–1175	Jerzy I Andrzejewicz
1175	Światosław V Mścisławowicz
1175–1176	Mścisław IV Rościsławowicz – powtórnie
1176–1177	Jarosław III Mścisławowicz Piękny
1177–1178	Mścisław IV Rościsławowicz – po raz trzeci
1178	Jaropełk II Rościsławowicz
1178–1179	Roman II Rościsławowicz
1179–1180	Mścisław V Rościsławowicz Chrobry
1180–1181	Włodzimierz III Światosławowicz
1182–1184	Jarosław IV Włodzimierzowicz
1184–1187	Mścisław VI Dawidowicz
1187–1196	Jarosław IV Włodzimierzowicz – powtórnie
1197	Jaropełk III Jarosławowicz
1197–1199	Jarosław IV Włodzimierzowicz – po raz trzeci
1199–1205	Światosław VI Wsiewołodowicz
1205–1207	Konstantyn I Wsiewołodowicz
1207–1209	Światosław VI Wsiewołodowicz – powtórnie
1209–1215	Mścisław VII Mścisławowicz Udały
1215–1216	Jarosław V Wsiewołodowicz
1216–1217	Mścisław VII Mścisławowicz Udały – powtórnie
1217–1218	Światosław VII Mścisławowicz-Borysowicz
1218–1221	Wsiewołod II Mścisławowicz-Borysowicz

1221	Wsiewołod III Jerzewicz (Dymitr)
1221–1223	Jarosław V Wsiewołodowicz – powtórnie
1223–1224	Wsiewołod III Jerzewicz (Dymitr) – powtórnie
1224–1226	Michał I Wsiewołodowicz
1226–1228	Jarosław V Wsiewołodowicz – po raz trzeci
1228–1229	Teodor Jarosławowicz i Aleksander I Jarosławowicz Newski – koregencja
1229	Michał I Wsiewołodowicz – powtórnie
1229–1230	Rościśław III Michałowicz
1230–1236	Jarosław V Wsiewołodowicz – po raz czwarty
1236–1240	Aleksander I Jarosławowicz Newski – powtórnie
1240–1241	Andrzej I Jarosławowicz
1241–1252	Aleksander I Jarosławowicz Newski – po raz trzeci
1252–1255	Wasył I Aleksandrowicz
1255	Jarosław VI Jarosławowicz
1255–1257	Wasył I Aleksandrowicz – powtórnie
1257–1259	Aleksander I Jarosławowicz Newski – po raz czwarty
1259–1263	Dymitr I Aleksandrowicz
1264–1272	Jarosław VI Jarosławowicz – powtórnie
1272–1273	Dymitr I Aleksandrowicz – powtórnie
1273–1276	Wasył II Jarosławowicz
1276–1281	Dymitr I Aleksandrowicz – po raz trzeci
1281–1285	Andrzej II Aleksandrowicz
1285–1292	Dymitr I Aleksandrowicz – po raz czwarty
1292–1304	Andrzej II Aleksandrowicz – powtórnie
?1304–1314	Michał II Jarosławowicz Twerski
1314–1315	Atanazy Danielewicz
1315–1316	Michał II Jarosławowicz Twerski – powtórnie
1318–1322	Atanazy Danielewicz – powtórnie
1322–1325	Jerzy II Danielewicz
1325–1327	Aleksander II Michałowicz
1328–1337	Iwan I Kalita
1346–1353	Symeon Iwanowicz Dumny
1355–1359	<i>Iwan II Iwanowicz Piękny</i>
1359–1363	<i>Dymitr II Konstantynowicz</i>

1363–1389	<i>Dymitr III Iwanowicz Doński</i>
1389–1407	<i>Lingwen Olgierdowicz</i>
1408–1425	<i>Wasyl III Dymitrowicz</i>
1425–1462	<i>Wasyl VI Wasylowicz Ślepy</i>
1462–1470	<i>Iwan III Srogi</i>
1470–1471	<i>Michał III Olelkowicz</i>
1471–1478	<i>Iwan III Srogi – powtórnie</i>

III. Posadnicy nowogrodzcy (XII–połowa XIV w.)

?–1117	Dobrynia
1117–1118	Dymitr Zawidicz
1118–1119/1120	Konstantyn Mojżeszowicz
1120/1121–1125	Borys
1126/1127–1128	Mirosław Giuriatinicz
1128/1129	Zawid Dymitrowicz
1129/1130	Daniel
1131–1134	Piotr Mikułczycz
1134–1135	Iwanko Pawłowicz
1135–1136	Mirosław Giuriatinicz – powtórnie
1136–1137	Konstantyn Mikułczycz
1137–1141	Jakun Mirosławowicz
1141–1144	Sudiła Iwankowicz
1144–1146	Nieżata Twierdiaticz
1146–1147	Konstantyn Mikułczycz – powtórnie
1147–1156	Sudiła Iwankowicz – powtórnie
1156–1160	Jakun Mirosławowicz – powtórnie
1160–1161	Nieżata Twierdiaticz – powtórnie
1161–1167	Zachariasz Nerewin
1167–?1170	Jakun
?1170–1171	Żyrosław
1171	Iwanko Zachariaszewicz
1171–1172	Żyrosław – powtórnie

1172–1175	Iwanko Zachariaszewicz – powtórnie
1175	Żyrosław – po raz trzeci
1175–1176	Zawid Nerewinicz
1176–1177	Michał Stiepanowicz
1177–1180	Zawid Nerewinicz – powtórnie
1180–1184	Michał Stiepanowicz – powtórnie
1184–1186	Zawid Nerewinicz – po raz trzeci
1186–1189	Michał Stiepanowicz – po raz trzeci
1189–1204	Mirosław (Miroszka) Niezdinicz
1204–1205	Michał Stiepanowicz – po raz czwarty
1205–1207	Dymitr Miroszkinicz
1207–1210	Twierdzisław Michałkowicz
1210–?1214	Dymitr Jakunicz
?1214–1215	Twierdzisław Michałkowicz – ponownie
1215–1216	Jerzy Iwankowicz
1216–1219	Twierdzisław Michałkowicz – po raz trzeci
1219	Symeon Borysowicz
1219–1220	Twierdzisław Michałkowicz – po raz czwarty
1220–1229	Iwanko Dymitrowicz
1229–1230	Wniezd Wodowik
1230–1243	Stiepan Twierdzisławowicz
?1243–?1255	Zbysław Jakunkowicz
?1243–1255	Onania Teofilaktowicz
1255–1257	Michałko Stiepanowicz
1257–1268	Michał Fiodorowicz
1268–1272	Pawsza Onanynicz
1272	Michał Miszynicz
1272–1273	Pawsza Onanynicz – powtórnie
1273–1280	Michał Miszynicz – powtórnie
1280–1286	<i>Symeon Michajłowicz</i>
1286–1291	Andrzej Klimowicz
1291–1292	Jerzy Miszynicz
1292–1294	Symeon Klimowicz
1294–1300	Andrzej Klimowicz – powtórnie

1300–1301	Symeon Klimowicz – powtórnie
1301–1302	Andrzej Klimowicz – po raz trzeci
1302–1303	Symeon Klimowicz – po raz trzeci
1303–1304	Andrzej Klimowicz – po raz czwarty
1304–?1309	Jerzy Miszynicz – powtórnie
1309–1212	Michał Pawszynicz
1312–1317	Symeon Klimowicz – po raz czwarty
?1323–1327	<i>Bartłomiej Jerzewicz</i>
1327–1329	<i>Daniła</i>
1329–1330	Fiodor Achmył
?1331–1332	<i>Bartłomiej Jerzewicz – powtórnie</i>
1332	Fiodor Achmył – powtórnie
1332	Zachariasz Michałowicz
1332–1334	Mateusz Bartłomiejowicz Koska
1334–1336	<i>Fiodor Daniłowicz</i>
1336–1337	Eustacjusz Dworianincew
1338–1339	<i>Fiodor Daniłowicz – powtórnie</i>
1340–1341	Eustacjusz Dworianincew – powtórnie
1342–1344	<i>Fiodor Daniłowicz – po raz trzeci</i>
1344–1345	Eustacjusz Dworianincew – po raz trzeci
1345–1346	Mateusz Bartłomiejowicz Koska – powtórnie
1346	Eustacjusz Dworianincew – po raz czwarty
1348–1350	<i>Fiodor Daniłowicz – po raz czwarty</i>
1350–1351	<i>Oncifor Łukinicz</i>
1351	<i>Fiodor Daniłowicz – po raz piąty</i>
1351–1354	<i>Oncifor Łukinicz – powtórnie</i>

IV. Tysięcznicy nowogrodzcy (XII–połowa XIV w.)

?1191/1192	Miłonieg
?1215–?1219	Jakun Namnieżycz
1219	Symeon Jemin
1228	Wiaczesław

1228–1230	Borys Niegoczewicz
1230–?	Mikita Pietriłowicz
?–1234	Fied Jakunowicz
1255–1257	Klim
1257–1264	Żyroch/Żyrośław
1264–1268	Kondrat
1269–1270	Racibor Kluksowicz
?–1286	<i>Iwan</i>
1286–1294	Andrzej
?1323	Abram
1326–1327	Eustacjusz Dworianincew
1327–1329	Abram – powtórnie
1331–1335	Eustacjusz Dworianincew – powtórnie
?1340	Abram – po raz trzeci
?1342	<i>Eustacjusz</i>
?1345–?1348	Abram – po raz czwarty
?1350	<i>Iwan Fiodorowicz</i>

Wykaz cytatów i nawiązań biblijnych

Stary Testament

Wj 23, 27
Kpł 26, 8
Pwt 2, 25
Pwt 32, 30
Joz 2, 9
Tb 4, 10
Ps 39, 7
Iz 1, 19–20
Ez 33, 11
Jl 2, 12
Am 8, 10

Nowy Testament

Łk 2, 37
Rz 8, 31
2 P 2, 22

Indeks osób

- Abraham, biblijny patriarcha 313
- Abram, tysięcznik nowogrodzki 227, 341, 344, 373
- Achmył, poseł Ordy 221
- Agafia Wsiewołodówna, księżna 315, 321
- Aleksander, dowódca drużyny Wasyla I Aleksandrowicza 181, 325
- Aleksander Glebowicz, książę dubrownicki 129, 314
- Aleksander Wasylewicz, książę suzdalski, wielki książę włodzimierski 227, 341
- Aleksander I Jarosławowicz Newski, książę nowogrodzki, kijowski, wielki książę włodzimierski, św. 139, 159, 167, 169, 181, 316
- Aleksander II Michałowicz, książę twerski, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 221, 223, 225, 337
- Aleksandra-Paraskiewa Briaczysławówna, księżniczka połocka 167, 322
- Aleksy abp. 251
- Aleksy Manuelowicz 61, 281
- Aleksy Michalewicz, mnich, igumen, św. 283
- Aleksy III Angelos, cesarz bizantyński 83, 85, 293, 294
- Aleksy IV Angelos, cesarz bizantyński 83, 293
- Aleksy V Dukas Murzuflos, cesarz bizantyński 293
- Amfiloch, bp Włodzimierza Wołyńskiego 11, 246
- Amragan, wielki baskak włodzimierski 197, 328
- Andrzej, bp twerski 205, 331
- Andrzej, igumen 33, 264
- Andrzej, tysięcznik nowogrodzki 215, 336
- Andrzej Dandolo, doża Wenecji 301
- Andrzej Iwanowicz, książę turowski 129, 314
- Andrzej Jerzewicz Bogolubski, wielki książę włodzimierski 43, 45, 47, 51, 270
- Andrzej Klimowicz, posadnik nowogrodzki 205, 207, 215, 330, 371, 372
- Andrzej Worotisławowicz, namiestnik 199, 201, 328
- Andrzej I Jarosławowicz, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 169, 322
- Andrzej II, król Węgier 311

- Anna Dymitrówna zw. Kaszyńską, księż-
na 336, 337, 341
- Anna-Janka Wsiewołodówna 9, 241
- Antoni Rzymianin, mnich, igumen, św.
15, 19, 250, 251
- Antoni-Dobrynia Jadrejkowicz, abp no-
wogrodzki XVIII, 99, 258, 283, 289,
290, 295, 297, 305, 306, 312, 366
- Arkadiusz, igumen, bp nowogrodzki
37, 41, 43, 173, 266, 267, 323, 366
- Arseniusz Mnich, abp nowogrodzki
123, 149, 283, 306, 312, 319, 366
- Atanazy Danielewicz, książę nowogrodz-
ki 215, 219, 336, 369
- August, książę pskowski 201, 329
- Baldwin z Flandrii, krzyżowiec** 91,
299, 300
- Barsanufiusz I, bp twerski 223, 338
- Batu-chan, chan Złotej Ordy X, 173,
241, 323
- Bazyli-Grzegorz Pątnik, abp nowo-
grodzki XV, 229, 231, 237, 264,
345, 338, 343, 366
- Berke-chan, chan Złotej Ordy 185,
326
- Bierieżkow Nikołaj G.* XX, XXI
- Birger I Magnusson, król Szwecji 332
- Bonifacy z Montferratu, krzyżowiec
(*marchio* z Rzymu) 91, 300
- Borys, ludwisarz 237
- Borys, posadnik nowogrodzki 17, 253
- Borys Andrzejewicz, książę 205, 331
- Borys Danielewicz, książę Kostromy
i Gorodca 219, 336
- Borys Miroszkinić, Nowogrodzianin
93, 302
- Borys Wiaczesławowicz 240
- Briaczysław Iziასławowicz, książę po-
łocki 3, 235
- Cyriak, igumen 17, 19, 252, 253
- Cyryl, igumen 211, 243
- Cyryl I, metropolita kijowski 145, 155,
318
- Cyryl II, metropolita kijowski 175, 187,
201, 323, 324
- Cyryl II, bp rostowski 175, 324
- Czegir-chan, wódz mongolski 129, 314
- Dalmacjusz, abp nowogrodzki XIV,
175, 179, 185, 237, 324, 330, 366
- Daniel Kobiakowicz, chan połowiecki
81, 127, 292
- Daniel Romanowicz, książę halicki,
kijowski, król Rusi 157, 320
- Daniśław Łazutinic 47
- Dawid, abp nowogrodzki 209, 211, 213,
219, 223, 237, 243, 333, 335, 336, 366
- Dawid Igorowicz, książę wołyński 13,
249
- Dawid Jarosławowicz, książę Toropca
101, 133, 307
- Dawid I Światosławowicz, książę nowo-
grodzki 11, 241, 367
- Dawid II Rościśławowicz, książę nowo-
grodzki 37, 41, 59, 61, 73, 267, 368
- Dawidko, książę pskowski 221, 337
- Dąbrowski Dariusz* XXVII, 282, 294,
301, 303, 305

- Dietze Joachim* XXV, 295
- Didman, wł. Dietrich von Kievel, duński możnowładca 179, 324
- Dionizy, archimandryta nowogrodzki XVI, 41, 45, 71, 269
- Dobrynia, posadnik nowogrodzki 15, 251
- Dobrynia Jadrejkowicz, zob. Antoni-Dobrynia Jadrejkowicz
- Domasz Twierdzisławowicz 171, 323
- Dowmont, książę pskowski 189, 191, 193, 205, 327, 337
- Dymitr Doński, książę moskiewski 326
- Dymitr Jakunicz, posadnik nowogrodzki 99, 305, 371
- Dymitr Michałowicz Groźne Oczy, książę twerski, wielki książę włodzimierski 221, 223, 336
- Dymitr Miroszkinicz, posadnik nowogrodzki 95, 97, 301, 371
- Dymitr (Wasyłko) Mścislawowicz, książę kozielski 129, 314
- Dymitr Romanowicz, książę briański 211, 334
- Dymitr Syrkow 269
- Dymitr Zawidicz, posadnik nowogrodzki 15, 252, 370
- Dymitr I Aleksandrowicz, książę perejaśławski, nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 183, 185, 191, 195, 199, 203, 325, 369
- Efrem Grek, bp nowogrodzki 239, 247, 365
- Elias-Jan II, abp nowogrodzki 262, 271, 273, 340
- Elizeusz Piotrowicz Grek 73, 287, 289, 319
- Eudokia, igumenia 67, 259
- Eudoksja, cesarzowa bizantyńska 305
- Eufemia, księżniczka ołomuniecka 261
- Eufrozyna-Eupraksja, księżna, igumenia, św. 323
- Eupraksja, księżna Nalszan 189, 327
- Eutymiusz II, abp nowogrodzki 31, 244, 247, 254, 256, 258, 259, 262, 266, 278, 284, 318, 366
- Fied Jakunowicz, tysięcznik nowogrodzki 157, 320, 373
- Filip Szwabski, król Niemiec 83, 293
- Filoteusz Kokkinos, patriarcha Konstantynopola 338
- Fiodor, posadnik Starej Russy 125, 313
- Fiodor Achmył, posadnik nowogrodzki 229, 344
- Fiodor Chotowicz, Nowogrodzianin 201, 267
- Fiodor Jerzewicz, książę rżewski 215, 336
- Fiodor Światosławowicz 225, 339
- Forbes Nevill* XXIV, 295, 298
- Freydank Dietrich* XXV, 295
- Fryderyk I Barbarossa, cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego 293
- Gabriel-Grzegorz, abp XIV, 49, 61, 63, 65, 67, 237, 254, 258, 267, 271, 273, 274, 276, 279, 283
- Gabriel Nerewinicz, Nowogrodzianin 61, 281

- Gemiabek, wódz mongolski 127, 129, 314
- Gennadiusz, apb nowogrodzki XXIII, 244, 366
- Geoffroy de Villehardouin, uczestnik IV krucjaty, historyk 293, 294, 296, 298, 299, 301
- German, bp 240, 280, 365
- German-Wojata, pop, latopisarz XIV–XVI, 63, 281
- Gida z Wesseksu 241
- Giedymin, wielki książę litewski 225, 339
- Gimon (=Guimon) Timofiej* VIII, IX, XI, XIII, XVI
- Gippius Aleksy* VIII, XI, XIII, XVI
- Gleb Jerzewicz, książę kijowski 49, 274
- Gleb Olegowicz, książę kurski 27, 260
- Gleb Rościszlawowicz, książę riazański 53, 277
- Gleb Rościszlawowicz, książę smoleński 199, 329
- Gleb Światosławowicz książę nowogrodzki 7, 239, 367
- Gleb Włodzimierzowicz, książę riazański 260, 303
- Gordon Jared* XXVI, 295, 298
- Grala Hieronim* 294
- Grzegorz, abp nowogrodzki, zob. Bazyli-Grzegorz Pątnik
- Grzegorz, abp nowogrodzki, zob. Gabriel-Grzegorz
- Grzegorz, bp riazański 226, 338
- Grzegorz, bp Akragas na Sycylii, św. 99, 305
- Grzymisława Jarosławówna, księżna 282, 311
- Hagar, nałożnica biblijnego Abrahama 313
- Harald Hardrade, król Norwegii 235
- Harold II, król Anglii 241
- Helena, matka cesarza Konstantyna 265
- Helena, księżna moskiewska 344
- Helena, królowa Szwecji 253
- Henryk VI, cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego 293
- Henryk Dandolo, doża wenecki 91, 301
- Hopf Karl* XXV
- Igor Jarosławowicz, książę wołyński i smoleński 7, 238
- Igor Olegowicz, książę kijowski 33, 262
- Igor Światosławowicz, książę Nowogrodu Siewierskiego i Czernihowa 73, 287
- Iłarion, setnik 109
- Iłarion (Hilarion), metropolita kijowski 5, 238, 265
- Inge I Starszy, król Szwecji 253
- Ingegerda-Anna 235, 238
- Ingwar Igorowicz, książę riazański 115, 310, 320, 321
- Innocenty III, papież 83, 293, 294
- Irena Angelos, księżniczka bizantyńska 83, 293
- Iroźniet (Roźniet) 23, 258
- Iwan I Kalita, książę moskiewski, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 223, 225, 227, 339, 369

- Iwan III Srogi, wielki książę moskiewski 244, 252, 283, 303, 330, 339, 370
- Iwan Jarosławowicz, książę riazański 219, 225, 337
- Iwan Rościszlawowicz Berładnik, książę dżwinogrodzki 35, 265
- Iwanko Dymitrowicz, posadnik nowogrodzki 123, 131, 133, 137, 312, 371
- Iwanko Pawłowicz, posadnik nowogrodzki 23, 257, 370
- Iwanko Zachariaszewicz, posadnik nowogrodzki 49, 274, 370, 371
- Izaak Onkiforowicz 340
- Izaak II Angelos, cesarz bizantyński 293
- Izajasz, igumen 23, 257
- Iziasław Dawidowicz, książę kijowski 37, 41, 268
- Iziasław Glebowicz, książę perejasławski 59, 279
- Iziasław Ingwarowicz, książę Drohobuża 129, 314
- Iziasław Jarosławowicz, książę kijowski, syn Jarosława I Mądrego 5, 7, 9, 238
- Iziasław Jarosławowicz, syn księcia Jarosława IV Włodzimierzowicza 65, 252, 282
- Iziasław Mściszlawowicz, wielki książę kijowski 23, 33, 35, 37, 265, 302
- Iziasław Włodzimierzowicz, książę proński 95, 115, 303
- Iziasław Włodzimierzowicz vel Mściszlawowicz, książę kijowski 157, 320
- Jakun, posadnik nowogrodzki 47, 49, 273, 370
- Jakun Miroslawowicz, posadnik nowogrodzki 25, 29, 31, 39, 53, 276, 370
- Jakun Namnieżycz, tysięcznik nowogrodzki 103, 308, 372
- Jan, bp czernihowski 13, 248
- Jan I Papin, bp. nowogrodzki 13, 365
- Jan II Prodromos, metropolita kijowski 9, 240
- Jan II, abp nowogrodzki, zob. Eliaasz-Jan II
- Jan III, abp nowogrodzki 237, 244, 283, 366
- Jan III Skopiec, metropolita Konstantynopola 9, 241
- Jan VI Kantakuzen, cesarz bizantyński 338
- Jan Chryzostom, bp Konstantynopola, św. 99, 305
- Jan Wsiewołodowicz 19, 254
- Janin Walentin* 247, 286, 331
- Jaropełk I Światosławowicz 5, 367
- Jaropełk Włodzimierzowicz, książę kijowski 21, 23, 27, 256
- Jaropełk II Rościszlawowicz, książę nowogrodzki 51, 53, 57, 59, 275, 368
- Jaropełk III Jarosławowicz, książę nowogrodzki 75, 103, 288, 368
- Jarosław I Mądry, książę nowogrodzki, kijowski 245, 254, 317, 367
- Jarosław II Iziasławowicz, książę nowogrodzki, kijowski 35, 37, 51, 265, 368
- Jarosław III Mściszlawowicz Piękny, książę nowogrodzki 53, 55, 276, 368

Indeks osób

- Jarosław IV Włodzimierzowicz, książę nowogrodzki 59, 63, 73, 75, 279, 289, 317, 368
- Jarosław V Wsiewołodowicz, książę nowogrodzki, książę kijowski, wielki książę włodzimierski 97, 103, 119, 123, 131, 133, 145, 149, 159, 169, 173, 207, 209, 305, 309, 368, 369
- Jarosław VI Jarosławowicz, książę twerski, nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 177, 185, 187, 189, 191, 197, 324, 369
- Jarosław Światopełkowicz, książę wołyński 13, 248
- Jarosław Wsiewołodowicz, książę czerernihowski 71, 73, 287
- Jarun, dowódca wojskowy 107, 109, 129, 308
- Jeremiasz Glebowicz, dowódca wojskowy 109, 161, 309
- Jerzy Andrzejewicz, książę suzdalski 191, 193, 197, 327
- Jerzy Dołgoruki, wielki książę kijowski 21, 256
- Jerzy Igorowicz, książę riazański 161, 320
- Jerzy Iwankowicz, posadnik nowogrodzki 103, 105, 111, 308, 371
- Jerzy Jaropełkowicz, książę nieświeski 129, 314
- Jerzy Konczakowicz, chan połowiecki 127, 314
- Jerzy Miszynicz, posadnik nowogrodzki 215, 336, 371, 372
- Jerzy Wsiewołodowicz, wielki książę włodzimierski 109, 119, 123, 131, 161, 309
- Jerzy I Andrzejewicz, książę nowogrodzki 51, 274, 368
- Jerzy II Danielewicz, książę moskiewski, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 209, 215, 219, 223, 333, 369
- Joachim Korsunianin, bp nowogrodzki 236, 365
- Jonasz, abp nowogrodzki 259, 264, 331, 332, 366
- Józef, bp Włodzimierza Wołyńskiego, Ugrowska 143, 317
- Józef, metropolita kijowski 160, 320
- Józef, igumen, archimandryta nowogrodzki 231, 344
- Jusupović Adrian* 303
- Kirik Nowogrodzianin, mnich, latopisarz XIII
- Klemens, abp nowogrodzki 205, 223, 243, 250, 330, 366
- Klemens Smolatycz, metropolita kijowski 35, 255, 265
- Klim, tysięcznik nowogrodzki 179, 324, 373
- Koloman, książę węgierski, halicki 311
- Konczak, chan połowiecki 81, 292, 314
- Konczaka (=Agafia), siostra chana Złotej Ordy 336
- Kondrat, tysięcznik nowogrodzki 193, 195, 328, 373

- Konstantyn I Wielki, cesarz rzymski 236
- Konstantyn I, metropolita kijowski 39, 41, 256, 267, 268
- Konstantyn I Wsiewołodowicz, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 93, 109, 301, 309
- Konstantyn II, metropolita kijowski 45, 272
- Konstantyn Michałowicz, książę twerski 227, 337
- Konstantyn Mikułczycz, posadnik nowogrodzki 23, 258
- Konstantyn Mojżeszowicz, posadnik nowogrodzki 17, 253
- Konstantyn Rościszłowicz, książę smoleński 185, 193, 326
- Konstantyn Radenos 296
- Konstantyn Włodzimierzowicz, książę proński 115, 310
- Kotian, chan połowiecki 127, 313
- Krystyna Ingesdotter 17, 253
- Krystyna (Charytyna) Litewska, igumienia, św. 280
- Krzysztof Jakunowicz 103, 308
- Laurencjusz, archimandryta 229, 231, 253, 344
- Leon I, cesarz bizantyński 299
- Leszek Biały, władca Polski, książę sandomierski 282, 311
- Litwina Anna* 310
- Łazarz, bp Perejasławia 11, 246
- Łukasz Żydiata, bp nowogrodzki 236, 239, 365
- Madden Thomas F.* 295, 297
- Maiorov Aleksander* 294
- Majeska George P.* 297
- Maksym, metropolita kijowski 205, 331
- Manuel I Komnen, cesarz bizantyński 91, 301
- Maria, igumienia 67
- Maria Szwarnowna, księżna 93, 279, 301
- Martyriusz, abp nowogrodzki XIV, 67, 71, 73, 75, 77, 79, 173, 237, 242, 259, 284, 286–288, 366
- Mateusz Bartłomiejowicz Koska, posadnik nowogrodzki 229, 344, 372
- Mateusz Wyszkowicz 151
- Mendog, wielki książę i król litewski 187, 326
- Menas, bp Połocka 11, 246
- Metody, bp Patary 125, 313
- Michał Fiodorowicz, posadnik nowogrodzki 181, 187, 191, 193, 325, 371
- Michał Jarosławowicz Starszy 193, 327
- Michał Jerzewicz, książę kijowski 51, 275
- Michał Miszynicz, posadnik nowogrodzki 197, 328, 371
- Michał Pawszynicz, posadnik nowogrodzki 211, 213, 333, 372
- Michał Stiepanowicz, posadnik nowogrodzki 53, 57, 61, 81, 93, 173, 277, 302, 371
- Michał Wsiewołodowicz, książę proński 95, 115, 303
- Michał I Wsiewołodowicz, książę czernihowski, nowogrodzki, kijowski 131, 141, 147, 151, 157, 315, 369

Indeks osób

- Michał II Jarosławowicz Twerski, książę twerski, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski, św. 209, 213, 333, 369
- Michałko Stiepanowicz, posadnik 179, 181, 324, 371
- Michell Robert* XXIV, 295, 298
- Mieszczerski N.A.* 295, 298
- Mikita Pietriłowicz, tysięcznik nowogrodzki 147, 318, 373
- Mikołaj IV, patriarcha Konstantynopola 255
- Mikołaj Kanabos, arystokrata bizantyński 85, 296
- Miłonieg, tysięcznik nowogrodzki 59, 65, 276, 280, 283, 372
- Mirosław Giuriatinicz, posadnik nowogrodzki 17, 23, 253, 370
- Mirosław (Miroszka) Niezdinicz, posadnik nowogrodzki 63, 75, 81, 252, 282, 302, 304, 371
- Mitrofan, abp nowogrodzki 81, 93, 115, 121, 123, 247, 274, 290, 366
- Mitrofan-Mojżesz, abp nowogrodzki XV, 223, 225, 227, 270, 334, 335, 337–339, 366
- Mitrofan, bp Włodzimierza nad Kłazmą 163, 321
- Mojżesz Domanieżyc, nowogrodzianin 53, 277
- Mścisław II Wielki Harald, książę nowogrodzki 11, 241
- Mścisław III Jerzewicz, książę nowogrodzki 37, 39, 267, 368
- Mścisław IV Rościsławowicz, książę nowogrodzki 41, 51, 269, 368
- Mścisław V Rościsławowicz Chrobry, książę nowogrodzki 55, 272, 368
- Mścisław VI Dawidowicz, książę nowogrodzki 59, 280, 368
- Mścisław VII Mścisławowicz Udały, książę nowogrodzki, halicki 97, 105, 119, 127, 130, 290, 305
- Mścisław Andrzejewicz 47, 49, 273
- Mścisław-Borys Romanowicz, książę pskowski i smoleński, kijowski 73, 287
- Mścisław Iziasławowicz, książę kijowski 41, 45, 49, 269
- Mścisław Światosławowicz, książę czernihowski 129, 314
- Nagirnny Vitaliy* 294
- Nasonow A.N.* XXV
- Naumow Aleksander* XXVI
- Nieżata Twierdiaticz, posadnik nowogrodzki 27, 31, 33, 41, 44, 260, 370
- Nifont, bp nowogrodzki XIV, 21, 23, 25, 33, 35, 37, 39, 251, 255, 256, 268, 365
- Nikefor I, metropolita kijowski 11, 246
- Nikefor II, metropolita kijowski 61, 273, 281
- Niketas Choniates, historyk bizantyński 293, 294, 296, 299
- Niketas Zatwornik, bp nowogrodzki 13, 247

- Olaf Skötkonung, król Szwecji 235
- Oleg Ingwarowicz, książę riazański 161, 321
- Oleg Światosławowicz, książę czernihowski 9, 11, 15, 287
- Oleg Włodzimierzowicz, książę proński 95, 303
- Olga, księżna, św. 344, 367
- Onania Teofilaktowicz, posadnik 179, 181, 324, 371
- Onisim, igumen 73, 287
- Otton II Czarny, książę ołomuniecki 261
- Otton IV Welf 293, 294
- Paraskiewa z Ikonium, św. 268
- Patri Sylvain* XXVI, 298
- Paweł Pietriłowicz 269
- Paweł Silencjariusz 299
- Pawsza Onanyńcz, posadnik nowogrodzki 195, 203, 328, 371
- Pietriata 253
- Piotr, metropolita kijowski 211, 333
- Piotr Mikułczycz, posadnik nowogrodzki 21, 23, 256, 370
- Piotr Michałkowicz 287
- Piotr Wodowikowicz 153, 319
- Płoskinia, wódz brodników 129, 314
- Prochor, bp rostowski 223, 338
- Proksza Małyszewicz 93, 290, 302
- Pulcheria, cesarzowa bizantyńska 299, 300
- Racibor Kluksowicz, tysięcznik nowogrodzki 197, 328, 373
- Radinos 85, 296
- Robert de Clari 293, 294, 296, 298
- Rogwołod Borysowicz, książę połocki 323
- Roman Igorowicz, książę riazański 115, 310
- Roman Igorowicz, książę Kołomny 161, 321
- Roman Światosławowicz, książę tmutarakański 9, 240
- Roman I Mścisławowicz, książę nowogrodzki, halicki i wołyński, kijowski 47, 273, 368
- Roman II Rościsławowicz, książę nowogrodzki, kijowski 45, 49, 51, 55, 272, 368
- Rościsław, książę perejasławski 7, 240
- Rościsław Jarosławowicz, małoletni syn Jarosława IV Włodzimierzowicza 69, 77, 284
- Rościsław Jarosławowicz, książę Wyszogrodu 103, 307
- Rościsław I Jerzewicz [Jarosław], książę nowogrodzki 27, 31, 261, 367, 368
- Rościsław II Mścisławowicz, książę nowogrodzki, kijowski 37, 41, 43, 267, 368
- Rościsław III Michałowicz, książę nowogrodzki, halicki i czernihowski, ban Sławonii i Mačvy 143, 317, 369
- Rościslawa-Teodozja Mścisławówna (Eufrozyna), księżna nowogrodzka, kijowska i włodzimierska, św. 252, 308
- Ruryk II Rościsławowicz, książę nowogrodzki, kijowski 49, 81, 273, 368

- Saba, igumen 149, 270, 319
- Sabbacjusz, igumen nowogrodzki 71, 133, 286
- Sadko Sytinicz, kupiec 45, 236, 262, 272
- Salomea Piastówna, księżniczka, bł. 311
- Samon, męczennik 237
- Sara, żona biblijnego Abrahama 313
- Spirydon, abp nowogrodzki XIV, 143, 147, 153, 173, 237, 306, 317, 324
- Stefan, bp 365
- Stefan z Nowogrodu 302, 306
- Stiepan Twierdżisławowicz, posadnik nowogrodzki 105, 145, 147, 173, 308, 371
- Stradomski Jan* XXVI
- Straszko 31, 261
- Sudiła Iwankowicz, posadnik nowogrodzki 31, 39, 261, 370
- Sudziśław Włodzimierzowicz, książę pskowski 7, 238
- Symeon, bp Włodzimierza, Suzdała i Niżnego Nowogrodu, Rostowa i Jarosławia 331
- Symeon Borysowicz, posadnik nowogrodzki 105, 119, 145, 147, 308, 315, 371
- Symeon Dybaczewicz 267
- Symeon Iwanowicz Dumny, książę moskiewski, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 231, 344, 369
- Symeon Jemin, tysięcznik nowogrodzki 119, 311, 372
- Symeon Klimowicz, posadnik nowogrodzki 207, 209, 243, 332, 371
- Symeon-Samson, abp nowogrodzki 283
- Sztender Grigorij* 236
- Szwarno Żyworośławowicz 301
- Światopełk Włodzimierzowicz Przekłety, książę turowski, kijowski 115, 310
- Światopełk I Iziasławowicz, książę nowogrodzki 5, 11, 13, 238, 367
- Światopełk II Mściśławowicz, książę nowogrodzki 25, 27, 260, 367
- Światosław I, książę nowogrodzki, kijowski 367
- Światosław II Olegowicz, książę nowogrodzki 25, 29, 35, 259, 367, 368
- Światosław III Wsiewołodowicz, książę nowogrodzki, kijowski 29, 55, 57, 261, 303, 368
- Światosław IV Rościsławowicz, książę nowogrodzki 41, 43, 45, 269, 368
- Światosław V Mściśławowicz, książę nowogrodzki 51, 276, 368
- Światosław VI Wsiewołodowicz, książę nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 79, 290, 311, 368
- Światosław VII Mściśławowicz-Borysowicz, książę nowogrodzki 115, 310, 368
- Światosław Ingwarowicz, książę szumski 129, 314

- Światosław Jarosławowicz, książę kijowski 7, 239
- Światosław Jarosławowicz, książę jano-wicki 129, 314
- Światosław Jarosławowicz, książę Tweru i Pskowa 327
- Światosław Włodzimierzowicz, książę smoleński i perejaśławski 13, 249
- Światosław Wsiewołodowicz, książę Trubczewska 153, 319
- Światosza, książę 247, 313
- Tamara, królowa gruzińska 274
- Teodor, abp Nowogrodu Wielkiego 9, 239, 240
- Teodor św. 77, 111
- Teodor, brat Aleksandra Newskiego 252
- Teodor Jarosławowicz, książę nowo-grodzki, św. 139, 141, 155, 316, 319
- Teodora, córka księżnej Agafii Wsiewo-łodówny 321
- Teodoryk Wielki, król Ostrogotów 300
- Teodozjusz, igumen 9, 240, 241
- Teodozjusz I, abp nowogrodzki 366
- Teofanes Grek, malarz 342, 343
- Teognost, metropolita kijowski 227, 341
- Teoktyst, igumen Monasteru Pieczerskiego, bp Czernihowa 13, 249
- Teoktyst, igumen Monasteru Zwiastowania Bogurodzicy, abp nowogrodzki 205, 209, 211, 330
- Teszu-chan, wódz mongolski 130, 314
- Tichomirow M.N.* XXV
- Torgils Knutsson, marszałek króla Szwecji 332
- Towciwiłł, kunigas litewski, książę po-łocki 185, 187, 326
- Twierdzisław Czermny, Nowogrodzia-nin 193
- Twierdzisław Michałkowicz, posadnik 93, 97, 99, 103, 111, 117, 119, 121, 123, 131, 267, 276, 302, 304, 308–310
- Twierdzisław Mojżesowicz, Nowogro-dzianin 193
- Twierdzisław Stanisławowicz, Nowogro-dzianin 97
- Tworimir, Nowogrodzianin 147
- Tworimir, posłaniec 201
- Tworogow O.W.* XXV, 295, 298
- Tymoteusz, św. 111
- Tymoteusz, paramonarz XIV, XV, 149, 319
- Uspienskiej Fiodor* 310
- Wasył, książę miński 224, 339
- Wasył, miecznik 133
- Wasył Daniłowicz Maszkow, bojar no-wogrodzki 342
- Wasył Michałowicz, książę twerski i kaszyński 225, 341
- Wasył Mścisławowicz, książę 113, 237, 309
- Wasył Nikiticz Tarakanow, kupiec 339
- Wasył Wojborzowicz, Noworodzianin 193

- Wasył I Aleksandrowicz, książę nowogrodzki 177, 181, 324, 325, 329
- Wasył II Jarosławowicz, książę kostromski, nowogrodzki, wielki książę włodzimierski 199, 203, 328, 329
- Wasyłko, książę trembowelski 11, 241
- Wasyłko Konstantynowicz, książę rostowski 131, 315
- Wiaczesław, tysięcznik nowogrodzki 137, 316
- Wiaczesław, (?) namiestnik nowogrodzki w Pskowie 153, 319
- Wiaczesław Borysowicz (Wiacek), prawdopodobnie syn księcia połockiego 125, 312
- Wiaczesław Prokszynic, Nowogrodzianin 99, 135, 173, 290
- Wiaczesław Włodzimierzowicz, książę kijowski 27, 37, 261, 265, 268
- Wiaczesław Światosławowicz (Wiacek), książę witebski 47, 272
- Włodzimierz I Światosławowicz Wielki, książę nowogrodzki, kijowski 3, 5, 234, 235
- Włodzimierz II Jarosławowicz, książę nowogrodzki 3, 5, 235, 236, 238
- Włodzimierz III Światosławowicz, książę nowogrodzki 55, 59, 277, 279
- Włodzimierz Jarosławowicz, tzw. pskowski 97, 99, 305
- Włodzimierz Monomach, książę kijowski 11, 13, 15, 17, 241, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 256, 261, 274
- Włodzimierz Mścisławowicz, książę kijowski 49, 274
- Włodzimierz Rurykowicz, książę perejaśławski, smoleński, owrucki, kijowski 107, 109, 119, 157, 159, 308, 309, 311, 320
- Wniezd Niezdinic, Nowogrodzianin 65
- Wniezd Wodowik, posadnik nowogrodzki 65, 143, 317, 371
- Wojgost, Nowogrodzianin 15, 250
- Wojn, książę połocki 225, 339
- Wojsielk, wielki książę litewski 187, 326, 327
- Wsiesław Briaczysławowicz, książę połocki 7, 236, 255, 275
- Wsiewołod Jarosławowicz, książę kijowski 7, 9, 11, 238
- Wsiewołod I Mścisławowicz, książę nowogrodzki XII, XIII, 17, 19, 21, 23, 25
- Wsiewołod II Mścisławowicz-Borysowicz, książę pskowski, książę nowogrodzki, smoleński 101, 121, 123, 307
- Wsiewołod III Jerzewicz, książę nowogrodzki 123, 125, 163, 312
- Wsiewołod Jerzewicz Wielkie Gniazdo, książę kijowski, perejaśławski, wielki książę włodzimierski 73, 75, 79, 95, 97, 276
- Wsiewołod Olegowicz, książę czernihowski, wielki książę kijowski 23, 27, 29, 31, 33, 257, 259, 261

Indeks osób

- Wsiewołod Światosławowicz Czern- Zofia z Bergu 261
ny, książę czernihowski, kijowski Zosym, diakon 296
101, 307
- Zachariasz Michałowicz, posadnik no- Żyrosław, posadnik nowogrodzki 49,
wogrodzki 229, 344 53, 274, 288, 370
- Zachariasz Nerewin, posadnik nowo- Żyrosław Dawidowic, Nowogrodzia-
grodzki 229, 251, 270, 272 nin 197
- Zawid Dymitrowicz, posadnik nowo- Żyrosław Dogomirowic, Nowogrodzia-
grodzki 19, 255 nin 193
- Zawid Nerewinicz, posadnik nowo- Żyroch/Żyrosław, tysięcznik nowogrodz-
grodzki 43, 45, 43, 47, 53, 276 ki 325

Indeks nazw geograficznych i etnicznych

Skróty: etn. – etnos, j. – jezioro, kr. – kraina, m. – miasto, miejscowość, rz. – rzeka

- Abchazowie, etn. 125, 313
Adygejczycy, etn. 313
Ałtajskie pogórze 238
Arabia, kr. 313
Arabowie, etn. XIX, 313
Awarowie, etn. 300
- Białogród, m. 41, 270
Bieżecki Wierch 75, 229, 288
Bieżyce, Bieżeck, m. 173, 213, 323
Bizancjum, kr. XXI, XXVII, 235, 268,
287, 293, 294, 298, 300, 301, 343
Bogolubowo, m. 51, 275
Brodnicy, etn. 129, 314
Brońnica, m. 197, 328
Bryń, m. 141, 317
Brześć, m. 3
Bułgaria, kr. 238, 313
Bułgaria Wołżańsko-Kamska, kr. 279,
320
- Chersoniez, kr. 235, 236
Chodynice, m. 97, 305
- Chorużek, m. 63, 282
Chza, Gza, rz. 109, 309
Czarna, rz. 211, 334
Czeriocha, rz. 233, 345
Czerniany, m. 79, 292
Czudzkie Jezioro, Pejpus 171, 323
Czudź, Czudowie, etn. 15, 21, 29, 55,
65, 99, 101, 181, 249
- Dmitrow, m. 165, 175, 321
Dniepr, rz. 3, 13, 103, 127, 129, 131, 234
Druck, m. 57, 59, 279
Dubna, rz. 23, 109, 257, 278
Dubrowno, m. 27, 137, 191, 260
Dźwina, rz. 189, 223, 240, 292
- Erewa, etn. 101, 307
Estowie, etn. 249, 292
- Fińska Zatoka 239, 316
- Golino, m. 201, 329
Grecy, etn. 89, 91, 298

- Gródek Radziłowy, Gorodiec, m. 111, 235, 239, 247, 249, 256, 267, 284, 187, 309, 326 290, 330, 331
- Gzeń, rz. 7, 239, 264 Klin, m. 21, 256
- Ilmen, j. 245, 256, 272, 317, 334 Kołoksza, rz. 53, 111, 241, 242, 277, 309
- Isady, m. 115, 310 Kołomna, m. 95, 303
- Izborsk, m. 155, 169, 319 Koływań, ob. Tallin 125, 312
- Izmailici (synowie Izmaela) 163, 313 Koporje, twierdza, m. 169, 171, 181, 322
- Iżora, rz. 167, 322 Kosniatin, m. 109, 309
- Iżorowie, etn. 135, 201, 217, 316 Krym, kr. 236, 240
- Jaćwingowie, etn. 13, 248 Kułaczycza (Kołoksza), rz. 11, 241
- Jasowie, etn. 125, 313 Kumanowie (Połowcy), etn. 125, 238, 313
- Jatribska Pustynia 125, 313 Kupiecka, rz. 211, 334
- Jemianie, etn. 17, 31, 35, 61, 65, 135, 167, 179, 181, 211, 235 Lachowie, Lachy, etn. 7, 9, 119, 239
- Jugrowie, etn. 67, 69, 71, 223, 227, 272, 281, 290 Letgalowie, etn. 81, 139, 248, 292, 312
- Juriew, Dorpat, ob. Tartu, m. 21, 257 Lipica, rz. 109, 309
- Juriew, m. w obwodzie włodzimierskim Lipno, m. 139, 317
- 165, 321 Liubno, m. 145, 318
- Kałka, rz. XIX, 129, 238, 314 Liwowie, etn. 121, 139, 292, 312
- Kama, rz. 223, 229, 337 Luderew, m. 219, 336
- Kaspla, j., rz. 77, 290 Ładoga, j. 135, 219, 235, 246, 250, 261, 337
- Karelowie, etn. 31, 135, 177, 201, 215, 217, 261 Ładoga, Stara Ładoga, m. 69, 250
- Kasogowie, etn. 125, 313 Łotygoła, kr. 81, 171, 292, 312
- Kaszyn, m. 225, 340 Łować, rz. 79, 157, 223, 256, 272, 291, 305
- Kawgoła, rz. 211, 334 Ługa, rz. 169, 322
- Kegola, rz. 193, 327
- Kieś, Piertujew, Wenden, m. 123, 311, 312 Macedonia, kr. 300
- Kijów, m. XII, 3, 15, 17, 19, 21, 23, 29, 35, 37, 39, 41, 45, 47, 51, 81, 101, 159, Mariowo, m. 145, 318
- 35, 37, 39, 41, 45, 47, 51, 81, 101, 159, Masalsk, Mosalsk, m. 151, 319
- Medyna (Jatrib), m. 313

- Miaczino, j. 252, 259, 266, 267, 271, 307, 316, 326–329, 330, 333, 337, 273, 274, 277, 279, 284–287, 290, 342, 343
302, 309, 330, 331, 333, 334
Mołoga, rz. 288, 320
Mogołowie, etn. XIX, 238, 248, 279, 313, 314, 320, 325
Morawin, m. 157, 320
Mordwini, etn. 11, 245
Moskwa, m. VIII, X, XXIV, 165, 209, 215, 219, 223, 225, 237, 246, 303, 320, 330, 333, 335, 338
Msta, rz. 75, 288
Murmanie, Norwegowie, etn. 167, 322

Naliuczy, m. 79, 291
Narwa, rz. 177, 239, 275, 324
Narwa, m. 179, 325
Newa, rz. 165, 205, 223, 239, 261, 316, 332, 334
Niemcy (kupcy hanzeatyccy, Zakon Kawalerów Mieczowych) 65, 113, 121, 125, 139, 151, 155, 159, 169, 171, 177, 191, 197, 211, 213, 215, 219, 221, 227, 282
Niemiga, rz. 7, 238
Niżowcy, mieszkańcy Niżu 155, 177, 183, 191, 197, 207, 215, 217, 219, 221, 223, 320
Nowogród, m. VIII, XI, XXIII, XXIV, 7, 13, 15, 21, 49, 69, 75, 79, 105, 107, 131, 137, 165, 167, 199, 209, 211, 217, 223, 225, 227, 229, 233–236, 238, 239, 241, 243, 245–252, 257, 259, 260, 263–266, 268, 271, 274, 280, 282, 285, 289, 303, 305, 307, 316, 326–329, 330, 333, 337, 342, 343
Nowy Targ, Torżok, m. 29, 33, 41, 45, 55, 57, 63, 71, 75, 103, 205, 261

Ochta, rz. 205, 332
Oczęła, kr. 13, 248
Oghuzowie, etn. 234
Oka, rz. 245, 303
Oleszje, m. 127, 314
Ołonec, m. 135, 316
Omowża, rz. 155, 320
Onega, j. 219, 240, 261, 336
Opoki, m. 227, 341

Pejpus, zob. Czudzkie Jezioro 171, 239, 323
Perna, rz. 211, 334
Persowie, etn. 300
Pieczora, rz. 61, 281
Pieczora, Pieczorcy, etn. 61, 281
Pieczyngowie, etn. 3, 125, 234, 238
Piertujew, zob. Kieś 121, 311, 312
Pitba, rz. 141, 317
Plisa, rz. 29, 261
Płoska, rz. 97, 305
Połnaja, rz. 219, 336
Połowcy, zob. Kumanowie 7, 9, 11, 13, 23, 41, 47, 73, 115, 117, 125, 127, 129, 157, 159, 238, 313
Prońsk, m. 95, 30

Rakvere, m. 191, 193, 327
Rsza, m. 7, 238
Rusowie, etn. 245, 300

- Ruś kr. VII, XII, XIX, XX, XXIII, XXVII, 11, 21, 23, 31, 33, 39, 45, 53, 55, 57, 59, 81, 99, 101, 103, 115, 123, 127, 153, 155, 181, 185, 215, 221, 225, 227, 234, 241, 247, 249, 250, 255, 259, 265, 268, 269, 272, 273, 280, 281, 294, 301, 313, 320, 325, 343
- Ryga, m. 137, 139, 159, 191, 255, 292, 316
- Ryska Zatoka 312
- Rzeczyca, m. 103, 307
- Rżewka, Rżew, m. 107, 308
- Sara, rz. 109, 309
- Seliger, j. 107, 290
- Sierieńsk, m. 151, 319
- Sikorcza Góra 27, 59, 67, 260, 280, 284
- Sit, rz. 165, 321
- Sławno, m. 175, 246, 247, 257, 292
- Słowianie Ilmeńscy, etn. 246
- Snowsk, m. 7, 239
- Sożyca, rz. 9, 240
- Stara Russa, m. 67, 79, 81, 201, 273, 289, 291, 320, 341
- Sumowie, Finowie, etn. 167, 179, 322
- Suteń, Mołoczna, rz. 11, 245
- Swinort, m. 79, 291
- Synaj, góra, półwysep 187, 327
- Szabla, m. 169, 322
- Szełoń, rz. 167, 233, 291, 309, 322
- Szesza, Szosza, rz. 109, 308
- Tamański Półwysep 240
- Tarasowiec, rz. 292
- Tesalia, kr. 300
- Tesalonika, m. 300, 325, 332, 335, 339
- Tiesow, m. 155, 169, 320
- Toropiec, m. 45, 47, 99, 101, 123, 133, 157, 175, 272, 290, 307
- Torżok, zob. Nowy Targ 97, 107, 133, 143, 165, 181, 213, 215, 229, 261, 305
- Trypol, m. 11, 241
- Twerca, rz. 57, 105, 131, 278
- Urdoma, rz. 221, 337
- Ustiany, m. 21, 217, 256
- Ustiug, m. 223, 227, 337
- Uza, rz. 233, 320
- Uzierwa, rz. 211, 334
- Varbola, twierdza 101, 307
- Wanaj, m. 211, 334
- Wazuza 107, 308
- Werona, m. 300
- Węgry, kr. 313
- Węgrzy, etn. 119, 307
- Wielkie Łuki, m. 45, 272
- Wlena, rz. 57, 278
- Wojszczyna, m. 325
- Wołchow, rz. XI, XV, XXI, XXIII, 236, 238, 242, 244, 247, 250, 252, 254, 256, 258, 264, 267, 268, 270, 271, 274, 275, 282, 283, 285, 311, 317, 329, 331, 340, 342, 343
- Wołchowiec, rz. 245, 283, 329
- Wołok/Zawołocz 9, 47, 61, 75, 143, 165
- Worcz, m. 79, 292

Indeks nazw geograficznych i etnicznych

Worona, rz. 43, 270	Zubczew, m. 107, 308
Wotowie, Wożanie, etn. 105, 201, 217, 239	Zwierzyniec, m. 275
Wyborg, m. 221, 337	Żdania Góra 23, 256, 257
Wyszogród, m. 7, 15, 51, 103, 240, 250, 307	Żyłotug, rz. 201, 245, 329
	Żyżec, m. 175, 323
Zarubińce, Zarub, m. 127, 314	
Złoty Róg, zatoka 294, 295, 297	

Summary

The text, commonly known in the literature of the subject as the *Novgorod First Chronicle*, is certainly one of the oldest historiographic works of medieval Rus'. It has survived in two versions (early and later), most probably edited independently from each other on the basis of the same, now non-existent source.

The earlier variant of the compilation presented here can be found on the pages of only one manuscript, the so-called “synod copy”, kept in the collection of the State Historical Museum in Moscow (ГИМ, Син. 786). It is a parchment codex, written in the so-called “late *ustav*” script, in the present form consisting of 169 cards. It is worth noting that the aforementioned relic is not a homogeneous manuscript, created at a specific historical moment, but a convolute, which is the result of the work of many different people, compiled in Novgorod the Great successively over the course of the 13th–14th centuries.

Experts in the field agree that the ГИМ, Син. 786 manuscript consists of three separate parts. The earliest of them includes folia 1–118 and contains the description of events from the period AM 6524–6742 (AD 1015/1016–1234/1235). In older studies on

the subject it was common to believe that this part of the text was written by two scribes. Aleksei Gippius and Timofei Gimon, on the other hand, determined that all the entries on cards 1–118 were made by the same person working in one of the Novgorod scriptoria, most probably in the St. George monastery, circa 1235. In their opinion, the change in the handwriting, visible in fol. 62, in the description of the events of AM 6708 (AD 1200/1201), may result, among other things, from the fact that the scribe returned to the manuscript after a long break.

The second part of the “synod copy” (folia 119–166), containing the description of accidents from the period AM 6742–6838 (AD 1234/1235–1330/1331), was prepared by one scribe, most likely a monk at the St. George monastery, circa 1331. In the first half of the 14th century three more parchment cards (167–169) were added to the ГИМ, СИН. 786 codex, on which information about later events was recorded at irregular intervals.

The ГИМ, СИН. 786 manuscript is incomplete. Its first part has not been preserved: in its current form, the text of the chronicle begins in the middle of the sentence, in a random place in the description of the struggle for the Kiev throne after the death of Prince Vladimir I (15 July 1015), between his sons: Yaroslav I the Wise and Sviatopolk the Accursed. The analysis of the original pagination of the manuscript and the comparison of its contents with those of the copies of the *Novgorod First Chronicle* in the second redaction (ФИРИ РАН, Аpx. 240; БАН, 17.8.36; РНБ, F.IV.223) allows us to assume that the destroyed parts of the relic were quite extensive (128 cards) and contained a description of events from AM 6362–6524 (AD 853/854–1015/1016). Another *lacuna* can be found in the manuscript between folia 150’ and 151. Most probably eight cards with the description of events from AM 6780–6807 (AD 1271/1272–1299/1300) are missing.

Despite its incompleteness, the ГИМ, СИН. 786 codex can be considered a thoroughly unique relic: it is the oldest Old Rus’ manuscript featuring the text of a native historiographic compilation (for comparison: the earliest copy of *The Tale of Bygone Years*

[*The Primary Chronicle*], the so-called *Laurentian Codex*, was not written until circa 1377). Moreover, the initial part of the examined relic, written circa 1235, is considered by researchers to be the only East Slavic manuscript from the pre-Mongolian era featuring a historical record or, more broadly, a work of secular nature.

It should be noted here that the text preserved on the cards of the ГИМ, СИН. 786 manuscript is not an original work, but rather a rewritten copy of another relic of medieval Rus' historiography, created in Novgorod the Great. Aleksei Gippius and Timofei Gimon propose to call it "the Novgorod Archbishop's chronicle". Also this record was not the work of a single author, but a compilation, created in Novgorod the Great over the course of several centuries.

Its oldest part was written circa 1115, most probably on the initiative of Prince Mstislav II the Great (Harald), who at that time ruled the city on the Volkhov River. The aim of the authors was to compile a lecture on the earliest history of Rus' from the beginning of the Rurikovich state up to their times, inspired by Kiev records, but taking into account the Novgorod events. Thus, they started their work by making a partial copy of the source brought from Kiev: one of the earlier versions of *The Tale of Bygone Years*. The last passage, which *de facto* duplicates the narrative of the Kiev chronicle, is an account of events of AM 6524 (AD 1015/1016). In further parts, the text radically changes its character, taking the form of enigmatic annual entries based on the Kiev source, but also on the Novgorod historical sources from the 11th century.

The text, written circa 1115, was continued in the subsequent years: at the time when Vsevolod I (1117–1132), the son of Mstislav II the Great, was already on the throne of Novgorod the Great. It was most probably then that the examined work finally took the form of a chronicle (*letopis*), i.e. a historical text akin to Western European annals, prepared on an ongoing basis over the years in the form of more or less developed yearly entries, compiled soon after the events presented in them.

The turning point in the history of the source was 1132, when Prince Vsevolod I Mstislavovich was removed from power over

Novgorod the Great for the first time, and the chronicle created under his patronage was moved to the seat of local bishops. Under their auspices, it was continued for several centuries: annual entries were probably made in the scriptorium at the St. Sophia – Wisdom of God Cathedral, and their authors were appointed directly by the successive heads of the Novgorod eparchy (from 1165 on they had the status of archbishops). Since according to local custom, the newly elected hierarch had the right to choose his own secretary and annalist, any change to the Archbishop's throne usually entailed the transfer of custody of the chronicle to a new person. Aleksei Gippius and Timofei Gimon are of the opinion that from 1132 up to the mid-14th century (i.e. in the period covered by entries in the ГИМ, СИН. 786 manuscript) the Novgorod Archbishop's chronicle writing was compiled by twelve authors:

1. 1132–1156 – chronicler of Bishop Nifont, identified with Kirik the Novgorodian († c. 1158), monk from the Antoniev Monastery of the Nativity of the Mother of God, one of the most eminent intellectuals of the 12th century Northern Rus', author of a treatise on astronomy and mathematics *Teaching on Numbers*. The author's own interests are reflected in his records, which are characterized by the pursuit of an extremely precise date of each of the described events.
2. 1157–1163 – chronicler of Bishop Arkadius.
3. 1164–1186 – chronicler of Archbishop Elias-John II, most probably the same as German Voyata († 1188), a priest from St. Yakov's Church in Dobrynya Street, whose death is mentioned by a later author of our source in the description of the events of AM 6696 (AD 1188/1189). Circa 1167–1170, German Voyata may have made a copy of the chronicle for St. George's monastery (direct source of the ГИМ, СИН. 786 copy) and on that occasion introduced an autobiographical reference to the

Summary

narrative: *The same year the holy Vladyka Nifont appointed me priest* (AM 6652 – AD 1144/1145).

4. 1187–1199 – chronicler of Archbishops Gabriel-Gregory and Martyrius.
5. 1200–1210 – chronicler of Archbishop Mitrophan.
6. 1211–1226 – chronicler of Archbishop Dobrynya-Antony.
7. 1229–1274 – Timofei, *paramonarios* in St. Yakov's Church in Dobrynya Street, served as secretary and annalist to the Archbishops Spiridon and Dalmatius. He is the second author of our source who left behind an autobiographical reference in his text: *God grant [the fulfilment of] his prayers to all Christians and to me the sinful Timofei, paramonarios!* (AM 6738 – AD 1230/1232). The narrative parts attributed to him are characterized by erudite character: the writer quotes Scripture very often in comparison with his predecessors. He also includes references to *The Tale of Bygone Years*.
8. 1275–1299 – chronicler of Archbishop Clemens.
9. 1299–1310 – chronicler of Archbishops Theoctistus and David.
10. 1311–1324 – chronicler of Archbishop David.
11. 1325–1330 – chronicler of Archbishop Mitrophan-Moses.
12. 1330–1352 – chronicler of Archbishop Gregory-Basil Kalika.

As mentioned above, the “synod manuscript” is a copy of the Novgorod Archbishop's chronicle, made for St. George's monastery – one of the most important male monastic communities in the city

by the Volkhov River, whose head held the dignity of an archimandrite from the beginning of the 13th century. The making of the second copy of the annals compiled in the Sophia scriptorium is associated with the initiative of a thorough reworking of the text of the initial part of the compilation, undertaken in 1167–1170 by German-Voyata. Indeed, he made a completely new copy of that part of the source, making a number of changes to the coverage of events of AM 6362–6582 (AD 853/854–1074/1075). He then combined the cards he prepared with the existing books of the “official copy” of the Archbishop’s chronicle, containing a description of events from AM 6582 (AD 1074/1075) up to his times. The problem arose as to what to do with the old pages of that manuscript, probably dating back to the beginning of the 12th century, which contained an earlier version of records from AM 6362–6582 (AD 853/854–1074/1075).

Aleksei Gippius and Timofei Gimon assume that Dionysius, the then igumen of St. George’s monastery (1158–1194), took advantage of the opportunity and asked German-Voyata to use the cards taken out of the old manuscript to make a second copy of the annals. The copy that finally found its way into the monastery was therefore a convolute consisting of books taken out of the “official” copy of the Archbishop’s chronicle (AM 6362–6582 – AD 853/854–1074/1075), accompanied by cards containing a slightly modified description of the events from AM 6582 (AD 1074/1075), rewritten by German-Voyata from the same source. Later on, his work was taken over by another scribe, who made current excerpts from the Archbishop’s chronicle until the death of igumen Dionysus in 1194.

It is worth remembering that the protograph of German-Voyata has not survived to our times. In 1230s, St. George’s monastery undertook the task of copying the entire chronicle and supplementing it with a narrative on the events of AM 6703–6742 (AD 1195/1196–1234/1235) on the basis of an “official copy” of the

Summary

Archbishop's chronicle. It was then that the first part of the ГИМ, Син. 786 manuscript (fol. 1–118) was written. Another initiative of such kind took place circa 1331. The manuscript kept in the monastery was then supplemented with a description of the events of AM 6742–6838 (AD 1234/1235–1330/1331), copied from Sophia annals, creating further parts of the present “synod copy” (fol. 119–166). In 1331–1353, only irregular annotations were added.

Translated by: *Katarzyna Gucio*

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63